

**PRZESTĘPSTWA
Z NIENAWIŚCI.
STUDIUM PRAWNOKARNE
I KRYMINOLOGICZNE**

Maciej Duda

OLSZTYN 2016

Autor:
dr Maciej Duda

Recenzja naukowa:
prof. Katarzyna Laskowska (Uniwersytet w Białymstoku)
prof. Izabela Nowicka (Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie)

Praca doktorska wykonana w Katedrze Kryminologii i Polityki Kryminalnej
Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego
w Olsztynie pod kierownictwem prof. Wiesława Pływaczewskiego.

Stan prawny na 1 stycznia 2016 r.

Projekt okładki:
Piotr Chorbot

Wydawca:
Maciej Duda
&
Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
www.uwm.edu.pl/kryminologia

Copyright © by Maciej Duda 2016

Druk i oprawa:
Zakład Poligraficzny
Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie

Nakład: 100 egz.
Objętość: 28 ark. wyd.
ISBN: 978-83-62383-73-3
OLSZTYN 2016

SPIS TREŚCI

WSTĘP	8
ROZDZIAŁ I. Geneza zjawiska i definicja przestępstw z nienawiści	22
1. Uwagi wprowadzające.....	22
2. Rys historyczny zjawiska nienawiści i związanych z nią przestępstw	22
3. Przestępstwa z nienawiści – zagadnienia definicyjne	26
3.1. Pojęcia politologiczne	26
3.2. Pojęcia socjologiczne i psychologiczne	42
3.3. Pojęcia kryminologiczne	48
4. Przegląd krajowych i międzynarodowych grup nienawiści	62
4.1. Grupy neonazistowskie (narodowosocjalistyczne)	63
4.2. Grupy nacjonalistyczne	65
4.3. Subkultura skinhead.....	72
4.4. Chuligani stadionowi	74
4.5. Europejskie grupy nienawiści	75
4.6. Amerykańskie grupy nienawiści	78
5. Statystyczny obraz przestępstw z nienawiści w Polsce	79
6. Ciemna liczba przestępstw z nienawiści	84
7. Przestępstwa z nienawiści a wolności konstytucyjne.....	91
7.1. Wolność wypowiedzi	92
7.2. Wolność zgromadzeń	94
7.3. Wolność zrzeszania się	96
7.4. Wolność tworzenia i działalności partii politycznych	98
ROZDZIAŁ II. Przestępstwa z nienawiści w prawie międzynarodowym, prawie europejskim oraz prawie wybranych państw	101
1. Uwagi wprowadzające.....	101
2. Przestępstwa z nienawiści w prawie międzynarodowym	102
2.1. Karta Narodów Zjednoczonych	102
2.2. Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego.....	102
2.3. Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa	103
2.4. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka	104
2.5. Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności.....	105
2.6. Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej.....	106
2.7. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych.....	110
2.8. Międzynarodowa konwencja o zwalczaniu i karaniu zbrodni apartheidu.....	111
2.9. Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego	112
2.10. Deklaracja z Durbanu oraz Program Działania	113
2.11. Konwencja Rady Europy o cyberprzestępczości i protokół dodatkowy dotyczący penalizacji czynów o charakterze rasistowskim lub ksenofobicznym popełnionych przy użyciu systemów komputerowych.....	115

3. Przepęstwa z nienawięci w prawie europejskim.....	117
3.1. Wspólne działanie 96/443/WSiSW w celu zwalczania rasizmu i ksenofobii	118
3.2. Decyzja Ramowa 2008/913/WSiSW w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawnokarnych	119
3.3. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej	123
4. Przepęstwa z nienawięci w orzecznictwie Komitetu Praw Człowieka i Komitetu ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka... 124	
4.1. Orzecznictwo Komitetu Praw Człowieka ONZ.....	124
4.2. Orzecznictwo Komitetu ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej ONZ.....	129
4.3. Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.....	133
5. Przepęstwa z nienawięci w prawie Republiki Federalnej Niemiec	147
6. Przepęstwa z nienawięci w prawie Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej	154
6.1. Prawo federalne.....	155
6.2. Prawo stanowe	159

ROZDZIAŁ III. Odpowiedzialność karna za przepęstwa z nienawięci w prawie polskim

1. Uwagi wprowadzające.....	163
2. Przepęstwa z nienawięci w polskim ustawodawstwie karnym w ujęciu historycznym	165
3. Przedmiot ochrony przepęstwa.....	170
4. Strona przedmiotowa przepęstwa	172
5. Podmiot przepęstwa	189
6. Strona podmiotowa przepęstwa.....	189
7. Typy ustawowe przepęstwa	192
8. Zbieg przepisów ustawy i zbieg przepęstw	193
9. Zagroźenie karne	195
10. Przepadek przedmiotów przepęstwa	198
11. Recydywa przy przepęstwach z nienawięci	199
12. Przepęstwa z art. 126a i 126b.....	200
13. Przepęstwo tzw. kłamstwa oświęcimskiego.....	202

ROZDZIAŁ IV. Kryminologiczne ujęcie problematyki przepęstw z nienawięci.....

1. Uwagi wprowadzające.....	206
2. Przepęstwa z nienawięci w świetle teorii kryminologicznych.....	210
2.1. Psychologia tłumu Gustawa Le Bona	211
2.2. Teorie agresji	214
2.3. Teoria osobowości przepępczej Jeana Pinatela.....	217
2.4. Chicagowska szkoła ekologii społecznej.....	217

2.5. Teorie anomii Emile Durkheima i Roberta K. Mertona.....	219
2.6. Teoria zróżnicowanych powiązań Edwina H. Sutherlanda	220
2.7. Teoria technik neutralizacji Greshama M. Sykesa i Davida Matzy	221
2.8. Teorie podkultur	222
2.9. Teoria konfliktu kultur Thorstena Sellina i konfliktu grupowego George'a B. Volda	224
2.10. Teoria społecznego uczenia się Alberta Bandury.....	226
2.11. Dorobek polskiej myśli kryminologicznej.....	227
2.12. Rola czynników biopsychologicznych w etiologii przestępstw z nienawiści.....	228
3. Przestępstwa z nienawiści a inne kryminologiczne kategorie przestępstw	230
3.1. Przestępstwa z nienawiści a przestępstwa z użyciem przemocy	231
3.2. Przestępstwa z nienawiści a przestępczość kryminalna	234
3.3. Przestępstwa z nienawiści a przestępczość zorganizowana	236
3.4. Przestępstwa z nienawiści a chuligaństwo stadionowe.....	238
3.5. Przestępstwa z nienawiści a terroryzm	240
4. Rola ofiary w genezie przestępstw z nienawiści.....	242
5. Przestępstwa z nienawiści a koncepcja przestępstw bez ofiar	249
6. Przestępstwa z nienawiści w środkach masowego przekazu i opinii publicznej	251
6.1. Medialny obraz przestępstw z nienawiści	251
6.2. Społeczna percepcja przestępstw z nienawiści.....	267
6.3. Strach przed przestępczością	268
6.4. Poczucie bezpieczeństwa osób z grup ryzyka i pokrzywdzonych przestępstwem z nienawiści	262
6.5. Psychologiczne i społeczne następstwa przestępstw z nienawiści	265
ROZDZIAŁ V. Przestępstwa z nienawiści w świetle badań	269
1. Uwagi wprowadzające.....	269
2. Postępowanie przygotowawcze	270
3. Postępowanie sądowe	273
4. Postępowanie odwoławcze i kasacyjne	282
5. Czyn sprawcy.....	283
6. Pokrzywdzony przestępstwem (ofiara)	293
7. Sprawca przestępstwa.....	298
8. Wnioski	309
ROZDZIAŁ VI. Przeciwdziałanie przestępstwom z nienawiści	312
1. Uwagi wprowadzające.....	312
2. Rola organów ścigania w zwalczaniu przestępstw z nienawiści.....	315
2.1. Zwalczanie przestępstw z nienawiści z perspektywy policji.....	316
2.2. Zwalczanie przestępstw z nienawiści z perspektywy prokuratury	318
2.3. Zwalczanie przestępstw z nienawiści z perspektywy Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego.....	325

3. Przegląd krajowych oraz międzynarodowych instytucji i organizacji przeciwdziałających przestępstwom z nienawiści	328
3.1. Instytucje i organizacje krajowe.....	328
3.2. Instytucje i organizacje międzynarodowe.....	331
4. Rola społeczeństwa w zapobieganiu przestępstwom z nienawiści.....	333
5. Ocena regulacji prawnokarnych de lege lata i postulaty de lege ferenda	337
6. Prognoza tendencji rozwojowych przestępstw z nienawiści	347
7. Proponowany model przeciwdziałania przestępstwom z nienawiści.....	351
7.1. Profilaktyka kryminalistyczna.....	353
7.2. Profilaktyka kryminologiczna	358
WNIOSKI.....	363
BIBLIOGRAFIA.....	366
WYKAZ TABEL I RYCIN.....	401
ZAŁĄCZNIKI.....	403

WYKAZ SKRÓTÓW

Konstytucja	Ustawa z dnia 2 kwietnia 1997 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483 ze zm.).
k.k.	Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny (Dz. U. 1997, Nr 88, poz. 553 ze zm.).
k.p.k.	Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks postępowania karnego (Dz. U. 1997, Nr 89, poz. 555 ze zm.).
k.w.	Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. - Kodeks wykroczeń (Dz. U. 2013, poz. 482, tekst jednolity ze zm.).
k.p.w.	Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. - Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz. U. 2013, poz. 395, tekst jednolity ze zm.).
u.o.pol.	Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz. U. 2015, poz. 335, tekst jednolity ze zm.).
u.o.pr.	Ustawa z dnia 20 czerwca 1985 r. o prokuraturze (Dz. U. 2011, Nr 270, poz. 1599, tekst jednolity ze zm.).
u.o.ABW	Ustawa z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu (Dz. U. 2010, Nr 29, poz. 154, tekst jednolity ze zm.).
u.o.IPN.....	Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz. U. 2016, Nr 0, poz. 152, tekst jednolity ze zm.)
u.o.par.	Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych (Dz. U. 2011, Nr 155, poz. 924, tekst jednolity ze zm.).
u.o.s.	Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. - Prawo o stowarzyszeniach (Dz. U. 2001, Nr 79, poz. 855, tekst jednolity ze zm.).
u.m.n.e.	Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym (Dz. U. 2015, Nr 0, poz. 573, tekst jednolity).
ABW.....	Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego
ETPC.....	Europejski Trybunał Praw Człowieka
IPN.....	Instytut Pamięci Narodowej
KGP.....	Komenda Główna Policji
OBWE.....	Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie
ONZ.....	Organizacja Narodów Zjednoczonych
UE.....	Unia Europejska

WSTĘP

Zachodzące współcześnie w Europie zjawiska migracyjne, w szczególności te o charakterze międzykulturowym powodują w społeczeństwie eskalację nastrojów radykalnych i ekstremistycznych. Propagowane są idee nacjonalistyczne, szowinistyczne, ksenofobiczne a nawet antysemityczne, rasistowskie i neonazistowskie. Nawołuje się do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych. Grupy osób lub jednostki wyróżnione z uwagi na powyższe cechy spotyka agresja fizyczna i werbalna. W naukach kryminologicznych to patologiczne zjawisko określa się mianem przestępstw z nienawiści.

Przepisy dotyczące nawoływania do waśni na tle rasowym, narodowościowym, etnicznym lub religijnym oraz propagowania faszyzmu pojawiły się w polskim prawie karnym jako reakcja na zbrodnie II Wojny Światowej. W obowiązującym Kodeksie karnym za przestępstwa z nienawiści uznaje się przestępstwa z art. 119, 256 i 257¹. Do połowy pierwszej dekady XXI w. łączna liczba skazań za przestępstwa z tych artykułów nie przekraczała 50 rocznie. W ostatnim dziesięcioleciu odnotowuje się jednakże bardzo dynamiczny wzrost zagrożenia tego typu przestępstwami, w 2014 r. było to już 155 skazań.

Problematyka przestępstw z nienawiści jest zatem bardzo aktualna i doniosła, a jednocześnie wzbudza społeczne kontrowersje. Zauważyć należy również, iż dotychczas brak jest wyczerpujących badań kryminologicznych w przedmiotowym obszarze. Ponadto analiza literatury z zakresu nauk penalnych uprawnia stwierdzenie, iż przestępstwa z nienawiści sytuują się na marginesie zainteresowań badawczych tej dyscypliny². Uzasadnione było zatem przeprowadzenie badań naukowych mających na celu określenie etiologii tych przestępstw, scharakteryzowanie ich symptomów oraz zaproponowanie możliwości przeciwdziałania.

Praca składa się z sześciu rozdziałów poprzedzonych wstępem. Zamykają ją wnioski, bibliografia, wykaz tabel i rycin oraz załączniki. Rozdział I ma charakter wprowadzenia do przedmiotowej problematyki. Poświęcony został genezie zjawiska przestępstw z nienawiści i zdefiniowaniu związanych z nim pojęć. Interdyscyplinarność zjawiska wymaga odwołania się do dorobku kryminologii, socjologii, psychologii, politologii, pedagogiki. Przedstawiono również statystyczny obraz badanego zjawiska oraz poruszono zagadnienie ciemnej liczby przestępstw z nienawiści. Scharakteryzowano

¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny (Dz. U. 1997, Nr 88, poz. 553 ze zm.).

² Autorzy zajmujący się problematyką przestępstw z nienawiści najczęściej skupiają się na zjawisku mowy nienawiści pomijając zagadnienia przestępstw z nienawiści polegających na czynach. Zdecydowanie więcej jest opracowań o charakterze prawnokarnym. Aspekty kryminologiczne i wiktymologiczne poruszane są rzadziej. Liczne raporty i analizy przygotowywane przez organizacje społeczne zazwyczaj ograniczają się do eksponowania pojedynczych kwestii np. rasizmu, homofobii, antysemityzmu i skupiają się na przedstawieniu fenomenologii zjawiska. Za najobszerniejsze opracowanie dotyczące przestępstw z nienawiści należy uznać monografię: M. Woiński, *Prawnokarne aspekty zwalczania mowy nienawiści*, Warszawa 2014.

również grupy szerzące mowę nienawiści oraz omówiono relacje pomiędzy przestępstwami z nienawiści, a wolnościami konstytucyjnymi.

Rozdział II ma charakter prawnoporównawczy. Zawiera rozważania dotyczące regulacji prawa międzynarodowego i prawa Unii Europejskiej. Przedstawiono również regulacje prawne odnoszące się do przestępstw z nienawiści w wybranych krajowych systemach prawnych należących do systemu *civil law* (Republika Federalna Niemiec) oraz *common law* (USA). Analizę dogmatyczną źródeł prawa poparto przeglądem orzecznictwa organów sądowniczych właściwych w sprawach ochrony praw człowieka (Komitet Praw Człowieka ONZ, Komitetu ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej ONZ, Europejski Trybunał Praw Człowieka).

Rozdział III ma charakter dogmatycznoprawny. Poświęcony został analizie zasad odpowiedzialności karnej za przestępstwa z nienawiści w prawie polskim. W tej części pracy przyjęto powszechnie stosowaną systematykę wzorowaną na komentarzach do Kodeksu karnego. Omówiono znamiona przestępstw z nienawiści, ich typy ustawowe, zbiegi przepisów i przestępstw oraz zagrożenie karne. Ponadto przedstawiono zagadnienia dotyczące przypadku przedmiotów przestępstwa, recydywy przy przestępstwach z nienawiści, a także publicznego nawoływania i pochwalania przestępstwa przeciwko ludzkości oraz przestępstwa tzw. kłamstwa oświecimskiego. Geneza obowiązujących przepisów przedstawiona została również w perspektywie historycznoprawnej.

Rozdział IV ma charakter kryminologiczno-wiktymologiczny. Podjęto w nim próbę wyjaśnienia etiologii przestępstw z nienawiści w świetle teorii kryminologicznych. Ponadto przeanalizowano relacje zachodzące pomiędzy przestępstwami z nienawiści, a innymi kategoriami przestępstw. Zwrócono także uwagę na problematykę roli ofiary w genezie przestępstw z nienawiści. Odniesiono się również do koncepcji przestępstw bez ofiar. Przedstawiono także obraz przestępstw z nienawiści w środkach masowego przekazu i opinii publicznej.

Rozdział V ma charakter empiryczny. Dokonano w nim prezentacji i omówienia wyników przeprowadzonych badań aktowych postępowań karnych o przestępstwa z art. 119, 256 i 257 k.k. Zagadnienia badawcze scharakteryzowane zostały w zbiorczych kategoriach takich jak: postępowanie przygotowawcze, postępowanie sądowe I instancji, postępowanie odwoławcze i kasacyjne, czyn sprawcy, pokrzywdzony przestępstwem oraz sprawca przestępstwa. W podsumowaniu wyeksponowane zostały wnioski płynące z badań.

Rozdział VI ma charakter profilaktyczny. Przedstawiono w nim rolę organów ścigania w zwalczaniu przestępstw z nienawiści, rolę instytucji i organizacji przeciwdziałających przestępstwom z nienawiści oraz rolę społeczeństwa w zapobieganiu przestępstwom z nienawiści. Dokonano również oceny regulacji prawnokarnych *de lege lata* i zaproponowano postulaty *de lege ferenda*. Podjęto także próbę prognozy tendencji rozwojowych przestępstw

z nienawiści oraz zaproponowano model przeciwdziałania przestępstwom z nienawiści.

Wszelkie rozważania metodologiczne w obszarze kryminologii poprzedzić należy uwagą ogólną, iż kryminologia jako nauka interdyscyplinarna korzysta z metod, technik i narzędzi badawczych wypracowanych na gruncie innych dyscyplin naukowych. Wśród nich wymienić należy m.in. socjologię, psychologię, psychiatrię, statystykę, ekonomię, pedagogikę³.

Metodologię uznać należy za szczególnie rodzaj umiejętności rozwiązywania problemów badawczych. Skuteczność jakichkolwiek badań wynikać może jedynie ze zgodności ze stawianymi im wymogami metodologicznymi.

Celem procesu badania naukowego jest poznanie obiektu interesującego badacza, dążenie do wzbogacenia wiedzy o osobach, rzeczach lub zjawiskach będących przedmiotem badań. Przeprowadzone badania mają cel diagnostyczny, eksplanacyjny i prognostyczny. Badania diagnostyczne mają na celu ustalenie określonych faktów, zjawisk i procesów. Są to zatem badania z obszaru fenomenologii kryminalnej. Badania eksplanacyjne polegają na wyjaśnianiu związków i zależności pomiędzy ustalonymi faktami. Dotyczą one więc zagadnień etiologii kryminalnej. Badania prognostyczne zmierzają do przewidywania rozwoju określonych zjawisk. Mają wobec tego implikacje w obszarze profilaktyki kryminalnej. Ogólnym celem badań kryminologicznych jest także stworzenie uogólnień teoretycznych oraz sformułowanie dyrektyw praktycznych w zakresie zapobiegania przestępczości. Może to polegać na opracowaniu aktów legislacyjnych, wskazówek pomocnych przy podejmowaniu decyzji sądowych, kształtowaniu społecznych programów zapobiegania przestępczości oraz ograniczaniu zakresu czynników kryminogennych⁴. Celem niniejszej pracy jest dokonanie możliwie wszechstronnego opisu zjawiska przestępstw z nienawiści, wyjaśnienie jego etiologii oraz form objawowych, a także ocena tendencji rozwojowych oraz zaproponowanie metod przeciwdziałania.

Przez przedmiot badań należy rozumieć zjawiska, w odniesieniu do których przeprowadza się badania⁵. Ogólnym przedmiotem badań kryminologii jest przestępstwo, przestępczość, przestępca, reakcja społeczna na przestępstwo

³ A. Marek, *Kryminologia*, Toruń 1986, s. 26. Błędny natomiast wydaje się być pogląd, iż kryminologia nie posiada własnych metod i technik badawczych. Jak podkreśla L. Lernell zapożyczone z innych gałęzi nauki metody i techniki są swoiste dla kryminologii ze względu na ich właściwy dobór i kombinację do przedmiotu badań kryminologii. Zob. L. Lernell, *Zarys kryminologii ogólnej*, Warszawa 1973, s. 56. Spór ten przenoszony jest również na szerszą płaszczyznę metod prawnych. Spotkać się można z poglądem odmawiającym metodom prawniczym autonomii lub wręcz kwestionującym istnienie jakichkolwiek metod prawnych. Oczywistym jest jednak, iż prawo nie egzystuje w metodologicznej izolacji i korzysta zarówno z własnych metod jak i posiłkuje się metodami wypracowanymi w innych naukach. Zastosowanie metod socjologicznych postulowane było szczególnie przez przedstawicieli nurtu realizmu prawniczego. Por. J. Stelmach, B. Brożek, *Metody prawnicze*, Kraków 2004, s. 24-34.

⁴ B. Hołyst, *Kryminologia. Podstawowe problemy*, Warszawa 1977, s. 97-98.

⁵ L. Sołoma, *Metody i techniki badań socjologicznych*, Olsztyn 2002, s. 38.

oraz ofiara przestępstwa. Zgodnie z tematem niniejszej pracy przedmiotem badań są przestępstwa z nienawiści czyli przestępstwa z art. 119, 256 i 257 k.k. w ujęciu prawnokarnym i kryminologicznym.

Problematyką badań określa się zbiór pytań dotyczących przedmiotu badań⁶. Postęp w każdej dziedzinie uzależniony jest od umiejętności prawidłowego stawiania pytań, które stają się problemami badawczymi. Problem badawczy ujawnia braki w dostępnej wiedzy. Najczęściej są to pytania, na które nauka nie dała dotychczas odpowiedzi. Celowość formułowania określonych problemów wynika z analizy literatury przedmiotu⁷. Problem badawczy to pytanie o naturę danego zjawiska, o istotę związków między zdarzeniami lub istotami i cechami procesów, cechami zjawiska⁸. O poprawności stawianych problemów badawczych decydują kryteria takie jak: usytuowanie na tle dotychczasowych osiągnięć naukowych, precyzja sformułowania, realna możliwość rozwiązania, przydatność praktyczno-użyteczna⁹. W odniesieniu do przedmiotu badań sformułowane zostały następujące problemy badawcze w formie pytań rozstrzygnięcia i dopełnienia:

- jaka jest geneza przestępstw z nienawiści?
- jakie są czynniki etiologiczne warunkujące przestępstwa z nienawiści?
- jak kształtują się formy objawowe przestępstw z nienawiści?
- czy można stworzyć kryminologiczny profil sprawcy przestępstw z nienawiści?
- czy można wskazać osoby lub grupy najbardziej zagrożone przestępstwami z nienawiści?
- jakie są motywy działania sprawców przestępstw z nienawiści?
- jaka jest skala zagrożenia i dynamika przestępstw z nienawiści?
- czy obowiązujące przepisy zapewniają właściwą ochronę osobom i grupom zagrożonym zamachami przestępnymi o charakterze dyskryminacyjnym?
- jak funkcjonują organy ścigania oraz wymiar sprawiedliwości w zakresie przeciwdziałania przestępstwom z nienawiści?
- jak kształtuje się polityka kryminalna państwa odnośnie przeciwdziałania przestępstwom z nienawiści?

W naukach społecznych funkcjonuje ponadto pojęcie „problemu społecznego”. Jako problem społeczny należy rozumieć to, co w danym społeczeństwie jest zjawiskiem niepożądanym lub sprawiającym kłopoty. Problemy społeczne są również faktami społecznymi¹⁰. Zgodzić należy się z poglądem S. Nowaka, „iż każde badanie podjęte dla przebudowy stosunków społecznych, jeśli towarzyszy mu dążenie do obiektywnego poznania zjawisk

⁶ *Ibidem*, s. 39.

⁷ S. Nowak, *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 2010, s. 35.

⁸ T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Warszawa 2001, s. 15-16.

⁹ M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków 2006, s. 21-25.

¹⁰ J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 1995, s. 38-43.

i wykrycia prawidłowości nimi rządzących, przyczynia się do udoskonalenia wiedzy”¹¹.

Z problemami badawczymi nierozdzielnie łączą się hipotezy robocze. Są one próbą odpowiedzi na uprzednio sformułowane problemy badawcze. Pełnią rolę założeń wymagających potwierdzenia lub obalenia w toku prowadzonych badań. Są to stwierdzenia, co do których istnieje prawdopodobieństwo, że są one właściwym rozwiązaniem sformułowanych poprzednio problemów¹². Podkreślić należy, iż nigdy nie mogą one przesądzać o ostatecznych wynikach badań. Mogą jedynie sugerować spodziewany przez badacza wynik badań¹³. Prawidłowo sformułowane hipotezy robocze powinny: być weryfikowalne zgodnie z zasadami badań naukowych, wyrażać związek między zmiennymi dającymi się zbadać, być przypuszczeniem wysoce prawdopodobnym, znajdującym poparcie w dotychczasowym dorobku naukowym, być wnioskiem z dotychczasowych obserwacji i doświadczeń badacza, stanowić twierdzenie wyrażone w sposób jednoznaczny, wewnętrznie niesprzeczny i możliwie uszczegółowiony. Hipoteza jest to zatem wszelkie twierdzenie częściowo tylko uzasadnione, uogólnienie tłumaczące dane faktyczne osiągnięte na podstawie danych wyjściowych¹⁴. Stosownie do sformułowanych problemów badawczych postawione zostały następujące hipotezy badawcze:

- przestępstwa z nienawiści są konsekwencją stereotypów, uprzedzeń, nietolerancji, dyskryminacji oraz ekstremistycznych ideologii,
- przestępstwa z nienawiści są determinowane czynnikami socjologicznymi i psychologicznymi, czynniki biologiczne odgrywają mniej istotną rolę,
- przestępstwa z nienawiści przejawiają się zarówno agresją werbalną (mowa nienawiści) jak i przemocą fizyczną (czyny nienawiści),
- możliwe jest wyodrębnienie cech wspólnych sprawców przestępstw z nienawiści,
- najbardziej zagrożone przestępstwami z nienawiści są osoby różniące się wizualnie od większości np. Murzyni, Azjaci, mieszkańcy Maghrebu, Romowie,
- sprawcy przestępstw z nienawiści kierują się antypatią i chęcią zastraszenia zarówno jednostek jak i całych grup mniejszościowych,
- pomimo, iż aktualnie skala zjawiska jest umiarkowana przestępstwa z nienawiści wykazują znaczną dynamikę wzrostową i przewidywać należy utrzymanie się tej tendencji m.in. w związku z rosnącą imigracją,

¹¹ S. Nowak, *op. cit.*, s. 30.

¹² H. Muszyński, *Wstęp do metodologii pedagogiki*, Warszawa 1971, s. 188.

¹³ W odniesieniu do hipotez sformułowane zostało pojęcie „momentu asercji” czyli stopnia początkowego, poprzedzającego badania przekonania badacza co do prawdziwości stawianych hipotez (S. Nowak, *op. cit.*, s. 35).

¹⁴ T. Kotarbiński, *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*, Warszawa 1986, s. 256.

- obowiązująca regulacja prawno-karna dotycząca przestępstw z nienawiści nie zapewnia właściwej ochrony osobom i grupom zagrożonym zamachami przestępnymi o charakterze dyskryminacyjnym,
- w funkcjonowaniu organów ścigania oraz wymiaru sprawiedliwości w odniesieniu do przestępstw z nienawiści można wskazać liczne nieprawidłowości,
- polityka kryminalna państwa w zakresie przeciwdziałania przestępstwom z nienawiści jest dopiero na etapie kształtowania, lecz zagadnienie to stanowi coraz istotniejszy jej aspekt.

Warunkiem *sine qua non* prowadzenia badań naukowych jest określenie zespołu metod, za pomocą których analizowany będzie przedmiot badań. Przedstawione powyżej cele badań oraz problemy badawcze zdeterminowały wybór metod prowadzenia badań. Metodą naukową określa się postępowanie zmierzające do ustalenia faktów i relacji zachodzących między nimi; sposób ten stosowany jest świadomie i charakteryzuje się określonymi zasadami, a zatem nadaje się do systematycznego stosowania¹⁵. To zespół teoretycznie uzasadnionych zabiegów koncepcyjnych i instrumentalnych obejmujących najogólniej całość postępowania badawczego, zmierzającego do rozwiązania określonego problemu badawczego¹⁶. Jest to zatem system logicznego myślenia wyrażający się w naukowym podejściu do rozwiązania problemów. Metodą jest kompleks dyrektyw i reguł opartych na założeniach ontologicznych wskazujący sposoby postępowania badawczego¹⁷. Metody badawcze to typowe, powtarzalne, celowe, planowe, obiektywne i wyczerpujące sposoby zbierania, opracowywania, analizy i interpretacji danych. Służą one uzyskaniu jak najlepiej uzasadnionych odpowiedzi na stawiane pytania. Metoda musi być jasna, celowa, ekonomiczna, jednoznaczna, skuteczna i niezawodna¹⁸. Przy doborze konkretnej metody uwzględnić należy: adekwatność metody do danego przedmiotu badań, wybór analizy ilościowej lub jakościowej, zakres zjawisk i procesów objętych badaniem. Dobór metody badań powinien być zatem podporządkowany problematyce badań. Ze względu na różnorodność problemów związanych z etiologią, fenomenologią, profilaktyką oraz polityką kryminalną w obszarze przestępstw z nienawiści badania w tym zakresie wymagają stosowania metod i technik badawczych o charakterze interdyscyplinarnym. Wielowymiarowość badanego zjawiska wymaga posłużenia się kilkoma komplementarnymi metodami badawczymi¹⁹. Metody zastosowane w niniejszej pracy można zaklasyfikować, zgodnie z podziałem zaproponowanym przez B. Hołysta, do takich metod

¹⁵ S. Nowak, *op. cit.*, s. 19.

¹⁶ A.W. Maszke, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Rzeszów 2008, s. 156.

¹⁷ J. Sztumski, *op. cit.*, s. 68.

¹⁸ J. Apanowicz, *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej. Prace doktorskie. Prace habilitacyjne*, Warszawa 2005, s. 55.

¹⁹ Na potrzebę łącznego stosowania kilku metod badawczych np. statystycznej, aktowej, obserwacji, wywiadu wskazuje m.in. B. Hołyst. Zob. B. Hołyst, *Kryminologia na świecie*, Warszawa 1979, s. 88.

podstawowych (metametod) jak: statystyka, typologia oraz studium przypadku (*case-study*)²⁰.

Każda z metod posiada adekwatną technikę badawczą często nazywaną analogicznie²¹. Pod pojęciem techniki rozumieć należy zespół czynności związanych z różnymi sposobami przygotowania i przeprowadzania badań²². Technika to sposób uzyskiwania danych rozumiany jako zespół środków i czynności wykonywanych zgodnie z określonymi regułami. W ich efekcie uzyskuje się dane niezbędne w dalszym procesie poznania badawczego, a w szczególności do uzasadniania twierdzeń naukowych²³.

Ponadto realizacja poszczególnej techniki badawczej możliwa jest za pomocą właściwych dla niej narzędzi badawczych²⁴. Narzędziami badawczymi są przedmioty, instrumenty, urządzenia techniczne, służące do realizacji techniki badań. Jest to bardzo szeroki wachlarz środków począwszy od bardzo prostych po zaawansowane technicznie. Podczas gdy technika badawcza oznacza czynność, to narzędzie badawcze jest instrumentem służącym do gromadzenia i przechowywania danych z badań naukowych²⁵.

W niniejszej pracy zastosowana została metoda zasadnicza w postaci metody badań dokumentów (technika badań aktowych) oraz metody uzupełniające: statystyczna, obserwacyjna (technika obserwacji), sondażu diagnostycznego (technika wywiadu), a także metoda analizy i krytyki piśmiennictwa (technika analizy źródeł) oraz metody prawoznawstwa i socjologii prawa (metoda formalno-dogmatyczna, metoda historyczno-prawna, metoda prawno-porównawcza)²⁶.

Jedną z najbardziej rozpowszechnionych metod badawczych w obrębie nauk kryminologicznych jest metoda badań dokumentów urzędowych. Odpowiadającą jej techniką jest obserwacja pośrednia w postaci analizy

²⁰ B. Hołyst, *Kryminologia. Podstawowe...*, s. 99. Z kolei L. Lernell metody te nazywa: metodą statystyczną, metodą badań indywidualnych (idiograficznych), metodą próbkową (populacyjną). Por. L. Lernell, *op. cit.*, s. 56.

²¹ W literaturze z zakresu metodologii nauk społecznych często wskazuje się na problemy związane z zamiennym stosowaniem pojęć „metody” i „techniki”. Por. J. Sztumski, *op. cit.*, s. 68. Również w literaturze kryminologicznej brak w tej kwestii jednolitego poglądu. Przykładowo obserwacja, wywiad, badania aktowe nazywane są przez L. Tyszkiewiczza technikami, natomiast przez B. Hołysta i W. Świdę metodami. Por. L. Tyszkiewicz, *Kryminologia. Zarys systemu*, Katowice 1983; B. Hołyst, *Kryminologia. Podstawowe problemy*, Warszawa 1977; W. Świda, *Kryminologia*, Warszawa 1977. Na potrzeby niniejszej pracy przyjęty został podział zaproponowany przez J. Apanowicza. Zgodnie z nim do metod zaliczyć należy: metodę obserwacyjną, metodę badania dokumentów, metodę sondażu diagnostycznego, metodę statystyczną, metodę analizy i krytyki piśmiennictwa. Technikami badań naukowych są m.in.: obserwacja, wywiad, badanie dokumentów. Zob. J. Apanowicz, *Metodologia nauk*, Toruń 2003.

²² J. Sztumski, *op. cit.*, s. 68.

²³ L. Sołoma, *op. cit.*, s. 103.

²⁴ M. Guziuk, *Podstawy metodologiczne prac promocyjnych (nauki społeczno-pedagogiczne)*, Warszawa 2005, s. 51.

²⁵ J. Apanowicz, *Metodologiczne...*, s. 58.

²⁶ Metoda badań aktowych uznawana jest za niezbędny składnik badań kryminologicznych, lecz jednocześnie wskazuje się na konieczność uzupełnienia danych zebranych tą metodą o dane uzyskiwane innymi metodami. Zob. L. Tyszkiewicz, *Kryminologia...*, s. 66.

sądowych akt spraw karnych. W tym przypadku badacz nie ma bezpośredniego kontaktu z przedmiotem badań, lecz rekonstruuje fakty na podstawie zapisów urzędowych. Analiza treści dokumentów obejmuje proces wnioskowania z zakodowanych w materiałach dokumentalnych obiektywnych informacji. Metoda ta pozwala na zebranie danych o charakterze ilościowym i jakościowym. Kluczowe znaczenie w badaniach kryminologicznych mają sądowe akta spraw karnych. Przedmiotem analizy treści akt sądowych były postępowania karne o przestępstwa z art. 119, 256 i 257 k.k. Problem podczas badań metodą aktową stanowi często ograniczoność, niekompletność i jednostronność danych zawartych w aktach. W literaturze wskazuje się na występujący często w procesie karnym brak ustaleń dotyczących: osobowości sprawcy, trybu życia przed popełnieniem przestępstwa, procesów motywacyjnych, warunków środowiskowych, osoby pokrzywdzonego, roli pokrzywdzonego w genezie przestępstwa²⁷. Ponadto podkreśla się, że niektóre fakty dotyczące osoby sprawcy, np. stan cywilny, wykształcenie, zawód, nie podlegają weryfikacji co do wiarygodności przez sąd stąd ich wartość informacyjna jest ograniczona²⁸. Badania aktowe operują danymi dotyczącymi przestępczości osądzonej czyli pozwalają określić rozmiary przestępczości określanej jako zbiór osób uznanych przez sąd za przestępców²⁹. Narzędzie badawcze w badaniach naukowych to instrument służący do realizacji techniki badań poprzez gromadzenie danych uzyskanych w toku badań³⁰. Narzędziem charakterystycznym dla techniki aktowej jest kwestionariusz badań aktowych. W przypadku niniejszej pracy obejmował on 54 pytania pogrupowane w kategorii: postępowania przygotowawcze, postępowanie sądowe I instancji, postępowanie odwoławcze i kasacyjne, czyn sprawcy, pokrzywdzony przestępstwem, sprawca przestępstwa. Przed przystąpieniem do badań właściwych sugerowane jest przeprowadzenie badań pilotażowych w celu ewentualnej korekty kwestionariusza badań. Badania pilotażowe odbyły się w sądach okręgu olsztyńskiego, natomiast badania właściwe objęły ponadto sądy okręgów: elbląskiego, gdańskiego, toruńskiego, bydgoskiego, wrocławskiego, płockiego, warszawskiego, warszawsko-praskiego, łomżyńskiego, ostrołęckiego, białostockiego, suwalskiego. Zakres czasowy badań objął lata 1998-2011 czyli od momentu wejścia w życie Kodeksu karnego z 1997 r. Zasięgiem badań objęto 72 orzeczenia sądów, w których orzeczono o odpowiedzialności karnej 73 oskarżonych. W liczbie zbadanych orzeczeń sądowych znajdowało się 49 orzeczeń sądów I instancji, 19 orzeczeń sądów II instancji (odwoławczych), a także 4 postanowienia Sądu Najwyższego podjęte na skutek wniesienia skarg kasacyjnych.

²⁷ A. Marek, *op. cit.*, s. 39. Na brak w aktach postępowania karnego informacji o pokrzywdzonym zwracał uwagę już w latach 70. XX w. B. Hołyst postulując wprowadzenie do nich tzw. „karty pokrzywdzonego”. Por. B. Hołyst, *Kryminologia na świecie...*, s. 113.

²⁸ W. Świda, *Kryminologia...*, s. 64.

²⁹ J. Błachut, *Problemy związane z pomiarem przestępczości*, Warszawa 2007, s. 231.

³⁰ J. Apanowicz, *Metodologia...*, s. 110.

Wybór terenu badań i próby badawczej to jeden z węzłowych elementów procesu badawczego polegający na wyborze odpowiedniego terytorium oraz społeczności. Wszelkie badania odnoszą się do jakiejś populacji. Zadaniem badacza jest ustalenie jednostki badania, których zbiór stanowi populację. Jeżeli przedmiotem badań jest zbiorowość relatywnie mała, to stosuje się badania wyczerpujące. Zastosowanie badań reprezentacyjnych jest uzasadnione, gdy przeprowadzenie badań wyczerpujących jest niemożliwe ze względów technicznych (bardzo duża liczba przestępstw), koszty badań wyczerpujących są wysokie, badania wyczerpujące są długotrwałe. Dla wysunięcia poprawnych, wiarygodnych i uzasadnionych wniosków wystarczające jest badanie na próbie badawczej. Dobór próby badawczej należy rozumieć jako wyselekcjonowanie do badań określonej liczby jednostek wchodzących w skład populacji, które powinny reprezentować wszystkie cechy i wszystkie elementy populacji generalnej. Powinna być ona dobrana w sposób losowy lub celowy spośród jednostek wchodzących w skład populacji. Niewielką grupę osób objętych badaniami jako część populacji generalnej nazwać można grupą reprezentacyjną. Populacja generalna natomiast to całkowity zbiór jednostek. Wbrew obiegowej opinii wielkość populacji generalnej nie determinuje wskazań odnośnie wielkości próby badawczej. Kluczową kwestią przy właściwym wyborze próby badawczej jest to, żeby była ona maksymalnie reprezentatywna. W literaturze przedmiotu przyjmuje się, że próba jest reprezentatywna, jeżeli występują w niej wszystkie zmienne, które znajdują się w populacji generalnej np. wiek, płeć, pochodzenie społeczne, wykształcenie, a ponadto rozkład wartości interesujących badacza zmiennych w próbie jest taki sam bądź zbliżony do rozkładu wartości zmiennych w populacji³¹. Tylko badania na próbie reprezentacyjnej upoważniają badacza do przekładania wniosków z badań na całą populację. Reasumując właściwie, nietendycyjnie dobrana próba badawcza uprawnia formułowanie wiarygodnych i precyzyjnych twierdzeń uogólniających dla całej populacji³². W niniejszej pracy próba badawcza dobrana została w sposób celowy. Badaniem objęto wszystkie postępowania karne o przestępstwa z art. 119, 256 i 257 k.k., które toczyły się w latach 1998-2011 na obszarze północno-wschodniej Polski. Badany obszar stanowi w przybliżeniu ¼ kraju, zarówno obszarowo jak i ludnościowo, co upoważnia do stwierdzenia, iż próba badawcza jest reprezentatywna.

Metoda statystyczna wprowadzona w XIX w. do kryminologii przez Adolphe Queteleta oraz Andre-Michela Guerry'ego pozwala na prowadzenie badań nad przestępczością jako zjawiskiem masowym. Podkreślić należy, iż mianem statystyki kryminalnej (kryminologicznej) określa się zarówno dyscyplinę naukową operującą metodami statystycznych badań nad przestępczością jak i dane liczbowe uzyskane w wyniku sprawozdawczości statystycznej³³. Za przedmiot badań statystyki kryminalnej uznaje się przestępczość jako zjawisko społeczne w wymiarze rzeczowym, terytorialnym

³¹ A.W. Maszke, *op. cit.*, s. 143-145.

³² B. Hołyst, *Kryminologia na świecie...*, s. 93-94.

³³ Por. B. Hołyst, *Kryminologia. Podstawowe...*, s. 106.

i czasowym³⁴. Powszechnie w literaturze kryminologicznej jest rozróżnienie na dane statystyczne zbierane i publikowane przez instytucje państwowe (sprawozdawczość statystyczna) oraz dane prezentowane przez badaczy (statystyka kryminologiczna)³⁵. Stosownie do powyższego podziału analizie poddane zostały zarówno dane statystyk kryminalnych (policyjnych, prokuratorskich, sądowych), jak i dane zebrane w toku badań własnych³⁶. Pierwsze pozwalają na zdobycie informacji o pracy organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości oraz skali, struktury i dynamiki zjawiska. Drugie służą do weryfikacji hipotez badawczych. Umożliwia to analizę zjawiska zarówno w ujęciu ilościowym jak i jakościowym. Należy podkreślić jednak, iż metoda statystyczna pozwala na badanie jedynie przestępczości ujawnionej³⁷. Równocześnie jest ona narzędziem kontroli właściwego funkcjonowania organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości. Metoda statystyczna zastosowana została więc w niniejszej pracy w charakterze subsydiarnym w celu przedstawienia skali i dynamiki zjawiska przestępstw z nienawiści w świetle statystyk kryminalnych (policyjnych, prokuratorskich, sądowych), a ponadto jako element badań własnych³⁸.

Kryminologia jako nauka społeczna stosuje instrumentarium badawcze charakterystyczne dla nauk społecznych. Metodą zaczerpniętą z metodologii badań socjologicznych jest metoda obserwacyjna. Technika realizującą tę metodę jest obserwacja reportażowa. Polega ona na obserwacji przedmiotu badań w celu uchwycenia spostrzeżeń wyjaśniających dane zjawisko. Metoda ta może przybrać postać obserwacji uczestniczącej (bezpośredniej) lub obserwacji nieuczestniczącej (pośredniej)³⁹. Ponadto może być jawna lub ukryta oraz skategoryzowana lub nieskategoryzowana. Obserwacja przeprowadzona na potrzeby niniejszej pracy miała charakter bezpośredni, ukryty, nieskategoryzowany. Zaklasyfikowanie przeprowadzonych badań w tradycyjnym, dychotomicznym podziale na uczestniczącą lub nieuczestniczącą jest dyskusyjne. Słuszny wydaje się pogląd L. Sołomy, która wskazuje, iż specyficzną odmianą obserwacji uczestniczącej jest tzw. obserwacja dyskretna polegająca na „włączeniu się badacza do zbiorowości

³⁴ B. Hołyst, *Kryminologia na świecie...*, s. 89.

³⁵ Statystyka kryminologiczna to wyniki uzyskane w toku badań empirycznych. Służą one analizie wewnętrznej struktury badanych zjawisk oraz zachodzących między nimi relacji, a także obejmują ocenę funkcjonowania i efektywności środków i norm prawno karnych oraz organów i instytucji powołanych do zwalczania przestępczości (B. Hołyst, *Kryminologia. Podstawowe...*, s. 74).

³⁶ Statystyki kryminalne dotyczące przestępstw z nienawiści prowadzone są od 1999 r.

³⁷ Szerzej o metodologicznych zagadnieniach badań statystycznych w: J. Błachut, *op. cit.*, s. 166-173.

³⁸ Zgodnie z poglądem B. Hołysta statystyka kryminalna daje również uzasadnienie wyboru przedmiotu badań gdyż „jeżeli określony rodzaj przestępstwa wykazuje tendencję wzrostu, należy podjąć badania naukowe mające na celu wyjaśnienie takiego stanu rzeczy” (B. Hołyst, *Kryminologia na świecie...*, s. 89).

³⁹ Najczęściej przytaczanym w literaturze przykładem badań techniką obserwacji bezpośredniej są badania środowiska wrocławskich złodziei kieszonkowych przez Z. Bożyczko. Na marginesie dodać należy, iż badania te *ex definitione* jedynie w pewnym zakresie spełniały wymogi obserwacji bezpośredniej, gdyż badacz nawiązał z tym środowiskiem bliskie kontakty, zapewniając dyskrecję wobec organów ścigania, lecz nie brał udziału w działalności przestępczej grupy. Zob. Z. Bożyczko, *Kradzież kieszonkowa i jego sprawca*, Warszawa 1962, *passim*.

osób nie znających się, ale skupionych w jednym miejscu np. kibiców⁴⁰. Inną możliwością wydaje się przyjęcie zaproponowanego przez J. Sztumskiego terminu „obserwacji z ograniczonym stopniem uczestnictwa”⁴¹. Na gruncie kryminologii ciekawą koncepcję „obserwacji reportażowej”, podczas której udział badacza w życiu grupy jest krótkotrwały, powierzchowny i bierny, przedstawił W. Świda⁴². Narzędziem właściwym dla realizacji tej techniki badań są arkusze obserwacji, notatki, opisy, dzienniki obserwacji. Obserwacja odbyła się podczas kilkunastu wydarzeń o charakterze imprezy masowej. Cel owych wydarzeń bądź towarzyszące im okoliczności uzasadniały podejrzenie możliwości popełnienia przez uczestników przestępstw z nienawiści. Za takie uznane zostały: wybrane mecze piłki nożnej, wybrane mecze żużlowe, mecz reprezentacji Polski, wytypowane pochody i manifestacje. Badania zostały przeprowadzone w latach 2009-2014 w Olsztynie, Warszawie, Gdańsku, Toruniu, Bydgoszczy czyli w miejscach znajdujących się na obszarze prowadzenia badań aktowych. Przyjęto założenie badawcze, iż mecze piłki nożnej oraz żużlowe, podczas których istnieje wzmożona możliwość wystąpienia przestępstw z nienawiści to mecze podwyższonego ryzyka, a w szczególności mecze derbowe. Wynika to ze szczególnych animozji pomiędzy zantagonizowanymi grupami kibiców. Do badań wytypowano mecze: Legia Warszawa – Wisła Kraków, Apator Toruń – Polonia Bydgoszcz, Polonia Bydgoszcz – Apator Toruń, Wybrzeże Gdańsk – Apator Toruń, Stomil Olsztyn – Widzew Łódź, Stomil Olsztyn – Arka Gdynia. Również mecz reprezentacji Polski z reprezentacją Rosji podczas „Euro 2012” oraz związane z nim wydarzenia na ulicach Warszawy miały kontekst nacjonalistyczny i szowinistyczny. Wśród niezwiązanych z imprezami sportowymi wydarzeń o charakterze masowym wymienić należy Paradę Równości oraz Marsz Niepodległości w Warszawie, a także manifestację antyarabską w Olsztynie⁴³. Przedmiotem obserwacji były całe grupy jak i poszczególne jednostki w warunkach naturalnych. W trakcie tych wydarzeń obserwowano zachowania z zakresu psychologii tłumu w tym także o charakterze mowy nienawiści, incydentów z nienawiści i przestępstw z nienawiści. Badania te mają w niniejszej pracy charakter uzupełniający w stosunku do zasadniczej metody badawczej, jaką jest obserwacja pośrednia (badania dokumentów urzędowych). Dane uzyskane tą metodą są komplementarne w stosunku do danych uzyskanych za pomocą badań aktowych w części kwestionariusza zatytułowanej „czyn”.

Inną metodą uzupełniającą zasadnicze badania aktowe był sondaż diagnostyczny. Techniką charakterystyczną dla tej metody jest wywiad. Polega ona na odbyciu przez badacza odpowiednio przygotowanych rozmów w celu

⁴⁰ L. Sołoma, *op. cit.*, s. 117.

⁴¹ J. Sztumski, *op. cit.*, s. 117.

⁴² W. Świda, *op. cit.*, s. 85.

⁴³ W dniu 9 listopada 2011 r. środowiska kibicowskie zorganizowały pod Sądem Rejonowym w Olsztynie manifestację solidarności ze studentem-kibicem skazanym za przestępstwo z art. 256 k.k.

uzyskania określonych informacji⁴⁴. Wywiad jest zatem rozmową kierowaną pomiędzy badaczem a respondentem, poprzez którą uzyskuje się dane określone celem badań⁴⁵. Wywiad uznaje się za jedną z najbardziej elastycznych i wnikliwych metod badań społecznych⁴⁶. W odróżnieniu od ankiety, która ma charakter ekstensywny, wywiad ma charakter intensywny. Wywiad może być skategoryzowany i opierać się na kwestionariuszu lub nieskategoryzowany (swobodny), ustny lub pisemny, jawny lub ukryty, indywidualny lub zbiorowy. Na potrzeby badań przeprowadzono indywidualne, ustne, jawne wywiady swobodne na podstawie ogólnego planu tematu i kierunków rozmowy. W związku z powyższym nie stosowano typowego dla tej techniki narzędzia w postaci kwestionariusza wywiadu. Respondenci zostali poinformowani o tym, że prowadzi się z nimi wywiad, o roli badającego i celu badań, a także o fakcie wykorzystania wyników badań do celów naukowych. Formułowanie treści pytań w zależności od przebiegu rozmowy pozwoliło na nieskrępowane wypowiedzi respondentów. Tego typu podejście badawcze pozwala na dogłębną penetrację problemu o wąskim zakresie, co zbliża zastosowaną metodę do wywiadu pogłębianego. Wywiady przeprowadzone zostały z przedstawicielami mniejszości narodowych (Ukrainka) i etnicznych (Rom), imigrantów (Rosjanka), obcokrajowców przebywających w Polsce tymczasowo (Austriaczka) oraz mniejszości seksualnych (osoba homoseksualna). Wywiady skupiały się na zagadnieniach wiktymologicznych, a w szczególności poczuciu zagrożenia przestępstwami z nienawiści oraz postrzeganiu przestępstw z nienawiści. Były to zatem wywiady co do opinii, a respondenci pełnili rolę opiniodawcy⁴⁷. Wywiady umożliwiły poznanie zjawisk występujących w świadomości badanych np. uczuć, przekonań, stanów psychicznych, motywacji, wyobrażeń. Dane uzyskane w wywiadach miały charakter komplementarny w stosunku do danych uzyskanych za pomocą badań aktowych w części kwestionariusza zatytułowanej „pokrzywdzony”. Przeprowadzone wywiady pozwoliły na zebranie danych zarówno o charakterze ilościowym jak i jakościowym.

Zastosowanie metody analizy i krytyki piśmiennictwa (źródeł) jest warunkiem *sine qua non* pracy naukowej. Konieczna jest dla wykazania celowości, oryginalności i nowego ujęcia podjętego problemu badawczego poprzez analizę i krytykę literatury przedmiotu. Za pomocą tej metody badacz wykazuje *status quaestionis* i uzasadnia potrzebę prowadzenia badań w danym obszarze. Pozwala ona na wykazanie różnic, podobieństw, związków, zależności, istotnych cech w teoriach naukowych oraz badanych zjawiskach. Właściwie przeprowadzone tą metodą badania pozwalają na skorygowanie błędnych poglądów i stworzenie nowych rozwiązań teoretycznych i praktycznych⁴⁸.

⁴⁴ Wskazania prakseologiczne co do zasad prowadzenia wywiadów i obserwacji przedstawiono w: T. Szustrowa (red.), *Swobodne techniki diagnostyczne – wywiad i obserwacja*, Warszawa 1991.

⁴⁵ J. Sztumski, *op. cit.*, s. 120.

⁴⁶ J. Szczepański, *Metody badań społecznych*, Warszawa 1951, s. 77.

⁴⁷ Inne wymieniane w literaturze kryminologicznej typy wywiadów to: wywiad co do faktu i wywiad dla poznania osobowości. Zob. W. Świda, *op. cit.*, s. 81.

⁴⁸ J. Apanowicz, *Metodologia...*, s. 86-88.

W naukach prawnych do materiałów źródłowych *sui generis* zaliczyć należy orzecznictwo sądowe. Analiza materiałów sądowych pozwala ustalić funkcjonowanie przepisów prawa oraz stwierdzić czy są one naruszane. Umożliwia ona również weryfikację hipotez przyjętych na podstawie analizy aktów normatywnych⁴⁹. W niniejszej pracy analizie poddano orzecznictwo: Trybunału Konstytucyjnego, Sądu Najwyższego, sądów apelacyjnych, sądów okręgowych, Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oraz Komitetu Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych i Komitetu ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej Organizacji Narodów Zjednoczonych.

Metoda formalno-dogmatyczna (dogmatyczno-prawna, tekstowa, logiczno-językowa) wywodzi się z XIX-wiecznego pozytywizmu prawniczego. Za jej twórcę uważa się Rudolfa von Jheringa. Polega ona na analizie językowo-logicznej treści tekstów prawa. Egzegeza obejmuje analizę tekstu, interpretację i klasyfikację pojęć zastosowanych przez ustawodawcę. Dotyczyć może zarówno prawa obowiązującego (*de lege lata*) jak i prawa dawnego (*de lege praevia*) oraz postulatów *de lege ferenda*⁵⁰. Metoda ta posłużyła do analizy art. 119, 256 i 257 k.k. oraz projektów zmiany tych przepisów, a także aktów prawa międzynarodowego i prawa Unii Europejskiej dotyczących przestępstw z nienawiści.

Metoda historyczno-prawna (historyczno-opisowa, chronologiczna) wywodzi się z XIX-wiecznej historiografii. Stanowi ona połączenie dyrektyw historyzmu i opisu. Historyzm polega na analizie genezy i ewolucji prawa w czasie i przestrzeni oraz zależności pomiędzy prawem a uwarunkowaniami społecznymi. Opis obejmuje ukazanie uwarunkowań, które doprowadziły do ustanowienia prawa w danym kształcie⁵¹. Metoda ta bazując na różnorodnych materiałach dokumentowych sięga w przeszłość i przyjmuje rozwojowy punkt widzenia⁵². Zastosowanie tej metody posłużyło do zbadania genezy i ewolucji rozwiązań prawnych dotyczących przestępstw z nienawiści. Przeprowadzono analizę przepisów prawa karnego państw zaborczych (austriacki Kodeks karny z 1852 r., Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z 1871 r., rosyjski Kodeks karny z 1903 r.), Kodeksu karnego z 1932 r., Kodeksu karnego Wojska Polskiego z 1944 r., małego Kodeksu karnego z 1946 r., Dekretu o ochronie wolności sumienia i wyznania z 1949 r. oraz Kodeksu karnego z 1969 r.

Metoda prawno-porównawcza (komparatystyczna) polega na zbadaniu różnic, podobieństw, tożsamości, relacji pomiędzy różnymi instytucjami prawnymi. Poznanie naukowe wymaga porównywania w obrębie analizowanego przedmiotu⁵³. Proces ten obejmuje opis instytucji, identyfikację porównywanych cech, wyjaśnienie porównawcze przyczyn różnic, podobieństw i tożsamości badanych instytucji⁵⁴. Badania prowadzi się zazwyczaj w kulturach prawnych

⁴⁹ A. Podgórecki, *Zarys socjologii prawa*, Warszawa 1971, s. 88-89.

⁵⁰ R. Tokarczyk, *Filozofia prawa*, Białystok 1996, s. 44.

⁵¹ *Ibidem*, s. 40-41.

⁵² A. Podgórecki, *op. cit.*, s. 86.

⁵³ R. Tokarczyk, *op. cit.*, s. 40-41.

⁵⁴ Szerzej na temat metody komparatystycznej w: R. Tokarczyk, *Wprowadzenie do komparatystyki prawniczej*, Lublin 1994 oraz R. Tokarczyk, *Komparatystyka prawnicza*, Kraków 1999.

odmiennych od wyjściowej kultury badacza⁵⁵. W niniejszej pracy zastosowane zostało ujęcie oparte na zróżnicowaniu systemów prawnych *common law* i *civil law* czyli porównywanie regulacji prawnych dotyczących przestępstw z nienawiści obowiązujących aktualnie w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej oraz Republice Federalnej Niemiec.

⁵⁵ A. Podgórecki, *op. cit.*, s. 87.

ROZDZIAŁ I. Geneza zjawiska i definicja przestępstw z nienawiści

1. Uwagi wprowadzające

Problematyka przestępstw z nienawiści należy do zagadnień interdyscyplinarnych. Jej analiza wymaga odwołania się do dorobku nauk prawnych, nauk o bezpieczeństwie, socjologii, politologii, psychologii, a w pewnym zakresie również historii i statystyki. Metodologicznie poprawność nakazuje szczegółowe rozważania poprzedzić wyjaśnieniem podstawowych pojęć używanych w dalszej części pracy. Rozdział ten obejmuje więc zagadnienia stanowiące tło i wprowadzenie do analizy zjawiska przestępstw z nienawiści.

Tytułem wprowadzenia omówiono historyczne wydarzenia mające charakter przestępstw motywowanych nienawiścią. Następnie przedstawiono skalę, dynamikę i strukturę przestępstw z nienawiści w Polsce. Kolejna część poświęcona została zdefiniowaniu pojęć politologicznych, socjologicznych i kryminologicznych związanych z przestępstwami z nienawiści. Przedstawiono statystyki przestępstw z nienawiści oraz podjęto zagadnienie ciemnej liczby przestępstw z nienawiści. Scharakteryzowano również tzw. grupy nienawiści czyli partie polityczne, organizacje, stowarzyszenia, związki, ruchy, subkultury odwołujące się do ideologii nienawiści i dyskryminacji. Rozważono również relacje zachodzące pomiędzy przestępstwami z nienawiści, a prawami i wolnościami gwarantowanymi przez Konstytucję RP.

2. Rys historyczny zjawiska nienawiści i związanych z nią przestępstw

Historia ludzkości zna liczne przykłady zbrodni ludobójstwa popełnionych z powodu nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych¹. Spośród obszernej listy wymienić można chociażby prześladowania chrześcijan w antycznym Rzymie, średniowieczne pogromy Żydów, zagładę ludów Herrerów i Namaqua dokonaną przez Cesarstwo Niemieckie w latach 1904-1907, ludobójstwo Ormian dokonane przez Turków w latach 1915-1917, wielki głód na Ukrainie w latach 1932-1933, zagładę Żydów podczas II Wojny Światowej, rzeź wołyńską w latach 1943-1944, ludobójstwo ludu Tutsi w 1994 r. w Rwandzie, masakrę muzułmańskich Bośniaków przez oddziały Serbów w Srebrenicy w 1995 r. i ludobójstwo podczas konfliktu w Darfurze już w XXI w.

Nienawiścią do cywilizacji zachodniej kierowali się sprawcy zamachów terrorystycznych z 11 września 2001 r. Bojownicy z kierowanej przez Osamę bin

¹ Za autora pojęcia „ludobójstwo” uważa się polskiego karnistę Rafała Lemkina (R. Szawłowski, *Rafał Lemkin - twórca pojęcia "ludobójstwo" i główny architekt Konwencji z 9 XII 1948 (w czterdziestolecie śmierci)*, „Państwo i Prawo” 1999, z. 10, s. 74-86).

Ladena islamskiej organizacji Al-Kaida porwanymi samolotami pasażerskimi uderzyli w World Trade Center i Pentagon.

Za masowe zabójstwo motywowane nienawiścią uznać również należy czyn dokonany przez Andersa Behringa Breivika w dniu 22 lipca 2011 r. w Oslo. Jak zadeklarował sam sprawca w swoim manifestie ideologicznym, prezentuje on światopogląd kulturowego konserwatyzmu, prawicowego populizmu, ultranacjonalizmu, antyfeminizmu, islamofobii i rasizmu.

W Holandii zabójstwa nacjonalisty Pima Fortuyna² i krytykującego islam reżysera Theo van Gogha³ dowiodły fiaska polityki wielokulturowości (multikulturalizmu)⁴.

W Stanach Zjednoczonych zabójstwo Martina Luthera Kinga stanowiło wyraz oporu konserwatywnych Amerykanów przed zniesieniem dyskryminacji rasowej i równouprawnianiem⁵. Współcześnie mówi się o renesansie nacjonalizmu i rasizmu w USA⁶.

Rzeczpospolita Polska przez wiele stuleci uważana była za kraj tolerancyjny. Wynikało to z wielokulturowości narodowościowej, etnicznej, religijnej. Nie sposób jednak zaprzeczyć, iż zdarzały się również prześladowania mniejszości zwane potocznie pogromami. Również w najnowszej historii Polski zdarzały się incydenty oraz przestępstwa motywowane nienawiścią na tle przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej.

W latach trzydziestych XX w. pod wpływem ideologii nacjonalistycznej i antysemitki na uniwersytetach polskich wprowadzono tzw. getta ławkowe. Były to wyznaczone w salach akademickich miejsca, w których zasiadać mieli studenci pochodzenia żydowskiego. Kolejnym przejawem antysemityzmu była praktyka ograniczania liczby żydowskich studentów do 10% (*numerus clausus*), a nawet całkowity zakaz dostępu Żydów do studiów wyższych (*numerus nullus*)⁷.

Ocena postawy Polaków wobec Żydów podczas II Wojny Światowej wykracza w sposób oczywisty poza ramy niniejszej pracy, jednakże stwierdzić należy, iż obok postaw niewątpliwie bohaterskich takich jak np. działalność członków Rady Pomocy Żydom „Żegota” lub pomoc Armii Krajowej udzielona powstaniu w getcie warszawskim, zdarzały się również zbrodnie motywowane antysemityzmem⁸.

² Wilhelmus Simon Petrus „Pim” Fortuijn został zastrzelony 6 maja 2002 r. w Hilversum przez lewicowego aktywistę Volkerta van der Graafa.

³ Theo van Gogh został zastrzelony przez Holendra marokańskiego pochodzenia Mohammeda Bouyeri 2 listopada 2004 r. w Amsterdamzie.

⁴ P. Scheffer, *Druga ojczyzna. Imigranci w społeczeństwie otwartym*, tłum. E. Jusewicz-Kalter, Wołowiec 2010, s. 187-241.

⁵ Martin Luther King Jr. został zastrzelony przez Jamesa Earla Raya 4 kwietnia 1968 r. w Memphis.

⁶ C. Petrosino, *Connecting the Past to the Future. Hate Crime in America*, [w:] P.B. Gerstenfeld, D.R. Grant (red.), *Crimes of Hate. Selected Readings*, SAGE Publications 2004, s. 3-14.

⁷ Zob. M. Natkowska, *Numerus clausus, getto ławkowe, numerus nullus, paragrafaryjski*, Warszawa 1999.

⁸ Jak negatywną postawę Polaków podczas okupacji wskazuje się tzw. „szmalcowników” czyli osoby wymuszające okup na ukrywających się Żydach lub donosząca na nich za pieniądze do władz okupacyjnych.

Szczególnie dyskusyjny w stosunkach polsko-żydowskich jest pogrom w Jedwabnem⁹. Było to masowe zabójstwo ok. 340 mieszkańców miasta pochodzenia żydowskiego w dniu 10 lipca 1941 r. Większość z nich została żywcem spalona w stodole. W latach 1949-1950 za udział w zabójstwie oraz pomoc w zabójstwie skazanych zostało 10 mieszkańców Jedwabnego. Śledztwo w tej sprawie prowadzone przez IPN od 5 września 2000 r. umorzono postanowieniem z 30 czerwca 2003 r. ze względu na niewykrycie sprawców przestępstwa (sygn. 1/00/Zn).

Po wojnie również zdarzały się ekscesy na tle antysemickim. Najszerzym echem odbił się pogrom kielecki. Było to zabójstwo 37 przedstawicieli ludności żydowskiej dokonane 4 lipca 1946 r. przez polskich mieszkańców miasta, a także żołnierzy Ludowego Wojska Polskiego i Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz milicjantów. Przyczyną było nieuzasadnione podejrzenie o porwanie polskiego chłopca w celu dokonania mordu rytualnego. Podczas 10 procesów, które odbyły się w okresie od lipca do grudnia 1946 r. skazano 37 spośród 39 oskarżonych wojskowych i cywilów, w tym 9 osób na karę śmierci. Winą za pogrom obarczono podziemie niepodległościowe. Śledztwo IPN umorzono 21 października 2004 r. przyjmując, iż „wydarzenia kieleckie miały charakter spontaniczny i zaistniały wskutek nieszczęśliwego zbiegu okoliczności natury historycznej i współczesnej”¹⁰.

Także po przemianach 1989 r. zdarzały się zajścia motywowane nienawiścią. Najpoważniejszym masowym wystąpieniem przeciwko mniejszościom był pogrom mławski. Były to zbiorowe zamachy na mienie należące do ludności pochodzenia romskiego. Przyczyną było potrącenie samochodem ze skutkiem śmiertelnym polskiego mieszkańca Mławy. Wywołało to eskalację nastrojów antyromskich, które w dniach 26 i 27 czerwca 1991 r. doprowadziły do napaści na mieszkania i mienie miejscowych Romów. Sprawcy ograniczyli się do niszczenia mienia, nie doszło do fizycznych napaści na osoby¹¹.

W 1996 r. Samuel Huntington przedstawił kontrowersyjną tezę „zderzenia cywilizacji” zakładającą, iż w przyszłości politykę światową zdominują starcia pomiędzy cywilizacjami. W efekcie międzynarodowe konflikty zbrojne będą się toczyć nie pomiędzy państwami na płaszczyźnie ideologicznej, a pomiędzy społecznościami zróżnicowanymi kulturowo i religijnie. Za główne grupy społeczne uznał cywilizacje: zachodnią, prawosławną, latynoamerykańską, islamską, afrykańską, hinduistyczną, buddyjską, chińską, japońską¹². Według tej klasyfikacji Polska zaliczana jest do cywilizacji zachodniej. Przyjąć można zatem, iż w mikroskali zjawisko zderzenia cywilizacji zachodzi również w Polsce. Jego główną determinantą jest zjawisko migracji międzykulturowych czyli rosnąca

⁹ Wydarzenia te w formie literackiej opisano w: J.T. Gross, *Sąsiedzi. Historia zagłady żydowskiego miasteczka*, Sejny 2000.

¹⁰ Ł. Kamiński, J. Żaryn (red.), *Wokół pogromu kieleckiego*, t. 1, Warszawa 2006, passim.

¹¹ G. Janusz, *Raport o sytuacji osób należących do mniejszości narodowych w Polsce*, Warszawa 1994, s. 22.

¹² S. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Warszawa 1997, passim.

liczba imigrantów należących do innych cywilizacji¹³. Na skutek zderzenia odmiennych kultur o sprzecznych wartościach dochodzi do tzw. „szoku kulturowego”. W odniesieniu do skrajnych objawów tego zjawiska ukształtowały się również pojęcia wojen kulturowych i etnopsychozy¹⁴. Za przejaw tych antagonizmów uznać należy także przestępstwa z nienawiści.

Ponadto zgodnie z teorią Thorstena Sellina współczesne społeczeństwa stanowią konglomerat różnorodnych kultur, grup i społeczności hołdujących zróżnicowanym wartościom i przestrzegających odmiennych norm postępowania¹⁵. Istnienie konfliktu kultur jest zatem naturalnym skutkiem aksjonormatywnego zróżnicowania społecznego. Dotychczas homogeniczne i zintegrowane społeczeństwa przekształcają się w heterogeniczne i zdeintegrowane¹⁶. Zróżnicowanie kulturowe generuje nieuchronny konflikt wartości, norm postępowania, kodeksów kulturowych. Temu zjawisku towarzyszą sytuacje konfliktowe o charakterze grupowym¹⁷. Etnocentryzm, oparty na stereotypach nacjonalizm, szowinizm i rasizm powodują dychotomiczne postrzeganie świata wpisanego w podział na „my i „oni”, przy czym własna grupa postrzegana jest jako lepsza i przeciwstawiana pozostałym grupom¹⁸.

Mniejszościowe grupy społeczne mają zróżnicowaną możliwość, a także chęć asymilacji. Pod pojęciem tym rozumie się „upodobnienie się, przyswojenie, wchłonięcie, upodobnienie się” do nowego społeczeństwa, środowiska, otoczenia¹⁹. Jest to proces zmian społecznych i psychicznych prowadzących do stopienia się jednostki z kulturą większościową. Na proces ten składa się akulturacja, asymilacja strukturalna i asymilacja identyfikacyjna. Przyjmuje się, iż w przypadku imigrantów pełna asymilacja zachodzi w drugim-trzecim pokoleniu. Przejawem asymilacji jest również amalgamacja czyli mieszanie się grup rasowych, narodowych, etnicznych, wyznaniowych na skutek małżeństw międzygrupowych. Jednakże istnieją także grupy, które konsekwentnie unikają lub wręcz aktywnie przeciwdziałają powyższym procesom tworząc diaspory rozumiane jako „rozproszenie jakiejś narodowości wśród innych narodów”²⁰. Także ze strony większości mogą występować opory przed asymilacją mniejszości. Dochodzi wówczas do marginalizacji lub wręcz wykluczenia społecznego (ekskluzji).

¹³ Szerzej na temat korygowania stereotypów oraz zwalczania uprzedzeń, ksenofobii i etnocentryzmu w: K. Błęszyńska, *Migracje międzykulturowe jako wyzwanie dla polskiego systemu edukacji*, Warszawa 2010.

¹⁴ W literaturze polskiej zagadnienie to poruszono w: W. Burszta, *Kotwice pewności. Wojny kulturowe z popnacionalizmem w tle*, Warszawa 2013.

¹⁵ A. Siemaszko, *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, Warszawa 1993, s. 83.

¹⁶ Szerzej na temat konfliktów powodowanych zróżnicowaniem narodowym i etnicznym społeczeństw w: M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*, Warszawa 2010.

¹⁷ Th. Sellin, *Culture Conflict and Crime*, Social Science Research Council, New York 1938, s. 66.

¹⁸ S. Łodziński, *Opinie i postawy mieszkańców Polski wobec migracji i cudzoziemców w świetle badań opinii publicznej*, Warszawa 2002, s. 31-34.

¹⁹ M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I, Warszawa 1979, s. 92.

²⁰ *Ibidem*, s. 395.

Współcześnie jako alternatywę dla asymilacji wskazuje się proces integracji rozumiany jako „tworzenie się całości z jakichś części, zespalanie się elementów w całość”²¹. Polega ona na pełnym włączeniu w życie społeczne mniejszości. Jest to proces dynamiczny i dwukierunkowy, to proces stawania się akceptowaną częścią społeczeństwa. Odbywa się ona na płaszczyźnie prawno-politycznej, społeczno-ekonomicznej, kulturowo-religijnej.

W efekcie współczesnych przemian coraz częściej mówi się jednak o dekompozycji struktury społecznej. Powstają klasy i grupy społeczne oraz reprezentujące je partie polityczne ze swoją ideologią często odwołującą się do nietolerancji, dyskryminacji i nienawiści do innych grup.

3. Przestępstwa z nienawiści - zagadnienia definicyjne

Prowadzenie prawno-karnych i kryminologicznych refleksji nad zjawiskiem przestępstw z nienawiści wymaga zdefiniowania licznych pojęć. Z uwagi na interdyscyplinarność problematyki przybliżenia wymagają pojęcia politologiczne, psychologiczne i socjologiczne oraz kryminologiczne.

3.1. Pojęcia politologiczne

Rasizm

Rasizm to „pogląd oparty na pseudonaukowej tezie o rzekomej nierówności biologicznej, społecznej i intelektualnej ras ludzkich, wykorzystywany przez ugrupowania w różnych krajach przeciw mniejszościom narodowym, był podstawą ideologii hitleryzmu”²².

Według art. 1 Międzynarodowej konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej dyskryminacja rasowa oznacza wszelkie różnicowanie, wykluczenie, ograniczenie lub uprzywilejowanie z powodu rasy, koloru skóry, urodzenia, pochodzenia narodowego lub etnicznego, które ma na celu lub pociąga za sobą przekreślenie bądź uszczuplenie uznania, wykonywania lub korzystania, na zasadzie równości z praw człowieka i podstawowych wolności w dziedzinie politycznej, gospodarczej, społecznej i kulturalnej lub w jakiegokolwiek innej dziedzinie życia publicznego²³.

Pomimo, iż rasizm i dyskryminacja rasowa są ze sobą immanentnie związane stwierdzić jednakże należy, że nie każdy zwolennik poglądów rasistowskich dokonuje dyskryminacji rasowej, *a contrario* nie każdy popełniający akty dyskryminacji rasowej jest zadeklarowanym rasistą. Rasizm stanowi

²¹ *Ibidem*, s. 796.

²² M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. III, s. 20.

²³ Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, otwarta do podpisu w Nowym Jorku dnia 7 marca 1966 r. (Dz. U. 1969, Nr 25, poz. 187).

ideologiczne uzasadnienie dyskryminacji różnych grup społecznych. Dyskryminacja jest jednocześnie aktywną, agresywną formą rasizmu²⁴.

Pierwszych przejawów podziałów społeczeństwa ze względów rasowych Karl R. Popper dopatruje się w antyku i poglądach Platona dotyczących biologicznego zdeterminowania kultury oraz wyjaśniających nierówny status ludzi ich urodzeniem, co przekładało się na praktyki rządzenia państwem²⁵. W starożytności i średniowieczu dominował oparty na Biblii pogląd o istnieniu trzech grup ludzkich – Jefetydów (Europejczyków), Semitów (Azjatów), Chamitów (Afrykańczyków). Pierwszą naukową klasyfikację ras ludzkich stworzył w 1758 r. Karol Linneusz. Po raz pierwszy użył on również pojęcia rasy do opisu fizycznego zróżnicowania ludzi²⁶. Skutkowało to zmianą postrzegania rasy ludzkiej według kryterium kulturowego na rzecz zróżnicowania biologicznego²⁷. Pod koniec XIX w. obok podziału na grupy narodowe pojawił się podział ze względu na kolor skóry. Wśród Europejczyków wyróżniano w hierarchii ucywilizowania rasę nordycką, alpejską i śródziemnomorską. Był to zatem rasizm nie tylko białych wobec czarnych, lecz również białych wobec mniej białych np. narodów śródziemnomorskich, bałkańskich, słowiańskich²⁸. Genetyka oparta na badaniach Grzegorza Mendla, która narodziła się na początku XX w., dała naukowe podstawy klasyfikacji ras ze względu na zróżnicowanie genetyczne. Odnotować należy również wkład polskiej nauki w klasyfikację ras. W 1934 r. Jan Czekanowski przyjął podział na rasę białą, czarną i żółtą²⁹.

W naukach biologicznych dominuje pogląd, iż pojęcie rasy nie ma uzasadnienia genetycznego, a różnice występują jedynie w obrębie fenotypu (kolor skóry, budowa ciała, morfologia głowy i twarzy) i epidemiologicznej predyspozycji do zachorowań na pewne choroby. Dyskusje o zróżnicowaniu rasowym człowieka uprawnione są wyłącznie na płaszczyźnie antropologii fizycznej, wykluczone są natomiast w antropologii kulturowej³⁰. Wszelkie badania naukowe ras dotyczą ich opisywania, nazywania, porównywania a nie wartościowania³¹. Podkreślić należy, iż „rasa” jest pojęciem biologicznym, a „rasizm” pojęciem wywodzącym się z nauk politologicznych.

²⁴ J. Balicki, *op. cit.*, s. 16-17.

²⁵ K.R. Popper, *Spółczesność otwarte i jego wrogowie*, tłum. H. Krahelska, Warszawa 2007, *passim*.

²⁶ K. Linneusz w obrębie gatunku ludzkiego (*homo sapiens*) wyróżnił rasę europejską, amerykańską, azjatycką i afrykańską. Klasyfikację tą zmodyfikował J.F. Blumenbach określając rasy: kaukaską, mongolską, etiopską, amerykańską, malajską. Odmienne klasyfikacje zaproponowali: J. Deniker, C.S. Coon, S. Garn, J. Birdsall oraz C.A. Ville (J. Balicki, *op. cit.*, s. 8-10).

²⁷ Ł. Ostrowski, *Mowa o rasizmie*, Warszawa 2009, s. 27.

²⁸ M. Grant, *The Passing of the Great Race Or the Racial Basis of European History*, Charles Scribner's Sons, New York 1918, s. 137-167.

²⁹ P. Bergman, *Uwagi o początkach rasizmu*, [w:] E. Dobierzewska-Mozrzyńmas, A. Jezierski (red.), *Przyroda, ekologia, kultura*, Wrocław 2012, s. 88.

³⁰ W latach sześćdziesiątych XX w. pojawiła się nowa dziedzina badań molekularnych określana jako antropologia molekularna. Na początku XXI w. pojawiają się tendencje do wykorzystywania jej dorobku przez badaczy amerykańskich na potrzeby rasizmu. Por. J. Marks, *What is molecular anthropology? What can it be?*, „Evolutionary Anthropology” 2002, no 11, s. 131-135.

³¹ K. Boryslawski, *Zróżnicowanie rasowej człowieka w perspektywie historycznej*, [w:] E. Dobierzewska-Mozrzyńmas, A. Jezierski (red.), *op. cit.*, s. 83-84.

Zinstytucjonalizowany rasizm pojawił się w epoce kolonializmu i handlu niewolnikami³². Wyprawy odkrywców i idące za nimi panowanie nad światem wymagały uzasadnienia tej ekspansji, a kontakt z innymi kulturami wymagał rozważenia miejsca w świecie własnej cywilizacji. Najwyższa pozycja kulturowa białych Europejczyków usprawiedliwiała eksploatację innych ras stojących na niższym stopniu cywilizacyjnym.

Pierwsze teorie rasistowskie pojawiły się na przełomie XVIII i XIX w. Doktryny te można sprowadzić do poglądu, iż ludzkość jest podzielona na rasy różniące się nie tylko cechami zewnętrznymi, lecz również wewnętrznymi. Moralność, poziom intelektualny i kultura poszczególnych ras wiąże się natomiast z ich cechami biologicznymi. Skutkiem tego jest swoista hierarchia ras.

Należy podkreślić, iż w momencie powstania koncepcje te były światopoglądem powszechnie akceptowanym i empirycznie uzasadnionym z punktu widzenia ówczesnej nauki. Doktryna nierówności ras miała oparcie w filozofii Oświecenia. Wielcy myśliciele tego okresu jak Immanuel Kant, Wolter, John Locke, David Hume w pełni akceptowali pogląd o nierówności ras³³. W tym okresie pierwszy raz przyjęto rasistowskie argumenty mające uzasadnić wizję polityczno-ekonomicznego ładu świata.

Również na gruncie religijnym pojawił się rozdzwiek pomiędzy biblijnym dogmatem o jednym akcie stwórczym (monogeneza), a naukową koncepcją większej liczby stworzeń odmiennych ras (poligeneza). Kontrowersje rozwiązała dopiero w XIX w. teoria ewolucji Karola Darwina. Różnorodność ras uzasadniona została zasadą selekcji naturalnej. Zagadnienia rasowe stanowiły ważki przedmiot zainteresowań badawczych Darwina, który popierał pogląd o zróżnicowaniu intelektualnym ras³⁴. Rasizm jako pogląd uargumentowany naukowo ukształtował się z elementów oświeceniowej klasyfikacji rasowej, teorii ewolucji Darwina oraz teorii dziedziczenia Mendla w drugiej połowie XIX w. Nastąpiło również zjawisko mieszania pojęć biologicznych (antropologii ras), etnicznych, językowych, geograficznych, religijnych.

Za prekursora rasizmu jako zespołu poglądów społeczno-politycznych i twórcę mitu rasy aryjskiej uznaje się Josepha Arthura de Gobineau, który swoje poglądy wyłożył w książce „*Essai sur l'inégalité des races humaines*” (Esej o nierówności ras ludzkich, 1853). Stanowiły one protest przeciwko wywodzącej się z rewolucji francuskiej idei przyrodzonej równości ludzi. Wysunął on tezę o nierównej wartości biologicznej, a co za tym idzie również społecznej ras ludzkich, która wpływa na historię ludzkości. W efekcie rasy

³² Szczególny wkład w propagowanie teorii rasistowskich w tym okresie przypisuje się Juanowi de Sepúlveda - hiszpańskiemu humaniście, filozofowi i teologowi na dworze cesarza Karola V Habsburga.

³³ „Skłonny byłbym podejrzewać, że istotnie Murzyni z natury stoją na niższym poziomie od białych” (D. Hume, *Eseje z dziedziny moralności i literatury*, tłum. T. Tatarkiewicz, Warszawa 1955).

³⁴ Por. K. Darwin, *O pochodzeniu człowieka*, tłum. S. Panek, Warszawa 1959. Ponadto swoje fundamentalne dzieło „O powstaniu gatunków” Darwin opatrzył podtytułem „Zachowanie ras uprzywilejowanych w walce o życie”.

wyższe biologicznie predestynowane są do panowania nad rasami niższymi³⁵. Według Gobineau najwyższe miejsce zajmuje rasa kaukaska (biała), następnie rasa mongoloidalna (żółta), najniżej stoi rasa negroidalna (czarna)³⁶. W obrębie rasy białej wyróżniał, w nawiązaniu do tradycji biblijnej: semitów, chamitów i jafetydów (aryjczyków). Za przyczynę upadku wielu cywilizacji uważał mieszanie się ras powodujące degenerację. Głosił wyższość rasową i kulturową Germanów (Aryjczyków) i konieczność zachowania jej czystości rasowej.

Bezpośrednim źródłem inspiracji rasistów hitlerowskich był Houston Steward Chamberlain głoszący w książce „Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts” (Podstawy XIX wieku, 1899) konieczność zachowania czystości rasy teutońskiej i walki z rasą żydowską. Chamberlain rasizm klasowy Gobineau i de Lapouge przekształcił w rasizm nacjonalistyczny. Germanów uważał za rasę wyższą, twórców kultury, sztuki, prawa. Aryjskie narody słowiańskie i romańskie oceniał jako zdegenerowane. Rasę żółtą i czarną uważał za bezwartościowe. Istnienie Żydów traktował jako „przestępstwo przeciwko świętym prawom życia”³⁷. Antysemityzm był nową ideą, której brak było u Gobineau. Jak wykazała historia spopularyzowane założenia ideologii Chamberlaina stanowiły inspirację dla Adolfa Hitlera i doprowadziły wkrótce do zbrodni ludobójstwa³⁸.

Kontynuatorem myśli Gobineau i Chamberlaina był Georges Vacher de Lapouge uważany za twórcę tzw. antroposocjologii. Na podstawie pomiarów fizjonomicznych udowadniał związek pomiędzy pochodzeniem klasowym, a przynależnością rasową. Utożsamiał on walkę klas z walką ras. Był zdecydowanym przeciwnikiem idei równości. Pojęciom sprawiedliwości, równości, braterstwa przeciwstawił pojęcia siły, prawa, rasy. Popierał i propagował stosowanie środków eugenicznych. Swoje poglądy wyłożył m.in. w książce „L'Aryen et son rôle social” (Aryjczycy i ich rola społeczna, 1899)³⁹.

Idee rasistowskie Gobineau i Chamberlaina propagował również Ludwig Woltmann. Uważa się go za twórcę ideologii politycznej określanej jako antropologia polityczna. Jej podstawy zaprezentował w książce „Politische Anthropologie” (Antropologia polityczna, 1903). Postulował wyselekcjonowanie nadrasę ludzi białych z zastosowaniem eugeniki, praw dziedziczenia Mendla i doboru płciowego. Podzielił ludność Niemiec na czystych Germanów, pół-Germanów i nie-Germanów. Jego poglądy dały podwaliny pod koncepcję *Lebensraum* i *Lebensbornu*⁴⁰.

³⁵ Ł. Ostrowski, *op. cit.*, s. 21.

³⁶ P. Scheffer, *op. cit.*, s. 326-333.

³⁷ J. Balicki, *Dyskryminacja rasowa. Przeszłość i teraźniejszość*, Lublin 1986, s. 55.

³⁸ Wpływ Chamberlaina na Hitlera wynikał również z ich osobistych kontaktów. Chamberlain był zięciem Ryszarda Wagnera – ulubionego artysty Hitlera.

³⁹ Jak przytacza J. Balicki, de Lapouge przewidział zbliżającą się masową eksterminację narodów pisząc już w 1887 r.: „Jestem przekonany, że w przyszłym stuleciu wymordowane będą miliony ludzi tylko z powodu różnicy jednego czy dwóch stopni w indeksie czaszkowym” (J. Balicki, *op. cit.*, s. 54).

⁴⁰ P. Bergman, *op. cit.*, s. 92.

Bezpośrednim autorem narodowosocjalistycznej teorii ras był Hans Friedrich Karl Günther. Propagował on idee nordyzmu i eugeniki. Założył pierwsze instytuty badań nad rasami i eugeniką. Swoje poglądy opublikował w książce „Rassenkunde des deutsche Volkes” (Nauki rasowe narodu niemieckiego, 1929).

Poglądy rasistowskie legły u podstaw ideologicznych eugeniki. Koncepcja zaproponowana w 1883 r. przez Francisa Galtona była pierwotnie ideowo neutralnym systemem poglądów zakładający możliwość doskonalenia cech dziedzicznych człowieka, którego celem jest tworzenie warunków pozwalających na rozwój dodatnich cech dziedzicznych i ograniczenie cech ujemnych. Na założeniach eugeniki opiera się również kryminologiczna teoria Henry’ego H. Goddarda⁴¹. Negatywna ocena eugeniki wiąże się z nadużyciami zarówno w obrębie eugeniki negatywnej (eksterminacja upośledzonych umysłowo i psychicznie chorych – akcja T 4) jak i pozytywnej (próby stworzenia czystej rasy germańskiej – *Lebensborn*) przez reżim hitlerowski. Poglądy rasistowskie szczególnie rozpowszechniły się w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. w związku z dojściem do władzy Hitlera. Były one podstawą szerszej postawy społecznej dyskryminacji i nierówności. Społeczną podstawą rasizmu w III Rzeszy Niemieckiej stanowiły ponadto etnocentryzm, nacjonalizm oraz polityka imperialistyczna.

Na marginesie można dodać, iż w opozycji do rasizmu stoi koncepcja relatywizmu kulturowego stworzona na początku XX w. przez amerykańskiego antropologa Franza Boasa. Opiera się ona na poglądzie, iż poszczególne kultury nie mają podstawy biologicznej. Błędem jest powiązanie rasy z określoną kulturą, gdyż ta jest wynikiem wyuczenia. W ujęciu tym każda kultura rozwija się w toku ewolucji autonomicznie, dlatego należy rozróżniać poszczególne kultury a nie jedną kulturę globalną. W związku z tym czynniki środowiskowe mają większe znaczenie niż cechy biologiczne. Teoria ta obaliła naukowe uzasadnienie rasizmu rozrywając związek między kulturą a rasą⁴². Poglądy te stały się podwaliną koncepcji społeczeństwa multikulturowego.

W literaturze rozróżnia się trzy typy „tradycyjnego rasizmu” – nazistowski, kolonialny i apartheid. Pierwszy skończył się wraz z II Wojną Światową, drugi podczas dekolonizacji w 2 poł. XX w., natomiast trzeci w połowie lat dziewięćdziesiątych XX w. U progu XXI w. pojawiło się natomiast zjawisko społeczne określane jako „nowoczesny rasizm” (*modern racism*). Charakteryzuje się ono bardzo silnym, lecz rozproszonym poczuciem wrogości wobec przedstawicieli innych ras lub grup etnicznych. Od tradycyjnego rasizmu odróżnia go rezygnacja z otwartego wyrażania przekonania o wyższości jednej rasy nad drugą. Jego typowym przejawem jest natomiast tendencja do

⁴¹ Por. H.H. Goddard, *The Kallikak Family. A Study in the Heredity of Feeble-Mindedness*, Macmillan, New York 1912.

⁴² P. Scheffer, *op. cit.*, s. 333-335.

przypisywania wszystkim lub znaczącej większości przedstawicieli danej rasy negatywnych cech⁴³.

Odnosić należy również istnienie zjawiska tzw. rasizmu kolorowego. Jest to rasizm prezentowany przez ludność kolorową. Przykładem może być działalność ruchu Czarnych Muzułmanów oraz Czarnych Panter w USA. Konflikty na tle rasowym, bez udziału białych, występowały również w Czadzie, Ugandzie, Sri Lance, Indiach, Iraku, Iranie, Turcji, Chinach, Pakistanie, Bangladeszu, Singapurze, Malezji, na Filipinach. Specyficzna sytuacja występuje w Izraelu, gdzie Żydzi dyskryminują na tle rasowym Arabów, a ponadto Żydzi askenazyjscy dyskryminują Żydów sefardyjskich⁴⁴.

Od rasizmu odróżnić należy pojęcie „stosunków rasowych” rozumianych jako uznanie przez ludzi uczestniczących w interakcji różnic rasowych za podstawowy czynnik określający jej zasady. Jest to uświadomienie istnienia własnych cech rasowych przez ludzi biorących udział w relacji międzyludzkiej (świadomości rasowej). Rasowy charakter relacji nie przesądza o jego rasistowskim charakterze. Stosunki rasowe uznać należy za relacje między ludźmi, a rasizm za światopogląd⁴⁵.

Teorie rasistowskie stanowią zatem bazę i punkt wyjścia dla poglądów nazistowskich, antysemitycznych, antyarabskich, antycygańskich itp.⁴⁶.

Faszyzm

Faszyzm to „forma totalitarnej, antydemokratycznej dyktatury nacjonalistycznej, kierująca się w swojej polityce szowinizmem i rasizmem. Jej najbardziej zwyrodniałą postacią był hitleryzm”⁴⁷. Zaznaczyć należy jednak, iż można wskazać doktryny faszystowskie pozbawione elementów rasistowskich np. faszyzm włoski lub rosyjski faszyzm Rodzajewskiego.

Ruchy faszystowskie pojawiły się w latach dwudziestych XX w. na skutek kryzysu gospodarczego, słabości republikańskich rządów, klęsk wojennych, społecznego niezadowolenia, zamieszania ideologicznego, rywalizacji z komunizmem. Ich charakter określić można jako niedemokratyczny, imperialistyczny, totalitarny, nacjonalistyczny, populistyczny, antykomunistyczny i antyliberalny. Oparte były na kulcie jednostki, systemie

⁴³ Por. T. Chiricos, S. Escholz, *The Racial and Ethnic Typification of Crime and The Criminal Typification of Race and Ethnicity in Local Television News*, „Journal of Research on Crime and Delinquency” 2002, vol. 39, s. 401.

⁴⁴ Zgromadzenie Ogólne ONZ w rezolucji uchwalonej na XXX sesji 10 listopada 1975 r. uznało, iż „syjonizm stanowi formę rasizmu i dyskryminacji rasowej”. W literaturze wskazuje się, iż zjawisko to powinno być nazywane faszyzmem izraelskim lub skrajnym izraelskim szowinizmem (J. Balicki, *op. cit.*, s. 183-185).

⁴⁵ Ł. Ostrowski, *op. cit.*, s. 75-76.

⁴⁶ Znacznie bardziej złożone są relacje pomiędzy rasizmem, a nacjonalizmem. Ich analizę przedstawiono w: J. Tomaszewicz, *Rasa przeciw narodowi. Rasizm a nacjonalizm – uzupełnianie się czy wykluczanie?*, [w:] B. Grott (red.), *Różne oblicza nacjonalizmów. Polityka – Religia – Etyka*, Kraków 2010, s. 243-256.

⁴⁷ M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. I, s. 576.

wodzowskim, nierówności obywateli, podporządkowaniu jednostki państwu, korporacjonizmie, kolektywizmie i etatyzmie.

Poglądy faszystowskie wprowadzone zostały w życie w 1919 r. przez Związki Kombatanckie (*Fasci di Combattimento*) założone przez Benito Mussoliniego, które w 1921 r. przekształcono w Narodową Partię Faszystowską (*Partito Nazionale Fascista*).

Faszyzm kojarzony jest głównie z Włochami Benito Mussoliniego i III Rzeszą Niemiecką Adolfa Hitlera, jednakże pod wpływem tej ideologii były również inne państwa europejskie. Wymienić należy tu m.in. Wielką Brytanię (Oswald Mosley) czy Ukrainę (Stepan Bandera)⁴⁸. Za faszystowski uznawany był również reżim gen. Francisco Franco w Hiszpanii i dyktatura Antonio de Oliveiry Salazara w Portugalii.

W Polsce międzywojennej do ideologii faszyzmu odwoływały się skrajnie prawicowe organizacje związane z narodową demokracją (Stronictwo Narodowo-Demokratyczne, Stronictwo Narodowe) i narodowym radykalizmem (Obóz Wielkiej Polski, Obóz Narodowo-Radykalny, ABC, Falanga). W „Deklaracji Obozu Narodowo-Radykalnego” postulowano, że „Żyd nie może być obywatelem Państwa Polskiego”, „emigrować z Polski powinni Żydzi”, „odżyczenie miast i miasteczek polskich jest niezbędnym warunkiem zdrowego rozwoju”⁴⁹.

Hitlerizm (nazizm, narodowy socjalizm)

Hitlerizm to „doktryna społeczno-polityczna partii hitlerowskiej, niemiecka odmiana faszyzmu, wyróżniająca się m.in. bezwzględny terrorem, rasizmem i polityką zmierzającą do zbrojnego podboju świata”⁵⁰.

Narodowy socjalizm w Niemczech stanowił modyfikację faszyzmu włoskiego. Istniejąca od 1919 r., kierowana przez Hitlera, Niemiecka Partia Pracy (*Deutsche Arbeitspartei – DAP*) przekształcona w 1921 r. w Narodowosocjalistyczną Niemiecką Partię Robotników (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei – NSDAP*) w punkcie 4 swojego programu przewidywała: „tylko członkowie narodu mogą być obywatelami państwa. A tylko ci, w których żyłach płynie niemiecka krew, bez względu na wyznanie, mogą być członkami narodu. Dlatego żaden Żyd nie może być członkiem narodu”. Po dojściu Hitlera do pełni władzy w 1933 r. w III Rzeszy Niemieckiej wprowadzone zostały w sposób instytucjonalny teoretyczne założenia rasizmu. Swoje poglądy polityczne wyłożył Hitler w książce „Mein Kampf” (Moja walka, 1924), w której szeroko nawiązywał do Gobineau, Chamberlaina, Lügera. Za głównego wroga

⁴⁸ B. Grott, *Nacjonalizm Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów jako faszyzm*, [w:] B. Grott (red.), *op. cit.*, s. 257-268.

⁴⁹ Przedwojenny ONR został zdelegalizowany 10 czerwca 1934 r.

⁵⁰ M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. I, s. 748.

uważał Żydów, których obarczał winą za wszelkie klęski Niemiec i cywilizacji europejskiej, więc dążył do ich całkowitej eksterminacji⁵¹.

Drugim czołowym teoretykiem i ideologiem narodowego socjalizmu był Alfred Rosenberg, autor książki „*Der Mythus des XX Jahrhunderts*” (Mit XX wieku, 1930), w której jako wrogów rasy aryjskiej wskazywał kościół katolicki, masonerię, judaizm i marksizm. Stworzył doktrynę nazizmu opartą na założeniach faszyzmu, nacjonalizmu, rasizmu oraz polityki przemocy. Był głównym autorem rasistowskich i antysemickich Ustaw Norymberskich⁵².

Należy zauważyć, iż ideologia nazistowska traktowana była również w kategoriach religii politycznej z bardzo rozbudowaną stroną obrzędową. Narodowi socjaliści mobilizowali i jednoczyli społeczeństwo wokół politycznych mitów takich jak: Hitler jako zbawiciel Niemiec oraz Tysiącletnia Rzesza⁵³.

Ideologia nazistowska doprowadziła do wybuchu II Wojny Światowej, która pochłonęła według różnych szacunków od 50 do 70 mln ofiar, w tym 11 mln osób w wyniku zaplanowanego ludobójstwa w hitlerowskich obozach zagłady⁵⁴.

W okresie II Wojny Światowej do ideologii nazistowskiej odwoływali się również politycy innych państw europejskich kolaborujący z Niemcami m.in.: Vidkun Quisling w Norwegii, Anton Mussert w Holandii, Leon Degrelle w Belgii, Ante Pavelic w Chorwacji.

Po II Wojnie Światowej pomimo skazania w procesie norymberskim prominentów III Rzeszy wielu zbrodniarzy pozostało na wolności. Nie wygasła również sama ideologia nazizmu, a wręcz uległa radykalizacji. Zaraz po wojnie zaczęły się kształtować w Europie grupy określane jako neonazistowskie. Zaliczyć należy do nich: *Wehrsportgruppen* (Grupy Sportu Obronnego) w RFN, *Ordine Novo* (Nowy Porządek), *Avanguardia Nazionale* (Awangarda Narodowa) i *Movimento Sociale Italiano* (Włoski Ruch Społeczny) we Włoszech, *Fédération d'action nationale et européenne* (Federacja Akcji Narodowej i Europejskiej) i *Faisceaux Nationalistes Européens* (Europejscy Nacjonaliści Faszystowscy) we Francji, *Vlaamse Militantenorde* (Flamandzka Organizacja Militarna) w Belgii, *Fuerza Noven* (Nowa Siła) i *Eurodestra* (Europrawica) w Hiszpanii, *Norsk Front* (Front Norweski) w Norwegii, *Northern League for North-European Friendship* (Liga Północna dla Północno-Europejskiej Przyjaźni) i *British National Party* (Brytyjska

⁵¹ *Die Endlösung der Judenfrage* (ostateczne rozwiązanie kwestii żydowskiej) doprowadziło do zagłady (holocaust, shoah) 5-6 mln Żydów europejskich. Ponadto ludobójstwo dotknęło trudną do określenia liczbę ok. 200 tys. do 2 mln Cyganów. Podstawą prawną eksterminacji były tzw. ustawy norymberskie o obywatelstwie Rzeszy i o ochronie krwi niemieckiej i niemieckiej czci.

⁵² P. Bergman, *op. cit.*, s. 92.

⁵³ Pojęcie „religii politycznej” wprowadził Eric Voegelin (R. Opulski, *Niemiecki narodowy socjalizm jako religia polityczna. Obrzędy nazizmu i ich funkcje formacyjne*, [w:] B. Grott (red.), *op. cit.*, s. 295-310).

⁵⁴ W kontekście zagadnienia nazistowskiego ludobójstwa na początku XXI w. pojawił się problem tzw. „polskich obozów koncentracyjnych” względnie „polskich obozów zagłady”. Jest to błędne określenie stosowane w mediach i publikacjach naukowych w odniesieniu do niemieckich, nazistowskich obozów koncentracyjnych znajdujących się na ziemiach polskich (Oświęcim-Brzezinka, Sztutowo, Lublin-Majdanek, Rogoźnica, Bełżec, Sobibór, Treblinka, Chełm nad Nerem, Kraków-Płaszów, Warszawa).

Partia Narodowa) w Wielkiej Brytanii, *Nordiska Rikspartiet* (Nordycka Partia Narodowa) w Szwecji, a także ogólnoeuropejska *Nouvelle Ordre Européenne* (Nowy Porządek Europejski)⁵⁵.

Antysemityzm

Antysemityzm to „uprzedzenie, nienawiści, wrogość w stosunku do Żydów związana z nietolerancją, nacjonalizmem i rasizmem”⁵⁶. Termin ten wprowadzony został się w latach siedemdziesiątych XIX w. przez Wilhelma Marra.

Pierwsze wzmianki o wrogiej postawie wobec Żydów znaleźć można w starożytności⁵⁷. Wyznawcy judaizmu byli zwalczani w antycznym świecie jako jedyni wyznawcy religii monoteistycznej. W momencie pojawienia się chrześcijaństwa konflikt z Żydami pogłębił się na gruncie religijnym. Kolejne sobory katolickie wprowadzały ograniczenia dla ludności żydowskiego pochodzenia⁵⁸. Żydów obciążano odpowiedzialnością za wszelkie nieszczęścia dotykające ludność Europy⁵⁹. Wraz z rozwojem gospodarczym starego kontynentu pojawił się antysemityzm na tle gospodarczym, który spowodował migracje Żydów z Europy Zachodniej do Europy Wschodniej. Wygnani w 1290 r. z Anglii, w 1394 r. z Francji i w 1492 r. z Hiszpanii znaleźli schronienie w bardziej tolerancyjnej Holandii i Polsce. Typowymi zarzutami wobec ludności żydowskiej były podejrzenia o dokonywanie rytualnych mordów na chrześcijańskich dzieciach lub znieważenie Najświętszego Sakramentu.

W Polsce Żydzi pojawili się w XIII w. a w okresie przedrozbiorowym stanowili największe skupisko żydowskie w Europie. Polski antysemityzm wiąże się ze społeczną rolą Żydów. Jako wiejscy karczmarze rozpijali chłopów, jako kupcy konkurowali z mieszczaństwem na polu gospodarczym, jako poborcy podatków narażali się szlachcie, jako innowiercy skonfliktowani byli z klerem katolickim⁶⁰.

W XIX w. antysemityzm religijny zaczął być wypierany przez antysemityzm rasistowski. W Europie przełomu XIX i XX w. antysemityzm charakterystyczny był dla polityki kanclerza Otto von Bismarcka i Ligi

⁵⁵ J. Balicki, *op. cit.*, s. 125-131; J. Tomaszewicz, *op. cit.*, s. 253-254.

⁵⁶ M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. I, s. 66.

⁵⁷ Przykładowo J. Balicki przytacza dekret króla babilońskiego mówiący o Żydach, iż „lud ten (...) znajduje się we wszystkich sprawach w konflikcie z całą ludzkością, różni się od niej systemem dziwnych praw, wrogi jest naszym interesom, dokonuje najgorszych przestępstw, a nawet zagraża stabilności naszego państwa” oraz słowa rzymskiego historyka Tacyty „bezbożne jest u nich wszystko, co u nas jest święte, natomiast dozwolone jest u nich wszystko, co u nas budzi wstręt” (J. Balicki, *op. cit.*, s. 23-24).

⁵⁸ Sobór orleański (538 r.) zabronił małżeństw mieszanych, sobór laterański IV (1215 r.) nakazał noszenie przez Żydów żółtych łat na ubraniach.

⁵⁹ Przykładem kataklizmów, które skutkowały pogromami Żydów była np. epidemia głodu w latach 1315-1317 lub epidemia dżumy w latach 1347-1350.

⁶⁰ J. Balicki, *op. cit.*, s. 24-28.

Antysemitkiej w II Rzeszy Niemieckiej⁶¹, Karla Lügera i Partii Antysemitkiej w Monarchii Habsburskiej⁶², carów rosyjskich Aleksandra III i Mikołaja I⁶³, a także w III Republice Francuskiej⁶⁴.

Współcześnie wyróżnia się dwa typy antysemityzmu – tradycyjny i nowoczesny⁶⁵. Pierwszy typ opiera się na bazującym na odpowiedzialności za śmierć Jezusa, uzasadnianym religijnie wrogim stosunku do Żydów. Nakładają się na to inne światopoglądowe i religijne stereotypy np. oskarżenia o zabójstwa rytualne chrześcijańskich dzieci⁶⁶. Drugi typ uzasadnia wrogość do Żydów na gruncie ideologicznym i społecznym odwołując się do takich stereotypowych poglądów jak: Żydzi mają szczególną „żyłkę do interesów”, skrycie władają światowym kapitałem, są kapitalistami i wyzyskiwaczami, trzymają się razem itp.⁶⁷.

Przeprowadzone w latach 1992 i 2002 badania porównawcze wykazały, że antysemityzm tradycyjny deklaruje względnie stała liczba Polaków – 11,5% w 1992 r. oraz 11,6% w 2002 r. Zauważa się jednak znaczny wzrost poglądów określanych jako antysemityzm nowoczesny – 11,6% w 1992 r. oraz 27,1% w 2002 r. Warto również odnotować fakt, iż antysemityzm tradycyjny najsilniejszy jest pośród osób z wykształceniem podstawowym, natomiast antysemityzm nowoczesny, a *contrario*, wśród osób z wykształceniem wyższym. Zarówno w przypadku antysemityzmu tradycyjnego jak i nowoczesnego z wiekiem rośnie poziom antysemityzmu. Można zaobserwować również silne relacje pomiędzy deklarowaną wiarą i praktykami religijnymi, a antysemityzmem tradycyjnym. Analogiczna korelacja z antysemityzmem nowoczesnym jest znacznie słabsza. Miejsce zamieszkania wpływa na poziom antysemityzmu tradycyjnego (na wsi największy, w dużych miastach najmniejszy), lecz brak jest takiej korelacji w przypadku antysemityzmu nowoczesnego. Interesujące jest również odniesienie poziomu antysemityzmu do miejsca zamieszkania badanych w obrębie dawnych zaborów. Najwyższy wskaźnik uzyskano na ziemiach dawnego zaboru pruskiego, średni w zaborze

⁶¹ Obecność polityków pochodzenia żydowskiego w partiach liberalnych pozwoliła Bismarckowi pokonać przeciwników politycznych odwołując się do resentymentów antysemitycznych.

⁶² Adolf Hitler przebywał w Wiedniu, gdy burmistrzem był Lüger, stąd w dalszej karierze politycznej wskazywał Lügera jako jeden ze swoich wzorów.

⁶³ Z tego okresu pochodzą słynne „Protokoły Mędrców Syjonu” – sfalszowany przez carską Ochranę dokument opisujący rzekome plany przejścia przez Żydów władzy nad światem.

⁶⁴ Wydarzeniem o charakterze antysemitycznym w omawianym okresie była tzw. afera Dreyfusa.

⁶⁵ I. Krzemiński (red.), *Antysemityzm w Polsce i na Ukrainie. Raport z badań*, Warszawa 2004, s. 20-21.

⁶⁶ Tego typu stereotypy zostały określone przez G. Langmuira „stereotypami chimerycznymi”. Stanowią one uzasadnienie potocznej, ludowej, stereotypowej „wiedzy o Żydach” (G.I. Langmuir, *Toward a Definition of Anti-Semitism*, [w:] H. Fein (red.), *The Persisting Question: Sociological Perspectives & Social Context of Modern Anti-Semitism*, De Gruyter, New York 1987; G.I. Langmuir, *History, Religion and Anti-Semitism*, University of Berkeley 1990).

⁶⁷ Szerzej na ten temat w: M. Kofta, *Stereotyp spiskowy jako centralny składnik antysemityzmu*, [w:] M. Kofta, A. Jasińska-Kania (red.), *Stereotypy i uprzedzenia. Uwarunkowania psychologiczne i kulturowe*, Warszawa 2001. Znaczna część owych stereotypów odwołuje się do słynnej publikacji „Protokoły mędrców Syjonu” (Zob. J. Tazbir, *Protokoły mędrców Syjonu. Autentyk czy falsyfikat*, Warszawa 2004).

rosyjskim, najniższy w zaborze austriackim. W zakresie sytuacji materialnej najwyższy poziom antysemityzmu nowoczesnego wykazują osoby o najniższym statusie finansowym, dla antysemityzmu tradycyjnego status finansowy badanych nie odgrywa większego znaczenia. Jednocześnie autorzy badań zauważają, iż w coraz wyższym stopniu obecna jest wśród Polaków opinia, iż obraz polskiego antysemityzmu jest prawdziwy, a postawa antysemicka nie jest czymś moralnie nagannym, niewłaściwym czy kompromitującym⁶⁸.

Współcześnie obok zjawiska antysemityzmu eksponuje się zjawisko filosemityzmu czyli postawy polegającej na pozytywnym stosunku do Żydów. Jednocześnie wśród publikacji przypisujących Polakom postawy antysemickie pojawiają się również prace wskazujące na poprawę polsko-żydowskich relacji społecznych⁶⁹. Według danych Narodowego Spisu Ludności i Mieszkań w Polsce żyje 7508 osób narodowości żydowskiej⁷⁰.

Nacjonalizm

Nacjonalizm to „postawa społeczno-polityczna i ideologia postulująca nadrzędność interesów własnego narodu, wyrażająca się w egoizmie narodowym, w dyskryminowaniu innych narodów, nietolerancji i wrogości w stosunku do nich”⁷¹. Postawą przeciwną jest internacjonalizm. Doktryna nacjonalizmu zakłada wzbudzanie, podtrzymywanie i rozwój świadomości i solidarności narodowej, naród stanowi dla niej główny punkt odniesienia politycznego. Nacjonalizm przeciwstawia się poglądom uniwersalistycznym (konserwatyzm), kosmopolitycznym (masoneria), indywidualistycznym (liberalizm), klasowo-antagonistycznym (socjalizm)⁷². W literaturze wyróżnia się liczne odmiany nacjonalizmu m.in.: laicki, chrześcijański, neopogański, integralny, współczesny. Błędem jest utożsamianie nacjonalizmu z nazizmem, faszyzmem, rasizmem lub szowinizmem⁷³. Nie należy również traktować nacjonalizmu jako wynaturzonej formy patriotyzmu.

Pojęcie nacjonalizmu sformułowane zostało pod koniec XIX w. lecz samo zjawisko pojawiło się już w 2 poł. XVIII w. we Francji⁷⁴. Wśród polityków nacjonalistycznych wymienia się Otto von Bismarcka, Charlesa Maurrasa,

⁶⁸ I. Krzemiński (red.), *op. cit.*, s. 29-47.

⁶⁹ Por. L. Poliakov, *Historia antysemityzmu 1945-1993*, Kraków 2010, s. 215-247.

⁷⁰ Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań, <http://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2011/nsp-2011-wyniki/> (dostęp 3 sierpnia 2015 r.).

⁷¹ M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. II, s. 243.

⁷² J. Bartyzel, *Pojęcie, geneza i próba systematyki głównych typów nacjonalizmu*, [w:] B. Grott (red.), *op. cit.*, s. 21.

⁷³ Relacje pomiędzy rasizmem a nacjonalizmem omówiono w: J. Tomaszewicz, *op. cit.*, s. 257-268. Autor ten uważa, że istniejące początkowo odrębnie nurty rasistowski i nacjonalistyczny zespoliły się w XX w. aby współcześnie ponownie się rozdzielić.

⁷⁴ Genezę nacjonalizmu przedstawiono w: P.M.H. Bell, *The Cult of the Nation in France: Inventing Nationalism. 1680-1800*, Harvard University Press, Cambridge 2001.

Maurice Barrès, Enrico Corradiniego. Na przełomie XIX i XX w. ukształtowały się również polityczne formacje nacjonalistyczne⁷⁵.

Po II Wojnie Światowej nacjonalizm został zdyskredytowany, skompromitowany i wyeliminowany z życia politycznego Europy. Na przełomie XX i XXI w. odradzać zaczął się nacjonalizm partykularny i separatystyczny m.in. szkocki, flamandzki, baskijski, kataloński, padański (północnołoski), oraz nacjonalizm narodów byłej Jugosławii. Jedynym przypadkiem realnego udziału nacjonalistów we współczesnej polityce jest *Front National* (Front Narodowy) we Francji kierowany przez Jeana-Marie Le Pena⁷⁶.

Czołowymi ideologami polskiego nacjonalizmu byli działający na przełomie XIX i XX w. Jan Ludwik Popławski, Zygmunt Balicki oraz Roman Dmowski⁷⁷. W II Rzeczypospolitej ruchem politycznym odwołującym się do idei nacjonalizmu chrześcijańskiego była Narodowa Demokracja⁷⁸. Nacjonalizm neopogański reprezentowała natomiast antyklerykalna organizacja „Zadruga” założona przez Jana Stachniuka. Odnotować należy również istnienie ugrupowań narodowosocjalistycznych, lecz nie ogrywały one żadnej roli politycznej⁷⁹. Po klęsce września 1939 r. polskie organizacje nacjonalistyczne zeszyły do podziemia i sformowały struktury zbrojne takie jak: Narodowa Organizacja Wojskowa, Związek Jaszczurczy, Uderzeniowe Bataliony Kadrowe, Narodowe Siły Zbrojne⁸⁰. Po II Wojnie Światowej partie narodowe zostały zdelegalizowane i rozbite. Po przemianach 1989 r. nastąpił renesans ruchu nacjonalistycznego. Wśród polskich partii neoendekich w III Rzeczypospolitej wymienić należy: Stronnictwo Narodowe, Stronnictwo Narodowe „Ojczyzna”, Stronnictwo Narodowe „Szczerbiec”, Stronnictwo Narodowo-Demokratyczne, Stronnictwo Ludowo-Narodowe, Przymierze Ludowo-Narodowe, Ligę Polskich Rodzin oraz

⁷⁵ Liga Narodowa w Polsce, Liga Ojczyzny Francuskiej i Akcja Francuska we Francji, Centrum Narodowe w Portugalii, Włoskie Towarzystwo Nacjonalistyczne we Włoszech, Akcja Hiszpańska w Hiszpanii.

⁷⁶ Analizę tego ugrupowania przeprowadzono w: R. Kilar, *Francuski Front Narodowy*, Kraków 2001, a także w: A. Wielomski, *Francuski Front Narodowy a kwestia religijna*, [w:] B. Grott (red.), *op. cit.*, s. 339-348.

⁷⁷ Społeczne i polityczne założenia polskiego ruchu narodowego wyłożył R. Dmowski w manifestie politycznym „Myśli nowoczesnego Polaka” oraz Z. Balicki w broszurze „Egoizm narodowy wobec etyki”.

⁷⁸ Popularnie zwana endecja ewoluowała od Ligi Polskiej i Związku Młodzieży Polskiej „Zet” poprzez Ligę Narodową, Stronnictwo Narodowo-Demokratyczne, Związek Ludowo-Narodowy, do Stronnictwa Narodowego. W nurcie nacjonalistycznym działał również Obóz Wielkiej Polski, Obóz Zjednoczenia Narodowego oraz Obóz Narodowo-Radykalny (ABC i Falanga).

⁷⁹ Organizacje takie jak Partia Narodowych Socjalistów, Narodowo-Socjalistyczna Partia Robotnicza, Polska Partia Narodowo-Socjalistyczna, Radykalny Ruch Uzdrawienia były uznawane za swoisty folklor polityczny. Co istotne prezentowały one postawę prokatolicką, antyniemiecką, nie akceptowały rasizmu i nie nawiązywały do wzorców nazistowskich (B. Grott, *Światopoglądowe aspekty polskiego nacjonalizmu*, [w:] B. Grott (red.), *op. cit.*, s. 72).

⁸⁰ Interesujący przykład ewolucji ideologii nacjonalistycznej stanowi Jan Mosdorf. Ten zadeklarowany nacjonalista i antysemita po osadzeniu w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu zaczął nieść pomoc żydowskim współwięźniom.

Młodzież Wszepolską. Poglądy narodowo-radykalne prezentuje natomiast Narodowe Odrodzenie Polski i Front Narodowo-Radykalny.

Szowinizm (etnocentryzm)

Szowinizm to „ideologia i postawa wyrażająca się w bezkrytycznym stosunku do własnego narodu oraz w pogardzie i nienawiści do innych narodów, a także w uznawaniu prawa do ich ujarznienia; skrajna forma nacjonalizmu prowadząca do polityki dyskryminacji, wyzysku i ucisku narodowego”⁸¹.

Jest on przejawem wyolbrzymiania różnic pomiędzy członkami różnych grup etnicznych, narodowych, kulturowych, religijnych. Opiera się na przekonaniu, że własna grupa jest doskonalsza od innych, a domniemane wady pozostałych grup uniemożliwiają pokojową koegzystencję. Szowinizm potęgują konflikty polityczne i religijne⁸².

Ksenofobia

Ksenofobia to „niechętny, wrogi stosunek do cudzoziemców i cudzoziemszczyzny”⁸³. Istotę pojęcia najlepiej oddaje grecki źródłosłów (*ksenós* – obcy, *phóbos* – strach) czyli strach przed obcymi. Jak wskazuje M. Woiński, w odróżnieniu od pojęcia rasizmu na przestrzeni lat, znaczenie terminu ksenofobia nie uległo istotnym zmianom⁸⁴. Współcześnie natomiast w publikacjach dotyczących przestępstw z nienawiści pojęcie ksenofobii często zestawiane jest z pojęciem rasizmu⁸⁵. Zauważa się również rozciąganie zasięgu pojęcia ksenofobia również na dyskryminacyjne zachowania wobec innych kategorii „obcych” np. osób o odmiennym kolorze skóry, religii, poglądach politycznych lub orientacji seksualnej⁸⁶.

Islamofobia (antyarabizm)

Islamofobia to strach i wynikająca z niego gotowość do dyskryminacji osób na podstawie faktycznej, przypuszczalnej lub zewnętrznie przypisanej przynależności do grupy muzułmanów. Jako pojęcie socjologiczne oznacza odrzucenie islamu oraz muzułmanów, szczególnie jako osób reprezentujących mniejszość w danym społeczeństwie. Pojęcia „islamofobii” i „antyarabizmu” często są traktowane jako synonimy, lecz podkreślić należy, że utożsamianie

⁸¹ M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. III, s. 421.

⁸² J. Balicki, *op. cit.*, s. 193-195.

⁸³ M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. I, s. 1072.

⁸⁴ M. Woiński, *Prawnokarne aspekty zwalczania mowy nienawiści*, Warszawa 2014, s. 20.

⁸⁵ Por. E. Bieńkowska, L. Mazowiecka, *Ofiara przestępstwa w dokumentach międzynarodowych*, Warszawa 2009, s. 9.

⁸⁶ M. Woiński, *op. cit.*, s. 21.

muzułmanów z Arabiami jest błędem, gdyż Arabowie stanowią zaledwie 20% wszystkich muzułmanów na świecie⁸⁷.

Rzeczpospolita Polska od średniowiecza postrzegana była jako „przedmurze chrześcijaństwa” broniące Europę przed zalewem muzułmanów. Obecnie wszelka ocena wyznawców islamu dokonywana jest przez pryzmat fundamentalizmu religijnego i terroryzmu. Podkreślić należy, że sytuacja wyznawców islamu jest w Polsce zróżnicowana. O ile uznawani za mniejszość etniczną Tatarzy zamieszkujący ziemie polskie od wieków nie spotykają się zazwyczaj z nietolerancją i dyskryminacją, to przedstawiciele nowych mniejszości imigranckich wyznania mahometańskiego bywają ofiarami przestępstw z nienawiści⁸⁸. Pomimo wspólnych korzeni relacje chrześcijaństwa z islamem niemal zawsze kształtowały się jako polityczno-militarna konfrontacja. Zależnie od punktu widzenia przyjmowały postać świętej wojny (*dżihad*) lub wojen krzyżowych. Obecnie pamięć o krucjatach, konkwiście, rekonkwiście, odsieczy wiedeńskiej przysłoniły zamachy z 11 września 2001 r. w Nowym Jorku, 11 marca 2004 r. w Madrycie i 7 lipca 2005 r. w Londynie. Fundamentalizm arabski bazuje na braku, charakterystycznego dla państw zachodnich demokracji, rozdziału państwa i religii. Jednakże diaspora islamska w Europie sekularyzuje się dążąc do oderwania islamu jako religii od kultury danej mniejszości. Świat arabski postrzegany jest jako zagrożenie również ze względów demograficznych. Podczas gdy Europa „starzeje się” i wykazuje ujemny przyrost naturalny, muzułmanie, a w szczególności imigranci muzułmańscy w Europie posiadają liczne potomstwo. Odbudowująca się po II Wojnie Światowej Europa potrzebowała siły roboczej tzw. *gastarbeiterów*, lecz w XXI w. coraz większe rzesze imigrantów stanowią konkurencję na rynku pracy, co spotyka się z często agresywną reakcją rdzennych mieszkańców. Same przestępstwa z nienawiści również pogłębiają wzajemną niechęć i prowadzą do eskalacji konfliktu⁸⁹. Przykładem zbrodni motywowanej nienawiścią do muzułmanów jest niewątpliwie zamach terrorystyczny dokonany 22 lipca 2011 r. w Oslo przez Andersa Behringa Breivika. W swoim manifestie politycznym sprawca jako głównych wrogów chrześcijańskiej Europy wskazał bowiem islam, multikulturalizm i marksizm kulturowy⁹⁰.

Ocenia się, że w Polsce żyje ok. 20-40 tys. osób wyznania muzułmańskiego, co stanowi ok. 0,06-0,08% społeczeństwa. Pomimo tak

⁸⁷ M. Branka, D. Cieślukowska (red.), *Edukacja antydyskryminacyjna. Podręcznik trenerski*, Kraków 2010, s. 156.

⁸⁸ Szerzej o sytuacji mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce w: M. Duda, *Sytuacja prawna mniejszości narodowych w Polsce w świetle ustawodawstwa i polityki państwa*, [w:] B. Sitek, T. Jasudowicz, M. Seroka (red.), *Fides et bellum. Księga poświęcona pamięci Księdza Biskupa, Profesora, Generała Śp. Tadeusza Płockiego*, t. 2, Olsztyn 2012, s. 371-385.

⁸⁹ Przykładem mogą być zabójstwa holenderskich polityków wypowiadających się negatywnie o islamie – Pima Fortuyna (6 maja 2002 r. w Hilversum) i Theo van Gogha (2 listopada 2004 r. w Amsterdamie).

⁹⁰ Anders Behring Breivik podłożył bombę w dzielnicy rządowej w Oslo, w wyniku czego zginęło 8 osób, a następnie na wyspie Utøya strzelając do uczestników obozu młodzieżówki rządzącej w Norwegii Partii Pracy zabił 69 osób.

relatywnie niskiej obecności muzułmanów w Polsce, a także odczuwaniu niewielkiego zagrożenia muzułmańskim ekstremizmem i wzrostem poczucia tożsamości u lokalnych muzułmanów w Polsce w porównaniu z innymi krajami Europy występuje duży sceptycyzm, strach i nieznamość osób wyznania muzułmańskiego. Niezrozumiały dla Europejczyków jest również system prawny państw islamskich⁹¹. Społeczny odbiór islamu jest jednowymiarowy, kojarzony głównie z terroryzmem, wojną i fundamentalizmem religijnym. Stereotypowe postrzeganie muzułmanów utrwała przekaz medialny. Współcześnie podnosi się również, że pojęcie islamofobii uniemożliwia dyskurs na temat islamu w nowoczesnym świecie. Termin ten stosowany jest jako „łatka” dla wszystkich krytyków ideologii islamskiej⁹².

Romofobia (cyganofobia, antycyganizm)

Romofobia to dyskryminacja Romów, niechęć wobec nich pomieszana z nieuzasadnionym lękiem. Jest to zatem typ dyskryminacji etnicznej mniejszości romskiej (cygańskiej).

Migrując z Indii Cyganie pojawili się w Europie w XV w. Ze względu na odmienny wygląd, język, zwyczaje, strukturę społeczną oraz koczowniczy tryb życia od początku swojej obecności spotkali się z wrogością Europejczyków. Zarzucano im czary, złodziejstwo, porywanie dzieci chrześcijańskich⁹³. W związku z tym zostali już w XVI w. wygnani z Niemiec, Anglii, Szwajcarii i państw skandynawskich⁹⁴. W III Rzeszy Niemieckiej uznano, iż „Cyganie są dziedzicznie obciążeni, są to nałogowi przestępcy, którzy pasożytują na naszym narodzie i mogą wyrządzić ogromne szkody” co skutkowało ich likwidacją w obozach zagłady. Zagłada ok. 0,5 mln Romów podczas II Wojny Światowej określana jest w języku romani terminem *porrajmos* czyli „pochłonięcie”⁹⁵.

W obiegowej opinii jeszcze do niedawna uważało się Romów za pozbawionych narodowości włóczęgów⁹⁶. Romowie podkreślają jednakże swoją odrębność i tożsamość opartą na indyjskim pochodzeniu, języku romani i romskim kodeksie zwyczajowym. Określani są współcześnie jako grupa etniczna lub naród nieterytorialny. Poprawnym określeniem tej grupy jest termin „Romowie” ponieważ słowo „Cyganie” ma pejoratywny wydźwięk⁹⁷. Według danych Narodowego Spisu Ludności i Mieszkań w Polsce mieszka 17049 Romów.

⁹¹ Por. J. Bury, J. Kasprzak, *Prawo karne islamu*, Warszawa 2007.

⁹² M. Branka, D. Cieślukowska (red.), *op. cit.*, s. 157-158.

⁹³ Przestępstwa popełniane współcześnie przez Romów scharakteryzowano w: A. Pawłowski, *Cyganie. Studia nad przestępczością*, Zielona Góra 1973.

⁹⁴ J. Balicki, *op. cit.*, s. 30-31.

⁹⁵ M. Branka, D. Cieślukowska (red.), *op. cit.*, s. 169.

⁹⁶ A. Bartosz, *Nie bój się Cygana*, Sejny 2004, s. 45-46.

⁹⁷ W języku polskim zakorzeniony jest zwrot „ocyganić” czyli oszukać, okraść.

Homofobia

W ujęciu językowym homofobia to „silna niechęć do homoseksualistów i homoseksualizmu”⁹⁸. Jest to uprzedzenie wobec osób nieheteroseksualnych⁹⁹, przejawiające się lekciem, nienawiścią i nietolerancją. Może przybierać formy agresji werbalnej i fizycznej oraz dyskryminacji, czyli gorszego traktowania osób homoseksualnych w porównaniu do osób heteroseksualnych¹⁰⁰. Pojęcie homofobii rozciągane bywa również na uprzedzenia wobec osób transpłciowych¹⁰¹, transseksualnych¹⁰², transwestytycznych¹⁰³, biseksualnych¹⁰⁴ i queer¹⁰⁵. Osoby te łącznie określane są skrótowcem LGBTQ – Lesbians, Gays, Bisexuals, Transgenders, Queers¹⁰⁶.

Podkreślić jednak należy, iż z jurydycznego punktu widzenia czyny motywowane dyskryminacją ze względu na płeć, orientację seksualną oraz tożsamość płciową pozostają poza zakresem penalizacji przestępstw z art. 119, 256 i 257 k.k.

Na marginesie zaznaczyć można, że w prawie karnym islamu kontakty homoseksualne uznawane są za zbrodnie¹⁰⁷. Przykładowo w Arabii Saudyjskiej, Iranie, Jemenie, Mauretanii, Sudanie, Zjednoczonych Emiratach Arabskich oraz Nigerii stosunki homoseksualne zagrożone są karą śmierci. Ponadto w ok. 20 innych krajach arabskich za kontakty homoseksualne grozi kara wieloletniego więzienia¹⁰⁸.

⁹⁸ Homoseksualizm to popęd płciowy do osób własnej płci (M. Makuchowska (red.), *Przemoc motywowana homofobią. Raport 2011*, Warszawa 2011, s. 11).

⁹⁹ Osoby nieheteroseksualne to osoby homoseksualne (gej, lesbijka) lub osoba biseksualna. Osoby heteroseksualne to osoby wykazujące popęd do płci przeciwnej (*Ibidem*, s. 11).

¹⁰⁰ *Ibidem*, s. 10.

¹⁰¹ Transpłciowość jest to zjawisko niedopasowania płci biologicznej do psychicznej lub do ekspresji płciowej. Najczęściej odnosi się do osób transseksualnych lub transwestytycznych. Zazwyczaj osoby transseksualne dążą do zmiany płci biologicznej, aby dostosować ją do psychicznego poczucia płci (*Ibidem*, s. 12).

¹⁰² Transseksualność jest to rozbieżność pomiędzy psychicznym poczuciem płci, a biologiczną budową ciała, połączona z silnym pragnieniem korekty ciała, tak żeby odpowiadało ono płci odczuwanej przez daną osobę (*Ibidem*, s. 12).

¹⁰³ Transwestytyzm jest to skłonność do czasowej identyfikacji z płcią przeciwną, która może wyrażać się chęcią upodobnienia się do niej np. przez zakładanie ubrań i naśladowanie zachowań kulturowo przypisanych płci przeciwnej (*Ibidem*, s. 12).

¹⁰⁴ Biseksualizm to trwały erotyczny pociąg do osób każdej płci (*Ibidem*, s. 11).

¹⁰⁵ Queer jest to osoba, która nie definiuje siebie na zasadach heteronormatywnych podziałów kobieta-mężczyzna oraz hetero-homo. Jej tożsamość płciowa, jak i orientacja seksualna nie są zdefiniowane lub jednoznacznie zdefiniowane (M. Branka, D. Cieślukowska (red.), *op. cit.*, s. 152).

¹⁰⁶ Szerzej o społecznym postrzeganiu osób LGBTQ w: T. Basiuk, D. Ferens, T. Sikora (red.), *Parametry pożądania. Kultura odmieńców wobec homofobii*, Kraków 2006 oraz Z. Sypniewski, B. Warkocki (red.), *Homofobia po polsku*, Warszawa 2004.

¹⁰⁷ J. Kasprzak, *Prawa i wolności człowieka a prawo karne islamu, czyli dlaczego się nie rozumiemy*, [w:] B. Sitek, G. Dammacco, M. Sitek, J.J. Szczerbowski (red.), *Prawo do życia a jakość życia w wielokulturowej Europie*, Olsztyn-Bari 2007, s. 105.

¹⁰⁸ P. Fijałkowski, *Homoseksualizm. Wykluczenie, transgresja, akceptacja*, Warszawa 2009, s. 105-106.

Podkreślić należy również istnienie zjawisk, które mogłyby być przyczyną popełniania przestępstw z nienawiści, lecz w Polsce z racji stosunków społecznych praktycznie nie występują. Są nimi chrystanofobia i sławofobia.

Chrystanofobia (antychrystianizm) to irracjonalny lęk lub nienawiść odczuwane w stosunku do chrześcijan i chrześcijaństwa w ogóle. Niechęć do chrześcijan, jest co do zasady, zjawiskiem obcym w Polsce. Jest to w pełni zrozumiałe zważywszy, iż ok. 96% mieszkańców kraju należy, do któregoś z wyznań chrześcijańskich (rzymskokatolickiego, protestanckiego, grekokatolickiego, prawosławnego lub innego)¹⁰⁹. Zjawisko to występuje przede wszystkim w krajach muzułmańskich, w Indiach, Izraelu oraz zlaicyzowanych krajach europejskich¹¹⁰.

Sławofobia (antyslawizm) jest formą rasizmu i ksenofobii, przejawiającą się negatywnym nastawieniem wobec Słowian i przyjmującą formę zachowań dyskryminacyjnych¹¹¹. Wydaje się, iż w kraju zamieszkanym przez ludność słowiańską, z oczywistych względów, jest to konstrukcja jedynie teoretyczna¹¹².

W literaturze socjologicznej, psychologicznej i medycznej wyróżnia się ponadto wiele innych czynników mogących być przyczyną dyskryminacji. Wskazać należy m.in. na takie zjawiska jak¹¹³:

- ageizm – dyskryminacja ze względu na wiek,
- seksizm – dyskryminacja ze względu na płeć,
- atrakcjonalizm – dyskryminacja ze względu na wygląd zewnętrzny,
- albeizm – dyskryminacja ze względu na niepełnosprawność,
- sizeizm – dyskryminacja ze względu na wzrost i wymiary człowieka,
- klasizm – dyskryminacja ze względu na stan posiadania.

Ponieważ dyskryminacja z powyższych względów nie należy do znamion przestępstw z nienawiści, ich szersze omawianie wykracza poza ramy niniejszej pracy.

3.2. Pojęcia socjologiczne i psychologiczne

Stereotypy

Stereotyp to „funkcjonujący w świadomości społecznej skrótowy, uproszczony i zabarwiony wartościująco obraz rzeczywistości odnoszący się do rzeczy, osób, grup społecznych, instytucji, często oparty na niepełnej lub fałszywej wiedzy o świecie, utrwalony jednak przez tradycję i nie ulegający

¹⁰⁹ Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań, <http://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2011/nsp-2011-wyniki/> (dostęp 3 sierpnia 2015 r.).

¹¹⁰ Przykładem aktu nienawiści do chrześcijan jest spalenie trzech drewnianych, średniowiecznych kościołów w Norwegii przez Varga Vikerneasa – wokalisty heavymetalowego zespołu Burzum.

¹¹¹ Ł. Szwejkowski, *Przestępstwa z nienawiści. Wybrane zagadnienia*, Legionowo 2012, s. 10.

¹¹² Oprócz rodzimej ludności polskiej do ludów słowiańskich zaliczają się mniejszości narodowe: białoruska, czeska, rosyjska, słowacka, ukraińska. Odmienne pochodzenie mają mniejszości narodowe: litewska, niemiecka, ormiańska i żydowska.

¹¹³ M. Branka, D. Cieślukowska (red.), *op. cit.*, s. 133-177.

zmianom¹¹⁴. Badania stereotypów etnicznych mają długą tradycję w naukach społecznych¹¹⁵.

Potoczna wiedza jednostek o społeczeństwie jest w przeważającej mierze efektem stereotypów czyli uproszczonych sądów na temat jednostek, grup, kategorii i instytucji społecznych. Pojęcie to do nauk społecznych wprowadził w 1922 r. Walter Lipmann¹¹⁶. Etymologicznie pojęcie „stereotyp” wywodzi się z greckiego *stereo* – „stężały”, „stanowiący bryłę”, a także nawiązuje od terminu z obszaru poligrafii oznaczającego kopię formy drukarskiej podkreśla stałość i niezamienność postrzegania pewnych zjawisk. Stereotyp to ludzka skłonność do postrzegania osób należących do danej grupy jako podobnych na podstawie ich wspólnych cech, bez uwzględniania istniejących w rzeczywistości różnic między nimi. Jest to uproszczone postrzeganie świata zewnętrznego za pomocą swoistych szablonów¹¹⁷. Stereotyp jako rodzaj reprezentacji poznawczej grup społecznych, a rzadziej jednostek, charakteryzuje się nadmiernym uproszczeniem, nasyceniem wartościowaniami, nadogólnością czyli przekonaniem o bezwyjątkowym podobieństwie wszystkich przedstawicieli danej grupy¹¹⁸. Społecznej genezy stereotypów doszukać można się we wzorcach postępowania przejmowanych od innych oraz procesach społecznej kategoryzacji. Wzorce społeczne kształtowane są w rodzinie, grupie rówieśniczej, a także pod wpływem mediów. Kategoryzacja społeczna polega na dzieleniu danej społeczności na dwie dychotomiczne grupy („my” i „oni”) na podstawie różnych cech. W przypadku przestępstw z nienawiści wyróżnikiem jest przynależność narodowa, etniczna, rasowa, wyznaniowa. Procesy psychologiczne prowadzą do nadania przeciwstawnej grupie stereotypowego obrazu negatywnego odbicia własnej grupy. Stereotypy pełnią funkcje poznawcze, egotystyczne, tożsamościowe. Pierwsza pozwala na osiągnięcie subiektywnego przekonania o wzroście poznawczej kontroli nad otoczeniem społecznym. Druga służy usprawiedliwianiu własnych działań. Trzecia redukuje niepokój i daje poczucie bezpieczeństwa związanego z przynależnością do danej społeczności¹¹⁹.

Badania socjologiczne wykazują zakorzenione w mentalności Polaków stereotypy dotyczące przedstawicieli mniejszości narodowych i etnicznych. Cyganom przypisywane są takie negatywne cechy jak: nieuczciwość, oszustwo, złodziejstwo, lenistwo, niechęć do pracy, pasożytniczy tryb życia, żebractwo, włóczęgostwo, brud, niechlujstwo. Rosjanie charakteryzują się, zdaniem

¹¹⁴ M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. III, Warszawa 1979, s. 332.

¹¹⁵ Za autora pojęcia „stereotypu” uważa się Waltera Lippmanna. W jego koncepcji stereotyp jest to uproszczony i schematyczny obraz jakiegoś zjawiska, silnie zabarwiony emocjonalnie (B. Wilska-Duszyńska, „My” i „oni” – młodzież wobec etnicznie „obcych”, [w:] M. Jastrzęb-Mrozicka i in. (red.), *Tolerancja i uprzedzenia młodzieży. Raport z badań*, Warszawa 1993, s. 15).

¹¹⁶ J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*, t. 3, Gdańsk 2000, s. 206.

¹¹⁷ T. Nelson, *Psychologia uprzedzeń*, Gdańsk 2003, s. 25.

¹¹⁸ J. Strelau (red.), *op. cit.*, s. 206.

¹¹⁹ *Ibidem*, s. 208-213.

Polaków, takimi przywarami jak: pijaństwo, oszustwo, złodziejstwo, nierzetelność, nieuczciwość, cwaniactwo, lenistwo, niegospodarność, zła organizacja pracy. Niemcom Polacy zarzucają: zaborczość, agresję, nieuczciwość, podstęp, butę, zarozumialstwo, pychę, wywyższanie się, nacjonalizm, faszyzm, hitleryzm. Żydzi opisywani są przez Polaków jako: oszuści w handlu, cwaniaki, złodzieje, skąpcy, wyzyskiwacze, nacjonaści, agresorzy, spiskowcy, chytry, interesowni, kombinatory. W odniesieniu do Ukraińców dominują takie negatywne określenia jak: porywczy, agresywni, brutalni, dzicy, bezwzględni, okrutni, zawzięci, podstępni, pełni nienawiści, mściwi, alkoholicy, bandyci, złodzieje, przemytnicy¹²⁰.

Jednym ze stereotypów jest również społeczne przekonanie, iż przestępczość przedstawicieli mniejszości jest wyższa niż pozostałych mieszkańców państwa¹²¹. W ujęciu socjologicznym i psychologicznym stereotypy ułatwiają wskazanie „kozłów ofiarnych” czyli wyimaginowanych winnych wszelkich niepowodzeń. Czynniki wywołującymi frustrację mogą być: problemy ze znalezieniem pracy, niezaspokojone ambicje, trudne warunki ekonomiczne, marginalizacja społeczna, niemożliwość awansu społecznego, duma narodowa. Może wówczas wystąpić racjonalizacja w postaci zrzucenia odpowiedzialności na mniejszościowe i obce grupy społeczne.

Uprzedzenia

Uprzedzenie to „negatywny stosunek do kogoś lub czegoś, powstały w wyniku powziętych z góry przekonań, niesprawdzonych sądów, nieuzasadniona niechęć”¹²².

Znaczenie uprzedzeń oddaje etymologia angielskojęzycznego odpowiednika (*prejudice*), na który składają się łacińskie elementy *prae* – „przed” oraz *judicium* „osąd”. Uprzedzenie to emocjonalny stosunek, postawa, predyspozycja, system emocjonalnie zabarwionych przekonań. Uprzedzenie społeczne to aprioryczna, powzięta z góry niechęć do innych tylko dlatego, że należą do jakiejś odmiennej grupy społecznej¹²³. Uprzedzenie to tendencyjna ocena jakiejś grupy, oparta na rzeczywistych lub wyobrażonych właściwościach jej członków. Uprzedzenia bazują na negatywnych stereotypach dotyczących jednostek lub grup społecznych. Uprzedzenie jest również negatywną postawą w stosunku do członków jakiejś grupy spowodowana wyłącznie ich przynależnością do danej grupy¹²⁴.

¹²⁰ I. Krzemiński (red.), *op. cit.*, s. 206-221.

¹²¹ Na gruncie amerykańskim tezę głoszącą, iż Murzyni popełniają więcej przestępstw niż biali obalili w latach trzydziestych XX w. Thorsten Sellin. Zob. Th. Sellin, *The Negro and the Problem of Law Observance*, [w:] C.S. Johnson (red.), *The Negro in American Civilisation*, Henry Holt and Company, New York 1939.

¹²² M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. III, s. 612.

¹²³ J. Strelau (red.), *op. cit.*, s. 214.

¹²⁴ Komenda Główna Policji, *Przestępstwa z nienawiści. Materiał pomocniczy dla trenera*, Warszawa 2010, s. 26.

Teoretycznej analizie uprzedzeń dokonał amerykański psycholog społeczny Gordon Allport, a także niemiecki filozof Theodor Adorno.

Allport wskazywał głównie na różnice pomiędzy uprzedzeniami, a racjonalnymi sądami o poszczególnych grupach opartych na empirycznym uzasadnieniu. Twierdził, iż ocenianie danego zachowania w oparciu o wcześniejsze doświadczenia prowadzi do uprzedzeń. Podkreśla, że uprzedzenia wywodzą się często z cech osobowościowych człowieka osądzającego, a nie z rzeczywistych cech osądzanych grup. Spójność negatywnej oceny grup rasowych lub etnicznych skutkuje tym, że osoba nienawidząca Żydów równie negatywnie odnosi się np. do Murzynów. Fundamentalne znaczenie dla powstawania uprzedzeń ma niepewność i obawa szczególnie w okresie zmian społecznych naruszających pozycję socjalną jednostki. Katalizatorem uprzedzeń jest również często religia. Mogą je również powodować etnocentryczne zachowania mniejszości¹²⁵.

Adorno wprowadził konstrukcję jednostki o osobowości ze skłonnością do uprzedzeń. Jest to osoba autorytarna, skłonna do ostrych podziałów dychotomicznych („my” i „obcy”), konserwatywnie oceniająca rzeczywistość. Uprzedzenia pozwalają takiej osobie na dowartościowanie się oraz przekształcenie frustracji wywołanej własną egzystencją w agresję słowną lub czynną wobec innych¹²⁶.

Uprzedzenia mogą mieć charakter awersyjny, nominatywny lub wewnętrznie sprzeczny. Pierwszy rodzaj kształtuje się na bazie negatywnych emocji w postaci lęku, wstrętu, nienawiści. Kontakt z przedstawicielem grupy, co do której żywione są uprzedzenia, traktowany jest jako zagrożenia i prowadzić może do ataku na niego. Drugi typ rozwija się na gruncie pogardy i przekonania o własnej wyższości. Przedstawiciele takiej grupy, pomimo iż postrzegani jako słabsi, również są obiektem ataku w charakterze „kozła ofiarnego” lub dla samej przyjemności sprawcy. Trzecie ujęcie odnosi się do konfliktu emocji lub ambiwalencji. Osoby należące do grupy dotkniętej uprzedzeniami są z jednej strony podziwiane za pewną cechę lub umiejętność, a jednocześnie objawia się wobec nich antypatię, zazdrość, niechęć, zawiść, rywalizację¹²⁷. Źródeł uprzedzeń doszukiwać się można w doświadczeniach indywidualnych i społecznych. W pierwszym ujęciu doznanie negatywnych doświadczeń i emocji z powodu osoby należącej do pewnej grupy społecznej (narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej) skutkuje generalizacją i powstaniem uprzedzenia wobec całej grupy i jej przedstawicieli. W drugim aspekcie geneza uprzedzeń tkwi w realnym konflikcie międzygrupowym o deficytowe dobra takiej jak praca, ziemia, wykształcenie lub w bezpodstawnym, opartym na teorii frustracji-agresji przemieszczeniu agresji na niewinne ale dostępne jednostki i grupy¹²⁸.

¹²⁵ G.W. Allport, *The Nature of Prejudice*, Addison-Wesley, Reading 1979, passim.

¹²⁶ T. Adorno, *Authoritarian Personality*, Harper and Row, New York 1950, passim.

¹²⁷ J. Strelau (red.), *op. cit.*, s. 215.

¹²⁸ Koncepcja konfliktu grupowego znajduje zastosowanie dla zachowań masowych takich jak „pogrom kielecki” 4 lipca 1946 r. lub „pogrom mławski” 26-27 czerwca 1991 r.

Warto w tym miejscu przytoczyć wyniki badań przeprowadzonych przez I. Krzemińskiego. Zbadano uprzedzenia respondentów w trzech kategoriach: ksenofobicznej, moralistycznej, religijno-politycznej. W pierwszej badani stwierdzili, iż nie chcieliby nawiązać znajomości z: Izraelczykiem, Murzynem, Rosjaninem, Niemcem, Żydem, Cyganem, Arabem. W drugiej podobną niechęć wykazywano w stosunku do: homoseksualistów, prostytutek, chorych na AIDS, alkoholików, psychicznie chorych. W trzeciej grupie analogicznie negatywny stosunek wyrażano wobec: osób dopuszczających aborcję, ateistów, feministek, członków nielubianej partii, leniwych bezrobotnych, byłych komunistów¹²⁹.

Dyskryminacja

Dyskryminacja to „upośledzenie albo prześladowanie ludzi ze względu na ich pochodzenie, przynależność klasową, narodową, etniczną, rasową, wyznaniową”¹³⁰.

Szczególnym przejawem dyskryminacji jest dyskryminacja rasowa. Zgodnie z prawem międzynarodowym dyskryminacja rasowa to „wszelkie zróżnicowanie, wykluczenie, ograniczenie lub uprzywilejowanie z powodu rasy, koloru skóry, urodzenia, pochodzenia narodowego lub etnicznego, które ma na celu lub pociąga za sobą przekreślenie bądź uszczuplenie uznania, wykonywania lub korzystania, na zasadzie równości praw człowieka i podstawowych wolności w dziedzinie politycznej, gospodarczej, społecznej i kulturalnej lub w jakiegokolwiek innej dziedzinie życia publicznego”¹³¹.

Dyskryminacja ma charakter bierny wyrażający się w odmawianiu przedstawicielom dyskryminowanych mniejszości określonych praw, dóbr, pozycji i ról społecznych. Odróżnia to dyskryminację od przestępstw z nienawiści, które wymagają czynnej postawy sprawcy¹³².

Dyskryminacja była cechą zdecydowanej większości państw postkolonialnych. Najbardziej skrajnym przejawem był tzw. apartheid. W Afryce Południowej apartheid istniał od początków kolonizacji europejskiej w XVII w. W Republice Południowej Afryki został zinstytucjonalizowany pod rządami nacjonalistycznej Partii Narodowej, która doszła do władzy w 1948 r. Opór próbowały stawiać zdelegalizowane organizacje takie jak: Afrykański Kongres Narodowy, Kongres Panamerykański, Ruch Czarnego Oporu. Dyskryminacja rasowa oparta na charakterystycznej dla hitleryzmu tezie o nierówności ras i wyższości własnej rasy określana była eufemistycznie jako polityka oddzielności, odróżnienia, odrębności¹³³. Apartheid został zniesiony pokojowo

¹²⁹ I. Krzemiński (red.), *op. cit.*, s. 56-57.

¹³⁰ M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. I, s. 488.

¹³¹ Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, otwarta do podpisu w Nowym Jorku dnia 7 marca 1966 r., ratyfikowana przez Polskę 9 października 1968 r. (Dz. U. 1969, Nr 25, poz. 187).

¹³² K. Karsznicki, *Przestępstwa popełniane z pobudek rasistowskich lub ksenofobicznych*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 2, s. 18.

¹³³ J. Balicki, *op. cit.*, s. 112.

w połowie lat dziewięćdziesiątych XX w. dzięki naciskom opinii międzynarodowej oraz współpracy Nelsona Mandeli i Frederika Willema de Klerka.

Również w państwie zbudowanym na fundamencie demokracji i egalitaryzmu – Stanach Zjednoczonych – od lat sześćdziesiątych XIX w. stosowana była segregacja rasowa usankcjonowana prawnie przez tzw. *Jim Crow laws*. Przejawem były np. pomieszczenia tylko dla białych w wagonach kolejowych, w autobusach, tramwajach, hotelach, szpitalach, kościołach, szkołach, kinach, teatrach.

Teorie i poglądy rasistowskie stanowią ideologiczną bazę prześladowania określonych grup społecznych. Dyskryminacja rasowa jest natomiast bardziej aktywną i agresywną formą rasizmu¹³⁴.

Nietolerancja

Nietolerancja to „brak tolerancji, szacunku, wyrozumiałości dla cudzych poglądów, upodobań, dla cudzego postępowania, nieuznawanie cudzych przekonań”¹³⁵.

Pojęcie tolerancji znane jest już od starożytności, lecz szczególnego znaczenia nabrało w XVI w., w okresie wojen religijnych. Jego źródłosłów, od łacińskiego *tolero* – „znosić”, „utrzymywać”, „chronić”, „wytrzymywać”, „znosić”, „cierpieć”. Nietolerancja jest zatem przeciwieństwem powyższych cech. Jest to niegodzenie się z prawem człowieka do odstępowania od kultury dominującej, odmienności. U źródeł nietolerancji leżą uprzedzenia, poczucie wyższości, poczucie zagrożenia, poszukiwanie „kozła ofiarnego”, którego można obarczyć odpowiedzialnością za wszelkie zło¹³⁶.

Nauki społeczne źródeł nietolerancji doszukują się w ignorancji, poczuciu odmienności, lęku i zagrożeniu, stereotypowych przesądach, dyspozycjach psychicznych uwarunkowanych cechami indywidualnymi, dyspozycjami uwarunkowanymi okolicznościami społecznymi¹³⁷.

Nienawiść

Nienawiść to długotrwałe uczucie będące połączeniem gniewu, złości, niechęci, wstrętu, wrogości, a nawet obrzydzenia. Osoba żywiąca nienawiść pragnie zdawać cierpienie, wyrządzać zło, dąży do zniszczenia przedmiotu tego uczucia, czerpie przyjemność z nieszczęścia obiektu nienawiści¹³⁸.

¹³⁴ Rezolucją nr 2142 (XXI) Organizacja Narodów Zjednoczonych z dnia 26 października 1966 r. ustanowiła 21 marca Międzynarodowym Dniem Walki z Dyskryminacją Rasową.

¹³⁵ M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. I, s. 365.

¹³⁶ J. Ambrosewicz-Jacobs, *Tolerancja. Jak uczyć siebie i innych*, Kraków 2003, s. 29.

¹³⁷ T. Pilch, *Agresja i nietolerancja jako mechanizmy zagrożenia ładu społecznego*, [w:] T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna*, Warszawa 1995, s. 428-429.

¹³⁸ U. Kopeć, *Językowy obraz wartości w wypowiedziach licealistów (przyjaźń – miłość – nienawiść)*, Rzeszów 2008, s. 172.

Nienawiść to emocjonalne odrzucenie indywidualne lub grupowe. Jest to wrogie uczucie skierowane do drugiej osoby i może występować w formach o różnym nasileniu, manifestuje się w różnych przejawach behawioralnych, odczuciach afektywnych, reakcjach fizjologicznych i aspektach poznawczych. Określana jest jako syndrom zawierający w sobie złość, odrazę, pogardę, wstręt, strach, chęć niszczenia lub wręcz unicestwienia. Zdaniem niektórych autorów nienawiść jest nie tyle emocją co postawą¹³⁹.

W analizie genezy tego zjawiska podkreśla się szczególną rolę przyjęcia przez jednostkę pewnych poglądów np. rasistowskich. Wówczas nienawiść może nie wynikać z indywidualnej krzywdy lecz być wzbudzona przez inne osoby lub nawet media. W tym ujęciu nienawiść jest sądem normatywnym regulującym zachowania społeczne człowieka, a za ukształtowanie takiego sądu jest odpowiedzialna kultura lub ideologia podsycająca nienawiść¹⁴⁰.

3.3. Pojęcia kryminologiczne

Przestępstwa z nienawiści (*hate crimes*), zbrodnie nienawiści, przestępstwa motywowane uprzedzeniami (*bias-motivated crimes, prejudice-motivated crimes*), etnoprzemoc (*ethnoviolence*)

Termin „przestępstwa z nienawiści” (*hate crimes*) pojawił się w literaturze prawniczej w połowie lat osiemdziesiątych XX w. w Stanach Zjednoczonych¹⁴¹. W Europie po raz pierwszy zauważono to patologiczne zjawisko w połowie lat dziewięćdziesiątych XX w. Niemczech¹⁴². Polscy autorzy zwrócili uwagę na przestępstwa nienawiści w początkach XXI w.¹⁴³. Za twórców terminu *hate crimes* uważa się wnioskodawców projektu ustawy Hate Crimes Statistic Act – Johna Conyersa, Barbarę Kennelly oraz Marco Biaggi¹⁴⁴.

Przestępstwa z nienawiści nie doczekały się zdefiniowania na gruncie ustawodawstwa oraz literatury polskiej. Najczęściej przyjmowana jest terminologia zaproponowana przez Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka – Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie OBWE (ODIHR – OSCE). Za przestępstwo z nienawiści uznaje się „każde przestępstwo natury kryminalnej, włączając w to przestępstwa wymierzone w ludzi i ich mienie, w wyniku którego ofiara, lokal, lub inny cel przestępstwa są dobierane ze względu na faktyczne lub domniemane powiązanie, związek, przynależność,

¹³⁹ B. Gawda, *Skrypty miłości, nienawiści i lęku u osób antyspołecznych*, Warszawa 2011, s. 111.

¹⁴⁰ E. Staub, *The origin and evolution of hate, with notes on prevention*, [w:] R.J. Sternberg (red.), *Psychology of hate*, Waszyngton 2005, s. 51-67.

¹⁴¹ R. Grattet, V. Jenness, *The Birth and Maturation of Hate Crimes Policy in the United States*, [w:] P.B. Gerstenfeld, D.R. Grant (red.), *Crimes of Hate. Selected Readings*, SAGE Publications 2004, s. 23.

¹⁴² H.J. Schneider, *Przestępstwo z nienawiści – nowa kryminologiczna kategoria deliktów*, [w:] H.J. Hirsch, P. Hofmański, E.W. Pływaczewski, C. Roxin (red.), *Prawo karne i proces karny wobec nowych form i technik przestępczości. Niemiecko-polskie kolokwium prawa karnego, Białystok-Rajgród, 12-17 wrzesień 1995 r.*, Białystok 1997, s. 249-264.

¹⁴³ B. Hołyst, *Nietolerancja jako źródło zachowań przestępczych*, „Prokuratura i Prawo” 2003, nr 11, s. 7-26.

¹⁴⁴ M. Woźniński, *op. cit.*, s. 23.

członkostwo lub udzielanie wsparcia grupie wyróżnionej na podstawie cech charakterystycznych wspólnych dla jej członków, takich jak faktyczna lub domniemana rasa, narodowość lub pochodzenie etniczne, język, kolor skóry, religia, płeć, wiek, niepełnosprawność fizyczna lub psychiczna, orientacja seksualna lub inne podobne cechy”¹⁴⁵.

Nawiązując do powyższej definicji, zdaniem autora za przestępstwo z nienawiści *sensu largo* można uznać każde przestępstwo kryminalne popełnione z motywów dyskryminacyjnych np. przestępstwa z art. 148, 156, 157, 158, 280 k.k.

Przestępstwami z nienawiści *sensu stricto* są natomiast czyny penalizowane w art. 119, 256, 257 k.k. Są to przestępstwa, które w swoich znamionach zawierają *expressis verbis* odwołanie do dyskryminacyjnej motywacji sprawcy, oraz które są wymierzone przeciwko enumeratywnie wskazanym grupom i osobom do nich należącym. Przedmiotem badań w niniejszej pracy są przestępstwa z nienawiści w drugim, węższym ujęciu.

Przestępstwa z nienawiści mają genezę w stereotypach, uprzedzeniach, nietolerancji i dyskryminacji. Skierowane są przeciwko osobom i grupom wyróżnionym ze względu na przynależność narodową, etniczną, rasową, wyznaniową lub ze względu na bezwyznaniowość. Są one wymierzone przeciwko całym grupom mniejszościowym, wobec których sprawcy żywią uprzedzenia i stanowią *sui generis* komunikat mający na celu ich zastraszenie. Indywidualna ofiara wybierana jest ze względu na cechę, która odróżnia go od większości jako innego, obcego, a nie ze powodu indywidualnego konfliktu ze sprawcą¹⁴⁶.

Występujący w literaturze termin „zbrodnia nienawiści”, zaczerpnięty z piśmiennictwa anglosaskiego wydaje się na gruncie prawa polskiego nieuzasadniony. W ujęciu prawnokarnym zbrodnią jest czyn zabroniony zagrożony karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3 albo karą surowszą (art. 7 § 2 k.k.). Co do zasady legitymowane jest zatem jego użycie w przypadku np. zabójstwa popełnionego z motywów dyskryminacyjnych (przestępstwa z nienawiści *sensu largo*), lecz w przypadku przestępstw z art. 119, 256 lub 257 k.k. (przestępstwa z nienawiści *sensu stricto*) wysokość zagrożenia karnego powoduje, iż są to występki. Stosowanie pojęcia „zbrodnie nienawiści” traktować należy zatem jako nadużycie o zabarwieniu populistycznym.

Pojęcie „przestępstwo motywowane uprzedzeniami” oraz „przestępstwa z uprzedzenia” (*bias-motivated crimes, prejudice-motivated crimes*) sformułowane zostały w literaturze amerykańskiej na określenie czynów, w których sprawca wybiera ofiarę ze względu na jej przynależność do danej grupy lub określoną cechę. Przestępstwa takie charakteryzuje również „wymienność” ofiar czyli ofiarą może stać się każda osoba posiadająca, obiektywnie lub tylko w wyobrażeniu sprawcy, daną cechę np. kolor skóry. Jednocześnie ofiara nie może się pozbyć tej

¹⁴⁵ W. Pływaczewski, *Mowa nienawiści jako komponent tak zwanej przestępczości stadionowej*, [w:] W. Pływaczewski, B. Wiśniewski (red.), *Przestępczość stadionowa. Diagnoza i przeciwdziałanie zjawisku*, Szczytno 2012, s. 46.

¹⁴⁶ K. Karsznicki, *op. cit.*, s. 16-18.

cechy, aby zapobiec wiktylizacji na przyszłość. Drugą cechą przestępstw motywowanych uprzedzeniami jest ogromny potencjał do powodowania wiktylizacja pośredniej. Sprawcy celowo ukierunkowują swój czyn tak, aby objął negatywnymi skutkami nie tylko bezpośrednią ofiarę ale całą grupę, do której ona należy¹⁴⁷. Jak wskazuje M. Woiński, w literaturze amerykańskiej brak jest wyraźnego rozgraniczenia pomiędzy pojęciami *hate crimes* oraz *bias/prejudice crimes* i stosowane są jako synonimy¹⁴⁸. Analogiczne zjawisko występuje w literaturze polskiej. Pojęcia „przestępstwa motywowane uprzedzeniami” i „przestępstwa z nienawiści” stosowane są zamiennie¹⁴⁹. Wprawdzie pojęcie „przestępstw motywowanych uprzedzeniami” wydaje się precyzyjniejsze lecz pojęcie „przestępstw z nienawiści” jest bardziej ugruntowane w literaturze kryminologicznej¹⁵⁰.

Znacznie rzadziej spotykanym pojęciem związanym z przestępstwami z nienawiści jest „etnoprzemoc” (*ethnoviolence*). Pod pojęciem tym rozumie się czyny motywowane grupowymi uprzedzeniami mające na celu spowodowanie fizycznego lub psychicznego uszczerbku. Tego typu akty mogą przybierać postać: zastraszania, molestowania, grupowej napaści, niszczenia lub uszkodzania mienia i inne ataki z użyciem przemocy. Celem tych ataków są osoby identyfikowane ze względu na rasę, kolor skóry, płeć, pochodzenie narodowe lub etniczne, religię, lub inne właściwości fizyczne i społeczne grupy takie jak orientacja seksualna lub tożsamość płciowa. W literaturze amerykańskiej podkreśla się, że pojęcie „przestępstw z nienawiści” ma konotacje prawne, natomiast pojęcie „etnoprzemocy” nawiązuje do zjawisk społecznych¹⁵¹.

Mowa nienawiści (*hate speech*)

Język jest wytworem danej społeczności, lecz jednocześnie wpływa na nią i ją kształtuje. Jest on nośnikiem doświadczenia poprzednich pokoleń jego użytkowników, światopoglądu i stereotypów zachowań utrwalonych często na przestrzeni wieków. Stanowi narzędzie kategoryzacji i interpretacji rzeczywistości dokonywanej przez daną wspólnotę językową np. przez konkretny naród¹⁵². Zgodzić należy się z poglądem M. Foucault, iż język strukturalizuje świat¹⁵³.

¹⁴⁷ J. McDevitt, J. Balboni, L. Garcia, J. Gu, *Consequences for Victims: A Comparison of Bias-and Non-Bias-Motivated Assault*, [w:] P.B. Gerstenfeld, D.R. Grant (red.), *op. cit.*, s. 46.

¹⁴⁸ M. Woiński, *op. cit.*, s. 22.

¹⁴⁹ Najlepszym przykładem jest publikacja, która zawiera oba zwroty, w tytule głównym i w podtytule. Zob. A. Lipowska-Teutsch, E. Ryłko (red.), *Przemoc motywowana uprzedzeniami. Przestępstwa z nienawiści*, Kraków 2007.

¹⁵⁰ M. Woiński, *op. cit.*, s. 26.

¹⁵¹ The Prejudice Institute, *Factsheet on Ethnoviolence*, Baltimore 1997, s. 2-4.

¹⁵² M. Kopińska, *Język jako narzędzie interpretacji rzeczywistości – językowy obraz świata*, „Un mudno muchos miradas” 2009, nr 2, s. 55.

¹⁵³ M. Foucault, *Porządek dyskursu*, Gdańsk 2002, *passim*.

Mowa to „zasób wyrazów, wyrażań i zwrotów łączonych w wypowiedzi według reguł gramatycznych, używany w celu porozumiewania się członków społeczeństwa”¹⁵⁴.

Jak wskazują językoznawcy agresja słowna w dyskursie publicznym może przybierać formę bezpośrednich lub pośrednich wypowiedzi napastliwych, szkodzących i poniżających, skierowanych do osoby będącej przedmiotem agresji, występujących w jej obecności lub pod jej nieobecność. Agresja bezpośrednia wyraża się przez wypowiedzi napastliwe (groźenie, straszenie, odpędzanie), wypowiedzi szkodzące (odbieranie praw przysługujących danej osobie, podawanie nieprawdziwych informacji) lub wypowiedzi poniżające (przezywanie, wyśmiewanie, wysuwanie nieuzasadnionych wątpliwości). Agresja pośrednia różni się od bezpośredniej zakresem wypowiedzi napastliwych, szkodzących i poniżających. Jej formą są: zachęcanie do agresji, wydawanie nieprzychylnych opinii, zawołane insynuacje. Występująca w dyskursie publicznym agresja jest niezwykle bogata w środki i różnorodna w formie. Źródłem agresji słownej, postrzeganej jako zjawisko globalne i prowadzącej do przemocy, upatrywać należy w kryzysie ekonomicznym, społecznym i moralnym społeczeństwa. Tego typu formy wypowiedzi wyrażające pogardę dla człowieka powinny być kategorycznie odrzucane i piętnowane¹⁵⁵.

W literaturze psychologicznej wskazuje się, iż samo opanowanie języka potocznego może być sposobem transmisji uprzedzeń. Przystwojenie zwrotów obraźliwych i obelżywych o charakterze rasowym lub etnicznym jest efektywną metodą kształtowania zgeneralizowanego, negatywnego stosunku do przedstawicieli danej mniejszości. Przykładami mogą być określenia takie jak: „oszwabić”, „ocyganić”, „pejsowy”, „parchaty”¹⁵⁶.

Obserwowane obecnie zjawisko tzw. „poprawności politycznej” (*political correctness*) w rzeczywistości nie jest ukierunkowane na rzeczywistą zmianę poglądów i stosunku do danej grupy, lecz jedynie na ograniczanie objawów swojej negatywnej postawy. Poprawne politycznie słownictwo wymaga stosowania zwrotów „afroamerykanin”, „czarnoskóry” zamiast „Murzyn”, „Rom” zamiast „Cygan”, „odmienna orientacja seksualna” zamiast „homoseksualizm”¹⁵⁷. Słowa te jeszcze niedawno były jedynie opisowe, lecz obecnie stają się niezręczne lub wręcz przez niektórych oceniane jako rasistowskie, nacjonalistyczne, homofobiczne.

Za przykłady mowy nienawiści uznać można pejoratywne, obraźliwe, obelżywe, poniżające określenia m.in. takie jak:

¹⁵⁴ M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. II, s. 219.

¹⁵⁵ L. Krajewski, O dyskursie agresywnym w filmie animowanym. Z badań nad folklorem dzieci i nastolatków, „Media-Kultura-Komunikacja Społeczna” 2009, nr 5, s. 33-57.

¹⁵⁶ A. Maass, L. Arcuri, *Język a stereotypizacja*, [w:] C.N. Macrae, C. Stangor, M. Hewstone (red.), *Stereotypy i uprzedzenia. Najnowsze ujęcie*, Gdańsk 1999, s. 161-188.

¹⁵⁷ J. Strelau (red.), *op. cit.*, s. 216.

- bogoubijca, chałciarz, gudłaj, jerozolimczyk, parch, pejs, żydowin, obrzezaniec (wobec Żydów),
- asfalt, smoła, czarnuch, bambus, małpa, buszmen, AIDS (wobec Murzynów),
- ciota, pedał, pedzio, pederasta, homoś, cwel, sodomita (wobec osób homoseksualnych),
- dewot, fanatyk (ze względu na religię),
- heretyk (ze względu na bezwyznaniowość),
- kozi syn, kozojebca (wobec muzułmanina),
- komuch, bolszewik, czerwona hołota, lewak, żydomason (ze względu na poglądy polityczne)¹⁵⁸.

Pojęcie „mowy nienawiści” zdefiniowane zostało w rekomendacji Rady Europy nr R (97) 20 w sprawie mowy nienawiści¹⁵⁹. Pod pojęciem tym rozumieć należy „każdą formę wypowiedzi, która rozpowszechnia, podżega, propaguje lub usprawiedliwia nienawiść rasową, ksenofobię, antysemityzm albo inne formy nienawiści oparte na nietolerancji, włączając w to nietolerancję wyrażaną w formie agresywnego nacjonalizmu lub etnocentryzmu, dyskryminacji lub wrogości wobec mniejszości, migrantów lub osób wywodzących się ze społeczności imigrantów”.

W literaturze wskazuje się natomiast, że mowa nienawiści to różne typy negatywnych emocjonalnie wypowiedzi, wymierzonych przeciwko grupom lub jednostkom ze względu na domniemaną lub faktyczną przynależność do grupy, powstających na bazie uprzedzeń¹⁶⁰.

Wyraźnie podkreślić należy różnicę pomiędzy pojęciami „mowy nienawiści” oraz „przestępstw z nienawiści”. Zgodnie z zaproponowaną wyżej koncepcją za przestępstwa z nienawiści uznaje się przestępstwa z art. 119, 256 i 257 k.k. Przestępstwa te mogą być popełnione w formie aktów werbalnych (aktów mowy) lub w formie czynów (zachowań). Do pierwszej kategorii, aktów werbalnych, należy zakwalifikować: stosowanie groźby bezprawnej wobec grupy osób lub poszczególnej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub z powodu jej bezwyznaniowości (art. 119 k.k.), publiczne propagowanie faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa lub nawoływanie do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość (art. 256 § 1 k.k.) oraz publiczne znieważenie grupy ludności albo poszczególnej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo z powodu jej bezwyznaniowości (art. 257 k.k.). Do drugiej kategorii czynów zalicza się stosowanie przemocy wobec grupy osób lub poszczególnej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej,

¹⁵⁸ Zestawienie na podstawie: L. Stomma, *Słownik polskich wyzwiisk, inwektyw i określeń pejoratywnych*, Warszawa 2000.

¹⁵⁹ Rekomendacja nr R (97) 20 w sprawie mowy nienawiści, przyjęta przez Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 30 października 1997 r. podczas 607. posiedzenia wiceministrów.

¹⁶⁰ R. Biedroń, *Koncepcja przestępstw z nienawiści*, [w:] M. Makuchowska (red.), *op. cit.*, s. 16.

rasowej, politycznej, wyznaniowej lub z powodu jej bezwyznaniowości (art. 119 k.k.), rozpowszechnianie, utrwalanie, sprowadzanie, nabywanie, przechowywanie, posiadanie, prezentowanie, przewożenie lub przesyłanie druku, nagrania lub innego przedmiotu, zawierającego treść określoną w art. 256 § 1 k.k. (art. 256 § 2 k.k.) oraz naruszenie nietykalności cielesnej grupy ludności albo poszczególnej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo z powodu jej bezwyznaniowości (art. 257 k.k.).

Podkreślenia wymaga, iż nie każdy akt mowy (wypowiedź werbalna) o charakterze mowy nienawiści stanowi czyn zabroniony¹⁶¹. W sensie potocznym mową nienawiści jest każda wypowiedź lżąca, wyszydająca i poniżająca jednostki lub grupy¹⁶². Zgodzić należy się zatem z poglądem M. Woźnińskiego, że czyny mające charakter mowy nienawiści, a jednocześnie spełniające ustawowe znamiona przestępstwa określać można jako „przestępstwa mowy nienawiści” (*hate speech crimes*)¹⁶³. Reasumując, za przestępstwa mowy nienawiści uznać należy, przestępstwa z art. 119, 256 i 257 k.k. popełnione w formie aktów werbalnych (aktów mowy).

Hasła, symbole, gesty, muzyka nienawiści

Specyficzną formą mowy nienawiści są hasła, symbole, gesty i muzyka nienawiści.

Hasło to „myśl przewodnia, idea, dewiza, zdanie, okrzyk, wyrażające taka myśl, ideę”¹⁶⁴. Do haseł nienawiści zaliczyć można następujące zwroty:

- Polska dla Polaków,
- Żydzi do gazu,
- *white power* (biała siła),
- *white pride* (biała duma),
- *Heil Hitler* (chwała Hitlerowi),
- *Sieg Heil* (niech żyje zwycięstwo),
- *Jude Rauss* (Żydzi precz),
- *Blut und Ehre* (Krew i Honor),
- *Meine Ehre heißt Treue* (mój honor to wierność).

Tego typu hasła mają wydźwięk rasistowski, antysemicki, nacjonalistyczny, ksenofobiczny, szowinistyczny.

Symbol to „znak umowny, występujący zwykle w formie wizualnej, pełniący funkcję zastępczą wobec pewnego przedmiotu, pojęcia, stanu rzeczy i przywodzący ów przedmiot na myśl, określony znak cyfrowy lub literowy”¹⁶⁵.

¹⁶¹ Przykładowo znamion przestępstwa z art. 256 § 1 k.k. nie będzie spełniać wypowiedź o jawnie rasistowskim przesłaniu, lecz poczyniona niepublicznie. Ta sama uwag dotyczy wygłaszania niepochebnych poglądów o danej mniejszości, lecz nie nawołująca do nienawiści do niej.

¹⁶² S. Kowalski, M. Tulli, *Zamiast procesu. Raport o mowie nienawiści*, Warszawa 2003, s. 21.

¹⁶³ M. Woźniński, *op. cit.*, s. 32.

¹⁶⁴ M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. I, s. 728.

¹⁶⁵ M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. III, s. 381.

Symbole graficzne i liczbowe stanowią zawoalowany sposób prezentowania ideologii nienawiści. Poniżej scharakteryzowane zostaną najczęściej spotykane symbole graficzne wywodzące się z tradycji niemieckiej, amerykańskiej i polskiej.

— Swastyka (*Swastika, Hackenkreuz*)

Uznawana za jeden z najstarszych na świecie symboli graficznych¹⁶⁶. W przypadku swastyki powszechnym skojarzeniem jest nazizm, Adolf Hitler, NSDAP i III Rzesza Niemiecka, lecz podkreślić należy, iż symbol ten stosowany był powszechnie przed II Wojną Światową w tym również przez Polaków¹⁶⁷. Szczególną popularnością cieszył się wśród Górali Podhalańskich pod nazwą „góralskiego krzyża niespodzianego”¹⁶⁸. W heraldyce polskiej występuje m.in. w herbie rodu Borejko¹⁶⁹. Zwrócić należy uwagę, że swastyka nazistowska jest obrocona o 45 stopni w stosunku do oryginału¹⁷⁰. Obecnie jest symbolem stosowanym przez grupy neonazistowskie, rasistowskie oraz subkulturę skinhead. Symbol Amerykańskiej Partii Nazistowskiej (*American Nazi Party – ANP*). Zauważyć jednocześnie należy, iż symbol ten spotykany jest również w mitologii hinduistycznej¹⁷¹.

— Trystyka (*triskelion, Triskele*)

Występuje w różnych odmianach graficznych. Jest to cykliczny wzór geometryczny występujący już w sztuce starożytnej. W heraldyce polskiej pojawia się jako szlachecki herb rodu Radziwiłłów – Trąby¹⁷². Rasistowski znak wykorzystywany przez *Ku-Klux-Klan*, Afrykański Ruch Oporu (*Afrikaner Weerstandsbeweging – AWB*)¹⁷³ skinheadów oraz organizację *Blood & Honour*, której jest symbolem. Współcześnie wykorzystywany przez organizacje neonazistowskie w postaci triskelionu złożonego z trzech siódemek jako alternatywy dla swastyki¹⁷⁴.

¹⁶⁶ T. Wilson, *The Swastica. The Earliest Known Symbol and Its Migrations*, Government Printing Office, Washington 1896.

¹⁶⁷ Por. odznaka oficerska 2 Pułku Strzelców Podhalańskich, odznaka 3 Pułku Strzelców Podhalańskich, odznaka 4 Pułku Strzelców Podhalańskich, odznaka 6 Pułku Strzelców Podhalańskich, odznaka 4 Pułku Piechoty Legionów, odznaka 1 Pułku Artylerii Górskiej, odznaka 1 Pułku Artylerii Motorowej, odznaka 21 Brygady Górskiej, odznaka Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej.

¹⁶⁸ Z. Radwańska-Paryska, W.H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004 (wersja internetowa).

¹⁶⁹ A. Znamierowski, *Herbarz rodowy*, Warszawa 2004, s. 32.

¹⁷⁰ J. Jurczak, *Chuliągństwo stadionowe. Symbole i gesty na polskich stadionach*, Szczytno 2011, s. 42.

¹⁷¹ A. Śledzińska-Simon, *Decyzja ramowa w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii jako trudny kompromis wobec mowy nienawiści w Unii Europejskiej*, [w:] M. Wyrzykowski, R. Wieruszewski, A. Bodnar, A. Gliszczyńska-Grabias (red.), *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, Warszawa 2010, s. 105.

¹⁷² A. Kulikowski, *Wielki herbarz rodów polskich*, Warszawa 2005, s. 306.

¹⁷³ Polityczna i paramilitarna grupa działająca w Republice Południowej Afryki. Głosi hasła rasistowskie, nacjonalizmu afrykańskiego i białej supremacji żądając przywrócenia niepodległego państwa burskiego.

¹⁷⁴ J. Jurczak, *Działalność policji wobec zjawiska stadionowej mowy nienawiści*, Warszawa 2015, s. 117.

— Wilczy hak (*Wolfsnagel*)

Pierwotnie był symbolem masońskim. Symbol heraldyczny stosowany przez organizacje nazistowskie (*Waffen SS*¹⁷⁵, *Werwolf*¹⁷⁶). Współcześnie używają go organizacje neonazistowskie we Włoszech, nacjonalistyczne w Iranie i rasistowskie w RPA. Stanowi alternatywę dla swastyki¹⁷⁷.

— Runa odala (*Odin's Rune*)

Symbol zaczerpnięty z mitologii skandynawskich Wikingów. Symbolem runicznym przypisywano szczególne moce chroniące przed złem i używano jako talizman. W III Rzeszy posługiwała się nimi młodzieżowa organizacja nazistowska *Hitlerjugend*. Współcześnie wykorzystywany przez organizacje neonazistowskie: Młodzież Wikingów (*Viking Jugend*)¹⁷⁸ oraz Niemiecka Młodzież Wierna Ojczyźnie (*Heimattreue Deutsche Jugend*)¹⁷⁹, a także inne grupy rasistowskie i neonazistowskie. Obecnie symbol kojarzony jest dyskryminacją rasową¹⁸⁰.

— Runa sig (*SS Bolts*)

Odwołujący się do mitologii skandynawskiej symbol zaadaptowany przez nazistowskie oddziały SS. W III Rzeszy umieszczany na mundurach, pierścieniach, sztyletach i hełmach. Obecnie stosowany w różnych odmianach przez grupy neonazistowskie i rasistowskie¹⁸¹.

— Runy Tyr (*Tyr Rune*)

Oryginalnie symbol skandynawskiego boga wojny. Odwoływali się do niego naziści nawiązując do ideologii rasy aryjskiej (nordyckiej). W III Rzeszy

¹⁷⁵ *Die Schutzstaffel der NSDAP* - wewnętrzne paramilitarne oddziały policyjne NSDAP. W 1940 r. wydzielono jednostki wojskowe *Waffen-SS*. Dewizą SS było hasło „Meine Ehre heißt Treue!”, czyli „Mój honor to wierność!” (Zob. W. Schellenberg, *Wspomnienia*, tłum. T. Rybowski, Wrocław 1987).

¹⁷⁶ *Werwolf* (zbrojny wilk) - nazistowska organizacja założona pod koniec II WŚ w celu dywersji i walki partyzanckiej na ziemiach opuszczonych przez wycofującą się armię niemiecką (Zob. R. Primke, M. Szczerepa, *Werwolf - Tajne Operacje w Polsce*, Kraków 2008).

¹⁷⁷ J. Jurczak, *Chulięństwo...*, s. 49; J. Jurczak, *Działalność...*, s. 117.

¹⁷⁸ *Wiking-Jugend* (WJ) - neonazistowska organizacja młodzieżowa i dziecięca. Nawiązywała do wzorów *Hitler-Jugend* i *Bund Deutscher Mädel*. Założona w 1952 r., została zdelegalizowana w 1994 r. decyzją Federalnego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (Bek. d. Innenministeriums v. 2.12.1994-IV A3-2205 sowie v. 7. 6.1999 -IV A3-2205), która została potwierdzona w 1999 r. przez Federalny Sąd Administracyjny (BVerwG, Urteil vom 13.4.1999 - 1 A 3.94) na podstawie § 3 Prawa o stowarzyszeniach (BGBI I S. 593). Zob. G. Botsch, *Die extreme Rechte in der Bundesrepublik Deutschland 1949 bis heute*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2012, s. 131 i n.

¹⁷⁹ *Heimattreue Deutsche Jugend* (HDJ) - neonazistowska organizacja wywodząca się ze zdelegalizowanej Młodzieży Wikingów. Założona w 1990 r., została zdelegalizowana w 1999 r. Zob. J. Mecklenburg, *Handbuch Deutscher Rechtsextremismus*, Elefant-Press, Berlin 1996, s. 271 i n.

¹⁸⁰ J. Jurczak, *Działalność...*, s. 115.

¹⁸¹ P. Roland, *Naziści i okultyzm. Ciemne moce III Rzeszy*, Warszawa 2011, s. 140; Ł. Szwejkowski, *Przestępstwa z nienawiści. Wybrane zagadnienia*, Legionowo 2012, s. 18.

wykorzystywana przez nazistowskie organizacje SA SS i Hitlerjugend. Obecnie utożsamiany z ideologią neonazistowską, rasistowską i neopogańską¹⁸².

— Runy życia i śmierci (*Life and Death Rune*)

Starożytny symbol wywodzący się mitologii skandynawskiej. W III Rzeszy posługiwały się nimi nazistowskie organizacje takie jak SS i SA. Współcześnie używane przez organizacje neonazistowskie (*Allgermanische Heidnische Front* – AHF, *Deutsche Heidnische Front* – DHF), rasistowskie i antysemickie¹⁸³.

— Wrona (gapa, *Eagle atop the Swastika, Reichsadler*)

Godło III Rzeszy oraz symbol NSDAP, SS, Gestapo i wzorowany na orłach legionów rzymskich. Współcześnie używany przez organizacje neonazistowskie i rasistowskie, w szczególności te, które nie wypracowały własnego logotypu¹⁸⁴.

— Trupia czaszka (*Skull and Crossbones, SS Totenkopf*)

Symbol nazistowskiej organizacji SS. Szczególnie kojarzony z załogami obozów koncentracyjnych. Współcześnie utożsamiany z neonazistowską organizacją terrorystyczną *Combat 18*¹⁸⁵.

— Krzyż żelazny (*Iron Cross, Eisernes Kreuz*)

Niemiecki medal wojenny przyznawany od 1813 r. za męstwo na polu walki oraz sukcesy dowódcze. Po dodaniu do niego przez hitlerowców swastyki w 1930 r. nabrał wydźwięku nazistowskiego. Po II Wojnie Światowej zaprzestano nadawania medalu, lecz symbol przyjęty został przez organizacje neonazistowskie i rasistowskie. Od 1957 r. dopuszczalne jest noszenie tego odznaczenia z usuniętą swastyką. Wersja krzyża bez swastyki jest symbolem Bundeswerhy¹⁸⁶.

— Bandera Wojenna Cesarstwa Niemieckiego (*Imperial War Ensign, Reichskriegsflagge*)

Niemiecka flaga wojenna w okresie II Rzeszy (1871-1918). Pierwotnie nie związana ze żadną ideologią nienawiści. Z powodu zakazania po II Wojnie Światowej używania wszelkich symboli nazistowskich stanowiła ich substytut. Obecnie posiada wydźwięk rasistowski i nacjonalistyczny¹⁸⁷.

¹⁸² Ł. Szwejkowski, *op. cit.*, s. 19.

¹⁸³ J. Jurczak, *Chulięństwo...*, s. 50; Ł. Szwejkowski, *op. cit.*, s. 19.

¹⁸⁴ J. Jurczak, *Chulięństwo...*, s. 44; Ł. Szwejkowski, *op. cit.*, s. 19.

¹⁸⁵ J. Jurczak, *Chulięństwo...*, s. 45; J. Jurczak, *Działalność...*, s. 116.

¹⁸⁶ M. Autengruber, *200 Jahre Eisernes Kreuz. Von den Befreiungskriegen bis zur Bundeswehr*, „Der Johanniterorden in Baden-Württemberg” 2013, nr 128, s. 13-17; J. Jurczak, *Działalność...*, s. 120.

¹⁸⁷ J. Jurczak, *Chulięństwo...*, s. 47; J. Jurczak, *Działalność...*, s. 120.

— Czarne słońce (*Sun Wheel, Schwarze Sonne*)

Symbol występujący w mitologii babilońskiej, skandynawskiej, germańskiej, słowiańskiej. W późniejszym okresie uważany za symbol ezoteryczny i okultystyczny. W III Rzeszy używany przez nazistowską organizację SS. Aktualnie stanowi symbol zastępujący swastykę. Posługują się nią organizacje neonazistowskie oraz neopogańskie¹⁸⁸.

— Biała pięść (*Aryan fist*)

Symbol stosowany podczas II Wojny Światowej przez SS. Jest to symbol promujący dyskryminację rasową i nietolerancję. Stosowany obecnie przez przedstawicieli ruchu rasistowskiego i subkultury skinhead. Wykazuje asocjacje z hasłami *white power* i *white pride*. W wersji odwrotnej (czarna pięść) związany z ruchem oporu czarnych w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych w USA¹⁸⁹.

— Krzyż Ku-Klux-Klanu (*Ku-Klux-Klan Cross, Blood Drop Cross*)

Tradycyjny symbol Ku-Klux-Klanu - najstarszej rasistowskiej konspiracyjnej organizacji powstałej po wojnie secesyjnej w celu walki o utrzymanie supremacji białych w USA¹⁹⁰. Obecnie symbol jest używany przez różne organizacje rasistowskie. Symbolizuje męczeńską śmierć Jezusa w imię wyłącznie białej rasy¹⁹¹.

— Flaga konfederacji (*Confederate Flag, Southern Cross, Rebel Flag*)

W okresie wojny secesyjnej w USA (1861-1865) była to flaga konfederowanych stanów południa. W związku polityką stanów południowych utożsamiana z niewolnictwem, rasizmem, białą supremacją. W XX i XXI w. stanowi nadal nośnik tych ideologii. Do 2001 r. była elementem flagi stanu Georgia i nadal pozostaje elementem flagi stanu Missisipi¹⁹². Ponieważ stanowi element dziedzictwa stanów południowych jej ocena zależy od kontekstu jej prezentacji¹⁹³.

— Krzyż celtycki (kołomir, *Celtic Cross*)

Wywodzi się z symboliki nordyckiej. Był symbolem boga Odyna. Od VIII w. używany przez chrześcijańskich mieszkańców Szkocji i Irlandii jako modyfikacja klasycznego krzyża. Obecnie jest to popularny wśród skinheadów międzynarodowy symbol rasizmu. Utożsamiany jest z hasłem *white power*.

¹⁸⁸ F.P. Heller, A. Maegerle, *Die Sprache des Hasses. Rechtsextremismus und völkische Esoterik*, Schmetterling-Verlag, Stuttgart 2001, s. 207-218.

¹⁸⁹ J. Jurczak, *Chuligaństwo...*, s. 40; J. Jurczak, *Działalność...*, s. 111.

¹⁹⁰ Szerzej o działalności Ku-Klux-Klanu w: J. Sobieraj, *Ku Klux Klan*, Warszawa 2004.

¹⁹¹ J. Jurczak, *Działalność...*, s. 120.

¹⁹² W 2001 r. flaga stanu Georgia została zmieniona w ramach ogólnokrajowej kampanii usuwania z przestrzeni publicznej symboli nienawiści. Przeciwnicy zmiany flagi posługiwali się hasłem „Heritage, not hate” (Dziedzictwo, nie nienawiść).

¹⁹³ J. Jurczak, *Chuligaństwo...*, s. 41; Ł. Szwejkowski, *op. cit.*, s. 18.

Używany ponadto jako symbol partii narodowosocjalistycznych, nacjonalistycznych, neonazistowskich¹⁹⁴.

— Przekreślona lub powieszona gwiazda Dawida

Gwiazda Dawida (Tarcza Dawida) czyli sześcioramienna gwiazda jest symbolem żydowskim o biblijnym rodowodzie. Użycie jej w zestawieniu z drogowym znakiem zakazu lub szubienicą jest oczywistą asocjacją z ideologią antysemicką.

— Toporzeł

Symbol zaprojektowany w 1935 r. przez Stanisława Szukalskiego. Nawiązuje do legendy o Lechu, Czechu i Rusie, stanowi skrzyżowanie obosiecznego topora oraz głowy orła¹⁹⁵. Obecnie stanowi symbol Nacjonalistycznego Stowarzyszenia „Zadruga”¹⁹⁶.

— Miecz Chrobrego (Szczerebiec Chrobrego)

Symbol wzorowany na polskim mieczu koronacyjnym – Szczercu. W okresie międzywojennym używany przez Obóz Wielkiej Polski, Obóz Narodowy, Stronictwo Narodowe, Obóz Narodowo-Radykalny, a w czasie II Wojny Światowej przez Narodowe Siły Zbrojne. Obecnie posługuje się nim Młodzież Wszechpolska oraz Obóz Narodowo-Radykalny. Symbol o wydźwięku nacjonalistycznym.

— Falanga (ręka z mieczem)

Stylizowany wizerunek ręki trzymającej miecz. W heraldyce polskiej obecny od XVI w. Proporzec floty kaperskiej króla Zygmunta Augusta, następnie proporzec Marynarki Wojennej RP. Po delegalizacji Obozu Wielkiej Polski w 1933 r. i zakazaniu używania symbolu miecza Chrobrego zastąpił go symbol Falangi. Współcześnie jest symbolem organizacji nacjonalistycznych. W Polsce jest zarejestrowanym i prawnie chronionym symbolem Narodowego Odrodzenia Polski¹⁹⁷.

— Zakaz pedałowania

Nawiązujący do drogowego znaku zakazu symbol o charakterze pornograficznym. Wyraża dezaprobatę dla osób homoseksualnych. Narodowe Odrodzenie Polski podjęło nieudaną próbę rejestracji tego symbolu jako prawnie chronionego symbolu partii¹⁹⁸.

¹⁹⁴ J. Jurczak, *Chuligaństwo...*, s. 38; Ł. Szwejkowski, *op. cit.*, s. 17; J. Jurczak, *Działalność...*, s. 114.

¹⁹⁵ L. Lameński, *Stach z Warty. Szukalski i Szczep Rogate Serce*, Lublin 2007, s. 187-193.

¹⁹⁶ Szerzej o działalności „Zadruży” w pkt 5 niniejszego rozdziału.

¹⁹⁷ Szerzej o NOP i rejestracji jego znaków w pkt 5 niniejszego rozdziału.

¹⁹⁸ Zob. A. Paprocka, *Delegalizacja organizacji skrajnych – dotychczasowe próby i postulaty na przyszłość*, Warszawa 2013, s. 10-11.

Symbole liczbowe to m.in.¹⁹⁹:

- 12 - pierwsza i druga litera alfabetu czyli „A” i „B”, symbol amerykańskiej organizacji rasistowskiej *Aryan Brotherhood* (Bractwo Aryjskie),
- 13 - pierwsza i trzecia litera alfabetu czyli „A” i „C”, symbol amerykańskiej organizacji rasistowskiej *Aryan Circle* (Aryjski Krąg),
- 14 - liczba zastępująca czternaście słów: *we must secure the existence of our people and a future for white children* (musimy zapewnić istnienie naszych ludzi i przyszłość białym dzieciom), hasło i symbol używane przez amerykańskie organizacje rasistowskie,
- 18 - pierwsza i ósma litera alfabetu czyli „A” i „H”, ich zestawienie stanowi odwołanie do inicjałów Adolfa Hitlera, symbol stosowany przez grupy neonazistowskie, w szczególności *Blood & Honor*,
- 23 - dwudziesta trzecia litera alfabetu to „W”, skrót odnoszący się do słowa *white* (biały), używany przez zwolenników białej supremacji, skinheadów, rasistów,
- 28 - druga i ósma litera alfabetu to „B” i „H”, ich zestawienie stanowi odwołanie do organizacji *Blood & Honour* (Krew i Honor), stosowana przez rasistów, homofobów, antysemitów,
- 83 - ósma i trzecia litera alfabetu czyli „H” i „C”, skrócona wersja antysemitckiego hasła *Heil Christ* (chwała Chrystusowi),
- 88 - ósma litera alfabetu to „H”, dwie ósemki są odpowiednikiem hitlerowskiego i neonazistowskiego pozdrowienia *Heil Hitler* (chwała Hitlerowi),
- 318 - trzecia litera alfabetu czyli „C” oraz liczba 18, skrótowa nazwa brytyjskiej organizacji rasistowskiej *Combat 18*,
- 666 - liczba symbolizująca Szatana, symbol stosowany przez satanistów,
- 1-11 - pierwsza i jedenasta litera alfabetu czyli „A” i „K”, symbol amerykańskiej organizacji rasistowskiej *Aryan Knights* (Aryjscy Rycerze),
- 4/20 - data urodzin Adolfa Hitlera, alternatywny zapis „4:20” lub „420”, symbol stosowany przez neonazistów i zwolenników narodowego socjalizmu,
- 14/88 - zestawienie dwóch powyższych liczb, stosowane przez ugrupowania neonazistowskie i zwolenników narodowego socjalizmu,
- 23/16 - dwudziesta trzecia i szesnasta litera alfabetu czyli „W” i „P”, skrócona wersja rasistowskiego hasła *white power*,
- 9% - symboliczny zapis rasistowskiego hasła odnoszącego się do twierdzenia, iż tylko 9% światowej populacji jest biała,
- 100% - skrócona wersja rasistowskiego hasła „100% white” (w 100% biały).

¹⁹⁹ Opracowano na podstawie bazy symboli nienawiści prowadzonej przez Anti-Defamation League - <http://www.adl.org/combating-hate/hate-on-display> (dostęp 29 lipca 2015 r.).

Symbole literowe (akronimy, skrótowce) to m.in.:

- KKK (*Ku-Klux-Klan*),
- WP (*White Power*, tłum. biała siła),
- AN (Autonomiczni Nacjonaliści),
- NF (*National Front*, tłum. Front Narodowy lub *Nazi Front*, tłum. Front Nazistowski),
- NR (narodowy radykalizm, narodowa rewolucja),
- NS (narodowy socjalizm),
- BH (*Blood & Honour*, tłum. Krew i Honor),
- ROA (Race Over All, tłum. Rasa Ponad Wszystko),
- RAHOWA (*Racial Holy War*, tłum. Święta Wojna Rasowa).

Gest to „ruch ciała, najczęściej ruch ręki, towarzyszący mowie, podkreślający treść tego, o czym się mówi, czasem zastępujący mowę”²⁰⁰. Najczęściej występującymi gestami nienawiści są:

- salut rzymski²⁰¹,
- zaciśnięta pięść²⁰².

Zwrócić należy uwagę, iż znajomość mowy, haseł, symboli i gestów nienawiści zarówno wśród społeczeństwa jak i przedstawiciele organów ścigania jest relatywnie niska. Nie ulega wątpliwości, że identyfikacja i właściwa interpretacja terminologii i symboliki stanowiącej znamię przestępstw nienawiści przez przedstawiciele organów ścigania jest podstawą właściwej reakcji na zabronione zachowania²⁰³. Ponadto wskazać należy, iż w doktrynie i orzecznictwie brak jest jednolitej linii dotyczącej prawnokarnej oceny prezentowania haseł, symboli i gestów nienawiści. W literaturze przedmiotu odosobnione są poglądy S. Hoca, iż „z wykładni językowej wynika, iż propagowanie to nic innego jak prezentowanie tego ustroju (faszystowskiego), czyli również wystawianie na widok publiczny symboli takiego państwa czy też wykonywanie określonych gestów odnoszących się do tego ustroju”²⁰⁴, natomiast „odpowiedzialności karnej za przestępstwo z art. 256 § 1 k.k. podlega nie tylko ten, kto publicznie pochwała i w ten sposób propaguje rządy Adolfa Hitlera, ale także publicznie prezentuje symbole lub gesty faszystowskie, w zamiarze przekonania innych do takiej ideologii”²⁰⁵. Przeciwnie wypowiedział się Sąd Apelacyjny w Katowicach, który w wyroku z dnia 4 sierpnia 2005 r. stwierdził, iż „zachowanie oskarżonych, polegające na noszeniu kurtek z naszywkami na

²⁰⁰ M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. I, s. 648.

²⁰¹ Genezę, historię, przesłanie i konteksty użycia tego gestu omówiono w: M.W. Winkler, *The Roman Salute*, The Ohio State University, Columbus 2009.

²⁰² Gest ten prezentował podczas swojego procesu Anders Behring Breivik.

²⁰³ M. Duda, J. Jurczak, *Przestępstwa z nienawiści jako element przestępczości stadionowej. Mowa, symbole i gesty nienawiści w świetle badań*, [w:] L. Mazowiecka (red.), *Ofiary przestępstw z nienawiści*, Warszawa 2013, s. 162-184.

²⁰⁴ S. Hoc, *O przestępstwach z art. 256 k.k.*, „Przegląd Prawa Karnego” 2003, nr 22, s. 53 i n.

²⁰⁵ S. Hoc, *Glosa do uchwały SN z 28 marca 2002 r.*, Orzecznictwo Sądów Polskich 2002, nr 12, poz. 648.

rękawie i kołnierzu przedstawiających swastykę nie nosi znamion przestępstwa z art. 256 k.k.”²⁰⁶. Pogląd ten znajduje aprobatę większości przedstawicieli doktryny.

Nośnikiem ideologii nienawiści może być również muzyka. Liga Przeciwko Zniesławieniom (*Anti-Defamation League*) jest amerykańską organizacją żydowską założoną w 1913 r. w Chicago przez Sigmunda Livingstona. Jest to organizacja praw człowieka walcząca ze wszelkimi przejawami antysemityzmu i rasizmu. Liga gromadzi i ewidencjonuje organizacje i osoby, których działalność jest przez nią uznana za niebezpieczną. W ramach tej działalności prowadzony jest wykaz zespołów muzycznych wykonujących muzykę nienawiści. Wśród polskich grup wymienione zostały: „Capricornus”, „Defensor 14”, „Deportacja”, „Ekspansja”, „Falanga 88”, „Feniks”, „Fullmoon”, „Galgenberg”, „Gontyna Kry”, „Graveland”, „Grom”, „Honor”, „Infernum”, „Kataxu”, „Konkwista 88”, „Legion”, „Lord Wind”, „Nowy Ład”, „Odrodzenie 88”, „Odwet”, „Ofensywa”, „Ohtar”, „Perunwit”, „Salut”, „Selbstmord”, „Swastyka”, „Sztorm 68”, „Thunderbolt”, „Veles”, „White Fist”, „Wineta” oraz „Zyklon B”²⁰⁷.

W literaturze polskiej wskazuje się natomiast na następujące zespoły: „Legion”, „Honor”, „Sztorm 68”, „Cyklon B”, „Nienawiść”, „Biała Duma”, „Buty Doktora Mertensa”, „BTM”, „Grunwald”, „Ramzes & The Hooligans”, „Polska”, „Chrobry Orzeł”, „Biali Chłopcy”, „Komora 91”, „Toxic & Toxic”, „Baranki Boże”, „Zadruga”, „Psy Wojny”, „Zacier”, „Słowiańska Siła” oraz „Severe”. Większość z nich funkcjonowała jedynie kilka lat i nie kontynuuje obecnie działalności²⁰⁸.

Internetowy portal Patriota.pl wymienia takie zespoły jak: „All Bandits”, „Baranki Boże”, „Depilator”, „The Gits”, „Irydion”, „Konkwista 88”, „Legion”, „NaRa”, „Polska”, „Ramzes & The Hooligans”, „Surowa Generacja”, „Szczerbiec”, „Sztorm 68”, „Szwadron 97” oraz „Zadruga”. Powyższe zespoły określane są jako wykonawcy narodowej muzyki rockowej i tożsamościowej²⁰⁹.

Niewątpliwie najbardziej znanymi polskimi zespołami wykonującymi muzykę nienawiści są: Honor²¹⁰, Konkwista 88²¹¹ i Legion²¹². Nagrania ich koncertów są dostępne na portalach muzycznych i społecznościowych.

²⁰⁶ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 4 sierpnia 2005 r. (sygn. akt II AKa 251/05), OSA w Katowicach 2005, z. 3, poz. 15.

²⁰⁷ http://archive.adl.org/extremism/bands/bands_country.html#Poland (dostęp 26 lipca 2015 r.).

²⁰⁸ E. Wilk, *Krucjata tysołtowych*, Warszawa 1994, s. 86-92.

²⁰⁹ <https://sites.google.com/site/patriotyzmtradycjakultura/kultura/leksykon-muzyki-rockowej> (dostęp 26 lipca 2015 r.).

²¹⁰ Zespół pochodzący z Gliwic wykonujący m.in. takie piosenki jak: „Krew i Honor”, „Na szubienice”, „Sanhedryn”, „Urodzony białym”, „Biały duch pokolenia”, „Narodowy socjalizm”, „Ochrona Twojej ziemi”, „Bez litości”, „Żydowska batalia”, „Ostatni drakkar - zmierzch bogów aryjskich”, „Rudolf Hess”.

²¹¹ Zespół pochodzący z Wrocławia wykonujący m.in. piosenki: „Krew naszej rasy”, „Wróg nr 1”, „Ojczyzna ziemia”, „Skinheads”, „Bramy Valhalli”, „Nienawiść”, „KKK”, „Walcz biały wojownik”, „Biały honor, biała duma”, „Niszcz czerwonych”, „Uderzyć by zgnieść”.

²¹² Zespół pochodzący z Wrocławia wykonujący m.in. piosenki: „Moja ojczyzna”, „ONR”, „Obrona białej rasy”, „Skinheads”, „Leon Degrelle”, „Ostatnia krucjata”.

Incydenty z nienawiści (incydenty motywowane uprzedzeniami)

Incydent to „wydarzenie, wypadek, zajście, spór”²¹³. Za incydenty z nienawiści uznać należy akty motywowane uprzedzeniami i nienawiścią nie skierowane przeciwko konkretnej ofierze, nie kwalifikujące się jeszcze jako przestępstwa, ale mogące do nich prowadzić. Incydenty to inne, nie stanowiące przestępstw, krzywdzące zachowania. Pojęcie „incydentów z nienawiści” wyróżnia Zalecenie CM/Rec(2010)5 Komitetu Ministrów dla Państw Członkowskich w zakresie środków zwalczania dyskryminacji opartej na orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej²¹⁴.

Na zakończenie refleksji terminologicznych rozważenia wymaga kwestia czy przestępstwa z nienawiści stanowią przejaw dewiacji i patologii społecznej²¹⁵. Z językowego punktu widzenia dewiacja to „zбочenie z drogi, odchylenie od właściwego kierunku, błędzenie”²¹⁶. Są to zachowania szkodliwe dla jednostki i społeczeństwa, zasługujące na potępienie i dezaprobatę społeczną oraz zwalczane przez agendy kontroli społecznej²¹⁷. W ujęciu językowym patologia społeczna to „zjawiska społecznego zachowania się jednostek i określonych grup społecznych sprzeczne z wartościami danej kultury”²¹⁸. W kryminologii termin patologia społeczna jest używany na określenie niepożądanych społecznie zjawisk lub zachowań²¹⁹. Warto zwrócić w tym kontekście uwagę na pogląd J. Jasińskiego, iż zachowania dewiacyjne zaliczyć należy do patologii społecznych, gdy osiągnęły one pewien próg masowości i w następstwie swojej dewiacyjności i masywności postrzegane są w społeczeństwie jako naruszające jakieś ważne, szeroko zinternalizowane normy²²⁰. Uwaga ta jest niewątpliwie słuszna i aktualna w kontekście zjawiska przestępstw z nienawiści.

4. Przegląd krajowych i międzynarodowych grup nienawiści

Partie polityczne, organizacje, stowarzyszenia, związki, ruchy, subkultury odwołujące się do ideologii nienawiści i dyskryminacji na tle narodowym, etnicznym, rasowym, wyznaniowym, politycznym, seksualnym określa się mianem grup nienawiści lub grup prześladowczych (*hate groups*). Są to zorganizowane grupy promujące wrogie, obraźliwe postawy, a nawet

²¹³ M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. I, s. 783.

²¹⁴ Zalecenie CM/Rec(2010)5 Komitetu Ministrów dla Państw Członkowskich w zakresie środków zwalczania dyskryminacji opartej na orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej (Przyjęte przez Komitet Ministrów dnia 31 marca 2010 r. na 1081. posiedzeniu zastępców ministrów).

²¹⁵ Szerzej o problematyce patologii społecznych w: A. Podgórecki, *Patologia życia społecznego*, Warszawa 1969.

²¹⁶ M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. I, s. 389.

²¹⁷ A. Siemaszko, *Percepcja dewiacji w społeczeństwie*, „Archiwum Kryminologii” 1991, t. XVII, s. 117-197.

²¹⁸ M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. II, s. 620.

²¹⁹ Szerzej na temat patologii społecznej jako problemu kryminologicznego w: M. Kotowska, *Zjawisko patologii społecznej w ujęciu kryminologicznym*, „Studia Prawnoustrojowe” 2009, nr 9, s. 507-514.

²²⁰ J. Jasiński, *W sprawie rozumienia terminu patologia społeczna*, „Państwo i Prawo” 1986, nr 7, s. 97-100.

popelnianie aktów przemocy względem osób należących do określonej grupy rasowej, narodowej, etnicznej, wyznaniowej lub innej grupy społecznej²²¹. Jak wskazuje A. Lipowska-Teutsch liderzy grup nienawiści zabiegają o wizerunek grupy mieszczącej się w obrębie mainstreamowych działań i poglądów. Grupy te sprawnie posługują się nowoczesnymi technologiami, w szczególności Internetem, w celu rozpowszechniania swoich idei. Członkowie grup zabierają głos w sprawach interesujących przeciętnego obywatela, w celu przemycenia i spopularyzowania swojej filozofii nienawiści. Ideologia grup prześladowczych jest otwarcie agresywna, traktująca osoby należące do innych grup narodowych, etnicznych, rasowych, religijnych i zazwyczaj osoby homoseksualne jako podludzi. Grupy te przejawiają szczególną aktywność w okresach zwiększonego napływu imigrantów, w okresach kryzysów np. bezrobocia oraz wówczas gdy dyskryminowane grupy mniejszościowe zaczynają zabiegać o wpływy polityczne. Grupy te często budują swój wizerunek w oparciu o ruch mieszczący się w nurcie aktywności politycznej jednej z istniejących partii politycznych²²².

4.1. Grupy neonazistowskie (narodowosocjalistyczne)

W dwudziestolecie międzywojennym funkcjonowały w Polsce partie o charakterze narodowosocjalistycznym, stanowiły jednak margines i swoisty folklor polityczny²²³. Obecnie nie istnieją żadne tego typu partie polityczne w rozumieniu ustawy o partiach politycznych²²⁴. Współczesne, polskie grupy narodowosocjalistyczne uznać należy za formacje neonazistowskie nie mające nic wspólnego z przedwojennymi organizacjami narodowych socjalistów. Neonazistów cechuje gloryfikacja III Rzeszy, proniemieckie sympatie (germanofilia), serwilizm wobec Niemców i aryjska solidarność²²⁵. Grupy narodowych socjalistów deprecjonują polskość, słowiańskość, europejskość, a idealizują dorobek kultury germańskiej. Neonaziści nie akceptują nacjonalizmu, nadrzędność białej rasy jest dla nich ważniejsza niż partykularne interesy narodowe. Celem działalności ruchu jest stworzenie białego (aryjskiego)

²²¹ Ł. Szwejkowski, *op. cit.*, s. 10.

²²² A. Lipowska-Teutsch, *Sprawcy przestępstw z nienawiści*, [w:] A. Lipowska-Teutsch, E. Ryłko (red.), *Przemoc motywowana uprzedzeniami. Przestępstwa z nienawiści*, Kraków 2007, s. 123-124.

²²³ Do grup takich zaliczyć można m.in.: Partię Narodowych Socjalistów, Narodowo-Socjalistyczną Partię Robotniczą, Polską Partię Narodowo-Socjalistyczną, Radykalny Ruch Uzdrawienia.

²²⁴ Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych (Dz. U. 2011, Nr 155, poz. 924, tekst jednolity), przytaczana dalej jako u.o.par.

²²⁵ Swoisty mariaż ideologii rasistowskiej i nazistowskiej znakomicie oddaje hasło kończące jeden z artykułów w neonazistowskim zinie - „Sieg Heil Biali Bracia” (O. Grott, *W imię aryjskiego „nadnarodu”*. *Infiltracja międzynarodowego neonazizmu we współczesnej Polsce jako nowa forma germanizacji i dechrystianizacji przez afirmację III Rzeszy*, [w:] B. Grott (red.), *op. cit.*, s. 321).

imperium²²⁶. Zwalczana jest również religia katolicka jako wywodząca się z tradycji judaistycznej. Zastąpić ją mają neopogańskie obrzędy nazizmu²²⁷.

W ideologii neonazistów dominują akcenty rasistowskie. Za wszelkie problemy i niepowodzenia obwiniani są Żydzi, Cyganie i kolorowi imigranci²²⁸. Populistyczny charakter neonazizmu powoduje, iż adresatem indoktrynacji są najczęściej ludzie wywodzący się z uboższych, marginalizowanych, robotniczych warstw społecznych²²⁹. Neonaziści rekrutują się często ze środowiska sfrustrowanej niepowodzeniami, słabo wykształconej, wyalienowanej, niewidzącej dla siebie perspektyw młodzieży z kompleksem niższości i fascynacją brutalną siłą. Towarzyszą jej takie patologie jak alkoholizm, stosowanie przemocy, bezrobocie.

Poglądy prezentowane przez polskie grupy neonazistowskie oparte są na tradycji III Rzeszy, fascynacji siłą fizyczną, militaryzmem. Członkowie grup kolekcjonują rekwizyty w postaci medali, orderów, mundurów, sztyletów, pasków wojskowych z emblematami NSDAP, SS, Gestapo, Wehrmachtu, a także portrety Adolfa Hitlera i innych prominentnych przywódców III Rzeszy.

Specyficznym akcentem ideologii neonazistowskiej jest wypaczenie historii, a w szczególności II Wojny Światowej, uznawanej za bratobójczą walkę narodów białej rasy. III Rzesza jest idealizowana, a opór II Rzeczypospolitej krytykowany. Ideologia neonazistów stoi w opozycji do tendencji unifikacyjnych w Europie i bazuje na teorii konfliktu cywilizacyjnego²³⁰. W miejsce formuły narodowej wprowadza formułę rasową. Odwołując się do zafałszowanego dorobku III Rzeszy prowadzi *sui generis* germanizację swoich zwolenników. Stosunek do państwa niemieckiego jest obszarem różnicującym współczesne grupy neonazistowskie i nacjonalistyczne.

Za grupę o charakterze neonazistowskim uznaje się założony na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. we Wrocławiu Aryjski Front Przetrwania. Przejawem działalności tej grupy było wydawanie zina „Szturmowiec” oraz występy związanego z nią zespołu Konkwista 88. Współcześnie ruch neonazistowski reprezentowany jest przez drobne grupy o nieustalonej liczbie członków. Za główne ośrodki polskiego neonazizmu uznaje się Gdańsk, Wrocław i Warszawę.

²²⁶ *Ibidem*, s. 311-327.

²²⁷ Zob. R. Opulski, *Niemiecki narodowy socjalizm jako religia polityczna. Obrzędy nazizmu i ich funkcje formacyjne*, [w:] B. Grott (red.), *op. cit.*, s. 295-310.

²²⁸ Główne zarzuty przeciwko Żydom obejmują: sfałszowanie holocaustu, spreparowanie religii chrześcijańskiej, zdradę Polski na rzecz ZSRR, kreowanie rzeczywistości polityczno-ekonomicznej Polski i świata (O. Grott, *op. cit.*, s. 325).

²²⁹ J. Dzwonczyk, *Populistyczne tendencje w społeczeństwie postkomunistycznym (na przykładzie Polski)*, Toruń 2000, s. 19.

²³⁰ Szerze o pojęciu „konfliktu cywilizacji” w: S. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Warszawa 1997.

4.2. Grupy nacjonalistyczne

Znacznie większą popularnością niż grupy neonazistowskie cieszą się w Polsce partie, organizacje, stowarzyszenia i grupy nacjonalistyczne. Poniżej omówione zostaną największe z nich.

— Narodowe Odrodzenie Polski

Narodowe Odrodzenie Polski²³¹ jest najstarszą polską, powojenną formacją nacjonalistyczną. Powstało 10 listopada 1981 r., a po ogłoszeniu stanu wojennego zeszło do podziemia. W 1983 r. przekształcone zostało w sformalizowaną organizację narodowo-radykalną. W 1992 r. utworzona została partia polityczna o tej samej nazwie, która nie osiągnęła jednak żadnych poważnych sukcesów politycznych. W ramach NOP działają liczne stowarzyszenia (Instytut Narodowo-Radykalny, Instytut Norwida, Stowarzyszenie „Czas Młodych”), pisma („Szczerbiec”, „17. Cywilizacja Czasów Próby”) oraz portale internetowe (Nacjonalista.pl, Archipelag.org.pl)²³².

W świetle postanowienia Trybunału Konstytucyjnego z 6 kwietnia 2011 r. (sygn. akt Pp 1/10) oraz wyroku Sądu Okręgowego w Warszawie z 19 lipca 2011 r. (sygn. akt 60/6/A/2011) zarejestrowanym i prawnie chronionym symbolem NOP jest Falanga (Ręka z Mieczem). Sąd odmówił rejestracji pozostałych zgłoszonych symboli (Zakaz Pedalowania, Krzyż Celtycki, Płomień Biało-Czerwony, Unia Europejska – wybierasz, przegrywasz, Krzyż i Miecz, Orzeł w Koronie z Krzyżem, różgami liktorskimi i toporem) uznając, że partia polityczna nie może mieć zarejestrowanych więcej niż jeden symbol graficzny²³³. Sprawa rejestracji symboli NOP wywołała kontrowersje w zakresie ustalenia charakteru tych znaków. W ekspertyzie biegłego sądowego stwierdzono np. że nie sposób jednoznacznie wykazać, czy różgi liktorskie i topór (*fascēs*) są odwołaniem do tradycji starożytnego Rzymu, gdzie symbolizowały władzę czy też do czasów nowożytnych, gdzie symbol ten był używany przez włoskich faszystów²³⁴.

Jest to formacja o charakterze nacjonalistycznym i radykalnym, która prezentuje zróżnicowany program ideologiczny szeroko nawiązujący do rodzimych wzorców endecji i chadecji oraz nacjonalizmów zagranicznych. Nawiązuje do tradycji Obozu Wielkiej Polski, Obozu Narodowo-Radykalnego, Narodowych Sił Zbrojnych i Konferencja Narodu. Odwołuje się do dorobku Jana Popławskiego, Michała Howorki, Eligiusza Niewiadomskiego, Feliksa Konecznego i w mniejszym stopniu Romana Dmowskiego, Józefa Szujskiego, Józefa Mackiewicza. Spośród autorów zagranicznych największą estymą

²³¹ Dalej jako NOP.

²³² <http://www.nop.org.pl/historia-nop/> (dostęp 12 lutego 2014 r.).

²³³ Por. L. Jamróz, *Głosa do postanowienia Trybunału Konstytucyjnego z 6 kwietnia 2011 r. (Pp 1/10)*, „Przegląd Sejmowy” 2012, nr 4, s. 207-214; A Bodnar, *Organizacje skrajne w orzecznictwie sądów polskich oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Warszawa 2013, s. 7-9.

²³⁴ P. Radziejowski, *Propagowanie totalitaryzmu i nawoływanie do nienawiści (art. 256 Kodeksu karnego)*, „Przegląd Prawniczy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza” 2012, nr 1, s. 121-135.

członków NOP cieszą się Charles Maurras, Ramiro Ramos, Ernest Jünger Oswald Mosley, Engelbert Dolfuss, Carl Schmitt, Aleksander Dugin.

W ideologii NOP zauważyć można elementy rewizjonizmu historycznego w tym kwestionowanie Holocaustu²³⁵. Jednocześnie krytykowany jest nazizm (hitleryzm), stalinizm, judaizm, rasizm. Stosunek do faszyzmu włoskiego jest ambiwalentny. Najwyższą wartością ideologiczną jest naród rozumiany jako najszerza i najwyższa forma organizacyjna społeczeństwa. Nie brakuje w retoryce NOP również krytycyzmu wobec własnego narodu. Człowiek uznawany jest za istotę społeczną, więc w miejsce indywidualizmu lansowany jest korporacjonizm. W stosunkach międzynarodowych zauważalny jest pannacjonalizm i idea uniwersalnego nacjonalizmu katolickiego (integryzm katolicki). Przedstawiciele dystansują się natomiast od szowinizmu. Z niechęcią odnoszą się do mniejszości narodowych i etnicznych oraz imigrantów. Koncepcji Unii Europejskiej przeciwstawia się ideę Europy Wolnych Narodów. Istotną rolę w ideologii NOP odgrywa religia katolicka, a odrzuceniu ulega materializm, scjentyzm oraz inne religie. Pewnej krytyce poddawane są jednak decyzje II Soboru Watykańskiego. Państwo traktowane jest jako wtórne wobec narodu, dla którego stanowi jedynie nadbudowę. Współczesne ustroje państwowe (demokracja, liberalizm) są krytykowane na równi z historycznymi (nazizm, komunizm). Ideałem ustrojowym jest natomiast dla przedstawicieli NOP państwo bezklasowe, zhierarchizowane, o charakterze korporacyjnym, oparte na autorytetach. W kwestiach gospodarczych negatywnie oceniany jest zarówno materialistyczny kapitalizm jaki i socjalizm. Postulowana jest zatem tzw. Trzecia Droga czyli chrześcijański korporacjonizm (dystrybucjonizm)²³⁶.

Narodowe Odrodzenie Polski uznać należy za pozbawioną większego znaczenia politycznego organizację o charakterze narodowo-radykalnym opartą na katolickich fundamentach. W jej programie politycznym dominują akcenty nacjonalistyczne, a w dokumentach programowych i publicystyce odnaleźć można treści mogące być zakwalifikowane jako szerzenie i nawoływanie do nienawiści na tle dyskryminacyjnym (rasizm, antysemityzm, homofobia). Takie cechy znamionują również niektóre formy publicznej aktywności²³⁷.

— Obóz Narodowo-Radykalny

Obóz Narodowo-Radykalny odwołuje się do tradycji przedwojennego ONR założonego 14 kwietnia 1934 r. i zdelegalizowanego 10 czerwca tego

²³⁵ W „Szczerbcu” często publikowane są artykuły uważanego za czołowego negacjonistę – Davida Irvinga. Patrz D. Irving, *Nie wierzę w holocaust*, „Szczerbiec” 1995, nr 6-7, D. Irving, *Kryształowa Noc*, „Szczerbiec” 1996, nr 8-10; D. Irving, *Noc Długich Noży*, „Szczerbiec” 1999, nr 1-2; D. Irving, *Dziennik więzienny*, „Szczerbiec” 2000, nr 2-3; D. Irving, *Przegrana wojna Luftwaffe*, „Szczerbiec” 2000, nr 10-12; D. Irving, *Dziennik radykała*, „Szczerbiec” 2002, nr 1-2 i 5-7.

²³⁶ J. Tomaszewicz, *Narodowe Odrodzenie Polski i jego wizja „katolickiego państwa narodu polskiego” jako uwspółcześniona wersja narodowego radykalizmu*, [w:] B. Grott (red.), *op. cit.*, s. 171-220.

²³⁷ Jako przykład można podać wymierzoną w osoby homoseksualne kampanię „Zakaz pedałowania” obejmującą między innymi akcje ulotkowe, plakatowe, wlepkowe, graffiti, a przede wszystkim akcje bezpośrednie w formie manifestacji m.in. przeciwko tzw. parodom równości.

samego roku przez władze sanacyjne²³⁸. Członkowie ONR uwięzieni zostali w Berezie Kartuskiej. W następnych latach organizacja działała nielegalnie dzieląc się na ONR „Falanga” i ONR „ABC”. Przywódcami ONR w okresie międzywojennym byli m.in.: Jan Mosdorf, Henryk Rossman, Bolesław Piasecki, Paweł Musioł, Tadeusz Gluziński i Adam Doboszyński²³⁹.

Współcześnie ONR deklaruje się jako ruch społeczny odwołujący się do wartości takich jak: Bóg, honor, ojczyzna, rodzina, tradycja i przyjaźń. Gloryfikuje dziedzictwo narodu polskiego i odrzuca demokrację liberalną. Organizacja opowiada się przeciwko totalitaryzmem takim jak komunizm, narodowy socjalizm, faszyzm. Pojęcia takie jak sprawiedliwość, moralność, sumienie i honor wywodzi z tradycji chrześcijańskiej, odrzucając jednocześnie oświeceniową ideologię praw człowieka, która ich zdaniem wykorzystywana jest jako podstawa roszczeń dyskryminowanych mniejszości. Popiera hierarchiczną organizację społeczeństwa zamiast egalitaryzmu. Ruch ten zdecydowanie potępia zrównywanie związków homoseksualnych z tradycyjnym małżeństwem. W polityce międzynarodowej podkreśla konieczność uwzględniania interesu narodowego, a nie międzynarodowych zrzeszeń i organizacji. ONR sprzeciwia się narzucanemu przez Unię Europejską modelowi społeczeństwa multikulturowego²⁴⁰.

Organizacja ta zrzesza głównie ludzi młodych. Organem prasowym jest czasopismo „Magna Polonia”. Organizacyjnie ruch podzielony jest grupy regionalne: ONR Pomorze Zachodnie, ONR Pomorze, ONR Mazury, ONR Podlasie, ONR Lubuskie, ONR Kujawy, ONR Mazowsze, ONR Lubelszczyzna, ONR Dolny Śląsk, ONR Wielkopolska, ONR Łódzkie, ONR Świętokrzyskie, ONR Opolszczyzna, ONR Częstochowa, ONR Zagłębie Dąbrowskie, ONR Górny Śląsk, ONR Małopolska, ONR Podkarpacie.

Obóz Narodowo-Radykalny jest, obok Narodowego Odrodzenia Polski, jedną z dwóch najsilniejszych organizacji narodowych współczesnej Polski. Pomimo tego nie odgrywa większej roli politycznej. W dniu 11 listopada 2012 r. ONR wraz z innymi organizacjami narodowymi stworzył partię polityczną Ruch Narodowy, lecz 28 sierpnia 2015 r. opuścił jej szeregi.

Członkowie ONR rozpowszechniają poglądy rasistowskie, antysemityczne i homofobiczne. W swoich wystąpieniach np. podczas Marszu Niepodległości posługują się mową nienawiści. Zauważyć należy, że w 2009 r. lokalna grupa tej organizacji w Brzegu została za swoje działania zdelegalizowana. Była to jedyna odnotowana dotychczas w Polsce delegalizacja organizacji o charakterze ekstremistycznym²⁴¹.

²³⁸ Dalej jako ONR.

²³⁹ Sz. Rudnicki, *Obóz Narodowo Radykalny, Geneza i działalność*, Warszawa 1985, passim.

²⁴⁰ Deklaracja ideowa ONR - <http://onr.com.pl/deklaracja.html> (dostęp 8 sierpnia 2015 r.).

²⁴¹ Wątek ten omówiony został w niniejszym rozdziale, pkt 6.

— Młodzież Wszechpolska

Młodzież Wszechpolska to założona przez Romana Giertycha 2 grudnia 1989 r. w Poznaniu organizacja młodzieżowa o podłożu nacjonalistycznym²⁴². Kontynuuje ona tradycje przedwojennej formacji Związek Akademicki „Młodzież Wszechpolska”, która była największą organizacją akademicką II Rzeczypospolitej²⁴³. Organizacja ta domagała się m.in. wprowadzenia na uniwersytetach zasady *numerus clausus* studentów pochodzenia żydowskiego, ustanowienia gett ławkowych, a ostatecznie całkowitego wyeliminowania Żydów z uczelni wyższych (*numerus nullus*)²⁴⁴. Ponadto MW odwołuje się do dorobku Romana Dmowskiego oraz szeroko rozumianego obozu narodowego.

W deklaracji ideowej ruchu eksponowana jest nadrzędna rola Boga i narodu. Wiara katolicka uznawana jest za fundament tworzenia i wzmacniania tożsamości narodowej Polaków. Odnowa moralna narodu nastąpić może poprzez zwalczanie doktryn głoszących samowolę, liberalizm, tolerancjonizm i relatywizm. Ruch dąży do zbudowania katolickiego państwa narodu polskiego poprzez żywe uczestnictwo w życiu politycznym i społecznym. W obszarze moralności wyznacznikiem jest etyka katolicka. W gospodarce powstrzymać należy wykup majątku polskiego przez obcy kapitał. W zakresie polityki wewnętrznej propaguje się rządzenie krajem przez Polaków-katolików. Wykluczone są wszelkie poglądy lewicowe. W polityce zewnętrznej należy przeciwstawić się zagrożeniu ze strony Niemiec²⁴⁵.

Uznaje się, że MW jest najbardziej wpływową polską organizacją nacjonalistyczną²⁴⁶. Do 2006 r. MW była zapleczem politycznym Ligi Polskich Rodzin. Co roku członkowie MW biorą aktywny udział w Marszu Niepodległości oraz organizują Marsz Tradycji i Kultury. W 2012 r. MW była jednym z założycieli partii politycznej Ruch Narodowy. Organem prasowym MW jest czasopismo „Wszechpolak”.

Poza akcentami nacjonalistycznymi w ideologii MW eksponowany jest negatywny stosunek do feminizmu i homoseksualizmu. Feminizm uznawany jest za ideologię zafałszowującą rzeczywistość i naruszającą tradycyjny porządek społeczny. Szczególnie atakowane przez MW za postawy feministyczne były Kinga Dunin, Kazimiera Szczuka oraz Izabela Jaruga Nowacka. Drugą grupą społeczną uznawaną przez MW za niebezpieczną i szkodliwą dla społeczeństwa są homoseksualiści. Są oni jednoznacznie potępiani i odrzucani. Homoseksualizm wskazywany jest jako dewiacja, zagrożenie dla tradycyjnego porządku lub wręcz przestępstwo. W związku z powyższym jednym z przejawów działalności MW jest organizowanie kontrmanifestacji wobec marszów organizowanych przez środowiska LGBTQ i feministyczne²⁴⁷.

²⁴² Dalej jako MW.

²⁴³ Por. R. Dobrowolski, *Związek Akademicki „Młodzież Wszechpolska” – rys historyczny*, [w:] T. Sikorski, A. Wątor (red.), *Narodowa Demokracja XIX-XXI wiek. Koncepcje-Ludzie-Działalność*, Szczecin 2008.

²⁴⁴ Zob. M. Natkowska, *Numerus clausus, getto ławkowe, numerus nullus, paragraf aryjski*, Warszawa 1999.

²⁴⁵ Deklaracja ideowa MW – <http://mw.org.pl/about/deklaracja-ideowa/> (dostęp 10 sierpnia 2015 r.).

²⁴⁶ G. Tokarz, *Ruch narodowy w Polsce w latach 1989-1997*, Wrocław 2002, *passim*.

²⁴⁷ T. Wrzosek, *Nacjonalizm i hegemonia. Przypadek Młodzieży Wszechpolskiej*, Łódź 2010, s. 232-271.

Młodzież Wszechpolską uznać zatem należy za organizację nacjonalistyczną, homofobiczną, antyfeministyczną oraz propagującą mowę nienawiści.

— Polska Wspólnota Narodowa – Polskie Stronnictwo Narodowe

Polska Wspólnota Narodowa to formacja nacjonalistyczna o charakterze świeckim²⁴⁸. W skład deklarowanej ideologii politycznej wchodzi antyklerykalizm, rasizm, panslawizm, radykalizm społeczny i ekologizm. Partia ta założona została w 1990 r. lecz tradycjami nawiązuje do istniejącego do 1955 r. Polskiego Związku Wspólnoty Narodowej. W latach 1993-1996 partia używała dwuczłonowej nazwy Polska Wspólnota Narodowa – Polskie Stronnictwo Narodowe. W latach 1990-1991 PWN wydawała miesięcznik „Myśl Narodowa Polska, a w latach 1998-2005 gazetę „Wspólnota”. Od 2004 r. wraz z Polskim Stronnictwem Narodowym tworzy Polski Komitet Narodowy. Od początku istnienia przywódcą PWN jest Bolesław Tejkowski²⁴⁹.

Polska Wspólnota Narodowa odwołuje się do dorobku Obozu Wielkiej Polski, Stronnictwa Narodowego, Grupy Szańca. Jako swoich antenatów członkowie PWN wskazują: Romana Dmowskiego, Feliksa Konecznego, Adama Doboszyńskiego, a rzadziej Wincentego Witosa, Ignacego Paderewskiego, Wojciecha Korfańtego, Władysława Sikorskiego.

Najważniejszym elementem ideologii PWN jest naród rozumiany jako wspólnota ludzi jednej rasy, kultury, dziejów, celów. Wartości indywidualne muszą być podporządkowane wartościom wspólnotowym. Odrzucane są natomiast podziały narodu ze względów klasowych, religijnych, pokoleniowych, płciowych. Absolutyzowaną cnotą obywatelską jest patriotyzm. Brak jest elementów szowinistycznych i etnocentrycznych oraz tendencji do imperializmu i dominacji. Zauważalne są natomiast odwołania do rasizmu i antysemityzmu. Szczególnie akcentowana jest idea panslawizmu czyli ścisłej współpracy wspólnoty Słowian w ramach Międzynarodowego Komitetu Słowiańskiego i Soboru Wszechrówni. W odróżnieniu od NOP działacze PWN cechuje antyklerykalizm. Obecne są również nawoływania do schizmy i stworzenia kościoła narodowego na wzór aryjskiego chrześcijaństwa. W kwestiach gospodarczych przedstawiciele PWN opowiadają się za tzw. kapitalizmem regulowanym opierającym się na zwiększeniu funkcji socjalnych państwa, renacjonalizacji własności państwowej, protekcyjnym gospodarczym. W kwestiach społecznych dominują akcenty solidarystyczne i radykalne. Interesującym elementem ideologii PWN jest ekologizm rozumiany jako ochrona środowiska naturalnego w ojczyźnie oraz antyglobalizm traktowany jako walka z niesprawiedliwością kapitalizmu i imperializmu. Ugrupowanie to zaproponowało własny projekt ustawy zasadniczej, w której zaprezentowało

²⁴⁸ Dalej jako PWN.

²⁴⁹ W okresie nieobjętym badaniami (1993 r.) wobec Bolesława Tejkowskiego toczył się proces o nawoływanie do waśni na tle narodowościowym (art. 272 d.k.k.).

swój program ustrojowy²⁵⁰. W polityce zagranicznej głównych wrogów PWN upatruje w Niemczech, Izraelu, USA i UE, a szczególnie sentymentem darzy była Jugosławię i Rosję²⁵¹.

Polska Wspólnota Narodowa – Polskie Stronnictwo Narodowe stanowi mało znaczącą politycznie formację nacjonalistyczną luźno nawiązującą do dziedzictwa endecji. Cechuje ją antysemityzm, antyklerykalizm, rasizm, panslawizm. Szczególnie silnymi wpływami PWN cieszy się w subkulturze skinheadów. Zwolennicy PWN w latach dziewięćdziesiątych XX w. i na początku XXI w. doprowadzili do kilkunastu incydentów o charakterze nacjonalistycznym, neonazistowskim i rasistowskim²⁵².

— Polska Partia Narodowa – Stronnictwo Narodowe

Polska Partia Narodowa jest założoną 22 marca 2004 r. partią o marginalnym znaczeniu politycznym²⁵³. W jej programie ideowym można odnaleźć elementy takie jak: nacjonalizm, konserwatyzm, panslawizm, antyglobalizm, korporacjonizm. Liderem partii jest Leszek Bubel²⁵⁴. Mottem partii są słowa Romana Dmowskiego: „Jestem Polakiem, więc mam obowiązki polskie”. Organem prasowym partii jest tygodnik „Tylko Polska”. Młodzieżowym zapleczem partii jest Narodowy Front Walki Młodych.

W założeniach programowych PPN sprzeciwia się: przynależności Polski do UE i NATO, roszczeniom żydowskim, komunizmowi, faszyzmowi, syjonizmowi, antypolonizmowi i globalizacji, używaniu Kościoła do judaizacji katolicyzmu, postanowieniom Soboru Watykańskiego II oraz obecnej władzy papieża, notorycznemu pogardzaniu mniejszością polską przez Żydów (sic!), napływowi do Polski emigrantów i mieszanemu się kultur, zasadzie, że naród głośuje, ale nie wybiera oraz udziałowi obcego kapitału na rynku polskich mediów. Popierane przez PPN są następujące poglądy i działania: idea Europy ojczyzn, obrona tożsamości narodowej wiernej wartościom chrześcijańskim i cywilizacji łacińskiej, patriotyzm, nacjonalizm, elitaryzm, panslawizm, poszanowanie słowiańskiego pochodzenia i tożsamości Polaków, sedekwantyzm, poszanowanie mniejszości polskiej zdominowanej we własnym kraju przez Żydów (sic!), redukcja liczby posłów, senatorów i radnych oraz wprowadzeniem ordynacji większościowej, wprowadzenie niczym nie ograniczonej wolności: słowa, wyrażania opinii i poglądów, kolportażu wydawnictw, badań naukowych jako głównych zasad demokratycznego państwa prawa, dążenie do wypłacenia

²⁵⁰ Tekst dostępny na stronie internetowej: <http://www.pwn.waw.pl/> (dostęp 15 lutego 2014 r.).

²⁵¹ J. Tomaszewicz, *Polska Wspólnota Narodowa – Polskie Stronnictwo Narodowe jako przykład nacjonalizmu świeckiego we współczesnej Polsce*, [w:] B. Grott (red.), *op. cit.*, s. 221-241.

²⁵² Zajścia te opisane zostały w: M. Kornak, *Brunatna księga 1987-2009*, Warszawa 2009. Największy rozgłos uzyskała manifestacja na terenie obozu zagłady w Oświęcimiu 6 kwietnia 1996 r.

²⁵³ Dalej jako PPN

²⁵⁴ Leszek Bubel jest recydywistą w zakresie przestępstw z nienawiści w ujęciu kryminologicznym. W toku badań odnotowano dwa wyroki skazujące lidera PPN (Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy Pragi-Południe z dnia 28 października 2005 r. (sygn. akt IX K 68/01) oraz wyrok Sądu Rejonowego w Grójcu z dnia 31 maja 2004 r. (sygn. akt II K 534/03).

przez Niemców odszkodowań za II Wojnę Światową, przywrócenia kary śmierci, rozliczenie i ukaranie medialnych kłamstw i pomówień polskojęzycznych mediów, reformy Radia Maryja²⁵⁵.

Ponadto lider PPN prowadzi działalność muzyczną pod szyldem zespołu Leszek Bubel Band, którego twórczość sam określa jako narodowy rock. Dotychczas wydał sześć płyt o znamienitych tytułach: „Longinus Zerwimycka” (2008), „Polskie elity” (2008), „W hołdzie Narodowym Siłom Zbrojnym” (2009), „Żołnierze Wyklęci” (2010), „Rycerze Idei” (2010), „Życie i Śmierć Dla Narodu” (2010).

Wypowiedzi członków PPN, a w szczególności jej lidera rozpowszechniają mowę nienawiści. Dominują w niej akcenty antysemitki i homofobiczne. Leszek Bubel opublikował w Internecie „Listę 100 pedziów i lesbijek”, którą określił jako listę Polaków którzy mają być „agresywnymi homosiami”, a także prowadzi „Wielką encyklopedię Żydów” i „Wielką encyklopedię oszołomów”.

— Nacjonalistyczne Stowarzyszenie „Zadruga”

Nacjonalistyczne Stowarzyszenie „Zadruga” założone zostało w 2006 r. we Wrocławiu przez Dariusza Petryka. Pierwowzorem współczesnej „Zadruży” była założona w 1935 r. organizacja „Zadruga” założona przez Jana Stachniuka. Była to formacja o charakterze nacjonalistycznym, antyklerykalnym, neopogańskim. Była to próba wskrzeszenia opozycyjnej do katolicyzmu religii prasłowiańskiej. Organem prasowym grupy była gazeta „Zadruga. Pismo nacjonalistów polskich” wydawana w latach 1937-1939. Formacja licząca ok. 300-400 członków, mająca w założeniu stanowić alternatywę dla nacjonalizmu katolickiego nie miała żadnego znaczenia politycznego w II Rzeczypospolitej. Warta uwagi jest natomiast stworzona przez nią rozbudowana doktryna polityczna²⁵⁶.

W 1989 r. we Wrocławiu otwarto wydawnictwo „Toporzek”, które wznowiło wydania książek Jana Stachniuka. Działalność publicystyczną wznowił również Antoni Wacyk – współpracownik i biografista Stachniuka. W zawiązku z tym wzrosło zainteresowanie nacjonalizmem neopogańskim.

Na marginesie dodać można, iż ruchy neopogańskie obecne są również m.in. na Ukrainie, gdzie reprezentuje je powstała w 1990 r. *Ridna Ukrajinska Nacjonalna Wira* (Ojczyzna Ukraińska Narodowa Wiara)²⁵⁷.

Ponadto należy odnotować istnienie mniejszych partii, stowarzyszeń i organizacji o charakterze nacjonalistycznym takich jak: Stronnictwo

²⁵⁵ Założenia programowe PPN – http://www.polskapatryanarodowa.org/index.php?option=com_content&task=view&id=72&Itemid=48 (dostęp 10 sierpnia 2015 r.).

²⁵⁶ Szerzej na temat nacjonalizmu neopogańskiego w: J. Skoczyński, *Neopoganizm Jana Stachniuka*, [w:] B. Grott (red.), *Nacjonalizm czy nacjonalizmy? Funkcja wartości chrześcijańskich, świeckich i neopogańskich w kształtowaniu idei nacjonalistycznych*, Kraków 2006, s. 369-376.

²⁵⁷ Szerzej o neopoganzimie ukraińskim w: B. Grott, „*Ojczyzna Ukraińska Narodowa Wiara*” jako nacjonalistyczny ruch neopogański, [w:] B. Grott (red.), *op. cit.*, s. 285-292.

Narodowe²⁵⁸, Obóz Wielkiej Polski, Przymierze Ludowo-Narodowe (Piaśt Polski) oraz już nieistniejących takich jak: Polski Front Narodowy (1989-1995), Stronnictwo Narodowe „Szczerbiec” (1989-2002), Stronnictwo Narodowe „Ojczyzna” (1989-1996), Prawica Narodowa (1995-1997), Stronnictwo Narodowo-Demokratyczne (1991-2001), Narodowy Kongres Polski (2007-2010) oraz Przymierze Narodu Polskiego (2009-2013).

4.3. Subkultura skinhead

Subkultura skinhead (skin) pojawiła się pod koniec lat sześćdziesiątych XX w. w Wielkiej Brytanii²⁵⁹. W latach siedemdziesiątych ruch ten zaczął utożsamiać się z ideologią rasistowską i nacjonalistyczną. W latach osiemdziesiątych pojawiać zaczęły się również poglądy neonazistowskie i neofaszystowskie²⁶⁰.

W Polsce pierwsze grupy skinheadów pojawiły się pod koniec lat siedemdziesiątych XX w. Po transformacji ustrojowej w 1989 r. środowiskiem skinheadów zainteresowali się działacze partii skrajnie prawicowych i nacjonalistycznych. Skinheadzi stanowili młodzieżówki i bojówki takich organizacji jak Stronnictwo Narodowe, Narodowe Odrodzenie Polski, Organizacja Narodowo-Radykalna.

Współcześnie wyznawane poglądy różnicują członków subkultury skinhead na tzw. skinów-nacjonalistów (nacjonalizm, szowinizm, ksenofobia) oraz nazi-skinów (rasizm, neonazizm, neofaszyzm).

Skini to zazwyczaj niewielkie, słabo zorganizowane grupy chłopców i młodych mężczyzn, choć zdarza się, że w aktywność tych grup włączają się również dziewczęta i kobiety. Typową formą stosowania przemocy, są ataki na osobę lub osoby z grupy mniejszościowej z użyciem kijów baseballowych, noży, kastetów i kopniaków. Ataki te niosą poważne konsekwencje dla ofiar. Napaści często nie są zaplanowane, chociaż zdarzają się również starannie przygotowane

²⁵⁸ Stronnictwo Narodowe na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. występowało jako Stronnictwo Narodowe „senioralne”. W wyniku rozłamu wyodrębniło się z niego Stronnictwo Narodowe „Ojczyzna”. Ponadto funkcjonowało Stronnictwo Narodowe „Szczerbiec” oparte o ruch skinhead. W 1996 r. nastąpiło połączenie Stronnictwa Narodowego „Ojczyzna” ze Stronnictwem Narodowo-Demokratycznym. W 1999 r. w wyniku połączenia Stronnictwa Narodowego „senioralnego” ze Stronnictwem Narodowo-Demokratycznym powstało jednolite Stronnictwo Narodowe. W 2001 r. powyższe organizacje narodowe powołały Ligę Polskich Rodzin. W 2004 r. nazwę Stronnictwo Narodowe przejęła Polska Partia Narodowa Leszka Bubla. Szerzej o ewolucji Stronnictwa Narodowego w: K. Szulczyk, *Odrodzenie Ruchu Narodowego w Polsce po 1989 roku*, „Słowo Młodych” 2007, nr 1, s. 8-14.

²⁵⁹ Po raz pierwszy pojęcia tego użyto w 1968 r. (M. Janicki, M. Pęczak, *Polska siła. Skini, narodowcy, chuligani*, Warszawa 1994, s. 12).

²⁶⁰ Szerzej o genezie subkultury skinhead w: M. Janicki, M. Pęczak, *op. cit.*, s. 9-22 oraz E. Wilk, *Krucjata tysogłowych*, Warszawa 1994, s. 41-46.

ataki np. na kluby gejowskie, miejsca spotkań mniejszości, siedziby organizacji broniących praw człowieka²⁶¹.

Głównym formami propagowania ideologii subkultury skinhead są tzw. ziny oraz koncerty zespołów muzycznych wykonujących muzykę nienawiści²⁶².

Ziny to amatorskie, rozprowadzane wśród znajomych pisma grupek entuzjastów, a także ugrupowań o charakterze subkulturowym. Wytwarzane są metodą chałupniczą, zwykle przez jednego autora, mają kolażową grafikę oraz amatorskie rysunki. Powielane są metodą kserograficzną, rzadziej na małej poligrafii. Wzorce i inspiracje czerpane są z podobnych wydań zachodnioeuropejskich²⁶³. Kolportowane są najczęściej zaprzyjaźnionym osobom bezpośrednio z ręki do ręki, z pominięciem klasycznych metod sprzedaży prasy. Dla uniknięcia zainteresowania organów ścigania nie tworzą długich serii wydawniczych lecz nieustannie pojawiają się nowe tytuły²⁶⁴.

W wyniku przeprowadzonych przez autora badań aktowych stwierdzono fakt wydawania następujących zinów o charakterze neonazistowskim: „Bez Litości”, „Biały Wojownik”, „Blood & Honour”, „Bractwo”, „Carry on Oi”, „Chrobry”, „Clockwork Orange”, „Falanga”, „Final Conflict”, „Honor”, „Jary Gwint”, „Kmicic”, „Krzyżowiec”, „Legion”, „Mechaniczna Pomarańcza”, „Narodowy Socjalista”, „Odłam Skiny”, „Oi Alarm”, „Ojczyzna”, „Orzeł Biały”, „Pogańska Noc”, „Prawica Narodowa”, „Skinhead Front”, „Skinhead Mural”, „Skinhead Polski”, „Skinhead Sarmata”, „Skinhead Sosnowiec”, „Skins OK”, „Warmiak”, „Wojownik”.

Ponadto przeprowadzona przez O. Grotta kwerenda wykazała następujące tytuły: „Aryan Pride”, „Aryjski Front”, „Aryjski Opór”, „Awangarda”, „Biała Siła”, „Biały Świt”, „Biały Wojownik”, „Bogini Wojny”, „Błyskawica”, „Cyklon”, „Duma”, „Frontowiec”, „Gniew”, „Gniew Ludu”, „Honor”, „Krew i Honor”, „Młot”, „Narew88”, „Odala”, „Odwet”, „Ofensywa”, „Outlaw”, „Phoenix”, „Rzeźnia”, „Securius”, „Sygnał”, „Szary Wilk”, „Szturmowiec”, „Vril”, „Wehrwolf”, „White Empire”, „Wiara Krwi”, „Zjednoczony Front”, „Zryw”, „Żelazny Krzyż”²⁶⁵.

Również M. Kornak wskazuje na istnienie zinów o tytułach: „Walczący Patriota”, „Mural”, „Biały Front”, „Front”, „Rycerze Orła Białego”, „Rewolucja”²⁶⁶.

Także E. Wilk odnotowała wydawania następujących zinów: „Krzyżowiec”, „Pure Impact”, „Odłam”, „Odłam Skin”, „Biała Siła”, „Legion”,

²⁶¹ A. Lipowska-Teutsch, *Sprawcy przestępstw z nienawiści*, [w:] A. Lipowska-Teutsch, E. Ryłko (red.), *Przemoc motywowana uprzedzeniami. Przestępstwa z nienawiści*, Kraków 2007, s. 124.

²⁶² Pionierem rockowej muzyki o przesłaniu rasistowskim, neonazistowskim i nacjonalistycznym był brytyjski zespół Skrewdriver. Polskie zespoły tworzące muzykę nienawiści scharakteryzowane zostały w niniejszym rozdziale, pkt 3.

²⁶³ E. Wilk, *op. cit.*, s. 71-72.

²⁶⁴ O. Grott, *op. cit.*, s. 313.

²⁶⁵ *Ibidem*, s. 313.

²⁶⁶ M. Kornak, *Skradzione komiksy*, „Nigdy Więcej” 2003, nr 13, publikacja dostępna w Internecie: http://www.nigdywiecej.org/biblioteka/13/28_komiks.pdf (dostęp 12.02.2014 r.).

„Skinhead Polski”, „Błyskawica”, „Oi’ n’ roll”, „Biały Świt”, „Falanga”, „Synowie Polski”, „Skin OK”, „Warmiak”, „Mechaniczna Pomarańcza”, „Słowiański Bojownik”, „Victory Oi”, „Zwyciężymy” oraz „Skinhead Sarmata”. W większości były to kilkunumerowe efemerydy. Jako ciekawostkę można podać przykład jedyne go skin-zina skierowanego do kobiet – „Białe Róże”²⁶⁷.

Współcześnie zwraca się uwagę na znaczne rozmiary, które przybrała subkultura skinhead w Rosji²⁶⁸. Szacuje się, iż grupy liczące łącznie ok. 50. tys. członków odpowiedzialne są za ok. 50 zabójstw na tle rasowym²⁶⁹.

W ramach subkultury skinhead istnieją również odłamy promujące idee antyrasistowskie. Z tego nurtu w 1987 r. wyłoniła się organizacja Skinheads Against Racial Prejudice – SHARP (Skinheadzi przeciwko uprzedzeniom rasowym). Najwięcej tego typu grup występuje w USA, Wielkiej Brytanii, Niemczech i Portugalii.

Inną gałęzią subkultury skinhead są skinheadzi o poglądach lewicowych, komunistycznych. Odłami ten określany jest jako Red and Anarchist Skinheads – RASH (Czerwoni i anarchistyczni skinheadzi). Grupy te szczególnie silne są w Hiszpanii, Włoszech, Francji oraz w Niemczech.

Wydaje się, że tradycyjna subkultura skinhead osiągnęła swoje apogeum w latach dziewięćdziesiątych XX w. i obecnie jest już w zaniku. Zwolennicy poglądów rasistowskich i nacjonalistycznych odnaleźli natomiast swoje miejsce w grupach chuliganów stadionowych²⁷⁰.

4.4. Chuligani stadionowi

Na wpływ agresywnych subkultur oraz innych patologicznych zjawisk społecznych na formowanie się zjawiska chuligaństwa piłkarskiego wskazał P. Chlebowicz. Największe znaczenie w kształtowaniu współczesnego obrazu chuligaństwa stadionowego odegrała subkultura skinheads. Pod koniec lat sześćdziesiątych XX w. skinheadzi stali się jednocześnie futbolowymi chuliganami. Wpływ tej subkultury przejawiał się przede wszystkim w przejęciu przez chuliganów piłkarskich wzorów organizacyjnych oraz norm regulujących określone zachowania. Zjawisko to wystąpiło także w Polsce począwszy od lat dziewięćdziesiątych XX w. Skini odegrali szczególną rolę w kształtowaniu grup

²⁶⁷ E. Wilk, *op. cit.* 94, s. 72-74.

²⁶⁸ Rosyjski kodeks karny przewiduje odpowiedzialność za przestępstwa publicznego nawoływania do działalności ekstremistycznej (art. 280), podżeganie do nienawiści i poniżenia godności ludzkiej (art. 282), organizowania grup ekstremistycznych (art. 282¹). Jednocześnie w literaturze wskazuje się, że rosyjskie przepisy dotyczące przestępstw ekstremistycznych są nieprecyzyjne, bardzo surowe i szeroko zakreślające pole kryminalizacji (Zob. K. Laskowska, *Interpretation of Extremism and Associated Crimes*, [w:] P. Niczyporuk, P. Kołodko (red.), *Interpretation of the Law*, Białystok 2012, s. 81).

²⁶⁹ J. Diec, *Główne nurty nacjonalizmu rosyjskiego*, [w:] B. Grott (red.), *op. cit.*, s. 370.

²⁷⁰ Niektórzy autorzy wskazują, iż związki pomiędzy subkulturą skinhead, a chuliganami stadionowymi istniały już od lat dziewięćdziesiątych XX w. (M. Jędrzejewski, *My śmiecie. Git ludzie, skini, sataniści, krysznaici*, Warszawa 1993, *passim*).

pseudokibiców piłkarskich określanych jako tzw. *official hooligans*²⁷¹. Wskazuje się, że obecnie udział skinheadów w chuligańskich wybrykach jest minimalny²⁷².

Odrębnym problemem jest wykorzystywanie stadionów piłkarskich jako miejsc propagowania poglądów rasistowskich, ksenofobicznych, antysemitycznych, nacjonalistycznych, dyskryminacji, nienawiści oraz ustrojów totalitarnych²⁷³. Nośnikami powyższych treści są flagi, transparenty, przyśpiewki, okrzyki i gesty. Ponadto podczas meczów kolportowane są ziny o podobnych treściach²⁷⁴.

Na polskich stadionach piłkarskich zaobserwować można flagi ze swastykami i krzyżami celtyckimi lub transparenty z podobizną Rudolfa Hessa²⁷⁵. Kibice wznoszą okrzyki: „Biała rasa – biała siła”, „Naszym wzorem jest Rudolf Hess”, „Auschwitz-Birkenau sia la la la la la”²⁷⁶. Przyjezdne drużyny podejrzewane o żydowskie korzenie kibice witają syczeniem przypominającym dziwięk ulatniającego się Cyklonu B, a w stronę czarnoskórych kibiców lecą banany²⁷⁷.

4.5. Europejskie grupy nienawiści

— *Blood & Honour*

Blood & Honour (Krew i Honor) to neonazistowska organizacja założona w 1987 r. w Wielkiej Brytanii przez Iana Stuarta Donaldsona. Założyciel, a zarazem lider organizacji był jednocześnie wokalistą zespołu Screwdriver. Nazwa nawiązuje do nazistowskiego hasła *Blut Und Ehre* (Krew i Honor), motto organizacji Hitlerjugend. Symbolem grupy jest triskelion – symbol neonazistowski stanowiący alternatywną wersję swastyki²⁷⁸. Organizacja posiada swoje oddziały w wielu krajach, m.in. w: Rosji, Białorusi, Litwie, Słowacji, Ukrainie, Finlandii, Bułgarii, Serbii, Anglii, USA, Chile, Argentynie. Na polskiej stronie internetowej *Blood & Honour* można znaleźć motto grupy: „*Blood & Honour* popiera ideę Narodowego Socjalizmu i wyznacza sobie za główny cel walkę o aryjską kulturę, tradycję, jej dziedzictwo i przyszłość naszej rasy. W Narodowym Socjalizmie i idei White Power upatrujemy środek do

²⁷¹ Najbardziej agresywna część chuliganów stadionowych. Na ogół niezainteresowani wynikami sportowymi swojej drużyny, skupiają się organizowaniu i prowokowaniu starć z chuliganami przeciwnych drużyn. Nie biorą udziału w dopingu i nie wyróżniają się ubiorem.

²⁷² P. Chlebowicz, *Chuligaństwo stadionowe. Studium kryminologiczne*, Warszawa 2009, s. 19.

²⁷³ Szerzej na ten temat w: J. Jurczak, M. Duda, *Stadion piłkarski jako miejsce ideologicznych manifestacji*, „Policja” 2010, nr 4, s. 55-61.

²⁷⁴ Szeroki opis zjawiska stadionowej mowy nienawiści oraz propozycje przeciwdziałania zawarto w pracy: J. Jurczak, *Działalność policji wobec zjawiska stadionowej mowy nienawiści*, Warszawa 2015.

²⁷⁵ J. Jurczak, *Chuligaństwo...*, s. 33-51.

²⁷⁶ Kibic klubu Wigry Suwałki trzymając w ręku flagę z symbolem Falangi śpiewał „Auschwitz-Birkenau sia la la la la” (Wyrok Sądu Rejonowego w Suwałkach z 27 maja 2008 r., sygn. akt VII K 30/07).

²⁷⁷ Kibic klubu Lechia Gdańsk obrzucał bananami zawodników drużyny przeciwnej, wznosił okrzyki „Naszym wzorem jest Rudolf Hess” i naśladował odgłosy małp (Wyrok Sądu Rejonowego w Gdańsku-Północ z 21 lipca 2009 r., sygn. akt XI K 270/07).

²⁷⁸ Symbole nienawiści, w tym triskelion, zostały scharakteryzowane w niniejszym rozdziale, pkt 3.

przetrawiania białej cywilizacji i rasy oraz zabezpieczenia przyszłości następnym pokoleniom”²⁷⁹.

Dwoma najistotniejszymi inicjatywami *Blood & Honour* było stworzenie strony internetowej *Redwatch*, na której publikowane są zdjęcia i dane „wrogów białej rasy” oraz utworzenie organizacji terrorystycznej *Combat 18*.

— *Redwatch*

Redwatch jest to internetowa inicjatywa skierowana przeciwko środowiskom anarchistycznym, lewicowym, LGBTQ, feministycznym, antyfaszystowskim oraz mniejszościom narodowym i etnicznym, a także imigrantom. Celem *Redwatch* Polska jest „zbieranie wszelkich możliwych informacji (zdjęcia, adresy, nr telefonów, nr tablic rejestracyjnych samochodów itp.) na temat osób trudniących się działalnością antyfaszystowską, antyrasistowską, kolorowych imigrantów, działaczy lewackich stowarzyszeń i wszelkiego rodzaju sympatyków i aktywistów szeroko rozumianego lobby homoseksualnego oraz pedofili”²⁸⁰. Strona *Redwatch* istnieje m.in. w Wielkiej Brytanii, Niemczech, Holandii i w Polsce. Opatrzona jest mottem autorstwa Iana Stuarta Donaldsona: „Pamiętaj miejsca, twarze zdrajców rasy, oni wszyscy zapłacą za swoje zbrodnie” oraz Alessandry Mussolini: „Lepiej być faszystą niż pedałem”²⁸¹.

Pomimo, iż strona służy rozpowszechnianiu nienawiści, próby jej zablokowania przez prokuratury państw europejskich są bardzo utrudnione ponieważ serwery, na których jest ona umieszczona, znajdują się w USA. W związku z tym konieczne jest zwracanie się o pomoc prawną do prokuratury amerykańskiej. Polska prokuratura prowadzi działania przeciwko *Redwatch* od 2006 r. Po każdym jej zamknięciu serwer przenoszony jest w nowe miejsce i strona pojawia się ponownie (Arizona, Teksas). Możliwość ukrycia miejsca ulokowania strony oraz zanonimizowania logowania się na niej daje ponadto sieć TOR (*The Onion Router*)²⁸². W świetle prawa amerykańskiego jest ona chroniona przez Pierwszą Poprawkę do Konstytucji USA. Ponadto 29 września 2009 r. zostało umorzono postępowanie karne przeciwko trzem osobom oskarżonym o prowadzenie polskiego portalu *Redwatch*²⁸³.

Na stronie można znaleźć informację, że „organizacja *Redwatch* nie akceptuje, broni, doradza lub sugeruje jakiegokolwiek rodzaj przemocy lub działania niezgodnego z prawem. Strona jest jedynie bazą danych służących informowaniu

²⁷⁹ Strona internetowa *Blood & Honour*, <http://www.bhpoland.org/strona/index2.htm> (dostęp 1 sierpnia 2015 r.).

²⁸⁰ Strona internetowa *Redwatch*, <http://www.redwatch.info/sites/redwatch.htm> (dostęp 1 sierpnia 2015 r.).

²⁸¹ *Ibidem*.

²⁸² Szerzej na temat anonimowych sieci komputerowych w: A. Banaszkiewicz, Sz. Buczyński, *Rynki internetowe. Definicja zjawiska i ocena skali zagrożeń*, [w:] W. Pływaczewski, P. Chlebowicz (red.), *Nielegalne rynki. Geneza, skala zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania*, Olsztyn 2012, s. 204-219.

²⁸³ Postanowienie Prokuratury Okręgowej w Warszawie o umorzeniu śledztwa z dnia 29 września 2009 r. (sygn. V Ds. 221/07).

społeczeństwa o przestępczych i destrukcyjnych tendencjach osób zaangażowanych w antyfaszystowskie, antyrasistowskie i lewicowe aktywności oraz zdegenerowanych sympatyków i aktywistów lobby pedofilskiego”.

— *Combat 18*

Combat 18 (w skrócie C 18) jest organizacją terrorystyczną utworzoną w 1992 r. przez organizację *Blood & Honour*. Stanowi swoiste zbrojne ramię swojej macierzystej grupy. Nazwa nawiązuje do inicjałów Adolfa Hitlera („A” to pierwsza, „H” to ósma litera alfabetu). Grupa wydaje czasopismo „*Stormer*” nawiązujące nazwą do nazistowskiego czasopisma z czasów III Rzeszy „*Der Sturmer*” (Szturmowiec). W wyniku działań Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego w 2003 r. ujawniono, że czasopismo to drukowane byłow Polsce²⁸⁴. Organizacja odpowiedzialna jest za brutalne ataki, również z użyciem niebezpiecznych narzędzi, na działaczy antynazistowskich, aktywistów organizacji lewicowych, anarchistycznych, gejowskich i innych osób uznanych przez nią za „wrogów białej rasy” oraz prowadzenie akcji propagandowych w Internecie. *Combat 18* promuje ideologię neonazistowską, rasistowską i antysemitką²⁸⁵.

— NSDAP/AO

Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei/Auslands Organisation (Narodowo-Socjalistyczna Niemiecka Partia Robotników/Oddział Zagraniczny). Międzynarodowa organizacja założona w 1972 r. z siedzibą w Lincoln (Nebraska, USA). Jej celem jest propagowanie ideologii narodowosocjalistycznych w społecznościach białych poprzez publikowanie i kolportaż książek, czasopism, broszur, informatorów i ulotek. Funkcjonuje również sponsorowana przez NSDAP/AO stacja telewizyjna *Nazi Internet Television*. Pierwszym przywódcą był

²⁸⁴ L. Nijakowski, *Neofaszyzm za rogiem*, „*Res Humana*” 2005, nr 1 (74), s. 7-15.

²⁸⁵ Na oficjalnej stronie internetowej można znaleźć deklarację ideową: Narodowy Socjalizm (sic!) jest jedyną nadzieją jaka ma Biała Rasa Aryjska na przetrwanie w nowym tysiącleciu. Zapomnijcie o „pseudo-patriotach”, o tych którzy wymachują flagami i o tych, którzy płaszcą się przed królami i książętami. Oni są słabi i głupi oraz pełni uwielbienia dla sił, które trzymają ich w łańcuchach. Zapomnijcie o politykach i „demokratkach”. Istnieją tylko po to, by osłabić i przyczynić się do zmiany naszego Ruchu. Ich bogami jest egoizm i pieniądze, za które zaprzęśli się Żydom (sic!). Zapomnijcie o „przedsiębiorcach”, którzy dorobili się na sprzedaży ozdóbek ludziom z Ruchu. Odrzucili oni swoje Aryjskie pochodzenie i stali się Żydami (sic!). Zapomnijcie o tych, którzy skomlą „Jeżeli tylko pokazalibyśmy się z dobrej strony, jako mili i poważni, szanujący ludzie, wtedy Wrogowie pozwolą nam na wszystko to, co chcemy”. Oni są słabi i głupi oraz nie rozumieją Wiecznych Praw Natury. Nowe tysiąclecie musi być czasem nieustannej walki. Jeżeli my nie zniszczymy Wroga, to On zniszczy nas. Zbliża się ostateczne starcie, ostatnia szansa dla Białej Aryjskiej Rasy. Jeżeli będziemy czekać, wtedy z pewnością nie zasłużymy na przetrwanie i wszystkie nasze osiągnięcia oraz historia i dziedzictwo zostanie zapomniane i starte z powierzchni ziemi. Na zawsze. Nadszedł czas Wojowników Narodowego-Socjalizmu! Strona internetowa *Blood & Honour*, <http://www.bhopoland.org/strona/index2.htm> (dostęp 1 sierpnia 2015 r.).

Gerhard Lauck, a po jego aresztowaniu Michael Strom²⁸⁶. Aktywiści grupy działają głównie w Europie, w tym w Polsce²⁸⁷.

4.6. Amerykańskie grupy nienawiści

Southern Poverty Law Center (SPLC) jest założoną w 1971 r. amerykańską organizacją z siedzibą w Montgomery (Alabama) o charakterze non-profit działającą na rzecz przeciwdziałania przestępstwom z nienawiści, rasizmowi oraz promującą prawa człowieka. W ramach swojej działalności prowadzi ona listę organizacji uznawanych za grupy nienawiści (*hate groups*). W 2015 r. na liście tej znajdowało się 41 organizacji sklasyfikowanych w 11 kategoriach. Do grup „antyimigranckich” zaliczono: *American Border Patrol/American Patrol*, *California Coalition for Immigration Reform*, *Federation for American Immigration Reform* oraz *The Social Contract Press*. Grupy „anty-LGBT” to: *American Family Association*, *Family Research Council*, *Traditional Values Coalition*, *Westboro Baptist Church*. Za organizację „antyrządową” uznano *WorldNetDaily*. Jako organizacje „czarnego separatyzmu” określa się następujące grupy: *Nation of Islam*, *New Black Panther Party*, *Nuwaubian Nation of Moors*. Grupy „chrześcijańskiej tożsamości” to: *America's Promise Ministries* oraz *Kingdom Identity Ministries*. Organizacją głoszącą „kłamstwo oświęcimskie” jest *Institute for Historical Review*. Grupami nawiązującymi do tradycji Ku-Klux-Klan są: *Brotherhood of Klans*, *Church of the National Knights of the Ku Klux Klan*, *Imperial Klans of America* oraz *Knights of the Ku Klux Klan*. Za organizację „neokonfederacką” uznano *League of the South*. Do grup „neonazistowskich” zaliczono: *Aryan Nations*, *The Creativity Movement*, *National Alliance*, *National Socialist Movement*, *National Vanguard*, *White Revolution*. Jako organizację „skinheadów-rasistów” określa się następujące grupy: *Blood & Honour*, *Keystone United* oraz *Vinlanders Social Club*. Najliczniejszą kategorię stanowią grupy „białych nacjonalistów” takie jak: *American Freedom Party*, *American Renaissance*, *Aryan Brotherhood*, *Aryan Brotherhood of Texas*, *Barnes Review*, *Council of Conservative Citizens*, *EURO*, *Occidental Quarterly*, *Pioneer Fund*, *Stormfront* oraz *VDARE*²⁸⁸.

²⁸⁶ O. Grott, *op. cit.*, s. 315-316.

²⁸⁷ W Internecie dostępny jest „Biuletyn NS” – Biuletyn NSDAP/AO – polska edycja internetowa (dostępny na stronie: www.nazi-lauck-nsdapao.com/polski.htm#Polski). W gazetce publikowane są artykuły o historii i członkach ruchu, aktualności dotyczące jego działalności, zaproszenia do współpracy w charakterze redaktora, tłumacza, informatyka. Za pośrednictwem strony można kupić książki, plakaty, obrazy, pocztówki, nagrania przemówień Adolfa Hitlera na płytach CD, filmy propagandowe, figurki, sztylety, odznaki, flagi oraz inne przedmioty związane z III Rzeszą i nazizmem. Zapłaty dokonuje się kartą kredytową na podany numer konta a zamówienie przesyłane jest pocztą. Przykładowo angielskie tłumaczenie „Mein Kampf” kosztuje 25 USD.

²⁸⁸ <https://www.splcenter.org/fighting-hate/extremist-files/groups> (dostęp 25 lipca 2015 r.).

5. Statystyczny obraz przestępstw z nienawiści w Polsce

Analiza skali, dynamiki i struktury przestępczości możliwa jest m.in. dzięki analizie statystyk kryminalnych. W Polsce prowadzone są statystyki policyjne, prokuratorskie, sądowe i penitencjarne. Zgodnie z poglądem B. Hołysta statystyka daje uzasadnienie wyboru przedmiotu badań, gdyż „jeżeli określony rodzaj przestępstwa wykazuje tendencję wzrostu, należy podjąć badania naukowe mające na celu wyjaśnienie takiego stanu rzeczy”²⁸⁹.

Liczba ujawnianych przypadków przestępstw na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość jest relatywnie niewielka, co obrazuje poniższa tabela.

Tab. 1. Liczba ujawnionych przestępstw z art. 119, 256 i 257 k.k. w latach 1999-2014.

Rok	Liczba przestępstw wg kwalifikacji prawnej		
	art. 119 k.k.	art. 256 k.k.	art. 257 k.k.
1999	9	12	20
2000	9	28	16
2001	5	11	17
2002	8	8	17
2003	3	14	17
2004	6	14	22
2005	16	18	34
2006	12	47	35
2007	10	82	33
2008	9	88	50
2009	12	48	95
2010	b.d.	46	43
2011	17	86	66
2012	24	117	98
2013	b.d.	390	196
2014	b.d.	397	262

Źródło: *Policyjny System Statystyki Przestępczości „Temida” oraz Krajowy System Informacji Policji.*

Analizując powyższe dane należy poczynić uwagę, iż statystki policyjne pozwalają jedynie na pomiar zjawiska przestępczości ujawnionej²⁹⁰, stwierdzonej²⁹¹ i wykrytej²⁹². Policja wstępnie klasyfikuje pewne zachowania jako

²⁸⁹ B. Hołyst, *Kryminologia na świecie*, Warszawa 1979, s. 89.

²⁹⁰ Przestępstwo ujawnione to przestępstwo, o których informacja dotarła do organów ścigania i została przez nie zarejestrowana.

²⁹¹ Przestępstwo stwierdzone to zdarzenie, którego charakter przestępczy został potwierdzony wynikami postępowania przygotowawczego.

przestępstwa, lecz dopiero prawomocny wyrok sądowy pozwala na weryfikację tych danych, określanych wówczas jako przestępczość osądzona²⁹³. Zaznaczyć należy, że niekompletność danych dotyczących przestępstwa z art. 119 k.k. uniemożliwia obliczenie łącznej liczby przestępstw z nienawiści oraz dokładnej ich dynamiki. Jednakże już pobieżna analiza danych liczbowych wskazuje na znaczny wzrost liczby ujawnionych przestępstw z art. 119, 256 i 257 k.k. w badanym okresie.

Statystyka przestępstw z nienawiści z podziałem na kwalifikacje prawne prowadzona jest przez jednostki prokuratury od 2006 r.²⁹⁴. Jej konstrukcja jest jednakże odmienna od statystyki policyjnej. Zasadniczą jednostką obliczeniową jest bowiem „postępowanie”.

Tab. 2. Liczba postępowań karnych o przestępstwa z art. 119, 256 i 257 k.k. w latach 2008-2014.

Rok	Liczba postępowań wg kwalifikacji prawnej			RAZEM	DYNAMIKA
	art. 119 k.k.	art. 256 k.k.	art. 257 k.k.		
2008	7	66	59	132	-
2009	13	85	93	191	+44,70%
2010	18	87	104	209	+9,42%
2011	31	159	150	340	+62,68%
2012	51	233	220	504	+48,24%
2013	102	489	332	923	+83,13%
2014	156	803	720	1679	+81,91%
RAZEM	378	1922	1678	3978	+333,08%

Źródło: Prokuratura Generalna – Departament Postępowania Przygotowawczego.

Jak wskazują powyższe dane, liczba postępowań o przestępstwa z nienawiści nie jest znaczna i stanowi jedynie ułamek ogółu postępowań karnych prowadzonych rocznie przez jednostki prokuratury. Bardzo niepokojący jest natomiast dynamiczny wzrost (+333,08%) liczby postępowań o przestępstwa z art. 119, 256 i 257 k.k. w badanym okresie 7 lat, który potwierdza pesymistyczną dynamikę ujawnionych przestępstw z nienawiści wynikającą ze statystyki policyjnej.

Analiza zjawiska przestępczości z uwzględnieniem jurydycznej definicji przestępstwa możliwa jest jedynie w oparciu o prawomocne rozstrzygnięcia

²⁹² Przestępstwo wykryte to przestępstwo stwierdzone, którego popełnienie zarzucono co najmniej jednej osobie i przyjęto w zakończonym postępowaniu przygotowawczym, że popełniła ona przestępstwo.

²⁹³ J. Błachut, *op. cit.*, s. 223.

²⁹⁴ W latach 2006 i 2007 statystyka przestępstw z nienawiści prowadzona była zbiorczo bez wyszczególniania kwalifikacji prawnych stąd niemożliwe jest stwierdzenie liczby postępowań karnych według kwalifikacji za ten okres.

sądowe²⁹⁵. Skalę oraz dynamikę przestępstw z nienawiści przedstawia poniższa tabela.

Tab. 3. Liczba skazań za przestępstwa z art. 119, 256 i 257 k.k. w latach 1999-2014.

Rok	art. 119 k.k.	art. 256 k.k.	art. 257 k.k.	RAZEM	DYNAMIKA
1999	6	7	22	35	-
2000	7	9	13	29	-17,14%
2001	0	16	9	25	-13,79%
2002	0	7	8	15	-40,00%
2003	5	7	11	23	+53,33%
2004	3	7	12	22	-4,35%
2005	6	0	16	22	0,00%
2006	13	12	10	35	+59,10%
2007	3	7	8	18	-48,57%
2008	3	17	17	37	+105,55%
2009	19	19	22	60	+62,16%
2010	10	9	21	40	-33,33%
2011	6	10	19	35	-12,50%
2012	10	24	28	62	+77,14%
2013	8	29	32	69	+11,29%
2014	55	37	63	155	+124,64%
RAZEM	154	217	311	682	+323,53%

Źródło: Ministerstwo Sprawiedliwości – Wydział Statystyczne Informacji Zarządczej.

Jak wskazują powyższe dane, w latach 1999-2008 liczba osób prawomocnie skazanych za przestępstwa z nienawiści utrzymywała się na stałym, niskim poziomie. Od 2009 r. odnotowuje się natomiast stopniowy wzrost liczby sprawców. W 2014 r. liczba skazanych sprawców była zdecydowanie najwyższa. Dynamika skazań za przestępstwa z nienawiści w badanym okresie 16 lat wyniosła +323,53%. W kontekście ogólnych tendencji rozwojowych przestępczości w Polsce uznać należy, iż jest to niepokojąco dynamiczny wzrost zagrożenia tego typu przestępczością.

Zobrazowanie fenomenologii zjawiska przestępstw z nienawiści możliwe jest m.in. w oparciu o dane statystyk prokuratorskich. Wybór taki podyktowany jest faktem, iż w porównaniu do statystyk policyjnych i sądowych dają one najpełniejszy obraz zjawiska. W tym celu omówione zostaną dane statystyczne Prokuratury Generalnej za 2014 r.

W zakresie geografii przestępstw z nienawiści zauważyć można, że najwięcej postępowań o przestępstwa z nienawiści prowadzonych jest przez prokuratury podlegające Prokuraturze Apelacyjnej w Warszawie (325 spraw) oraz Prokuraturze Apelacyjnej w Białymstoku (307 spraw). W pozostałych

²⁹⁵ J. Błachut, *op. cit.*, s. 223.

jednostkach odnotowano znacznie mniej postępowań. W Prokuraturze Apelacyjnej w Krakowie – 133 sprawy, Prokuraturze Apelacyjnej w Katowicach – 133 sprawy, Prokuraturze Apelacyjnej we Wrocławiu – 125 spraw, Prokuraturze Apelacyjnej w Gdańsku – 79 spraw, Prokuraturze Apelacyjnej w Lublinie – 73 sprawy, Prokuraturze Apelacyjnej w Łodzi – 64 sprawy, Prokuraturze Apelacyjnej w Poznaniu – 51 spraw, Prokuraturze Apelacyjnej w Szczecinie – 43 sprawy, Prokuraturze Apelacyjnej w Rzeszowie – 32 sprawy.

Na 1365 postępowań o przestępstwa z nienawiści toczących się w 2014 r. w Polsce zakończono 1160 spraw. W tej liczbie w 154 sprawach skierowano akty oskarżenia przeciwko 228 osobom, w 25 sprawach skierowano wnioski do Sądu o warunkowe umorzenie postępowania przeciwko 28 osobom, w 299 sprawach odmówiono wszczęcia postępowania, w 53 sprawach zawieszono postępowanie, 33 sprawy zakończono w inny sposób (przekazano wg właściwości do Sądu Rodzinnego i Nieletnich, przekazano do innej prokuratury, wyłączono do innego postępowania), 596 spraw umorzono, natomiast w 259 sprawach przedstawiono zarzuty 389 osobom. Zauważyć zatem należy, że 51,38% postępowań o przestępstwa z nienawiści jest umarzanych. Najczęściej postępowania umarzono ze względu na:

- niewykrycie sprawców – 422 spraw,
- brak znamion przestępstwa – 140 spraw,
- brak danych dostatecznie uzasadniających podejrzenie popełnienia czynu lub wobec stwierdzenia, że czynu nie popełniono (art. 17 § 1 pkt 1 k.p.k.) – 70 spraw,
- brak wniosku o ściganie pochodzącego od osoby uprawnionej – 13 spraw,
- brak interesu społecznego w objęciu ściganie z urzędu czynu ściganego z oskarżenia prywatnego – 19 spraw,
- przedawnienie karalności – 5 spraw,
- stwierdzenie, że podejrzany nie popełnił zarzucanego mu czynu – 11 spraw,
- brak podstaw do skierowania aktu oskarżenia – 1 sprawa,
- stwierdzenie, że sprawca nie popełnia przestępstwa z uwagi na niepoczytalność w chwili czynu – 7 spraw,
- znikomą społeczną szkodliwość czynu – 1 sprawa,
- stwierdzenie, że w zakresie tego samego czynu postępowanie wcześniej wszczęte toczy się – 1 sprawa.

Z aprobatą stwierdzić należy, że tylko w jednym przypadku postępowanie umorzono ze względu na znikomą szkodliwość społeczną czynu²⁹⁶. Mankamentem jest natomiast wysoki odsetek umorzeń ze względu na niewykrycie sprawców (36%)²⁹⁷.

²⁹⁶ Jak wskazują wyniki nadzoru służbowego prokuratur nadrzędnych ok. 86% decyzji o umorzeniu uznano za zasadne, natomiast ok. 14% za przedwczesne lub niezasadne.

²⁹⁷ W niektórych sprawach z uwagi na większą niż jeden ilość czynów będących przedmiotem postępowania wskazywane były różne podstawy umorzenia.

Jak już zostało to wskazane przestępstwa z nienawiści wykazują znaczną dynamikę dodatnią. W 2014 r. ilość nowych postępowań karnych w stosunku do roku 2013 r. zwiększyła się więc o ok. 50%, natomiast w porównaniu do 2012 r. zwiększyła się trzykrotnie, a w porównaniu do 2011 r. zwiększyła się prawie czterokrotnie.

Wykrywalność przestępstw z nienawiści jest relatywnie niska i w latach 2007-2014 kształtowała się następująco: 2007 r. – 40%, 2008 r. – 27%, 2009 r. – 18%, 2010 r. – 21%, 2011 r. – 17%, 2012 r. – 26%, 2013 r. – 19%, 2014 r. – 19%.

W zakresie *modus operandi* sprawców wyróżnia się następujące formy popełniania przestępstw z nienawiści:

- przestępstwa popełniane z wykorzystaniem Internetu – 45,71%,
- graffiti na murach, budynkach, ogrodzeniach itp. – 13,77%,
- wypowiedanie gróźb karalnych – 7,91%,
- stosowaniem przemocy wobec osoby – 6,52%,
- spowodowanie uszkodzeń ciała – 3,22%,
- naruszenie nietykalności cielesnej – 2,71%,
- pobicie przez więcej niż jedną osobę – 2,56%,
- przestępstwa związane z zachowaniem kibiców i sportowców – 2,49%,
- wydarzenia związane z manifestacjami, zgromadzeniami, wiecami itp. – 1,76%,
- publikacje książkowe i prasowe – 1,17%,
- audycje radiowe i telewizyjne – 0,44%.

Motywy działania sprawców była przynależność osoby lub grupy osób do następujących grup narodowościowych, rasowych, etnicznych, politycznych, wyznaniowych lub ze względu na bezwyznaniowość:

- Żydzi (207 postępowań),
- Muzułmanie (188 postępowań),
- osoby rasy czarnej (175 postępowań),
- Romowie (167 postępowań),
- Czeczeńcy (52 postępowania),
- katolicy (46 postępowań),
- Polacy (39 postępowań),
- Ukraińcy (26 postępowań),
- Rosjanie (22 postępowania),
- Turcy (14 postępowań),
- Arabowie (13 postępowań),
- Niemcy (12 postępowań),
- Egipcjanie (11 postępowań).

W pozostałych postępowaniach ofiarami przestępstw z nienawiści oprócz osób narodowości innej niż polska i wyznawców różnych religii byli: ateści, homoseksualiści, osoby rasy żółtej, Tatarzy, Ślązacy, osoby o poglądach antyfaszystowskich, osoby rasy białej, transseksualiści i komuniści.

Ze względu na opis znamion czynów zabronionych przestępstwa z nienawiści najczęściej przyjmowały formę:

- znieważania osób z powodu przynależności narodowościowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej (724 postępowań),
- nawoływania do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych lub z powodu bezwyznaniowości (578 postępowań),
- propagowania ustroju faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa (243 postępowań),
- gróźb karalnych (108 postępowań),
- stosowania przemocy wobec osoby (89 postępowań),
- spowodowania uszkodzenia ciała (44 postępowań),
- naruszeń nietykalności cielesnej (37 postępowań),
- pobic przez więcej niż jedną osobę (35 postępowań),
- podpalenia (6 postępowań).

6. Ciemna liczba przestępstw z nienawiści

Charakterystyka wszelkich zjawisk społecznych w tym przestępczości wymaga opisu zarówno ilościowego jak i jakościowego. W przypadku przestępczości ujęcie ilościowe obejmuje statystyczną analizę jej rozmiarów, struktury i dynamiki²⁹⁸. Poprzedzona musi być ona jednak zdefiniowaniem podstawowych pojęć. Pod pojęciem przestępczości rozumieć należy zbiór zdarzeń określanych jako przestępstwa. Przestępczość rzeczywista to zbiór wszystkich przestępstw w danym okresie, na danym terenie lub w określonej zbiorowości. Przestępczości ujawniona to zbiór zdarzeń, o których informacje dotarły do organów ścigania, które zostały uznane przez nie za przestępstwa i zarejestrowane. Przestępczość nieujawniona to zbiór przestępstw, o których informacje nie dotarły do organów ścigania lub dotarły, ale nie zostały przez nie zarejestrowane. Przestępczość rzeczywista stanowi zatem agregat przestępczości ujawnionej i nieujawnionej²⁹⁹.

Badania kryminologiczne oparte na obserwacji przestępczości ujawnionej, a w szczególności przestępczości osądzonej obarczone są wadą wynikającą z faktu, iż nie stanowi ona zbiorowości reprezentatywnej dla przestępczości rzeczywistej³⁰⁰. Istotnym zagadnieniem poruszonym w nauce

²⁹⁸ W naukach kryminologicznych dominuje pogląd o ułomności statystyk kryminalnych oraz ich względnej wartości informacyjnej (A. Marek, *Prawo karne*, Warszawa 2005, s. 39). Zbyt radykalny wydaje się pogląd, iż statystyki kryminalne informują jedynie o aktywności organów ścigania i polityce rejestracji przestępstw, a nie o faktycznych rozmiarach przestępczości (A. Adamski, *Interpretacja statystyki przestępczości w kryminologii*, „Przegląd Policyjny” 1992, nr 2-3, s. 168 i n.).

²⁹⁹ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 189.

³⁰⁰ Zdaniem W. Świdy przestępczość ujawniona jest reprezentatywna dla przestępczości rzeczywistej w zakresie struktury, lecz nie jest reprezentatywna w zakresie rozmiarów (W. Świda, *op. cit.*, s. 96-97.)

kryminologii jest zatem tzw. ciemna liczba przestępstw³⁰¹. W obszarze nauki istnienie ciemnej liczby powoduje mniejsze lub większe zniekształcenie obrazu badanej przestępczości. W obszarze praktyki wysoka ciemna liczba świadczy o niskiej skuteczności przeciwdziałania przestępczości³⁰². Związana z ciemną liczbą niemożliwość rozpoznania prawdziwych rozmiarów przestępczości rzutuje na wadliwe kształtowanie działań w obszarze profilaktyki kryminalnej. Ponadto wprowadza w błąd społeczeństwo co do rzeczywistego stanu zagrożenia bezpieczeństwa publicznego³⁰³. Ciemna liczba przestępstw jest tożsama z liczbą przestępstw nieujawnionych³⁰⁴. Ciemna liczba przestępstw jest zatem różnicą pomiędzy rzeczywistą liczbą przestępstw a liczbą przestępstw ujawnionych (jasna liczba)³⁰⁵. W przypadku przestępstw ujawnionych źródłem informacji są statystyki kryminalne, w szczególności statystyka policyjna i prokuratorska³⁰⁶. Jedynym źródłem wiedzy o zjawisku ciemnej liczby wydają się być badania naukowe. Jako sposoby uzyskania wiadomości o przestępczości nieujawnionej (ciemnej liczbie przestępstw) wymienia się w literaturze: eksperyment, obserwację uczestniczącą, wywiad³⁰⁷.

³⁰¹ Ang. – *dark number/figure of crime, hidden crimes*, niem. – *Dunkelziffer/Dunkelfeld der Kriminalität*, franc. – *le chiffre noir/obscur*, ros. – *latentnaja priestupnost'*, wł. – *il cifro nero*. Pojęcie to zostało wprowadzone do kryminologii przez Adolfa Queteleta.

³⁰² Jak wskazuje L. Tyszkiewicz w przypadku bardzo wysokiej ciemnej liczby danej przestępczości stosowanie represji karnej staje się problematyczne, gdyż ukaranie nielicznych ujawnionych sprawców przy dużej liczbie sprawców nieujawnionych i niekaranych wzbudza społeczne poczucie niesprawiedliwości i współczucia wobec tych, którzy „wpadli” (L. Tyszkiewicz, *Kryminologia...*, s. 249).

³⁰³ T. Borzoł, *Ciemna liczba przestępstw a praca policji w Polsce*, [w:] A. Szymaniak, W. Ciepela (red.), *Policja w Polsce. Stan obecny i perspektywy*, t. 2, Poznań 2007, s. 246.

³⁰⁴ W niemieckiej literaturze kryminologicznej istnieje podział na „absolutną ciemną liczbę” czyli przestępstwa nieujawnione oraz „względna ciemną liczbę” czyli przestępstwa zgłoszone organom ścigania, ale przez nie niezarejestrowane. Ponadto do „względnej liczby przestępstw” zwanej też „szarą liczbą przestępstw” zalicza się również przestępstwa, których sprawcy nie zostali wykryci, nieudowodnione oraz umorzone (H.J. Schneider, *Kriminologie*, Berlin 1987, s. 182 i n.). Również w literaturze polskiej autorzy przyjmują wąską interpretację pojęcia ciemnej liczby odnoszącą się jedynie do faktu ujawnienia przestępstwa (A. Marek, *op. cit.*, s. 39) lub jego szerokie ujęcie obejmujące również problemy postępowania karnego takie jak: niewykrycie sprawcy, negatywne przesłanki procesowe, nie wszystkie czyny zostały objęte aktem oskarżenia (B. Hołyst, *Kryminologia. Podstawowe problemy*, Warszawa 1977, s. 77). Wydaje się, iż to pierwsze podejście trafniej oddaje istotę pojęcia przestępstwa nieujawnionego.

³⁰⁵ W starszej literaturze kryminologicznej spotkać się można również z odmiennym ujęciem ciemnej liczby przestępstw jako całkowitej liczby przestępczości rzeczywistej (B. Hołyst, *op. cit.*, s. 76-77) lub jako stosunku przestępstw rzeczywiście popełnionych do przestępstw osądzonych (L. Tyszkiewicz, *Kryminologia...*, s. 247; P. Horoszowski, *op. cit.*, s. 54).

³⁰⁶ W związku z tym niektórzy autorzy, np. A. Siemaszko, używają pojęcia przestępczości zgłoszonej, zarejestrowanej lub stwierdzonej (J. Błachut, *Czy „ciemna liczba przestępstw” istnieje?*, „Archiwum Kryminologii” 2007-2008, t. XXIX-XXX, s. 78).

³⁰⁷ W przypadku wywiadu możliwe jest zadanie pytań trzech typów: Czy respondent był sprawcą przestępstwa i zostało ono ujawnione? (badania typu *self-report*). Czy respondent stał się ofiarą przestępstwa i zostało ono zgłoszone organom ścigania? (badania typu *victimization survey*). Czy respondent wie o przestępstwach popełnionych przez inne osoby i czy zostały one zgłoszone? *Ibidem*, s. 225-235. Szerzej o badaniach *self-report*: A. Siemaszko, *Metodologiczne problemy badań typu self-report*, „Archiwum Kryminologii” 1988, t. XV, s. 33-93.

Jak wskazuje się w literaturze rozmiary i struktura ogólnej ciemnej liczby przestępstw zależą od wielu czynników, związanych z jednostkami (sprawca, pokrzywdzony, świadkowie) lub instytucji (policja, prokuratura, organizacje społeczne)³⁰⁸. Wśród nich wymienia się m.in. rozmiary i strukturę przestępczości rzeczywistej, sposób funkcjonowania i sprawność organów ścigania, politykę ścigania oraz praktykę przyjmowania i rejestracji zgłoszeń, sposób działania sprawców, postawy obywateli wobec przestępczości i gotowość do zawiadamiania organów ścigania. Na ewentualną decyzję pokrzywdzonego o zgłoszeniu bądź niezgłoszeniu przestępstwa mają wpływ takie determinanty jak: stosunek pokrzywdzonego do samego czynu (świadomość przestępności czynu, pewność co do faktu zaistnienia przestępstwa, waga czynu), stosunek pokrzywdzonego do sprawcy (współczucie lub obawa), stosunek pokrzywdzonego do organów ścigania (niechęć, niewiara w skuteczność, niewiara w podjęcie ścigania, uprzednie negatywne doświadczenia), sytuacja w jakiej pokrzywdzony się znajduje (konflikt z prawem, udział w podkulturze, dewiacja), cechy osobowe pokrzywdzonego (płeć, wiek)³⁰⁹.

Problematyka ciemnej liczby przestępstw stanowi jedno z węzłowych zagadnień odnoszących się do przestępstw z nienawiści na płaszczyźnie kryminologicznej i wiktymologicznej³¹⁰. Kwestia nieujawniania tego typu zdarzeń jest specyficznym zjawiskiem rzutującym na społeczne postrzeganie przestępstw z nienawiści oraz instytucjonalną praktykę przeciwdziałania im.

W literaturze kryminologicznej ciemna liczba przestępstw wyrażana jest jako stosunek, proporcja pomiędzy przestępczością ujawnioną a nieujawnioną. Liczba ta jest zróżnicowana dla poszczególnych kategorii przestępstw³¹¹. Próbę określenia rozmiarów ciemnej liczby przestępstw z nienawiści można podjąć poprzez analizę rozmiarów przestępczości ujawnionej w badanym obszarze. Prawidłowości dotyczące wzajemnych relacji pomiędzy przestępczością rzeczywistą, ujawnioną i nieujawnioną w obszarze innych kategorii przestępstw pozwalają na stwierdzenie, że rozmiary przestępczości ujawnionej stanowią jedynie pewien trudny do określenia ułamek rzeczywistych rozmiarów

³⁰⁸ A. Gaberle, *Nierozłączna triada: Przestępczość, Sprawca, Przestępstwo*, Gdańsk 2003, s. 83.

³⁰⁹ *Ibidem*, s. 225-226.

³¹⁰ Szerzej na temat ciemnej liczby jako problemie wiktymologii kryminalnej: J. Wójcik, *Wiktymologia i jej praktyczne znaczenie*, „Problemy Kryminalistyki” 1978, nr 136.

³¹¹ Różnorodne badania wykazują ciemną liczbę na poziomie od 1:2 do 1:1000. Zdaniem L. Radzinowicza liczba przestępstw wykrytych nie przekracza 15%. Zob. L. Radzinowicz, *Ideology and Crime*, Heinemann Educational Books, London 1966, s. 64. W Polsce badania ciemnej liczby przestępstw oparte na metodzie *victimization survey* prowadzone są przez Instytut Wymiaru Sprawiedliwości. Szacunkowe wielkości ciemnej liczby wynoszą: oszustwa konsumenckie - 99%, korupcja - 97%, przestępstwa seksualne - 90%, kradzież - 80%, włamanie - 75%, pobicie - 75%, rozbój - 60%, kradzież samochodu - 50%. Generalnie przyjmuje się, iż policja nie wie o 3/4 rzeczywiscie popełnionych przestępstw (A. Siemaszko, *Kogo biją, komu kradną. Przestępczość nie rejestrowana w Polsce i na świecie*, Warszawa 2001, s. 103).

przestępczości z nienawiści³¹². Pozostała, niewątpliwie większą część, stanowi ciemna liczba, która jest jednak niemożliwa do precyzyjnego oszacowania.

Równie istotnym czynnikiem determinującym wielkość ciemnej liczby przestępstw z nienawiści jest sposób funkcjonowania i sprawność organów ścigania a w szczególności praktyka przyjmowania i rejestracji zgłoszeń oraz polityka ścigania tego typu przestępstw. Z różnych względów – oportunistycznych, taktycznych, statystycznych – nie wszystkie zameldowane zdarzenia mogą zostać objęte rejestracją³¹³. Z przyczyn finansowych, kadrowych, technicznych, strukturalnych, kompetencyjnych organy ścigania mają ograniczoną „pojemność” i „moce przerobowe”. Policja i prokuratura mają zdolność kontrolowania tylko określonej części zachowań społecznych. Nie są zatem zainteresowane ściganiem czynów mniej groźnych społecznie. Jak wskazuje się w literaturze organy ścigania skupiają działalność na wykrywaniu przestępstw traktowanych jako poważniejsze lub popełnianych nagminnie³¹⁴. Na ciemną liczbę mają wpływ takie niedopuszczalne praktyki jak: bezpodstawna odmowa przyjęcia zgłoszenia o przestępstwie lub bezpodstawna odmowa wszczęcia postępowania przygotowawczego. Liczba przyjętych zawiadomień o przestępstwie determinuje obciążenie pracą policji. W związku z tym wykształcił się naturalny mechanizm obronny w postaci bezpodstawnego odmawiania przyjęcia zgłoszeń, w szczególności przypadków mniejszej wagi. Funkcjonariusze podejmują wysiłki, często skuteczne, aby „uświadomić” pokrzywdzonego, że przestępstwo nie zaistniało lub istnieją znikome szanse wykrycia sprawcy³¹⁵. Ponadto źródłem ciemnej liczby jest sam sposób, w jaki skonstruowana jest statystyka policyjna (przestępstwa stwierdzone, przestępstwa wykryte). Rozliczanie skuteczności i sprawności policji na podstawie statystyk np. wykrywalności powoduje manipulacje danymi statystycznymi. Do czynników tych zaliczyć należy również natężenie ścigania karnego w odniesieniu do poszczególnych rodzajów przestępstw³¹⁶. Przestępstwa z nienawiści postrzegane były początkowo jako błahe i rzadko występujące, stąd charakterystyczna była swoista pobłażliwość społeczeństwa oraz bierność policji i prokuratury. W literaturze wskazuje się natomiast, że brak reakcji ze strony organów ścigania powoduje „rozzuchwalenie się” przestępców, którzy nie obawiają się nieuchronności kary i liczą, że uda się im uniknąć odpowiedzialności³¹⁷. Badania kryminologiczne wykazały również niewielką, ograniczoną wiedzę polskich policjantów w odniesieniu do terminologii

³¹² A. Marek wskazuje, że ustalenie rzeczywistych rozmiarów przestępczości przy dzisiejszym stanie wiedzy i technik badawczych nie jest możliwe (A. Marek, *Pravo...*, s. 38).

³¹³ Szerzej na ten temat w: Th. Sellin, M.E. Wolfgang (red.), *Crime and Justice*, vol. 1, Elsevier Publishing, New York-London 1977, s. 180 i n.

³¹⁴ Zob. L. Lernell, *op. cit.*, s. 77.

³¹⁵ T. Borzoł, *op. cit.*, s. 250.

³¹⁶ P. Horoszowski, *op. cit.*, s. 50.

³¹⁷ J. Wójcik, *Kryminologiczne i kryminalistyczne aspekty ciemnej i złotej liczby przestępstw*, [w:] E. Gruza, T. Tomaszewski, M. Goc (red.), *Problemy współczesnej kryminalistyki*, Warszawa 2006, s. 388.

związanej przestępstwami z nienawiści³¹⁸. Nie ulega wątpliwości, że właściwa interpretacja pojęć, symboli i gestów przez przedstawicieli organów ścigania jest podstawą właściwej reakcji na przestępstwa z nienawiści. Z aprobatą stwierdzić należy, że obecnie organy ścigania przykładają do przestępstw z nienawiści znacznie większą uwagę³¹⁹.

Czynnikiem wpływającym na istnienie i zakres ciemnej liczby jest także sposób działania sprawców (*modus operandi*). Skomplikowane, dyskretne albo zakamuflowane metody przestępczego działania uniemożliwiają lub utrudniają ujawnienie przestępstwa³²⁰. W przypadku przestępstw z nienawiści istotą działania sprawcy przestępstw z art. 256 § 1 i 257 k.k. jest działanie publiczne. Również w przypadku przestępstwa z art. 119 k.k. działanie polegające na przemocy lub groźnie bezprawnej trudne jest do ukrycia. Jedynie odnośnie przestępstwa z art. 256 § 2 można mówić o pewnym stopniu utajenia działań, za wyjątkiem czynności „prezentowania” treści określonych w art. 256 § 1 k.k. Publiczne czy wręcz manifestacyjne działanie sprawcy jest jednym z nielicznych czynników ułatwiających wykrycie przestępstw z nienawiści.

Ciemną liczbę kształtuje również poziom współpracy pomiędzy organami ścigania, a społeczeństwem i działającymi w jego obrębie organizacjami³²¹. Obie te relacje należy rozważyć osobno. W przypadku ogółu społeczeństwa można przyjąć, iż istnieje niska świadomość co do faktu karalności zachowań kwalifikowanych jako przestępstwa z nienawiści. Efektem jest obojętność na tego typu zachowania. Jeszcze groźniejsze jest zjawisko przyzwolenia społecznego na nie. W niemal homogenicznym społeczeństwie polskim każda odmienność jest łatwo dostrzegalna i traktowana jako odstępstwo od normy, odstawanie od większości, a nawet zagrożenie. Na skutek społecznego braku tolerancji i akceptacji dla odmienności, wystąpienia przeciwko wyróżniającym się grupom mniejszościowym traktowane są jako naturalne i wręcz uzasadnione, a nie jako naruszenie porządku prawnego. W związku z przychylnym lub przynajmniej tolerancyjnym stosunkiem świadków do sprawcy organy ścigania nie mogą liczyć na wsparcie społeczeństwa w procesie ujawniania przestępstw z nienawiści³²². Diametralnie inną postawę prezentują organizacje społeczne zajmujące się przeciwdziałaniem przestępstwom z nienawiści. To właśnie one ujawniają najwięcej przypadków popełnienia

³¹⁸ Por. M. Duda, J. Jurczak, *Przestępstwa z nienawiści jako element przestępczości stadionowej. Mowa, symbole i gesty nienawiści w świetle badań*, [w:] L. Mazowiecka (red.), *Ofiary przestępstw z nienawiści*, Warszawa 2013, s. 162-184.

³¹⁹ Przeciwdziałanie przestępstwom z nienawiści z perspektywy organów ścigania przedstawiono w rozdziale VI, pkt 2.

³²⁰ B. Hołyst, *op. cit.*, s. 78-79.

³²¹ W literaturze podkreśla się, że ponad 80% przestępstw ujawnianych jest przez społeczeństwo (G. Steinhilfer, *Badania przestępczości nie ujawnionej*, „Przestępczość na świecie” 1975, nr 3, s. 25-30; J. Błachut, Czy „ciemna liczba przestępstw” istnieje?, „Archiwum Kryminologii” 2007-2008, t. XXIX-XXX, s. 79).

³²² Na wpływ pozycji społecznej oraz przynależności etnicznej sprawcy na skłonność społeczeństwa do denuncjacji wskazywano w kryminologii amerykańskiej. Zob. S.M. Robinson, *Can Delinquency Be Measured?*, Columbia University Press, New York 1936.

przestępstw z nienawiści, co często należy do ich celów statutowych³²³. Tego typu organizację omówione zostaną w rozdziale poświęconym przeciwdziałaniu przestępstwom nienawiści³²⁴.

Zakorzenie przestępstw z nienawiści w obowiązującej kulturze dominującej skutkuje nasileniem czynników skłaniających osoby pokrzywdzone do niezgłaszania tego faktu organom ścigania³²⁵. Większość przyczyn niezgłaszania przestępstw z nienawiści jest zbieżnych z omówionymi powyżej ogólnymi przyczynami kształtowania się u ofiary takiej postawy.

Bardzo często pokrzywdzony przestępstwem z nienawiści jest obcokrajowcem, imigrantem, niezbyt dobrze zna język polski, a znajomość polskiego prawa karnego jest dla niego kwestią zupełnie abstrakcyjną. W związku z tym osoba taka może w ogóle nie mieć świadomości, iż dane zdarzenie, w którym uczestniczyła kwalifikowane jest jako przestępstwo³²⁶. Odmierna, lecz równie często występująca jest sytuacja bagatelizowania znaczenia czynu. Pokrzywdzony wprawdzie ma świadomość przestępności czynu, ale uważa, że pomimo pewnej dolegliwości waga czynu nie jest tak poważna, aby wymagało to zgłoszenia organom ścigania.

Pokrzywdzony przestępstwem z nienawiści może odczuwać strach przed sprawcą. Nie zgłasza on faktu popełnienia przestępstwa w obawie przed zemstą i ponowną wiktymizacją. Sprawca może w trakcie popełniania lub po nim zastraszać ofiarę. Problem nasila się, gdy sprawca i pokrzywdzony mieszkają lub pracują w tym samym miejscu.

Osoby pokrzywdzone, jako należące do mniejszości czują się marginalizowane w społeczeństwie i oparcia poszukują w swojej grupie a nie w organach ścigania. Obawy ofiary dotyczą reakcji ze strony państwa reprezentowanego przez organy ścigania i społeczeństwa w postaci opinii publicznej. Pokrzywdzony w kontakcie z nimi może doznać wiktymizacji wtórnej. Ponadto stygmatyzacja ofiary może utrudnić jej dalsze funkcjonowanie w społeczeństwie. Pokrzywdzony np. imigrant może również nie posiadać wiedzy co do kompetencji organów ścigania oraz związanych z tym procedur. Nie bez znaczenia jest również niewiara w skuteczność tych organów wynikająca ze stereotypów lub doświadczeń wyniesionych ze wcześniejszych kontaktów.

Zgłoszenie przestępstwa przez pokrzywdzonego może uniemożliwiać lub utrudniać sytuacja, w jakiej się on znajduje. Dotyczy to w szczególności

³²³ Organizacje te omówione zostały w rozdziale VI, pkt 3.

³²⁴ Tytułem przykładu można wskazać na działalność organizacji „Nigdy więcej”, która prowadzi monitoring incydentów na tle rasistowskim i ksenofobicznym oraz przestępstw popełnionych przez neofaszystów i skrajną prawicę, zgłasza je organom ścigania i publikuje w formie tzw. „Brunatnej księgi” (www.nigdywiecej.org).

³²⁵ Ogólna skłonność do zgłaszania przestępstw kształtuje się w społeczeństwie na poziomie ok. 50% (P. Chojcecki, *Ciemna liczba*, „Policja 997” 2007, nr 5, s. 5).

³²⁶ Uprawnienia pokrzywdzonego w procesie karnym omówiono w: E. Bieńkowska, L. Mazowiecka, *Uprawnienia pokrzywdzonego przestępstwem*, Warszawa 2011 oraz P. Starzyński, *Pokrzywdzony jako beneficjent rzetelnego procesu karnego*, [w:] P. Chlebowicz (red.), *Wybrane zagadnienia nauk penalnych*, Olsztyn 2011, s. 65-84.

istnienia konfliktu z prawem w postaci nielegalnego pobytu lub nielegalnego zatrudnienia. Ofiara zazwyczaj przedkłada spokojny pobyt w kraju nad dochodzenie sprawiedliwości.

Na gotowość do zgłaszania przestępstw wpływają również indywidualne cechy osobowe. Niewątpliwie największe jest prawdopodobieństwo zgłoszenia faktu popełnienia przestępstwa z nienawiści przez pokrzywdzonego wykształconego, znającego polski język i prawo, przebywającego i pracującego w kraju legalnie. Wśród osobowych czynników wpływających na decyzję o zawiadomieniu o przestępstwie wymienić należy: chęć wymierzenia sprawiedliwości i ukarania sprawcy, odstraszenie sprawcy od powtórzenia popełnienia takiego czynu, potrzebę odzyskania poczucia bezpieczeństwa.

Szczególną, charakterystyczną dla przestępstw z nienawiści, determinantą ciemnej liczby jest występujący w wielu przypadkach brak indywidualnie oznaczonego, znanego z imienia i nazwiska, pokrzywdzonego. Działania sprawców przestępstw z nienawiści wymierzone są często przeciwko całemu mniejszościowym grupom społecznym a nie indywidualnym osobom. Brak wówczas pokrzywdzonego w rozumieniu art. 49 § 1 k.p.k. Fakt ten powoduje obojętność i niechęć do reagowania wśród społeczeństwa, a nawet osób należących do grup mniejszościowych, przeciwko którym skierowane są przestępstwa z nienawiści. Tę kategorię przestępstwa zaliczyć można do grupy czynów określonych przez Thorstena Sellina jako „bezosobowe przestępstwa” czyli sytuacje, w których żadna osoba nie ponosi bezpośrednio straty, a poszkodowana jest całe społeczeństwo, grupa społeczna, instytucja lub państwo³²⁷. Przestępstwa te są w konsekwencji rzadko zgłaszane organom ścigania, gdyż brak jest interesu indywidualnego.

Stwierdzić należy, iż u osób pokrzywdzonych należących do grup mniejszościowych dominuje postawa nie zgłaszania faktu bycia ofiarą przestępstwa z nienawiści. Pokrzywdzeni wolą zapomnieć o sprawie, przemilczeć ją, uznać za konsekwencję swojego mniejszościowego statusu i za koszt życia w społeczeństwie zdominowanym przez innych, niż podejmować działania prawne i występować przeciw sprawcom. W konsekwencji ciemna liczba przestępstw motywowanych uprzedzeniami na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość jest prawdopodobnie wielokrotnie wyższa, niż liczba przestępstw ujawnionych³²⁸.

Problemem praktycznym wymagającym rozważenia w kontekście problematyki ciemnej liczby przestępstw jest kwestia wskaźnika wykrywalności sprawców przestępstw rozumianego jako stosunek procentowy liczby przestępstw wykrytych do liczby przestępstw stwierdzonych³²⁹. Przestępstwo

³²⁷ P. Horoszowski, *op. cit.*, s. 50.

³²⁸ Na marginesie wskazać należy na problemy metodologiczne oceny rozmiarów zachowań o charakterze przestępstw z nienawiści wymierzonych wobec osób należących do grup pozostających poza zakresem ochrony przestępstw z art. 119, 256 i 257 k.k.

³²⁹ T. Hanausek, K. Sławik, *Wprowadzenie do kryminalistyki i kryminologii*, Bydgoszcz 1995, s. 28.

stwierdzone to zdarzenie, którego charakter przestępczy został potwierdzony wynikami postępowania przygotowawczego. Przestępstwo wykryte to przestępstwo stwierdzone, którego popełnienie zarzucono co najmniej jednej osobie i przyjęto w zakończonym postępowaniu przygotowawczym, że popełniła ona przestępstwo³³⁰. Nie ulega wątpliwości, że w przypadku przestępstw z nienawiści wielu sprawców przestępstw stwierdzonych nie zostaje wykrytych. Przestępstwa z nienawiści, których sprawców nie udało się wykryć stanowią tzw. „ciemną liczbę”³³¹.

Reasumując stwierdzić należy, iż poznanie ciemnej liczby przestępstw z nienawiści jest niezbędne dla oszacowania rzeczywistego zagrożenia tą przestępczością. Ponadto umożliwi to wykreowanie i prowadzenie skutecznej polityki kryminalnej w tym obszarze³³². Postulować należy zatem przeprowadzenie badań typu *self-report* (sondaż sprawców) oraz badań wiktyimizacyjnych (sondaż ofiar) w kontekście przestępstw z nienawiści³³³.

7. Przestępstwa z nienawiści a wolności konstytucyjne

Zaprezentowane w niniejszym punkcie rozważania mają na celu przedstawienie konstytucyjnych gwarancji dotyczących podstawowych praw i wolności takich jak: wolność wypowiedzi, wolność zgromadzeń, wolność zrzeszania się oraz wolność tworzenia i działalności partii politycznych. Pozostają one w ścisłej relacji z przestępstwami z nienawiści, gdyż kształtowanie zakresu kryminalizacji przestępstw nienawiści musi uwzględniać konstytucyjne prawa i wolności obywatelskie³³⁴.

Pierwszym polskim aktem rangi konstytucyjnej zawierającym przepisy odnoszące się do dyskryminacji była Konstytucja marcowa³³⁵. W art. 95 stanowiła ona, iż Rzeczpospolita Polska zapewnia na swoim obszarze zupełną ochronę życia, wolności i mienia wszystkim bez różnicy pochodzenia, narodowości, języka, rasy lub religii.

Postępująca integracja europejska oraz wzrastająca imigracja osób odmiennego od Polaków koloru skóry, pochodzenia etnicznego lub narodowościowego bądź wyznania stawia nowe wyzwania przed współczesną Polską. Związane z migracjami nowe zjawiska społeczne i korespondujące z nimi

³³⁰ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 194-195.

³³¹ Por. J. Wójcik, *Ciemna i złota liczba przestępstw*, „Gazeta Sądowa” 2005, nr 1, s. 45.

³³² Zdaniem P. Horoszowskiego żadna ze statystyk kryminalnych nie oddaje, w dalekim nawet przybliżeniu, rozmiarów przestępczości rzeczywiście popełnionej (P. Horoszowski, *op. cit.*, s. 53).

³³³ Problem związane z przeprowadzaniem tego typu badań omówiono w: J. Błachut, *Problemy związane z pomiarem przestępczości*, Warszawa 2007, s. 273-289 i 299-315.

³³⁴ Szerzej o relacjach pomiędzy przestępstwami z nienawiści a wolnościami konstytucyjnymi w: M. Wyrzykowski, R. Wieruszewski, A. Bodnar, A. Gliszczyńska-Grabias (red.), *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, Warszawa 2010.

³³⁵ Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. - Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. 1921, Nr 44, poz. 267).

formy aktywności politycznej w znacznym stopniu rzutują na obraz polskiego społeczeństwa obywatelskiego. Pluralizm różnorodnych poglądów jest immanentnie związany z demokracją. Członkowie społeczeństwa mają zapewnioną konstytucyjnie wolność wypowiedzi, wolność zgromadzeń oraz wolność zrzeszania się, a w szczególności wolność tworzenia i działania w ramach partii politycznych oraz innych organizacji. W doktrynie prawa konstytucyjnego dominuje pogląd, iż wolności mają prawo naturalny charakter, a normy konstytucyjne ich dotyczące mają charakter deklaratoryjny i jedynie określają granice wolności³³⁶. Należy jednak podkreślić, iż granicami wolności jednego człowieka jest wolność drugiego człowieka, korzystanie z wolności jest dopuszczalne, dopóki nie narusza praw i wolności innych.

Ustawa zasadnicza nie zawiera przepisów odnoszących się *expressis verbis* do przestępstw z nienawiści³³⁷. Poniższe rozważania odnoszą się jednakże do zagadnień relacji przepisów prawnokarnych dotyczących przestępstw z nienawiści z przepisami prawa konstytucyjnego i obocznie prawa administracyjnego.

7.1. Wolność wypowiedzi

Wolność wypowiedzi polega na samodzielności i autonomii w swobodnym poszukiwaniu, otrzymywaniu, wyrażaniu i rozpowszechnianiu określonych poglądów, informacji, idei, opinii. Kanałem informacyjnym może być zarówno słowo mówione, słowo pisane, gest, dzieło sztuki. Nośnik stanowić może druk, radio, telewizja, Internet, kasety magnetofonowe, kompaktowe lub wideo. Wolność wypowiedzi traktowana jest jako źródło poznania prawdy, służy samoekspresji i samorealizacji jednostki, a zarazem jest kreatorem społecznej tolerancji. Ograniczanie wolności wypowiedzi w sferze publicznej prowadzi do wypaczenia idei systemu demokratycznego poprzez nieprawidłowy wpływ na działanie systemu politycznego. Wolność ta może jednak wyrządzić szkodę innym, a więc stoi w sprzeczności z wolnościami innych. W systemie konstytucyjnym traktowana jest jako wartość nadrzędna, filar pluralistycznego, demokratycznego państwa prawa³³⁸.

Źródłem międzynarodowych norm i standardów dotyczących wolności wypowiedzi jest art. 19 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka³³⁹, art. 19 Międzynarodowego Paktu Praw Osobistych i Obywatelskich³⁴⁰ oraz art. 10

³³⁶ A. Frankiewicz, *Regulacja wolności wypowiedzi w polskim porządku prawnym*, [w:] B. Banaszak, A. Preisner (red.), *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, Warszawa 2002, s. 361.

³³⁷ Ustawa z dnia 2 kwietnia 1997 r. Konstytucja RP (Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483 ze zm.), dalej przytaczana jako Konstytucja.

³³⁸ Por. W. Sadurski, *Prawo do wolności słowa w państwie demokratycznym*, „Państwo i Prawo” 1992, nr 10, s. 3-13.

³³⁹ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka przyjęta i proklamowana rezolucją Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 (III) w dniu 10 grudnia 1948 r.

³⁴⁰ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych uchwalony rezolucją Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych nr 2200A (XXI) z 16 grudnia 1966 r., otwarty do

Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności³⁴¹.

Zgodnie z art. 25 ust. 2 „władze publiczne w Rzeczypospolitej Polskiej zachowują bezstronność w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, zapewniając swobodę ich wyrażania w życiu publicznym. Ponadto na podstawie art. 54 ust. 1 Konstytucji „każdemu zapewnia się wolność wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji”. W art. 14 stanowi się, że „Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność prasy i innych środków społecznego przekazu”. W art. 49 „zapewnia się wolność i ochronę tajemnicy komunikowania się. Ich ograniczenie może nastąpić jedynie w przypadkach określonych w ustawie i w sposób w niej określony”.

Konstytucyjna zasada wolności wypowiedzi znajduje ograniczenia w aktach niższego rzędu. Zgodnie z art. 31 ust 2 Konstytucji „ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw”³⁴². Za takie ograniczenie ze względu na ochronę porządku publicznego oraz wolności i praw innych osób należy uznać przestępstwa z nienawiści. W kontekście przestępstw z nienawiści istnieje wśród konstytucjonalistów i karnistów spór o pryncypia. Niektórzy autorzy w regulacjach prawno Karnych, w szczególności art. 256 i 257 k.k. upatrują zagrożenia dla konstytucyjnej wolności wypowiedzi³⁴³.

O ile zasadność kryminalizacji propagowania faszyzmu, ze względów historycznych nie budzi zastrzeżeń, o tyle zakaz prezentowania poglądów totalitarnych nie znajduje aprobaty. Zwolennicy tego poglądu powołują się na prawo społeczeństwa do zapoznania się z odmiennymi doktrynami politycznymi niż demokratyczne i liberalne oraz wyrobienia sobie własnej opinii na tej podstawie³⁴⁴.

Również kryminalizacja nawoływania do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo z powodu bezwyznaniowości budzi spory. Jej przeciwnicy podnoszą, iż nienawiść jest negatywnym uczuciem, emocją, która zgodnie z zasadą *cogitationis poenam nemo patitur* nie może być karana. Nawoływanie do nienawiści powinno być zatem

podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r., ratyfikowany przez Polskę 3 marca 1977 r. (Dz. U. 1977, Nr 38, poz. 167).

³⁴¹ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, ratyfikowana przez Polskę 15 grudnia 1992 r. (Dz. U. 1993, Nr 61, poz. 284).

³⁴² Zasady dotyczące ograniczania swobody wypowiedzi w świetle prawa międzynarodowego oraz w aspekcie prawnoporównawczym przedstawiono w: R.P. Dziembowski, *Podstawy prawne swobody wypowiedzi oraz możliwości jej ograniczania*, „Media-Kultura-Komunikacja społeczna” 2009, nr 5, s. 1712-186.

³⁴³ A. Frankiewicz, *op. cit.*, s. 393-349.

³⁴⁴ L. Gardocki, *Europejskie standardy wolności wypowiedzi a polskie prawo karne*, „Państwo i Prawo” 1993, nr 3, s. 11-27.

bezkarne, dopóki nie stanowi zachęty do jej uzewnętrzniania w postaci czynów karalnych³⁴⁵.

Kwestionuje się także zasadność kryminalizacji publicznego znieważania grupy ludności lub poszczególnej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo z powodu jej bezwyznaniowości. Wskazuje się na trudną do uchwycenia granicę pomiędzy szerszeniem nienawiści zagrażającej interesom grup lub jednostek, a głoszeniem niepopularnych, nieetycznych, nieakceptowanych poglądów np. rasistowskich³⁴⁶.

Jedynie kryminalizacja naruszania nietykalności cielesnej innej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo z powodu jej bezwyznaniowości nie budzi sporu w doktrynie.

Konstytucja przewiduje szereg wolności, które służą urzeczywistnianiu wolności wypowiedzi. Należy do nich wolność zgromadzeń, wolność zrzeszania się, wolność tworzenia i działania partii politycznych. Wolności te wzajemnie się uzupełniają i warunkują.

7.2. Wolność zgromadzeń

Wpływ na życie publiczne poprzez grupowe manifestowanie poglądów jest jedną z głównych wolności obywatelskich. Jest to sfera aktywności ludzkiej polegającej na wspólnym wyrażaniu stanowiska, opinii, postulatów w różnych dziedzinach życia publicznego. Konstytucyjny przepis dotyczący wolności zgromadzeń otwiera katalog wolności i praw politycznych.

Prawnomiędzynarodowe źródła wolności zgromadzeń stanowią: art. 20 ust 1. Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, art. 21 Międzynarodowego Paktu Praw Osobistych i Obywatelskich oraz art. 11 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności.

Zgodnie z art. 57 Konstytucji „każdemu zapewnia się wolność organizowania pokojowych zgromadzeń i uczestniczenia w nich. Ograniczenie tej wolności może określać ustawa”. Aktem rangi ustawowej regulującym wolność zgromadzeń jest ustawa Prawo o zgromadzeniach³⁴⁷.

W literaturze podkreśla się, iż z prawnej ochrony korzystają jedynie te zorganizowane przejawy aktywności obywatelskiej, które mają charakter pokojowy. Zgromadzenie cechuje się ponadto pewnym stopniem przygotowania i zorganizowania, co odróżnia je od przypadkowego, spontanicznego zbiegowiska. Konstytucyjną ochroną objęte są zgromadzenia publiczne, służące partycypacji obywateli w życiu społecznym i politycznym. Wolność zgromadzeń obejmuje zarówno wolność ich organizowania (aspekt czynny) jak i wolność uczestniczenia w nich (aspekt bierny)³⁴⁸.

³⁴⁵ L. Gardocki, *Granice wolności słowa w projekcie kodeksu karnego*, „Palestra” 1993, nr 2, s. 104.

³⁴⁶ W. Sadurski, *Wolność prasy w systemie praw człowieka. Wybrane zagadnienia*, [w:] Rzecznik Praw Obywatelskich 1988-1998 (red.), *Obywatel – jego wolności i prawa*, Warszawa 1998, s. 145-149.

³⁴⁷ Ustawa z dnia 5 lipca 1990 r. Prawo o zgromadzeniach (Dz. U. 1990, Nr 51, poz. 297 ze zm.).

³⁴⁸ P. Czarny, B. Naleziński, *Wolność zgromadzeń*, [w:] B. Banaszak, A. Preisner (red.), *op. cit.*, s. 576-580.

Ograniczenia wolności zgromadzeń podyktowane są koniecznością zapobieżenia sytuacjom konfliktowym, związanym z naruszaniem wolności innych osób, zagrażającym wartościom wspólnym całej społeczności. Podstawowe ograniczenie przewiduje Konstytucja obejmując ochroną prawną jedynie zgromadzenia o charakterze pokojowym. Udział w zgromadzeniu, któremu odmówić można miana „pokojowego” nie jest uważany za korzystanie z wolności i nie podlega ochronie konstytucyjnej. O braku pokojowego charakteru świadczy użycie przez uczestników przemocy wobec osób lub rzeczy stanowiące przestępstwo lub wykroczenie. Polegać może ono na gwałtownym, bezpośrednim lub z użyciem niebezpiecznego narzędzia oddziaływaniu fizycznym. Zamach skierowany być może przeciwko życiu, zdrowiu, nietykalności cielesnej, a także innym dobrom prawnie chronionym. Jako czyny powodujące uznanie zgromadzenia za niepokojowe kwalifikuje się również agresywne i napastliwe wypowiedzi lub okrzyki uczestników zgromadzenia jeżeli stanowią bezpośrednie i jednoznaczne wezwanie lub zachętę do użycia przemocy³⁴⁹.

W świetle powyższych rozważań uznać można, iż zgromadzenia, których uczestnicy dopuszczają się przestępstw z nienawiści nie mogą być uznane za pokojowe i nie przysługuje im ochrona z art. 57 Konstytucji.

Oddzielną kwestię stanowi określenie czy zgromadzenie przestaje być pokojowym na skutek incydentalnych aktów przemocy dokonanych przez część z uczestników. Wydaje się, iż zgromadzenie traci pokojowy charakter dopiero w sytuacji, gdy działania przestępcze niektórych uczestników spotykają się z akceptacją i aprobatą większości zgromadzenia lub jego przewodniczącego. Również udział w zgromadzeniu osób, które uprzednio dokonywały naruszeń prawa nie przesądza niepokojowego charakteru zgromadzenia. Także odparcie zewnętrznego ataku kontrademonstrantów środkami mieszczącymi się w ramach obrony koniecznej nie przekreśla pokojowości zgromadzenia.

Ustawowe ograniczenia wolności zgromadzeń określone w Prawie o zgromadzeniach dotyczą m.in. zgromadzeń na drogach publicznych, terenach szkół wyższych, w byłych hitlerowskich obozach zagłady (art. 2). W zgromadzeniach nie mogą również brać udziału osoby posiadające przy sobie broń, materiały wybuchowe, wyroby pirotechniczne lub inne niebezpieczne materiały lub narzędzia (art. 3 ust. 2). Zakazane są zgromadzenia, których cel lub odbycie sprzeciwia się Prawu o zgromadzeniach lub naruszają przepisy ustaw karnych, a także te, których odbycie może zagrażać życiu lub zdrowiu ludzi albo mieniu w znacznych rozmiarach (art. 8 ust. 1).

Przepis powyższy może być podstawą wydania zakazu zgromadzenia publicznego, którego celem jest popełnianie przestępstw z nienawiści. Takie zgromadzenie powinno zostać zakazane lub rozwiązane jako niepokojowe (art. 1).

³⁴⁹ *Ibidem*, s. 581.

7.3. Wolność zrzeszania się

Jak stwierdził już Arystoteles „człowiek jest istotą społeczną”. Zrzeszanie się jednostek w grupy m.in. w celu uczestniczenia w życiu publicznym i wyrażania swoich poglądów jest immanentną cechą demokratycznego społeczeństwa obywatelskiego³⁵⁰.

Wolność zrzeszania się ma swoje prawnomiędzynarodowe źródła w art. 20 ust. 1 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, art. 22 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych oraz art. 11 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności.

W art. 12 Konstytucji stanowi się, iż „Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność tworzenia i działania związków zawodowych, organizacji społeczno-zawodowych rolników, stowarzyszeń, ruchów obywatelskich, innych dobrowolnych zrzeszeń oraz fundacji”. Prawo do stowarzyszania się jest zatem jednym z fundamentalnych założeń ustrojowych państwa.

Szczegółowe zasady działalności stowarzyszeń reguluje Prawo o stowarzyszeniach³⁵¹. Zgodnie z art. 1 ust. 1 „obywatele polscy realizują prawo zrzeszania się w stowarzyszeniach, zgodnie z przepisami Konstytucji oraz porządkiem prawnym określonym w ustawach. Prawo to jednak nie ma charakteru nieograniczonego. Na podstawie art. 1 ust. 2 prawo zrzeszania się w stowarzyszeniach może podlegać ograniczeniom przewidzianym jedynie przez ustawy, niezbędnym do zapewnienia interesów bezpieczeństwa państwowego lub porządku publicznego oraz ochrony zdrowia lub moralności publicznej albo ochrony praw i wolności innych osób.

Wśród wolności i praw obywatelskich w art. 58 ust 1 Konstytucja zapewnia każdemu wolność zrzeszania się. Wolność ta nie ma jednak charakteru nieograniczonego. W art. 58 ust. 2 stanowi się, iż „zakazane są zrzeszenia, których cel lub działalność są sprzeczne z Konstytucją lub ustawą. O odmowie rejestracji lub zakazie działania takiego zrzeszenia orzeka sąd”.

Ograniczenia wolności zrzeszania się mogą mieć charakter formalny lub materialny. Ponadto ograniczenia materialne mogą mieć charakter podmiotowy, organizacyjny lub programowy. W kontekście przestępstw z nienawiści największe znaczenie mają ograniczenia materialne o charakterze programowym w szczególności konstytucyjny zakaz z art. 13, który stanowi, iż „zakazane jest istnienie partii politycznych i innych organizacji odwołujących się w swoich programach do totalitarnych metod i praktyk działania nazizmu, faszyzmu i komunizmu, a także tych, których program lub działalność zakłada lub dopuszcza nienawiść rasową i narodowościową, stosowanie przemocy w celu zdobycia władzy lub wpływu na politykę państwa albo przewiduje utajnienie struktur lub członkostwa”.

³⁵⁰ Szerzej na ten temat w: E. Smoktunowicz, *Wolność zrzeszania się w Polsce*, Warszawa 1992.

³⁵¹ Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. - Prawo o stowarzyszeniach (Dz. U. 2001, Nr 79, poz. 855, tekst jednolity ze zm.), dalej przytaczana jako u.o.s.

Subsydiarną podstawą ograniczenia wolności zrzeszania się mogą być również ogólne kryteria ograniczania konstytucyjnych wolności i praw poprzez ingerencję państwa w sferę praw człowieka³⁵². Zgodnie z art. 31 ust. 3 „ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw”. Wydaje się, iż przesłanka materialna w postaci potrzeby zapewnienia porządku publicznego oraz wolności i praw mniejszości stanowić może podstawę zakazu zrzeszania się w stowarzyszeniach odwołujących się do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych lub ze względu na bezwyznaniowość.

Przestrzeganie powyższych zakazów zapewnić ma procedura rejestracji stowarzyszeń i nadzoru nad nimi. W art. 58 ust. 3 stanowi się, iż 3 „ustawa określa rodzaje zrzeszeń podlegających sądowej rejestracji, tryb tej rejestracji oraz formy nadzoru nad tymi zrzeszeniami”. W literaturze podkreśla się, że ingerencja państwa w wolność zrzeszania się wymaga wskazania konstytucyjnej lub ustawowej podstawy prawnej, charakteryzować się powinna powściągliwością i opierać się na domniemaniu zgodności z prawem działalności stowarzyszenia, a jej stosowanie powinno być wyjątkiem. Jedynym kryterium oceny działalności stowarzyszenia powinna być legalność (zgodność z prawem)³⁵³.

W badanym okresie (lata 1998-2015) toczyło się tylko jedno postępowanie o delegalizację stowarzyszenia z powodu propagowania działalności opartej na szerzeniu nienawiści rasowej, przemocy i treści totalitarnych³⁵⁴. W dniu 12 października 2009 r. Sąd Rejonowy w Brzegu na wniosek Prokuratury Okręgowej w Opolu zakazał działalności zarejestrowanego w 2003 r. stowarzyszenia Obóz Narodowo-Radykalny w Brzegu³⁵⁵. Podstawę prawną stanowiły art. 13 i 58 Konstytucji. Członkom organizacji zarzucono wnoszenie antysemickich oraz nacjonalistycznych okrzyków, a także wykonywanie gestu nazistowskiego pozdrowienia podczas obchodów rocznicy wybuchu III Powstania Śląskiego oraz obchodów Święta Konstytucji 3 Maja na Górze św. Anny, czyli czyn z art. 256 k.k.³⁵⁶. W uzasadnieniu sąd stwierdził, że organizacja ta odwołuje się do międzywojennego ONR czyli skrajnie

³⁵² A. Łabno, *Ograniczenie wolności i praw człowieka na podstawie art. 31 Konstytucji III RP*, [w:] B. Banaszak, A. Preisner (red.), *op. cit.*, s. 699.

³⁵³ P. Czarny, B. Naleziński, *op. cit.*, s. 603-604.

³⁵⁴ Na etapie rejestracji odmówiono natomiast utworzenia Stowarzyszenia Narodowo-Patriotycznego Polaków Poszkodowanych przez Bolszewizm i Syjonizm. Sprawa ta była podstawą skierowania skargi do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Omówiono ją w rozdziale II pkt 4.

³⁵⁵ Postanowienie Sądu Rejonowego w Opolu z dnia 12 października 2009 r. (sygn. akt OP VIII NsRej.KRS 11579/07/460/M).

³⁵⁶ Członkowie ONR Brzeg pozdrawiali się gestem powszechnie uznawanym za nazistowski (salut rzymski), a także wznosili okrzyki „Niemcy won z polskich stron” oraz „Znajdzie się kij na żydowski ryj”.

prawicowej organizacji, która głosiła poglądy antysemickie i nawoływała do zmian ustroju na wzór faszystowski. Ponadto jej członkowie zostali w odrębnych postępowaniach skazani za przestępstwa z art. 256 k.k. Jak wykazał kazus ONR w Brzegu wyroki delegalizujące wywołują olbrzymie kontrowersje w społeczeństwie. Podnoszone są w tym kontekście zarzuty o ograniczaniu wolności słowa i swobody zrzeszania się obywateli³⁵⁷.

7.4. Wolność tworzenia i działalności partii politycznych

Szczególną formą stowarzyszenia jest partia polityczna. Istnienie partii politycznych jest immanentnie związane z systemem pluralistycznej demokracji parlamentarnej. Zgodnie z art. 11 ust. 1 Konstytucji RP „Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność tworzenia i działania partii politycznych. Partie polityczne zrzeszają na zasadach dobrowolności i równości obywateli polskich w celu wpływania metodami demokratycznymi na kształtowanie polityki państwa”. Polski system konstytucyjny nie ogranicza ich ilości, lecz określa warunki powoływania do życia oraz funkcjonowania. Jednym z wymogów jest posługiwanie się przez partie polityczne metodami demokratycznymi. Ustrojodawca nie określił w Konstytucji *expressis verbis*, w jaki sposób odróżnić partie demokratyczne, które są legitymizowane od partii, którym tego przymiotu należy odmówić. Sprecyzowane zostało to w art. 8 u.o.par., który stanowi, iż „partie polityczne kształtują swoje struktury oraz zasady działania zgodnie z zasadami demokracji, w szczególności przez zapewnienie jawności tych struktur, powoływania organów partii w drodze wyborów i podejmowania uchwał większością głosów”³⁵⁸.

W art. 13 Konstytucji wskazano natomiast, iż „zakazane jest istnienie partii politycznych i innych organizacji odwołujących się w swoich programach do totalitarnych metod i praktyk działania nazizmu, faszyzmu i komunizmu, a także tych, których program lub działalność zakłada lub dopuszcza nienawiść rasową i narodowościową, stosowanie przemocy w celu zdobycia władzy lub wpływu na politykę państwa albo przewiduje utajnienie struktur lub członkostwa”. W ten sposób partie o charakterze nazistowskim, faszystowskim, komunistycznym, rasistowskim, szowinistycznym, rewolucyjnym, tajnym wyłączone zostały poza nawias legalnego życia politycznego. Podkreślić należy, iż katalog ten ma charakter *numerus clausus*³⁵⁹.

³⁵⁷ A. Paprocka, *Delegalizacja organizacji skrajnych – dotychczasowe próby i postulaty na przyszłość*, Warszawa 2013, s. 12-16; A. Bodnar, *Organizacje skrajne w orzecznictwie sądów polskich oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Warszawa 2013, s. 5-9

³⁵⁸ Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych (Dz. U. 2011, Nr 155, poz. 924, tekst jednolity ze zm.).

³⁵⁹ W związku z enumeratywnym wyczeniem zakazanych ideologii istnieje ryzyko prowadzenia zakamuflowanej działalności politycznej pod innymi hasłami, które mimo iż nie mieszczą się w kanonie poprawności politycznej są dopuszczalne np. populizm, fundamentalizm (A. Ławniczak, *Swoboda działalności partii politycznych*, [w:] B. Banaszak, A. Preisner (red.), *op. cit.*, s. 609).

Wskazać należy w tym miejscu na pewną wadę przepisu art. 13, który poza zakazanym obszarem pozostawia partie lub inne organizacje, których program lub działalność zakłada lub dopuszcza nienawiści na tle etnicznym, wyznaniowym lub ze względu na bezwyznaniowość³⁶⁰. Postulować zatem należy ujednolicenie pomiędzy normami konstytucyjnymi (art. 13) i przepisami prawa karnego dotyczącymi przestępstw w nienawiści (art. 119, 256 i 257 k.k.). Tak uzupełniony przepis stanowić mógłby podstawę wykluczenia z życia społecznego i politycznego zarówno partii politycznych jak i wszelkich organizacji godzących w zasady demokratycznego państwa prawa oraz naruszających pokojowe współistnienie pluralistycznego społeczeństwa.

W doktrynie prawa konstytucyjnego wskazuje się, iż przepis art. 13 w pewnym stopniu ogranicza swobodę tworzenia i działalności partii politycznych. Parlamentarna większość ma możliwość eliminowania przeciwników politycznych poprzez kwalifikowanie ich do którejś z wyżej wymienionych zakazanych ideologii. Pomimo, iż konieczność przeciwdziałania siłom antysystemowym jest niekwestionowana, postuluje się odmienną redakcją tego przepisu. W miejsce enumeratywnego wyliczenia należałoby wprowadzić klauzulę ogólną, iż zabroniona jest działalność partii politycznych pragnących podważyć obowiązujące zasady konstytucyjne lub dążących do zmiany w zasadniczy sposób obowiązującego porządku konstytucyjnego³⁶¹.

Szczegółowe zasady działalności partii politycznych reguluje ustawa o partiach politycznych. Ewidencje partii politycznych prowadzi Sąd Okręgowy w Warszawie (art. 11 ust. 1). Sąd dokonuje wpisu partii politycznej do ewidencji niezwłocznie, jeżeli zgłoszenie jest zgodne z przepisami prawa (art. 12 ust. 1). W razie powstania wątpliwości co do zgodności z Konstytucją celów lub zasad działania partii politycznej określonych w statucie lub w programie partii Sąd zawiesza postępowanie i występuje do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem o zbadanie zgodności celów partii politycznej z Konstytucją (art. 14 ust. 1)³⁶². Jeżeli Trybunał Konstytucyjny wyda orzeczenie o sprzeczności celów partii politycznej z Konstytucją, Sąd odmawia wpisu partii do ewidencji (art. 14 ust. 3). Przepisy te znajdują konstytucyjne umocowanie w art. 188 ust. 4 Konstytucji RP, który stanowi, że Trybunał Konstytucyjny orzeka w sprawach zgodności z Konstytucją celów lub działalności partii politycznych. Podkreślić należy, iż zapobieganie działalności partii i innych organizacji godzących w demokratyczny porządek państwa odbywa się już na etapie rejestracji, a zatem ma charakter prewencyjny.

³⁶⁰ Również Konstytucja PRL w art. 69 ust 2 przewidywała, że „szerzenie nienawiści lub pogardy, wywoływanie waśni albo poniżanie człowieka ze względu na różnice narodowości, rasy czy wyznania, jest zakazane”. Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. (Dz. U. 1952, Nr 33, poz. 232).

³⁶¹ A. Ławniczak, *op. cit.*, s. 610.

³⁶² Jak wskazuje W. Skrzydło, utrzymanie tej kompetencji Trybunału grozi wciągnięciem go w rozstrzyganie kwestii politycznych i odejściem od głównego zadania bycia sądem prawa na rzecz sądu faktów, do czego bardziej powołane są sądy powszechne (W. Skrzydło, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 25).

Reasumując stwierdzić należy, iż przepisy art. 119, 256 i 257 k.k. wraz z regulacją art. 13 Konstytucji przeciwdziałają wprowadzeniu ustroju totalitarnego oraz mają na celu zapewnienie pokojowego współżycia w obrębie społeczeństwa różnych grup narodowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych. Przepisy te ograniczają jednakże swobodę wyrażania poglądów, jedną z podstawowych wolności obywatelskich gwarantowanych konwencjami międzynarodowymi oraz Konstytucją RP. W związku z powyższym przepisy te powinny być precyzyjne i jasno określać zakres kryminalizacji, aby spełniać wymóg jednoznaczności oraz skuteczności.

ROZDZIAŁ II. Przestępstwa z nienawiści w prawie międzynarodowym, prawie europejskim oraz prawie wybranych państw

1. Uwagi wprowadzające

W niniejszym rozdziale omówione zostaną regulacje dotyczące przestępstw z nienawiści w prawie międzynarodowym, prawie europejskim oraz porządkach prawnych wybranych państw, a także wybrane, odnoszące się do przestępstw z nienawiści, orzeczenia Komitetu Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.

Za akty prawa międzynarodowego relewantne dla problematyki przestępstw z nienawiści uznano: Kartę Narodów Zjednoczonych, Porozumienie międzynarodowe w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej (Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego), Konwencję w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, Powszechną Deklarację Praw Człowieka, Konwencję o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Międzynarodową konwencję w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, Międzynarodową konwencję o zwalczaniu i karaniu zbrodni apartheidu, Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego, Deklarację z Durbanu oraz Program Działania, a także Konwencję Rady Europy o cyberprzestępczości i protokół dodatkowy dotyczący penalizacji czynów o charakterze rasistowskim lub ksenofobicznym popełnionych przy użyciu systemów komputerowych.

Wśród aktów prawa europejskiego zwrócić należy uwagę na Wspólne działanie 96/443/WSiSW w celu zwalczania rasizmu i ksenofobii, Decyzję Ramową 2008/913/WSiSW w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawno karnych oraz Kartę Praw Podstawowych Unii Europejskiej.

Analizie poddane zostaną również wybrane orzeczenia Komitetu Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych, Komitetu ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej Organizacji Narodów Zjednoczonych i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka odnoszące się do zachowań o charakterze przestępstw z nienawiści.

Rozdział zamykają rozważania o charakterze prawnoporównawczym. Analizie poddano przepisy dotyczące przestępstw z nienawiści w porządkach prawnych Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej (USA) oraz Republiki Federalnej Niemiec. Wybór podyktowany był faktem, iż objęte badaniami porządki prawne należą do odmiennych systemów prawnych. Prawo niemieckie oparte jest na tradycji rzymskiego prawa stanowionego (*civil law*), natomiast amerykańskie należy do systemu prawa precedensowego (*common law*). Podkreślić należy, że samo zjawisko przestępstw z nienawiści swoją genezę oraz

najszerzy wymiar z punktu widzenia symptomatologii ma w Stanach Zjednoczonych. Równocześnie w amerykańskim systemie prawnym szczególną wartością jest liberalnie pojmowana wolność wypowiedzi. Prawo niemieckie stanowi natomiast przykład rozwiązań prawnych państwa zmagającego się ze swoją zbrodniczą historią okresu III Rzeszy.

2. Przepęstwa z nienawięci w prawie międzynarodowym

Wśród źródeł prawa międzynarodowego odnoszących się do dyskryminacji, rasizmu, nienawięci należą zarówno wiążące akty prawne (*hard law*) jak i akty o charakterze deklaratywnym (*soft law*). Kryterium zastosowanym w poniższym przeglądzie jest chronologia powstawania aktów prawnych w mniejszym lub większym zakresie odnoszących się do przepęstw z nienawięci.

2.1. Karta Narodów Zjednoczonych

Karta Narodów Zjednoczonych podpisana została 26 czerwca 1945 r. w San Francisco¹. W preambule tej wielostronnej umowy międzynarodowej, powołującej do życia i określającej ustrój Organizacji Narodów Zjednoczonych stwierdza się m.in., że „Ludy Narodów Zjednoczonych zdecydowane są przywrócić wiarę w podstawowe prawa człowieka, w godność i wartość człowieka, w równouprawnienie mężczyzn i kobiet, w równość narodów dużych i małych”. Karta nie zawiera przepisów bezpośrednio odnoszących się do przepęstw z nienawięci, lecz w art. 1 ust. 3 wskazuje jako jeden z celów Narodów Zjednoczonych: „doprowadzenie do współdziałania międzynarodowego w rozwiązywaniu zagadnień o charakterze gospodarczym, społecznym, kulturalnym lub humanitarnym, jak również popierać i zachęcać do poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności dla wszystkich, bez względu na rasę, płeć, język lub wyznanie”. Podkreślić należy, iż przepisy Karty Narodów Zjednoczonych są wiążące dla państw-członków Organizacji Narodów Zjednoczonych.

2.2. Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego (Porozumienie międzynarodowe w przedmiocie ścigania i karania głównych przepępców wojennych Osi Europejskiej)

Porozumienie zostało podpisane w dniu 8 sierpnia 1945 r. w Londynie pomiędzy Wielką Brytanią, USA, Francją i ZSRR². Akt ten zaliczyć należy do

¹ Karta Narodów Zjednoczonych podpisana 26 czerwca 1945 w San Francisco, ratyfikowana przez Polskę 16 października 1945 r. (Dz. U. 1945, Nr 23, poz. 90).

² Porozumienie międzynarodowe w przedmiocie ścigania i karania głównych przepępców wojennych Osi Europejskiej (Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego) podpisane w Londynie dnia 8 sierpnia 1945 r. (Dz. U. 1947, Nr 63, poz. 367).

jednego z pierwszych źródeł prawa karnego międzynarodowego. W szczególności normy prawa międzynarodowego ustanawiające odpowiedzialność za zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko pokojowi i zbrodnie przeciwko ludzkości określa się jako tzw. prawo norymberskie³. W składającym się z 7 artykułów Porozumieniu sygnatariusze zobowiązali się do ścigania i ukarania głównych przestępców wojennych. Załącznikiem do Porozumienia była Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego. Składająca się z 30 artykułów Karta określała: ustrój MTW, jego kompetencje, zasady funkcjonowania Komitetu do dochodzenia i ścigania głównych przestępców wojennych, gwarancje procesowe dla oskarżonych, uprawnienia MTW i tryb postępowania, zasady orzekania o winie i karze oraz decyzje odnośnie kosztów utrzymania MTW. Karta nie zawierała przepisów penalizujących przestęstwa, lecz w art. VI wskazano zakres kompetencji MTW, który obejmował sączenie: zbrodni przeciwko pokojowi, zbrodni wojennych oraz zbrodni przeciwko ludzkości. Wśród zbrodni przeciwko ludzkości wyszczególnione zostały m.in. albo prześladowania ze względów politycznych, rasowych lub religijnych, a więc czyny o charakterze przestęstw z nienawięci. Postanowienia Porozumienia i Karty MTW stanowiły podstawę prawną osądzenia zbrodniarzy hitlerowskich podczas procesu norymberskiego⁴.

2.3. Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa

Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa uchwalona została przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych w dniu 9 grudnia 1948 r. w Nowym Jorku⁵. Weszła w życie 12 stycznia 1951 r. Za jej głównego twórcę uważa się Rafała Lemkina – polskiego prawnika, który przed II Wojną Światową wyemigrował do USA, autora pojęcia „ludobójstwo”⁶. Zgodnie z art. 1 Konwencji państwa-strony potwierdzają, że ludobójstwo, popełnione zarówno w czasie pokoju jak podczas wojny, stanowi zbrodnię w obliczu prawa międzynarodowego, oraz zobowiązują się zapobiegać tej zbrodni i karać ją. Pojęcie „ludobójstwa” zostało zdefiniowane w art. 2. Konwencji, który brzmi: W rozumieniu Konwencji niniejszej ludobójstwem jest którykolwiek z następujących czynów, dokonany w zamiarze zniszczenia w całości lub części grup narodowych, etnicznych, rasowych lub religijnych, jako takich: a) zabójstwo członków grupy, b) spowodowanie poważnego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia psychicznego członków grupy, c) rozmyślne stworzenie dla członków grupy warunków życia, obliczonych na

³ Zob. szerzej: L. Gardocki, *Zarys prawa karnego międzynarodowego*, Warszawa 1985.

⁴ Szerzej procesie norymberskim ze szczególnym uwzględnieniem kwestii polskich w: T. Cyprian, J. Sawicki, *Sprawy polskie w procesie norymberskim*, Poznań 1956.

⁵ Konwencja ONZ w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. w Nowym Jorku (Dz. U. 1950, Nr 36, poz. 325), ratyfikowana przez Polskę w dniu 18 lipca 1950 r.

⁶ Szerzej o pojęciu „ludobójstwa” w: K. Wierczyńska, *Pojęcie ludobójstwa w kontekście orzecznictwa międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, Warszawa 2010.

spowodowanie ich caÅkownego lub czêœciowego zniszczenia fizycznego, d) stosowanie œrodków, które maj¹ na celu wstrzymanie urodzin w obrêbie grupy, e) przymusowe przekazywanie dzieci czÅonków grupy do innej grupy. Zgodnie z art. 3 Konwencji karze podlegaj¹ nastêpuj¹ce czyny: a) ludobójstwo, b) zmowa w celu popeÅnienia ludobójstwa, c) bezpoœrednie i publicznie podzeganie do popeÅnienia ludobójstwa, d) usiÅowanie popeÅnienia ludobójstwa, e) wspÅółdziaÅ w ludobójstwie.

2.4. Powszechna Deklaracja Praw CzÅowieka

Powszechna Deklaracja Praw CzÅowieka uchwalona zostaÅa przez Zgromadzenie OgÅolne Narodów Zjednoczonych⁷ w dniu 10 grudnia 1948 r. w Paryżu⁸. Jest ona rozwiniêciem postanowieÅ Karty Narodów Zjednoczonych. Podkreœliç nale¿y, i¿ nie stanowi ona umowy miêdzynarodowej, lecz jest rezolucj¹, a wiêc ma charakter zalecenia. W preambule tej rezolucji stanowi¹cej standard miêdzynarodowego prawa zwyczajowego stwierdzono, i¿ „uznanie przyrodzonej godnoœci oraz równych i niezbywalnych praw wszystkich czÅonków wspólnoty ludzkiej jest podstaw¹ wolnoœci, sprawiedliwoœci i pokoju œwiata”.

Jak stwierdzono w art. 1: „Wszyscy ludzie rodz¹ siê wolni i równi pod wzglêdem swej godnoœci i swych praw. S¹ oni obdarzeni rozumem i sumieniem i powinni postêpowaç wobec innych w duchu braterstwa”.

Kolejno art. 2 stanowi, i¿: „Ka¿dy czÅowiek posiada wszystkie prawa i wolnoœci zawarte w niniejszej Deklaracji bez wzglêdu na jakiegokolwiek ró¿nice rasy, koloru, pÅci, jêzyka, wyznania, pogÅlêdów politycznych i innych, narodowoœci, pochodzenia spoÅecznego, maj¹tku, urodzenia lub jakiegokolwiek innego stanu”⁹. Przepis podkreœla wiêc równoœç praw dla wszystkich ludzi bez wzglêdu na wymienione w nim ró¿nice.

W art. 7 uznano, Ÿe: „Wszyscy s¹ równi wobec prawa i maj¹ prawo, bez jakiegokolwiek ró¿nicy, do jednakowej ochrony prawnej. Wszyscy maj¹ prawo do jednakowej ochrony przed jak¹kolwiek dyskryminacj¹, bêd¹c¹ pogwaÅceniem niniejszej Deklaracji, i przed jakimkolwiek nara¿eniem na tak¹ dyskryminacj¹”. Przepis ten wyraża zatem równoœç wszystkich ludzi wobec prawa i zakaz dyskryminacji.

Ponadto w art. 18 i 19 Deklaracji sformuÅowane zostaÅo odpowiednio prawo do wolnoœci myœli, sumienia i wyznania oraz prawo wolnoœci opinii i jej wyrażania.

⁷ Organizacja Narodów Zjednoczonych jest uniwersaln¹ organizacj¹ miêdzynarodow¹. PowstaÅa 24 paÅdziernika 1945 r. Celem dziaÅania jest zapewnienie pokoju i bezpieczeÅstwa miêdzynarodowego, rozwój wspÅółpracy miêdzy narodami oraz popieranie przestrzegania praw czÅowieka. Obecnyimi czÅonkami s¹ 193 paÅstwa.

⁸ Powszechna Deklaracja Praw CzÅowieka przyjêta i proklamowana rezolucj¹ Zgromadzenia OgÅolnego ONZ 217 (III) w dniu 10 grudnia 1948 r.

⁹ W redakcji tego aktu prawnego zwraca uwagê niespotykane w innych tego typu dokumentach okreœlenie „kolor”.

2.5. Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona została dnia 4 listopada 1950 r. w Rzymie i otwarta do podpisu przez członków Rady Europy¹⁰. W preambule sygnatariusze tej międzynarodowej umowy deklarują, iż „celem Rady Europy jest osiągnięcie większej jedności jej członków i że jednym ze sposobów osiągnięcia tego celu jest ochrona oraz rozwój praw człowieka i podstawowych wolności”¹¹.

Statuuący zakaz dyskryminacji art. 14 stanowi, iż „korzystanie z praw i wolności wymienionych w niniejszej konwencji powinno być zapewnione bez dyskryminacji wynikającej z takich powodów, jak płeć, rasa, kolor skóry, język, religia, przekonania polityczne i inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie bądź z jakichkolwiek innych przyczyn”.

Postanowienie to jest szczególnie istotne w kontekście przepisów art. 9 dotyczącego wolności myśli, sumienia i wyznania, art. 10 dotyczącego wolności wyrażania opinii oraz art. 11 dotyczącego wolności zgromadzania się i stowarzyszania się¹².

W art. 9 pkt 1 stwierdza się, że „każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania; prawo to obejmuje wolność zmiany wyznania lub przekonań oraz wolność uzewnętrzniania indywidualnie lub wspólnie z innymi”, publicznie lub prywatnie, swego wyznania lub przekonań przez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i czynności rytualne. Ograniczenia tej wolności określono w art. 9 pkt 2, który stanowi, iż „wolność uzewnętrzniania wyznania lub przekonań może podlegać jedynie takim ograniczeniom, które są przewidziane przez ustawę i konieczne w społeczeństwie demokratycznym z uwagi na interesy bezpieczeństwa publicznego, ochronę porządku publicznego, zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób”.

W art. 10 pkt 1 stanowi się, że „każdy ma prawo do wolności wyrażania opinii. Prawo to obejmuje wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania

¹⁰ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, ratyfikowana przez Polskę 15 grudnia 1992 r. (Dz. U. 1993, Nr 61, poz. 284).

¹¹ Rada Europy jest międzynarodową organizacją międzyrządową założoną 5 maja 1949 r. Jej głównym celem jest promocja i ochrona praw człowieka, demokracji i współpracy państw członkowskich w dziedzinie kultury. Aktualnie w skład Rady Europy wchodzi 47 państw.

¹² Błędny wydaje się pogląd K. Karsznickiego, który z treści art. 14 wyprowadza wniosek, że zachowania osób korzystających z wolności określonych w art. 10 i 11 nie mogą prowadzić do dyskryminacji określonych grup ludzi (K. Karsznicki, *Przepęstwa popełniane z pobudek rasistowskich lub ksenofobicznych*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 2, s. 20). Wydaje się, iż art. 14 ma raczej na celu zapewnienie realizacji wolności określonych w rozdziale I konwencji m.in. w art. 10 i 11 wobec wszystkich ludzi bez różnicy na płeć, rasę, kolor skóry, język, religię, przekonania polityczne i inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie bądź z jakichkolwiek innych przyczyn. Przed dyskryminacją z tych powodów chronią natomiast przepisy art. 9 pkt 2, 10 pkt 2, 11 pkt 2, które określają ograniczenia wolności myśli, sumienia i wyznania, wolności wyrażania opinii, wolności zgromadzania się i stowarzyszania się.

i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe. Niniejszy przepis nie wyklucza prawa Państw do poddania procedurze zezwoleń przedsięwzięstw radiowych, telewizyjnych lub kinematograficznych". Również to prawo limitowane jest w art. 10 pkt 2, w którym stwierdzono, że „korzystanie z tych wolności pociągających za sobą obowiązki i odpowiedzialność może podlegać takim wymogom formalnym, warunkom, ograniczeniom i sankcjom, jakie są przewidziane przez ustawę i niezbędne w społeczeństwie demokratycznym w interesie bezpieczeństwa państwowego, integralności terytorialnej lub bezpieczeństwa publicznego ze względu na konieczność zapobieżenia zakłóceniu porządku lub przestępstwu, z uwagi na ochronę zdrowia i moralności, ochronę dobrego imienia i praw innych osób oraz ze względu na zapobieżenie ujawnieniu informacji poufnych lub na zagwarantowanie powagi i bezstronności władzy sądowej”.

W art. 11 pkt 1 postanowiono, iż „każdy ma prawo do swobodnego, pokojowego zgromadzania się oraz do swobodnego stowarzyszania się, włącznie z prawem tworzenia związków zawodowych i przystępowania do nich dla ochrony swoich interesów”. Także w tym przypadku granice prawa określone zostały w art. 11 pkt 2, który stanowi, iż „wykonywanie tych praw nie może podlegać innym ograniczeniom niż te, które określa ustawa i które są konieczne w społeczeństwie demokratycznym z uwagi na interesy bezpieczeństwa państwowego lub publicznego, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwu, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób. Niniejszy przepis nie stanowi przeszkody w nakładaniu zgodnych z prawem ograniczeń w korzystaniu z tych praw przez członków sił zbrojnych, policji lub administracji państwowej”.

Wolność myęli, sumienia i wyznania, wolność wyrażania opinii oraz wolność zgromadzania się i stowarzyszania się są prawami ograniczonymi, ponieważ muszą uwzględniać ochronę praw innych osób. Zachowania osób korzystających z powyższych wolności nie mogą bowiem prowadzić do dyskryminacji innych osób¹³.

Ponadto art. 17 statuuje zakaz nadużycia praw. Stanowi on, iż „żadne z postanowień niniejszej konwencji nie może być interpretowane jako przyznanie jakiegokolwiek państwu, grupie lub osobie prawa do podjęcia działań lub dokonania aktu zmierzającego do zniweczenia praw i wolności wymienionych w niniejszej konwencji albo ich ograniczenia w większym stopniu, niż to przewiduje konwencja”.

2.6. Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej

Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej uchwalona została przez Zgromadzenie Ogólne Narodów

¹³ Z tym wnioskiem K. Karsznickiego należy się zgodzić w całej rozciągłości. Por. K. Karsznicki, *op. cit.*, s. 20).

Zjednoczonych w dniu 21 grudnia 1965 r. i otwarta do podpisu 7 marca 1966 r. w Nowym Jorku¹⁴. Konwencja ta w całości poświęcona jest problematyce ścięle związanej z przępstwami z nienawięci, stąd konieczność jej szerszego omówienia.

Aksjologię tej umowy międzynarodowej podkreęla preambuła. Sygnatariusze konwencji stwierdzają w niej, że „jednym z celów Narodów Zjednoczonych, którym jest popieranie i zachęcanie do powszechnego poszanowania i przestrzegania praw człowieka i podstawowych wolności dla wszystkich, bez względu na różnicę rasy, płci, języka i wyznania”. Proklamują, iż „wszyscy ludzie rodzą się wolni i równi w swej godności i w swych prawach i że każdemu człowiekowi przysługują wszystkie prawa i wolności w niej wymienione, bez względu na jakiegokolwiek różnice, w szczególności bez względu na rasę, kolor skóry i pochodzenie narodowe”. Uznają również, że „przysługuje im jednakowa ochrona prawna przed wszelką dyskryminacją i przed wszelkim podęganiem do takiej dyskryminacji”. Potępiają „wszelkie praktyki segregacji i dyskryminacji z nim związane, bez względu na formę i miejsce, w jakich one występują”. Uroczyście potwierdzają „konieczność szybkiej likwidacji dyskryminacji rasowej na całym świecie we wszystkich jej formach i przejawach”. Ponadto wyrażają przekonanie, iż „każda doktryna o wyższości opartej na różnicowaniu rasowym jest fałszywa pod względem naukowym, zasługująca na potępienie z moralnego punktu widzenia, niesłuszna i niebezpieczna społecznie oraz że nigdzie nie ma usprawiedliwienia dla dyskryminacji rasowej ani w teorii, ani w praktyce”. Potwierdzają, że „dyskryminacja między ludźmi z powodu rasy, koloru skóry czy pochodzenia etnicznego stanowi przeszkodę w przyjaznych i pokojowych stosunkach między narodami i może zakłócić pokój i bezpieczeństwo między ludami oraz harmonijne współżycie między ludźmi, nawet w obrębie jednego i tego samego państwa, przekonane, że istnienie barier rasowych jest niezgodne z ideałami każdego społeczeństwa ludzkiego”. Decydują się zatem „podjąć zdecydowanie wszelkie niezbędne środki w celu szybkiej likwidacji dyskryminacji rasowej we wszelkich jej formach i przejawach oraz zapobieganiu powstawaniu doktryn i praktyk rasistowskich i zwalczaniu je w celu pogłębienia zrozumienia między rasami i zbudowania społeczności międzynarodowej wolnej od wszelkich form segregacji i dyskryminacji rasowej”.

W art. 1 dyskryminacja rasowa została zdefiniowana jako: „wszelkie różnicowanie, wykluczenie, ograniczenie lub uprzywilejowanie z powodu rasy, koloru skóry, urodzenia, pochodzenia narodowego lub etnicznego, które ma na celu lub pociąga za sobą przekreęlenie bądź uszczuplenie uznania, wykonywania lub korzystania, na zasadzie równości z praw człowieka i podstawowych wolności w dziedzinie politycznej, gospodarczej, społecznej i kulturalnej lub w jakiegokolwiek innej dziedzinie życia publicznego”. W literaturze podkreęla się, że pojęcie rasy i dyskryminacji rasowej zostało w Konwencji zakreęlone szerzej

¹⁴ Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, otwarta do podpisu w Nowym Jorku dnia 7 marca 1966 r., ratyfikowana przez Polskę 9 października 1968 r. (Dz. U. 1969, Nr 25, poz. 187).

niż wynika to z nauki biologii. Kryteriami są oprócz rasy *sensu stricto* także: kolor skóry, urodzenie, pochodzenie narodowe, pochodzenie etniczne. Ujęcie takie pozwala zakwalifikować prześladowania szowinistyczne i nacjonalistyczne w kategoriach dyskryminacji rasowej. Najmniej jasne pojęcie „urodzenia” wydaje się odnosić do przynależności jednostki do określonej grupy społecznej¹⁵.

W art. 2. „Państwa Strony Konwencji potępiają dyskryminację rasową i zobowiązują się prowadzić przy pomocy wszelkich właściwych środków i bezzwłocznie politykę zmierzającą do likwidacji dyskryminacji rasowej we wszystkich jej formach oraz do pogłębiania zrozumienia między wszystkimi rasami”. Cel ten ma zostać osiągnięty poprzez takie działania jak: niewydawanie aktów i niestosowanie praktyk dyskryminacyjnych przez władze publiczne (ust. 1 lit. a), niepopieranie i niepodtrzymywanie dyskryminacji rasowej przez osoby lub instytucje (ust. 1 lit. b), uchylene lub unieważnienie ustaw i przepisów skutkujących dyskryminacją rasową (ust. 1 lit. c), zabronienie środkami ustawowymi dyskryminacji rasowej przez osoby, grupy lub organizacje (ust. 1 lit. d), wspieranie organizacji integracyjnych i wielorasowych (ust. 1 lit. e), a także poprzez zapewnienie rozwoju i ochronę grup rasowych i jednostek do nich należących (ust. 2).

W art. 3 „Państwa Strony Konwencji potępiają i zobowiązują się zwalczać segregację rasową¹⁶ i apartheid¹⁷”. Zwalczeniu apartheidu poświęcona została odrębna inicjatywa ONZ – Międzynarodowa konwencja o zwalczaniu i karaniu zbrodni apartheidu¹⁸.

W art. 4 „Państwa Strony Konwencji potępiają wszelką propagandę i wszelkie organizacje oparte na ideach lub teoriach o wyższości jednej rasy lub grupy osób określonego koloru skóry lub pochodzenia etnicznego bądź usiłujące usprawiedliwić czy popierać nienawiść i dyskryminację rasową w jakiegokolwiek postaci oraz zobowiązują się podjąć niezwłocznie właściwe środki zmierzające do wykorzenia wszelkiego podżegania do tego rodzaju dyskryminacji bądź też aktów dyskryminacji”. Realizując to postanowienie Państwa Strony mają:

- (a) „uznać za przestępstwo podlegające karze zgodnie z prawem wszelkie rozpowszechnianie idei opartych na wyższości lub nienawiści rasowej, wszelkie podżeganie do dyskryminacji rasowej, jak również wszelkie akty przemocy lub podżeganie do tego rodzaju aktów wobec jakiegokolwiek rasy bądź grupy osób o innym kolorze skóry lub innego

¹⁵ J. Balicki, *Dyskryminacja rasowa. Przeszłość i teraźniejszość*, Lublin 1986, s. 120-121.

¹⁶ Segregacja rasowa – faktyczne lub prawne oddzielenie od siebie w ramach jednego społeczeństwa dwóch lub więcej grup ludzkich, które traktują się wzajemnie jako obce ze względów rasowych (M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, t. III, Warszawa 1979, s. 191).

¹⁷ Apartheid - z jęz. afrikaans *apart* - osobno i sufiks - *heid*, doktryna i oparta na niej polityka rasistowskiej dyskryminacji ludności niebiałej, stosowana w Republice Południowej Afryki, uznawana przez Organizację Narodów Zjednoczonych za zbrodnie przeciwko ludzkości (M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I, Warszawa 1979, s. 68).

¹⁸ Międzynarodowa konwencja o zwalczaniu i karaniu zbrodni apartheidu uchwalona rezolucją 3068 (XXVIII) Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych, otwarta do podpisu w Nowym Jorku 30 listopada 1973 r., ratyfikowana przez Polskę 5 lutego 1976 r. (Dz. U. 1976, Nr 32, poz. 186).

- pochodzenia etnicznego, a także udzielanie pomocy w prowadzeniu działalności rasistowskiej, włączając w to finansowanie tej działalności”,
- (b) „uznać za nielegalne organizacje mające na celu popieranie dyskryminacji rasowej i podżeganie do niej oraz wprowadzić zakaz ich działalności, jak również zorganizowanej i wszelkiej innej działalności propagandowej mającej takie same cele oraz uznać udział w takich organizacjach lub w takiej działalności za przestęstwo podlegające karze zgodnie z prawem”,
 - (c) „nie zezwalać władzom i instytucjom publicznym, tak ogólnokrajowym, jak i lokalnym, na podżeganie do dyskryminacji rasowej czy też na popieranie jej”.

Regulacja zawarta w art. 4 nakłada na państwa-strony wymóg wprowadzenia we własnym porządku prawnym przepisów prawnokarnych penalizujących zachowania o charakterze dyskryminacji rasowej. Realizacją tego zobowiązania są art. 119, 256 i 257 k.k.

W art. 5 „Państwa Strony Konwencji zobowiązują się wydać zakaz dyskryminacji rasowej we wszelkich jej formach i wyeliminować ją oraz zagwarantować wszystkim bez różnicy rasy, koloru skóry, pochodzenia narodowego bądź etnicznego równość wobec prawa”. Zakaz dyskryminacji realizowany jest zatem przez ustawodawcę krajowego również w innych niż prawo karne gałęziach prawa. Przepisy te zawierają akty prawa konstytucyjnego, prawa cywilnego, prawa pracy, prawa administracyjnego, prawa wyborczego, prawa gospodarczego.

Zgodnie z art. 6 „Państwa Strony Konwencji zobowiązane są do zapewnienia skuteczną obronę i środki przeciwko dyskryminacji rasowej oraz prawo dochodzenia odszkodowania lub zadośćuczynienia za szkody przed sądami krajowymi i instytucjami państwowymi”.

Na mocy art. 7 „Państwa Strony Konwencji zobligowane są podjąć działania oświatowe, wychowawcze, kulturalne, informacyjne w celu zwalczania stereotypów i przesądów prowadzących do dyskryminacji rasowej”.

W art. 8 nadzór nad postanowieniami Konwencji powierzono Komitetowi ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej, który składa się z 18 bezstronnych ekspertów o wysokim poziomie moralnym, wybieranych z uwzględnieniem różnorodności geograficznej, cywilizacyjnej i prawnej. Państwa Strony są zobligowane składać Komitetowi co dwa lata sprawozdania o środkach ustawodawczych, sądowych i administracyjnych zastosowanych w celu wprowadzenia postanowień Konwencji w życie (art. 9)¹⁹.

¹⁹ Jedną z form działalności Komitetu ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej jest formułowanie zaleceń dla państw-stron Konwencji. Zalecenia Komitetu dla Polski z 2009 r. wskazują na funkcjonowanie w Polsce organizacji propagujących nienawiść i dyskryminację na tle rasowym np. Młodzież Wszechpolska, Obóz Narodowo-Radykalny czy lokalny oddział organizacji Krew i Honor (*Blood & Honour*). Zob szerzej: A. Gliszczyńska-Grabias, *Zobowiązania państw-stron Międzynarodowej Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej w zakresie przeciwdziałania aktywności organizacji o charakterze rasistowskim*, Warszawa 2013, s. 6-8.

W przepisach art. 11-13 określono sposoby rozwiązywania sporów pomiędzy państwami dotyczących wykonywania postanowień Konwencji, natomiast w art. 14 rozpatrywania skarg osób lub grup osób uważających się za dyskryminowane przez własne państwo.

2.7. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych został uchwalony przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych w dniu 16 grudnia 1966 r. w Nowym Jorku²⁰. Jest to umowa międzynarodowa, która weszła w życie 23 marca 1976 r. W preambule tego aktu prawnego określającego podstawowe prawa i wolności człowieka oraz zobowiązania Państwa wobec obywateli sygnatariusze odwołują się do „przyrodzonej godności oraz równych i niezbywalnych praw wszystkich członków wspólnoty ludzkiej”. Podkreślają ponadto, iż „prawa te wynikają z przyrodzonej godności człowieka”.

W art. 2 pkt 1 „każde z Państw-Stron niniejszego Paktu zobowiązuje się przestrzegać i zapewnić wszystkim osobom, które znajdują się na jego terytorium i podlegają jego jurysdykcji, prawa uznane w niniejszym Pakcie, bez względu na jakiegokolwiek różnicę, takie jak: rasa, kolor skóry, płeć, język, religia, poglądy polityczne lub inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, sytuacja majątkowa, urodzenie lub jakiegokolwiek inne okoliczności”. Ponadto sygnatariusze zobowiązują się ustawowo zapewnić ochronę tych praw (art. 2 pkt 2) poprzez zapewnienie skutecznego środka ochrony prawnej, zapewnienie możliwości ochrony praw na drodze sądowej oraz zapewnienie realizacji przyznanych środków ochrony prawnej (art. 2 pkt 3).

Na podstawie art. 4 pkt 1 możliwe jest „zawieszenie stosowania zobowiązań wynikających z niniejszego Paktu” w przypadku gdy „wyjątkowe niebezpieczeństwo publiczne zagraża istnieniu narodu i zostało ono urzędowo ogłoszone” pod warunkiem, iż „nie pociągają za sobą dyskryminacji wyłącznie z powodu rasy, koloru skóry, płci, języka, religii lub pochodzenia społecznego”.

Zgodnie z art. 5 pkt 1 „żadne postanowienie niniejszego Paktu nie może być interpretowane jako przyznanie jakiegokolwiek Państwu, grupie lub osobie jakiegokolwiek prawa do podjęcia czynności lub dokonania aktu mającego na celu zniweczenie praw lub wolności uznanych w niniejszym Pakcie albo ich ograniczenie w szerszym stopniu, niż przewiduje to niniejszy Pakt”.

Prawo każdego człowieka do posiadania własnych poglądów oraz swobodnego wyrażania opinii gwarantuje art. 19 Paktu. Ograniczenia tych praw wynikać mogą z konieczności poszanowania praw i dobrego imienia innych lub ochrony bezpieczeństwa państwowego lub porządku publicznego albo zdrowia lub moralności publicznej.

²⁰ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych uchwalony rezolucją Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych nr 2200A (XXI) z 16 grudnia 1966 r., otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r., ratyfikowany przez Polskę 3 marca 1977 r. (Dz. U. 1977, Nr 38, poz. 167).

Najścięlej zwięzany z przepęstwami z nienawięci jest art. 20 pkt 2 Paktu, który stanowi, iż „popieranie w jakikolwiek sposób nienawięci narodowej, rasowej lub religijnej, stanowiące podzeganie do dyskryminacji, wrogoęci lub gwałtu, powinno być ustawowo zakazane”.

Uchwalenie przepisów art. 119, 256 i 257 k.k. stanowi realizację powyższych zobowiązań prawa międzynarodowego.

2.8. Międzynarodowa konwencja o zwalczaniu i karaniu zbrodni apartheidu

Międzynarodowa konwencja o zwalczaniu i karaniu zbrodni apartheidu została uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych dnia 30 listopada 1973 r. w Nowym Jorku²¹. Konwencja weszła w życie 18 lipca 1976 r. W preambule autorzy odwołują się do postanowień Karty Narodów Zjednoczonych mówiących o powszechnym poszanowaniu i przestrzeganiu praw człowieka i podstawowych wolności dla wszystkich ludzi, bez względu na ich rasę, płeć, język lub religię oraz Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka głoszącej, że wszyscy ludzie są wolni i równi pod względem swej godności, praw i że każdy człowiek ma wszystkie prawa i wolności bez względu na jakiegokolwiek różnicę rasy, koloru skóry lub narodowości. Podkreśla się również, że Międzynarodowa konwencją w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej szczególnie potępia segregację rasową i apartheid.

W art. I konwencji stwierdzono, że apartheid jest zbrodnią przeciwko ludzkości, a polityka segregacji i dyskryminacji rasowej są zbrodniami naruszającymi normy prawa międzynarodowego oraz stanowią poważne zagrożenie dla międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa (ust. 1). Ponadto organizacje, instytucje i osoby, które dopuszczają się apartheidu mają charakter przestępczy (ust. 2).

W art. II nastąpiło obszerne wyliczenie zachowań mających charakter zbrodni apartheidu. Opisana została polityka i praktyka segregacji i dyskryminacji rasowej oraz nieludzkie czyny, popełniane w celu tworzenia lub utrzymania przewagi jednej grupy rasowej nad jakąkolwiek inną grupą rasową i systematycznego jej cięmżenia.

Na podstawie art. III międzynarodowej odpowiedzialności karnej podlegają osoby, członkowie organizacji i instytucji oraz przedstawiciele państwa, którzy dokonują czynów apartheidu, biorą udział w aktach apartheidu, podzeganą do nich, sprzyjają im, zachęcają do nich lub współdziałają w nich. Odpowiedzialności podlegają niezależnie czy przebywają w kraju, w którym stosuje się apartheid czy poza nim.

Przepis art. IV zobowiązuje państwa-strony konwencji do likwidowania i zapobiegania zbrodni apartheidu oraz zapobiegania powstawaniu poparcia dla

²¹ Międzynarodowa konwencja o zwalczaniu i karaniu zbrodni apartheidu uchwalona rezolucją 3068 (XXVIII) Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych, otwarta do podpisu w Nowym Jorku 30 listopada 1973 r., ratyfikowana przez Polskę 5 lutego 1976 r. (Dz. U. 1976, Nr 32, poz. 186).

niego i polityki segregacji rasowej oraz karania winnych tych zbrodni. Państwa-strony powinny również podjąć środki legislacyjne, sędowe i administracyjne, mające na celu ściganie, sędzenie i karanie osób winnych i oskarżonych o zbrodnie apartheidu.

Z realizacji zobowiązań konwencji państwa-strony składają sprawozdania za pośrednictwem Sekretarza Generalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych Specjalnemu Komitetowi do Spraw Apartheidu (art. VII).

Aby umożliwić sprawne ściganie i karanie sprawców zbrodni apartheidu osoby oskarżone o dokonanie zbrodni apartheidu mogą być sędzone przez sąd każdego z państw-stron konwencji lub przez międzynarodowy trybunał karny (art. V), a na potrzeby ekstradycji czyny te nie są uznawane za przepęstwa polityczne (art. XI).

2.9. Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego

Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego uchwalony został 17 lipca 1998 r. w Rzymie²². Stanowi on podstawę prawnomiędzynarodową funkcjonowania Międzynarodowego Trybunału Karnego (MTK) w Hadze. Zgodnie z art. 1 MTK jest to stały sąd międzynarodowy władny wykonywać jurysdykcję wobec osób, które dopuściły się najpoważniejszych zbrodni wagi międzynarodowej. Zakres jurysdykcji MTK określa art. 5 ust. 1 Statutu, w którym wymienione są: zbrodnie ludobójstwa, zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnie wojenne oraz zbrodnie agresji. W art. 6 zdefiniowane zostało pojęcie „ludobójstwa”, w art. 7. pojęcie „zbrodni przeciwko ludzkości”, a w art. 8 pojęcie „zbrodni wojennych”. Jako formy zbrodni przeciwko ludzkości wskazano w Statucie: „prześadowanie jakiegokolwiek możliwej do zidentyfikowania grupy lub zbiorowości z powodów politycznych, rasowych, narodowych, etnicznych, kulturowych, religijnych, płci (*gender*) w rozumieniu ustępu 3 lub z innych powodów powszechnie uznanych za niedopuszczalne na podstawie prawa międzynarodowego, w związku z jakimkolwiek czynem, do którego odnosi się niniejszy ustęp lub z jakąkolwiek zbrodnią objętą jurysdykcją Trybunału” (art. 7 ust. 1 lit. h) oraz zbrodnię apartheidu (art. 7 ust. 1 lit. j). W art. 7 ust. 2 lit. g zdefiniowano „prześadowanie” jako celowe i dotkliwe, sprzeczne z prawem międzynarodowym, pozbawianie podstawowych praw jakiegokolwiek grupy lub wspólnoty z powodu jej tożsamości, natomiast w art. 7 ust. 2 lit. h „zbrodnie apartheidu” jako niehumanitarne działania o charakterze podobnym do opisanych w ustępie 1, dokonane w ramach zinstytucjonalizowanego ustroju ukierunkowanego na systematyczny ucisk oraz przewagę jednej grupy rasowej nad jakąkolwiek inną grupą lub grupami rasowymi oraz dokonane w zamiarze utrzymania tego ustroju.

²² Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz. U. 2003, Nr 78, poz. 708), podpisany przez Polskę 9 kwietnia 1999 r. i ratyfikowany 12 listopada 2001 r.

2.10. Deklaracja z Durbanu oraz Program Działania

W dniach od 31 sierpnia do 8 września 2001 r. obradowała w Durbanie w Republice Południowej Afryki Światowa Konferencja Przeciwko Rasizmowi, Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i Związanej z Nimi Nietolerancji. Owocem prac była tzw. Deklaracja z Durbanu oraz Program Działania²³.

Ten obszerny dokument zawiera wezwanie do państw do powzięcia skutecznych, konkretnych i szerokich środków mających na celu zapobieganie, zwalczanie oraz wyeliminowanie wszelkich form i przejawów rasizmu, dyskryminacji rasowej, ksenofobii oraz innych form nietolerancji. Podkreśla potrzebę stworzenia skutecznych mechanizmów zwalczania rasizmu poprzez współdziałanie, koordynację i spójność działań. Wzywa państwa do ratyfikacji i przystąpienia do Międzynarodowej konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji przez państwa, które do tej pory tego nie uczyniły. Wymaga, aby państwa karały przemoc oraz rasistowskie i ksenofobiczne działania grup nawiązujących do neonazistowskich, neofaszystowskich i innych ideologii przemocy. Wzywa państwa, które do tej pory nie wprowadziły krajowych planów walki z rasizmem, dyskryminacją rasową, ksenofobią i związanymi z nimi formami nietolerancji, żeby opracowały i monitorowały wdrażanie tych planów.

W Deklaracji do przępstw z nienawięci odnoszą się punkty 85, 86, 87.

W pkt. 85 „potępia się platformy polityczne i organizacje działające w oparciu o rasizm, ksenofobię lub doktryny wyższości rasowej i związaną z nimi dyskryminację, jak również ustawodawstwo i praktyki oparte o rasizm, dyskryminację rasową, ksenofobię i związaną z nimi nietolerancję jako nieporównywalne z demokracją oraz przejrzystym i odpowiedzialnym rżądzeniem. Stwierdza się, że rasizm, dyskryminacja rasowa, ksenofobia i związana z nimi nietolerancja rozgrzeszane przez politykę rżądów gwałcą prawa człowieka i mogą zagrozić stosunkom przyjaźni łączącym narody, współpracy między narodami i międzynarodowemu pokojowi i bezpieczeństwu”.

W pkt. 86 „przypomina się, że propagowanie wszelkich idei opartych o wyższość rasową lub nienawięć ogłosi się jako przępstwa karalne prawem, przez wzgląd na zasady ucieleśnione w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka i prawa wyraźnie ujęte w artykule 5 Międzynarodowej Konwencji o Eliminacji Wszelkich Form Dyskryminacji Rasowej”

W art. 87 „zauważa się, że artykuł 4, punkt b, Międzynarodowej Konwencji o Eliminacji Wszelkich Form Dyskryminacji Rasowej nakłada na Państwa zobowiązanie zachowania czujności i podejmowania działań przeciw organizacjom, które propagują idee oparte na wyższości rasowej lub nienawięci, aktach przemocy lub podżęganiu do tego rodzaju aktów. Organizacje te należy potępiać i zniechęcać”.

²³ Światowa Konferencja Przeciwko Rasizmowi, Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i Związanej z Nimi Nietolerancji przyjęta w dniu 8 września 2001 r. w Durbanie.

W Programie Działania do przepisów ścięle zwięzanych z przepęstwami z nienawięci należą punkty 84, 85, 89.

W pkt. 84 „nalega się, by Państwa podjęły skuteczne środki walki z czynami przepępczymi motywowanymi rasizmem, dyskryminacją rasową, ksenofobią i zwięzaną z nimi nietolerancją, by działały tak, aby tego rodzaju motywacje uznawano za czynnik obciążający przy ferowaniu wyroku, by nie dopuścić do zaistnienia bezkarności tych przepęstw i by zapewnić funkcjonowanie rządów prawa”.

W pkt. 85 „nalega się by Państwa wszczywały śledztwa celem zbadania możliwości istnienia zwięzków między ściganiem przepęstw, przemocą stosowaną przez policję i sankcjami karnymi z jednej strony, a rasizmem, dyskryminacją rasową, ksenofobią i zwięzaną z nimi nietolerancją z drugiej po to, by zdobyć dowody niezbędne do podjęcia koniecznych działań na rzecz wykorzenia owych zwięzków i praktyk dyskryminacyjnych”.

W pkt. 89 „wzywa się Państwa aby promowały działania służące zapobieganiu pojawiania się i zwalczaniu stosujących przemoc ideologii neofaszystowskich, promujących rasową nienawięć i dyskryminację oraz opinii rasistowskich i ksenofobicznych, w tym działania służące zwalczaniu negatywnych wpływów tego typu ideologii, zwłaszcza na ludzi młodych, za pomocą kształcenia formalnego i nieformalnego, mediów i sportu”.

W pkt. 89 „nalega się by Państwa przeprowadzały kompleksowe, wyczerpujące, aktualne i bezstronne śledztwa dotyczące bezprawnych aktów rasizmu i dyskryminacji rasowej, by stosownie ścigały przepęstwa *ex officio*, lub inicjowały, albo ułatwiały podejmowanie wszelkich stosownych działań w następstwie przepęstw o charakterze rasistowskim lub ksenofobicznym; by zapewniały nadawanie wysokiego priorytetu śledztwom karnym i cywilnym dotyczącym przepęstw o charakterze rasowym lub ksenofobicznym oraz czynne i konsekwentne ich ściganie oraz by zapewniały prawo do równego traktowania przed sądami i wszelkimi innymi organami wymiaru sprawiedliwości. W zwięzku z tym, Światowa Konferencja podkreśla wagę krzewienia świadomości wśród różnych czynników działających w systemie wymiaru sprawiedliwości karnej oraz szkolenia ich celem zapewnienia rzetelnego i bezstronnego stosowania prawa. Dlatego zaleca ona powołanie służb monitorowania anty-dyskryminacyjnego”.

2.11. Konwencja Rady Europy o cyberprzepępczoęci i protokół dodatkowy dotyczęcy penalizacji czynów o charakterze rasistowskim lub ksenofobicznym popełnionych przy użyciu systemów komputerowych

Konwencja Rady Europy o cyberprzepępczoęci z dnia 23 listopada 2001 r. sporządżona została w Budapeszcie²⁴. Ta umowa międzynarodowa weszła w życie w Polsce od 1 lipca 2014 r. Szczególnie istotnym, w kwestii przepęstw z nienawięci, jej elementem jest Protokół dodatkowy dotyczęcy penalizacji czynów o charakterze rasistowskim lub ksenofobicznym popełnionych przy użyciu systemów komputerowych sporządżony w dniu 28 stycznia 2003 r. w Strasburgu²⁵. Protokół dodatkowy wszedł w życie w Polsce w dniu 1 czerwca 2015 r.²⁶.

W preambule Protokołu sygnatariusze stwierdzają m.in., iż: akty o charakterze rasistowskim i ksenofobicznym stanowią pogwałcenie praw człowieka i zagrożenie dla rządów prawa i demokratycznej stabilności. Ponadto prawo wewnętrzne i międzynarodowe winno zapewniać odpowiednie prawne środki reakcji na propagandę o charakterze rasistowskim i ksenofobicznym rozpowszechnianę poprzez systemy komputerowe. Istnieje również ryzyko nadużywania lub wykorzystywania systemów komputerowych do rozpowszechniania propagandy rasistowskiej i ksenofobicznej. Jednocześnie pamiętać należy o konieczności zagwarantowania właściwej równowagi pomiędzy swobodę wyrażania opinii, a efektywnę walkę z aktami o charakterze rasistowskim i ksenofobicznym.

W art. 2 Protokołu zdefiniowane zostały „materiały rasistowskie lub ksenofobiczne” jako: „każdy materiał pisemny, każdy wizerunek lub każde inne wyrażenie myęli lub teorii, które nawołują, popierają lub podżegają do nienawięci, dyskryminacji lub przemocy przeciw jakiegokolwiek osobie lub grupie osób, ze względu na rasy, kolor, pochodzenie narodowe lub etniczne, jak również religię, jeżeli wykorzystywana jest ona jako pretekst dla któregokolwiek ze wskazanych wyżej zachowań”.

²⁴ Konwencja Rady Europy o cyberprzepępczoęci, przyjęta i otwarta do podpisu w Budapeszcie w dniu 23 listopada 2001 r., podpisana przez Polskę 21 lipca 2003 r. i ratyfikowana 12 września 2014 r. (Dz. U. 2014, Nr 0, poz. 1514).

²⁵ Protokół dodatkowy do Konwencji Rady Europy o cyberprzepępczoęci dotyczęcy penalizacji czynów o charakterze rasistowskim lub ksenofobicznym popełnionych przy użyciu systemów komputerowych, sporządżony w Strasburgu dnia 28 stycznia 2003 r., ratyfikowany przez Polskę w dniu 29 stycznia 2015 r. (Dz. U. 2015, Nr 0, poz. 730).

²⁶ Genezę, formy zjawiskowe oraz możliwości przeciwdziałania zjawisku przepęstw z nienawięci popełnianych za pomocą Internetu omówiono w: A. Lewkowicz, *Mowa nienawięci w cyberprzestrzeni*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014, s. 80-89. Treęci o charakterze mowy nienawięci zamieszczone na amerykańskich stronach internetowych przeanalizowano natomiast w: P.B. Gerstenfeld, D.R. Grant, C.P. Chiang, *Hate Online. A Content Analysis of Extremist Internet Sites*, [w:] P.B. Gerstenfeld, D.R. Grant (red.), *Crimes of Hate. Selected Reading*, SAGE Publications 2004, s. 144-153.

Rozdział II Protokołu obejmujący artykuły 3-7 zobowiązujące państwa-strony do penalizacji takich zachowań jak: rozpowszechnianie materiałów rasistowskich i ksenofobicznych w systemie komputerowym (art. 3), groźby powodowane rasizmem i ksenofobią (art. 4), zniewagi powodowane rasizmem i ksenofobią (art. 5), zaprzeczanie, poważne umniejszanie znaczenia, akceptacja lub usprawiedliwianie zbrodni ludobójstwa oraz zbrodni przeciwko ludzkości (art. 6) oraz podżeganie i pomocnictwo do powyższych przestępstw (art. 7).

Zgodnie z art. 3 strony konwencji zobowiązane są do uznania w prawie krajowym za przestępstwo umyślnej i bezprawnej dystrybucji lub publicznego udostępniania w inny sposób materiałów rasistowskich i ksenofobicznych w systemie komputerowym.

Na podstawie art. 4 Protokołu w prawie krajowym powinno być karane umyślne bezprawne groźenie, przy użyciu systemu komputerowego, popełnieniem poważnego przestępstwa, zdefiniowanego zgodnie z prawem wewnętrznym osobom, z racji ich przynależności do grupy wyodrębnionej z uwagi na rasy, kolor, pochodzenie narodowe lub etniczne, jak również do grupy religijnej, jeżeli wykorzystywana jest ona jako pretekst dla któregośkolwiek ze wskazanych wyżej zachowań lub grupie osób wyodrębnionej ze względu na którąśkolwiek z tych cech.

W oparciu o art. 5 Protokołu państwa zobowiązane są do penalizacji umyślnej i bezprawnej publicznej zniewagi, przy użyciu systemu komputerowego osób z racji ich przynależności do grupy wyodrębnionej z uwagi na rasy, kolor, pochodzenie narodowe lub etniczne, jak również do grupy religijnej, jeżeli wykorzystywana jest ona jako pretekst dla któregośkolwiek ze wskazanych wyżej zachowań lub grupie osób wyodrębnionej ze względu na którąśkolwiek z tych cech.

Na mocy art. 6 Protokołu za przestępstwo w prawie krajowym uznać należy umyślne i bezprawne rozpowszechnianie oraz publiczne udostępnianie w inny sposób, poprzez system komputerowy, materiałów, które zaprzeczają, poważnie umniejszają znaczenie, aprobują lub usprawiedliwiają akty ludobójstwa lub zbrodnie przeciwko ludzkości zdefiniowane przez prawo międzynarodowe i uznane za takie przez ostateczne i wiążące decyzje Międzynarodowego Trybunału Wojskowego, ustanowionego Umową Londyńską z dnia 8 maja 1945 r., lub innego sądu międzynarodowego, ustanowionego zgodnie ze stosownymi instrumentami międzynarodowymi, którego jurysdykcję uznaje ta Strona.

Zgodnie z art. 7 Protokołu przestępstwem w krajowym porządku prawnym powinno być także umyślne i bezprawne pomocnictwo lub podżeganie do popełnienia któregośkolwiek z przestępstw określonych zgodnie z niniejszym Protokołem.

W polskim Kodeksie karnym realizację art. 3 Protokołu stanowi art. 256 § 1 i 2. Odpowiednikiem art. 4 Protokołu jest art. 119 k.k. Penalizacji zachowań przewidzianych w art. 5 Protokołu ustawodawca polski dokonał w art. 257 k.k. Przepęstwo o znamionach określonych w art. 6 Protokołu przewiduje art. 55

ustawy o IPN (kłamstwo oświęcimskie)²⁷. Kodeks karny przewiduje również odpowiedzialność za pomocnictwo (art. 18 § 3) i podżeganie (art. 18 § 2) do popełnienia przepęstwa. Mając powyższe na uwadze uznać należy, iż w polskim porządku prawnym spenalizowane zostały wszystkie przepęstwa określone w Protokole dodatkowym dotyczącym penalizacji czynów o charakterze rasistowskim lub ksenofobicznym popełnionych przy użyciu systemów komputerowych.

Wśród pozostałych aktów prawa międzynarodowego w mniejszym zakresie dotyczących kwestii dyskryminacji i nienawięci wymienić należy ponadto²⁸: Konwencję o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości²⁹, Konwencję o zwalczaniu i karaniu zbrodni apartheidu³⁰, Konwencję dotyczącą dyskryminacji w zakresie zatrudnienia i wykonywania zawodu³¹, Konwencję w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty³² oraz Konwencję przeciw apartheidowi w sporcie³³.

3. Przepęstwa z nienawięci w prawie europejskim

Fundamentem prawa pierwotnego Unii Europejskiej jest Traktat o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej³⁴. W tytule V Traktatu pt. „Przestrzeń wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości” w art. 67 ust. 3 stwierdzono, iż „Unia dokłada starań, aby zapewnić wysoki poziom bezpieczeństwa za pomocą środków zapobiegających przepęstności, rasizmowi i ksenofobii oraz zwalczających te zjawiska, a także za pomocą środków służących koordynacji i współpracy organów policyjnych i sądowych oraz innych właściwych organów, a także za pomocą wzajemnego uznawania orzeczeń sądowych w sprawach karnych i, w miarę potrzeby, przez zbliżanie przepisów karnych”.

²⁷ Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz. U. 2016, Nr 0, poz. 152, tekst jednolity ze zm.), dalej przytaczana jako u.o.IP.N.

²⁸ Pełny przegląd konwencji międzynarodowych dotyczących problemu dyskryminacji w: B. Kunicka-Michalska, *Przegląd ustawodawstwa dotyczącego zwalczania dyskryminacji rasowej i ksenofobii*, „Problemy Prawa Karnego” 2001, nr 21, s. 46-58.

²⁹ Konwencja o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych dnia 26 listopada 1968 r. (Dz. U. 1970, Nr 26, poz. 208).

³⁰ Międzynarodowa konwencja o zwalczaniu i karaniu zbrodni apartheidu, przyjęta dnia 30 listopada 1973 r. rezolucją 3068 (XXVIII) Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych (Dz. U. 1976, Nr 32, poz. 186).

³¹ Konwencja (nr 111) dotycząca dyskryminacji w zakresie zatrudnienia i wykonywania zawodu, przyjęta w Genewie dnia 25 czerwca 1958 r. (Dz. U. 1961, Nr 42, poz. 218).

³² Konwencja w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty, sporządzona w Paryżu dnia 15 grudnia 1960 r. (Dz. U. 1964, Nr 40, poz. 268).

³³ Międzynarodowa Konwencja przeciw apartheidowi w sporcie, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1985 r. (Dz. U. 1988, Nr 14, poz. 100).

³⁴ Wersja skonsolidowana Traktatu o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE C 326 z dnia 26 października 2012 r., s. 1). W latach 1958-1993 funkcjonował pod nazwą Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Gospodarczą, a w latach 1993-2009 jako Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską.

Przeciwdziałanie rasizmowi i ksenofobii jest zatem jednym z priorytetów Unii Europejskiej.

3.1. Wspólne działanie 96/443/WSiSW w celu zwalczania rasizmu i ksenofobii

Pierwszym unijnym aktem prawnym odnoszącym się do problematyki przestępstw z nienawięci było Wspólne działanie 96/443/WSiSW w celu zwalczania rasizmu i ksenofobii przyjęte 15 lipca 1996 r.³⁵. Akt ten ma charakter instrumentu harmonizacji bezpośredniej i definiuje kierunki unijnej polityki karnej w ramach tzw. III filaru Wspólnoty Europejskiej³⁶. W preambule Państwa Członkowskie stwierdziły, iż istnieje konieczność współpracy międzynarodowej na rzecz zwalczania rasizmu i ksenofobii, w szczególności mając na uwadze wzrastającą liczbę tego typu przestępstw oraz występujące różnice pomiędzy niektórymi systemami prawa karnego dotyczące kary za określone rodzaje zachowań rasistowskich i ksenofobicznych. W Tytule I art. A Państwa Członkowskie zobowiązały się do objęcia sankcją karną takich zachowań jak: a) publiczne podburzanie do dyskryminacji, przemocy lub nienawięci rasowej w odniesieniu do grup osób lub członków takich grup określonych ze względu na kolor skóry, rasę, wyznawaną religię albo pochodzenie narodowe lub etniczne³⁷; b) publiczne akceptowanie, z powodów rasowych lub ksenofobicznych, przestępstw przeciwko ludzkości i łamania praw człowieka; c) publiczna negacja przestępstw określonych w art. 6 Karty Międzynarodowego Trybunału Wojskowego dołączonej do Porozumienia Londyńskiego z dnia 8 kwietnia 1945 r., na tyle, na ile obejmują one zachowania pogardliwe i poniżające w stosunku do grup osób określanych przez odniesienie do koloru skóry, rasy, wyznawanej religii lub pochodzenia narodowego lub etnicznego; d) publiczne rozpowszechnianie lub dystrybuowanie opracowań, obrazów i innych materiałów będących wyrazem rasizmu i ksenofobii; e) uczestnictwo w działalności grup, organizacji lub stowarzyszeń, dotyczącej dyskryminacji, przemocy lub nienawięci rasowej, etnicznej lub religijnej. Ponadto art. B określał zasady współpracy organów ścigania i sądów w obszarze zwalczania przestępczości rasistowskiej i ksenofobicznej.

³⁵ Wspólne działanie z dnia 15 lipca 1996 r. przyjęte przez Radę na podstawie art. K.3 Traktatu o Unii Europejskiej, dotyczącego działania w celu zwalczania rasizmu i ksenofobii 96/443/WSiSW (Dz. Urz. UE L 185 z dnia 24 lipca 1996 r., s. 33).

³⁶ M. Woiński, *Prawnokarne aspekty zwalczania mowy nienawięci*, Warszawa 2014, s. 51-52. Wspólne działania zastąpione zostały następnie przez decyzje ramowe.

³⁷ Jak wskazuje M. Woiński zwrot „nienawięci rasowe” jest nieadekwatny mając na uwadze dalszą część przepisu, który odnosi się nie tylko do grup rasowych ale również wyróżnionych ze względu na wyznanie, religię, pochodzenie narodowe lub etniczne (M. Woiński, *Prawnokarne aspekty zwalczania mowy nienawięci*, Warszawa 2014, s. 57).

3.2. Decyzja Ramowa 2008/913/WSiSW w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawno-karnych

Decyzja ramowa Rady stanowi akt prawa europejskiego ścięle odnoszący się do przestępstw z nienawięci, stąd konieczne jest jego szersze omówienie. Decyzja jest uzupełnieniem Wspólnego działania w celu zwalczania rasizmu i ksenofobii z dnia 15 lipca 1996 r., które jednocześnie uchyliła³⁸.

W preambule decyzji Rada Unii Europejskiej uznaje, iż „rasizm i ksenofobia są bezpośrednim pogwałceniem zasad wolności, demokracji, poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności oraz państwa prawnego, na których opiera się Unia Europejska i które są wspólne wszystkim państwom członkowskim. Ponadto uwzględnia, iż „rasizm i ksenofobia stanowią zagrożenie dla grup osób będących celem takich zachowań. Aby te same czyny były we wszystkich państwach członkowskich uznawane za przestępstwa oraz by osobom fizycznym i prawnym, które się ich dopuęciły lub są za nie odpowiedzialne, groziły skuteczne, proporcjonalne i odstraszające sankcje, potrzebne jest określenie w Unii Europejskiej wspólnego podejęcia prawnokarnego do walki z rasizmem i ksenofobią”. Podkreęla się również, że walka z rasizmem i ksenofobią nie może ograniczać się do płaszczyzny prawnokarnej zważywszy, że pełna harmonizacja przepisów prawa karnego państw członkowskich nie jest możliwa na tym etapie integracji.

Celem decyzji ramowej jest zapewnienie, aby przestępstwa popełnione z pobudek rasistowskich i ksenofobicznych podlegały we wszystkich państwach członkowskich w stopniu co najmniej minimalnym, skutecznym, proporcjonalnym i odstraszającym sankcjom karnym. Rada uznaje, że nie może on być osiągnięty przez państwa członkowskie działające osobno, gdyż potrzebne są wspólne i spójne zasady. W związku z tym cel ten może zostać lepiej osiągnięty na szczeblu Unii Europejskiej.

Podkreęlić należy, iż w decyzji ramowej zdefiniowany został termin „nienawięci”, który należy rozumieć jako „odnoszący się do nienawięci okazywanej ze względu na rasę, kolor skóry, religię, pochodzenie lub przynależność narodową lub etniczną”. Ponadto termin „religia” rozumiany powinien być jako „odnoszący się ogólnie do osób określanych według ich przekonań religijnych lub światopoglądu”. Termin „pochodzenie” odnosi się natomiast do „osób lub grup osób będących potomkami osób rozpoznawalnych na podstawie pewnych cech (np. rasy lub koloru skóry), przy czym pewne z tych cech mogą obecnie już nie występować”.

Przyjęte w decyzji ramowej kryteria rasy, koloru skóry, wyznawanej religii, pochodzenia albo przynależności narodowej lub etnicznej, statusu społecznego lub przekonań politycznych jako powodu nienawięci stanowią

³⁸ Decyzja ramowa Rady 2008/913/WSiSW z dnia 28 listopada 2008 r. w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawnokarnych (Dz. Urz. UE L 328 z dnia 6 grudnia 2008, s. 55).

minimum, które państwa członkowskie mogą rozszerzyć na osoby lub grupy definiowane według innych kryteriów.

Istotnym postanowieniem jest, iż wszczęcie dochodzenia w sprawie przępstw na tle rasistowskim i ksenofobicznym oraz podjęcie odnośnych czynności w zakresie ścigania nie powinno być uzależnione od złożenia doniesienia lub wniesienia skargi przez ofiarę. Wynika to z faktu, że osoby takie są szczególnie zagrożone i niechętne do podejmowania kroków prawnych.

W art. 1 ust. 1 państwa członkowskie zobowiązane zostały do wprowadzenia karalności umyślnych przępstw na tle rasistowskim i ksenofobicznym. Uznane zostały za nie takie czyny jak: a) publiczne nawoływanie do przemocy lub nienawięci skierowanej przeciwko grupie osób, którą definiuje się według rasy, koloru skóry, wyznawanej religii, pochodzenia albo przynależności narodowej lub etnicznej, lub przeciwko członkowi takiej grupy, b) popełnienie czynu, o którym mowa powyżej, przez publiczne rozpowszechnianie lub rozprowadzanie tekstów, obrazów lub innych materiałów, c) publiczne aprobowanie, negowanie lub rażące pomniejszanie zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości oraz zbrodni wojennych w rozumieniu art. 6, 7 i 8 statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego skierowanych przeciwko grupie osób, którą definiuje się według rasy, koloru skóry, wyznawanej religii, pochodzenia albo przynależności narodowej lub etnicznej, lub przeciwko członkowi takiej grupy, jeśli czyny takie mogą podburzać do przemocy lub wzbudzać nienawięć skierowaną przeciwko tej grupie lub jej członkowi, d) publiczne aprobowanie, negowanie lub rażące pomniejszanie zbrodni określonych w art. 6 Karty Międzynarodowego Trybunału Wojskowego³⁹ załączonej do porozumienia londyńskiego z dnia 8 sierpnia 1945 r., a skierowanych przeciwko grupie osób, którą definiuje się według rasy, koloru skóry, wyznawanej religii, pochodzenia albo przynależności narodowej lub etnicznej, lub przeciwko członkowi takiej grupy, jeśli czyny takie mogą podburzać do przemocy lub wzbudzać nienawięć skierowaną przeciwko tej grupie lub jej członkowi. Podkreślić należy, iż powyższe warunki wypełnione zostały przez ustawodawcę polskiego poprzez penalizację opisanych zachowań w art. 119, 256 i 257 k.k. oraz art. 55 ustawy o IPN.

W art. 2 wprowadzono zobowiązanie do zapewnienia karalności podzęgania do publicznego aprobowania, negowania lub rażącego pomniejszania zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości, zbrodni przeciwko pokojowi oraz zbrodni wojennych (ust. 1). Ponadto karalne powinno być pomocnictwo do wszystkich czynów określonych w art. 1 jako przępstwa na tle rasistowskim i ksenofobicznym (ust. 2).

W art. 3 określone zostały sankcje karne za przępstwa z art. 1 i 2. Decyzja wymaga od państw członkowskich, aby kary te były skuteczne,

³⁹ Porozumienie międzynarodowe w przedmiocie ścigania i karania głównych przępców wojennych Osi Europejskiej, Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego, podpisane w Londynie 8 sierpnia 1945 r. (Dz. U. 1947, Nr 63, poz. 367). Zbrodnie określone w art. 6 Karty to zbrodnie przeciw pokojowi, zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko ludzkości

proporcjonalne i odstrasające (ust. 1). Następnie precyzuje, że kara za przepęstwo z art. 1 powinna kształtować się w maksymalnym wymiarze co najmniej od 1 roku do 3 lat pozbawienia wolności. Należy zatem podkreślić, iż polska prawnokarna regulacja odpowiedzialności za przepęstwa z nienawięci spełnia wymogi decyzji (art. 256 i 257 k.k.), a nawet jest surowsza (art. 119 k.k.).

W art. 4. stwierdzono, że państwa członkowskie powinny podjąć środki, aby w przypadku przepęstw innych niż określone w art. 1 i 2 pobudki rasistowskie i ksenofobiczne mogły stanowić okoliczność obciążającą lub aby pobudki takie mogły być uwzględniane przez sądy przy wymiarze kary.

W polskim prawie karnym rolę taką spełnia uwzględnienie motywacji sprawcy przy sądowym wymiarze kary⁴⁰. W Kodeksie karnym brak jest ustawowej definicji motywacji zasługującej na szczególne potępienie. W orzecznictwie wskazuje się, iż przy ocenie motywacji sprawcy należy odwoływać się do kryteriów moralnych⁴¹. Motywy działania sprawcy zasługują na szczególne potępienie, gdy są jaskrawo naganne, wywołują silne reakcje repulsywne w społeczeństwie i przekraczają próg „zwykłego” potępienia⁴². W doktrynie przyjmuje się, iż motywacją zasługującą na szczególne potępienie jest niewątpliwie działanie w celu poniżenia godności ofiary czy motywowane szczególną nienawięcią⁴³.

Warto podkreślić, iż ustawodawcy innych państw członkowskich zdecydowali się *explicite* wyrazić w kodeksie karnym, iż okolicznością obciążającą sprawcę jest popełnienie przepęstwa z pobudek rasistowskich, antysemickich lub innego rodzaju dyskryminacyjnych związanych z ideologią, religią lub poglądami ofiary, jej przynależnością etniczną, rasową lub narodowością, jej płcią, orientacją seksualną, chorobą lub niepełnosprawnością⁴⁴.

W art. 5 zobligowano państwa członkowskie do wprowadzenia niezbędnych środków dla zapewnienia możliwości pociągnięcia osoby prawnej do odpowiedzialności za przepęstwa z art. 1 i 2, popełnione na jej korzyść przez osobę, która działała indywidualnie lub jako część organu tej osoby prawnej i która w tej osobie prawnej sprawuje funkcję kierowniczą (ust. 1). Ponadto analogiczne środki powinny być stosowane dla pociągnięcia osoby prawnej do odpowiedzialności, w przypadku gdy brak nadzoru lub kontroli ze strony jednej z osób wymienionych w ust. 1 umożliwił osobie im podległej popełnienie na korzyść tej osoby prawnej przepęstw z art. 1 i 2 (ust. 2). Pociągnięcie do

⁴⁰ Szerzej na temat zasad wymiaru kar i środków karnych w: V. Konarska-Wrzošek, *Dyrektywy wyboru kary w polskim ustawodawstwie karnym*, Toruń 2002; T. Kaczmarek (red.), *System prawa karnego. Nauka o karze. Sądowy wymiar kary*, t. 5, Warszawa 2014.

⁴¹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 5 sierpnia 1971 r. (sygn. akt IV KR 144/71), OSNKW 1972, z. 1, poz. 8.

⁴² Wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 27 kwietnia 1999 r. (sygn. akt II AKA 12/99), OSP 2000, z. 9, poz. 127; wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 16 stycznia 2002 r. (sygn. akt II AKA 308/01), KZS 2002, z. 2, poz. 32.

⁴³ N. Kłaczyńska, [w:] J. Giezek (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, Warszawa 2007, s. 321.

⁴⁴ B.J. Stefańska, *Ustawowe okoliczności obciążające w hiszpańskim prawie karnym*, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 7-8, s. 127-128.

odpowiedzialności osoby prawnej nie wyklucza postępowania karnego przeciwko osobom fizycznym będącym sprawcami przępstw z art. 1 i 2, lub pomocnikami (ust. 3).

W polskim systemie prawnym możliwość pocięgnięcia do odpowiedzialności karnej osób prawnych przewiduje ustawa o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary⁴⁵. Zgodnie z art. 16 ust. 1 pkt 9 zakres przedmiotowy ustawy obejmuje również przępstwa przeciwko ludzkości określone w art. 119 k.k. oraz przępstwa przeciwko porządkowi publicznemu określone w art. 256 i 257 k.k.⁴⁶.

W art. 6 decyzji ramowej określone zostały sankcje nakładane na osoby prawne. Państwa członkowskie zostały zobowiązane do stosowania kar skutecznych, proporcjonalnych i odstrasających. Obejmować one mogą grzywny lub kary pieniężne o innym charakterze, a także takie kary jak: pozbawienie prawa do wsparcia publicznego lub pomocy publicznej, czasowy lub stały zakaz działalności handlowej, nadzór sądowy, sądowy nakaz likwidacji.

W art. 7 stwierdza się, iż przepisy decyzji ramowej nie wpływają na obowiązek przestrzegania praw podstawowych i ogólnych zasad prawnych, w tym wolności wypowiedzi i wolności stowarzyszania się oraz nie zobowiązują państw członkowskich do stosowania środków ęrodków niezgodnych z podstawowymi zasadami dotyczącymi wolności stowarzyszania się i wolności wypowiedzi, w szczególności wolności prasy i innych mediów.

Szczególnie istotny jest przepis art. 8, który stanowi, że ęciganie przępstw rasistowskich i ksenofobicznych z art. 1 i 2 decyzji nie powinno zależeć od fakty złożenia doniesienia lub wniesienia skargi. W polskim prawie karnym przępstw z art. 119, 256 i 257 k.k. oraz art. 55 ustawy o IPN są przępstwami publicznoskargowymi, a więc spełniają ten warunek.

W art. 9 przyznana została jurysdykcja państwa członkowskiego, jeżeli przępstwa z art. 1 i 2 popełnione zostały: a) w całości lub częściowo na jego terytorium; b) przez jego obywatela; c) na korzyść osoby prawnej, której siedziba znajduje się na terytorium tego państwa członkowskiego, a także w przypadku przępstw popełnionych w obrębie systemu informacyjnego jeżeli: a) sprawca, popełniając te czyny, jest fizycznie obecny na jego terytorium, niezależnie od tego czy czyny te dotyczą materiału zawartego w systemie informacyjnym kontrolowanym z jego terytorium; b) czyny te dotyczą materiału zawartego w systemie informacyjnym kontrolowanym z jego terytorium, niezależnie od tego czy sprawca, popełniając je, jest fizycznie obecny na jego terytorium.

Na mocy art. 10 państwa członkowskie zobowiązane zostały do wykonania przepisów decyzji ramowej do dnia 28 listopada 2010 r. oraz

⁴⁵ Ustawa z dnia 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz. U. 2014, Nr 0, poz. 1417, tekst jednolity ze zm.).

⁴⁶ Zasady odpowiedzialności karnej podmiotów zbiorowych omówione zostały w: M. Filar (red.), *Komentarz do ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary*, Toruń 2006.

przekazanie Sekretariatowi Generalnemu Rady oraz Komisji tekstu przepisów, które przenoszą do ich prawa krajowego obowiązki wynikające z niniejszej decyzji ramowej. Na podstawie sprawozdania Rady opartego na takich informacjach oraz pisemnego sprawozdania Komisji Rada ocenia do dnia 28 listopada 2013 r., w jakim zakresie państwa członkowskie wykonały niniejszą decyzję ramową⁴⁷.

3.3. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej

Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej została uchwalona i podpisana w dniu 7 grudnia 2000 r. w Nicei⁴⁸. Moc wiążąca dokumentu została mu nadana przez Traktat Lizboński podpisany 13 grudnia 2007 r., który wszedł w życie 1 grudnia 2009 r.⁴⁹. Karta stanowi zbiór fundamentalnych praw człowieka i obowiązków obywatelskich UE. W zakresie przestępstw z nienawięci szczególnie istotna jest regulacja art. 21, który stanowi, iż „zakazana jest wszelka dyskryminacja w szczególności ze względu na płeć, rasę, kolor skóry, pochodzenie etniczne lub społeczne, cechy genetyczne, język, religię lub przekonania, poglądy polityczne lub wszelkie inne poglądy, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną”. Zauważyć należy, iż przepis ten najszerzej ze wszystkich aktów prawa międzynarodowego i europejskiego określa ramy ochrony przed dyskryminacją. Ponadto w art. 10 Karty zagwarantowano wolność myśli, sumienia i religii, w art. 11 wolność wypowiedzi i informacji, w art. 12 wolność zgromadzania się i stowarzyszania.

Konkludując powyższe rozważania dotyczące prawa międzynarodowego i prawa europejskiego stwierdzić należy, iż polska prawnokarna regulacja przestępstw z nienawięci spełnia wymogi traktatowe i unijne. Przepisy art. 119, 256 i 257 stanowią realizację zobowiązań wynikających z ratyfikowanych przez Polskę umów międzynarodowych oraz są zgodne z unijną dyrektywą. W dalszej części przedstawione zostaną praktyczne aspekty realizacji omówionych wyżej aktów prawa międzynarodowego w kontekście orzecznictwa międzynarodowych organów sądowniczych.

⁴⁷ Komisja przedstawiła Radzie i Parlamentowi swoje wnioski w dokumencie: Sprawozdanie Komisji dla Parlamentu Europejskiego i Rady dotyczące wykonania decyzji ramowej Rady 2008/913/WSiSW z dnia 28 listopada 2008 r. w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawnokarnych (Dz. Urz. UE L 328 z dnia 6 grudnia 2008 r., s. 55).

⁴⁸ Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej uchwalona i podpisana w dniu 7 grudnia 2000 r. w Nicei (Dz. Urz. UE C 326 z dnia 26 października 2010 r., s. 391-407).

⁴⁹ Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską podpisany w Lizbonie dnia 13 grudnia 2007 r. (Dz. U. 2009, Nr 203, poz. 1569).

4. Przepęstwa z nienawiści w orzecznictwie Komitetu Praw Człowieka i Komitetu ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

4.1. Orzecznictwo Komitetu Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych

Komitet Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych (*Human Rights Committee*) został powołany na mocy art. 28 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych. Uznanie jurysdykcji Komitetu przez państwa-strony Paktu w kwestii skarg indywidualnych obywateli następuje poprzez ratyfikację Protokołu fakultatywnego⁵⁰. W stosunku do Polski wszedł on w życie w dniu 7 lutego 1992 r. i jurysdykcja Komitetu została uznana dla faktów zaistniałych pod tej dacie. Komitet jest należącym do systemu uniwersalnego quasi-sądowniczym organem kontrolnym realizującym prawo jednostki do indywidualnego zaskarżenia naruszeń praw człowieka⁵¹. Funkcjonowanie Komitetu reguluje Cześć VI Konwencji obejmująca artykuły 28-47⁵². Komitet składa się z osiemnastu członków, którzy powinni być ludźmi o wysokim poziomie moralnym i uznanej kompetencji w dziedzinie praw człowieka, przy czym preferowane jest wykształcenie prawnicze (art. 28 ust. 1 i 2). Sposób wyboru członków Komitetu regulują art. 29 i 30. Wybór członków komitetu uwzględnia zasadę sprawiedliwego podziału geograficznego i reprezentacji różnych form cywilizacji, jak również podstawowych systemów prawnych (art. 31). Kadencja członka Komitetu trwa 4 lata z możliwością reelekcji, przy czym połowę składu wybiera się co 2 lata (art. 32). Kworum tworzy 12 członków, a decyzje zapadają większością głosów obecnych członków (art. 39). Posiedzenia dotyczące skarg indywidualnych są tajne. Państwa-strony są zobowiązane do przedkładania sprawozdań na temat środków przedsięwziętych przez nie w celu realizacji praw uznanych w Pakcie oraz postępu dokonanego w dziedzinie korzystania z tych praw (art. 40)⁵³. Raz w roku za pośrednictwem Rady

⁵⁰ Protokół fakultatywny do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, uchwalony przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w dniu 16 grudnia 1966 r. w Nowym Jorku, ratyfikowany przez Polskę 14 października 1991 r. (Dz. U. 1994, Nr 23, poz. 80).

⁵¹ Podkreślić należy, iż pierwszym uniwersalnym organem tego typu był Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej. Skargi do Komitetu do spraw Likwidacji Dyskryminacji Rasowej przeciw Polsce można składać na podstawie art. 14 Międzynarodowej Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej. Polska złożyła Sekretarzowi Generalnemu ONZ oświadczenie o uznaniu kompetencji Komitetu do rozpatrywania skarg indywidualnych 1 grudnia 1998 r., z zastrzeżeniem, że odnosi się ono do rozpatrywania skarg dotyczących wszystkich czynów, decyzji i faktów, które miały miejsce od dnia 2 grudnia 1998 r. Dotychczas Komitet ten nie rozpatrywał żadnej skargi przeciwko Polsce.

⁵² Szerzej o funkcjonowaniu Komitetu w: A. Michalska, *Komitet Praw Człowieka. Kompetencje, funkcjonowanie, orzecznictwo*, Warszawa 1994.

⁵³ Polska złożyła dotychczas VII sprawozdań, ostatnie za okres od 15 października 2008 r. do 31 października 2015 r. Sprawozdania są dostępne na stronie: <http://bip.ms.gov.pl/pl/prawa->

Gospodarczej i Społecznej ONZ Komitet składa sprawozdanie ze swojej działalności Zgromadzeniu Ogólnemu ONZ (art. 45).

Dotychczas przeciwko Polsce złożono w Komitecie Praw Człowieka 10 skarg indywidualnych⁵⁴. Jak wskazuje się w literaturze, w praktyce w Polsce znajomość systemu ochrony praw człowieka ONZ jest niewielka, a co za tym idzie obywatele rzadko korzystają z mechanizmu skargi indywidualnej. Wynikać to może m.in. z braku tłumaczeń na język polski decyzji Komitetu. Znacznie większą popularnością cieszy się system europejski oparty o funkcjonowanie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, który uznawany jest za bardziej skuteczny⁵⁵. Podkreśla się jednak, że postępowanie przed Komitetem Praw Człowieka jest bardziej odformalizowany niż przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka i nie jest ograniczone żadnymi terminami⁵⁶.

Jak zostało wyżej wskazane, najściślej związanym z przestępstwami z nienawiœci postanowieniem Miêdzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych jest art. 20 pkt 2, który stanowi, iż „popieranie w jakikolwiek sposób nienawiœci narodowej, rasowej lub religijnej, stanowiące podżeganie do dyskryminacji, wrogości lub gwałtu, powinno być ustawowo zakazane”. Dotychczas rozpatrzone zostały dwie skargi indywidualne dotyczące tego przepisu: sprawa Faurisson p. Francji, decyzja z dnia 8 listopada 1996 r., skarga nr 550/1993 oraz sprawa Ross p. Kanadzie, decyzja z dnia 18 października 2000 r., skarga nr 736/1997. Powyższe sprawy ściśle odnoszą się do przestępstw z nienawiœci, stąd zasadne wydaje się ich szersze omówienie.

Sprawa Faurisson p. Francji dotyczyła wolności wypowiedzi osoby głoszącej „kłamstwo oświęcimskie”⁵⁷. Skarżącym był Robert Faurisson, Anglik mieszkający we Francji, profesor literatury na uniwersytetach w Paryżu (Sorbona) i Lyonie. Skarżący twierdził, iż jest ofiarą naruszenia praw człowieka dokonaną przez Francję przez uchwalenie tzw. ustawy Gayssota. Faurisson wyrażał w prasie poglądy kwestionujące istnienie komór gazowych w obozach koncentracyjnych⁵⁸. Zaprzeczanie zbrodni przeciwko ludzkości zdefiniowanych

człowieka/onz-i-prawa-człowieka/konwencje/miêdzynarodowy-pakt-praw-obywatelskich-i-politycznych/ (dostęp 3 sierpnia 2015 r.).

⁵⁴ 1 skarga oczekuje na rozstrzygnięcie, 4 zostały uznane za niedopuszczalne, rozpatrywanie 2 zostało przerwane, w przypadku 1 stwierdzono naruszenie praw człowieka, a w przypadku 2 naruszenia nie stwierdzono (Human Rights Committee, *Statistical survey of individual complaints dealt with by the Human Rights*, New York 2014).

⁵⁵ R. Wieruszewski, A. Gliszczynska, K. Sękowska-Kozłowska (red.), *Komitet Praw Człowieka. Wybór Orzecznictwa*, Warszawa 2009, s. 15.

⁵⁶ J. Rezmer, *Jak korzystać z procedur skargowych w traktatowym systemie ochrony praw człowieka ONZ? Informator dla ofiar naruszeń*, Warszawa 2011, s. 84.

⁵⁷ Szerzej o penalizacji kłamstwa oświęcimskiego na gruncie art. 55 ustawy o IPN w rozdziale III, pkt 13.

⁵⁸ W postępowaniu przed Komitetem przytoczono następujące wypowiedzi Faurissona: „Nikt mnie nie zmusi do przyznania, że dwa plus dwa równa się pięć, że ziemia jest płaska lub że proces norymberski był nieomylny. Mam znakomite powody, aby nie wierzyć w tę politykę eksterminacji Żydów czy magicznych komór gazowych” oraz „Chciałbym zobaczyć, jak 100% obywateli francuskich zdaje sobie sprawę, że mit komór gazowych jest nieuczciwą fabrykacją, potwierdzoną

w Karcie Międzynarodowego Trybunału Wojskowego zostało spenalizowane przez ustawodawcę francuskiego w ustawie z dnia 13 lipca 1990 r. (tzw. ustawie Gayssota) czyli nowelizacji ustawy o wolności prasy z 1881 r. poprzez dodanie art. 24 bis. W wyniku kolejnych antysemitycznych wypowiedzi medialnych skarżący został oskarżony i skazany przez Sąd Wyższej Instancji w Paryżu na karę grzywny. Na skutek odwołania sprawę rozpatrzył Sąd Apelacyjny w Paryżu, który utrzymał w mocy wyrok skazujący.

Zdaniem skarżącego ustawa stanowi zagrożenie dla wolności prowadzenia badań naukowych i wolności wypowiedzi. Twierdzi on, że ustawa wprowadza niedopuszczalną cenzurę, blokującą i penalizującą badania historyczne oraz jest skierowana bezpośrednio przeciwko niemu (*lex Faurissonia*). Skarżący utrzymuje, iż ustawa „popiera teraz i na zawsze ortodoksyjną żydowską wersję historii Drugiej Wojny Światowej”. Ponadto, jego zdaniem, „wynosi do rangi niepodważalnego dogmatu postępowanie i werdykt Międzynarodowego Trybunału Karnego”.

Państwo-strona podnosiło natomiast w sporze, iż ustawa wypełniła lukę we francuskim systemie sankcji karnych poprzez kryminalizację czynów negowania ludobójstwa Żydów i istnienia komór gazowych. Nie pozwalały na to wcześniej przepisy kodeksu karnego dotyczące karania dyskryminacji rasowej, podżegania do nienawiści rasowej czy gloryfikowania zbrodni wojennych lub zbrodni przeciwko ludzkości. Zdaniem Francji ustawa nie kryminalizuje uzewnętrzniania poglądów, a jedynie negację za pomocą środków komunikacji publicznej zbrodni przeciwko ludzkości. Ponadto rolą sądu nie jest ingerowanie w debatę historyczną lub akademicką, lecz ustalenie czy zaskarżona publikacja neguje wyżej wskazane zbrodnie. *Ratio legis* ustawy było przeciwdziałanie wzmagającego się we Francji rewizjonizmowi, którego przedstawiciele kwestionowali holocaust, co stanowiło „subtelny formę współczesnego antysemityzmu”. Skazanie Faurissona było zatem ukaraniem za antysemityczne publikacje rewizjonistyczne, a przez to szarganie pamięci ofiar nazizmu.

W swojej decyzji Komitet Praw Człowieka uznał, z licznymi zdaniem odrębnymi, że fakty ustalone w toku postępowania nie wskazują na naruszenie przez Francję postanowień Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych. Ponadto ustawa Gayssota została przez Komitet uznana za zgodną z postanowieniami Paktu. Skazanie skarżącego nie ograniczało jego prawa do posiadania i wyrażania poglądów w ogólności. Wypowiedzi skarżącego miały charakter antysemityczny, a zatem ich ograniczenie służyło poszanowaniu praw społeczności żydowskiej. Ograniczenia wolności wypowiedzi ustanowione przez ustawę Gayssota były zatem zgodne z art. 29 ust. 3 lit. a Paktu⁵⁹.

przez zwycięskie mocarstwa w Norymberdze w latach 1945-1946 oraz usankcjonowaną przez obecny rząd Francji, za aprobatą historyków sądowych” (R. Wieruszewski, A. Gliszczyńska, K. Sękowska-Kozłowska (red.), *op. cit.*, s. 282).

⁵⁹ R. Wieruszewski, A. Gliszczyńska, K. Sękowska-Kozłowska (red.), *op. cit.*, s. 293-294; A. Gliszczyńska-Grabias, *Orzecznictwo Komitetu Praw Człowieka oraz Komitetu ds. Likwidacji*

Sprawa Ross p. Kanadzie dotyczyła odsunięcia od pracy dydaktycznej w szkole autora publikacji antysemitycznych. Skarżącym był Malcolm Ross, Kanadyjczyk zamieszkały w prowincji Nowy Brunswik, nauczyciel szkolny. Skarżący podnosił, że jest ofiarą naruszenia przez Kanadę zagwarantowanego w art. 18 i 19 Paktu prawa do wolności myśli, sumienia i wyznania oraz prawa do posiadania własnych poglądów. Skarżący został zwolniony z pracy jako nauczyciel w szkole z powodu publikowania książek i artykułów oraz wywiadów telewizyjnych o charakterze antysemitycznym. Ross podkreślał, że nie został nigdy skazany za swoje poglądy. Ponadto nie prezentował swoich tez uczniom w szkole. Skarżący, po wniesieniu skargi przez rodzica ucznia narodowości żydowskiej, został na podstawie przepisów Kanadyjskiej Karty Praw i Wolności stanowiącej część Konstytucji Kanady, decyzją Rady ds. Dochodzeń Praw Człowieka przeniesiony na stanowisko nie związane z dydaktyką. Ponadto Rada Szkoły, w której pracował Ross została zobowiązana do jego zwolnienia, jeżeli ponownie publikowałby swoje antysemityczne poglądy⁶⁰. Skarżący odwołał się od decyzji Rady ds. Dochodzeń Praw Człowieka do Sądu Królewskiego, który podtrzymał w mocy decyzję Rady. Następnie skarżący odwołał się od wyroku Sądu Królewskiego do Sądu Apelacyjnego, który uchylił nałożony na skarżącego nakaz przeniesienia na stanowisko nie związane z dydaktyką. Wyrok ten został natomiast zaskarżony przez rodzica dyskryminowanego dziecka, Komisję Praw Człowieka i Kongres Żydów Kanadyjskich do Sądu Najwyższego Kanady. Wyrokiem tego sądu przywrócony został nakaz przeniesienia nauczyciela na stanowisko nie związane z dydaktyką. Sąd Najwyższy stwierdził, iż nauczyciele wykonują zawód zaufania publicznego i wywierają znaczny wpływ na swoich uczniów. Nauczyciel przekazuje swój światopogląd nie tylko poprzez prace w szkole ale również postępowanie poza służbą. Głosząc antysemityczne poglądy skarżący spowodował powstanie w szkole „zatrutego środowiska”, czego efektem były prześladowania uczniów żydowskich przez resztę społeczności szkolnej⁶¹.

Skarżący podnosił, że naruszone zostały jego prawa wynikające z art. 18 i 19 Paktu, gdyż uniemożliwiono mu swobodne wyrażanie swoich poglądów religijnych. Ponadto nie popełnił on nigdy żadnego aktu dyskryminacji, a w jego klasie nie ma żadnego dziecka żydowskiego. Nie można również udowodnić wpływu poglądów skarżącego na występujące w szkole akty dyskryminacji, w szczególności wobec faktu, iż nie wyrażał swoich poglądów podczas zajęć

Dyskryminacji Rasowej ONZ dotyczące granic swobody wypowiedzi w odniesieniu do mowy nienawięci, [w:] R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski, A. Bodnar, A. Gliszczyńska-Grabias (red.), *Mowa nienawięci a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, Warszawa 2010, s. 138-140.

⁶⁰ Rada ds. Dochodzeń Praw Człowieka wzięła pod uwagę takie książki autorstwa skarżącego jak: „W sieci kłamstwa”, „Prawdziwy Holocaust”, „Spektrum władzy”, „Chrześcijaństwo kontra Judeo-chrześcijaństwo” (R. Wieruszewski, A. Gliszczyńska, K. Sękowska-Kozłowska (red.), *op. cit.*, s. 330).

⁶¹ Rada ds. Dochodzeń Praw Człowieka odnotowała w szkole takie incydenty jak: poniżające wyzywanie uczniów żydowskich, wycinanie swastyk na ich ławkach, rysowanie swastyk na tablicach, zastraszanie dzieci żydowskich (R. Wieruszewski, A. Gliszczyńska, K. Sękowska-Kozłowska (red.), *op. cit.*, s. 331).

lekcyjnych. Wskazywał, że krytyka judaizmu i syjonizmu nie jest równoznaczna z antysemityzmem, a jego wypowiedzi miały na celu podżeganie do nienawięci a raczej „obronę swojej religii przed nienawięcią innych”. W żadnym wypadku nie ograniczał on żydowskich dzieci w praktykowaniu ich religii, a sam stał się ofiarą tego typu ograniczeń.

Państwo-strona w swoim oświadczeniu stwierdziło, że skarga powinna zostać uznana za niedopuszczalną jako niezgodna z Paktem, gdyż publikacje skarżącego kwalifikują się zgodnie z art. 20 pkt. 2 Paktu jako „popieranie nienawięci narodowej, rasowej lub religijnej, które stanowi podżeganie do dyskryminacji, wrogości lub przemocy”. Zdaniem Kanady skarżący wzywał do wyrażania pogardy wobec wiary żydowskiej i przyłączenia się do walki z nią. Podnoszono również, że przepisy art. 18 i 19 Paktu muszą być interpretowane w kontekście art. 20. Wolność religii i wolność wypowiedzi nie mogą skutkować popieraniem nienawięci. Wypowiedzi Rossa były ponadto sprzeczne z prawem kanadyjskim, ponieważ zostały uznane za dyskryminujące i kreujące „zatrute” środowisko szkolne⁶². Państwo-strona wskazywało również, że poglądy skarżącego nie są w istocie poglądami religijnymi i nie mieszczą się w doktrynie wiary katolickiej, a zatem nie zasługują na ochronę z art. 18 Paktu. Nakaz odsunięcia skarżącego od pracy dydaktycznej został zatem wydany dla ochrony podstawowych praw innych osób (należących do mniejszości żydowskiej) oraz moralności publicznej. Chronił ponadto prawo do edukacji wolnej od stronniczości, uprzedzeń i nietolerancji czym powinno charakteryzować się wielokulturowe państwo.

W swojej decyzji Komitet Praw Człowieka uznał, że przedstawione w toku postępowania fakty nie wskazują na naruszenie żadnego postanowienia Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych. Komitet przyznał, iż wprawdzie przesunięcie skarżącego na stanowisko niedydaktyczne stanowiło ograniczenie jego prawa do wolności wypowiedzi gwarantowane w art. 19 Paktu oraz prawa do uzewnętrzniania przekonań religijnych gwarantowane przez art. 18 Paktu, ale było to ograniczenie ustanowione przez prawo, było ono celowe w kontekście art. 20 ust. 2 Paktu, gdyż chroniło prawa i dobre imię wyznawców wiary żydowskiej oraz było ono konieczne dla ochrony praw i wolności dzieci żydowskich uczących się w szkole skarżącego⁶³.

Podkreślić należy, iż do Komitetu Praw Człowieka wpłynęła ponadto skarga indywidualna, która została uznana za niedopuszczalną. Sprawa John Ross Taylor i Western Guard Party p. Kanadzie (skarga nr 104/1981) dotyczyła nagranych na taśmie wiadomości telefonicznych od skarżącego i partii politycznej ostrzegających adresatów przed „niebezpieczeństwami ze strony międzynarodowej finansjery i międzynarodowego Żydostwa prowadzącego do wojen, bezrobocia i inflacji oraz upadku ogólnoświatowych wartości i zasad”.

⁶² Wskazano tutaj na art. 5 ustawy Nowego Brunszwiku o prawach człowieka.

⁶³ R. Wieruszewski, A. Gliszczyńska, K. Sękowska-Kozłowska (red.), *op. cit.*, s. 342-345; A. Gliszczyńska-Grabias, *op. cit.*, s. 141-143.

Komitet uznał, iż partia polityczna nie ma legitymacji do wniesienia skargi, natomiast skarga skarżącego jest niedopuszczalna jako niezgodna z Paktem, ponieważ rozpowszechniane wiadomości „wyraźnie stanowiły popieranie nienawięci rasowej lub religijnej”⁶⁴. Skarżący poprzez swoje wypowiedzi propagował nienawięć rasową, co jest zabronione przez postanowienia art. 20 ust. 2 Konwencji⁶⁵.

Konkludując stwierdzić należy, że w żadnym z dotychczasowych orzeczeń Komitetu Praw Człowieka dotyczących mowy nienawięci nie stwierdzono naruszenia prawa do swobody wypowiedzi.

4.2. Orzecznictwo Komitetu ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej Organizacji Narodów Zjednoczonych

Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej (*Committee on the Elimination of Racial Discrimination* – CERD) jest międzynarodowym organem powołanym przez Organizację Narodów Zjednoczonych w celu nadzorowania realizacji przyjętych przez państwa zobowiązań wynikających z Międzynarodowej konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej. W szczególności jest instrumentem uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka w kontekście przestępstw z nienawięci.

Kompetencjom i zasadom funkcjonowania Komitetu poświęcona została część II Konwencji (art. 8-16). Zgodnie z art. 8 Komitet składa się z 18 członków, którzy są ekspertami o wysokim poziomie moralnym i uznanej bezstronności. Członkowie Komitetu są wybierani na czteroletnią kadencję w tajnym głosowaniu z listy osób wyznaczonych przez państwa-strony Konwencji. Co dwa lata odbywają się wybory połowy składu Komitetu. Każde z państw może wyznaczyć jedną osobę spośród swych obywateli. Na podstawie art. 9 państwa-strony są zobowiązane do przestawiania Sekretarzowi Generalnemu Organizacji Narodów Zjednoczonych, w celu rozpatrzenia przez Komitet, sprawozdań o środkach ustawodawczych, sądowych, administracyjnych i innych, zastosowanych w celu wprowadzenia w życie postanowień Konwencji. Również Komitet przedstawia Zgromadzeniu Ogólnemu Narodów Zjednoczonych, za pośrednictwem Sekretarza Generalnego, roczne sprawozdania ze swej działalności. Instytucję skargi indywidualnej normuje art. 14. Skarga jest dopuszczalna wówczas, gdy skarżący wyczerpał wszystkie możliwe krajowe środki odwoławcze (art. 14 ust. 7 lit. a) oraz państwo, przeciwko któremu kierowana jest skarga, uznaje kompetencje Komitetu do rozpatrywania skarg indywidualnych (art. 14 ust. 1). Zaznaczyć należy, że Polska uznała kompetencje Komitetu w 1998 r. Skarga nie może być anonimowa (art. 14 ust. 6). W odróżnieniu od procedury przed Komitetem Praw Człowieka skarżący

⁶⁴ R. Wieruszewski, A. Gliszczyńska, K. Sękowska-Kozłowska (red.), *op. cit.*, s. 335-336; A. Gliszczyńska-Grabias, *op. cit.*, s. 137.

⁶⁵ L. Gardocki, *Europejskie standardy wolności wypowiedzi a polskie prawo karne*, „Prokuratura i Prawo” 1993, nr 3, s. 22.

ograniczony jest terminem 6 miesięcy od uzyskania ostatecznego rozstrzygnięcia sądu krajowego (art. 14 ust. 5). Ponadto zakaz zbiegu procedur skargowych nie został przewidziany ani w Konwencji, ani w regulaminie Komitetu, a więc jeżeli skarga jest lub była rozpatrywana przez inny organ międzynarodowy np. Komitet Praw Człowieka, to nie zostanie ona odrzucona przez Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej⁶⁶. Co do zasady decyzje Komitetu dotyczą stwierdzenia czy w danym przypadku państwo-strona właściwie zareagowało na szerzenie mowy nienawięci i zapewniło jej ofierze wystarczającą ochronę oraz możliwość dochodzenia naruszenia praw człowieka. Komitet podejmuje ostateczną decyzję w sprawie meritum skargi oraz przedstawia swoje rekomendacje w danej sprawie. Państwo-strona ma 6 miesięcy na dostarczenie informacji na temat przedsięwziętych działań zgodnych z rekomendacjami Komitetu. Na ich podstawie Komitet podejmuje decyzje dotyczące dalszych działań w danej sprawie.

Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej jako element uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka podobnie do Komitetu Praw Człowieka nie cieszy się zbytnim zainteresowaniem zarówno potencjalnych skarżących jak i badaczy zajmujących się prawami człowieka⁶⁷. W Europie zdecydowanie częściej skargi składane są do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Podkreślić należy, iż dotychczas nie wpłynęła do Komitetu żadna skarga indywidualna przeciwko Polsce. Jednocześnie w uwagach do XV i XVI sprawozdania okresowej Polski Komitet wyraził zaniepokojenie faktem, że liczne osoby oskarżone w Polsce o przepęstwa rasowe skorzystały z umorzenia postępowania uzasadnionego argumentem, że czyny te nie stanowią zagrożenia społecznego⁶⁸.

Sprawa L.K. p. Holandii dotyczyła naruszenia art. 2 ust. 1 art. 4 i art. 6 Konwencji⁶⁹. Skarżącym był obywatel Maroka mieszkający w Holandii. Gdy wprowadzał się wraz z rodziną do mieszkania socjalnego, okoliczni mieszkańcy zorganizowali protest domagając się przyznania skarżącemu mieszkania w innej okolicy i deklarowali, że nie zaakceptują takiego sąsiada. Protestujący wykrzykiwali „mamy dość cudzoziemców” i grozili skarżącemu spalaniem mieszkania i zniszczeniem samochodu. Skarżący złożył skargę na bierność policji. Prokuratura umorzyła natomiast postępowanie, a następnie decyzja ta została podtrzymana przez sąd w Utrechcie, który stwierdził, że czyn okolicznych mieszkańców nie nosi znamion wypowiedzi znieważającej lub nawołującej do dyskryminacji rasowej.

⁶⁶ J. Rezmer, *op. cit.*, s. 36.

⁶⁷ A. Gliszczyńska-Grabias, *op. cit.*, s. 148

⁶⁸ Protokół skrócony z 1572 posiedzenia Komitetu ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej poświęconego rozpatrzeniu sprawozdań, komentarzy i informacji dostarczonych przez państwa-strony stosowanie do art. 9 Konwencji (CERD/C/SR.1572).

⁶⁹ Skarga nr 4/1991, decyzja z 16 marca 1993 r.

Skarżący podnosił w skardze, że następiło naruszenie art. 2 ust. 1 zobowiązującego państwa-strony do prowadzenia polityki zmierzającej do likwidacji dyskryminacji rasowej we wszystkich jej formach, art. 4 zobowiązującego państwa-strony do uznania za przestęstwo czynów o charakterze rasistowskim oraz art. 6 Konwencji, zobowiązującego państwa-strony do zapewnienia skutecznej ochrony przed rasistowskimi atakami przez sądy i inne instytucje państwowe. Ponadto twierdził, iż sprawa nie została należycie zbadana przez organy ścigania, w postępowaniu występiły liczne zaniedbania i prowadzone było one przewlekłe.

W swojej decyzji Komitet stwierdził, iż uwagi i groźby składane przez okolicznych mieszkańców pod adresem skarżącego stanowiły nawoływanie do dyskryminacji rasowej i aktów przemocy wobec osób o innym kolorze skóry lub pochodzeniu etnicznym. Również postępowanie przeprowadzone przez policję i prokuraturę uznane zostało za niepełne. Komitet wskazał również, że samo uchwalenie przez państwo-stronę ustawy penalizującej dyskryminację rasową nie stanowi całkowitego wypełnienia zobowiązań wynikających z Konwencji. W świetle postanowień konwencji w przypadku przestęstw polegających na dyskryminacji rasowej zasada oportunistu w procesie karnym nie powinna być stosowana. W odniesieniu do gróźb przemocy na tle rasowym, a zwłaszcza gdy są one dokonywane publicznie i przez grupę ludzi państwo-strona jest zobowiązane do przeprowadzenia postępowania z należytą starannością i szybkością⁷⁰.

Sprawa *The Jewish Community of Oslo* i inni p. Norwegii dotyczyła naruszenia art. 4 i 6 Konwencji⁷¹. Skargę złożyły organizacje społeczne (*The Jewish community of Oslo, The Jewish community of Trondheim, The Norwegian Antiracist Centre*) oraz osoby prywatne (Rolf Kirchner, Julius Paltiel, Nadeem Butt). W dniu 19 sierpnia 2000 r. neonazistowska organizacja *Boothboys* z jej przewodniczącym Terje Sjolie zorganizowała w miejscowości Askim koło Oslo marsz na cześć nazisty Rudolfa Hessa. Uczestnicy byli ubrani w mundury, a część nosiła kominiarki. Na miejskim placu przywódca grupy wygłosił przemówienie, w którym zawarł następujące treści: „Zebraliśmy się tutaj, aby uczcić naszego wielkiego bohatera, Rudolfa Hessa, za jego odważną próbę ratowania Niemiec i Europy przed bolszewizmem i żydostwem w czasie II wojny światowej. Podczas gdy my stoimy tutaj, ponad 15.000 komunistów i miłośników Żydów zebrало się w Youngsroget w demonstracji przeciwko wolności słowa i białej rasy. Każdego dnia imigranci rabują, gwałcą i zabijają Norwegów, codziennie nasi ludzie i kraj są splądrowane i niszczone przez Żydów, którzy wysysają nasz kraj z bogactwa i chcą zastąpić go niemoralnymi i antynorweskiemi ideami. Zabroniono nam organizacji marszu w Oslo trzy razy, podczas gdy komuniści nawet nie muszą pytać o zgodę. Czy to wolność słowa? Czy to demokracja? Nasz

⁷⁰ H. Kozłowski, K. Sękowska-Kozłowska, *Przeciwdziałanie dyskryminacji cudzoziemców – orzecznictwo sądów polskich oraz organów międzynarodowych*, „Analizy. Raporty. Ekspertyzy” 2010, nr 5, s. 135.

⁷¹ Skarga nr 30/2003, decyzja z 15 sierpnia 2005 r.

drogi Führer Adolf Hitler i Rudolf Hess siedzieli w więzieniu za swoje przekonania, nie powinniśmy odstępować od ich zasad i heroicznych wysiłków, przeciwnie powinniśmy pójść w ich ślady i walczyć o to, co wierzymy, a mianowicie zbudować w Norwegii narodowy socjalizm". Następnie minutą ciszy uczczono pamięć Rudolfa Hessa i wzniesiono okrzyki „Sieg Heil”. Świadkowie zdarzenia złożyli na policji doniesienie o popełnieniu przestęstwa. Prokuratura oskarżyła przywódcę neonazistów o przestęstwo z § 135a norweskiego kodeksu karnego czyli groźby, zniewagi lub podburzanie się nienawięci, prześladowań i pogardy, osoby lub grupy osób ze względu na ich wyznanie, rasę, kolor skóry czy pochodzenie narodowe lub etniczne. Sąd I instancji uniewinnił go od zarzucanego czynu, w II instancji wyrok zmieniono i został on skazany, natomiast wyrokiem Sądu Najwyższego został on ponownie uniewinniony. Sąd Najwyższy uznał, że konsekwencją penalizacji takich czynów byłaby konieczność całkowitego zakazu istnienia tego typu organizacji, co stanowiłoby zbytnią ingerencję w swobodę wypowiedzi.

Skarżący wskazywali, że wyrok Sądu Najwyższego narusza art. 4 i 6 Konwencji. Państwo jest bowiem zobowiązane do uznania za przestęstwo wszelkie rozpowszechnianie idei opartych na wyższości lub nienawięci rasowej oraz uznania za nielegalne organizacje mające na celu popieranie dyskryminacji rasowej. Poglądy propagowane przez przywódcę *Boothboys* odwołujące się do poglądów Hitlera i Hessa są jawnym wzywaniem do nienawięci i stosowania przemocy przeciwko Żydom. Podnoszono również treść Zalecenia Ogólnego nr 15, w którym Komitet wskazywał Norwegi brak w przepisach prawa krajowego zakazu istnienia organizacji popierających i podlegających do dyskryminacji rasowej.

Komitet uznał w swojej decyzji, że w przypadku rasistowskiej mowy nienawięci zakres ochrony wolności wypowiedzi musi być znacznie ograniczony. Prawny zakaz głoszenia idei opartych na wyższości i nienawięci rasowej nie narusza natomiast istoty wolności uzewnętrzniania swoich poglądów. Objęcie gwarancjami dotyczącymi swobody wypowiedzi antysemitycznych haseł niweczyłoby całą ideę i sens obowiązywania art. 4 Konwencji. Ponadto status ofiary naruszenia prawa gwarantowanych przez Konwencję przysługuje wszystkim członkom społeczności mniejszościowych bez względu na fakt czy byli bezpośrednimi adresatami wypowiedzi o charakterze mowy nienawięci⁷².

Sprawa Mohammed Hassan Gelle p. Danii dotyczyła naruszenia art. 2 ust. 1 art. 4 i art. 6 Konwencji⁷³. Skargę wniósł obywatel Danii pochodzenia somalijskiego. Przyczyną był list parlamentarzystki Kjaersgaard należącej do Dansk Folkeparti (Duńska Partia Ludowa) opublikowany w dzienniku *Kristeligt Dagblad*. W kontekście udziału organizacji mniejszości etnicznych w dyskusji o ustawie zakazującej obrzezania kobiet stwierdziła ona, iż to jest analogiczne do „pytania pedofilów czy mają coś przeciwko karaniu za uprawianie seksu

⁷² A. Gliszczynska-Grabias, *op. cit.*, s. 143-145.

⁷³ Skarga nr 34/2004, decyzja z 6 marca 2006 r.

z dziećmi lub pytanie gwałcieli czy mają coś przeciwko temu aby podnieść kary za gwałt". Skarżący stwierdził, że porównywanie osób pochodzenia somalijskiego do pedofilów i gwałcieli znieważa go jako członka tej społeczności ze względu na przynależność do określonej grupy etnicznej. Złożył więc na policji zawiadomienie o przestępcie, lecz policja uznała, że nie ma podstaw do wszczęcia dochodzenia. Skarżący wniósł zażalenia, lecz prokuratura ostateczną decyzją podtrzymała stanowisko policji argumentując, iż członkowie parlamentu mają szersze prawo do swobody wypowiedzi.

Skarżący zarzucał w skardze naruszenie art. 2 ust. 1d, art. 4 i art. 6 Konwencji ze względu na brak należytego zbadania sprawy przez organy ścigania oraz brak skutecznego środka odwoławczego.

Komitet w swojej decyzji zauważył, analogicznie do sprawy L.K. p. Holandii, że dla realizacji postanowień art. 4 Konwencji nie jest wystarczające jedynie ustawowe uznanie aktów dyskryminacji rasowej za karalne. Wszelkie przepisy zakazujące dyskryminacji rasowej, w tym przepisy prawa karnego, muszą być skutecznie stosowane przez sądy i instytucje państwowe. Poglądy wyrażone w liście przez parlamentarzystkę były poniżające i znieważające całą grupę osób somalijskiego pochodzenia ze względu na ich pochodzenie etniczne, a nie ze względu na ich poglądy, opinie czy działania dotyczące praktyki obrzezania kobiet. Porównywanie ich do pedofilów i gwałcieli było obraźliwe zarówno dla skarżącego jak i całej grupy, gdyż prezentowało negatywny pogląd o całej grupie oparty jedynie na jej pochodzeniu etnicznym. Wyrażenie takiego poglądu przez parlamentarzystkę nie zwalania państwa-strony ze zbadania czy nie stanowiło ono aktu dyskryminacji rasowej. Państwo-strona ma bowiem obowiązek dopilnowania, aby korzystanie z prawa do swobody wypowiedzi nie usprawiedliwiała rozprzestrzeniania rasistowskich poglądów. Komitet wskazał również na swoje Zalecenie Ogólne nr 30 (2004) w sprawie dyskryminacji obywateli innych państw, w którym rekomenduje, aby państwa-strony podjęły stanowcze działania w celu przeciwdziałania, zwłaszcza wśród polityków, tendencji do odnoszenia się, stygmatyzowania, używania stereotypów lub uwypuklania kwestii rasy, koloru skóry, pochodzenia narodowego lub etnicznego osób należących do grup cudzoziemców⁷⁴.

Reasumując orzecznictwo Komitetu stwierdzić należy, że powyższe decyzje wykazały występujące braki w ustawodawstwie krajowym oraz wadliwą postawę organów ścigania i sądownictwa krajowego odnośnie zachowań o znamionach mowy nienawięci.

4.3. Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

Europejski Trybunał Praw Człowieka (*European Court of Human Rights*) został powołany do życia w 1959 r. z siedzibą w Strasburgu. Jest sądem

⁷⁴ H. Kozłowski, K. Sękowska-Kozłowska, *op. cit.*, s. 137-138.

międzynarodowym powołanym na mocy art. 19 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności)⁷⁵. W stosunku do Polski Konwencja weszła w życie 19 stycznia 1993 r., a jurysdykcja Trybunału została uznana dla faktów zaistniałych po 30 kwietnia 1993 r. Pokreślić należy, iż w dniu 1 listopada 1998 r. wszedł w życie Protokół nr 11 do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, na mocy którego Europejska Komisja Praw Człowieka i Europejski Trybunał Praw Człowieka działające w systemie sesyjnym przestały istnieć, a jego miejsce zajął nowy Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu funkcjonujący jako organ stały⁷⁶.

Trybunał składa się z sędziów w liczbie odpowiadającej liczbie państw-stron konwencji czyli aktualnie 47 (art. 20)⁷⁷. Sędziowie Trybunału powinni być ludźmi o najwyższym poziomie moralnym i muszą albo posiadać kwalifikacje do sprawowania wysokiego urzędu sędziowskiego, albo być prawnikami o uznanej kompetencji (art. 21). Sędziów wybiera Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy (art. 22). Wybierani są na dziewięcioletnie kadencje bez możliwości reelekcji. Kadencja sędziego wygasa również po osiągnięciu przez niego 70 lat. Sędzia może być odwołany z urzędu za zgodą 2/3 pozostałych sędziów (art. 23). Sędziowie Trybunału posiadają immunitet (art. 51). Trybunał jest kompetentny w kwestii rozpoznania wszystkich spraw dotyczących interpretacji i stosowania Konwencji (art. 32), skarg międzypaństwowych (art. 33), wykładni wyroków Trybunału (art. 46) oraz wydawania opinii doradczych w kwestiach prawnych dotyczących wykładni Konwencji i jej Protokołów (art. 47). Najistotniejszą właściwością Trybunału z perspektywy przepęstw z nienawięci jest rozpatrywanie skarg indywidualnych od każdej osoby, organizacji pozarządowej lub grupy jednostek, która uważa, że stała się ofiarą naruszenia przez państwo-stronę Konwencji wolności i praw w niej zagwarantowanych (art. 34). Trybunał może rozpatrywać sprawę dopiero po wyczerpaniu wszystkich środków odwoławczych, przewidzianych prawem wewnętrznym, zgodnie z powszechnie uznanymi zasadami prawa międzynarodowego i jeśli sprawa została wniesiona w ciągu sześciu miesięcy od daty podjęcia ostatecznej decyzji. Skarga indywidualna jest dopuszczalna, jeżeli nie jest anonimowa, nie jest identyczna ze skargą już rozpoznaną przez Trybunał, daje się pogodzić z postanowieniami Konwencji lub jej protokołów oraz nie jest w sposób oczywisty nieuzasadniona lub nie stanowi nadużycia prawa do skargi, a także skarżący doznał znaczącego uszczerbku (art. 35). Skargi rozpatrywane są na posiedzeniach jawnych (art. 40), z udziałem stron lub ich przedstawicieli (art. 38). Od wyroku Izby przysługuje odwołanie do Wielkiej Izby, natomiast wyroki Trybunału w składzie Wielkiej

⁷⁵ W stosunku do Polski Konwencja weszła w życie 19 stycznia 1993 r.

⁷⁶ Protokół nr 11 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, dotyczący przekształcenia mechanizmu kontrolnego ustanowionego przez Konwencję sporządzony w Strasburgu dnia 11 maja 1994 r. (Dz. U. 1998, Nr 147, poz. 962). W dalszej części rozważań dla uproszczenia zarówno dla spraw sprzed daty przekształcenia jak i późniejszych stosowane będzie jednolita nazwa „Trybunał”.

⁷⁷ Dotychczas polskimi sędziami w Trybunale byli: Jerzy Makarczyk (1992-2002), Lech Garlicki (2002-2012) oraz Krzysztof Wojtyczek (od 1 listopada 2012 r.).

Izby sę ostateczne (art. 44). Wyroki sę wiążęce dla stron Konwencji, a nad ich wykonaniem czuwa Rada Ministrów Rady Europy (art. 46). Jeżeli Trybunał stwierdzi, że następiło naruszenie Konwencji lub jej Protokołów oraz jeżeli prawo wewnętrzne zainteresowanej strony pozwala tylko na częściowe usunięcie konsekwencji tego naruszenia, Trybunał orzeka, gdy zachodzi taka potrzeba, o przyznaniu słusznego zadośćuczynienia pokrzywdzonej stronie (art. 41)⁷⁸.

W literaturze wskazuje się, że instytucja skarg indywidualnych do Trybunału cieszy się w Polsce swoistą popularnością⁷⁹. Przyczyn można upatrywać m.in. w częstych doniesieniach medialnych informujących o działalności Trybunału, jego orzecznictwie i wysokości zadośćuczynień otrzymywanych przez skarżęcych. Ponadto postępowanie przez Trybunałem, w przeciwieństwie do postępowania Komitetem Praw Człowieka i Komitetem ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej kończy się wydaniem formalnie wiążęcego wyroku. Utrudnieniem w dostępie do Trybunału jest natomiast 6-miesięczny termin złożenia skargi od daty ostatecznego wyroku sądu krajowego, sformalizowanie oraz wysoki odsetek skarg zakwalifikowanych jako niedopuszczalne⁸⁰.

Europejska Konwencja Praw Człowieka gwarantuje podstawowe prawa człowieka takie jak: prawo do życia (art. 2), zakaz tortur (art. 3), zakaz niewolnictwa i pracy przymusowej (art. 4), prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego (art. 5), prawo do rzetelnego procesu sądowego (art. 6), zakaz karania bez podstawy prawnej (art. 7), prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego (art. 8), wolność myśli, sumienia i wyznania (art. 9), wolność wyrażania opinii (art. 10), wolność zgromadzeń i stowarzyszania się (art. 11), prawo do zawarcia małżeństwa (art. 12), prawo do skutecznego środka odwoławczego (art. 12). W art. 14 sformułowano natomiast zakaz dyskryminacji, który brzmi: „korzystanie z praw i wolności wymienionych w niniejszej konwencji powinno być zapewnione bez dyskryminacji wynikającej z takich powodów jak płeć, rasa, kolor skóry, język, religia, przekonania polityczne i inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie bądź z jakichkolwiek innych przyczyn”. Ponadto w kwestii przestępstw z nienawięci istotny jest również art. 17, który stanowi: „żadne z postanowień niniejszej Konwencji nie może być interpretowane jako przyznanie jakiegokolwiek Państwu, grupie lub osobie prawa do podjęcia działań lub dokonania aktu zmierzającego do zniweczenia praw i wolności wymienionych w niniejszej Konwencji, albo ich ograniczenia w większym stopniu, niż to przewiduje Konwencja”.

⁷⁸ Organizację Trybunału oraz zasady procedowania opisano w: L. Garlicki (red.), *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Tom I. Komentarz do artykułów 19-59 oraz Protokołów dodatkowych*, Warszawa 2010.

⁷⁹ I. Kamiński, *Swoboda wypowiedzi w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu*, Kraków 2003, s. 18. Przykładowo w 2012 r. wniesiono 11620 skarg przeciwko Polsce, w 2013 r. skarg było 9533, natomiast w 2014 r. skarżono Polskę 5547 razy (European Court of Human Rights, *Analysis of statistics 2014*, Strasburg 2015, s. 46).

⁸⁰ J. Rezmer, *op. cit.*, s. 84.

Poniżej przedstawione zostaną wybrane sprawy dotyczące przestępstw z nienawiści rozpatrzone przez Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu na skutek wniesienia skarg indywidualnych.

W orzeczeniach z lat pięćdziesiątych, sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w. w przypadku publicznych wypowiedzi o charakterze rasistowskim Trybunał orzekał o niedopuszczalności skargi z uwagi na art. 17⁸¹ w związku z art. 35 ust. 3 pkt a, który stanowi, że skarga jest niedopuszczalna, jeżeli nie daje się pogodzić z postanowieniami konwencji lub jej protokołów, jest w sposób oczywisty nieuzasadniona lub stanowi nadużycie prawa do skargi. Powoływanie się przez skarżących ukaranych przez sądy krajowe za propagowanie poglądów rasistowskich na wolność wyrażania opinii gwarantowaną przez art. 10⁸² stanowi z punktu widzenia art. 17 nadużycie prawa, a na mocy art. 35 ust. 3 pkt a skarga taka jest niedopuszczalna. Takie orzeczenia zapadły w sprawach Reimann i Fisch p. Niemcom dotyczącej delegalizacji Komunistycznej Partii Niemiec⁸³ oraz Glimmerveen i Hagenbeck p. Holandii dotyczącej posiadania ulotek o treści podżegającej do nienawiści rasowej⁸⁴. Stwierdzono w tych sprawach, iż powoływanie się przez skarżących na art. 10 nie jest możliwe, ponieważ domagają się oni tego prawa, aby podejmować działania sprzeczne z literą i duchem Konwencji⁸⁵.

Od lat osiemdziesiątych XX w. Trybunał ograniczył się do powoływania jedynie na art. 17 dotyczący nadużycia prawa. W przypadku podnoszenia w skardze naruszenia wolności słowa lub zgromadzeń za bezzasadne uznawane były jedynie skargi w sytuacjach nadzwyczajnych. Do takich należą skargi, w sytuacji, gdy skarżący nadużywał wolności słowa dla szerzenia rasizmu i nienawiści czyli popełniania przestępstw z nienawiści. Jak wskazuje L. Garlicki w orzecznictwie ETPC można wyróżnić trzy grupy zachowań, uznawanych przez Trybunał za godzące w podstawowe wartości konwencji, a w konsekwencji uzasadniające kwalifikację z art. 17. Są to wypowiedzi negacjonistyczne czyli kwestionujące oczywiste fakty historyczne np. Holocaust, wypowiedzi stanowiące drastyczne nawoływanie do nienawiści lub przemocy przeciwko określonym grupom lub jej członkom oraz wypowiedzi pochwalające lub usprawiedliwiające zbrodnie wojenne lub stosowanie metod terrorystycznych⁸⁶.

W dalszej części przedstawione zostaną sprawy zawisłe przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka o charakterze kłamstwa

⁸¹ Art. 17 EKPC brzmi: „Żadne z postanowień niniejszej Konwencji nie może być interpretowane jako przyznanie jakiegokolwiek Państwu, grupie lub osobie prawa do podjęcia działań lub dokonania aktu zmierzającego do zniweczenia praw i wolności wymienionych w niniejszej Konwencji, albo ich ograniczenia w większym stopniu, niż to przewiduje Konwencja”.

⁸² Szerzej o wykładni art. 10 Konwencji w: A. Wiśniewski, *Koncepcja marginesu oceny w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Gdańsk 2008, s. 199-228.

⁸³ Skarga nr 250/57, wyrok z 20 lipca 1957 r.

⁸⁴ Skargi nr 8248/78 oraz 8406/78, wyrok z 11 października 1979 r.

⁸⁵ I. Kamiński, *op. cit.*, s. 288.

⁸⁶ L. Garlicki, *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Tom 1. Komentarz do art. 1-18*, Warszawa 2010, s. 818-819.

oświęcimskiego oraz mowy nienawięci. Wśród spraw należących do grupy wypowiedzi negacjonistycznych wymienić należy m.in. następujące orzeczenia:

- Sprawa X p. Republice Federalnej Niemiec⁸⁷ – skarżący otrzymał sądowy zakaz wystawiania i sprzedaży broszur zawierających twierdzenia, iż zamordowanie milionów Żydów podczas II Wojny Światowej było „kłamstwem i syjonistycznym szwindlem”.
- Sprawa F.P. p. Niemcom⁸⁸ – skarżący będący żołnierzem niemieckiej Bundeswehry został usunięty ze służby za publiczne wyrażanie opinii, że „Holocaust to komunistyczny i syjonistyczny spisek w celu zdyskredytowania Niemców”.
- Sprawa Walendy p. Niemcom⁸⁹ – negowanie liczby ofiar zbrodni nazistowskich.
- Sprawa Honsik p. Austrii⁹⁰ – skarga skazanego na 18 miesięcy i 10 dni pozbawienia wolności obywatela Austrii, który wydawał i rozpowszechniał publikacje negujące istnienie komór gazowych w niemieckich obozach koncentracyjnych oraz zaprzeczające zbrodnie dokonane przez nazistów w czasie wojny – książkę „Freispruch für Hitler” (Uniewinnienie dla Hitlera) oraz czasopismo „Halt” (Stop).
- Sprawa Rebhandl p. Austrii⁹¹ – rozpowszechnianie pisma, w którym skarżący negował bezprawność Anschlussu oraz kwestionował istnienie narodu austriackiego i liczbę ofiar zbrodni nazistowskich.
- Sprawa Marais p. Francji⁹² – negowanie istnienia komór gazowych w obozach koncentracyjnych.
- Sprawa Nachtmann p. Austrii⁹³ – skazanie na karę grzywny w wysokości 162 tys. szylingów (ok. 60 tys. zł) wydawcy czasopisma, w którym ukazywały się artykuły negujące istnienie komór gazowych w obozach koncentracyjnych oraz kwestionujące liczbę żydowskich ofiar nazistowskich prześladowań. Skarżący twierdził w swoich publikacjach, że liczba ofiar jest „z pewnością przeszacowana gdyż technicznie niemożliwa”.
- Sprawa Witzsch v. Niemcy⁹⁴ – skazanie za podważanie odpowiedzialności członków NSDAP oraz samego Adolfa Hitlera za eksterminację Żydów oraz twierdzenie, że nie wiedzieli oni o planowanej zagładzie.

⁸⁷ Skarga nr 9235/81, wyrok z 16 lipca 1981 r. Należy zwrócić uwagę, że skarga miała miejsce jeszcze przed zjednoczeniem Niemiec stąd skarga złożona została przeciwko Republice Federalnej Niemiec.

⁸⁸ Skarga nr 19459/92, wyrok z 29 maja 1993 r.

⁸⁹ Skarga nr 21128/93, wyrok z 11 stycznia 1995 r.

⁹⁰ Skarga nr 25062/94, wyrok z 18 października 1995 r.

⁹¹ Skarga nr 24398/94, wyrok z 16 stycznia 1996 r.

⁹² Skarga nr 31159/96, wyrok z 24 czerwca 1996 r.

⁹³ Skarga nr 36773/97, wyrok z 9 września 1998 r.

⁹⁴ Skarga nr 41448/98, wyrok z 20 kwietnia 1999 r.

- Sprawa Garaudy p. Francji⁹⁵ – skarżącym był pisarz, filozof i publicyęta, autor ksiąęki „Mity założycielskie Izraela”, w której zawarł treści negacjonistyczne, stanowiące zniewagę na tle rasowym i nawołujące do nienawięci i przemocy na tle religijnym i rasowym.

Zauważyć należy, że w powyższych sprawach Trybunał konsekwentnie uznawał gloszenie „kłamstwa oświęcimskiego” za próbę zniweczenia praw i wolności zapisanych w Konwencji. Trybunał powołał się przy ich rozstrzyganiu na konstrukcję nadużycia prawa (art. 17) wolności wypowiedzi (art. 10). W związku z powyższym uznawał skargi za niedopuszczalne *ratione materiae*. Ponadto uznawał, że ograniczenia wolności wypowiedzi wprowadzane przez państwa spełniają warunki dopuszczalnych ograniczeń wolności wypowiedzi, sformułowanych w art. 10 ust. 2 Konwencji. Ingerencja państw w swobodę wypowiedzi była w analizowanych wypadkach przewidziana przez ustawę, a także niezbędna w społeczeństwie demokratycznym w interesie bezpieczeństwa państwowego oraz ze względu na ochronę dobrego imienia i praw innych osób.

W kontekście negocjowania powszechnie uznanych faktów historycznych warto również zwrócić uwagę na sprawę Lehideux i Isorni p. Francji⁹⁶. Dotyczyła ona opublikowania na łamach dziennika „Le Monde” pozytywnej wypowiedzi o marszałku Petaine pt. „Francuzi, macie krótką pamięć”, która została uznana za publiczne pochwalanie przepęstwa kolaboracji z wrogiem. Materiał został zamówiony przez legalnie działające stowarzyszenie mające na celu rehabilitację skazanego na karę śmierci marszałka. W tym przypadku Trybunał uznał, że postawa marszałka nie jest jednoznacznie oceniana przez historyków, a więc artykuł może być przyczynkiem do wywołania publicznej debaty na ten temat. W związku z powyższym prawno-karna reakcja na tę publikację była zbyt daleko idącym środkiem naruszającym swobodę wypowiedzi skarżącego. W odróżnieniu od niepodlegających ochronie ze względu na art. 17 Konwencji zachowań polegających na negocjowaniu istnienia Holocaustu, obozów koncentracyjnych lub komór gazowych, dyskusja o kontrowersyjnej historii jest chroniona przez gwarancję z art. 10 Konwencji⁹⁷.

Chronologicznie pierwszym przykładem wypowiedzi stanowiącej nawoływanie do nienawięci lub przemocy przeciwko określonym grupom lub jej członkom albo propagującej ustrój totalitarny rozpatrywanym przez ETPC jest sprawa Kühnen p. Niemcom⁹⁸. Skarga złożona została przez założyciela niemieckiej organizacji neonazistowskiej *Aktionsfront Nationaler Sozialisten/Nationale Aktivisten*. Skarżący został skazany na karę 3 lat i 4 miesięcy pozbawienia wolności za autorstwo i dystrybucję publikacji o charakterze rasistowskim i antysemitycznym czyli czyn § 86 StGB. Deklarował w nich walkę o „niepodległe, socjalistyczne Wielkie Niemcy” i „rasowo czyste Niemcy” oraz

⁹⁵ Skarga nr 65831/01, wyrok z 24 czerwca 2003 r.

⁹⁶ Skarga nr 24662/94, wyrok z 23 września 1998 r.

⁹⁷ Szerszy komentarz do tej sprawy w: I. Kamiński, *op. cit.*, s. 390-399.

⁹⁸ Skarga nr 12194/86, wyrok z 12 maja 1988 r.

zapowiadał walkę i eliminację wszystkich przeciwników tej ideologii. Skarżący podnosił naruszenie prawa do wolności wypowiedzi, lecz Trybunał uznał, iż skarga jest niedopuszczalna gdyż propagowanie nazizmu jest sprzeczne z podstawowymi wartościami Konwencji, a propagowany program polityczny zawiera elementy dyskryminacji rasowej i religijnej. Ograniczenie wolności wypowiedzi było w tym przypadku niezbędne w demokratycznym społeczeństwie w interesie bezpieczeństwa narodowego, bezpieczeństwa publicznego i dla ochrony dobrego imienia innych osób⁹⁹.

Wśród pozostałych spraw dotyczących nawoływania do nienawięci lub propagowania ustrojów totalitarnych wymienić można ponadto m.in. następujące postępowania:

- Sprawa B.H., M.W., H.P. i G.K. p. Austrii¹⁰⁰ – skazanie za działalność w organizacji propagującej ideologię narodowosocjalistyczną, przygotowywanie publikacji negujących Holocaust, posługiwanie się programem politycznym zakładającym różnicowanie rasowe oraz kwestionowanie istnienia narodu austriackiego i nawoływanie do jedności niemieckiej.
- Sprawa Ochensberger p. Austrii¹⁰¹ – skazanie skarżącego na 3 lata pozbawienia wolności za redagowanie, wydawanie i rozpowszechnianie pisma zawierającego antysemitckie i rasistowskie teksty.
- Sprawa Remer p. Niemcom¹⁰² – skarżący został skazany na 22 miesiące pozbawienia wolności za wydawanie czasopisma „Remer Depeschen”, w którym publikował teksty kwestionujące istnienie komór gazowych oraz przypisujące ich wymyślenie Żydom dążącym do wyłudzenia od rządu niemieckiego zadośćuczynienia finansowego rzekomych szkód. Ponadto sugerował, że w Niemczech prowadzona jest polityka preferencyjna dla azylantów, Cyganów i handlarzy narkotyków. Czyn zakwalifikowano z § 130 ust. 1 i § 131 ust. 1 StGB.
- Sprawa Vogt p. Niemcom¹⁰³ – skarga członkini *Deutsche Kommunistische Partei* (Niemieckiej Partii Komunistycznej). Skarżąca została zwolniona dyscyplinarnie z pracy w szkole średniej z powodu działalności politycznej. Jako przyczynę wskazano naruszenie wiążącego urzędników publicznych obowiązku lojalności wobec konstytucji. Trybunał uznał, iż wprawdzie pracownik służby cywilnej powinien być lojalny wobec konstytucji, lecz zastosowana kara była nieproporcjonalna do celu czym naruszono art. 10 Konwencji. Podkreślić należy, że wyrok zapadł większością 10 głosów przeciw 9, przy czym wszyscy sędziowie zgłaszający zdanie odrębne polegające na aprobacie dla ingerencji władz

⁹⁹ L. Gardocki, *Europejskie standardy...*, s. 22.

¹⁰⁰ Skarga nr 12774/87, wyrok z 12 października 1989 r.

¹⁰¹ Skarga nr 21318/93, wyrok z 2 września 1994 r.

¹⁰² Skarga nr 25096/94, wyrok z 6 września 1995 r.

¹⁰³ Skarga nr 17851/91, wyrok z 26 września 1995 r.

w wolność wypowiedzi pochodzili z państw byłego bloku wschodniego¹⁰⁴.

- Sprawa Hennieke p. Niemcom¹⁰⁵ – skazanie za wydanie i rozpowszechnianie w parku miejskim broszury zawierającej wiersze głoszące wyższość rasy niemieckiej oraz niższość innych ras, porównującej obcokrajowców do wszy oraz deklarujących, że na świecie nie będzie pokoju dopóki rządzić będą Żydzi. Czyn został zakwalifikowany jako przestęstwo z § 130 StGB.
- Sprawa Immler p. Niemcom¹⁰⁶ – skarga osoby ukaranej karą grzywny za obraźliwe słowa użyte podczas kłótni na ulicy wobec cudzoziemców. Skarżący posłużył się pogardliwym określeniem „Kanakowie” w stosunku do imigrantów z Bałkanów.
- Sprawa Öztürk p. Turcji¹⁰⁷ – skarga ukaranego grzywną i konfiskatą właściciela wydawnictwa, który opublikował książkę biograficzną o założycielu nielegalnej, maoistycznej Komunistycznej Partii Turcji. Skazany został za rozpowszechnianie propagandy komunistycznej i nakłanianie do nienawięci ze względu na różnice klasowe. W tej sprawie Trybunał orzekł naruszenie art. 10 Konwencji.
- Schimanek p. Austrii¹⁰⁸ – skazanie na osiem lat pozbawienia wolności za przywództwo w organizacji neonazistowskiej, gloryfikowanie nazistowskich przywódców, zaprzeczanie masowej zagładzie Żydów w III Rzeszy, propagowanie przyłączenia Austrii do Wielkich Niemiec.
- Sprawa Seurot p. Francji¹⁰⁹ – skarga nauczyciela licealnego ukaranego za opublikowanie w gazecie szkolnej artykułu pt. „Dość, już dość”, w którym znalazły się stwierdzenia o napływających do Francji „hordach niezasymlowanych muzułmanów”.
- Sprawa Norwood p. Zjednoczonemu Królestwu¹¹⁰ – skarga polityka ekstremistycznej, prawicowej *British National Party* (Brytyjskiej Partii Narodowej) skazanego na karę grzywny za wywieszenie plakatu z płonącymi wieżami World Trade Center, podpisem „Islam precz z Brytanii – chrońcie naród brytyjski” oraz przekreślonym półksiężycem.
- Sprawa Pavel Ivanow p. Rosji¹¹¹ – skarga założyciela, właściciela i wydawcy miesięcznika „Rosyjski Wiek”, który został skazany na karę grzywny w wysokości 10 tys. rubli (ok. 1200 zł) za publiczne nawoływanie do nienawięci etnicznej, rasowej i religijnej w środkach masowego przekazu. Skarżący wzywał m.in. do wykluczenia z życia publicznego „syjonistyczno-faszystowskich przywódców żydowskich”

¹⁰⁴ Szerszy komentarz do tej sprawy w: I. Kamiński, *op. cit.*, s. 500-509.

¹⁰⁵ Skarga nr 34889/97, wyrok z 21 maja 1997 r.

¹⁰⁶ Skarga 34313/96, wyrok z 2 marca 1999 r.

¹⁰⁷ Skarga nr 22479/93, wyrok z 28 września 1999 r.

¹⁰⁸ Skarga nr 32307/96, wyrok z 1 lutego 2000 r.

¹⁰⁹ Skarga nr 57383/00, wyrok z 18 maja 2004 r.

¹¹⁰ Skarga nr 23131/03, wyrok z 11 listopada 2004 r.

¹¹¹ Skarga nr 35222/04, wyrok z 20 lutego 2007 r.

oraz twierdził, że Żydzi są odpowiedzialni za aktualne problemy ekonomiczno-gospodarcze. Czyn został zakwalifikowany jako przestęstwo z art. 282 § 1 rosyjskiego kodeksu karnego.

- Sprawa Vajnai p. Węgrom¹¹² – skarga wiceprezydenta lewicowej *Munkáspárt* (Partii Pracy), który zabierając głos podczas legalnej demonstracji ubrany był w kurtkę z czerwoną, pięcioramienną gwiazdą¹¹³. Czyn został zakwalifikowany jako prezentowanie zabronionych symboli totalitarnych czyli art. 269/B(1) węgierskiego kodeksu karnego. Postępowanie zostało warunkowo umorzone na okres jednego roku. W tym przypadku Trybunał orzekł o naruszeniu art. 10 Konwencji.
- Sprawa Soulas i inni p. Francji¹¹⁴ – skarga skazanego na karę grzywny w wysokości 7,5 tys. euro autora i wydawcy książki pt. „Kolonizacja Europy. Prawda o imigracji i islamie”. Skarżący prezentował w niej tezę o rozpoczętej w Europie wojnie kulturowej (etnicznej) oraz krytykował model społeczeństwa wielokulturowego. Opisywał również zjawisko „antyeuropejskiego rasizmu” młodych muzułmanów objawiające się m.in. rytualnymi zgwałceniami białych dziewcząt.
- Sprawa Le Roy p. Francji¹¹⁵ – skarga autora satyrycznego obrazka umieszczonego w tygodniku „Ekaitiza”, przedstawiającego atak na World Trade Center z podpisem: „Wszyscy o tym marzyli... Hamas to zrobił”. Skarżący został za to skazany na karę grzywny w wysokości 1,5 tys. euro. W orzeczeniu Trybunał zwrócił uwagę, iż takie pochwalanie terroryzmu ma szczególne konotacje w tak wrażliwy m w tej kwestii Kraju Basków.
- Sprawa Balsyte-Lideikiene p. Litwie¹¹⁶ – skarga ukaranego grzywną wydawcy kalendarza, który zawierał treści nacjonalistyczne, antysemitckie, antypolskie i antyrosyjskie. Kalendarz zawierał m.in. stwierdzenia, że Żydzi odpowiadają za ludobójstwo narodu litewskiego.
- Féret p. Belgii¹¹⁷ – skarga przewodniczącego belgijskiej partii politycznej Front Narodowy. Skarżący został skazany na 250 godzin prac społecznych związanych z integracją imigrantów za publiczne nawoływanie do nienawięci, przemocy, rasizmu i dyskryminacji na stronach internetowych i w ulotkach rozprowadzanych przez partię podczas kampanii wyborczych.
- Sprawa Le Pen p. Francji¹¹⁸ – skarga znanego francuskiego polityka prawicowej partii *Front National* (Front Narodowy) skazanego na karę

¹¹² Skarga nr 33629/06, wyrok z 8 lipca 2008 r.

¹¹³ Tego typu zachowanie polegające na prezentowaniu symboli totalitarnych w przestrzeni publicznej L. Garlicki określił jako „wypowiedź symboliczna”. Zob. L. Garlicki, *op. cit.*, s. 595.

¹¹⁴ Skarga nr 33629/06, wyrok z 10 lipca 2008 r.

¹¹⁵ Skarga nr 36109/03, wyrok z 2 października 2008 r.

¹¹⁶ Skarga nr 72596/01, wyrok z 4 listopada 2008 r.

¹¹⁷ Skarga nr 15615/07, wyrok z 16 lipca 2009 r.

¹¹⁸ Skarga nr 18788/09, wyrok z 7 maja 2010 r.

10 tys. euro grzywny za podżeganie do dyskryminacji, nienawięci i przemocy wobec grupy osób z powodu ich pochodzenia lub ich przynależności lub braku przynależności do określonej grupy etnicznej, narodu, rasy czy religii. Udzielił on wywiadu dziennikowi „Le Monde”, w którym negatywnie wyrażał się o muzułmanach.

- Sprawa *Vajdeland i inni p. Szwecji*¹¹⁹ – skarga obywatela szwedzkiego, który w szkole ponadgimnazjalnej rozdawał ulotki nawołujące od nienawięci wobec członków społeczności LGBT. W treści broszurek można było znaleźć takie stwierdzenia jak: „dewiacyjne skłonności seksualne” lub „moralnie destrukcyjny wpływ na społeczeństwo”. Tym orzeczeniem Trybunał potwierdził, że dyskryminacja ze względu na orientację seksualną jest równie groźna jak dyskryminacja ze względu na rasę, pochodzenie lub kolor.

Przykładem sprawy, w której Trybunał uznał naruszenie art. 10 Konwencji w kontekście wypowiedzi o charakterze mowy nienawięci jest natomiast sprawa *Jersild p. Danii*¹²⁰. Skarżącym był dziennikarz *Danish Broadcasting Corporation* (Duńskie Radio), który został skazany na karę grzywny za udzielenie pomocy i podżeganie do głoszenia rasistowskich haseł. Były one wygłaszane przez młodych członków organizacji Zielone Marynarki, a skarżący jako prowadzący program zachęcał do wypowiedzi rasistowskich i pomógł je rozpowszechniać. Czyn skarżącego zakwalifikowano jako przepęstwo z art. 266b i 23 ust.1 duńskiego kodeksu karnego. W czasie wywiadu z ust młodych radykałów padły stwierdzenia: „dobrze jest być rasistą”, „Dania należy do Duńczyków”, „czarnuchy nie są ludźmi, to zwierzęta”, „ludziom powinno się pozwolić na posiadanie niewolników”, „biali są lepsi” i temu podobne. Trybunał orzekł, że wyrok sądu krajowego był ingerencją w prawo do swobody wypowiedzi, która była jednakże przewidziana przez prawo duńskie. Ponadto ingerencję podjęto w uprawnionym celu, w szczególności dla ochrony dobrego imienia i praw innych osób. Nie zgodził się natomiast z twierdzeniem państwa-strony konwencji, że ograniczenie było konieczne w demokratycznym społeczeństwie. Wyrok ten jednak nie był jednomyślny, zdanie odrębne zgłosiło 7 sędziów podnosząc m.in. konieczność zwalczania poglądów rasistowskich w mediach oraz nadmierną ochronę prawa do swobody wypowiedzi¹²¹.

Powyższe orzeczenia Trybunału wskazują jednoznacznie, że mowa nienawięci nie podlega ochronie konwencyjnej i nie może być traktowana jako przejaw swobody wypowiedzi. Szerokie zakreślenie ram ochrony art. 10 Konwencji nie czyni go bezgranicznym. Swobodę wypowiedzi należy interpretować w kontekście art. 17 Konwencji, który wyklucza taką interpretację pozwalającą na podjęcie działań zmierzających do zniweczenia innych praw i wolności gwarantowanych Konwencją. Jak podkreśla L. Garlicki, wypowiedzi

¹¹⁹ Skarga nr 1813/07, wyrok z 9 lutego 2012 r. Zob. szerzej A. Gliszczyńska-Grabias, *Glosa do wyroku ETPC z dnia 9 lutego 2012 r., 1813/07, LEX*.

¹²⁰ Skarga nr 15890/89, wyrok z 23 września 1994 r.

¹²¹ Szerszy komentarz do tej sprawy w: I. Kamiński, *op. cit.*, s. 364-379.

o charakterze mowy nienawięci stają się zatem w kontekęcie Konwencji „wypowiedzią niechronioną”¹²².

Na koniec rozważeń o relacjach swobody wypowiedzi z mową nienawięci warto zwrócić uwagę na skargę przeciwko Polsce. W sprawie W.P. i inni p. Polsce¹²³ skarga założycieli Stowarzyszenia Narodowo-Patriotycznego Polaków Poszkodowanych przez Bolszewizm i Syjonizm dotyczyła sądowego zakazu utworzenia stowarzyszenia. Skarżący podnosili m.in., że „sądownictwo tzw. III Rzeczypospolitej kontrolowane przez żydowskie interesy zakazało utworzenia stowarzyszeń przez etnicznych Polaków”. Trybunał uznał, że skarżący przejawiają poglądy rasistowskie, ożywiają antysemityzm i propagują nierówności pomiędzy Polakami i Żydami, a sama skarga sformułowana jest w antysemitycznych i obraźliwych słowach. W konsekwencji Trybunał stwierdził niedopuszczalność skargi z uwagi na fakt, że skarżący nie mogą z przyczyn zawartych w art. 17 Konwencji opierać się na art. 14 w związku z art. 11 Konwencji.

Wśród orzeczeń ETPC interesujące z punktu widzenia przestępstw z nienawięci są również decyzje zapadłe na skutek wniesienia skarg osób pokrzywdzonych przestępstwami z nienawięci, którym państwa-strony Konwencji nie zapewniły należytej ochrony, zarówno prawnej jak i instytucjonalnej.

W najnowszych orzeczeniach Trybunał stwierdza, że sprawy dotyczące przemocy i brutalności inspirowanej rasizmem nie mogą być traktowane tak samo jak sprawy bez konotacji rasistowskiej bo oznaczałoby to ignorowanie specyficznej natury tych czynów, które naruszają w szczególnie destrukcyjny sposób podstawowe prawa człowieka¹²⁴. Wyrok ten dowodzi, że pomimo, iż Trybunał nie zdefiniował pojęcia przestępstw z nienawięci, zauważa je i jednoznacznie potępia. Jednocześnie państwa są szczególnie zobligowane do zwalczania tych przestępstw, których traktatową podstawę zwalczania stanowią art. 2 (prawo do życia), art. 3 (zakaz tortur oraz nieludzkiego lub poniżającego traktowania lub karania) oraz art. 14 (zakaz dyskryminacji).

W literaturze wskazuje się, że przepisy art. 2 i 3 Konwencji mają dwa aspekty – materialny i proceduralny. Aspekt materialny dotyczy obowiązku państwa powstrzymania się od działań mogących prowadzić do utraty życia, stosowania tortur albo nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania. Aspekt proceduralny nakłada na władze państwowe obowiązek przeprowadzenia niezależnego, bezstronnego, skutecznego śledztwa i procesu mającego wyjaęnić okoliczności powyższych działań. Zakaz dyskryminacji wyrażony w art. 14 odnosi się natomiast do praw i wolności wyrażonych w pozostałych przepisach Konwencji i jej dodatkowych protokołów. Dyskryminacja może być ponadto czynna lub bierna. Pierwsza polega na traktowaniu osób znajdujących się w porównywalnej sytuacji w odmienny

¹²² L. Garlicki, *op. cit.*, s. 596.

¹²³ Skarga nr 42264/98, wyrok z 2 września 2004 r.

¹²⁴ Skarga nr 43577/98, wyrok z 6 lipca 2005 r.

sposób bez racjonalnego, obiektywnego uzasadnienia. Druga ma miejsce, gdy pomimo zróżnicowanej sytuacji osoby traktowane są jednakowo, co uniemożliwia naprawienie istniejącej w tym przypadku nierówności¹²⁵. Poniżej przedstawionych zostanie kilka rozstrzygnięć dotyczących przepęstw z nienawięci opartych na omawianych postanowieniach konwencyjnych. Większość z nich dotyczy ofiar pochodzenia romskiego pokrzywdzonych działaniami państw wschodnioeuropejskich.

Sprawa Nachova i inni p. Bułgarii¹²⁶ dotyczyła zastrzelenia przez żandarmerię bułgarską dwóch Romów w trakcie próby ich zatrzymania. W czasie akcji dowódca patrolu krzyknął „Przekłęci Cyganie!”. Skarżąca podnosiła w skardze, że władze państwowe w toku prowadzonego dochodzenia popełniły wiele uchybień. Trybunał orzekł, że państwa-strony mają w przypadku przepęstw z nienawięci nie tylko proceduralny obowiązek prowadzenia skutecznego dochodzenia, ale również dodatkowy obowiązek prowadzenia tego dochodzenia pod kątem ewentualnego istnienia motywu rasistowskiego. Jednakże jest to zobowiązanie do starannego działania a nie rezultatu, gdyż udowodnienie motywacji rasistowskiej jest często trudne. Krajowe prawo karne musi być stosowane jednakowo niezależnie od rasy i pochodzenia etnicznego ofiary. W konkluzji trybunał stwierdził, że pozbawienie pokrzywdzonych życia nie było skutkiem postaw rasistowskich funkcjonariuszy publicznych, lecz podczas dochodzenia nie został zbadany motyw rasistowski. Naruszony został zatem materialny aspekt art. 2 Konwencji, nie nastąpiło naruszenie materialnego aspektu art. 14 Konwencji, lecz nastąpiło naruszenie proceduralnego aspektu art. 14 Konwencji. Trybunał na podstawie art. 41 Konwencji nakazał zapłatę 47 tys. euro zadośćuczynienia skarżącym.

Sprawa Moldovan i inni p. Rumunii¹²⁷ jest przykładem dyskryminacji czynnej mniejszości romskiej przez organy państwa. Na skutek sąsiedzkiego zatargu kilku Romów zabiło w bójce obywatela Rumunii. W odwecie nastąpił samosąd mieszkańców wioski na społeczności romskiej, zabito kilku Romów i zniszczono wszystkie domy romskie w okolicy. Przyczyną skargi była jednak decyzja sądu krajowego sądującego sprawców samosądu. Sąd w wyroku stwierdził, że „poprzez swój styl życia i odrzucenie wartości moralnych akceptowanych przez resztę społeczeństwa społeczność romska zmarginalizowała się i przyjęła agresywną postawę wyrażającą się w naruszaniu norm prawnych uznanych przez społeczeństwo”. Kwestionowanie przez sąd uczciwości i trybu życia ofiar stanowi dyskryminację czynną. Zdaniem Trybunału dyskryminacja oparta na przesłankach rasowych stanowi poniżające traktowanie w rozumieniu art. 3 Konwencji. Trybunał orzekł naruszenie art. 8 (prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego), art. 3, art. 14 oraz art. 6 § 1 (prawo do rzetelnego procesu) Konwencji w zakresie przewlekłości

¹²⁵ P. Turek, *Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dotyczące przepęstw z nienawięci*, [w:] L. Mazowiecka (red.), *Ofiary przepęstw z nienawięci*, Warszawa 2013, s. 108-110.

¹²⁶ Skarga nr 43577/98, wyrok z 6 lipca 2005 r.

¹²⁷ Skargi nr 41138/98 i 64320/01, wyrok z 12 lipca 2005 r.

postępowania. Nie stwierdził natomiast naruszenia art. 6 § 1 Konwencji w zakresie odmowy prawa do sądu. Łączna suma orzeczonych zadośćuczynień wyniosła 244 tys. euro.

Sprawa Cobzaru p. Rumunii¹²⁸ dotyczyła pobicia Roma przez policjantów na komisariacie. Skarżący podnosił, że był przez służby państwowe nieludzko i poniżająco traktowany i karany. Trybunał musiał wypowiedzieć się w kwestii, od którego momentu organy postępowania mają obowiązek badania czy czyn miał charakter rasistowski. Wystarczająca przesłanką dla skierowania dochodzenia w tym kierunku były, w opinii Trybunału, występujące wówczas w kraju liczne antyromskie incydenty upubliczniane przez media. Ostatecznie Trybunał stwierdził naruszenie art. 3 Konwencji zarówno w aspekcie materialnym jak i procesowym, naruszenie art. 13 Konwencji (prawo do skutecznego środka odwoławczego) oraz naruszenie proceduralnego aspektu art. 14 Konwencji. Ponadto Trybunał orzekł zapłatę 8 tys. euro zadośćuczynienia na rzecz skarżącego.

Szczególnym przypadkiem jest sprawa Angelova i Iliew p. Bułgarii¹²⁹. Krewny skarżących został zaatakowany nożami i zabity przez grupę siedmiu nastolatków. W toku śledztwa potwierdzili oni, że przyczyną ataku było romskie pochodzenie ofiary i nie kryli swojego wrogiego stosunku do tej mniejszości. Skarżący zarzucali, że państwo nie przeprowadziło szybkiego, skutecznego i bezstronnego śledztwa będącego w stanie doprowadzić do procesu i skazania osób odpowiedzialnych za znęcanie się i śmierć ich krewnego. Ponadto wskazywali na brak przepisów prawa krajowego dotyczącego popełniania przestępstw motywowanych rasizmem. Podnosili również przewlekłość postępowania. Trybunał zgodził się, że przedłużania postępowania oraz brak postawienia oskarżonym zarzutów dotyczących rasistowskiej motywacji czynu jest niedopuszczalne. Zdaniem Trybunału jest to forma biernej dyskryminacji. Wskazano również, że państwo powinno przewidzieć w prawie karnym przepis umożliwiający odrębną kwalifikację prawną odzwierciedlającą rasistowski charakter czynu. Stwierdzono zatem naruszenie art. 2 i 14 Konwencji oraz orzeczono 15 tys. euro zadośćuczynienia.

W sprawie Stoica p. Rumunii¹³⁰ skarżący podnosił, że został pobity przez policję z polecenia lokalnych władz. Podczas interwencji w barze policjanci pytali uczestników czy są Romami czy Rumunami. Gdy zatrzymani zadeklarowali się jako Romowie, przedstawiciel władz poprosił policjantów, żeby „dać Cyganom lekcję”. Policjanci pobili Romów wykrzykując przy tym rasistowskie hasła. Trybunał stwierdził, że prokuratura nie potrafiła wykazać rasowej neutralności tego zdarzenia. Orzeczenie Trybunału wykazało naruszenie art. 3 Konwencji zarówno w aspekcie materialnym jak i proceduralnym oraz naruszenie art. 14 Konwencji. Nie wykazano natomiast naruszenia art. 13 Konwencji. W efekcie Trybunał orzekł na rzecz skarżącego 15 tys. euro zadośćuczynienia.

¹²⁸ Skarga nr 48254/99, wyrok z 26 lipca 2007 r.

¹²⁹ Skarga nr 55523/00, wyrok z 26 lipca 2007 r.

¹³⁰ Skarga nr 42722/02, wyrok z 4 marca 2008 r.

W sprawie Beganović p. Chorwacji¹³¹ podstawą skargi było niewłaściwe, zdaniem skarżącego, postępowanie policji i prokuratury w sprawie dotyczącej jego pobicia. Skarżący podnosił, że sprawcy pobicia dokonali tego z powodu jego romskiego pochodzenia. Dowodem na to miało być stwierdzenie jednego z oskarżonych, że wie, iż pokrzywdzony jest Romem. Zdaniem Trybunału pochodzenie etniczne skarżącego nie miało w tej sprawie znaczenia dla faktu pokrzywdzenia przestępstwem. Trybunał uznał, że nastąpiło naruszenie art. 3 Konwencji, lecz nie nastąpiło naruszenie art. 14 Konwencji. Zadośćuczynienie wyniosło 1 tys. euro.

W sprawie Mižigárová p. Słowacji¹³² powodem skargi było zastrzelenie Roma na komisariacie policji. Również w tym kraju odnotowywano w tym okresie liczne przypadki brutalnego traktowania Romów przez policję. Trybunał uznał jednak, że pomimo ogólnych problemów systemowych w tej konkretnej sprawie okoliczności nie wskazywały, że zatrzymanie i zastrzelenie pokrzywdzonego miało motywę rasistowskie. Trybunał stwierdził naruszenie art. 2 Konwencji zarówno w aspekcie materialnym jak i proceduralnym oraz naruszenie materialnego aspektu art. 14 Konwencji o brak naruszenia jego proceduralnego aspektu. Skarżącej przyznano również 45 tys. euro zadośćuczynienia.

Sprawa Koky i inni p. Słowacji¹³³ dotyczyła napaęci kilkunastu zamaskowanych i uzbrojonych w kije baseballowe i łomy sprawców na romskie osiedle i pobicia jego mieszkańców. Sprawcy wykrzykiwali ponadto rasistowskie hasła np. „załatwimy was dzisiaj Cyganie!”. Skarżący zarzucali naruszenie art. 3 Konwencji gdyż, ich zdaniem, władze państwowe nie potrafiły zapewnić szybkiego, skutecznego i bezstronnego dochodzenia oraz ukarać sprawców ataku. Trybunał wskazał na popełnienie wielu błędów w postępowaniu organów ścigania. Ponadto w kontekście licznych ataków na mniejszość romską na Słowacji władze państwa powinny podjąć aktywniejsze działania na rzecz egzekwowania odpowiedzialności sprawców. Trybunał stwierdził naruszenie aspektu proceduralnego art. 3 Konwencji oraz orzekł na rzecz skarżących 10 tys. euro zadośćuczynienia.

Konkludując powyższe rozważania stwierdzić należy, iż orzeczenia dotyczące przestępstw z nienawięci stanowią istotną część dorobku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Stoi on na straży przestrzegania postanowień Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Trybunał strasburski stanowi *sui generis* „ostatnią instancję” dla osób pokrzywdzonych przestępstwami, u źródeł których stoi dyskryminacja i motywę rasistowskie. Szczególną rolę pełni Trybunał, gdy pokrzywdzony nie może skutecznie dochodzić swoich praw w ramach sądownictwa krajowego lub jest pokrzywdzonym działaniami organów państwowych.

¹³¹ Skarga nr 46423/06, wyrok z 25 czerwca 2009 r.

¹³² Skarga nr 74832/01, wyrok z 14 grudnia 2010 r.

¹³³ Skarga nr 13624/03, wyrok z 12 czerwca 2012 r.

5. Przepęstwa z nienawięci w prawie Republiki Federalnej Niemiec

Niemieckie rozwiązania prawnokarne w zakresie penalizacji przepęstw z nienawięci uważane sà w literaturze za wzorcowe i najlepiej realizujàce zasadę ochrony społeczeństwa¹³⁴. Kształt tych regulacji jest konsekwencjà szczególnie trudnej niemieckiej historii, zwłaszcza okresu hitlerowskiego III Rzeszy¹³⁵.

Analizujàc regulacje StGB odnoszàce się do przepęstw z nienawięci nalezy odnieść je do przepisów Ustawy Zasadniczej¹³⁶. Zgodnie z art. 1 ust. 1 GG „Godność człowieka jest nienaruszalna. Jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem wszelkich władz państwowych”. Swobodę wypowiedzi gwarantuje art. 5, który stanowi 1. „Každy ma prawo do swobodnego wypowiedzania i rozpowszechniania swoich poglądów w słowie, piśmie i obrazie oraz do pozyskiwania bez przeszkód informacji z powszechnie dostępných źródeł. Zapewnia się wolność prasy oraz wolność informacji za pośrednictwem radia, telewizji i filmu. Nie stosuje się cenzury. 2. Powyższe prawa podlegają ograniczeniom wynikającym z przepisów ogólných ustaw, przepisów ustawowych o ochronie młodzieży i prawa do czci osobistej”. Ustawa Zasadnicza przewiduje również w art. 18, iż „Kto nadużywa wolności wyrażania poglądów, w szczególności wolności prasy (art. 5 ust. 1), wolności nauczania (art. 5 ust. 3), wolności zgromadzeń (art. 8), wolności zrzeszania się (art. 9), tajemnicy korespondencji, pocztowej i telekomunikacyjnej (art. 10), prawa własności (art. 14) albo prawa azylu (art. 16a) do walki przeciwko wolnościowemu demokratycznemu porządkowi, traci wymienione prawa podstawowe”. Ponadto art. 21 ust. 1 przewiduje, że „Partie, które poprzez swoje cele lub zachowania swoich zwolenników zmierzają do naruszenia lub obalenia wolnościowego demokratycznego porządku ustrojowego albo zagrażają istnieniu Republiki Federalnej Niemiec, są sprzeczne z konstytucją. O sprzeczności z konstytucją orzeka Federalny Trybunał Konstytucyjny.”

Konkludujàc powyższe przepisy Ustawy Zasadniczej stwierdzić nalezy, że przepęstwa z nienawięci stanowią czyn przeciwko wolnościowemu, demokratycznemu porządkowi państwa podlegający ograniczeniom przewidzianym w art. 18¹³⁷. Ponadto art. 21 ust. 2 wyklucza z życia publicznego partie polityczne odwołujàce się w swoich programach do nienawięci lub totalitaryzmu¹³⁸.

¹³⁴ M. Siwicki, *Karalność mowy nienawięci w Internecie. Aspekty prawnoporównawcze*, „Palestra” 2007, nr 5-6, s. 66.

¹³⁵ Szerzej o prawodawstwie III Rzeszy w: F. Ryszka, *Państwo stanu wyjątkowego. Rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, Wrocław 1985.

¹³⁶ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai 1949 (Bundesgesetzblatt 2014, Teil I, Seite 2438), dalej przytaczana jako GG lub Ustawa Zasadnicza.

¹³⁷ Tezę tą potwierdza przytaczany przez M. Siwickiego wyrok Federalnego Trybunału Konstytucyjnego (BVerfG, 13.04.1994 - 1 BvR 23/94). Zob. M. Siwicki, *op. cit.*, s. 67.

¹³⁸ Por. analogiczny art. 13 Konstytucji RP: Zakazane jest istnienie partii politycznych i innych organizacji odwołujàcych się w swoich programach do totalitarných metod i praktyk działania nazizmu, faszystwu i komunizmu, a także tych, których program lub działalność zakłada lub

Niemiecki kodeks karny (Strafgesetzbuch – StGB) został opracowany w 1870 r. jako kodeks karny dla Związku Północnoniemieckiego. W 1971 r. został rozciągnięty na obszar całego zjednoczonego państwa niemieckiego jako Kodeks karny II Rzeszy¹³⁹. Była to pierwsza ogólnoniemiecka ustawa karna przełamująca partykularyzm prawny poszczególnych państw związkowych¹⁴⁰. Wielokrotnie nowelizowany, ze względu na konieczność dostosowania do przepisów konstytucyjnych oraz zmian naukowych i technicznych, kodeks ma wciąż moc obowiązującą¹⁴¹.

W zakresie przestępstw z nienawięci relewantnymi przepisami StGB są następujące przepisy: rozpowszechnianie materiałów propagandowych niekonstytucyjnych organizacji (§ 86), użycie symboli organizacji niekonstytucyjnych (§86a), używanie symboli niekonstytucyjnych organizacji oraz podżeganie do nienawięci (§130). Aktualne brzmienie tych przepisów jest wynikiem nowelizacji StGB ustawą z 28 października 1994 r.¹⁴². Przepisami art. 5, 6 i 7 ustawy nowelizującej zmieniono odpowiednio art. 86, 86a i 130 StGB. Aktualnie przepisy te brzmią następująco¹⁴³:

§ 86 – ust. (1) Kto na terytorium Niemiec rozpowszechnia lub wytwarza, przechowuje, przywozi lub wywozi albo czyni publicznie dostępnymi za pośrednictwem nośników danych do rozpowszechniania w Niemczech i za granicą, materiały propagandowe

pkt 1. partii politycznej, która została uznana za niekonstytucyjną przez Federalny Trybunał Konstytucyjny albo partii politycznej lub organizacji, która została ostateczną decyzją uznana za organizację zastępującą taką partię.

pkt 2. organizacji, która została zakazana ostateczną decyzją, ponieważ jest skierowana przeciwko porządkowi konstytucyjnemu lub przeciwko idei prawa międzynarodowego lub która została ostateczną decyzją uznana za organizację zastępującą taką zakazaną organizację.

pkt 3. rządu, organizacji lub instytucji spoza Republiki Federalnej Niemiec czynnej w dążeniu do realizacji celów jednej z partii lub organizacji wskazanych w punktach 1 i 2; lub pkt 4. materiał propagandowy, którego treść ma wspierać cele dawnej organizacji narodowych socjalistów, podlega karze pozbawienia wolności nieprzekraczającej trzy lat lub karze grzywny.

ust. (2) Materiałem propagandowym w rozumieniu ustępu (1) będzie jedynie materiał pisany, którego treść jest skierowana przeciwko wolnemu,

dopuszcza nienawięć rasową i narodowościową, stosowanie przemocy w celu zdobycia władzy lub wpływu na politykę państwa albo przewiduje utajnienie struktur lub członkostwa.

¹³⁹ D. Makilla, Z. Naworski, *Historia prawa na ziemiach polskich. Tom II. Polska pod zaborami. II Rzeczpospolita. Zarys wykładu*, Toruń 2000, s. 92.

¹⁴⁰ M. Sczaniecki, *Powszechna historia państwa i prawa*, Warszawa 1994, s. 413.

¹⁴¹ Strafgesetzbuch in der Fassung der Bekanntmachung vom 13. November 1998 (Bundesgesetzblatt 1998, Teil I, Seite 3322), dalej przytaczany jako StGB.

¹⁴² Gesetz zur Änderung des Strafgesetzbuches, der Strafprozeßordnung und anderer Gesetze (Verbrechensbekämpfungsgesetz) vom 28. Oktober 1994 (Bundesgesetzblatt 1994, Teil I, Seite 3186).

¹⁴³ Przekład przepisów StGB w tłumaczeniu własnym.

demokratycznemu porządkowi konstytucyjnym lub idei poszanowania praw narodów.

ust. (3) Ustępu (1) nie stosuje się, jeżeli materiały propagandowe lub dokumenty mają służyć edukacji obywatelskiej, przeciwdziałaniu ruchom niekonstytucyjnym, promocji sztuki lub nauki, badaniom naukowym lub nauczaniu, informowaniu o aktualnych lub historycznych wydarzeniach lub podobnym celom,

ust. (4) W przypadku mniejszej wagi sąd może orzec warunkowe umorzenie postępowania.

§86a – ust. (1) Kto:

pkt 1. rozpowszechnia w kraju lub publicznie używa podczas spotkania lub w rozpowszechnianych przez siebie materiałach pisemnych, symboli jednej z partii lub organizacji wskazanych w paragrafie 86 ust. (1) pkt 1, 2 i 4; lub

pkt 2. produkuje, przechowuje, przywozi lub wywozi przedmioty, które przedstawiają lub zawierają takie symbole w celu rozpowszechniania albo wykorzystania w Niemczech lub za granicą, w sposób określony w punkcie 1, podlega karze pozbawienia wolności nieprzekraczającej trzy lata lub karze grzywny.

ust. (2) Symbolami w rozumieniu ustępu (1), są w szczególności flagi, odznaki, mundury i ich części, hasła i formy pozdrowień. Symbole, które są tak podobne do nich, że mogą być mylone z symbolami określonymi w zdaniu 1 powinny być traktowane jednakowo.

ust. (3) Paragraf 86 ust. (3) i (4) stosuje się odpowiednio.

§ 130 – ust. (1) Kto, zakłócając porządek publiczny

pkt 1. nawołuje do nienawięci na tle narodowym, rasowym, religijnym lub etnicznym, wobec grup ludności lub poszczęólnych osób z powodu ich przynależności do jednej z wyżej wymienionych grup lub części ludności lub nawołuje do przemocy lub samowolnych działań przeciwko nim; lub

pkt 2. narusza godności ludzką innych osób poprzez znieważenie, złośliwe poniżenie lub zniesławienie wyżej wymienionych grup, części ludności albo poszczęólnych osób z powodu ich przynależności do jednej z wyżej wymienionych grup lub części ludności, podlega karze pozbawienia wolności od trzech miesięcy do pięciu lat.

ust. (2) Każdy, kto

pkt 1. w odniesieniu do materiałów pisemnych, które nawołują do nienawięci wobec wyżej wymienionych warstw grup, części ludności lub osób z powodu ich przynależności do jednej z wyżej wymienionych grup lub części ludności, które wzywają do przemocy lub samowolnych działań przeciwko nim, lub które naruszają ich godność ludzką poprzez znieważenie, złośliwie poniżenie lub zniesławienie ich,

lit. (A) rozpowszechnia takie materiały pisemne;

lit. (B) publicznie wystawia, publikuje, prezentuje, lub w inny sposób umożliwia dostęp do nich;

lit. (C) zapewnia, dostarcza lub umożliwia dostęp do nich dla osoby ponięej osiemnastego roku; lub

lit. (D) wytwarza, sprowadza, dostarcza, przechowuje, oferuje, ogłasza, zachwala, importuje lub eksportuje, w celu uęycia ich lub otrzymanych z nich kopii w rozumieniu nr (a) do (c) lub ułatwienia takiego wykorzystania przez inną osobę; lub

pkt 2. rozpowszechnia prezentację treści wskazanych w pkt. 1, przez radio, usługi medialne lub usługi telekomunikacyjne, podlega karze pozbawienia wolności nieprzekraczającej trzy lata lub karze grzywny.

ust. (3) Kto publicznie lub podczas spotkania pochwala, zaprzecza lub bagatelizuje czyn popełniony pod rządami narodowego socjalizmu, określony w paragraf 6 ust. (1) kodeksu karnego międzynarodowego, w sposób zakłócający porządek publiczny, podlega karze pozbawienia wolności nieprzekraczającej pięć lat lub karze grzywny.

ust. (4) Kto publicznie lub podczas spotkania zakłóca porządek publiczny w sposób naruszający godność ofiar poprzez pochwalanie, gloryfikowanie, albo usprawiedliwianie opartych na przemocy i samowoli rządów narodowych socjalistów, podlega karze pozbawienia wolności nieprzekraczającej trzech lat lub grzywny.

ust. (5) Ustęp (2) stosuje się również do materiałów pisemnych o treści, takiej jak określona w ust. (3) i (4).

ust. (6) W wypadkach określonych w ust. (2), w tym w związku z ust. (5), i w przypadkach ust. (3) i (4), § 86 ust. (3) stosuje się odpowiednio.

Przepis § 86 StGB określić można jako rozpowszechnianie materiałów propagandowych niekonstytucyjnych organizacji¹⁴⁴. Znajduje się on w części szczególnej StGB w trzecim tytule „Naruszenia praworządności demokratycznej”. *Ratio legis* przepisu jest przeciwdziałania rozpowszechnianiu materiałów propagandowych organizacji lub partii uznanych za niekonstytucyjne. Działalność taka godzi bowiem w chronione przez Ustawę Zasadniczą zasady wolnego, demokratycznego porządku i porozumienia międzynarodowego. W ust. 1 określone zostały czynności sprawcze przestęstwa (rozpowszechnianie¹⁴⁵, wytwarzanie, przechowywanie, przywożenie, wywożenie, czynienie publicznie dostępnym). Ponadto w kolejnych punktach wymienione zostały podmioty, które mogą być uznane za niekonstytucyjne (partia polityczna, organizacja, obcy rząd, partia lub organizacja, kontynuatorzy

¹⁴⁴ M. Woiński używa określenia „przestęstwo niedozwolonej propagandy” (M. Woiński, *Prawnokarne aspekty zwalczania mowy nienawięci*, Warszawa 2014, s. 357-358).

¹⁴⁵ W literaturze niemieckiej za rozpowszechnianie uważa się: wystawianie, przybijanie, wyświetlanie, publiczne udostępnianie, przekazywanie fizyczne, wywieszanie plakatu, lub zadrukowanego materiału, masowe rozsyłanie e-maili lub SMS-ów, udostępnianie elektroniczne w Internecie (M. Woiński, *op. cit.*, s. 360 i literatura tam cytowana).

byłych organizacji narodowosocjalistycznych). W ust. 2 zdefiniowane zostało pojęcie „materiału propagandowego” jako materiału pisanego, którego treść jest skierowana przeciwko wolnemu, demokratycznemu porządkowi konstytucyjnym lub idei poszanowania praw narodów. W ust. 3 ustawodawca niemiecki ustanowił klauzulę niekaralności użycia powyższych materiałów w celach edukacyjnych, artystycznych lub naukowych. W ust. 4 uregulowano złagodzone zasady odpowiedzialności w przypadku mniejszej wagi. W typie podstawowym za przestęstwo niekonstytucyjnej propagandy grozi kara pozbawienia wolności do lat 3 lub kara grzywny. Podkreślić należy, iż omawiane przestęstwo można popełnić wyłącznie umyślnie. Sprawca musi mieć ponadto świadomość, że rozpowszechniany przez niego materiał propagandowy ma zakazany charakter. Niemiecki § 86 StGB można uznać za zbliżony do art. 256 polskiego Kodeksu karnego. Klauzula niekaralności z § 86 ust. 3 jest analogiczna do art. 256 § 3 k.k.

Przestęstwo spenalizowane w § 86a StGB dotyczy użycia symboli organizacji niekonstytucyjnych¹⁴⁶. *Ratio legis* przepisu jest ochrona konstytucyjnego porządku prawnego państwa oraz porządku publicznego i politycznego. W ust. 1 określone zostały dwie odmiany przestęstwa. W punkcie 1 polegająca na rozpowszechnianiu w kraju lub publicznym używaniu podczas spotkania lub w rozpowszechnianych przez siebie materiałach pisemnych, symboli jednej z partii lub organizacji wskazanych w paragrafie 86 ust. 1 pkt 1, 2 i 4 oraz w punkcie 2 polegający na produkowaniu, przechowywaniu, przywożeniu lub wywożeniu przedmiotów, które przedstawiają lub zawierają takie symbole w celu rozpowszechniania albo wykorzystania w Niemczech lub za granicą, w sposób określony w punkcie 1¹⁴⁷. Wymienione w pkt 2 czynności stanowią zatem *sui generis* przygotowanie do rozpowszechniania kryminalizowanego w pkt 1. W ust. 2 zawarty jest katalog przedmiotów uznawanych za symbole¹⁴⁸. Są nimi w szczególności: flagi¹⁴⁹,

¹⁴⁶ M. Woński proponuje określenie „przestęstwo niedozwolonego postępowania z oznaczeniami organizacji niezgodnych z ustawą zasadniczą” (M. Woński, *op. cit.*, s. 365).

¹⁴⁷ Pod pojęciem „używanie” należy rozumieć: noszenie, wystawianie, wymawianie, wyświetlanie, prezentowanie.

(M. Woński, *op. cit.*, s. 369). Pojęcie „rozpowszechniania” omówione zostało przy analizie § 86.

¹⁴⁸ Zakazanymi znakami i symbolami są m.in.: swastyka we wszystkich odmianach i zestawieniach z innymi symbolami, negatyw swastyki (symbol neonazistowskiej organizacji Aktionsfront Nationaler Sozialisten/Nationale Aktivisten), flaga NSDAP, runy Sig (symbol Hitlerjugend), runy SS (symbol Schutzstaffeln), runy Sig z poziomymi kolcami (symbol neonazistowskiej organizacji Aktionsfront Nationaler Sozialisten/Nationale Aktivisten), wilczy hak (symbol organizacji Jugend Front), runy Odala (symbol ekstremistycznej, prawicowej organizacji Bund Nationaler Studenten), znak SA (symbol bojówek Die Sturmabteilungen der NSDAP), niemiecka flaga wojenna, znak Nationale Sammlung (symbol organizacji neonazistowskiej), znak Nationalistische Front (symbol ekstremistycznej, prawicowej partii), znak Deutsche Alternative (symbol partii neonazistowskiej), znak Nationale Offensive (symbol ekstremistycznego, prawicowego związku), znak Volkssozialistische Bewegung Deutschlands/Partei der Arbeit (symbol ekstremistycznej prawicowej partii), znak Die Freiheitliche Deutsche Arbeiterpartei (symbol nacjonalistycznej, neonazistowskiej partii), krzyż celtycki, portrety Hitlera.

¹⁴⁹ Wszelkie flagi ze swastykami lub krzyżami celtyckimi, niemiecka flaga wojenna,

odznaki¹⁵⁰, mundury i ich części¹⁵¹, hasła¹⁵² i formy pozdrowień¹⁵³. Jest to zatem katalog otwarty. Ponadto za zakazane symbole powinny być uznane symbole tak bardzo podobne, że mogą być z nimi pomyłone. Podkreślić należy, że za symbol uważa się również przekaz akustyczny np. melodia pieśni¹⁵⁴. Zgodnie z ust. 3 przepisy § 86 ust. (3) dotyczącego klauzuli niekaralności i ust. (4) stanowiącego przypadek mniejszej wagi stosuje się odpowiednio. Przepęstwo używania zakazanych symboli zagrożone jest karą pozbawienia wolności do lat 3 lub karą grzywny. Można je popełnić wyłącznie umyślnie, również z zamiarem ewentualnym. Niemiecki § 86a StGB również jest zbliżony do art. 256 polskiego Kodeksu karnego.

W § 130 StGB ustawodawca niemiecki przewiduje karalność przepęstwa nawoływania do nienawięci lub przemocy wobec grupy lub osoby¹⁵⁵. *Ratio legis* przepisu jest ochrona porządku publicznego przed ekstremistycznymi poglądami, ochrona politycznego klimatu, zasady tolerancji i niedyskryminacji oraz idei porozumienia narodów. Przepis § 130 zawiera kilka form popełnienia tego przepęstwa.

W ust. 1 stypizowano dwie odmiany przepęstwa zakłócającego porządek publiczny. W pkt 1 polegającą na nawoływaniu do nienawięci na tle narodowym, rasowym, religijnym lub etnicznym, wobec grup ludności lub poszczególnych osób z powodu ich przynależności do jednej z wyżej wymienionych grup lub części ludności lub nawoływania do przemocy lub samowolnych działań przeciwko nim. W pkt 2 natomiast polegającą na naruszaniu godności ludzkiej innych osób poprzez znieważenie, złośliwe poniżenie lub zniesławienie wyżej wymienionych grup, części ludności albo poszczególnych osób z powodu ich przynależności do jednej z wyżej wymienionych grup lub części ludności. Oba powyższe typy przepęstw z ust. 1 zagrożone są karą pozbawienia wolności od trzech miesięcy do pięciu lat.

W ust. 2 pkt 1 spenalizowano przepęstwo polegające na rozpowszechnianiu poprzez publiczne wystawianie, publikowanie, prezentowanie, zapewnianie, dostarczanie, umożliwianie dostępu do nich osobom poniżej 18 roku życia, materiałów pisemnych, które nawołują do nienawięci wobec wyżej wymienionych warstw grup, części ludności lub osób z powodu ich przynależności do jednej z wyżej wymienionych grup lub części ludności, które wzywają do przemocy lub samowolnych działań przeciwko nim, lub które naruszają ich godność ludzką poprzez znieważenie, złośliwe poniżenie lub zniesławienie ich. Karalne są również czynności przygotowawcze do popełnienia powyższego przepęstwa takie jak: wytwarzanie, sprowadzanie,

¹⁵⁰ Odznaki partyjne NSDAP, Hilterjugend, Bund Deutscher Mädel, SA, SS.

¹⁵¹ Brunatne koszule partyjne NSDAP, mundury Hilterjugend, Bund Deutscher Mädel, SA, SS.

¹⁵² Meine Ehre heißt Treue.

¹⁵³ Zwrot Sieg Heil lub Heil Hitler, najczęściej połączony z gestem ręki określanym jako salut rzymski lub Hitler Gruß.

¹⁵⁴ Horst Wessel Lied.

¹⁵⁵ M. Woiński określa to przepęstwo jako „przepęstwo podburzania do nienawięci albo przemocy rasowej” (M. Woiński, *op. cit.*, s. 373).

dostarczanie, przechowywanie, oferowanie, ogłaszanie, zachwalanie, importowanie lub eksportowanie. Ponadto w ust. 2 pkt 2 spenalizowano rozpowszechnianie takich treści za pomocą radia, telewizji, środków przekazu i mediów. Oba typy przępstw z ust. 2 zagrożone są karą pozbawienia wolności do lat 3.

W ust. 3 ustawodawca niemiecki spenalizował przępstwo pochwalania, zaprzeczania lub bagatelizowania zbrodni nazistowskich w sposób zakłócający porządek publiczny. Zostały one zdefiniowane w § 6 ust. 1 ustawy *Völkerstrafgesetzbuch* (VStGB)¹⁵⁶. Przępstwo to zagrożone jest karą pozbawienia wolności nieprzekraczającą pięć lat lub karze grzywny.

W ust. 4 przewidziano karalność czynu polegającego na publicznym lub podczas spotkania zakłócania porządku publicznego w sposób naruszający godność ofiar poprzez pochwalanie, gloryfikowanie, albo usprawiedliwianie opartych na przemocy i samowoli rządów narodowych socjalistów. Zagrożenie karne w tym przypadku obejmuje karę pozbawienia wolności do lat trzech lub karę grzywny.

Zgodnie z ust. 5 przepis ust. 2 stosuje się również do materiałów pisemnych o treści, określonej w ust. 3 i 4. Ustawodawca spenalizował zatem również czynności przygotowawcze do przępstw z ust. 3 i 4.

Na podstawie ust. 6 w wypadkach określonych w ust. 2, w tym w związku z ust. 5, i w przypadkach ust. 3 i 4, stosuje się odpowiednio przepisy § 86 ust. 3, który stanowi klauzulę niekaralności.

W literaturze niemieckiej wskazuje się, że nawoływanie może mieć formę zarówno pisemną jak i ustną. Ofiarą przępstwa mogą być poszczególne osoby lub grupy społeczne wyodrębnione z całego społeczeństwa ze względu na posiadane cechy. Nawoływanie może odwoływać się do emocji, zmysłów, namiętności lub sfery intelektualnej. Znieważenie dotyczyć może zarówno twierdzenia o faktach jak i ocen. Znieważenie to świadome formułowanie nieprawdziwych zarzutów. Poniżające są wszelkie zachowania o charakterze dyskryminacyjnym. Porządek publiczny może być naruszony poprzez wytworzenie w społeczeństwu poczucia strachu, zagrożenia, wrażenia otaczającej przemocy. Ocena poczucia zagrożenia musi mieć charakter subiektywny i brać pod uwagę wrażliwość ofiary¹⁵⁷.

W części przepisu dotyczącej kłamstwa oświęcimskiego zwraca się uwagę na fakt, iż pochwalanie, zaprzeczanie lub bagatelizowanie dotyczyć może nie tylko zagłady Żydów, lecz również innych grup społecznych. Odnosić może się zarówno do całego faktu historycznego jak i pojedynczych ofiar. Jako „pochwalanie” uważa się wyraźne lub konkludentne pozytywne wyrażanie się o danym zjawisku. Pod pojęciem „zaprzeczanie” rozumie się kwestionowanie, negowanie obiektywnych faktów historycznych. Za „bagatelizowanie” przyjmuje

¹⁵⁶ Gesetz zur Einführung des Völkerstrafgesetzbuches vom 26. Juni 2002 (Bundesgesetzblatt 2002, Teil I, Seite 2254).

¹⁵⁷ M. Woński, *op. cit.*, s. 376-380.

się częściowe kwestionowanie, relatywizowanie zarówno o charakterze ilościowym jak i jakościowym¹⁵⁸.

W obszarze pochwalania rządów narodowych socjalistów wyrażanie aprobaty również może być wyraźne lub konkludentne. Owa pozytywna ocena odnosić powinna się do funkcjonowania reżimu nazistowskiego lub jej przedstawicieli. Gloryfikowanie objawiać się może używaniem w stosunku do niego takich zwrotów jak: wspaniały, imponujący, wielki, bohaterski. Usprawiedliwianie stanowi natomiast obrona wypaczeń systemu nazistowskiego poprzez wypowiedzi oparte na formule „mniejszego zła” lub „wyższej konieczności dziejowej”. Powyższe zachowania muszą jednocześnie naruszać porządek publiczny i naruszać godność ofiar reżimu¹⁵⁹.

Podkreślić należy, że specyfiką niemieckich przepisów penalizujących przepęstwa z nienawięci, w szczególności popełnianych za pomocą Internetu, jest dążenie do rozszerzenia zakresu odpowiedzialności karnej na wszystkie osoby uczestniczące w rozpowszechnianiu nienawięci, zarówno te które same publikują takie treści jak i pośredników, niezależnie od obywatelstwa sprawcy jak i miejsca położenia serwera. Przykładem może być skazanie na 10 miesięcy pozbawienia wolności Frederica Tobena – obywatela australijskiego głoszącego kłamstwo oświęcimskie i podlegającego do nienawięci (§ 130 StGB). Stanowcza postawa Niemiec wobec przepęstw z nienawięci powoduje, iż określane są one jako „światowy policjant”¹⁶⁰.

Przepęstwo z § 130 ust. 1 pkt 1 StGB można uznać za analogiczne do przepęstwa z art. 256 § 1 polskiego Kodeksu karnego. Przepęstwo z § 130 ust. 1 pkt 2 StGB jest zbieżne z przepęstwem z art. 257 k.k. Przepęstwo spenalizowane w § 130 ust. 2 pkt 1 i 2 StGB wykazuje analogie zarówno z przepęstwem z art. 256 § 1 i 2 k.k. jak art. 257 k.k. Przepęstwo określone w § 130 ust. 3 stanowi odpowiednik przepęstwa z art. 55 ustawy o IPN (kłamstwo oświęcimskie). Przepęstwo z § 130 ust. 4 nie ma dokładnego odpowiednika w polskim prawie karnym. Pewne podobieństwa wykazuje natomiast przepis art. 255 § 3 k.k. penalizujący pochwalanie popełnienia przepęstwa.

6. Przepęstwa z nienawięci w prawie Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej

Wszelką analizę amerykańskich regulacji prawnych odnoszących się do przepęstw z nienawięci poprzedzić należy uwagą, iż specyfika państwa federacyjnego jakimi są Stany Zjednoczone Ameryki Północnej powoduje swoisty „dualizm prawny”. W związku z tym przedmiotem rozważań musi by zarówno prawo federalne jak i stanowe.

¹⁵⁸ *Ibidem*, s. 381-384.

¹⁵⁹ *Ibidem*, s. 384-385.

¹⁶⁰ M. Siwicki, *op. cit.*, s. 62; Y.A. Timofeeva, *Hate Speech Online. Restricted Or Protected? Comparison of Regulations in the United States and Germany*, „Journal of Transnational Law & Policy” 2003, nr 12:2, s. 263.

6.1. Prawo federalne

Zniesienie niewolnictwa w Stanach Zjednoczonych doprowadziło do wojny secesyjnej w latach 1861-1865. W jej wyniku ludność czarnoskóra stała się pełnoprawnymi obywatelami kraju, lecz w stanach południowych od lat siedemdziesiątych XIX w. wprowadzono tzw. prawa Jima Crowa konstytuujące segregację rasową opartą na idei „oddzielni lecz równi” (*separate but equal*). Z tego samego okresu pochodzi pierwsza federalna ustawa pośrednio dotycząca przestępstw z nienawięci – The Ku-Klux-Klan Act z 1871 r. Organizacja ta została zakazana, a konspirowanie w celu pozbawienia osoby lub grupy osób równego traktowania przez prawo podlegało ściganiu w ramach prawa federalnego. Na skutek wydarzeń z końca lat sześćdziesiątych XX w. takich jak zabójstwo Martina Luthera Kinga i ogólnokrajowe zamieszki na tle rasowym w 1968 r. Kongres uchwalił Civil Right Act (ustawa o prawach obywatelskich) – ustawę chroniącą korzystanie z praw obywatelskich przed przemocą rasową.

Pierwszym przepisem dotyczącym karalności przestępstw z nienawięci był wprowadzony ustawą Civil Rights Act § 245 tytułu 18 Kodeksu Stanów Zjednoczonych określany jako „działalność chroniona federalnie”¹⁶¹. Przepis ten wymienia liczne formy aktywności społecznej objętych ochroną¹⁶². Ponadto kryminalizuje na poziomie federalnym czyny polegające na stosowaniu przemocy lub groźby jej użycia, umyślnym ranieniu, zastraszaniu lub przeszkadzaniu w korzystaniu z powyższych chronionych działalności. Działanie sprawcy nakierowane na wiktymizację pokrzywdzonego musi być powodowane dyskryminacją na tle rasy, koloru skóry, religii lub pochodzenia narodowego i etnicznego. *Ratio legis* przepisu stanowi zatem zapewnienie możliwości pełnego korzystania z praw obywatelskich przez wszystkich obywateli¹⁶³. Przepis ten przewiduje karę pozbawienia wolności do 1 roku lub karę grzywny dla sprawcy, który nie spowodował uszczerbku fizycznego oraz karę do 10 lat pozbawienia wolności lub karę grzywny dla sprawcy, który używa broni, materiałów wybuchowych, ognia lub groźby ich użycia. Jeżeli następstwem czynu sprawcy jest śmierć osoby albo czyn polega na porwaniu osoby lub zgwałceniu ze szczególnym okrucieństwem bądź ich groźbą jego dokonania, sprawca może być skazany na karę grzywny, karę pozbawienia wolności na dowolną liczbę lat lub karę śmierci¹⁶⁴.

¹⁶¹18 U.S.C. § 245(b)(2). United States Code (U.S.C.) stanowi skodyfikowany zbiór prawa federalnego. Jest przejawem tendencji do kodyfikacji prawa na wzór systemu *civil law*. Kodeks podzielony jest na 51 tytułów wyodrębnionych ze względu na przedmiot regulacji.

¹⁶² Ochroną objęte jest m.in. głosowanie, otrzymywanie pomocy społecznej, praca, udział w sądownictwie, kształcenie i edukacja, podróżowanie, korzystanie z usług itp.

¹⁶³ Przepis ten znajduje się w rozdziale 13 zatytułowanym „Prawa obywatelskie”, co podkreśla przedmiot ochrony przepisu § 245.

¹⁶⁴ E. Hee Han, *Hate Crimes and Hate Speech*, „The Georgetown Journal of Gender and the Law” 2006, nr 679, s. 681-682.

Ustawę w całości poświęconą przępstwom z nienawięci jest Hate Crimes Statistic Act – HCSA¹⁶⁵ (ustawa o statystyce przępstw z nienawięci) z 1990 r. W 1994 r. została ona znowelizowana stanowięcą § 994 28 tytułu Kodeksu Stanów Zjednoczonych ustawę Violent Crime Control and Law Enforcement Act¹⁶⁶, która do statystyki dołączyła przępstwa przeciwko osobom niepełnosprawnym. Jednym z elementów tej ustawy była ustawa Violence Against Women Act¹⁶⁷ która wprowadzając do Kodeksu Stanów Zjednoczonych § 13981 tytułu 41 rozszerzyła statystykę także na przępstwa motywowane płcią i orientacją seksualną¹⁶⁸. Ostatnią nowelizację stanowiła ustawa Hate Crimes Prevention Act – HCPA¹⁶⁹, która wprowadziła do statystki przępstwa motywowane tożsamością płciową.

Ustawa HSCA zobowiązuje Prokuratora Generalnego (*Attorney General*) do zbierania i corocznego publikowania danych statystycznych dotyczących przępstw motywowanych rasą, religię, niepełnosprawnością, orientacją seksualną lub pochodzeniem etnicznym, a także sporządzenia wytycznych dla wymiaru sprawiedliwosci odnośnie zasad kwalifikowania poszczęólnych czynów do tabel statystycznych. Ściganiem objęto następujące, wymienione kazuistycznie, rodzaje przępstw: morderstwo, zabójstwo, zgwałcenie z użyciem przemocy, napaść kwalifikowana, napaść zwykła, groźba karalna, podpalenie, zniszczenie mienia, kradzież z włamaniem, rozbój, kradzież pojazdu mechanicznego.

Organem posiadającym kompetencję do ścigania przępstw z nienawięci jest *Federal Bureau of Investigation* (FBI). Poza obszarem działania FBI pozostają jednakże przępstwa z nienawięci motywowane orientacją seksualną, a działania w sprawie przępstw z nienawięci motywowanych niepełnosprawnością są ograniczone do spraw związanych z dostępnoscią mieszkań. W ściganiu przępstw z nienawięci FBI współpracuje z lokalnymi organami i przępstwo jest wówczas ścigane na mocy prawa państwowego i lokalnego. Na podstawie HCSA Ministerstwo Sprawiedliwosci za pośrednictwem FBI publikuje doroczne raporty statystyczne o przępstwach z nienawięci¹⁷⁰.

Na kształt zasad odpowiedzialności za przępstwa z nienawięci wpłynęło również, stanowięce część Violent Crime Control and Law Enforcement Act, Polecenie dla Komisji ds. Wyrokowania Stanów Zjednoczonych w sprawie zwiększenia wymiaru kary za przępstwa z nienawięci nazywane ustawę Hate Crimes Sentencing Enhancement Act¹⁷¹. Ustawa ta wprowadziła definicję legalną przępstwa z nienawięci rozumianego jako: „przępstwo, w którym sprawca

¹⁶⁵ Pub. L. No. 101-275, 104 Stat. 140.

¹⁶⁶ Pub. L. No. 103-322, § 28003, 108 Stat. 2906.

¹⁶⁷ Pub. L. No. 103-322, 108 Stat. 1796.

¹⁶⁸ Ustawa Violence Against Women Act stanowi Tytuł IV ustawy Violent Crime Control and Law Enforcement Act.

¹⁶⁹ Pub. L. No. 111-84, H.R. 2647.

¹⁷⁰ E. Hee Han, *op. cit.*, s. 683-684.

¹⁷¹ Pub. L. No. 103-322, Title XXVIII, § 280003, 108 Stat. 2906.

wybiera ofiarę z powodu jej rzeczywistej lub domniemanej rasy, koloru skóry, religii, pochodzenia narodowego lub etnicznego, płci, niepełnosprawności lub orientacji seksualnej". Ponadto zobowiązała Komisję ds. Wyrokowania do uchwalenia reguł dotyczących wymierzania kar za przepęstwa z nienawięci o trzy poziomy wyższych od poziomu kary za typ podstawowy danego czynu. Na tej podstawie w 1998 r. Komisja wydała Federalny Podręcznik Wyrokowania (*Federal Sentencing Guidelines*), w którym w §3A1.1. zatytułowanym „motywacja przepęstw z nienawięci i ofiary wrażliwe” ustanowiono, że „jeżeli sąd przyjmie ponad rozsądną wątpliwość, że oskarżony celowo wybrał ofiarę albo mienie jako przedmiot przepęstwa ze względu na rzeczywistą lub domniemaną rasę, kolor skóry, religię, pochodzenie narodowe lub etniczne, płeć, tożsamość płciową, niepełnosprawność lub orientację seksualną, kara ulega zwiększeniu o trzy poziomy”¹⁷².

Najnowszym aktem prawnym regulującym problematykę przepęstw z nienawięci jest Matthew Shepard and James Byrd Jr. Hate Crimes Prevention Act - HCPA. Ustawa nazwana imieniem dwóch ofiar brutalnych przepęstw z nienawięci była reakcją na ich zabójstwo z powodu koloru skóry i orientacji seksualnej¹⁷³. Ustawa ta potwierdziła zakres ochrony przed przepęstwami z nienawięci obejmujący przepęstwa motywowane rzeczywistą lub domniemaną rasą, kolorem skóry, religią, pochodzeniem narodowym lub etnicznym, płeć, orientacją seksualną, tożsamością płciową oraz niepełnosprawnością. Podkreślić należy, iż jest to najszerszy katalog cech wskazujących na tożsamość osób lub grup podlegających ochronie przed przepęstwami z nienawięci. Ustawa HCPA znowelizowała także Kodeks Stanów Zjednoczonych dodając do niego § 249. Przepis ten penalizuje umyślne usiłowanie lub spowodowanie uszczerbku na zdrowiu osoby przy użyciu ognia, broni palnej, niebezpiecznego narzędzia, materiałów wybuchowych lub środka zapalającego, jeżeli sprawca działa ze względu na rzeczywistą lub domniemaną rasę, kolor skóry, religię, pochodzenie narodowe lub etniczne, płeć, orientację seksualną, tożsamość płciową albo niepełnosprawność. Przepęstwo to zagrożone jest karą pozbawienia wolności do lat 10, karą grzywny lub oboma tymi karami łącznie. Ponadto ustawodawca przewidział typ kwalifikowany, jeżeli następstwem czynu jest śmierć ofiary lub jeżeli sprawca dokonuje czynu zabronionego w związku z porwaniem lub jego usiłowaniem, ciężkim nadużyciem seksualnym lub jego usiłowaniem albo usiłowaniem zabójstwa. W tym przypadku zagrożenie karne wynosi pozbawienie wolności na dowolną liczbę lat, dożywotnie pozbawienie wolności, karę grzywny lub obydwie powyższe kary łącznie. Ustawodawca amerykański obawiając się ewentualnego zarzutu niekonstytucyjności tego przepisu wprowadził pewne zastrzeżenia. Postanowienia § 249 nie mogą być podstawą do ścigania aktów swobodnej

¹⁷² A. Daugherty Leiter, *Hate Crimes*, „The Georgetown Journal of Gender and the Law” 2000-2001, nr 243, s. 245.

¹⁷³ Jak wskazuje G. Rohr prace nad Hate Crimes Prevention Act trwały od 1999 r. (G. Rohr, *Hate Crimes*, „The Georgetown Journal of Gender and the Law” 2001-2002, nr 243, s. 245).

ekspresji własnych przekonań rasowych, religijnych, politycznych albo innych lub członkostwa w grupach popierających albo będących zwolennikami takich poglądów. Ponadto postanowienia § 249 nie mogą naruszać postanowień Pierwszej Poprawki do Konstytucji Stanów Zjednoczonych¹⁷⁴. Postanowienia § 249 nie mogą być również interpretowane jako ograniczające konstytucyjne prawa do wolności słowa, ekspresji, zrzeszania się, praktyk religijnych, pokojowego demonstrowania. Konstytucja USA nie chroni natomiast mowy, zachowań lub działań podjętych w celu planowania i konspirowania w celu popełnienia lub popełniania aktów przemocy.

Podsumowując przedstawioną powyżej ewolucję amerykańskich, federalnych przepisów dotyczących przestępstw z nienawięci stwierdzić można, że poczynając od Civil Rights Act, poprzez Hate Crimes Statistic Act, Violent Crime Control and Law Enforcement Act oraz Violence Against Women Act, na Hate Crimes Prevention Act skończywszy zakres pojęcia przestępstw z nienawięci rozszerzał się obejmując kolejne grupy mniejszościowe wyróżnione ze względu na cechy odróżniające je od większości. Aktualny zakres ochrony przed przestępstwami z nienawięci jest w Stanach Zjednoczonych szerszy niż w Polsce¹⁷⁵.

Ze względu jednak na specyficznę pojmowaną wolność słowa gwarantowaną przez Pierwszą Poprawkę na gruncie prawa amerykańskiego karalne są jedynie czyny z użyciem przemocy¹⁷⁶. Agresja werbalna określana jako mowa nienawięci, posługiwanie się symbolami nienawięci lub przynależność do organizacji ekstremistycznych propagujących faszystowski lub inny totalitarny ustrój państwa pozostaje natomiast poza zakresem penalizacji¹⁷⁷. Symptomatyczny w tym kontekście jest wyrok Sądu Najwyższego USA w sprawie R.A.V. v. City of St. Paul, który orzekł, że przepisy penalizujące palenie krzyży naruszają Pierwszą Poprawkę do Konstytucji USA¹⁷⁸. Wszelkie wypowiedzi o charakterze mowy nienawięci podlegają konstytucyjnej ochronie, dopóki nie mają na celu podburzenia do natychmiastowej przemocy albo dopóki nie istnieje bezpośredni związek pomiędzy daną wypowiedzią a wystąpieniem takiej przemocy. Nie jest karalna wypowiedź, które nie zachęca bezpośrednio do zakłócenia porządku lub przemocy i nie zagraża określonej osobie¹⁷⁹.

¹⁷⁴ Pierwsza poprawka do Konstytucji USA, która weszła w życie weszła w życie 15 grudnia 1791 r. stanowi, iż „Kongres nie ustanowi ustaw wprowadzających religię lub zabraniających swobodnego wykonywania praktyk religijnych; ani ustaw ograniczających wolność słowa lub prasy, lub naruszających prawo do pokojowych zgromadzeń i wnoszenia do rządu petycji o naprawę krzywd”.

¹⁷⁵ Polskie przepisy prawnokarne nie chronią osób lub grup wyróżnionych ze względu na płeć, orientację seksualną, tożsamość płciową albo niepełnosprawność.

¹⁷⁶ Szerzej na temat filozoficznych podstaw idei swobody wypowiedzi, Pierwszej Poprawki oraz standardów wolności słowa w prawie amerykańskim w: W. Waclawczyk, *Wolność wypowiedzi. Wybrane zagadnienia*, Toruń 2009.

¹⁷⁷ Szerzej na temat kontrowersyjnej kwestii penalizacji mowy nienawięci w prawie amerykańskim w: M. Woiński, *Prawnokarne aspekty zwalczania mowy nienawięci*, Warszawa 2014, s. 313-330.

¹⁷⁸ R.A.V. v. City of St. Paul, Minnesota: United States Supreme Court, 505 U.S. 377 (1992).

¹⁷⁹ M. Siwicki, *Karalność mowy nienawięci w Internecie. Aspekty prawoporównawcze*, „Palestra” 2007, nr 5-6, s. 72-74.

Odstępstwo od tej zasady przewiduje jednak koncepcja tzw. walczących słów (*fighting words*)¹⁸⁰. Dopuszcza ona penalizację wyrażęń sprośnych, obscenicznych, zniesławiających, obelżowych, naruszających pokój. Koncepcja ta opiera się na wyroku Sądu Najwyższego USA w sprawie *Chaplinsky v. State of New Hampshire*¹⁸¹. Ochronie konstytucyjnej nie podlega również tzw. grupowe zniesławienie (*group defamation*) czyli znieważające, drwiące, poniżające, lecz niepodburzające do przemocy wypowiedzi skierowane przeciwko danej grupie społecznej. Zasadę tą potwierdził wyrok Sądu Najwyższego USA w sprawie *Beauharnais v. Illinois*¹⁸².

Poza zakresem penalizacji w prawie amerykańskim pozostaje również kłamstwo oświęcimskie¹⁸³ i głośzenie mowy nienawięci przez Internet¹⁸⁴. W praktyce przyjęte w prawie amerykańskim liberalne podejście do wolności słowa powoduje, iż podejmowane przez prokuratury państw europejskich próby zablokowania rasistowskich treści umieszczanych przez europejskie organizacje ekstremistyczne na serwerach ulokowanych w Stanach Zjednoczonych są bezskuteczne¹⁸⁵. Jak niebezpieczne mogą być rasistowskie materiały zamieszczane w Internecie świadczyć może przytaczany przez A. Lewkowicz przykład gier komputerowych: „Czystki etniczne”, „Zabij czarnucha” lub „Menadżer w obozie koncentracyjnym”¹⁸⁶.

6.2. Prawo stanowe

Prawo stanowe, pomimo tendencji do jego ujednociania, wciąż wykazuje znaczne zróżnicowanie, w szczególności dotyczy to podejścia do przestępstw z nienawięci. Penalizacja przestępstw z nienawięci w prawie poszczególnych stanów nastąpić może w dwóch zasadniczych formach. *Substantive crimes law* są to przepisy prawnokarne penalizujące przestępstwa z nienawięci poprzez opisanie znamion odrębnych typów czynów zabronionych, które mogą być popełnione przez sprawcę kierującego się motywami dyskryminacyjnymi lub sprawcę dobierającego ofiarę ze względu na jej przynależność do określonej

¹⁸⁰ Szersza analiza koncepcji walczących słów z uwzględnieniem orzecznictwa Sądu Najwyższego USA w: J. Butler, *Walczące słowa. Mowa nienawięci i polityka performatywu*, Warszawa 2010.

¹⁸¹ *Chaplinsky v. State of New Hampshire*, United States Supreme Court, 315 U.S. 568 (1942).

¹⁸² *Beauharnais v. Illinois*, United States Supreme Court, 343 U.S. 250 (1952).

¹⁸³ Obszerny przegląd wystąpień o charakterze kłamstwa oświęcimskiego przedstawiono w: B. Levin, *History as a Weapon. How Extremists Deny the Holocaust in North America*, [w:] P.B. Gerstenfeld, D.R. Grant (red.), *Crimes of Hate. Selected Reading*, SAGE Publications 2004, s. 186-205.

¹⁸⁴ Pierwszym przypadkiem użycia Internetu do głośzenia rasistowskich poglądów był biuletyn wydawany w wersji elektronicznej przez Toma Metzgera - lidera organizacji White Ariyan Resistance (P.B. Gerstenfeld, D.R. Grant, C.P. Chiang, *Hate Online. A Content Analysis of Extremist Internet Sites*, [w:] P.B. Gerstenfeld, D.R. Grant (red.), *op. cit.*, s. 144.

¹⁸⁵ Problem ten często podnoszony jest w literaturze. Por. M. Siwicki, *Przeciwdziałanie nawoływaniu do nienawięci w Internecie*, „Jurysta” 2007, nr 2, s. 17-27; M. Siwicki, *Karalność...*, s. 61-76; Y.A. Timofeeva, *Hate Speech Online. Restricted Or Protected? Comparison of Regulations in the United States and Germany*, „Journal of Transnational Law & Policy” 2003, nr 12:2, s. 253-286.

¹⁸⁶ A. Lewkowicz, *Mowa nienawięci w cyberprzestrzeni*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014, s. 84.

grupy. Ten celowy wybór ofiary, używając polskiej terminologii, stanowi o bycie przepęstwa tworząc typ podstawowy przepęstwa lub zaostża odpowiedzialność karńą tworząc typ kwalifikowany przepęstwa. *Sentence enhancement statute* to odmienna metoda polegająca na podwyższeniu odpowiedzialności karnej za dowolny typ przepęstwa, jeżeli u źródeł jego popełnienia leżała motywacja dyskryminacyjna ze względu na określoną cechę wyróżniającą np. rasa, kolor skóry, religia, pochodzenie narodowe lub etniczne, płeć, orientacja seksualna, tożsamość płciowa albo niepełnosprawność. W tym przypadku nie ma konieczności stwierdzania czy wybór ofiary był celowy.

Niezależnie od wyboru danej metody regulacji przepęstw z nienawięci w poszczególnych stanach zachodzą znaczne różnice w zakresie penalizacji. Po pierwsze różne kategorię przepęstw mogą być kwalifikowane jako przepęstwa z nienawięci. Najczęściej są to przepęstwa przeciwko życiu, zdrowiu i mieniu. Po drugie zróżnicowany jest zakres grup objętych ochroną jako potencjalne ofiary przepęstw z nienawięci. Objęcie ochroną grup wyróżnionych ze względu na rasę, kolor skóry, religię, pochodzenie narodowe i etniczne zazwyczaj nie budzi wątpliwości, natomiast spotykane są odmienne rozwiązania odnośnie płci, orientacji seksualnej, tożsamości płciowej i niepełnosprawności. W niektórych stanach zakres ochrony jest szerszy niż przewiduje to prawo federalne i obejmuje np. wierzenia, przekonania, wiek, stan cywilny, zaangażowanie w działalność na rzecz praw obywatelskich, pracę w służbach mundurowych¹⁸⁷. Zakres ochrony poszczególnych grup mniejszościowych przed przepęstwami z nienawięci w prawie poszczególnych stanów przedstawia poniższa tabela.

Tab. 4. Odpowiedzialność karńa za przepęstwa motywowane nienawięcią w poszczególnych stanach USA.

Lp.	Stan	Rasa, religia, pochodzenie etniczne	Orientacja seksualna	Płeć	Tożsamość płciowa	Niepełnosprawność	Inne
1.	Alabama	+				+	
2.	Alaska	+		+		+	
3.	Arizona	+	+	+		+	
4.	Arkansas						
5.	California	+	+	+	+	+	+
6.	Colorado	+	+		+	+	+
7.	Connecticut	+	+	+	+	+	+
8.	Delaware	+	+			+	
9.	DC	+	+	+	+	+	+
10.	Florida	+	+			+	+

¹⁸⁷ M. Woiński, *Prawnokarne aspekty zwalczania mowy nienawięci*, Warszawa 2014, s. 310.

11.	Georgia						
12.	Hawaii	+	+	+	+	+	+
13.	Idaho	+					
14.	Illinois	+	+	+		+	
15.	Indiana	+	+				
16.	Iowa	+	+	+		+	+
17.	Kansas	+	+			+	+
18.	Kentucky	+	+				
19.	Louisiana	+	+	+		+	+
20.	Maine	+	+	+		+	+
21.	Maryland	+	+		+		+
22.	Massachusetts	+	+		+	+	
23.	Michigan	+		+			
24.	Minnesota	+	+	+		+	+
25.	Mississippi	+		+			
26.	Missouri	+	+	+	+	+	+
27.	Montana	+					
28.	Nebraska	+	+	+		+	+
29.	Nevada	+	+			+	
30.	New Hampshire	+	+	+		+	
31.	New Jersey	+	+	+	+	+	+
32.	New Mexico	+	+	+	+	+	+
33.	New York	+	+	+		+	+
34.	North Carolina	+		+			
35.	North Dakota	+		+			
36.	Ohio	+					
37.	Oklahoma	+				+	
38.	Oregon	+	+		+		+
39.	Pennsylvania	+					
40.	Rhode Island	+	+	+		+	
41.	South Carolina						+
42.	South Dakota	+					
43.	Tennessee	+	+	+		+	
44.	Texas	+	+	+		+	
45.	Utah						
46.	Vermont	+	+	+	+	+	+
47.	Virginia	+					
48.	Washington	+	+	+	+	+	
49.	West Virginia	+		+			+
50.	Wisconsin	+	+			+	
51.	Wyoming	+		+			

Źródło: *Anti-Defamation League, State Hate Crimes Statutory Provisions.*

Zwrócić należy uwagę, iż irrelevantna dla prawnokarnych skutków czynu sprawcy jest okoliczność czy ofiara rzeczywiście należy do danej grupy mniejszościowej czy takie jest tylko wyobrażenie sprawcy.

W 1981 r. organizacja praw człowieka Liga Przeciwko Zniesławieniom (Anti-Defamation League) opracowała modelową ustawę o przestępstwach (*model hate crimes bill*). W 1993 r. Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych w sprawie *Wisconsin v. Mitchel* uznał za zgodne z Konstytucją i Pierwszą Poprawką oparte na tym wzorze ustawodawstwo stanu Wisconsin¹⁸⁸. Do chwili obecnej wszystkie stany z wyjątkiem Arkansas, Georgii, Indiany, Południowej Karoliny, Utah i Wyoming wprowadziły te wzorcowe przepisy. W modelu tym przewiduje się karalność dwóch typów przestępstw: wandalizmu miejsc użyteczności publicznej (*institutional vandalism*) i przestępstw motywowanych uprzedzeniami (*bias-motivated crimes*). Pierwszy chroni przed umyślną dewastacją, oszpeceniem lub zniszczeniem kościoły, synagogi, cmentarze oraz inne miejsca kultu religijnego, szkoły, placówki edukacyjne, domy kultury itp. Drugi wymierzony jest we wszelkie czyny popełnione ze względu na rzeczywistą lub wyobrażoną cechę ofiary taką jak: rasa, religia, pochodzenie narodowe lub etniczne, płeć, orientację seksualną, tożsamość płciowa, niepełnosprawność. Jak zauważa M. Woński, penalizacja typu *institutional vandalism* opiera się na koncepcji *substantive crimes laws*, a penalizacja *bias-motivated crimes* na założeniach *sentence enhancement statutes*¹⁸⁹.

Oceniając przepisy amerykańskiego prawa stanowego w przedmiocie przestępstw z nienawięci stwierdzić należy, iż poza nielicznymi przypadkami stanów, które nie ustanowiły karalności tego typu przestępstw, obowiązujące w pozostałych stanach przepisy przewidują bardzo zróżnicowany zakres ochrony ze względu na cechy wyróżniające poszczególne grupy mniejszościowe.

¹⁸⁸ *Wisconsin v. Mitchel*: United States Supreme Court, 508 U.S. 476 (1993).

¹⁸⁹ M. Woński, *op. cit.*, s. 313.

ROZDZIAŁ III. Odpowiedzialność karna za przestępstwa z nienawiści w prawie polskim

1. Uwagi wprowadzające

Zgodnie z zaproponowaną w niniejszej pracy koncepcją za przestępstwa z nienawiści *sensu stricto* uznane zostały przestępstwa z art. 119, 256 i 257 k.k. W obowiązujących przepisach prawnokarnych brak jest definicji legalnej przestępstw z nienawiści oraz ujęcia ich w jednym rozdziale Kodeksu karnego. W rozdziale niniejszym omówione zostały zasady odpowiedzialności karnej za przestępstwa z nienawiści w prawie polskim¹.

Przestępstwa z art. 119 oraz art. 256 i 257 k.k. są przestępstwami konwencyjnymi. Konsekwencją wynikającą z ratyfikowanych przez Polskę konwencji międzynarodowych jest obowiązek przeniesienia na grunt ustawodawstwa krajowego norm traktatowych. Omawiane przepisy prawa karnego stanowią ustawową realizację zobowiązania konwencyjnego dotyczącego karalności różnych form dyskryminacji. W związku z tym należy je interpretować z uwzględnieniem norm wynikających z ratyfikowanej przez Polskę Międzynarodowej konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej oraz relewantnego w tej materii Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych ONZ.

Konwencja nowojorska zobowiązała w art. 4 lit. a państwa-strony konwencji do „uznania za przestępstwo podlegające karze zgodnie z prawem wszelkie rozpowszechnianie idei opartych na wyższości lub nienawiści rasowej, wszelkie podżeganie do dyskryminacji rasowej, jak również wszelkie akty przemocy lub podżeganie do tego rodzaju aktów wobec jakiegokolwiek rasy bądź grupy osób o innym kolorze skóry lub innego pochodzenia etnicznego, a także udzielanie pomocy w prowadzeniu działalności rasistowskiej, włączając w to finansowanie tej działalności”.

Ponadto Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych w art. 20 ust. 2 stanowi, iż „Popieranie w jakikolwiek sposób nienawiści narodowej, rasowej lub religijnej, stanowiące podżeganie do dyskryminacji, wrogości lub gwałtu, powinno być ustawowo zakazane”. Również Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego w art. 7 ust 1 lit. h uznaje prześladowanie jakiegokolwiek możliwej do zidentyfikowania grupy lub zbiorowości z powodów politycznych, rasowych, narodowych, etnicznych, kulturowych, religijnych, płci (*gender*) za zbrodnie przeciwko ludzkości.

W Kodeksie karnym zostały one umieszczone w rozdziale XVI „Przestępstwa przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstwa wojenne”

¹ Skrócona wersja rozważań dotyczących zasad odpowiedzialności karnej za przestępstwa z nienawiści przedstawiona została w: M. Duda, *Prawnokarna ochrona mniejszości narodowych przed przestępstwami z nienawiści*, [w:] A. Chodubski, L. Ozdarska (red.), *Europejskie doświadczenia mniejszości narodowych i etnicznych*, Warszawa 2013, s. 67-95.

(art. 119 k.k.) oraz rozdziale XXXII „Przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu” (art. 256, 257 k.k.) w następującym brzmieniu:

Art. 119. § 1. Kto stosuje przemoc lub groźbę bezprawną wobec grupy osób lub poszczególnej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub z powodu jej bezwyznaniowości, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

§ 2. (uchylony)².

Art. 256. § 1. Kto publicznie propaguje faszystowski lub inny totalitarny ustrój państwa lub nawołuje do nienawiści na tle różnic narodościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

§ 2. Tej samej karze podlega, kto w celu rozpowszechniania produkuje, utrwala lub sprowadza, nabywa, przechowuje, posiada, prezentuje, przewozi lub przesyła druk, nagranie lub inny przedmiot, zawierające treść określoną w § 1 albo będące nośnikiem symboliki faszystowskiej, komunistycznej lub innej totalitarnej³.

§ 3. Nie popełnia przestępstwa sprawca czynu zabronionego określonego w § 2, jeżeli dopuścił się tego czynu w ramach działalności artystycznej, edukacyjnej, kolekcjonerskiej lub naukowej.

§ 4. W razie skazania za przestępstwo określone w § 2 sąd orzeka przepadek przedmiotów, o których mowa w § 2, chociażby nie stanowiły własności sprawcy.

Art. 257. Kto publicznie znieważa grupę ludności albo poszczególłą osobę z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo z powodu jej bezwyznaniowości lub z takich powodów narusza nietykalność cielesną innej osoby, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

Przestępstwa z art. 119, 256 i 257 k.k. są występkami publicznoskargowymi. Ściganie następuje z urzędu.

W niniejszym rozdziale przedstawiona zostanie historyczna ewolucja przepisów dotyczących przestępstw z nienawiści w polskim prawie karnym oraz dogmatyczna analiza obecnie obowiązujących w tym zakresie przepisów.

² Art. 119 § 2 skreślony został Ustawą z dnia 20 maja 2010 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny, ustawy o Policji, ustawy - Przepisy wprowadzające Kodeks karny oraz ustawy - Kodeks postępowania karnego (Dz. U. 2010, Nr 98, poz. 626).

³ Art. 256 § 2 *in fine* utracił moc obowiązującą z dniem 3 sierpnia 2011 r., w części obejmującej wyrazy: „albo będące nośnikiem symboliki faszystowskiej, komunistycznej lub innej totalitarnej”, na podstawie wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 19 lipca 2011 r., sygn. akt K 11/10 (Dz. U. 2011, Nr 160, poz. 964).

2. Przestępstwa z nienawiści w polskim ustawodawstwie karnym w ujęciu historycznym

Penalizacja przestępstw mogących być zakwalifikowanych jako przestępstwa z nienawiści pojawiła się w kodeksach karnych państw zaborczych już w XIX w.⁴

Austriacki kodeks karny z 1852 r., który obowiązywał w II Rzeczypospolitej na obszarze byłego zaboru austriackiego do 1932 r., przewidywał w art. 302 przestępstwo podburzania do wrogości wobec narodowościom, wspólnotom religijnym, stowarzyszeniom i podobnym organizacjom następującej treści: „Kto wzywa, zagrzewa lub nakłania innych do wrogich działań przeciwko różnym narodowościom, wspólnotom religijnym, innym stowarzyszeniom, pojedynczym klasom, stanom społeczeństwa lub przeciw prawnie uznanym organizacjom, ten jest winien przestępstwa i ma być skazany na ciężki areszt od trzech do sześciu miesięcy”⁵. Przepis tego artykułu chronić miał zatem pokojowe współistnienie wszystkich narodów, religii i grup społecznych wieloetnicznego, wielowyznaniowego i bardzo zróżnicowanego społeczeństwa Cesarstwa Austriackiego (od 1867 r. Austrowęgierskiego).

Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z 1871 r. który obowiązywał w II Rzeczypospolitej na obszarze byłego zaboru pruskiego do 1932 r. zawierał w rozdziale 7 zatytułowanym „Zbrodnie i występki przeciwko porządkowi publicznemu” przepis § 130, który stanowił, „Kto w sposób spokojności publicznej zagrażający różne klasy ludności do wzajemnych aktów gwałtu publicznie podusza, ulegnie grzywnie do marek sześciuset albo karze więzienia do lat 2”. Przepis ten miał na celu penalizację podburzania do aktów przemocy pomiędzy różnymi grupami społecznymi.

Rosyjski kodeks karny z 1903 r. (Kodeks Tagancewa) obowiązujący w II Rzeczypospolitej na obszarze byłego zaboru rosyjskiego do 1932 r. w Części 5 zatytułowanej „O rozruchu” przewidywał przestępstwa szerzenia nienawiści. W art. 122 rosyjski ustawodawca stanowił, iż „Winny udziału w zbiegowisku publicznym, które działając wspólnymi siłami uczestników, dopuszczono się: gwałtu na osobie, albo zaboru lub uszkodzenia cudzego mienia, albo wtargnięcia do cudzych zamieszkań: budowli albo innego pomieszczenia, albo usiłowania tych czynów, skutkiem pobudek, wpływających z nienawiści religijnej, plemiennej lub stanowej, albo ze stosunków gospodarczych, albo skutkiem pogłosek, zakłócających spokój publiczny, będzie karany zamknięciem w domu poprawy⁶. Ponadto osoba urządzająca, podżegająca lub używająca broni w czasie takiego zbiegowiska karana była zamknięciem w domu poprawy na czas nie

⁴ Szerzej o kodeksach karnych obowiązujących na ziemiach polskich pod zaborami w: D. Makilla, Z. Naworski, *Historia prawa na ziemiach polskich. Polska pod zaborami. II Rzeczypospolita. Zarys wykładu*, Toruń 2000, s. 90-113.

⁵ Tłumaczenie własne.

⁶ M. Fleming, J. Wojciechowska, *Zbrodnie wojenne. Przestępstwa przeciwko pokojowi, państwu i obronności. Rozdział XVI, XVII, XVIII Kodeksu karnego. Komentarz*, Warszawa 1999, s. 49-50.

krótszy od lat trzech. Również art. 125 przewidywał, iż „Winny udziału w zreszeniu, które z wiedzą winowajcy postawiło sobie jako cel działalności wzbudzanie nienawiści między poszczególnymi częściami lub klasami ludności, między stanami, albo pracodawcami i robotnikami karany będzie zamknięciem w domu poprawy lub zamknięciem w twierdzy”. W art. 129 stanowiono, że „Winny wygłoszenia lub odczytania publicznie mowy lub utworu albo rozpowszechniania lub publicznego wystawienia utworu lub wizerunku, podburzających do nienawiści między poszczególnymi częściami lub klasami ludności, między stanami albo między pracodawcami i robotnikami, karany będzie zamknięciem w więzieniu”. Ustawodawca rosyjski penalizował zatem czynne okazywanie nienawiści podczas zbiegowiska publicznego, funkcjonowanie organizacji wzbudzających nienawiść oraz publiczne nawoływanie do nienawiści.

W polskim Kodeksie karnym z 1932 r. jedynym przestępstwem, które można by zakwalifikować do kategorii przestępstw z nienawiści był czyn z art. 173⁷. Przepis ten stanowił: „Kto publicznie lży lub wyszydza uznane prawnie wyznanie lub związek religijny, jego dogmaty, wierzenia lub obrzędy, albo znieważa przedmiot jego czci religijnej lub miejsce przeznaczone do wykonywania jego obrzędów religijnych, podlega karze więzienia do lat 3”. Przepis ten chronił wyznanie, jego dogmaty, wierzenia, obrzędy, przedmioty i miejsca kultu religijnego, lecz nie samej czci wyznawców. Jednakże takie ujęcie czynu zbliża go raczej do obecnego przestępstwa obrazy uczuć religijnych (art. 196 k.k.). Pomimo, iż II Rzeczpospolita była państwem wielonarodowym, wielowyznaniowym i zróżnicowanym społecznie ustawodawca nie przyznał grupom mniejszościowym szczególnej ochrony na gruncie prawa karnego⁸.

Po II wojnie światowej pojawiły się przepisy penalizujące zachowania związane z faszyzmem i hitleryzmem⁹. W Kodeksie karnym Wojska Polskiego z 23 września 1944 r. przestępstwom z nienawiści poświęcono art. 102 § 1 oraz art. 103 o następujących brzmieniach¹⁰:

„Art. 102. § 1 Kto publicznie nawołuje do waśni narodowościowych, rasowych lub religijnych albo sporządza, rozpowszechnia lub przechowuje przeznaczone dla tych celów pisma, druki lub wizerunki, podlega karze więzienia”.

⁷ Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny (Dz. U. 1932, Nr 22, poz. 165 ze zm.).

⁸ Podkreślić należy, iż w literaturze tego okresu podejmowano problematykę, którą obecnie można zakwalifikować do przestępstw z nienawiści np. J. Makarewicz, *Propaganda komunizmu a kodeks karny*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1937, nr 24-25, s. 349-351 i 365-370

⁹ Historię państwa i prawa III Rzeszy przedstawił F. Ryszka w monografii: F. Ryszka, *Państwo stanu wyjątkowego. Rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, Wrocław 1985.

¹⁰ Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 23 września 1944 r. Kodeks Karny Wojska Polskiego (Dz. U. 1944, Nr 6, poz. 27).

„Art. 103. Kto publicznie lży lub wyszydza ustrój Państwa Polskiego lub pochwała faszyzm, narodowy socjalizm, zbrodnie hitlerowskie albo publicznie nawołuje do ich popełnienia albo do wprowadzenia w Polsce ustroju faszystowskiego lub narodowo-socjalistycznego albo kto zakłada, publicznie nawołuje do zakładania lub przystępuje do organizacji faszystowskich albo narodowo-socjalistycznych, podlega karze więzienia, albo karze śmierci”.

Zwraca uwagę umieszczenie tych przestępstw w rozdziale XVII zatytułowanym „Zbrodnie stanu” oraz grożąca za przestępstwo z art. 103 kara śmierci. Była to wyraźna, surowa prawnokarna reakcja na okrucieństwa hitlerowskie dokonane w okupowanej Polsce oraz próba zabezpieczenia porządku publicznego powstającego ludowego państwa polskiego¹¹.

Bardzo rozbudowaną, niemal kazuistyczną, penalizację przestępstw z nienawiści przewidywał dekret o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa zwany małym kodeksem karnym¹². W przedmiotowym zakresie relewantne były następujące przepisy znajdujące się w rozdziale II „Przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu”:

Art. 29. „Kto publicznie lży, wyszydza lub poniża ustrój Państwa Polskiego albo pochwała faszyzm lub jakąkolwiek jego odmianę albo zbrodnie faszystowskie lub też publicznie nawołuje do ich popełnienia, bądź do wprowadzenia w Polsce instytucji o celach faszystowskich, podlega karze więzienia do lat 10”.

Art. 30. „Kto publicznie nawołuje do waśni narodowościowych, wyznaniowych lub rasowych albo je pochwała, podlega karze więzienia do lat 5”.

Art. 31. § 1. „Kto publicznie lży, wyszydza lub poniża grupę ludności albo poszczególną osobę z powodu przynależności narodowościowej, wyznaniowej lub rasowej, podlega karze więzienia do lat 5 lub aresztu.

§ 2. Tej samej karze podlega, kto narusza nietykalność cielesną lub zadaje lekkie uszkodzenie ciała człowiekowi z powodu jego przynależności narodowościowej, wyznaniowej lub rasowej”.

Art. 32. „Kto dopuszcza się czynu przestępnego skierowanego przeciwko grupie ludności lub poszczególniej osobie z powodu przynależności narodowościowej, wyznaniowej lub rasowej, jeżeli z czynu tego wynika śmierć lub ciężkie uszkodzenie ciała albo nastąpiło zakłócenie normalnego biegu życia publicznego lub zagrożenie bezpieczeństwa powszechnego, podlega karze więzienia na czas nie krótszy od lat 3 lub dożywotnio, albo karze śmierci”.

Art. 33. „Kto bierze udział w porozumieniu, mającym na celu popełnienie przestępstwa, określonego w art. 31 § 2 lub 32, albo w zbiegowisku publicznym,

¹¹ Wśród komentarzy do Kodeksu karnego wojska polskiego wymienić należy m.in.: I. Andrejew, L. Lernell, J. Sawicki, *Prawo karne Polski Ludowej*, Warszawa 1950; J. Bafia, L. Hochberg, M. Siewierski, *Ustawy karne PRL. Komentarz*, Warszawa 1965.

¹² Dekret z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa (Dz. U. 1946, Nr 30, poz. 192).

które wspólnymi siłami dopuszcza się takiego przestępstwa, podlega karze więzienia”.

Art. 34. „Kto wbrew swemu obowiązkowi nie przeciwdziała popełnieniu przestępstwa, określonego w art. 30-33, podlega karze więzienia do lat 5 lub aresztu”.

Art. 35. „Kto bierze udział w związku o celach faszystowskich albo nawołuje do zakładania takiego związku lub brania w nim udziału, podlega karze więzienia”.

Penalizacja przestępstw z nienawiści w małym kodeksie karnym zakreślona została szerzej niż w aktualnym Kodeksie karnym¹³. Również przewidywane kary były znacznie surowsze, do kary śmierci włącznie (art. 32). Uwarunkowane było to odmienną niż obecnie aksjologią przepisów będących reakcją na zbrodnie popełnione przez hitlerowców podczas II Wojny Światowej¹⁴.

Przepisy penalizujące przestępstwa zawarte w Dekrecie o ochronie wolności sumienia i wyznania można by zaklasyfikować, zgodnie ze współczesną systematyką Kodeksu karnego, zarówno do przestępstw przeciwko wolności sumienia i wyznania jak i przestępstw z nienawiści¹⁵. Wśród 17 artykułów dekretu chroniących deklarowaną przez władzę Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wolność sumienia i wyznania za przepisy penalizujące przestępstwa z nienawiści można uznać następujące:

Art. 6. Kto publicznie nawołuje do waśni na tle religijnym albo je pochwała, podlega karze więzienia do lat 5.

Art. 7 § 1. Kto publicznie łży, wyszydza lub poniża grupę ludności albo poszczególną osobę z powodu przynależności wyznaniowej, przekonań religijnych lub bezwyznaniowości, podlega karze więzienia do lat 5 lub aresztu.

§ 2. Tej samej karze podlega, kto narusza nietykalność cielesną człowieka z powodu jego przynależności wyznaniowej, przekonań religijnych lub bezwyznaniowości.

§ 3. Kto dopuszcza się innego czynu przestępnego skierowanego przeciwko grupie ludności lub poszczególniej osobie z powodu przynależności wyznaniowej, przekonań religijnych lub bezwyznaniowości, podlega karze więzienia.

¹³ Wśród komentarzy do małego kodeksu karnego wymienić należy m.in.: W. Bogucki, *Mały kodeks karny. Dekret z dnia 13 czerwca 1946 roku o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa. Z objaśnieniami i przepisami związkowymi*, Warszawa 1946; M. Siewierski, *Mały kodeks karny. Ustawodawstwo przeciwfaszystowskie. Komentarz i orzecznictwo*, Łódź 1949. Warto zwrócić uwagę na tytułację publikacji M. Siewierskiego, która wskazuje na aksjologię komentowanego aktu prawnego.

¹⁴ M. Woźniński, *Prawnokarne aspekty zwalczania mowy nienawiści*, Warszawa 2014, s. 118-119. Zwrócić należy uwagę, iż w momencie uchwalania małego kodeksu karnego dobiegał końca proces przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym w Norymberdze, który osądził głównych zbrodniarzy wojennych Rzeszy Niemieckiej z okresu II wojny światowej, oskarżonych o zbrodnie wojenne, przeciwko pokojowi i przeciwko ludzkości.

¹⁵ Dekret z dnia 5 sierpnia 1949 r. o ochronie wolności sumienia i wyznania (Dz. U. 1946, Nr 45, poz. 333 i 334).

§ 4. Jeżeli z czynu określonego w § 3 wynika śmierć lub ciężkie uszkodzenie ciała albo nastąpiło zakłócenie normalnego biegu życia publicznego lub zagrożenie bezpieczeństwa powszechnego, sprawca podlega karze więzienia na czas nie krótszy od lat trzech lub dożywotnio albo karze śmierci.

Ponadto w art. 10 ustawodawca uznał za karalne wejście w porozumienie mające na celu popełnienia tych przestępstw oraz świadome uczestniczenie w zbiegowisku publicznym, które wspólnymi siłami dopuszcza się takiego przestępstwa (kara więzienia lub aresztu). W art. 12 spenalizowano nawoływanie i zachęcanie do popełnienia powyższych przestępstw (kara więzienia). W razie skazania na karę więzienia sąd mógł orzec utratę praw publicznych i obywatelskich praw honorowych (art. 13).

Przepisy art. 6 i 7 dekretu odpowiadają regulacji art. 119, 256 i 257 k.k. w zakresie nienawiści na tle wyznaniowym. W regulacji tej szczególnie zwraca uwagę wysokość kary grożącej za kwalifikowany typ przestępstwa z art. 7 § 4 dekretu (kara śmierci) zwłaszcza w kontekście nieostrych pojęć „zakłócenia normalnego biegu życia publicznego” i „zagrożenia bezpieczeństwa powszechnego”.

Kodeks karny z 1969 r. zawierał bardziej syntetyczne ujęcie przestępstw z nienawiści¹⁶. Za przestępstwa z nienawiści można uznać czyny określone w art. 193, 270, 272, 273, 274.

Art. 193 § 1. Kto publicznie łży, wyszydza lub poniża grupę ludności lub poszczególną osobę z powodu jej bezwyznaniowości lub przynależności wyznaniowej, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

§ 2. Kto dopuszcza się czynnej napaści na człowieka z powodu określonego w § 1, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 5.

Art. 270. § 1. Kto publicznie łży, wyszydza lub poniża Naród Polski, Polską Rzeczpospolitą Ludową, jej ustrój lub naczelne organy, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.

§ 2. Tej samej karze podlega, kto publicznie pochwała faszyzm lub jakkolwiek jego odmianę.

Art. 272. Kto publicznie nawołuje do waśni na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych lub wyznaniowych albo takie waśnie publicznie pochwała, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 5.

Art. 273. § 1. Kto dopuszcza się czynu określonego w art. 270-272, używając druku lub innego środka masowej informacji, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

§ 2. Kto w celu rozpowszechnienia sporządza, gromadzi, przechowuje, przewozi, przenosi lub przesyła pismo, druk nagranie, film lub inny przedmiot zawierający treść określoną w art. 270-272, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 5.

¹⁶ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny (Dz. U. 1964, Nr 13, poz. 94 ze zm.).

§ 3. W razie skazania za przestępstwo określone w § 1 lub 2 sąd może orzec przepadek narzędzi lub innych przedmiotów, które służyły lub były przeznaczone do popełnienia przestępstwa, chociażby nie były własnością sprawcy.

Art. 274. § 1. Kto publicznie lży, wyszydza lub poniża grupę ludności albo poszczególną osobę z powodu jej przynależności narodowościowej, etnicznej lub rasowej, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

§ 2. Kto dopuszcza się czynnej napaści na człowieka z powodu określonego w § 1, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 5.

Mając powyższe na uwadze bezpośrednich źródeł aktualnej regulacji art. 119 k.k. należy szukać w art. 274 § 2 k.k. z 1969 r., dla art. 256 k.k. w art. 270 § 2, 272 i 273 k.k. z 1969 r. natomiast dla art. 257 k.k. w art. 193 i 274 § 1 k.k. z 1969 r.

3. Przedmiot ochrony przestępstwa

Przestępstwo z art. 119 k.k., zgodnie z systematyką kodeksową (rozdział XVI), zalicza się do przestępstw przeciwko ludzkości. Zdaniem M. Szewczyk umiejscowienie art. 119 k.k. w rozdziale XVI „Przestępstwa przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstwa wojenne” wskazuje na przedmiot ochrony w postaci ludzkości *in gremio*, jak również wolności człowieka oraz ustalonego przez prawo międzynarodowego porządku publicznego¹⁷. Również M. Budyn-Kulik za przedmiot ochrony uznaje ludzkość jako zbiorowość ras, narodowości i przekonań, a ponadto wolność od przymusu, swobodę sumienia i wyznania oraz nietykalność cielesną jednostki¹⁸. Odmienne P. Hofmański jako przedmiot ochrony wskazuje prawa człowieka takie jak: prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego, prawo do wolności od tortur i innego niehumanitarnego lub poniżającego traktowania, prawo do rzetelnego procesu sądowego, w czasie działań zbrojnych, na obszarach zajętych lub okupowanych oraz na innych terenach w stosunku do osób korzystających z ochrony międzynarodowej w czasie działań zbrojnych¹⁹. Najtrafniejszy wydaje się być pogląd M. Fleminga i J. Wojciechowskiej, w przypadku art. 119 k.k. przedmiotem ochrony są podstawowe wartości oraz prawa człowieka i społeczności ludzkich takie jak: prawo do życia i swobodnego rozwijania wartości indywidualnych oraz odrębności grupowych, istniejących na tle narodowościowym, rasowym, religijnym, światopoglądowym lub politycznym. Ponadto, jak zauważa T. Bojarski prawa człowieka są jednakowe dla wszystkich ludzi niezależnie od cech wyróżniających ich wobec innych²⁰. Przedmiotem ochrony jest zarówno cała grupa narodowościowa, wyznaniowa, rasowa, polityczna, światopoglądowa jak i poszczególni członkowie tych społeczności jeżeli są przedmiotem przestępczego

¹⁷ M. Szewczyk, [w:] A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz. Tom II Komentarz do art. 117-277 k.k.*, Kraków 2006, s. 30.

¹⁸ M. Budyn-Kulik, [w:] M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, Warszawa 2010, s. 276.

¹⁹ P. Hofmański, [w:] M. Filar (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 627.

²⁰ T. Bojarski, [w:] T. Bojarski (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 277.

zamachu z powodu przynależności do tych grup²¹. Należy zauważyć, iż w większości umów i konwencji międzynarodowych brak jest podziału na grupy narodowe i etniczne, jednakże rozróżnienie zastosowane w art. 119, 256 i 257 k.k. jest adekwatne do podziału zastosowanego w ustawie o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym²². Bezwyznaniowość odnosi się do osób nie przynależących do żadnego wyznania, a więc osób niewierzących.

Przestępstwo z art. 256 k.k. umieszczone zostało w rozdziale XXXII Kodeksu karnego zatytułowanym „Przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu”²³. Przedmiotem ochrony, w ujęciu E.W. Pływaczewskiego i A. Sakowicza, jest w tym przypadku prawidłowe funkcjonowanie państwa zgodnie z zasadami demokracji oraz pokój społeczny. Drugim przedmiotem ochrony jest grupa narodowościowa, etniczna, rasowa, wyznaniowa lub bezwyznaniowa oraz zapewnienie ochrony ich praw²⁴. Zdaniem M. Flemminga i W. Kutzmanna przedmiotem ochrony jest również uchronienie porządku prawnego i pokoju społecznego od zagrożeń politycznych i ideologicznych oraz rozpalania nienawiści pomiędzy poszczególnymi grupami społecznymi, w szczególności ochrona mniejszości narodowych, etnicznych, wyznaniowych, bezwyznaniowych przed szykanami i prześladowaniami. Ponadto ochrona obejmuje podstawowe prawa i wolności człowieka i obywatela. W drugim członie dyspozycji przedmiotem ochrony jest zarówno grupa wyróżniona z uwagi na wymienione cechy jak i poszczególni członkowie tych grup²⁵. Jak wskazuje M. Kalitowski idee totalitaryzmu i uczucie nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych oraz wyznaniowych są sprzeczne z zasadami demokracji²⁶.

Przestępstwo z art. 257 k.k. również znajduje się w rozdziale XXXII Kodeksu karnego obejmującym przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu. Jako główny przedmiot ochrony tego przestępstwa E.W. Pływaczewski i A. Sakowicz wskazują godność i nietykalność człowieka, za

²¹ M. Flemming, J. Wojciechowska, [w:] A. Wąsek, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. T. 1, Komentarz do art. 117-221*, Warszawa 2010, s. 26.

²² Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym (Dz. U. 2015, Nr 0, poz. 573, tekst jednolity), przytaczana dalej jako u.m.n.e.

²³ W rozdziale tym znalazły się przestępstwa, które trudno jest przyporządkować do innych rozdziałów ze względu na przedmiot ochrony. Jest to rozdział zawierający grupę czynów zabronionych, których przedmiot ochrony nie daje się jednoznacznie ustalić *in abstracto* lub jest on złożony. Jak wskazuje K. Czeszejko-Sochacka zakres czynów określanych jako przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu w kolejnych kodeksach karnych ulega zawężeniu – w Kodeksie karnym z 1932 r. było ich 40, Kodeks karny z 1969 zawierał ich 19, a w Kodeksie karnym z 1997 r. jest ich 15. Zob. K. Czeszejko-Sochacka, *Przestępstwo wzięcia zakładnika jako przestępstwo przeciwko porządkowi publicznemu*, „Państwo i Prawo” 2013, nr 9, s. 69.

²⁴ E.W. Pływaczewski, A. Sakowicz, [w:] A. Wąsek, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. T. 2, Komentarz do art. 222-316*, Warszawa 2010, s. 488.

²⁵ M. Flemming, W. Kutzmann, *Przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu. Rozdział XXXII Kodeksu karnego. Komentarz*, Warszawa 1999, s. 65.

²⁶ M. Kalitowski, [w:] M. Filar (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 1119.

uboczny przedmiot ochrony uznają porządek publiczny²⁷. Odmienne Z. Ćwiąkalski za przedmiot główny przyjmuje prawa i wolności obywatelskie przysługujące osobom przebywającym na terytorium RP, natomiast cześć i nietykalność cielesną człowieka uznaje za przedmiot uboczny²⁸. Opierając się na założeniu, że intytulacja rozdziału wyeksponowuje przedmiot ochrony przestępstwa R.A. Stefański za główny przedmiot ochrony uznaje porządek publiczny, a za uboczny cześć grupy lub osoby, która jest naruszona przez zniewagę, jak również nietykalność osobistą osoby²⁹. Na godność i poczucie wartości człowieka wynikające z przynależności do grupy narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo bezwyznaniowej oraz całych tych grup wskazuje M. Kalitowski³⁰.

4. Strona przedmiotowa przestępstwa

Przepis art. 119 k.k. penalizuje stosowanie przemocy fizycznej lub groźby bezprawnej wobec grupy osób lub poszczególnej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub z powodu jej bezwyznaniowości.

Zdaniem S. Hoca: „termin ‘przynależność’ użyty w art. 119 § 1 k.k. powinien być rozumiany szerzej niż w języku potocznym. Intencją bowiem ustawodawcy, uwzględniającego zobowiązania międzynarodowe, jest ochrona nie tylko grup społecznych o określonym stopniu trwałości, czy formalnego zorganizowania, ale również tych wszystkich zbiorowości, które mogą być przedmiotem dyskryminacji z racji wyraźnych odrębności z tytułu urodzenia, pochodzenia, rasy, religii, głoszonych poglądów politycznych i wynikających z nich postaw”³¹.

Pod pojęciem „przemocy” należy rozumieć każde działanie zmierzające do fizycznego przełamania oporu. Działanie sprawcy polega na czynnym targnięciu się na osoby pokrzywdzone albo na zmuszeniu siłą do znoszenia narzuconych przez sprawcę dolegliwości np. zamknięcia w pomieszczeniu. Przemoc w postaci przymusu fizycznego może być skierowana zarówno na osobę (przemoc bezpośrednia) jak i na rzecz np. budynek, w którym zamieszkują pokrzywdzeni, samochód, którym się przemieszczają (przemoc pośrednia)³². Odmienne poglądy wyraził Sąd Apelacyjny w Lublinie w wyroku z 14 maja 2014 r.

²⁷ E.W. Pływaczewski, A. Sakowicz, *op. cit.*, s. 493. Tak również M. Mozgawa (M. Mozgawa, [w:] M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, Warszawa 2010, s. 527).

²⁸ Z. Ćwiąkalski, [w:] A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz. Tom II. Komentarz do art. 117-277 k.k.*, Kraków 2006, s. 1169. Tak również J. Piórkowska-Flieger (J. Piórkowska-Flieger, [w:] T. Bojarski (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 670).

²⁹ R.A. Stefański, *Przestępstwo publicznego znieważenia grupy ludności lub osoby z powodu dyskryminacyjnego (art. 257 k.k.)*, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 6, s. 25-26. Ponadto autor ten dokonał zestawienia licznych poglądów na temat przedmiotu ochrony przestępstwa z art. 257 k.k. występujących w doktrynie.

³⁰ M. Kalitowski, *op. cit.*, s. 1120.

³¹ S. Hoc, *Glosa do wyroku SA w Lublinie z dnia 27 listopada 2003 r., II AKa 338/01. Teza nr 1*, LEX.

³² M. Flemming, J. Wojciechowska, [w:] A. Wąsek, R. Zawłocki (red.), *op. cit.*, s. 25.

stwierdzając, że „istotą przestępstwa z art. 119 § 1 k.k. jest stosowanie przemocy (lub groźby bezprawnej) wobec grupy osób lub poszczególnej osoby z powodów w tym przepisie określonych. Treść przepisu jest jasna i nie wymaga innych metod wykładni niż prosta wykładnia językowa. W jego świetle chodzi wyłącznie o przemoc wobec właśnie osoby lub grupy osób. Użycie jakiegokolwiek przemocy stosowanej wobec rzeczy nie jest na tej podstawie prawnej penalizowane”³³. Przemoc obejmuje zarówno *vis absoluta* jak i *vis compulsiva*. Nie jest konieczne, aby zastosowanie przemocy wywołało szkodę w zdrowiu pokrzywdzonego³⁴. Błędny wydaje się być pogląd M. Flemminga i J. Wojciechowskiej, że przemoc może polegać również na naruszeniu nietykalności osobistej³⁵. Zgodnie z założeniem, iż racjonalny ustawodawca nie penalizuje takich samych zachowań w dwóch odrębnych przepisach karnych przyjęć należy, że działanie sprawcy polegające jedynie na naruszeniu nietykalności cielesnej skutkować powinno łagodniejszą kwalifikacją z art. 257 k.k. a nie z art. 119 k.k. Potwierdza to zdanie A. Marka, że kwalifikację z art. 119 k.k. uzasadnia zastosowanie przemocy bardziej intensywnej niż naruszenie nietykalności cielesnej np. bicie lub maltretowanie³⁶.

Pojęcie „groźby bezprawnej” zdefiniowane zostało w art. 115 § 12 k.k., który stanowi, iż: „Groźbą bezprawną jest zarówno groźba, o której mowa w art. 190, jak i groźba spowodowania postępowania karnego lub rozgłoszenia wiadomości uwłaczającej czci zagrożonego lub jego osoby najbliższej; nie stanowi groźby zapowiedź spowodowania postępowania karnego, jeżeli ma ona jedynie na celu ochronę prawa naruszonego przestępstwem”. W doktrynie wskazuje się, iż nie musi być to groźba w pełni rzeczywista obiektywnie, musi jednak wzbudzać subiektywną obawę jej spełnienia³⁷.

Przemoc lub groźba bezprawna może być skierowana również przeciwko członkom rodziny, osobom najbliższym, dzieciom, współmałżonkowi, jeżeli celem działania sprawcy jest sprawienie dolegliwości pokrzywdzonemu z powodów dyskryminacyjnych.

Jak trafnie zauważył Sąd Apelacyjny w Lublinie: „Dla wypełnienia przedmiotowych znamion czynu określonego w art. 119 § 1 k.k., jak też innych, w których jednym ze znamion ustawowych jest groźba (np. art. 190 § 1 k.k., 191 § 1 k.k., 224 § 1 i § 2 k.k., 232 k.k., 246 k.k., 249 k.k., 250 k.k., 260 k.k.), nie jest wymagane, aby sprawca osobiście groził pokrzywdzonemu lub pokrzywdzonym, gdyż wystarczającym jest posłużenie się osobą trzecią, która zgodnie z poleceniem sprawcy przekazuje treść groźby pokrzywdzonemu. Jednakże nie stanowi przestępstwa z art. 119 § 1 k.k., jak też innego ww. typu czynu zabronionego (nawet w stadium usiłowania nieudolnego), groźba

³³ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 14 maja 2014 r. (sygn. akt II AKa 79/14).

³⁴ M. Flemming, J. Wojciechowska, *Zbrodnie wojenne. Przestępstwa przeciwko pokojowi, państwu i obronności. Rozdział XVI, XVII, XVIII Kodeksu karnego. Komentarz*, Warszawa 1999, s. 52.

³⁵ *Ibidem*, s. 52.

³⁶ A. Marek, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 334.

³⁷ M. Flemming, J. Wojciechowska, [w:] A. Wąsek, R. Zawłocki (red.), *op. cit.*, s. 27.

wyrażona wobec osoby trzeciej, ale skierowana przeciw osobom lub osobie niezindywidualizowanej, mającej wywołać – zgodnie z wolą groźącego – określone zachowanie innej jeszcze osoby, nienależącej do kręgu osób zagrożonych lub i ich najbliższych, jako bezpośrednich adresatów groźby”³⁸.

Dla bytu przestępstwa z art. 119 k.k. istotna jest motywacja sprawcy czynu. Można je popełnić jedynie, gdy przemoc lub groźba bezprawna wobec grupy osób lub poszczególnej osoby stosowana jest z powodu przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub z powodu bezwyznaniowości. Do ustalenia motywacji dyskryminacyjnej nie jest wystarczająca jedynie przynależność pokrzywdzonego przestępstwem do jednej z grup wyróżnionych ze względu na wyżej wymienione cechy³⁹.

Przedmiotem bezpośredniego działania (przedmiotem czynności wykonawczej) jest „grupa osób” lub „poszczególne osoby”. Jako grupę ludności w doktrynie uznaje się co najmniej trzy osoby⁴⁰. W dyspozycji przepisu enumeratywnie określone są chronione przez art. 119 k.k. grupy w postaci grup narodowych, etnicznych, rasowych, politycznych, wyznaniowych, bezwyznaniowych. Podkreślić należy, iż art. 119 k.k., w odróżnieniu od art. 256 i 257 k.k., chroni także osoby i grupy wyróżnione ze względu na przynależność polityczną. Wydaje się to być pewną niekonsekwencją ustawodawcy⁴¹.

Czyn z art. 119 k.k. jest przestępstwem również, gdy grupa osób lub poszczególna osoba, będąca przedmiotem zamachu w rzeczywistości nie należy do społeczności chronionej ze względu na cechy przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub z powodu bezwyznaniowości. Zachodzi wówczas uświadczanie nieudolne (art. 13 § 2 k.k.)⁴².

Omawiane przestępstwo można popełnić z działania. Odosobniony jest pogląd M. Budyn-Kulik, iż przestępstwo to może zostać popełnione również przez zaniechanie (przestępstwo niewłaściwe z zaniechania)⁴³.

Przestępstwo z art. 119 k.k. jest przestępstwem bezskutkowym (formalnym). Dokonuje się z chwilą bezpośredniego zastosowania przez sprawcę przemocy lub groźby bezprawnej. Dla bytu przestępstwa nie jest istotne czy pokrzywdzony zachował się zgodnie z wolą sprawcy lub zareagował w jakikolwiek inny sposób⁴⁴. Podkreślić należy, że ani powstanie szkody ani

³⁸ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 27 listopada 2003 r. (sygn. akt II AKa 338/03), OSA 2005, nr 6, poz. 39 z głosem aprobującym S. Przyjemskiego, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2006, nr 3, s. 129 i n.

³⁹ P. Hofmański, *op. cit.*, s. 628.

⁴⁰ Z. Cwiakalski, *op. cit.*, s. 1169.

⁴¹ M. Duda, *Przestępstwa z nienawiści w świetle teorii i praktyki orzeczniczej*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014, s. 76.

⁴² M. Flemming, J. Wojciechowska, *Zbrodnie...*, s. 52.

⁴³ M. Budyn-Kulik, [w:] M. Mozgawa (red.), *op. cit.*, s. 276.

⁴⁴ Przepis skreślonego art. 119 § 2 k.k. penalizował przestępstwo publicznego nawoływania do popełniania przestępstwa określonego w § 1 tego przepisu. Nawoływanie polegać mogło na namawianiu ustnym, rozpowszechnianiu materiałów pisemnych lub oddziaływaniu za pomocą środków masowego przekazu. Aby nawoływanie miało charakter publiczny dokonane musiało być w sposób, w który można dotrzeć do nieograniczonego kręgu odbiorców.

nawet sprowadzenie niebezpieczeństwa nie należą do znamion przestępstwa z art. 119 k.k. Dyspozycja przepisu nie zawiera opisu szkody lub sprowadzenia niebezpieczeństwa, które skutkowałyby odpowiedzialnością. Dla przypisania odpowiedzialności wystarczy samo opisane w dyspozycji działanie sprawcy.

Analiza art. 256 wymaga przesłedzenia ewolucji jego treści, która pierwotnie brzmiała: „Kto publicznie propaguje faszystowski lub inny totalitarny ustrój państwa lub nawołuje do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2”.

Ustawą nowelizującą z 5 listopada 2009 r. dodano do art. 256 k.k. przepisy § 2-4 i uzyskał on następujący kształt⁴⁵.

„Art. 256. § 1. Kto publicznie propaguje faszystowski lub inny totalitarny ustrój państwa lub nawołuje do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

§ 2 Tej samej karze podlega, kto w celu rozpowszechniania produkuje, utrwala lub sprowadza, nabywa, przechowuje, posiada, prezentuje, przewozi lub przesyła druk, nagranie lub inny przedmiot, zawierające treść określoną w § 1 albo będące nośnikiem symboliki faszystowskiej, komunistycznej lub innej totalitarnej.

§ 3. Nie popełnia przestępstwa sprawca czynu zabronionego określonego w § 2, jeżeli dopuścił się tego czynu w ramach działalności artystycznej, edukacyjnej, kolekcjonerskiej lub naukowej.

§ 4. W razie skazania za przestępstwo określone w § 2 sąd orzeka przepadek przedmiotów, o których mowa w § 2, chociażby nie stanowiły własności sprawcy”.

Ustawodawca wskazał w uzasadnieniu do projektu ustawy, że celem wprowadzonych zmian było „spełnienie oczekiwań społeczeństwa polskiego, w którym wciąż żywa jest pamięć o wojnie oraz zbrodniach faszyzmu i komunizmu”⁴⁶.

Na podstawie wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 19 lipca 2011 r., art. 256 § 2 k.k. utracił moc obowiązującą z dniem 3 sierpnia 2011 r., w części obejmującej wyrazy: „albo będące nośnikiem symboliki faszystowskiej, komunistycznej lub innej totalitarnej”⁴⁷. Trybunał orzekł o jego niezgodności z art. 42 ust. 1 w związku z art. 54 ust. 1 i art. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej

⁴⁵ Ustawa z dnia 5 listopada 2009 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny, ustawy - Kodeks postępowania karnego, ustawy - Kodeks karny wykonawczy, ustawy - Kodeks karny skarbowy oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2009, Nr 206, poz. 1589).

⁴⁶ *Uzasadnienie poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy - Kodeks karny* (Druk Sejmowy Nr 1288 Sejmu VI Kadencji).

⁴⁷ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 19 lipca 2011 r. sygn. akt K 11/10 (Dz. U. 2011, Nr 160, poz. 964).

Polskiej. Zdaniem Trybunału „posłużenie się w przepisie karnym wyrażeniem ‘druku, nagrania lub innego przedmiotu będących nośnikami symboliki totalitarnej’ narusza zasadę określoności przepisów prawa karnego. Przepis ten jest skonstruowany w sposób nieprecyzyjny, niejasny i niepoprawny. Przekłada się to na niepewność sytuacji prawnej osób, które z różnych przyczyn pragną posłużyć się symbolami, które mogą zostać uznane za totalitarne”.

Ponadto wyrokiem z 25 lutego 2014 r. Trybunał Konstytucyjny orzekł, iż art. 256 § 1 k.k. w części obejmującej zwrot „nawołuje do nienawiści”, jest zgodny z art. 42 ust. 1 i art. 2 oraz z art. 54 ust. 1 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej⁴⁸.

Przestępstwo z art. 256 § 1 k.k. ma charakter wieloodmianowy. Czynności sprawcze mogą polegać na „propagowaniu” faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa albo na „nawoływaniu” do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość. Jest to przestępstwo publiczne (*delictum publicum*). Wysiłek określenia „publicznie” przez oba znamiona czasownikowe „propaguje” oraz „nawołuje” wskazuje, iż odnosi się do obu form działania sprawcy.

Faszyzm jest to forma totalitarnej, antydemokratycznej dyktatury nacjonalistycznej, kierująca się w swej polityce szowinizmem i rasizmem; powstała w Europie po pierwszej wojnie światowej; jej najbardziej zwyrodniałą postacią był hitleryzm⁴⁹.

Totalitaryzm jest to system organizacji państwa polegający na ingerencji państwa we wszystkie dziedziny życia politycznego, społecznego i kulturalnego oraz na sprawowaniu nad nimi kontroli. To system polityczny, oparty na obowiązującej wszystkich ideologii i na nieograniczonej władzy jednej partii, kontrolującej wszystkie dziedziny życia⁵⁰.

W związku z powyższym wydaje się, iż ustawodawca w penalizacji faszystowskiego ustroju państwa wykazał się zbytnią nadgorliwością gdyż ustrój faszystowski jest niewątpliwie egzemplifikacją ustroju totalitarnego⁵¹.

Konstytucja RP w art. 13 wymienia jako totalitarne systemy nazistowskie, faszystowskie i komunistyczne⁵². Ponadto w doktrynie za „inny totalitarny ustrój państwa” uznaje się system stalinowski, dyktaturę proletariatu oraz systemy fundamentalizmu wyznaniowego i rasowego.

⁴⁸ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 25 lutego 2014 r. sygn. akt SK 65/12 (Dz. U. 2014, Nr 0, poz. 268).

⁴⁹ M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I, Warszawa 1978, s. 576.

⁵⁰ M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. III, s. 516.

⁵¹ Por. M. Siwicki, *Propaganda faszyzmu, totalitaryzmu oraz akty dyskryminacji*, „Państwo i Prawo” 2008, z. 11, s. 70.

⁵² Zakazane jest istnienie partii politycznych i innych organizacji odwołujących się w swoich programach do totalitarnych metod i praktyk działania nazizmu, faszyzmu i komunizmu, a także tych, których program lub działalność zakłada lub dopuszcza nienawiść rasową i narodowościową, stosowanie przemocy w celu zdobycia władzy lub wpływu na politykę państwa albo przewiduje utajnienie struktur lub członkostwa.

Podkreślić należy, iż w postanowieniu z 1 września 2011 r. Sąd Najwyższy stanął na stanowisku, że „postąpieniem zbytecznym jest korzystanie w sprawie z pomocy biegłego dla zdefiniowania „ustroju totalitarnego”, skoro znaczenie tego pojęcia wśród historyków jest utrwalone i można tu mówić o notorium sądowym (art. 168 k.p.k.)”⁵³.

Zgodnie z uchwałą Sądu Najwyższego z 28 marca 2002 r., „propagowanie w rozumieniu art. 256 k.k. oznacza każde zachowanie polegające na publicznym prezentowaniu faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa w zamiarze przekonania do niego”⁵⁴.

W doktrynie sporne jest czy pojęcia „pochwalania” i „propagowania” można uznać za pojęcia bliskoznaczne⁵⁵. Sąd Najwyższy w cytowanej uchwale stwierdził, iż określenie „pochwała” użyte przez ustawodawcę w art. 270 Kodeksu karnego z 1969 r. nie jest tożsame z określeniem „propaguje” użytym w art. 256 Kodeksu karnego z 1997 r. Ponadto w uzasadnieniu Sąd Najwyższy stwierdził, że „propagowanie może, lecz nie musi być połączone z pochwalaniem. Można bowiem coś publicznie pochwalać bez zamiaru propagowania, jak i propagować nie pochwalając tego co się propaguje”. Zakładając racjonalność ustawodawcy zakres kryminalizacji został więc ukształtowany zgodnie z gramatycznym znaczeniem słowa „propagować”.

Jak zauważyli M. Flemming i W. Kutzmann, użycie przez ustawodawcę określenia „propaguje” wymaga dla bytu przestępstwa bardziej aktywnego, zaangażowanego działania polegającego na dążeniu do przekonania odbiorców do ustroju faszystowskiego lub innego totalitarnego. Nie stanowi więc przestępstwa pochwalanie, nawet publiczne, jeżeli stanowi jedynie manifestacje swoich poglądów i nie służy przekonywaniu odbiorców⁵⁶.

Należy zgodzić się z opinią J. Piórkowskiej-Flieger, że „propagowanie oznacza upowszechnianie, popularyzowanie, czegoś co uważa się za słuszne, przedstawianie tego w pozytywnym świetle a sprawca propagandy stara się zdobyć zwolenników dla upowszechnianych przez siebie idei”⁵⁷.

Także O. Górniok wskazuje na fakt, iż „propagowanie nie ogranicza się do samego pochwalania, lecz zmierza do przekonania o czymś adresata. Propagowanie oznacza szerzenie, upowszechnianie, zjednywanie kogoś do jakiejś idei. Propagowanie odróżnić należy od samej prezentacji ideologii, pozbawionej zaangażowania się po jej stronie”⁵⁸.

⁵³ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 1 września 2011 r. (sygn. akt V KK 98/11).

⁵⁴ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 28 marca 2002 r. (sygn. akt I KZP 5/02).

⁵⁵ Za synonimicznym użyciem określeń „propagować” i „pochwalać” opowiadają się: E.W. Pływaczewski i A. Sakowicz (E.W. Pływaczewski, A. Sakowicz, *op. cit.*, s. 489), R. Góral (R. Góral, *op. cit.* s. 336) oraz M. Flemming i W. Kutzmann (M. Flemming, W. Kutzmann, *op. cit.*, s. 66). Odmienny pogląd prezentują O. Górniok (O. Górniok, [w:] O. Górniok, *op. cit.*, s. 337), M. Mozgawa (M. Mozgawa, [w:] M. Mozgawa (red.), *op. cit.*, s. 525), M. Kalitowski (M. Kalitowski, [w:] M. Filar (red.), *op. cit.*, s. 1119), Z. Cwiąkałski (Cwiąkałski Z., [w:] A. Zoll (red.), *op. cit.*, s. 1163-1164), J. Piórkowska-Flieger (J. Piórkowska-Flieger, [w:] T. Bojarski (red.), *op. cit.*, s. 668).

⁵⁶ M. Flemming, W. Kutzmann, *op. cit.*, s. 66.

⁵⁷ J. Piórkowska-Flieger, [w:] T. Bojarski (red.), *op. cit.*, s. 668.

⁵⁸ O. Górniok, [w:] O. Górniok (red.), *Kodeks karny. Komentarz. Tom II. Art. 117-363*, Gdańsk 2005, s. 337.

Również Z. Ćwiąkałski za propagowanie uznaje „szerzenie wiedzy o totalitarnym ustroju państwa i popieranie go, zachęcanie do wprowadzenia tego właśnie ustroju, podkreślanie jego zalet i przemilczanie wad”⁵⁹.

Zdaniem A. Sakowicza „odpowiedzialności karnej powinni podlegać tylko ci sprawcy, którzy dopuścili się propagowania – czyli publicznego prezentowania z zamiarem aprobaty i przekonania do – faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa”⁶⁰.

Reasumując uznać należy, że w doktrynie panuje zgodność co do tego, że prezentowanie idei, myśli, haseł, poglądów nie może zostać uznane za ich propagowanie jeżeli nie łączy się z ich aprobowaniem i dążeniem do upowszechnienia⁶¹.

Taki pogląd wyraził również Sąd Apelacyjny w Katowicach w wyroku z 4 sierpnia 2005 r., w którym sąd stwierdza, iż „zachowanie oskarżonych, polegające na noszeniu kurtek z naszywkami na rękawie i kołnierzu przedstawiających swastykę nie nosi znamion przestępstwa z art. 256 k.k.”⁶².

Odosobniony jest pogląd S. Hoca, że „z wykładni językowej wynika, iż propagowanie to nic innego jak prezentowanie tego ustroju (faszystowskiego), czyli również wystawianie na widok publiczny symboli takiego państwa czy też wykonywanie określonych gestów odnoszących się do tego ustroju”⁶³.

Zdaniem tego autora „odpowiedzialności karnej za przestępstwo z art. 256 § 1 k.k. podlega nie tylko ten, kto publicznie pochwala i w ten sposób propaguje rządy A. Hitlera, ale także publicznie prezentuje symbole lub gesty faszystowskie, w zamiarze przekonania innych do takiej ideologii”⁶⁴.

Propagowanie może odnosić się do systemu istniejącego obecnie, występującego w przeszłości lub takiego, którego ideologia dopiero jest tworzona w jakimś państwie⁶⁵. Przedmiotem propagowania może być również system teoretyczny jednakże pojmowany kompleksowo a nie jako teoretyczne opracowanie określonych aspektów np. zakresu praw obywatelskich lub stosunków międzynarodowych⁶⁶.

Warunkiem karalności za przestępstwo propagowania faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju lub nawoływania do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość jest publiczny charakter działania⁶⁷. Wyraża go czynienie

⁵⁹ Z. Ćwiąkałski, [w:] A. Zoll (red.), *op. cit.*, s. 1163.

⁶⁰ A. Sakowicz, *Glosa do uchwały SN z 28 marca 2002 r.*, „Palestra” 2003, nr 3-4, s. 238.

⁶¹ M. Kalitowski, [w:] M. Filar (red.), *op. cit.*, s. 1119.

⁶² Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 4 sierpnia 2005 r. (sygn. akt II AKa 251/05), OSA w Katowicach 2005, z. 3, poz. 15.

⁶³ S. Hoc, *O przestępstwach z art. 256 k.k.*, „Przegląd Prawa Karnego” 2003, nr 22, s. 53 i n.

⁶⁴ S. Hoc, *Glosa do uchwały SN z 28 marca 2002 r.*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2002, nr 12, poz. 648.

⁶⁵ Z. Ćwiąkałski, [w:] A. Zoll (red.), *op. cit.*, s. 1165.

⁶⁶ M. Flemming, W. Kutzmann, *op. cit.*, s. 66-67.

⁶⁷ Szerzej o znamieniu działania publicznie w: R.A. Stefański, *Przestępstwo publicznego nawoływania do popełnienia przestępstwa (art. 255 k.k.)*, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 1, s. 12-14. Autor jako przykłady działania publicznego podaje m.in.: rozrzucenie lub rozdawanie ulotek lub pism, wyświetlenie filmu, podanie informacji w internecie, przemarsz z transparentem z odpowiednimi hasłami.

propagandy lub nawoływania do nienawiści dostępnym większej, bliżej nieokreślonej liczbie osób. Nie stanowi przestępstwa propagowanie faszyzmu lub innego ustroju totalitarnego lub nawoływanie do nienawiści w zamkniętym gronie np. rodzinnym lub towarzyskim⁶⁸.

Sprawca działa publicznie, gdy jego działanie może być dostrzeżone przez nieoznaczoną liczbę osób lub przez oznaczoną, ale większą liczbę osób. Działanie publiczne ma zatem miejsce na ogólnie dostępnym zebraniu, wiecu, strajku albo na posiedzeniach kolegialnych organów państwowych lub innych np. sejm, senat, trybunały, sejmiki samorządowe⁶⁹.

Określenie „publiczny” jest antonimem określenia „prywatny”, a więc zakłada działanie skierowane do ogółu, do osób postronnych, najczęściej nieznanymi, przypadkowych obserwatorów, spoza najbliższego kręgu przyjaciół i rodziny. Działanie publiczne nie traci takiego charakteru nawet w sytuacji, w której propagowanie nie doszło do wiadomości nieokreślonej liczby osób⁷⁰.

Problem kwalifikacji działania jako publicznego ma szczególne znaczenie w przypadku propagandy lub nawoływania do nienawiści przez Internet. W literaturze przyjmuje się, że znamię publiczności zachodzi wówczas, gdy informacje dotyczące propagandy lub nawoływania do nienawiści będą udostępniane w taki sposób, iż zajdzie możliwość zapoznania się z nimi przez bliżej nieokreślona liczbę osób. Przykładem może być strona internetowa dostępna powszechnie lub otwarte publicznie forum dyskusyjne. *A contrario* nie spełnia warunku publiczności strona internetowa z logowaniem użytkownika, zamknięte forum dyskusyjne, informacja wysłana na konkretną internetową skrzynkę pocztową⁷¹.

Zgodnie z postanowieniem Sądu Najwyższego z 5 lutego 2007 r. „nawoływanie do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo z ze względu na bezwyznaniowość sprowadza się do tego typu wypowiedzi, które wzbudzają uczucia silnej niechęci, złości, braku akceptacji, wręcz wrogości do poszczególnych osób lub całych grup społecznych czy wyznaniowych bądź też z uwagi na formę wypowiedzi podtrzymują i nasilają takie negatywne nastawienia i podkreślają tym samym uprzywilejowanie, wyższość określonego narodu, grupy etnicznej, rasy lub wyznania”⁷².

Odmienne S. Hoc uważa, iż „dla realizacji znamienia ‘nawoływania’ wystarczy, że sprawca, nawołując, zmierza do pojawienia się uczucia wrogości wobec określonych w przepisie osób. Takie uczucie zamierza wzbudzić.

⁶⁸ A. Marek, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 553.

⁶⁹ S. Hoc, *O przestępstwach...*, s. 53 i n.

⁷⁰ A. Hareża, *Wolność słowa w Internecie a publiczne nawoływanie do nienawiści*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2006, nr 20, s. 341-342.

⁷¹ Szerzej na temat przestępstwa z art. 256 k.k. popełnianego za pomocą Internetu: M. Siwicki, *Nielegalna i szkodliwa treść w Internecie. Aspekty prawnokarne*, Warszawa 2011.

⁷² Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 5 lutego 2007 r. (sygn. akt IV KK 406/06), OSNKW 2007, nr 1, poz. 367.

Nawoływanie musi zatem zawierać takie treści, które są w stanie wzbudzać nienawiść, tj. wrogość, silną niechęć do kogoś⁷³.

Zwrócić należy również uwagę na wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach, który uznał, iż „Jeżeli (...) oskarżony zwrócił się w miejscu publicznym, w którym mogła znaleźć się nieokreślona liczba osób, do pokrzywdzonego słowami „czarnuch, czarna świnia”, to niewątpliwie znieważył go publicznie obrażając go i naruszając jego prawo do dobrego imienia z powodu przynależności rasowej. Jego działanie nie było skierowane zatem do bliżej nieokreślonej grupy osób i nie było umotywowane chęcią wzbudzenia w niej wrogości na tle różnic rasowych, a nadto przekazywany przez oskarżonego komunikat trudno uznać za taki, który mógłby wzbudzić w odbiorcach negatywne emocje, o jakich mowa w przepisie art. 256 § 1 k.k.”⁷⁴.

W związku z powyższym publiczne przedstawianie negatywnych cech osoby lub grupy będącej przedmiotem ochrony art. 256 § 1 k.k., lecz bez intencji wywołania negatywnych emocji u odbiorców wyłącza odpowiedzialność z tego przepisu⁷⁵.

Niezbyt trafny wydaje się być pogląd Z. Ćwiąkalskiego, iż nawoływanie do nienawiści może objawiać się także wypowiedziami wskazującymi jedynie na uprzywilejowanie, wyższość nad innymi jakiegoś narodu, grupy etnicznej, rasy lub wyznania⁷⁶.

Za pojęcia tożsame z nawoływaniem można uznać określenia „wzywanie”, „nakłanianie”, „zachęcanie”, „skłanianie”, „podburzanie”, „podżeganie”⁷⁷. Nawoływanie może mieć formę słowną, pisemną, obrazkową, a także gestu⁷⁸.

Przedmiotem bezpośredniego działania (przedmiotem czynności wykonawczej) może być konkretna osoba lub grupa narodowa, etniczna, rasowa, wyznaniowa lub bezwyznaniowa.

Ze względu na czasownikowo ujęte znamiona przestępstwa („propaguje”, „nawołuje”) czyn z art. 256 § 1 k.k. można popełnić jedynie przez działanie.

Przestępstwo z art. 256 § 1 k.k. jest przestępstwem formalnym (bezsukutowym). Dokonane jest w momencie propagowania faszyzmu lub innego systemu totalitarnego albo nawoływania do nienawiści, niezależnie czy takie uczucie zostanie wywołane u innych i jakie będą tego ewentualne skutki. W szczególności nie jest konieczne dokonanie przez odbiorców propagandy lub nawoływania do nienawiści konkretnych zachowań przestępczych. Zaznaczyć należy, że ani powstanie szkody ani nawet spowodowanie niebezpieczeństwa nie

⁷³ S. Hoc, *O przestępstwach...*, s. 53 i n.

⁷⁴ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 24 września 2013 r. (sygn. akt II AKa 301/13).

⁷⁵ M. Kalitowski, [w:] M. Filar (red.), *op. cit.*, s. 1120.

⁷⁶ Z. Ćwiąkalski, [w:] A. Zoll (red.), *op. cit.*, s. 1165.

⁷⁷ M. Mozgawa, [w:] M. Mozgawa (red.), *op. cit.*, s. 525.

⁷⁸ Przegląd symboli nienawiści przedstawiono w: J. Jurczak, *Chuligaństwo stadionowe. Symbole i gesty na polskich stadionach*, Szczytno 2011), a także J. Jurczak, M. Duda, *Stadion piłkarski jako miejsce ideologicznej manifestacji*, „Policja” 2010, nr 4, s. 55-61).

należą do znamion przestępstwa z art. 256 § 1 k.k. Dyspozycja przepisu nie zawiera opisu szkody lub spowodowania niebezpieczeństwa, które skutkowałyby odpowiedzialnością, zatem dla przypisania odpowiedzialności wystarczy samo opisane w dyspozycji działanie sprawcy.

Przepis art. 256 § 2 k.k. penalizuje *sui generis* czynności przygotowawcze do przestępstwa publicznego propagowania faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa lub nawoływania do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość z § 1⁷⁹.

Penalizację zachowań określonych w art. 256 § 2 k.k. można uznać za penalizację na przedpolu czynu zabronionego. Jest to element walki ze zjawiskiem penalizowanym w art. 256 § 1 k.k. poprzez eliminowanie z obrotu treści, które mogą w dalszej kolejności posłużyć do popełnienia przestępstwa z art. 256 § 1 k.k. *Ratio legis* przepisu art. 256 § 2 k.k. jest zatem zapobieganie popełnianiu przestępstwa z art. 256 § 1 k.k. Wydaje się, iż regulacja ta ma umożliwić zastępcze pociągnięcie do odpowiedzialności sprawców, którym nie można postawić zarzutu propagowania totalitaryzmu lub nawoływania do nienawiści⁸⁰.

Przestępstwo z art. 256 § 2 k.k. również ma charakter wieloodmianowy. Czynności sprawcze polegają na kazuistycznie i enumeratywnie wymienionych formach zachowania w postaci produkowania, utrwalania, sprowadzania, nabywania, przechowywania, posiadania, prezentowania, przewożenia lub przesyłania druku, nagrania lub innego przedmiotu, zawierającego treść określoną w § 1 w celu rozpowszechniania.

Wykładnia powyższych znamion czasownikowych nie wywołuje sporów w doktrynie.

„Produkowanie” oznacza czynność techniczną i organizacyjną polegającą na wytwarzaniu druków, nagrań lub innych przedmiotów. Odpowiedzialności podlega zatem każdy wykonujący działania niezbędne do powstania takiego materiału, w tym także osoba finansująca je. Może być to zatem przedsiębiorca, reżyser, aktor, producent filmu, scenarzysta, piosenkarz, fotograf, pisarz, wydawca.

„Utrwalanie” to zapis treści w jakiegokolwiek formie i na jakimkolwiek nadającym się do tego nośniku. W doktrynie przytacza się tradycyjne nośniki takie jak taśma filmowa, taśma video, klisza fotograficzna, płótno, kasetta

⁷⁹ Na potrzebę penalizacji zachowań przygotowawczych prowadzących do stworzenia warunków do podjęcia zachowań realizujących znamiona przestępstwa z art. 256 § 1 wskazywano w doktrynie przed nowelizacją z 5 listopada 2009 r. dodającą do art. 256 k.k. przepisy § 2-4 (M. Siwicki, *Propaganda faszyzmu, totalitaryzmu oraz akty dyskryminacji*, „Państwo i Prawo” 2008, z. 11, s. 69).

⁸⁰ M. Woiński, *Projekty nowelizacji art. 256 k.k.*, [w:] R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski, A. Bodnar, A. Gliszczyńska-Grabias (red.), *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, Warszawa 2010, s. 33. Por. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 4 sierpnia 2005 r. (sygn. akt II AKA 251/05), OSA w Katowicach 2005, z. 3, poz. 15.

magnetofonowa⁸¹. Postęp techniczny wymaga dodania także nowych form nośników np. dyskietki magnetyczne, dyski optyczne CD i DVD, przenośne dyski twarde pamięci, półprzewodnikowe typu Flash wbudowane w karty pamięci oraz pamięci USB.

„Sprowadzanie” interpretowane jest jako importowanie z zagranicy na terytorium Polski gdyż przemieszczanie wewnątrz kraju opisują takie określenia jak „przesyła” lub „przewozi”.

„Nabywanie” to uzyskanie władztwa nad rzeczą przez zbycie jej przez jedną osobę na rzecz drugiej za obopólną zgodą. Cywilnoprawna forma zbycia nie ma znaczenia dla odpowiedzialności prawnokarnej. Może nastąpić to w formie sprzedaży, darowizny, zamiany, użyczenia. Czynność prawna może być zarówno odpłatna jak i nieodpłatna.

„Przechowywanie” oznacza przetrzymywanie przedmiotów na żądanie lub za zgodą stron z obowiązkiem zwrotu powierzonej rzeczy. Odpłatność czynności nie ma znaczenia.

„Posiadanie” to stan faktyczny władania rzeczą przez posiadacza i możliwości dysponowania nią. Wydaje się, iż obejmuje zarówno posiadanie samoistne, jak i zależne w rozumieniu prawa cywilnego.

„Prezentowanie” polega na przedstawianiu innym druków, nagrań lub innych przedmiotów.

„Przewożenie” oznacza przemieszczanie z jednego miejsca w inne miejsce w kraju za pomocą środków transportu lądowego, wodnego lub powietrznego.

„Przesyłanie” interpretować należy jako przemieszczanie, wyekspediowanie z jednego miejsca w inne miejsce w kraju za pomocą poczty, kuriera lub Internetu.

W uzasadnieniu wyroku z 19 lipca 2011 r. Trybunał zauważył, że art. 256 § 2 k.k. nie zabrania zbywania opisywanych przedmiotów, co jest znacznym mankamentem omawianej regulacji. „Zbywanie” oznacza odpłatne lub nieodpłatne wyzbycie się posiadania. W aktualnym stanie prawnym zakup gazety, płyty lub filmu zawierającego treści określone w art. 256 § 1 k.k. stanowi przestępstwo z art. 256 § 2 k.k. po stronie nabywcy i pozostaje bezkarne po stronie osoby zbywającej.

Ponadto w literaturze wskazuje się, że wśród czynności sprawczych ustawodawca nie wymienił „przenoszenia”⁸².

Wątpliwości wzbudza w doktrynie ocena relacji pojęć „prezentuje” i „rozpowszechnia”. W treści art. 256 § 2 brak znamienia czasownikowego „rozpowszechnia”. Ustawodawca spowodował problem interpretacyjny, gdyż w kontekście postulatu nadawania, w obrębie jednego aktu normatywnego, różnym zwrotom odmiennych znaczeń, zakres desygnatów pojęć „prezentuje” i „rozpowszechnia” jest odmienny⁸³. Jak wskazuje się w literaturze, każde

⁸¹ E.W. Pływaczewski, A. Sakowicz, [w:] A. Wąsek, R. Zawłocki (red.), *op. cit.*, s. 490.

⁸² A. Herzog, [w:] R.A. Stefański (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2015, Legalis.

⁸³ M. Woźniński, *Projekty...*, s. 27.

publiczne prezentowanie jest rozpowszechnianiem, ale nie każde rozpowszechnianie jest publicznym prezentowaniem, ponieważ czynienie treści dostępnymi bliżej nieokreślonej liczbie osób nie musi być połączone z ich publicznym prezentowaniem⁸⁴. Szczególne znaczenie ma to w kontekście rozpowszechniania treści określonych w art. 256 § 1 k.k. w Internecie. Poza obszarem penalizacji mogą znaleźć się takie zachowania jak umieszczenie na serwerze (uploadowanie) treści określonych w art. 256 § 1 k.k. bez organizowania ich pokazu. Zakwalifikowanie takiego działania jako „przesyłanie” lub „posiadanie” również wydaje się wątpliwe⁸⁵.

W przedmiocie wykładni określenia „rozpowszechniania” wypowiedział się Sąd Najwyższy w wyroku z 16 lutego 1987 r., w którym stwierdził, iż „przez rozpowszechnianie pisma, druku, fotografii lub innego przedmiotu, (...) rozumieć należy takie zachowanie się sprawcy, które polega na czynieniu ich powszechnie dostępnymi przez kolportaż, użyczenie, powielanie, kopiowanie i innego rodzaju udostępnianie ich treści szerszemu i bliżej nieokreślonemu kręgowi osób. Nie stanowi natomiast rozpowszechniania wymienionych przedmiotów działanie sprawcy polegające na ich okazywaniu lub wyświetlaniu filmu za pomocą aparatury video, jeżeli tego rodzaju okazywanie lub udostępnianie tych przedmiotów odbywa się w niewielkim i ściśle określonym kręgu osób”⁸⁶.

Nie jest objęte zakresem penalizacji posiadanie treści określonych w art. 256 § 1 k.k. tylko do użytku prywatnego.

Przedmiotem czynności wykonawczej czynu z art. 256 § 2 są druki, nagrania i inne przedmioty zawierające treść określoną w § 1, a więc propagujące faszystowski lub inny totalitarny ustrój państwa lub nawołujące do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość. Co do interpretacji określeń „druk”, „nagranie” oraz „inny przedmiot” doktryna jest zgodna.

„Druk” określany jest jako produkt poligraficzny otrzymany w postaci odbitek drukowanych najczęściej na papier. Zalicza się tu także wszelkie techniki powielania tekstu lub obrazu za pomocą maszyny drukarskiej, drukarki komputerowej, plotera. Druk przybrać może postać książki, gazety, broszury, ulotki

„Nagranie” jest to ścieżka dźwięku, obraz lub sekwencja obrazów ruchomych zarejestrowana przy pomocy jakiegokolwiek techniki. Może być to zapis mechaniczny, magnetyczny, magnetofonowy, laserowy, analogowy, cyfrowy niezależnie od nośnika, na którym został zarejestrowany.

⁸⁴ M. Rodzyńkiewicz, [w:] A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz. Tom II. Komentarz do art. 117-277 k.k.*, Kraków 2006, s. 678.

⁸⁵ W sytuacji gdy jeden ze sprawców umieszcza treści określone w art. 256 § 1 k.k. na serwerze, a drugi sprawca przesyła znajomym linki do strony zawierającej powyższe treści, przypisanie obu odpowiedzialności za przestępstwo z art. 256 § 2 k.k. wydaje się wątpliwe.

⁸⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 16 lutego 1987 r. (sygn. akt WR 28/87), OSNKW 1987, nr 9-10, poz. 85.

„Przedmiot” to każda rzecz materialna⁸⁷.

Trybunał Konstytucyjny w wyroku z 19 lipca 2011 r. zarzucił ustawodawcy brak precyzji, gdyż w § 1 penalizuje on propagowanie ustroju faszystowskiego lub innego totalitarnego, a w § 2 zakazaną symbolikę rozszerzył z treści faszystowskich i totalitarnych również na komunistyczną, o której nie ma mowy w § 1⁸⁸. Jak słusznie wskazuje się więc w doktrynie, ustawodawca uznał za legalne publiczne propagowanie ustroju komunistycznego, lecz penalizuje posiadanie treści będące nośnikami symboliki komunistycznej⁸⁹. Wątpliwości wywoływała nadgorliwość ustawodawcy w odniesieniu do symboliki komunistycznej zwłaszcza, gdy penalizacji uległo samo posiadanie lub prezentowanie przedmiotów zawierających taką symbolikę⁹⁰. W obrocie handlowym występuje odzież i inne przedmioty, które ją prezentują lub do niej nawiązują np. koszulki z podobizną Lenina, Marksa, Engelsa, a szczególnie Ernesta „Che” Guevary lub opatrzone czerwoną gwiazdą. Ich noszenie mogło implikować odpowiedzialność karną. Analogicznie możliwe byłoby karanie za prezentowanie flagi lub godła Koreańskiej Republiki Ludowo-Demokratycznej⁹¹. Jak zauważają E.W. Pływaczewski i A. Sakowicz również w Polsce legalnie działa Komunistyczna Partia Polski. Jej statutowe znaki takie jak sierp i młot, czerwony sztandar i hymn „Międzynarodówka” są nośnikami symboliki komunistycznej w rozumieniu art. 256 § 2 k.k., co skutkowało odpowiedzialnością karną jej członków. Stąd słusznie podnoszony był w doktrynie jeszcze przed wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego z 19 lipca 2011 r. zarzut niezgodności art. 256 § 2 k.k. *in fine* z konstytucyjną zasadą *nullum crimen sine lege*⁹².

Przyjęte w art. 256 § 2 czasownikowe znamiona przestępstwa („produkuje”, „utrwała”, „sprowadza”, „nabywa”, „przechowuje”, „posiada”, „prezentuje”, „przewozi”, „przesyła”) wskazują na możliwość popełnienia czynu tylko poprzez działanie.

Przestępstwo z art. 256 § 2 k.k. ma charakter bezskutkowy (formalny). Jest dokonane z chwilą ukończenia samego czynu. Podkreślić należy, iż ani powstanie szkody ani nawet sprowadzenie niebezpieczeństwa nie należą do znamion przestępstwa z art. 256 § 2 k.k. Dyspozycja przepisu nie zawiera opisu szkody lub sprowadzenia niebezpieczeństwa, które skutkowałyby

⁸⁷ W orzecznictwie za „inny przedmiot” uznaje się np. naszywki na ubraniach. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 4 sierpnia 2005 r. (sygn. akt II AKa 251/05), OSA w Katowicach 2005, z. 3, poz. 15.

⁸⁸ Zastrzeżenia co do zasadności rozszerzenia penalizacji na druki, nagrania lub inne przedmioty będące nośnikami symboliki komunistycznej zgłaszano w doktrynie jeszcze przed nowelizacją z 5 listopada 2009 r. (M. Siwicki, *Propaganda...*, s. 71-74).

⁸⁹ M. Woiński, *Projekty...*, s. 30.

⁹⁰ A. Marek, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 553.

⁹¹ W tym kontekście ciekawy przypadek podaje M. Woiński poddając pod ocenę prawnokarną zachowanie lekkoatletki pochodzącej z Korei Północnej, która po wygranych zawodach wykonuje rundę honorową po stadionie wymachując swoją flagą narodową, która zawiera symbol komunizmu w postaci czerwonej gwiazdy (M. Woiński, *Projekty...*, s. 31).

⁹² E.W. Pływaczewski, A. Sakowicz, [w:] A. Wąsek, R. Zawłocki (red.), *op. cit.*, s. 491.

odpowiedzialnością. Dla przypisania odpowiedzialności wystarczy samo opisane w dyspozycji działanie sprawcy.

W § 3 art. 256 k.k. ustawodawca przewidział okoliczności wyłączające bezprawność czynu z § 2, które A. Marek nazywa swoistym „kontratypem”⁹³. Do okoliczności tych zalicza się dopuszczenie się czynu w ramach działalności artystycznej, edukacyjnej, kolekcjonerskiej lub naukowej. Ocena tej konstrukcji budzi jednak w doktrynie uzasadnione wątpliwości i krytykę⁹⁴.

Zaletą jest korygowanie w ten sposób szeroko zakreślonego zakresu penalizacji. Ponadto przedmioty wymienione w art. 256 § 3 k.k. mogą mieć dużą wartość historyczną, a co za tym idzie, służyć mogą edukacji historycznej i kształtowaniu właściwych postaw wobec totalitaryzmu. Nie będzie podlegać karze malarz utrwalający wizerunek Stalina lub Hitlera w celach artystycznych, nauczyciel historii prezentujący uczniom film edukacyjny o faszyzmie, kolekcjoner posiadający w swojej kolekcji orderzy ze swastyką czy choćby naukowiec nabywający na potrzeby przygotowywanego referatu materiały zawierające treści nawołujące do nienawiści⁹⁵.

Wadą jest posłużenie się przez ustawodawcę pojęciami nieostrymi, niedookreślonymi, ocennymi⁹⁶. Jak wskazuje L. Gardocki jest to sprzeczne z zasadą *nullum crimen sine lege certa*⁹⁷. Brak definicji, co należy rozumieć pod pojęciem działalności artystycznej, edukacyjnej, kolekcjonerskiej i naukowej, może powodować nadmierne wyłączenia odpowiedzialności. Przykładowo osoba nabywająca lub sprowadzająca druki zawierające treści propagujące ustrój totalitarny może powołać się na fakt, iż czyni to w ramach działalności kolekcjonerskiej. Analogicznie osoba prezentująca transparent z treściami faszystowskimi może oświadczyć, że jest to element performance artystycznego⁹⁸. Słusznie zatem wskazuje M. Kalitowski, że w praktyce sąd musi dokonać *ad casum* bardzo dokładnej analizy zakresu występujących w przepisie pojęć,

⁹³ A. Marek, *Kodeks...*, s. 553. Podobne stanowisko zajmuje W. Kulesza w: W. Kulesza, *Pochwalanie faszyzmu i komunizmu w świetle prawa karnego (uwagi de lege praevia, lata et ferenda)*, [w:] A. Michalska-Warias, I. Nowikowski, J. Piórkowska-Flieger (red.), *Teoretyczne i praktyczne problemy współczesnego prawa karnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Bojarskiemu*, Lublin 2011, s. 416.

⁹⁴ M. Woiński przytacza sytuację, w której naukowiec badający ideologię totalitarną może w ramach kontratypu z art. 256 § 3 k.k. nabyć „Mein Kampf” Adolfa Hitlera lecz już wydawca i sprzedawca tej książki pociągnięci mogą być do odpowiedzialności z art. 256 § 2 k.k., co może godzić w konstytucyjną zasadę równości wobec prawa (M. Woiński, *Projekty...*, s. 33-36).

⁹⁵ M. Mozgawa, [w:] M. Mozgawa (red.), *op. cit.*, s. 527.

⁹⁶ Na temat określoności tworzonych typów przestępstw wielokrotnie wypowiadał się Trybunał Konstytucyjny. Zob. Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 25 września 1991 r. (sygn. akt S 6/91), OTK ZU z 1991 r., poz. 34, Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 13 czerwca 1994 r. (sygn. akt S 1/94), OTK z 1994 r., cz. I, Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 26 kwietnia 1995 r. (sygn. akt K 11/94), OTK z 1995 r., cz. I, Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 6 lipca 1999 r. (sygn. akt P 2/99), OTK ZU 1999, nr 5, poz. 103, Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 20 lutego 2001 r. (sygn. akt P 2/00), OTK z 2001 r., nr 2, poz. 32.

⁹⁷ L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 2004, s. 15-16.

⁹⁸ Por. E.W. Pływaczewski, A. Sakowicz, [w:] A. Wąsek, R. Zawłocki (red.), *op. cit.*, s. 491, A. Marek, *Kodeks...*, s. 554.

w szczególności dotyczących rodzajów działalności, w relacji do rzeczywistych zachowań sprawcy⁹⁹.

Przestępstwo z art. 257 k.k. ma charakter wieloodmianowy. Dwie formy sprawcze polegają na publicznym znieważeniu grupy ludności albo poszczególnej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo z powodu jej bezwyznaniowości lub na naruszeniu nietykalności cielesnej osoby z takich powodów. Jest to zatem przestępstwo publiczne (*delictum publicum*).

Pojęcie „znieważenia” należy rozumieć tak samo jak w przypadku art. 216 k.k.¹⁰⁰. Jest to okazanie pogardy, a więc stosunku sprawcy do pokrzywdzonego bardziej negatywnego niż lekceważenie¹⁰¹. Podkreślić należy, iż ze względu na ocenny charakter pojęcia zniewagi, wypowiedzi muszą być obiektywnie znieważające, nie wystarczy subiektywne odczucie pokrzywdzonego. Ponadto dla oceny czy dana wypowiedź jest niestosowna i narusza cześć i godność, należy uwzględnić lokalne znaczenie poszczególnych słów, które mogą mieć odmienne znaczenie w różnych społecznościach¹⁰².

Poglądy doktryny potwierdza także orzecznictwo. W wyroku z 16 stycznia 1976 r. Sąd Najwyższy przyjął, że „przy ocenie naruszenia czci należy mieć na uwadze nie tylko subiektywne odczucie osoby żądającej ochrony prawnej, ale także obiektywną reakcję opinii społeczeństwa. Nie można też przy tej ocenie ograniczać się tylko do analizy pewnego zwrotu w abstrakcji, ale należy też zwrot wyklądać na tle całej wypowiedzi”¹⁰³.

Relevantny w tym zakresie jest również wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z 6 czerwca 2011 r., w którym sąd stwierdza, iż „dla oceny, czy określone zachowanie stanowi zniewagę, istotne znaczenie ma obiektywna ocena tego zachowania, rozważenie jego społecznego odbioru przez pryzmat generalnie akceptowanych norm obyczajowych. Uznać zatem trzeba, że zniewagę mogą stanowić jedynie takie zachowania, które są powszechnie uznane za obelżywe”¹⁰⁴.

Nie stanowi zniewagi samo ujawnienie faktu przynależności danej osoby do grupy narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej lub bezwyznaniowej jeżeli osoba ta faktycznie do tej grupy należy. Ponadto nie stanowi przestępstwa użycie

⁹⁹ M. Kalitowski, [w:] M. Filar (red.), *op. cit.*, s. 1119.

¹⁰⁰ Szerzej na temat znieważenia w: S. Pikulski, R.P. Dziembowski, *Zniesławienie i znieważenie w polskim prawie karnym na tle porównawczym*, [w:] S. Pikulski, M. Romańczuk-Grącka, B. Orłowska-Zielińska (red.), *Tożsamość polskiego prawa karnego*, Olsztyn 2011.

¹⁰¹ W. Kulesza, *Zniesławienie i zniewaga*, Warszawa 1984, s. 174.

¹⁰² Z. Cwiakalski, [w:] A. Zoll (red.), *op. cit.*, s. 1169.

¹⁰³ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 16 stycznia 1976 r. (sygn. akt U II CR 692/75), OSNC1976, nr 11, poz. 251 z glosami J.S. Piątkowski, „Nowe Prawo” 1977, nr 7-8, s. 1144 oraz J. Panowicz-Lipska, Z. Radwański, „Nowe Prawo” 1979, nr 2, s. 68.

¹⁰⁴ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 6 czerwca 2011 r. (sygn. akt II AKa 91/11).

określić żartobliwych, odnoszących się do stereotypów w przypadku, gdy intencją mówiącego nie było znieważenie¹⁰⁵.

Zniewaga może być dokonana za pomocą wypowiedzi ustnej, pisemnej lub środków masowej komunikacji takich jak: radio, telewizja, Internet, prasa. Wydaje się, że oprócz zniewagi werbalnej możliwe jest również znieważenie za pomocą elementów komunikacji niewerbalnej np. uwłaczających gestów, znaków, min. Oczywiście jest, że zniewagi dokonać można również wypowiedzią niezrozumiałą dla pokrzywdzonego ze względu na barierę językową.

Realizacja ustawowych znamion czynu następuje jedynie wówczas, gdy powodem znieważenia lub naruszenia nietykalności cielesnej jest przynależność pokrzywdzonego do określonej kategorii grup wymienionych w dyspozycji przepisu¹⁰⁶. Pogląd ten znajduje potwierdzenie w orzecznictwie. Sąd Apelacyjny we Wrocławiu w wyroku z 7 marca 2013 r. stwierdził, iż „zamiar sprawcy, czy to w postaci znieważenia, czy też naruszenia nietykalności cielesnej, musi być ściśle związany z powodem, którym jest przynależność narodowa, etniczna, rasowa, wyznaniowa lub bezwyznaniowość ofiary. Działanie sprawcy z innych powodów nie pozwala na kwalifikację prawną z art. 257 k.k.”¹⁰⁷.

Znieważenie grupy osób następuje, gdy sprawca swoją wypowiedź adresuje do określonej zbiorowości *in gremio*, a nie do konkretnego, zindywidualizowanego członka tej grupy.

Pojęcie „naruszenia nietykalności cielesnej” należy rozumieć jak w przypadku art. 217 k.k. Jak wskazują M. Flemming i W. Kutzmann, jest to klauzula ogólna obejmująca wszystkie formy działania o takim skutku¹⁰⁸. Zachowanie sprawcy może polegać na uderzeniu ręką, nogą, głową lub jakimś przedmiotem, targaniu za włosy, pchnięciu, uszczypnięciu, umyślnym potrąceniu kogoś ręką czy barkiem. Naruszeniem nietykalności cielesnej jest każde oddziaływanie na ciało człowieka, które nie powoduje naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia (*argumentum a contrario* z art. 156 i 157 k.k.)¹⁰⁹. Ponadto w orzecznictwie za naruszenie nietykalności cielesnej uznaje się: kopnięcie, pchnięcie, oblanie nieczystościami, oplucie, chwycenie za klapy, zrzucenie czapki lub okularów, uderzenie rękawiczką, rozbicie na ubraniu jajka, umazanie tortem, ciągnięcie za włosy, uciskanie, polanie wodą lub farbą, rozpylenie gazu, wyrzucenie na drzwi, potrącenie, ciągnięcie za odzież, obcięcie włosów lub brody, spowodowanie upadku, podstawienie nogi, uszczypnięcie, ukłucie szpilką, targanie za włosy, ujęcie, zrzucenie ze schodów, dotknięcie ciała, wymuszony pocałunek, przytrzymywanie¹¹⁰. Zachowanie takie ma na celu

¹⁰⁵ M. Flemming, W. Kutzmann, *op. cit.*, s. 71-72.

¹⁰⁶ M. Mozgawa, [w:] M. Mozgawa (red.), *op. cit.*, s. 527.

¹⁰⁷ Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 7 marca 2013 r. (sygn. akt II AKa 398/12).

¹⁰⁸ M. Flemming, W. Kutzmann, *op. cit.*, s. 71.

¹⁰⁹ R.A. Stefański, *Przestępstwo publicznego znieważenia grupy ludności lub osoby z powodu dyskryminacyjnego (art. 257 k.k.)*, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 6, s. 30.

¹¹⁰ R.A. Stefański, *op. cit.*, s. 30.

naruszenie godności innej osoby. Wywołanie określonych skutków w postaci uszczerbku na zdrowiu pozostaje poza znamionami przestępstwa z art. 257 k.k.

Jak trafnie zauważają M. Flemming i W. Kutzmann, ze względu na użycie zwrotu „z powodu przynależności” dla bytu przestępstwa osoba znieważana lub osoba, której nietykalność cielesna została naruszona musi rzeczywiście należeć do grupy określonej w dyspozycji przepisu. Jeżeli zniewaga lub naruszenie nietykalności cielesnej skierowane jest przeciw osobie, która w rzeczywistości nie należy do takiej grupy, to zachodzi karalne usiłowanie nieudolne (art. 13 § 2 k.k.) lub ewentualnie przestępstwo z art. 216 lub 217 k.k.¹¹¹.

Wątpliwości w doktrynie wzbudza czy wymóg publiczności działania dotyczy w równej mierze czynu polegającego na znieważeniu jak i czynu dotyczącego naruszenia nietykalności cielesnej. Jak wskazuje M. Flemming i W. Kutzmann wysunięcie zwrotu „publicznie” na początek przepisu, przed obie czynności wykonawcze sugeruje, że intencją ustawodawcy było odniesienie go zarówno do znieważenia jak i do naruszenia nietykalności cielesnej¹¹².

Jak stwierdził Sąd Najwyższy w uchwale z 20 września „działanie ‘publicznie’ zachodzi wówczas, gdy bądź ze względu na miejsce działania, bądź ze względu na okoliczności i sposób działania sprawcy jego zachowanie się jest lub może być dostępne (dostrzegalne) dla nieokreślonej liczby osób, przy czym sprawca mając świadomość tej możliwości co najmniej na to się godzi”¹¹³. Jednakże jak podkreśla w wyroku z 16 listopada 1972 r., „zachowanie nie może być ocenione jako publiczne tylko z tego względu, że miało ono miejsce w miejscu publicznym; publiczność działania nie jest tożsama z działaniem w miejscu publicznym”¹¹⁴.

Publiczny charakter znieważenia może wynikać ze sposobu działania. Przykładem może być rozrzucanie lub rozdawanie znieważających ulotek lub pism, projekcja znieważającego filmu, umieszczenie znieważających informacji w Internecie lub w prasie, maszerowanie z transparentem opatrzonym znieważającymi hasłami. Jak wskazuje R.A. Stefański, wobec rozwoju nowych form technicznych komunikacji, nie jest konieczny bezpośredni kontakt sprawcy z nieokreśloną liczbą ludzi, kontakt ten może być nawiązany za pomocą środków masowego komunikowania się¹¹⁵.

Znieważenie lub naruszenie nietykalności cielesnej „niepublicznie” implikować będzie odpowiedzialność za przestępstwo z art. 216 lub 217 k.k.

Przedmiotem bezpośredniego działania (przedmiotem czynności wykonawczej) jest „grupa ludności” lub „poszczególne osoba”. Jako grupę ludności w doktrynie uznaje się co najmniej trzy osoby¹¹⁶. W dyspozycji przepisu

¹¹¹ M. Flemming, W. Kutzmann, *op. cit.*, s. 70-71.

¹¹² *Ibidem*, s. 72.

¹¹³ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 20 września 1973 r. (sygn. akt VI KZP 26/73), OSNKW 1973, nr 11, poz. 132 z głosem T. Bojarski, „Państwo i Prawo” 1974, nr 6, s. 174-177.

¹¹⁴ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 16 listopada 1972 r. (sygn. akt I KR 274/72), „Państwo i Prawo” 1973, nr 12, s. 175 z głosem M. Bogomilska, „Państwo i Prawo” 1973, nr 12, s. 175-178.

¹¹⁵ R.A. Stefański, *op. cit.*, s. 27.

¹¹⁶ Z. Cwiakalski, [w:] A. Zoll (red.), *op. cit.*, s. 1169.

enumeratywnie określone są chronione przez art. 257 k.k. grupy w postaci grup narodowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych, bezwyznaniowych. Niekonsekwencją wykazał się ustawodawca wprowadzając w art. 119 k.k. pojęcie „grupy osób”, a w art. 257 k.k. pojęcie „grupy ludności”, gdy przedmiot ochrony obu przestępstw jest ten sam. Pewną niejasność wywołał również ustawodawca wprowadzając w części dotyczącej naruszenia nietykalności cielesnej pojęcie „innej osoby”, lecz wydaje się ono być tożsame z pojęciem „poszczególnej osoby”. Powyższe stanowi naruszenie § 10 zasad techniki prawodawczej, który stanowi, iż „do oznaczenia jednakowych pojęć używa się jednakowych określeń, a różnych pojęć nie oznacza się tymi samymi określeniami”¹¹⁷.

Nie podlegają ochronie z art. 257 k.k. osoby, które ujęły się za pokrzywdzoną osobą lub pokrzywdzoną grupą osób i podjęły polemikę ze sprawcą, broniły pokrzywdzonych, potępiły zachowanie sprawcy, przez co same zostały znieważone lub naruszona została ich nietykalność osobista.

Przestępstwo z art. 257 k.k. jest przestępstwem bezskutkowym (formalnym) w przypadku znieważenia oraz przestępstwem skutkowym (materialnym) w przypadku naruszenia nietykalności cielesnej¹¹⁸. Przestępstwo bezskutkowe jest dokonane z chwilą ukończenia samego czynu, natomiast przestępstwo skutkowe wymaga nastąpienia skutku w postaci przynajmniej dotknięcia ciała człowieka¹¹⁹.

5. Podmiot przestępstwa

Przestępstwa z art. 119, 256 i 257 k.k. są przestępstwami powszechnymi (*delictum commune*). Podmiotem może być każda osoba zdolna do ponoszenia odpowiedzialności karnej. Ustawa karna nie wymaga posiadania przez sprawcę szczególnych właściwości. Sprawcą może być zarówno obywatel polski, cudzoziemiec jaki i bezpaństwowiec. Dla bytu omawianych przestępstw nie jest konieczna przynależność sprawcy do określonego, antagonistycznego wyznania, sekty, ugrupowania politycznego, ideologicznego lub tzw. grupy nienawiści¹²⁰.

6. Strona podmiotowa przestępstwa

Zdaniem większości autorów przestępstwo z art. 119 k.k. może być popełnione tylko umyślnie, w zamiarze bezpośrednim (*dolus directus*). Jedynie

¹¹⁷ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „zasad techniki prawodawczej” (Dz. U. 2002, Nr 100, poz. 908). Szerzej na temat roli zasad techniki prawodawczej w wykładni prawa L. Morawski, *Wykładnia w orzecznictwie sądów. Komentarz*, Toruń 2002.

¹¹⁸ Taki pogląd przedstawia M. Mozgawa (M. Mozgawa, [w:] M. Mozgawa (red.), *op. cit.*, s. 527) oraz R.A. Stefański (R.A. Stefański, *op. cit.*, s. 29-31).

¹¹⁹ Odmienny pogląd, iż obie odmiany czynu z art. 257 k.k., zniewaga i naruszenie nietykalności cielesnej, mają charakter bezskutkowy prezentuje Z. Cwiakalski (Z. Cwiakalski, [w:] A. Zoll (red.), *op. cit.*, s. 1169).

¹²⁰ M. Flemming, J. Wojciechowska, *Zbrodnie wojenne. Przestępstwa przeciwko pokojowi, państwu i obronności. Rozdział XVI, XVII, XVIII Kodeksu karnego. Komentarz*, Warszawa 1999, s. 51.

A. Marek wskazuje, że w przypadku przestępstwa przewidującego dodatkowe znamię nastawienia psychicznego sprawcy (motywacji), dotyczącej celu działania mówić należy o zamiarze bezpośrednim kierunkowym (*dolus directus coloratus*). Jeżeli w zachowaniu sprawcy brak jest wskazanego w ustawie celu (motywu) działania to znamiona przestępstwa nie są spełnione¹²¹. W przypadku przestępstwa z art. 119 k.k. należy zgodzić się z tym poglądem gdyż działanie sprawcy oparte jest na motywach dyskryminacyjnych. Jak trafnie zauważył Sąd Apelacyjny w Lublinie w wyroku z 27 listopada 2003 r. „Podmiotowe pole penalizacji określone w art. 119 § 1 k.k., mające aksjologiczne uzasadnienie zwalczaniem wszelkich dyskryminacji człowieka, w jakiegokolwiek formie czy postaci, nie obejmuje celu, w jakim sprawca używa przemocy lub groźby wobec grupy osób czy poszczególnych osób. Cel takiego działania może być różny (np. zastraszanie pokrzywdzonych, podporządkowanie lub zmuszanie ich do określonego działania, zaniechania lub znoszenia, czy też ich eliminację z danej dziedziny życia publicznego lub ograniczenie w korzystaniu z równości praw człowieka i podstawowych wolności itd. itp.). Natomiast należy do niego, jako warunek konieczny, kierowanie się sprawcy powodem rozumianym jako psychiczny proces decyzyjny o charakterze intelektualnym, u podłoża którego leży negacja, a nawet pogarda dla tych ogólnie akceptowanych, uniwersalnych wartości, które m.in. chroni art. 119 § 1 k.k.”¹²². Umyślność w zamiarze bezpośrednim obejmuje dwie płaszczyzny – świadomości (intelektualną) i woluntatywna (wolicjonalna). W przypadku przestępstwa z art. 119 k.k. sprawca świadomością obejmuje fakt, iż osoba lub grupa, wobec której stosuje przemoc lub groźbę bezprawną, charakteryzuje się cechą wymienioną w dyspozycji przepisu. Płaszczyzna woluntatywna obejmuje chęć popełnienia czynu zabronionego.

Przestępstwo z art. 256 § 1 k.k. może zostać popełnione tylko umyślnie, wyłącznie w zamiarze bezpośrednim o szczególnym, intencjonalnym zabarwieniu (*dolus directus coloratus*)¹²³. Można odczytać to z użytych alternatywnie zwrotów „propaguje”, „nawołuje”, z których istoty wynika chęć sprawcy¹²⁴. Zamiar polega na wyrażeniu aprobaty dla faszystowskich lub innych totalitarnych ustrojów państwowych.

Przestępstwo z art. 256 § 2 k.k. może zostać popełnione jedynie umyślnie w zamiarze bezpośrednim kierunkowym (*dolus directus coloratus*). Wskazuje na to wprowadzenie znamienia kierunkowego („w celu rozpowszechniania”) odnoszącego się do produkowania, utrwalania, sprowadzania, nabywania, przechowywania, posiadania, prezentowania, przewożenia lub przesyłania

¹²¹ A. Marek, *Prawo karne*, Warszawa 2009, s. 140.

¹²² Wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 27 listopada 2003 r. (sygn. akt II AKa 338/03), OSA 2005, nr 6, poz. 39 z glosą aprobującą S. Przyjemski, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2006, nr 3, s. 129 i n.

¹²³ Zob. E.W. Pływaczewski, A. Sakowicz, [w:] A. Wąsek, R. Zawłocki (red.), *op. cit.*, s. 492, A. Marek, *Kodeks...*, s. 255, A. Sakowicz, *Glosa do uchwały SN z 28 marca 2002 r.*, „Palestra” 2003, nr 3-4, s. 242.

¹²⁴ M. Kalitowski, [w:] M. Filar (red.), *op. cit.*, s. 1120.

druku, nagrania lub innego przedmiotu, zawierającego treść określoną w § 1 albo będące nośnikiem symboliki faszystowskiej, komunistycznej lub innej totalitarnej. Zdaniem A. Marka znamię podmiotowe działania „w celu rozpowszechniania” istotnie ogranicza zbyt szeroki zakres penalizacji¹²⁵. Umyślność w zamiarze bezpośrednim charakteryzują dwie płaszczyzny – świadomości (intelektualną) i woluntatywna (wolicjonalna). W przypadku przestępstwa z art. 256 k.k. sprawca świadomością obejmuje fakt, iż działa publicznie oraz działanie w celu propagowania ustroju faszystowskiego lub innego totalitarnego lub nawoływania do nienawiści. Płaszczyzna woluntatywna obejmuje chęć popełnienia czynu zabronionego.

Przestępstwo z art. 257 k.k. może być popełnione tylko umyślnie, wyłącznie w zamiarze bezpośrednim kierunkowym (*dolus directus coloratus*)¹²⁶. Zwrot „z powodu” wskazuje, zdaniem A. Marka, na szczególne zabarwienie kierunkowe zamiaru sprawcy¹²⁷. Odmienny pogląd prezentuje Z. Cwiąkański, który uważa, że przestępstwo to w obu odmianach, zarówno znieważenia jak i naruszenia nietykalności cielesnej, może mieć postać zamiaru bezpośredniego lub ewentualnego¹²⁸. Słusznie stwierdza M. Cieślak, że dążenie do celu jest nie do pomyślenia bez jego pozytywnej oceny, gdy jednocześnie stosunek sprawcy do poszczególnych okoliczności i efektów tego dążenia może być różny¹²⁹. Co za tym idzie, gdy sprawca chce się zachować w sposób dyskryminacyjny, to jedynie w odniesieniu do motywacji uprawnione jest mówienie o zamiarze bezpośrednim, gdy równocześnie inne znamiona mogą być objęte zamiarem ewentualnym¹³⁰. Na zachowanie sprawcy motywowane pobudkami dyskryminującymi wskazuje R.A. Stefański. *Spiritus movens* sprawcy jest przynależność pokrzywdzonego do grupy narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo bezwyznaniowej¹³¹. Zdaniem M. Flemminga i M. Kutzmanna motywy, którymi kieruje się sprawca, nie są istotne. Mogą mieć one oparcie w ideologii faszystowskiej, rasistowskiej, fundamentalizmie religijnym, ateizmie

¹²⁵ A. Marek, *Kodeks...*, s. 553.

¹²⁶ Tak E.W. Pływaczewski i A. Sakowicz (E.W. Pływaczewski, A. Sakowicz, [w:] A. Wąsek, R. Zawłocki (red.), *op. cit.*, s. 494-495), M. Mozgawa (M. Mozgawa, [w:] M. Mozgawa (red.), *op. cit.*, s. 527), O. Górniok (O. Górniok, [w:] O. Górniok (red.), *op. cit.*, s. 338), M. Flemming i W. Kutzmann (M. Flemming, W. Kutzmann, *op. cit.*, s. 70).

¹²⁷ A. Marek, *Kodeks...*, s. 554. Z poglądem tym zgadza się M. Kalitowski (M. Kalitowski, [w:] M. Filar (red.), *op. cit.*, s. 1120) i R.A. Stefański (R.A. Stefański, *op. cit.*, s. 33-34).

¹²⁸ Z. Cwiąkański, [w:] A. Zoll (red.), *op. cit.*, s. 1170. Autor ten przytacza na poparcie swojej tezy przykłady sprawcy, który wypowiadając się publicznie używa słów, co do których przypuszcza, że mogą mieć obraźliwy charakter dla określonej grupy oraz sprawcy machającego ręką przed twarzą drugiej osoby godzącego się z tym, że w pewnym momencie może ją uderzyć jednakże są one niezbyt przekonywujące gdyż trudno dopatrzeć się tutaj celu dyskryminacyjnego. Z poglądem Z. Cwiąkańskiego zgadza się J. Piórkowska-Flieger (J. Piórkowska-Flieger, [w:] T. Bojarski (red.), *op. cit.*, s. 671).

¹²⁹ M. Cieślak, *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, Warszawa 1994, s. 309-311.

¹³⁰ N. Kłaczyńska, *Dyskryminacja religijna a prawonokarne ochrona wolności sumienia i wyznania*, Wrocław 2005, s. 191.

¹³¹ R.A. Stefański, *op. cit.*, s. 33-34.

lub mieć tło ekonomiczne. Nie ma znaczenia dla bytu przestępstwa czy sprawca ma świadomość fałszywości i błędności głoszonych poglądów, opinii i wiadomości czy jest przekonany o ich prawdziwości i trafności. Decydująca jest świadomość sprawcy, że swoim, działaniem znieważa daną grupę lub osobę do niej należącą¹³². Umysłność w zamiarze bezpośrednim obejmuje płaszczyzną świadomości (intelektualną) oraz płaszczyzną woluntatywną (wolicjonalną). W przypadku przestępstwa z art. 257 k.k. sprawca świadomością obejmuje fakt działania publicznie oraz to, iż grupa lub osoba, którą znieważą lub której nietykalność cielesną narusza charakteryzuje się cechą wymienioną w dyspozycji przepisu. Płaszczyzna woluntatywna obejmuje chęć popełnienia czynu zabronionego.

7. Typy ustawowe przestępstwa

Jak wskazuje A. Marek, przestępstwo z art. 119 k.k. jest typem kwalifikowanym, w stosunku do przestępstwa z art. 257 k.k. Przepis art. 257 k.k. penalizuje publicznie znieważenie grupy ludności albo poszczególnej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo z powodu jej bezwyznaniowości lub z takich powodów naruszenie nietykalności cielesnej innej osoby, natomiast kwalifikację z art. 119 k.k. uzasadnia użycie dalej idących, niż zniewaga, środków zastraszania w postaci groźby bezprawnej lub bardziej intensywnych, niż naruszenie nietykalności cielesnej, środków przemocy niż takich jak przemoc. Pod pojęciem „przemocy” rozumieć należy m.in. bicie, maltretowanie¹³³. Różnica pomiędzy przestępstwami z art. 119 i 257 k.k. polega zatem na sposobie działania sprawcy. Niesłusznie natomiast wskazuje P. Hofmański na odmienne w obu przypadkach podłoże motywacyjne, gdyż wydaje się ono być tożsame i obejmować, zarówno w art. 119 jak i w art. 257 k.k., motywy dyskryminacyjne¹³⁴.

Pomimo, iż znamiona stosowania przemocy lub groźby bezprawnej powinny być interpretowane jak w przypadku art. 191 § 1 k.k., to przestępstwo z art. 119 k.k. nie stanowi typu kwalifikowanego przestępstwa z art. 191 § 1 k.k. *Differentia specifica* kreuje cel działania sprawcy. W przypadku art. 191 § 1 k.k. stosowanie przemocy lub groźby bezprawnej ma na celu zmuszenie innej osoby do określonego zachowania, natomiast w art. 119 k.k. cel ten jest obojętny¹³⁵.

Przestępstwo z art. 256 k.k. nie posiada typów kwalifikowanych ani uprzywilejowanych.

Przestępstwo z art. 257 k.k. jest typem kwalifikowanym przestępstw z art. 216 i 217 k.k. Z zakresu zachowań określonych w art. 216 i 217 k.k.

¹³² M. Flemming, W. Kutzmann, *op. cit.*, s. 70.

¹³³ A. Marek, *Kodeks...*, s. 334.

¹³⁴ P. Hofmański, [w:] M. Filar (red.), *op. cit.*, s. 628.

¹³⁵ *Ibidem*, s. 628.

wyłaczona jest zniewaga i naruszenie nietykalności cielesnej osoby z powodów dyskryminacyjnych. Znamieniem kwalifikującym przestępstwo z art. 257 k.k. jest cel działania sprawcy i przedmiot czynności wykonawczej. Podkreślić należy ponadto zagrożenie surowszą sankcją karną oraz odmienny tryb ścigania.

8. Zbieg przepisów ustawy i zbieg przestępstw

Przepis art. 119 k.k. może pozostawać w zbiegu kumulatywnym z przepisami określającymi przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu (rozdział XIX Kodeksu karnego).

Pozostaje także w zbiegu niewłaściwym (pomijalnym) z czynami zabronionymi, do których znamion należy stosowanie przemocy lub gwałtu np. art. 191 § 1 penalizującym przestępstwo stosowania przemocy lub groźby bezprawnej wobec innej osoby w celu zmuszenia jej do określonego zachowania (działania, zaniechania lub znoszenia) a także z przestępstwem groźby karalnej z art. 190 k.k.

Eliminacja wielości ocen następuje tutaj w myśl zasady specjalności (*lex specialis derogat legi generali*)¹³⁶.

Stosowanie równocześnie przemocy i groźby bezprawnej implikuje odpowiedzialność za jedno przestępstwo.

Przestępstwo z art. 256 § 1 k.k. może wystąpić w realnym zbiegu przestępstw (art. 85 k.k.) z przestępstwami przeciwko życiu i zdrowiu (rozdział XIX Kodeksu karnego), jeżeli sprawca dopuszcza się tych przestępstw jednocześnie.

Ponadto istnieje możliwość właściwego zbiegu przepisów (art. 11 k.k.) pomiędzy przepisami z tego rozdziału, w szczególności art. 254, 255, 257, 261 k.k.

W przypadku przestępstwa wieloodmianowego, jakim jest czyn z art. 256 k.k. możliwe jest zarówno propagowanie faszyzmu lub innego totalitarnego ustroju państwa, jak i jednoczesne nawoływanie do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość. Oczywiście jest, iż w takim przypadku popełnione zostaje jedno przestępstwo, a nie dwa odrębne.

Przepis art. 257 k.k. pozostaje w zbiegu pozornym z przepisami art. 216 i 217 k.k.¹³⁷. Odmiennie E.W. Pływaczewski i A. Sakowicz uważają, że w tej sytuacji zachodzi właściwy zbieg przepisów¹³⁸.

¹³⁶ Jak wskazuje A. Marek skreślony art. 119 § 2 k.k. penalizujący nawoływanie do popełnienia przestępstwa określonego w § 1 wchodził w rzeczywisty zbieg z art. 256 k.k. penalizującym nawoływanie do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość. Zastosowanie kumulatywnej kwalifikacji prawnej na podstawie art. 11 § 2 i 3 k.k. było zatem uzasadnione wtedy, gdy nawoływanie do nienawiści było jednocześnie nawoływaniem do stosowania przemocy lub groźby bezprawnej wobec konkretnej grupy osób lub osoby z wymienionych w obu przepisach powodów. W pozostałych wypadkach zakresy tych przepisów pozostawały rozdzielne (A. Marek, *Kodeks...*, s. 334).

Wyłączenie zastosowania art. 216 i 217 k.k. następuje na podstawie zasady *lex specialis derogat legi generali*. Nietrafnie wskazuje P. Hofmański, że wyłączenie zastosowania art. 216 lub 217 k.k. następuje na podstawie zasady *lex primaria derogat legi subsidiariae*¹³⁹.

Wątpliwości w doktrynie wzbudza możliwość zbiegu kumulatywnego między art. 257 k.k. a art. 216 § 2-4 k.k. Za zastosowaniem przepisów dotyczących zniewagi za pomocą środków masowego komunikowania się (§ 2), zniewagi sprowokowanej (§ 3) oraz możliwości orzeczenia nawiązki (§ 4) przemawia wykładnia celowościowa. Trudno bowiem wskazać powody, dla których ustawodawca miałby nieocenić bardziej negatywnie większej społecznej szkodliwości wykorzystania środków masowego przekazu dla dokonania zniewagi z powodów dyskryminacyjnych niż w przypadku zwykłej zniewagi. Analogicznie trudno przyjąć, aby prowokacja była okolicznością łagodzącą w przypadku zniewagi zwykłej, a nie stanowiła takiej okoliczności przy zniewadze z przyczyn dyskryminacyjnych. Jednakże przeciwko takiemu pogładowi przemawia wykładnia systemowa. Ustawodawca umieścił przepisy dotyczące zniewagi za pomocą środków masowego komunikowania, prowokacji i wymierzania nawiązki w tym samym artykule, lecz w odrębnych jednostkach redakcyjnych, co oznacza, iż odnoszą się one jedynie do czynu z art. 216 § 1 k.k.¹⁴⁰.

Sporna jest również w doktrynie możliwość zbiegu art. 257 k.k. z art. 194 k.k.¹⁴¹. Zdaniem R.A. Stefańskiego jeżeli zachowanie sprawcy powoduje jednocześnie znieważenie lub naruszenie nietykalności z powodów dyskryminacyjnych oraz ograniczenie praw człowieka ze względu na przynależność wyznaniową lub bezwyznaniowość, to należy przyjąć kumulatywną kwalifikację prawną, gdyż z art. 257 k.k. nie obejmuje wszystkich znamion z art. 194 k.k.¹⁴².

Jeżeli naruszenie nietykalności cielesnej wywołało skutki, o jakich mowa w art. 148 k.k. (zabójstwo), 155 k.k. (nieumyślne spowodowanie śmierci), 156 k.k. (ciężki uszczerbek na zdrowiu) lub 157 k.k. (średni lub lekki uszczerbek na zdrowiu), to istnieje możliwość właściwego zbiegu przepisów (art. 11 k.k.).

Ponadto możliwy jest właściwy zbieg przepisów z innymi przestępstwami z rozdziału XIX Kodeksu karnego (art. 158, 159, 160 k.k.).

¹³⁷ Tak uważają A. Marek (A. Marek, *Kodeks...*, s. 553) i M. Mozgawa (M. Mozgawa, [w:] M. Mozgawa (red.), *op. cit.*, s. 527).

¹³⁸ E.W. Plywaczewski, A. Sakowicz, [w:] A. Wąsek, R. Zawlocki (red.), *op. cit.*, s. 495.

¹³⁹ P. Hofmański, [w:] P. Hofmański, J. Satko, *Przestępstwa przeciwko czci i nietykalności cielesnej. Przegląd problematyki. Orzecznictwo SN 1918-2000. Piśmiennictwo*, Kraków 2002, s. 44.

¹⁴⁰ R.A. Stefański, *op. cit.*, s. 35.

¹⁴¹ Za pozornym zbiegiem przepisów opowiada się N. Kłaczyńska (N. Kłaczyńska, *op. cit.*, s. 223), natomiast za kumulatywnym zbiegiem przepisów M. Makarska (M. Makarska, *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania w Kodeksie karnym z 1997 roku*, Lublin 2005, s. 92).

¹⁴² R.A. Stefański, *op. cit.*, s. 36.

Przepis art. 257 k.k. może pozostawać również we właściwym zbiegu z innymi przepisami dotyczącymi czynów przeciwko porządkowi publicznemu z tego samego rozdziału np. art. 254, 255, 256, 258, 261 k.k.

Przestępstwo z art. 257 k.k. ma charakter wieloodmianowy. Co za tym idzie, czyn polegający na jednoczesnym znieważeniu grupy ludności albo poszczególniej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo z powodu jej bezwyznaniowości przy równoczesnym naruszeniu jej nietykalności cielesnej z powyższych powodów, implikować będzie odpowiedzialność za jedno przestępstwa, a nie dwa odrębne.

9. Zagrożenie karne

Przestępstwo z art. 119 k.k. zagrożone jest karą pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. Jest to zatem występpek.

W przypadku przestępstwa z art. 119 k.k. nie zachodzą przesłanki wyboru kary łagodniejszej z art. 58 § 1 k.k. oraz odstąpienia od wymierzenia kary z art. 59 k.k.¹⁴³.

Ponadto wymierzając karę za przestępstwa z art. 119 k.k. sąd winien każdorazowo rozważyć celowość orzeczenia obok kar środków karnych, a w szczególności pozbawienia praw publicznych, zakazu zajmowania określonego stanowiska, wykonywania określonego zawodu lub prowadzenia określonej działalności gospodarczej, podania wyroku do publicznej wiadomości lub przepadku przedmiotów¹⁴⁴.

Dyskryminacja uznawana jest za motywację popełnienia przestępstwa zasługującą na szczególne potępienie. W związku z tym, na podstawie art. 40 § 2 k.k., w razie skazania na karę pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3 sąd może orzec pozbawienie praw publicznych.

Na podstawie art. 46 § 1 k.k. „w razie skazania sąd może orzec, a na wniosek pokrzywdzonego lub innej osoby uprawnionej orzeka, stosując przepisy prawa cywilnego, obowiązek naprawienia, w całości albo w części, wyrządzonej przestępstwem szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę; przepisów prawa cywilnego o możliwości zasądzenia renty nie stosuje się” lub na podstawie art. 46 § 2 k.k. „jeżeli orzeczenie obowiązku określonego w § 1 jest znacznie utrudnione, sąd może orzec zamiast tego obowiązku nawiązkę w wysokości do 200 000 złotych na rzecz pokrzywdzonego, a w razie jego śmierci w wyniku popełnionego przez skazanego przestępstwa nawiązkę na rzecz osoby najbliższej, której sytuacja życiowa wskutek śmierci pokrzywdzonego uległa znacznemu pogorszeniu. W razie gdy ustalono więcej niż jedną taką osobę,

¹⁴³ Szerzej na temat sądowego wymiaru kary w: V. Konarska-Wrzosek, *Dyrektywy wyboru kary w polskim ustawodawstwie karnym*, Toruń 2002. Zwrócić należy również uwagę na szeroką nowelizację przepisów dotyczących środków karnych dokonaną ustawą z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2015, Nr 0, poz. 541), która weszła w życie 1 lipca 2015 r.

¹⁴⁴ M. Szewczyk, [w:] A. Zoll (red.), *op. cit.*, s. 32.

nawiązki orzeka się na rzecz każdej z nich". Zgodnie z art. 46 § 3 k.k. „orzeczenie odszkodowania lub zadośćuczynienia na podstawie § 1 albo nawiązki na podstawie § 2 nie stoi na przeszkodzie dochodzeniu niezaspokojonej części roszczenia w drodze postępowania cywilnego”.

Przestępstwo z art. 256 § 1 i 2 jest zagrożone karą grzywny, karą ograniczenia wolności albo karą pozbawienia wolności do lat 2. Stanowi ono zatem występki.

Na podstawie art. 256 § 4 „w razie skazania za przestępstwo określone w § 2 sąd obligatoryjnie orzeka przepadek przedmiotów, o których mowa w § 2, chociażby nie stanowiły własności sprawcy”.

Z uwagi na alternatywny charakter zagrożenia, zgodnie z art. 58 § 1 k.k., „jeżeli ustawa przewiduje możliwość wyboru rodzaju kary, a przestępstwo jest zagrożone karą pozbawienia wolności nieprzekraczającą 5 lat, sąd orzeka karę pozbawienia wolności tylko wtedy, gdy inna kara lub środek karny nie może spełnić celów kary”.

Ponadto na podstawie z art. 59 k.k. „jeżeli przestępstwo jest zagrożone karą pozbawienia wolności nieprzekraczającą 3 lat albo karą łagodniejszego rodzaju i społeczna szkodliwość czynu nie jest znaczna, sąd może odstąpić od wymierzenia kary, jeżeli orzeka jednocześnie środek karny, przepadek lub środek kompensacyjny, a cele kary zostaną w ten sposób spełnione”.

Zagrożenie karne w przypadku art. 256 k.k. daje podstawę do odstąpienia od wymierzenia kary i zgodnie z art. 43a k.k. orzeczenia świadczenia pieniężnego wymienionego w art. 39 pkt 7 na rzecz Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej; wysokość tego świadczenia nie może przekroczyć 60 000 złotych.

Na podstawie art. 66 § 1 k.k. „sąd może warunkowo umorzyć postępowanie karne, jeżeli wina i społeczna szkodliwość czynu nie są znaczne, okoliczności jego popełnienia nie budzą wątpliwości, a postawa sprawcy nie karanego za przestępstwo umyślne, jego właściwości i warunki osobiste oraz dotychczasowy sposób życia uzasadniają przypuszczenie, że pomimo umorzenia postępowania będzie przestrzegał porządku prawnego, w szczególności nie popełni przestępstwa”.

Zastosowanie znajdują również przepisy dotyczące obowiązku naprawienia szkody, zadośćuczynienia i nawiązki (art. 46 k.k.).

Przestępstwo z art. 257 k.k. jest zagrożone karą pozbawienia wolności do lat 3. Jest to więc występki.

W przypadku tego przestępstw mają zastosowanie opisane powyżej dyrektywy z art. 58 § 1 oraz art. 59 k.k.

Wysokość zagrożenia karnego przy przestępstwie z art. 257 k.k. upoważnia sąd do odstąpienia od wymierzenia kary i zgodnie z art. 43a k.k. orzeczenia świadczenia pieniężnego wymienione w art. 39 pkt 7 na rzecz Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej.

Zastosowanie znaleźć może również warunkowe umorzenie postępowania na podstawie art. 66 k.k.

Ponadto wobec sprawcy przestępstw z art. 257 k.k. można umorzyć postępowanie na mocy art. 59a k.k., który stanowi, iż „jeżeli przed rozpoczęciem przewodu sądowego w pierwszej instancji sprawca, który nie był uprzednio skazany za przestępstwo umyślne z użyciem przemocy, pojednał się z pokrzywdzonym, w szczególności w wyniku mediacji i naprawił szkodę lub zadośćuczynił wyrządzonej krzywdzie, umarza się, na wniosek pokrzywdzonego, postępowanie karne o występki zagrożony karą nieprzekraczającą 3 lat pozbawienia wolności, a także o występki przeciwko mieniu zagrożony karą nieprzekraczającą 5 lat pozbawienia wolności, jak również o występki określony w art. 157 § 1 k.k.”. Zgodnie z § 2 „jeżeli czyn został popełniony na szkodę więcej niż jednego pokrzywdzonego, warunkiem zastosowania § 1 jest pojednanie się, naprawienie przez sprawcę szkody oraz zadośćuczynienie za wyrządzoną krzywdę w stosunku do wszystkich pokrzywdzonych” oraz § 3 „przepisu § 1 nie stosuje się, jeżeli zachodzi szczególna okoliczność uzasadniająca, że umorzenie postępowania byłoby sprzeczne z potrzebą realizacji celów kary”.

W doktrynie wskazuje się na brak analogicznego do art. 217 § 2 k.k. uregulowania sytuacji, w której zachowanie sprawcy zostało sprowokowane przez wyzywające zachowanie się pokrzywdzonego albo gdy pokrzywdzony odpowiedział naruszeniem nietykalności cielesnej, co skutkowało by możliwością odstąpienia przez sąd od wymierzenia kary. Wydaje się, iż w takiej sytuacji możliwe jest jedynie nadzwyczajne złagodzenie kary na podstawie art. 60 § 2¹⁴⁵.

Znowelizowany ustawą z 12 lutego 2010 r. art. 47 § 1 k.k. pozwala „W razie skazania sprawcy za umyślne przestępstwo przeciwko życiu lub zdrowiu albo za inne przestępstwo umyślne, którego skutkiem jest śmierć człowieka, ciężki uszczerbek na zdrowiu, naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia, sąd może orzec nawiązkę na rzecz Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej”¹⁴⁶.

Co do możliwości orzeczenia nawiązki z art. 47 k.k. nie ma jednolitego stanowiska doktryny. Zdaniem E.W. Pływaczewskiego i A. Sakowicza możliwe jest to w przypadku, gdy zachowanie sprawcy w postaci naruszenia nietykalności cielesnej doprowadziło do rozstroju zdrowia bądź naruszenia czynności narządu ciała¹⁴⁷. Odmienne R.A. Stefański wiąże możliwość orzeczenia nawiązki z wyczerpaniem jednocześnie znamion przestępstwa z art. 157 § 1 k.k., a samo skazanie za przestępstwo z art. 257 k.k. uważa za uniemożliwiające orzeczenie nawiązki¹⁴⁸. W kontekście treści przepisu art. 47 k.k., który zawiera alternatywę warunków koniecznych do orzeczenia nawiązki w postaci skazania za

¹⁴⁵ M. Flemming, W. Kutzmann, *op. cit.*, s. 71.

¹⁴⁶ Ustawa z dnia 12 lutego 2010 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny, ustawy - Kodeks karny wykonawczy oraz ustawy - Prawo ochrony środowiska (Dz. U. 2010, Nr 40, poz. 227).

¹⁴⁷ E.W. Pływaczewski, A. Sakowicz, [w:] A. Wąsek, R. Zawłocki (red.), *op. cit.*, s. 495.

¹⁴⁸ R.A. Stefański, *op. cit.*, s. 37.

przestępstwo przeciwko życiu lub zdrowiu albo skazania za przestępstwo umyślne, którego skutkiem jest naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia, a takim jest przestępstwo z art. 257 k.k., trafniejszy wydaje się być pierwszy pogląd.

Przy przestępstwie z art. 257 k.k. zastosowanie znajdują również przepisy dotyczące obowiązku naprawienia szkody, zadośćuczynienia i nawiązki (art. 46 k.k.).

Popelnienie przestępstwa z art. 119 lub 257 k.k. stanowić może występek o charakterze chuligańskim¹⁴⁹. Zgodnie z wyrokiem Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 30 października 2014 r. „używanie przemocy, groźby bezprawnej lub znieważanie wyłącznie z powodu czyjejs przynależności narodowej, etnicznej, rasowej albo wyznaniowej nie może znajdować żadnego racjonalnego i powszechnie akceptowanego wytłumaczenia. Jest to w rozumieniu art. 115 § 21 k.k. działanie bez powodu, względnie z oczywiście błędnego powodu”¹⁵⁰.

Zastosowanie znajduje wówczas art. 57a § 1, który stanowi, że „skazując za występki o charakterze chuligańskim, sąd wymierza karę przewidzianą za przypisaną sprawcy przestępstwo w wysokości nie niższej od dolnej granicy ustawowego zagrożenia zwiększonego o połowę”. Ponadto zgodnie z art. 57a § 2 „w wypadku określonym w § 1 sąd orzeka nawiązkę na rzecz pokrzywdzonego, chyba że orzeka obowiązek naprawienia szkody, obowiązek zadośćuczynienia za doznaną krzywdę lub nawiązkę na podstawie art. 46. Jeżeli pokrzywdzony nie został ustalony, sąd może orzec nawiązkę na rzecz Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej”.

10. Przepadek przedmiotów przestępstwa

Na podstawie art. 44 k.k. sąd orzeka przepadek przedmiotów pochodzących bezpośrednio z przestępstwa (*producta sceleris*), a w przypadkach wskazanych w ustawie orzeka, przepadek przedmiotów, które służyły lub były przeznaczone do popelnienia przestępstwa. Zalicza się do nich przedmioty specjalnie wytworzone lub przysposobione do popelnienia przestępstw (*instrumenta sceleris*) oraz przedmioty służące do użytku w celach nieprzestępnych, którymi sprawca posłużył się do popelnienia przestępstwa¹⁵¹. Specyfika przestępstw z nienawiści powoduje, iż w przypadku przestępstw z art. 119, 256 § 1 i 257 k.k. nie występują *producta sceleris*. Wprawdzie orzeczenie

¹⁴⁹ Zgodnie z art. 115 § 21 k.k. „występkiem o charakterze chuligańskim jest występki polegający na umyślnym zamachu na zdrowie, na wolność, na cześć lub nietykalność cielesną, na bezpieczeństwo powszechne, na działalność instytucji państwowych lub samorządu terytorialnego, na porządek publiczny, albo na umyślnym niszczeniu, uszkodzeniu lub czynieniu niezdatną do użytku cudzej rzeczy, jeżeli sprawca działa publicznie i bez powodu albo z oczywiście błędnego powodu, okazując przez to rażące lekceważenie porządku prawnego”.

¹⁵⁰ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 30 października 2014 r. (sygn. akt II AKa 221/14).

¹⁵¹ A. Marek, *Prawo...*, s. 279.

przypadku możliwe jest na podstawie art. 44 § 6 k.k., który stanowi, iż „w razie skazania za przestępstwo polegające na naruszeniu zakazu wytwarzania, posiadania, obrotu, przesyłania, przenoszenia lub przewozu określonych przedmiotów, sąd może orzec, a w wypadkach przewidzianych w ustawie orzeka, ich przepadek” jednakże, co do zasady, przepadek ten ma charakter jedynie fakultatywny. Przepis art. 256 § 4 obliguje sąd do orzeczenia, w razie skazania za przestępstwo określone w § 2, przypadku przedmiotów o których mowa w § 2, chociażby nie stanowiły własności sprawcy. W kontekście art. 44 § 7 k.k., który stanowi, że „jeżeli przedmioty wymienione w § 2 lub 6 nie stanowią własności sprawcy, ich przepadek można orzec tylko w wypadkach przewidzianych w ustawie”, niezależnie to orzeczenie przypadku od własności tychże przedmiotów. Przepis art. 256 § 3 k.k. stanowi zatem *lex specialis* w odniesieniu do zawartych w art. 44 § 6 i 7 k.k. ogólnym zasad orzekania przypadku. W literaturze wskazuje się, iż biorąc pod uwagę wysokość zagrożenia karnego za inne przestępstwa, za które może być orzeczony przepadek (art. 121 § 1, art. 165 § 1 pkt 2, art. 171 § 1, art. 183 § 1 k.k.), środek karny przewidziany w art. 256 § 4 k.k. jest zbyt dolegliwy¹⁵².

11. Recydywa przy przestępstwach z nienawiści

Zgodnie z ogólnymi zasadami odpowiedzialności w warunkach recydywy określonymi w art. 64 § 1 k.k. „jeżeli sprawca skazany za przestępstwo umyślne na karę pozbawienia wolności popełnia w ciągu 5 lat po odbyciu co najmniej 6 miesięcy kary umyślne przestępstwo podobne do przestępstwa, za które był już skazany, sąd może wymierzyć karę przewidzianą za przypisane sprawcy przestępstwo w wysokości do górnej granicy ustawowego zagrożenia zwiększonego o połowę”. Ponadto w § 2 dotyczącym tzw. multirecydywy ustawodawca stanowi, że „jeżeli sprawca uprzednio skazany w warunkach określonych w § 1, który odbył łącznie co najmniej rok kary pozbawienia wolności i w ciągu 5 lat po odbyciu w całości lub części ostatniej kary popełnia ponownie umyślne przestępstwo przeciwko życiu lub zdrowiu, przestępstwo zgwałcenia, rozboju, kradzieży z włamaniem lub inne przestępstwo przeciwko mieniu popełnione z użyciem przemocy lub groźbą jej użycia, sąd wymierza karę pozbawienia wolności przewidzianą za przypisane przestępstwo w wysokości powyżej dolnej granicy ustawowego zagrożenia, a może ją wymierzyć do górnej granicy ustawowego zagrożenia zwiększonego o połowę”¹⁵³.

¹⁵² M. Woiński, *Projekty nowelizacji art. 256 k.k.*, [w:] R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski, A. Bodnar, A. Gliszczyńska-Grabias (red.), *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, Warszawa 2010, s. 36-37. Na potwierdzenie swoich argumentów autor ten przytacza przykład teoretycznie możliwej sytuacji, w której sprawca dokonuje zaboru pojazdu, po czym maluje na nim symbole faszystowskie i jedzie nim na pochód neonazistów. Zgodnie z art. 256 § 4 k.k. pojazd ten ulegnie przypadkowi.

¹⁵³ Zaznaczyć należy, iż jurydyczne pojęcie recydywy jest znacznie węższe niż kryminologiczne i penitencjarne ujęcie recydywy. Por. T. Szymanowski, *Recydywa w Polsce. Zagadnienia prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej*, Warszawa 2010, *passim*.

Kluczowym zagadnieniem dla przyjęcia stanu recydywy jest stwierdzenie czy popełnione przestępstwa były przestępstwami podobnymi. Zgodnie z definicją legalną zamieszczoną w objaśnieniu wyrażeń ustawowych przestępstwami podobnymi są „przestępstwa należące do tego samego rodzaju; przestępstwa z zastosowaniem przemocy lub groźby jej użycia albo przestępstwa popełnione w celu osiągnięcia korzyści majątkowej uważa się za przestępstwa podobne” (art. 115 § 3 k.k.). Jak wskazuje się w doktrynie, o jednorodzaowości przestępstw może decydować wspólność dobra, jakie one naruszają. Nie musi być to jednoznaczne z przynależnością do tego samego rozdziału kodeksowego. Podobieństwo może wynikać z jednakowego charakteru przestępstw, które pozwala zaliczyć je do wspólnej kategorii ze względu na rodzaj atakowanego dobra¹⁵⁴. Przyjąć zatem można, iż ze względu na ten sam przedmiot ochrony przestępstwa z art. 119, 256 i 257 k.k. są przestępstwami podobnymi. Jednocześnie potrzeba łączenia przestępstw w jednorodzaowe grupy wspiera postulat umieszczenia wszystkich omawianych przepisów w jednym rozdziale kodeksowym.

12. Przestępstwa z art. 126a i 126b

Nowelizacją Kodeksu karnego z 20 maja 2010 r. w rozdziale XVI „Przestępstwa przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstwa wojenne” dodano nowe przepisy art. 126a oraz 126b¹⁵⁵.

Zgodnie z art. 126a „Kto publicznie nawołuje do popełnienia czynu określonego w art. 118, 118a, 119 § 1, art. 120-125 lub publicznie pochwała popełnienie czynu określonego w tych przepisach, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”.

Ponadto na podstawie art. 126b § 1. „Kto, nie dopełniając obowiązku należytej kontroli, dopuszcza do popełnienia czynu określonego w art. 117 § 3, art. 118, 118a, 119 § 1, art. 120-126a przez osobę pozostającą pod jego faktyczną władzą lub kontrolą, podlega karze określonej w tych przepisach.

§ 2. Jeżeli sprawca działa nieumyślnie, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”.

Wprowadzenie powyższych przepisów do Kodeksu karnego stanowiło realizację zobowiązań wynikających z Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego¹⁵⁶.

Przedmiotem ochrony przestępstwa z art. 126a k.k. jest porządek prawny, zagrożony działaniem sprawcy, który wytwarza, przybliża lub zwiększa stan

¹⁵⁴ D. Pleńska, *Zagadnienia recydywy w prawie karnym*, Warszawa 1974, s. 114 i n.

¹⁵⁵ Ustawa z dnia 20 maja 2010 r. o zmianie ustawy Kodeks karny, ustawy o Policji, ustawy Przepisy wprowadzające Kodeks karny oraz ustawy Kodeks postępowania karnego (Dz. U. 2010, Nr 98, poz. 626).

¹⁵⁶ Kodeksowy art. 126a oparty jest na art. 25 statutu MTK regulujący zasady indywidualnej odpowiedzialności karnej, natomiast kodeksowy art. 126b odpowiada art. 28 statutu MTK traktującemu o odpowiedzialności dowódców i innych przełożonych.

zagrożenia dla najcenniejszych dóbr prawnych człowieka i grup ludności, takich jak życie, zdrowie, wolność.

Czynność sprawcza przestępstwa z art. 126a k.k. polega na publicznym nawoływaniu do popełnienia lub publicznym pochwalaniu przestępstw określonych w art. 118, 118a, 119 § 1, art. 120-125 k.k.

Pod pojęciem nawoływania należy rozumieć oddziaływanie na psychikę innych, bliżej nieokreślonych osób przez wzywanie ich lub zachęcanie w różny sposób do popełnienia czynu zabronionego.

Przez pochwalanie popełnienia czynu zabronionego rozumie się wyrażanie dodatniej oceny (aprobaty, uznania) dla czynu zabronionego, który ma zostać popełniony lub też już popełnionego¹⁵⁷.

Dla bytu przestępstwa istotne jest, iż czynności sprawcze muszą mieć charakter publiczny. Ma to miejsce gdy sprawca zwraca się do bliżej nieoznaczonego kręgu osób. Podkreślić należy, iż nakłanianie skierowane do zindywidualizowanej osoby lub do określonego kręgu osób stanowi podżeganie do popełnienia czynu zabronionego (art. 18 § 2 k.k.).

Przestępstwo z art. 126a k.k. jest przestępstwem formalnym. Dla spełnienia jego znamion obojętne jest czy nastąpił skutek w postaci popełnienia jednego z czynów zabronionych wymienionych w treści art. 126a k.k. przez osoby, do których zwracał się sprawca. Przestępstw to jest przestępstwem powszechnym (*delictum commune*). Podmiotem może być każda osoba zdolna do ponoszenia odpowiedzialności karnej. Przestępstwo z art. 126a k.k. jest przestępstwem umyślnym. Może być ono popełnione tylko z zamiarem bezpośrednim¹⁵⁸.

Przedmiotem ochrony przestępstwa z art. 126b k.k. jest porządek publiczny zagrożony brakiem właściwej kontroli nad osobami pozostającymi pod władzą lub kontrolą sprawcy, co skutkować może popełnianiem przestępstw określonych w art. 117 § 3, art. 118, 118a, 119 § 1, art. 120-126a k.k.

Czynność sprawcza przestępstwa z art. 126a k.k. polega na dopuszczeniu do popełnienia przestępstw wymienionych w dyspozycji przepisu. Może być to skutkiem zarówno działania jak i zaniechania sprawcy.

Przestępstwo z art. 126b k.k. jest przestępstwem materialnym. Do spełnienia jego znamion konieczne jest wystąpienie skutku w postaci popełnienia jednego z przestępstw określonych w art. 117 § 3, art. 118, 118a, 119 § 1, art. 120-126a k.k. Przestępstw to jest przestępstwem indywidualnym. Jego podmiotem może być tylko i wyłącznie sprawca, pod którego faktyczną władzą lub kontrolą pozostawała osoba dopuszczająca się jednego z czynów wymienionych w art. 126b k.k. Podkreślić należy, iż obowiązek sprawowania

¹⁵⁷ W orzecznictwie pojawił się wyrok dotyczący publicznego nawoływania do zastosowania przemocy wobec grupy osób romskiej mniejszości etnicznej z powodu ich przynależności etnicznej tj. o czyn z art. 126a k.k. Zgodnie z tezą wyroku Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 12 czerwca 2014 r. (sygn. akt II AKa 149/14) „czyn polegający na złożeniu publicznego oświadczenia w którym sprawca gloryfikuje spalenie koczowiska Romów jest pochwalaniem popełnienia przestępstwa”.

¹⁵⁸ A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2015, s. 792-793.

kontroli może wynikać z przepisów szczególnych lub być konsekwencją sytuacji faktycznej. Przestępstwo z art. 126b k.k. jest przestępstwem umyślnym. Strona podmiotowa wskazuje, iż przestępstwo może być popełnione umyślnie w obu postaciach zamiaru (*dolus directus* i *dolus eventualis*)¹⁵⁹.

13. Przestępstwo tzw. kłamstwa oświęcimskiego

Pozakodeksowym przestępstwem, które można uznać również za przestępstwo z nienawiści, jest tzw. kłamstwo oświęcimskie, które w literaturze anglojęzycznej funkcjonuje jako *Holocaust Denial*, *negationism*, *revisionism*, natomiast w niemieckojęzycznej jako *die Auschwitzlüge* lub *Holocaustleugnung*¹⁶⁰. Stanowi ono przejaw negacjonizmu czyli kłamliwej interpretacji historii w oderwaniu od wyników badań historycznych¹⁶¹. Zazwyczaj przejawia się zaprzeczaniem lub umniejszaniem zbrodni nazistowskich¹⁶².

Przestępstwo kłamstwa oświęcimskiego spenalizowane jest w art. 55 ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, który stanowi, iż „Kto publicznie i wbrew faktom zaprzecza zbrodniom, o których mowa w art. 1 pkt 1, podlega grzywnie lub karze pozbawienia wolności do lat 3. Wyrok podawany jest do publicznej wiadomości”¹⁶³. Przestępstwo to, w świetle art. 7 k.k., stanowi występki.

W kwestii przedmiotu ochrony tego przestępstwa istnieją w doktrynie zróżnicowane poglądy. Zdaniem A. Janisławskiego i P. Konopki jest nim pamięć o ofiarach zbrodni ludobójstwa oraz ich godność¹⁶⁴. Według M. Bojarskiego i W. Radeckiego za przedmiot ochrony uznać należy prawdę historyczną o najpoważniejszych zbrodniach¹⁶⁵. W opinii W. Kuleszy przedmiotem ochrony jest natomiast godność narodu polskiego. Autor ten uznaje przestępstwo kłamstwa oświęcimskiego za *sui generis* znieważenie polskiego społeczeństwa¹⁶⁶.

¹⁵⁹ A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *op. cit.*, 794.

¹⁶⁰ Alternatywną nazwę „kłamstwo o Auschwitz” zaproponował W. Kulesza w: W. Kulesza, „Kłamstwo o Auschwitz” jako czyn zabroniony w polskim i niemieckim prawie karnym, [w:] T. Sokołowski, Ł. Pohl, R. Zwłocki (red.), *Aktualne problemu prawa karnego. Księga pamiątkowa z okazji jubileuszu 70. Urodzin Profesora Andrzeja Szwarca*, Poznań 2009, s. 297-313.

¹⁶¹ Pierwsze przepisy penalizujące kłamstwo oświęcimskie pojawiły się w ustawodawstwie niemieckim w 1985 r. (I. Kamiński, *Ograniczenia swobody wypowiedzi dopuszczalne w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Analiza krytyczna*, Warszawa 2010, s. 560).

¹⁶² M. Urbańczyk, *Kwestionowanie Holocaustu. Granice wolności słowa w kontekście wypowiedzi historyczno-politycznych*, [w:] R. Małajny (red.), *Konstytucjonalizm a doktryny polityczno-prawne. Najnowsze kierunki badań*, Katowice 2008, s. 280. Do najbardziej znanych negacjonistów zalicza się Davida Irvinga, Arthura Butza, Roberta Faurissona, Ernsta Zündela.

¹⁶³ Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz. U. 2014, Nr 0, poz. 1075, tekst jednolity ze zm.).

¹⁶⁴ A. Janisławski, P. Konopka, *Zagadnienie penalizacji „kłamstwa oświęcimskiego”*, „Palestra” 2009, nr 1, s. 53.

¹⁶⁵ M. Bojarski, W. Radecki, *Pozakodeksowe prawo karne. Tom 1. Przestępstwa przeciwko pamięci narodowej, obronności, bezpieczeństwu osób i mienia, zdrowiu. Komentarz*, Warszawa 2002, s. 66.

¹⁶⁶ W. Kulesza, *Kłamstwo...*, s. 307-308.

W ujęciu przepisu art. 55 ustawy o IPN karalne jest jedynie publiczne zaprzeczanie zbrodniom dokonanych przez nazistów lub komunistów, jak również innym przestępstwom stanowiącym zbrodnie przeciwko pokojowi, ludzkości lub zbrodniom wojennym. W obowiązującym stanie prawnym sprawca podlega więc odpowiedzialności karnej jedynie w wypadku negowania faktów, natomiast zagrożenie związane z usprawiedliwianiem oraz pochwalaniem powyższych zbrodni pozostają poza zakresem art. 55 ustawy¹⁶⁷. W zakresie znamienia „publicznie” relewantne są uwagi poczynione we wcześniejszej części niniejszego rozdziału. Negowanie „wbrew faktom” odnosić musi się do faktów objętych powszechną świadomością w społeczeństwie (notoryjnych). Poparte są one wiedzą historyczną i nie wymagają konieczności dowodzenia w procesie sądowym. Zbrodnie określone w art. 1 pkt 1 ustawy o IPN to: zbrodnie nazistowskie, zbrodnie komunistyczne, inne przestępstwa stanowiące zbrodnie przeciwko pokojowi, ludzkości lub zbrodnie wojenne. Zbrodnie komunistyczne zdefiniowane zostały w art. 2 ust. 1 ustawy o IPN. W definiowaniu pojęcia „zbrodni nazistowskiej” punktem odniesienia może być dekret o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego¹⁶⁸ oraz przepisy zawarte w Rozdziale XVI Kodeksu karnego „Przestępstwa przeciwko pokojowi, ludzkości raz przestępstwa wojenne”. W kwestii pojęcia „innych przestępstw stanowiących zbrodnie przeciwko pokojowi, ludzkości lub zbrodnie wojenne” odwołać można się do Statutu Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze.

Przestępstwo z art. 55 ustawy o IPN jest przestępstwem formalnym (bezsukutowym). Realizacja jego znamion następuje wraz z zachowaniem opisany w dyspozycji przepisu.

Jest to również przestępstwo powszechne (*delictum commune*). Podmiotem może być każda osoba zdolna do ponoszenia odpowiedzialności karnej. Przestępstwo z art. 55 ustawy o IPN można popełnić umyślnie lub nieumyślnie.

Przestępstwo kłamstwa oświęcimskiego jest przestępstwem umyślnym. Dyskusyjna jest natomiast kwestia oceny zachowania sprawcy na płaszczyźnie obiektywnej (aktualna wiedza historyczna) i subiektywnej (świadomość sprawcy głoszenia poglądów niezgodnych z faktami). Zdaniem M. Woźńskiego decydująca jest relacja pomiędzy obiektywną treścią przekazu, a jego subiektywną, intelektualną oceną dokonaną przez sprawcę według kryteriów prawdziwości lub fałszywości. Jeżeli w pojęciu sprawcy dane twierdzenie jest zgodne z faktami, to nie można mu przypisać odpowiedzialności za umyślne przestępstwo negowania zbrodni wbrew faktom. Jednocześnie autor ten

¹⁶⁷ M. Siwicki, *Propaganda faszyzmu, totalitaryzmu oraz akty dyskryminacji*, „Państwo i Prawo” 2008, z. 11, s. 70.

¹⁶⁸ Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 31 sierpnia 1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego (Dz. U. 1944, Nr 4, poz. 16).

zauważa, że w praktyce sądy mogą nie uwzględniać takiej interpretacji ze względu na obecny stan wiedzy powszechnej¹⁶⁹.

Przestępstwo z art. 55 ustawy o IPN jest zagrożone karą grzywny lub karą pozbawienia wolności do lat 3. Ponadto obligatoryjnie orzekany jest środek karny podania wyroku do publicznej wiadomości, co stanowi wyjątek od kodeksowej zasady fakultatywności jego orzekania (art. 50 k.k.)¹⁷⁰.

Przestępstwo kłamstwa oświęcimskiego ścigane jest z urzędu (przestępstwo publicznoskargowe).

Przepis art. 55 ustawy o IPN był również przedmiotem wniosku Rzecznika Praw Obywatelskich z dnia 11 września 2008 r. o zbadanie jego zgodności z art. 73 Konstytucji. Wnioskodawca podnosił, iż godzić może on w wolność badań naukowych, która obejmuje również prawo do błędu i fałszywości teorii naukowych. Trybunał Konstytucyjny nie wypowiedział się merytorycznie w tej sprawie, gdyż wniosek został cofnięty, a postępowanie umorzone¹⁷¹. Na marginesie tego postępowania wyrażony natomiast został w literaturze warty rozważenia przez ustawodawcę pogląd *de lege ferenda* skreślenia art. 55 ustawy o IPN. Zdaniem J. Warylewskiego przepis tego artykułu stanowi zbyt daleko idącą i niekonieczną ingerencję prawnokarną, w szczególności wobec braku w ustawie o IPN kontratypu nauki¹⁷². Za skreśleniem omawianego artykułu ze względu na wątpliwości interpretacyjne co do znamion „zaprzecza” i „wbrew faktom” opowiada się również M. Woźniński, który jednocześnie zaznacza, iż nie musi nastąpić depenalizacja, gdyż kłamstwo oświęcimskie może być penalizowane na gruncie art. 256 i 257 k.k. Jednocześnie autor ten postuluje rozszerzenie zakresu penalizacji art. 257 k.k. o zachowania polegające na pomawianiu grupy osób lub członka takiej grupy o takie postępowanie lub właściwości, które mogą podburzyć do przemocy lub wzbudzić nienawiść skierowaną przeciwko tej grupie lub jej członkowi¹⁷³.

Ponadto nadmienić należy, iż 11 czerwca 2012 r. do łaski marszałkowskiej wpłynął projekt nowelizacji Kodeksu karnego w zakresie dodanie nowego przepisu penalizującego tzw. kłamstwo oświęcimskie na poziomie kodeksowym¹⁷⁴. Treść proponowanego nowego art. 126c k.k. brzmiałaby: „Kto publicznie i wbrew faktom zaprzecza popełnieniu aktu ludobójstwa, którego cechy są opisane w art. 118, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo karze pozbawienia wolności do lat 3”. Projekt nowelizacji został negatywnie zaopiniowany przez Krajową Radę Sądownictwa oraz Radę Ministrów, a w konsekwencji 10 października 2012 r. odrzucony przez Sejm.

¹⁶⁹ M. Woźniński, *Prawnokarne aspekty zwalczania mowy nienawiści*, Warszawa 2014, s. 198-199.

¹⁷⁰ Szersze omówienie tego środka karnego w: G. Grabarczyk, *Środek karny podania wyroku do publicznej wiadomości oraz publikacja wizerunku sprawcy przestępstwa*, „Prokuratura i Prawo” 2007, nr 12, s. 51-58.

¹⁷¹ Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 8 marca 2011 r. (sygn. akt K 29/08).

¹⁷² J. Warylewski, *Prawnokarne uwarunkowania wolności w zakresie ekspresji seksualnej oraz twórczości (m.in. artystycznej, naukowej i dziennikarskiej)*, [w:] M. Mozgawa (red.), *Prawnokarne aspekty wolności. Materiały z konferencji. Artamów 16-18 maja 2005 r.*, Kraków 2006, s. 101.

¹⁷³ M. Woźniński, *op. cit.*, s. 203-204.

¹⁷⁴ Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy - Kodeks karny (druk sejmowy nr 602).

W rozdziale niniejszym przedstawiono obowiązujące przepisy penalizujące przestępstwa z nienawiści *sensu stricto* czyli art. 119, 256 i 257 k.k., a także związane z nimi przestępstwa z art. 126a i 126b k.k. oraz art. 55 ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej. Ocena tych regulacji *de lege lata* oraz postulaty *de lege ferenda* przestawiona zostanie w rozdziale VI niniejszej pracy.

ROZDZIAŁ IV. Kryminologiczne ujęcie problematyki przestępstw z nienawiści

1. Uwagi wprowadzające

Niniejszy rozdział poświęcony jest analizie kryminologicznych aspektów zjawiska przestępstw z nienawiści. Etiologia przestępstw z nienawiści przedstawiona zostanie w świetle teorii kryminologicznych. Podjęta będzie również próba uzasadnienia potrzeby wyodrębnienia przestępstw z nienawiści jako odrębnej kategorii w kontekście dotychczas ugruntowanych kryminologicznych kategorii przestępstw. Rozważenia wymaga również kwestia ewentualnej możliwości uznania przestępstw z nienawiści za przestępstwa bez ofiar. Poczynione będą także uwagi dotyczące roli ofiary w genezie przestępstw z nienawiści. Rozdział zamykają refleksje nad obrazem przestępstw z nienawiści w środkach masowego przekazu i opinii publicznej

Kryminologia jest nauką społeczną zajmującą się badaniem i gromadzeniem wiedzy na temat przestępstwa jako szczególnej formy zachowania dewiacyjnego, przestępczości jako zjawiska społecznego, osoby sprawcy przestępstwa jak również ofiary przestępstwa, a także instytucji i mechanizmów kontrolnych tworzonych przez społeczeństwa w celu zapobiegania i zwalczania przestępczości¹. Stosownie do przedmiotów zainteresowania kryminologii wykształciły się jej działy - etiologia przestępczości, fenomenologia przestępczości, przeciwdziałanie przestępczości oraz polityka kryminalna. Etiologia przestępczości zwana również etiologią kryminalną zajmuje się poszukiwaniem przyczyn zachowań przestępczych

¹ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2001, s. 19. W ujęciu P. Horoszowskiego kryminologia jest nauką zajmującą się badaniem i opisem przestępczości oraz innych form antyspołecznego zachowania się, poznaniem źródeł tych zjawiska i ustaleniem czynników doprowadzających konkretną jednostkę do przestępczego lub innego szkodliwego społecznie zachowania się (P. Horoszowski, *Kryminologia*, Warszawa 1965, s. 29-30). Zdaniem L. Lernella kryminologia jest nauką o czynniku genetycznym przestępstwa, różnorodnych cechach i objawach czynów kryminalnych oraz o strukturze i dynamice kryminalnej (L. Lernell, *Zarys kryminologii ogólnej*, Warszawa 1973, s. 9). Zgodnie z poglądami W. Świdy, kryminologia jest nauką empiryczną należąca do grupy nauk o zachowaniu się człowieka w społeczeństwie, której przedmiotem jest przestępstwo, przestępca i przestępczość ujmowane jako zjawiska społeczne pod kątem widzenia ich struktury, dynamiki, przyczyn je powodujących i czynników usuwających, hamujących, czy uniemożliwiających powstawanie i rozwój tych zjawisk (W. Świda, *Kryminologia*, Warszawa 1977, s. 20). Zaproponowana przez L. Tyszkiewicza definicja kryminologii określa ją jako naukę, która w sposób wszechstronny bada przestępstwo, przestępczość i przestępcę oraz funkcjonowanie środków przeciwdziałania przestępczości (L. Tyszkiewicz, *Kryminologia. Zarys systemu*, Katowice 1983, s. 14). W ujęciu A. Marka kryminologia to nauka o problematyce dynamiki, struktury i form przestępczości, jej czynnikach przyczynowych i uwarunkowaniach, jak również przeciwdziałaniu przestępczości (A. Marek, *Kryminologia*, Toruń 1986, s. 17). Zdaniem B. Hołysta kryminologia jest nauką o przestępstwie i przestępcy, o objawach i przyczynach przestępczości i innych związanych z nią zjawiskach patologii społecznej oraz o metodach ich eliminacji (B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 1989, s. 27).

i przestępczości jako zjawiska społecznego². Przedmiotem badań fenomenologii kryminalnej, nazywanej również symptomatologią, jest opis zjawiska przestępczości. W szczególności obejmuje on takie zagadnienia jak: rozmiary przestępczości, nasilenie przestępczości, dynamika przestępczości, struktura przestępczości. Przeciwdziałanie przestępczości, określane również jako profilaktyka kryminalna, skupia się na zwalczaniu zjawiska przestępczości m.in. poprzez nadanie pozytywnego kierunku aktywności ludzkiej oraz usunięcie negatywnych postaw i tendencji w społecznym zachowaniu. Polityka kryminalna zajmuje się natomiast badaniem funkcjonowania systemu sprawiedliwości karnej³.

Większość autorów zgodnie wyróżnia cztery główne paradygmaty kryminologiczne.

Paradygmat klasyczny, którego źródła sięgają pierwszej poł. XIX w. był pierwszą próbą systematycznej refleksji nad przestępczością. Kierunek ten, reprezentowany m.in. przez A. Feuerbacha, J. Benthama, F. Carrarę, E. Krzymuskiego traktowany jest bardziej jako prawniczy, a nie kryminologiczny. Zaslugą tego nurtu jest stworzenie nowoczesnych koncepcji teoretycznych oraz siatki pojęciowej związanej z zasadami odpowiedzialności karnej opartej na subiektywnej winie. Określono cele i zasady wykonania kary kryminalnej, która powinna być sprawiedliwa, proporcjonalna do stopnia winy i ciężaru czynu oraz odstrasżająca. Jednostka ludzka postrzegana była jako obdarzona wolną wolą i racjonalnie wybierająca (indeterminizm)⁴.

Paradygmat pozytywistyczny, zapoczątkowany w drugiej poł. XIX w. przez C. Lombroso, opiera się na światopoglądzie scjentystycznym i naturalistycznej koncepcji metodologicznej nauk społecznych. Dominuje w nim deterministyczna wizja człowieka i konsensualny model społeczeństwa. Kryminologia natomiast postrzegana jest jako nauka o przyczynach przestępczości, nauka behawioralna. Stosownie do tego głównym przedmiotem badań jest przestępca i jego zachowanie. Sprawca przestępstwa jest postrzegany jako odmienny od ogółu nonkonformista. Istotnym elementem polityki kryminalnej w tym paradygmacie jest zatem resocjalizacja, poprawa sprawcy. W tym ujęciu kryminologia ma formułować naukowe i empiryczne podstawy do tworzenia i stosowania prawa karnego⁵.

Paradygmat antynaturalistyczny, który wykształcił się w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w., odrzucał metodologię badania rzeczywistości społecznej za pomocą metod nauk społecznych. Zakwestionowany zastał również konsensualny model społeczeństwa na rzecz

² Spotkać można również pogląd utożsamiający etiologię kryminalną z kryminologią *sensu stricto*. *A contrario* kryminologią *sensu largo* jest w tym ujęciu etiologia kryminalna uzupełniona o naukę o różnorodnych cechach i objawach czynów kryminalnych (fenomenologię kryminalną) oraz naukę o strukturze i o dynamice kryminalnej. Zob. szerzej L. Lernell, *op. cit.*, s. 8-9.

³ Polityka kryminalna wyłączana jest przez niektórych autorów poza obręb kryminologii (J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 22).

⁴ A. Marek, *Prawo karne*, Warszawa 2005, s. 26-27

⁵ K. Krajewski, *Teorie kryminologiczne a prawo karne*, Warszawa 1994, s. 9-10.

ujęcia konfliktowego. Charakterystyczne dla antynaturalizmu koncepcje to kryminologia konfliktowa, krytyczna, radykalna, marksistowska, teoria naznaczenia społecznego oraz kryminalnopolityczna koncepcja abolicjonizmu. Paradygmat ten przyjął jako nowy przedmiot badań kryminologicznych genezę norm prawa karnego oraz ich funkcjonowanie w społeczeństwie, a także mechanizmy determinujące działanie agend kontroli społecznej. Dominujący wpływ na przebieg tych procesów mają dla antynaturalistów interesy grupowe oraz konflikt społeczny. Źródła patologii społecznych poszukują oni nie w przestępcy i przestępczości, a w organizacji społecznej i kontroli społecznej⁶.

Paradygmat neoklasycyzy ukształtował się w latach siedemdziesiątych XX w. na gruncie krytyki socjologicznego pozytywizmu, a w szczególności prymatu badań kryminologicznych nad przyczynami przestępczości oraz kryminalnopolitycznej koncepcji resocjalizacji. Istotą neoklasycyzmu jest odstępianie od poszukiwań etiologicznych na rzecz badania warunków i możliwości skutecznego wpływania na decyzje podejmowane przez swobodnie i racjonalnie wybierające jednostki. Przedmiotem zainteresowania tego nurtu jest przestępczość jako zjawisko masowe i reakcja na nie, a nie jednostkowe przestępstwo i jego przyczyny. Możliwości redukcji nasilenia przestępczości poszukuje się w optymalizacji sprawności działania norm prawa karnego i agend kontroli społecznej⁷.

Przedstawiony powyżej podział paradygmatów rozumianych jako „wzorcowe przykłady pracy badawczej, zawierające zbiór założeń pojęciowych, metodologicznych i metafizycznych” jest powszechnie akceptowany zarówno w polskiej jak i zagranicznej literaturze kryminologicznej⁸. Zaznaczyć należy, iż pomimo faktu pojawiania się w różnych okresach historycznych i znacznego zróżnicowania, poszczególne paradygmaty kryminologiczne wciąż znajdują zwolenników i funkcjonują równolegle.

Wątpliwości w doktrynie wzbudza zasadność wyodrębnienia paradygmatu humanistycznego⁹. Nurt ten przyjmuje wizję człowieka opartą na tzw. miękkim indeterminizmie oraz konsensualny model społeczeństwa. Metodologia badań zaczerpnięta jest zarówno z nauk społecznych jak i humanistycznych. Głównym przedmiotem badań jest natomiast osoba przestępcy. Wskazuje się jednak na odmienność kryteriów wyodrębnienia od dotychczasowej klasyfikacji oraz fakt, że paradygmat humanistyczny posiada

⁶ K. Krajewski, *Pozytywizm kryminologiczny i jego krytyka*, „Archiwum Kryminologii” 1992, nr XVIII, s. 23-39.

⁷ K. Krajewski, *Teorie...*, s. 12-13.

⁸ I.G. Barbour, *Mity, modele, paradygmaty. Studium porównawcze nauk przyrodniczych i religii*, Kraków 1983, s. 121.

⁹ W polskiej literaturze kryminologicznej zwolennikiem tego nurtu jest L. Tyszkiewicz. Por. L. Tyszkiewicz, *Od naturalizmu do humanizmu w kryminologii*, Katowice 1991. Pojęcie to występuje również w kryminologii niemieckiej jako *geisteswissenschaftliche Kriminologie*. Por. W. Naucke, *Die Abhängigkeiten zwischen Kriminologie und Kriminalpolitik*, Kilonia 1977; R. Lange, *Auf dem Wege zur antropoligischen Kriminologie*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft” 1988, vol. 97, s. 121-141.

cechy zbieżne z pozostałymi paradygmatami¹⁰. Kryminologia humanistyczna „zorientowana na sprawcę” zmierza do uzyskania odpowiedzi na pytanie, jakimi cechami charakteryzują się osoby popełniające przestępstwa oraz jakie zewnętrzne okoliczności tworzą układy sprzyjające popełnianiu przestępstw.

Jednym z zadań kryminologii jest poznanie okoliczności prowadzących do przestępstwa. Jak przyjmuje się w literaturze, zachowania przestępne są jednym z wielu zachowań społecznych człowieka, dlatego badanie przestępczości uwzględniać musi szeroką perspektywę uwarunkowań ludzkich zachowań¹¹. Charakterystyka etiologii przestępczości oraz indywidualnego przestępstwa wymaga analizy licznych czynników kryminogennych wchodzących w skład kryminogenezy¹². Zgodnie z chronologią historyczną można wyróżnić dwa podejścia do etiologii kryminalnej – monokauzalizm i multikauzalizm. Współcześnie zdecydowanie dominuje pogląd o wielości i złożoności źródeł przestępstwa. Do rozważań historycznych zaliczyć można również światopoglądowy spór pomiędzy deterministami i indeterministami w kontekście wolności woli człowieka¹³. Obecnie oba podejścia uważa się za komplementarne, a dyskusja o jego praktycznych implikacjach przeniosła się na płaszczyznę politycznokryminalną¹⁴. Zgodnie z koncepcją kryminologii humanistycznej opartej na umiarkowanym indeterminizmie przestępstwo jest wynikiem suwerennej decyzji jednostki¹⁵. Przychylić należy się do poglądu D. Glasera, iż wolna wola stanowi perspektywę dla uzasadnienia czynienia ludzi odpowiedzialnymi moralnie za ich zachowania, a determinizm dla wyjaśniania przyczyn i przewidywania zachowania¹⁶. Aktualny natomiast pozostaje spór czy przestępstwo ma swoje źródło w organizmie człowieka (czynniki endogenne, wewnętrzne, biopsychologiczne), czy wynika z uwarunkowań społecznych (czynniki egzogenne, zewnętrzne, socjologiczne). Wielowątkowe badanie całokształtu okoliczności istotnych dla źródeł przestępstwa i przestępczości to podejście syndromatyczne¹⁷.

¹⁰ K. Krajewski, *Teorie...*, s. 14.

¹¹ K. Ostrowska, D. Wójcik, *Teorie kryminologiczne*, Warszawa 1986, s. 16.

¹² Zob. L. Tyszkiewicz, *Kryminologia...*, s. 87-88; W. Świda, *op. cit.*, s. 145.

¹³ Zgodzić należy się z poglądem L. Tyszkiewicza, który stwierdził, iż „gdyby wolę człowieka rozumieć jako zjawisko empiryczne uchwytnej przyrody i badać jej wolność metodami nauk przyrodniczych, czy podobnymi do nich, nie da się udowodnić ani indeterminizmu ani determinizmu, oba te poglądy pozostają możliwe. W tym zakresie konkurujące hipotezy indeterminizmu i determinizmu nie zostały potwierdzone przez fakty, ani sfalsyfikowane w drodze wykrycia faktów z nimi sprzecznych” (L. Tyszkiewicz, *Od naturalizmu...*, s. 106.)

¹⁴ K. Krajewski, *Teorie...*, s. 19-40.

¹⁵ L. Tyszkiewicz, *Kryminogeneza w ujęciu w ujęciu kryminologii humanistycznej*, Katowice 1997, s. 24.

¹⁶ D. Glaser, *The Compatibility of Free Will and Determinism in Criminology. Comments on an Alleged Problem*, „Journal of Criminal Law and Criminology” 1976, vol. 67, s. 486-490.

¹⁷ W przypadku kryminologicznych badań sprawców przestępstw odpowiada mu pojęcie anamnezy (A. Baładynowicz, *Reintegracja społeczna skazanych wsparta na paradygmacie tożsamości osobowej, społecznej i kulturowo-cywilizacyjnej*, „Probacja” 2011, nr 4, s. 50-51).

Pod pojęciem czynnika kryminogennego należy rozumieć „okoliczność sprzyjającą bezpośrednio lub pośrednio popełnieniu czynu przestępnego”¹⁸. Czynniki te stanowią okoliczności istotnie zwiększające statystyczne prawdopodobieństwo popełnienia przestępstwa, lecz go nie determinują, mają zatem wartość prognostyczną. Uprawnione jest więc twierdzenie, iż ich wystąpienie pozwala przypuszczać, iż dane przestępstwo może zostać popełnione. Wśród licznych klasyfikacji czynników kryminogennych na uwagę zasługuje koncepcja zaproponowana przez L. Tyszkiewicza. Autor ten dzieli czynniki kryminogenne na grupy czynników somatycznych, środowiskowych, sytuacyjnych, psychologicznych, złożonych, związanych z trybem życia¹⁹.

Kryminogeneza definiowana jest jako „wpleciony w życie człowieka proces, którego finałem jest popełnienie czynu zabronionego”²⁰. Na kryminogenezę wpływ mają zarówno czynniki kryminogenne jak i antykryminogenne. Badanie kryminogenezy obejmuje aspekt strukturalny (jakie czynniki wystąpiły) i dynamiczny (historyczna sekwencja i kierunek występowania czynników). Uwzględniane są elementy podmiotowe (wewnętrzne, subiektywne, endogenne) oraz przedmiotowe (zewnętrzne, obiektywne, egzogenne)²¹.

Konstrukcje teoretyczne odwołujące się do dominacji danego czynnika kryminogennego w kryminogenezie statuują typy kryminogenezy o dominacji czynnika biologicznego, psychologicznego lub społecznego. Podział ten znajduje odzwierciedlenie w klasyfikacji kryminologicznych teorii etiologii przestępczości²².

2. Przestępstwa z nienawiści w świetle teorii kryminologicznych

Teorie kryminologiczne wyjaśniające etiologię przestępczości doczekały się różnych klasyfikacji. W obrębie paradygmatu pozytywistycznego najogólniej można mówić o teoriach odwołujących się do czynników biologicznych,

¹⁸ L. Tyszkiewicz, *Kryminogeneza i sposoby jej badania*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXIX-XXX, s. 217.

¹⁹ Wśród czynników somatycznych wyróżnia: stan zdrowia fizycznego, system nerwowy, system hormonalny, wygląd zewnętrzny. Do czynników środowiskowych zaliczył: ustrój polityczny, ustrój społeczno-gospodarczy, warunki ekonomiczne, czynniki kulturowe, konflikty społeczne, urbanizację, industrializację, środowisko rodzinne, środowisko szkolne, środowisko rówieśnicze i towarzyskie, środowisko pracy. Czynnikiem sytuacyjnym określał: depryzację, przeciążenia, utrudnienia, konflikty, zagrożenia. Pod pojęciem czynników psychicznych rozumiał: ogólne zagadnienia osobowości, składniki osobowości, właściwości psychiczne, zaburzenia psychiczne, stan psychiczny. Za czynniki złożone uznawał: wiek, płeć, status społeczno-ekonomiczny. Zagadnienia trybu życia obejmują: alkoholizm, narkomanie, prostytutkę, tzw. pasożytnictwo społeczne (L. Tyszkiewicz, *Kryminologia...*, s. 91-209).

²⁰ L. Tyszkiewicz, *Kryminogeneza i sposoby...*, s. 215.

²¹ L. Tyszkiewicz, *Kryminogeneza w ujęciu...*, s. 40-45.

²² L. Lernell wprost utożsamia klasyfikację czynników kryminogennych z systematyzacją doktryn etiologicznych. Zob. L. Lernell, *op. cit.*, s. 107.

psychologicznych oraz socjologicznych²³. Pierwsze poszukują czynników kryminogennych w cechach somatycznych jednostki, drugie w jej cechach psychicznych, trzecie w środowisku społecznym człowieka. Niektóre z nich koncentrują się na etiologii zachowań przestępnych jednostek, inne posługują się uogólnieniami odnoszącymi się do przestępczości jako zjawiska masowego. W obrębie paradygmatu antynaturalistycznego zaproponowano podział na teorie naznaczenia społecznego, teorie konfliktu społecznego oraz tzw. nurt fenomenologiczny²⁴.

Zgodzić należy się natomiast z A. Markiem, iż nie każdą koncepcję można określić mianem „teorii” dającej zwarty, oparty na określonych założeniach i twierdzeniach uogólniony sąd o przestępczości²⁵. Słuszny wydaje się również być pogląd, iż nie jest możliwe stworzenie całościowej (kompleksowej, generalnej) teorii wyjaśniającej etiologię całej przestępczości, gdyż przestępcy nie stanowią jednorodnej grupy a jedynie teorie cząstkowe odnoszące się do poszczególnych rodzajów i form przestępstw²⁶. Wszelkie teoretyczne dociekania w obszarze etiologii kryminalnej uprawnione są jedynie w odniesieniu do poszczególnych kategorii przestępstw²⁷. Również w obszarze przestępstw z nienawiści, rozumianych jako kategoria kryminologiczna, nie sformułowano dotychczas jednolitej koncepcji wyjaśniającej genezę tej przestępczości. W związku z powyższymi konstatacjami w punkcie tym przedstawione zostaną wybrane teorie socjologiczne i biopsychologiczne nurtu pozytywistycznego oraz teorie konfliktu społecznego nurtu antynaturalistycznego mogące przyczynić się do wyjaśnienia przyczyn popełniania przestępstw z nienawiści.

2.1. Psychologia tłumu Gustawa Le Bona

Pojęcie „tłumu” oraz jego kryminogenna rola były przedmiotem zainteresowania kryminologii od już od czasu Lombroso²⁸. Książka G. Le Bona „Psychologie des foules” („Psychologia tłumu”) dała początek nowej gałęzi badań na pograniczu psychologii i socjologii, którą można określić jako

²³ W polskiej literaturze kryminologicznej lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. wykształcił się podział dychotomiczny: L. Lernell dzieli teorie kryminologiczne na antropologiczne i społeczno-kulturowe (L. Lernell, *Zarys kryminologii ogólnej*, Warszawa 1973), W. Świda wyróżnia teorię antropologiczne i socjologiczne (W. Świda, *Kryminologia*, Warszawa 1977), B. Hołyst wymienia teorie biopsychologiczne i socjologiczne (B. Hołyst, *Kryminologia. Podstawowe problemy*, Warszawa 1977), A. Marek również rozróżnia teorie biopsychologiczne i socjologiczne (A. Marek, *Kryminologia*, Toruń 1986).

²⁴ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 131-169.

²⁵ A. Marek, *Kryminologia...*, s. 41.

²⁶ L. Lernell, *op. cit.*, s. 107.

²⁷ P. Chlebowicz, *Chulięgaństwo stadionowe. Studium kryminologiczne*, Warszawa 2009, s. 36-37.

²⁸ W polskiej nauce kryminologii zagadnienie to analizowano m.in. w: B. Wróblewski, *Przestępstwa tłumu*, Wilno 1922; T.E. Kuczma, *Przestępstwa zbiorowe w świetle współczesnej kryminologii*, Poznań 1932.

psychologia zbiorowości lub badanie zachowań zbiorowych²⁹. Wprawdzie koncepcja ta nie jest teorią *stricte* kryminologiczna, lecz nie sposób jej odmówić relewantności w odniesieniu do badanego obszaru. Na wstępie poczynić należy uwagę, iż pod pojęciem „tłumu” Le Bon rozumiał nie tylko tłum w potocznym rozumieniu ale wszelkie zbiorowości.

Autor ten wyróżnia tłumy heterogeniczne, a wśród nich tłum bezimienny (uliczni gapiowie) oraz tłum mający nazwę (parlament, ława przysięgłych) a także tłumy homogeniczne (sekty, warstwy i klasy społeczne). Szczególne miejsce w jego rozważaniach zajmuje „tłum zbrodniczy”.

Według Le Bona tłum może być zwany przestępczym jedynie z prawnego, a nie psychologicznego punktu widzenia. Każda zbrodnia dokonana przez tłum jest wynikiem potężnej sugestii, a biorące w niej jednostki przeświadczane są, że spełniają swój obowiązek. Działanie zbiorowej sugestii popycha do działania, gdyż jest poparte jednomyślną decyzją członków zbiorowości³⁰.

Le Bon sformułował kilka charakterystycznych dla tłumów cech. Prawo jedności umysłowej stanowi, iż uczucia i myśli tłumy mają jeden kierunek. W efekcie tłum przeżywa jedno uczucie i opanowany jest jedną ideą. Koncepcję tą rozwinęli R.H. Turner i L.M. Killian wskazując, iż immanentnym elementem procesu powstawania tłumy jest symbolizacja. Polega ona na nadaniu danemu obiektowi określonego znaczenia, z którym łączą się pozytywne lub negatywne emocje. Typowym przykładem mogą być negatywne reakcje tłumy na obecność przedstawicieli mniejszości narodowych, etnicznych, religijnych bądź innych³¹. Ponadto jak wskazują S. Milgram i H. Toch, proces symbolizacji może być procesem długotrwałym, znacznie wyprzedzającym w czasie powstanie tłumy³². Negatywne emocje mogą być efektem zakorzenionych w społeczeństwie stereotypów. Na zjawisko to znaczny wpływ mają środki masowego przekazu kształtujące opinię publiczną.

Pozostałe cechy tłumy to zmienność, niewytrwałość w dążeniu do celu, uleganie przesadnym i skrajnym emocjom, impulsywność, niszczycielstwo, nietolerancja, myślenie obrazami i wyobrażeniami za pomocą skojarzeń, podatność na różnego rodzaju halucynacje. W konsekwencji tłum wykazuje niższy poziom intelektualny niż poszczególne jednostki tworzące go.

W ujęciu Le Bona jednostka w tłumie zachowuje się również odmiennie niż poza nim. Dla jednostki w tłumie charakterystyczny jest zanik własnego „ja”, utrata odrębności i indywidualności, poczucie bezkarności i niezwyciężoności, przewaga procesów nieświadomych nad świadomymi, entuzjazm realizacji danej idei za wszelką cenę.

²⁹ Wielu autorów zarzuca koncepcji Le Bona, iż nie można za pomocą wiedzy o tłumach wyjaśniać wszystkich zjawisk społecznych. Por. J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, t. I, Warszawa 1983.

³⁰ G. Le Bon, *Psychologia tłumy*, Warszawa 1994, s. 153-154.

³¹ R.H. Turner, L.M. Killian, *Collective behaviour*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs 1957, *passim*.

³² S. Milgram, H. Toch, *Crowds and social movements*, [w:] G. Lindzey, E. Aronson (red.), *The handbook of social psychology*, vol. IV, Reading Mass, London 1969, *passim*.

W XX w. rozwijana była, oparta na spostrzeżeniach Le Bona, koncepcja dezindywidualizacji określanej zarówno jako proces jak i stan polegający na pozbawieniu jednostki wyróżników indywidualności i odrębności prowadzący do anonimowości³³. Konsekwencją są zachowania człowieka odbiegające od zachowań w warunkach normalnych np. zachowania agresywne, chuligańskie. Wyzbycie się wewnętrznych hamulców powoduje pojawienie się zachowań społecznych. Czynnikiem sprzyjającym dezindywidualizacji może być ciemność, ustronne miejsce, strój uniemożliwiający identyfikację³⁴.

Anonimowość w tłumie powoduje u jednostki zanik strachu przed konsekwencjami zachowań społecznych i niezgodnych z prawem. Przebywanie w grupie daje poczucie siły i bezpieczeństwa. Szczególną rolę w tłumie spełniają osoby o przeszłości kryminalnej lub z zaburzeniami psychiatrycznymi, których zachowania mogą kształtować zachowanie grupy, a także jej przywódcy, którzy potrafią manipulować zachowaniami uczestników grupy, szczególnie gdy odznaczają się charyzmatyczną osobowością.

Le Bon przeniósł na grunt nauk społecznych, zaczerpnięte z nauk medycznych, pojęcie „zaraźliwości”. W tłumie idee i emocje rozprzestrzeniają się szybko jak epidemia choroby. W związku z podatnością tłumu na sugestie hasła rzucone przez przywódcę podchwytywane jest przez pozostałych uczestników. W tłumie zdecydowanie łatwiej niż w warunkach normalnych nawiązuje się również kontakty i komunikuje się pomiędzy sobą. Najszybciej popularyzowane są hasła radykalne przekazywane w formie np. okrzyków, skandowanych haseł, śpiewanych pieśni. Tłum jest podatny na sugestie, więc łatwo wskazać mu realnego lub wymyślonego wroga w postaci np. Żydów, Arabów, homoseksualistów.

Autor „Psychologii tłumu” był również pionierem stosowanej psychologii społecznej. Sformułował bowiem prakseologiczne zalecenia, w jaki sposób należy kierować tłumem. Wskazówki te stanowią zatem wykaz cech, które powinien posiadać przywódca grupy. Sugeruje posługiwanie się prostymi hasłami. Dodatkowo powinny być one przekazywane w postaci obrazowej. Nie wymagają one racjonalnego uzasadnienia, a raczej wywoływać mają emocje tłumu. Przywódca powinien również odwoływać się do uczuć tłumu. Prezentowane hasła muszą być wielokrotnie powtarzane. Skuteczne są także zabiegi polegające na obiecywaniu różnorodnych rzeczy oraz dyskredytowaniu przeciwników. Wzorcowy przywódca tłumu to demagog o uroku osobistym i silnej woli³⁵.

³³ Por. L. Festinger, A. Pepitone, T. Newcombe, *Some consequences of deindividuation in a group*, „Journal of Abnormal and Social Psychology” 1952, vol. 47, s. 382-389; P.G. Zimbardo, *The human choice: individuation, reason and order versus deindividuation, impulse and chaos*, [w:] W.J. Arnold, D. Levine (red), *Nebraska Symposium on motivation*, vol. 16, University of Nebraska Press, Lincoln 1969, s. 237-307.

³⁴ Przykładem elementu uniemożliwiającego identyfikację może być charakterystyczny strój członków *Ku-Klux-Klanu* lub popularne w Polsce kominiarki.

³⁵ Nie sposób nie zauważyć analogii pomiędzy teoretyczną koncepcją propagandy Le Bona i jej egzemplifikacją w sposobie kierowania tłumem przez Hitlera i Mussoliniego.

Analiza powyższych cech zarówno tłumu *in gremio* jak i jednostki pod wpływem tłumu pozwalają na konstatację, iż psychologia zachowań zbiorowych powoduje kryminogenną rolę zbiorowości w genezie przestępstw z nienawiści. Osoby będące pod wpływem tłumu mogą bowiem podejmować zachowania, na które nie zdecydowałyby się jako indywidualna jednostka. Ponadto w zbiorowości jednostka internalizuje ideologię, którą posługuje się tłum. Typowym przykładem transmisji poglądów dyskryminacyjnych w dużej grupie społecznej są mecze piłkarskie z udziałem subkultury kibiców³⁶.

Podkreślić należy, iż również sama teoria Le Bona zawiera elementy rasistowskie. Autor wśród czynników mających pośredni wpływ na wierzenia tłumu wskazuje na rasę i jej duszę, która kontroluje zachowania członków rasy, szczególnie w postaci zachowań nieświadomych³⁷. Rasistowski charakter teorii w połączeniu z ogólnym antysocjalistycznym oddźwiękiem psychologii tłumu spowodował, że do jego koncepcji nawiązywali Mussolini i Hitler.

2.2. Teorie agresji

Wśród koncepcji wyjaśniających etiologię zachowań agresywnych wymienić należy teorie Z. Freuda, K. Lorenza, J. Dollarda i N.A. Millera, L. Berkowitza oraz E. Fromma.

Zgodnie z teorią dynamiczną osobowości ludzkiej Freuda kluczową rolę w zachowaniach ludzkich pełnią procesy zachodzące w podświadomości. Wrodzone instynkty i popędy dynamizujące ludzkie działanie zaliczył autor do sfery *id*. Energia ta musi być w racjonalny sposób spożytkowana. Nierozładowana staje się powodem zaburzeń zachowania, gdyż ukierunkowanie energii do wewnątrz powoduje autodestrukcję. Energia związana z instynktem śmierci (*thanatos*) rozładowuje się w postaci agresji, stąd zdaniem Freuda zachowania agresywne są immanentnie związane z człowiekiem. Agresywne zachowania przestępcze mają w świetle poglądów psychoanalitycznych charakter kompensacyjny. Jedyną kontrolą i blokadą zachowań agresywnych jest sfera sumienia *superego*. Jest to wykształcony w procesie socjalizacji obszar zinternalizowanych norm, nakazów i zakazów związanych z postępowaniem. *Id* i *superego* pozostają w nieustannym konflikcie rodzącym poczucie winy i lęku. Wszelkie zachowania, w tym o charakterze dewiacyjnym mają charakter celowy i są substytutem wypartych do podświadomości elementów osobowości i konfliktów³⁸. Kontynuator poglądów freudowskich A. Adler stwierdził ponadto, że zachowania dewiacyjne mają charakter kompensacyjny i stanowią rozładowanie kompleksu niższości³⁹. Nie sposób odmówić słuszności poglądom,

³⁶ Por. J. Jurczak, M. Duda, *Stadion jako miejsce ideologicznych manifestacji*, „Policja” 2010, nr 4, s. 55-61.

³⁷ „Wykazaliśmy też, że potęga rasy jest tak wielka, iż żaden przejaw cywilizacji jednego narodu nie da się żywcem przenieść z jednego narodu do drugiego bez dokonania głębokich i zasadniczych zmian (G. Le Bon, *Psychologia tłumu*, Warszawa 1994, s. 92-93).

³⁸ B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2004, s. 959.

³⁹ A. Marek, *Kryminologia...*, s. 55-56.

iż zachowania oparte na nietolerancji i uprzedzeniach są związane z kompleksami.

Koncepcja Lorenza oparta na obserwacjach zwierząt zakładała, że życiem jednostki kierują cztery instynkty: seksualny, głodu, ucieczki i agresji. Analogicznie do teorii Freuda energia związana z instynktem agresji wymaga rozładowania w postaci zachowań agresywnych. Autor ten wskazuje, iż agresja pełni w społeczeństwie istotne funkcje: terytorialną oraz kształtowania hierarchii społecznej⁴⁰. Zachowania agresywne mają charakter spontaniczny i nie wymagają wystąpienia jakiejś sytuacji zewnętrznej. Poglądy Lorenza oparte na obserwacjach przyrodniczych skrytykowane zostały przez psychologów i socjologów jako niemożliwe do przeniesienia na zachowania człowieka. Wydaje się jednak, iż dopatrzeć można się pewnych analogii np. agresja wobec obcych grup etnicznych, narodowych, religijnych może być traktowana jako lorenzowska agresja międzygatunkowa. W świecie zwierząt jest to walka o pokarm, natomiast w społeczności ludzkiej walka o wykształcenie, miejsca pracy, pozycję materialną.

Wywodząca się z psychologii społecznej teoria frustracji-agresji Dollarda i Millera łączy psychoanalityczne (wpływ popędów) i behawioralne (wpływ bodźców zewnętrznych) teorie zachowań⁴¹. Jej fundamentalne twierdzenie stanowi, iż frustracja zawsze prowadzi do pojawienia się agresji⁴². Frustracja była pojmowana przez autora jako przeszkoda na drodze do realizacji celu lub jako przerwanie ciągu czynności zmierzających do osiągnięcia celu, co powoduje doświadczenie nieprzyjemnego stanu subiektywnego. Frustrację wywołują zatem czynniki zewnętrzne związane z istniejącą sytuacją lub ich skutek związany z pojawieniem się przeszkody. Agresja natomiast definiowana jest jako działania skierowane na wyrządzenie szkody osobie lub przedmiotowi. Według Dollarda i Millera frustracja wywołuje pobudzenie do agresji, to natomiast agresję⁴³. Ponadto niewyładowanie pobudzenia do agresji w postaci zachowań agresywnych powoduje pogłębianie się frustracji. W przypadku przestępstw frustracja wywołana różnymi czynnikami kryminogennymi skutkuje pojawieniem się agresji w postaci zachowań przestępnych. Zdaniem autorów jedynym czynnikiem psychicznym odstrasającym od popełnienia przestępstwa jest przewidywanie kary⁴⁴. Nie ulega wątpliwości, że przestępstwa z nienawiści

⁴⁰ K. Lorenz, *Tak zwane zło*, Warszawa 2003, passim.

⁴¹ Próbą połączenia teorii frustracji-agresji i teorii społecznego uczenia się są poglądy A. Bandury i R.H. Waltersa przedstawione w: A. Bandura, R.H. Walters, *Agresja w okresie dorastania*, Warszawa 1968.

⁴² W polskiej literaturze psychologicznej krytykę tezy, iż agresja jest jedyną reakcją na agresję przeprowadził A. Frączek w: A. Frączek, *Modyfikacja koncepcji frustracji*, „Psychologia Wychowawcza” 1966, nr 1, s. 41-55; A. Frączek, *Problemy psychologicznej teorii frustracji*, „Psychologia Wychowawcza” 1973, nr 3, s. 284-299; A. Frączek, M. Kofta, *Frustracja i stres psychologiczny*, [w:] T. Tomaszewski (red.), *Psychologia*, Warszawa 1976, s. 628-678.

⁴³ J. Dollard, N.R. Miller, *Osobowość i psychoterapia. Analiza w terminach uczenia się i myślenia i kultury*, Warszawa 1967, s. 81-85.

⁴⁴ J. Dollard, L.W. Doob, N.E. Miller, N.E. Mowrer, R.R. Sears, *Frustration and Aggression*, Yale University Press, New Haven 1939, passim.

bardzo często są przejawem agresji fizycznej, werbalnej bądź symbolicznej. Zgodnie z powyższą teorią źródeł tej agresji dopatrywać należy się we frustracji wywołanej różnymi czynnikami. Do takich należy np. niezadowolenie z pojawienia się w społeczeństwie imigrantów, zajmowanie przez nich miejsc pracy, ich awans społeczny.

Modyfikację teorii Dollarda i Millera przedstawił Berkowitz. Uznał on schemat „frustracja-agresja” za zbyt uproszczony⁴⁵. Zdaniem tego autora etapem pośrednim jest gniew – emocja specyficzna dla agresji. Podwyższa on gotowość jednostki do zachowań agresywnych, ale nie skutkuje automatycznie agresją. Analogiczną rolę pełni utrwalony u jednostki nawyk agresywnego reagowania. Agresja uwarunkowana jest zatem wystąpieniem jednocześnie gniewu oraz bodźców sytuacyjnych kojarzonych z agresją lub z nawyku reagowania agresją⁴⁶. Wydaje się, iż bodźcem kojarzonym z agresją może być sama obecność potencjalnej ofiary przestępstwa z nienawiści, co w połączeniu z gniewem i nawykiem agresywnego zachowania niektórych jednostek może skutkować popełnieniem przestępstwa z nienawiści.

Koncepcja Fromma stanowi polemikę z biologizmem psychoanalizy Freuda z pozycji psychologii społecznej. Autor dzieli agresywne zachowania ludzi na: biologicznie adaptacyjne (obronne zachowania agresywne) i biologicznie dezadaptacyjne (destruktywność i okrucieństwo). Agresja obronna jest reakcją na zagrożenie ważnych dla jednostki wartości. Jej wystąpienie służy usunięciu zagrożenia. Destruktywność i okrucieństwo uzewnętrzniają się, gdy zaspokojenie podstawowych potrzeb życiowych jednostki takich jak miłość, zrozumienie, władza, jest uniemożliwione przez warunki społeczne. Niemożliwość zaspokojenia potrzeby miłości za pomocą pozytywnych relacji międzyludzkich skutkuje nienawiścią i reakcją destruktywną. Fromm wskazał również, że zdobycie władzy, kontrola innych i ich podporządkowanie wymaga użycia przemocy, siły i okrucieństwa. Problemy z samorealizacją wywołuje poczucie mniejszej wartości, co skutkować może odmawianiem innym jednostkom tej wartości. Postawa taka wywołać może utrwalone cechy charakteru w postaci destruktywności i okrucieństwa. Jak podkreśla Fromm, zarówno agresja adaptacyjna jak i dezadaptacyjna wywołane są przez sytuację zewnętrzną⁴⁷. Przestępstwa z nienawiści można rozpatrywać w ujęciu koncepcji Fromma jako przejaw niezaspokojonej potrzeby pozytywnych relacji, a zarazem dążenie do zdobycia władzy nad innymi jednostkami.

Wydaje się, iż w genezie przestępstw z nienawiści istotną rolę odgrywają obie formy zachowań agresywnych. Wymierzone w jednostki należące do mniejszości mogą być przejawem reakcji na rzeczywiste lub wyobrażone

⁴⁵ L. Berkowitz, *O powstawaniu i regulowaniu gniewu i agresji*, „Nowiny Psychologiczne” 1991, nr 1-2, s. 87-105.

⁴⁶ L. Berkowitz, *The concept of aggressive drive. Some additional considerations*, „Advances in Experimental Social Psychology” 1965, nr 2, s. 301-308.

⁴⁷ E. Fromm, *Anatomia ludzkiej destrukcyjności*, Poznań 1998, passim.

zagrożenie i próbą jego usunięcia lub stanowiąc kroki do podporządkowania i kontroli tych jednostek w ramach ogółu społeczeństwa.

2.3. Teoria osobowości przestępczej Jeana Pinatela

Koncepcja J. Pinatela wywodzi się z nurtu kryminologii klinicznej oraz dorobku psychiatrii i nawiązuje do poglądów E. de Greeffa. Wskazuje ona na rolę cech osobowości w kryminogenezie. Podstawą jest założenie, że pomiędzy osobowością przestępcy i nieprzestępcy nie ma różnic jakościowych, a jedynie występuje różnica ilościowa. Osobowość przestępcy wykazuje się większym nasileniem negatywnych cech niż osobowość osoby o postawie legalistycznej. Za właściwości kształtujące osobowość przestępczą uważa Pinatel: egocentryzm, zmienność, agresywność, obojętność uczuciową. Egocentryzm oznacza rozpatrywanie wszelkich kwestii moralnych przez pryzmat własnego punktu widzenia. Prowadzi to do lekceważenia krzywdy ofiary i potępienia społecznego oraz usprawiedliwiania czynu przestępczego. Zmienność to niestabilność cech osobowości. Objawia się poprzez brak opanowania, zmienności stanu emocjonalnego i podatność na sugestie. Agresywność traktowana jest jako energia do pokonywania przeszkód stojących na drodze do przestępstwa. Obojętność uczuciowa objawia się w wyłączającym uczucie litości stosunku sprawcy do ofiary⁴⁸. Poza osobą sprawcy Pinatel zauważył również czynniki kryminogenne w społeczeństwie. Pomiedzy jednostką a społeczeństwem zachodzą interakcje: kryminogenne zjawiska społeczne wpływają na kształtowanie się osobowości przestępczej jednostki, a osobowość przestępcza jednostki powoduje nasilenie się negatywnych zjawisk społecznych⁴⁹. Za czynniki istotne w kryminogenezie przestępstw z nienawiści w kontekście koncepcji Pinatela uznać należy: egocentryzm prowadzący do relatywizmu etycznego, zmienność zwiększającą podatność na sugestie, szeroko pojętą agresywność oraz brak litości dla ofiary. Nie bez znaczenia pozostaje również negatywny wpływ społeczeństwa na kształtowanie osobowości przestępcy z nienawiści. Przykładem może być akceptacja społeczna poglądów rasistowskich, antysemitycznych, szowinistycznych, nacjonalistycznych.

2.4. Chicagowska szkoła ekologii społecznej

Ta zbiorcza nazwa obejmuje dorobek badaczy związanych z Department of Sociology University of Chicago, a w szczególności R.E. Parka, E.W. Burgessa, C.R. Shawa i H.D. McKaya. Koncepcja Parka nawiązuje do założeń darwinizmu. Autor twierdził, że społeczeństwo kieruje się tymi samymi prawami, które rządzą światem roślin i zwierząt. Jednostka poprzez walkę, współpracę i konkurencję stara się osiągnąć jak najkorzystniejszą pozycję społeczną. Poprzez analogię do

⁴⁸ J. Pinatel, *Aktualne tendencje w kryminologii*, [w:] B. Hołyst (red.), *Zapobieganie przestępczości w świetle obrad VIII Międzynarodowego Kongresu Kryminologii (Lizbona, wrzesień 1978)*, Warszawa 1979, s. 10-13.

⁴⁹ *Ibidem*.

świata przyrody wskazuje, iż zachowania ludzkie można określić jako: inwazja, dominacja, sukcesja⁵⁰. Nowoprzybyli imigranci (inwazja) stopniowo poprawiają swoją sytuację ekonomiczną, przenoszą się do lepszych miejsc pracy i zamieszkania (sukcesja). Przez pozostałą część społeczeństwa może to być odbierane jako zagrożenie dla jej dotychczasowej dominacji. W koncepcji tej kontakty pomiędzy większością autochtoniczną a mniejszością allochtoniczną, imigrancką przebiegają według schematu: izolacja – unikanie – kontakty – konkurencja – konflikty – akomodacja – asymilacja⁵¹. Migracja jest najbardziej zauważalnym aspektem globalizacji, jednakże faktem jest, iż ruchy migracyjne powodują eskalację napięcia i konflikty społeczne.

Koncepcja Burgessa zakłada podział aglomeracji miejskich na pięć stref różniących się składem mieszkańców. Do każdej strefy możliwe jest przypisanie występujących tam charakterystycznych przestępstw. Szczególną rolę w genezie przestępczości z nienawiści odgrywa strefa mieszkań robotniczych i strefa przejściowa. Autor opisuje przebiegającą w postaci siedmiu faz zmianę charakteru dzielnicy mieszkaniowej klasy robotniczej w strefę przejściową. Piątą fazą jest etap napływu grup rasowych i narodowościowych o niskim statusie kulturowym. W konsekwencji szóstą fazą jest wkraczanie na ten obszar przestępczości i występku a ósmą fazą chaosu społecznego⁵². W strefach tych zamieszkują zatem jednostki, które przegrały walkę ekonomiczną i niejako skazane są na współzysystencję z mniejszościami, co może być dla niektórych frustrujące, poniżające, wywołujące niechęć. Teoria ta zwraca więc uwagę na terytorialne uwarunkowania przestępczości z nienawiści.

Koncepcja zaproponowana przez Shawa i McKaya próbuje udzielić odpowiedzi, dlaczego właśnie w strefie przejściowej przestępczość jest najwyższa. Wskazywali oni na: dużą gęstość zabudowy, ubóstwo, przeludnienie, niedostateczne wyposażenie sanitarne, brak urządzeń rekreacyjnych oraz mieszany skład ludności. Jednakże pojęciem kluczowym dla ekologii społecznej w ujęciu Shawa i McKaya jest „dezorganizacja społeczna”⁵³. Zanikają tradycyjne normy zachowania, słabnie nieformalna kontrola społeczna, wzrasta podatność na dewiacyjne wzorce zachowań, wzrasta tolerancja a nawet aproba dla zachowań przestępczych. Podkreślano jednocześnie rolę transmisji kulturowej⁵⁴.

Powyższe teorię pozwalają na stwierdzenie, iż pewne obszary miast są ze względu na czynniki demograficzno-kulturowe oraz architektoniczne predestynowane do stania się miejscem popełniania przestępstw z nienawiści. Wydaje się, że tego typu przestępstw spodziewać należy się, w szczególności, w dzielnicach mieszkaniowych klasy robotniczej, gdzie zamieszkują potencjalni

⁵⁰ R.E. Park, *Human Communities*, Macmillan, New York 1952, *passim*.

⁵¹ P. Scheffer, *Druga ojczyzna. Imigranci w społeczeństwie otwartym*, Wołowiec 2010, s. 19.

⁵² E.W. Burgess, *The Growth of the City*, [w:] R.E. Park, E.W. Burgess, R.D. McKenzie (red.), *The City*, Univeristy of Chicago Press, Chicago 1925, s. 47-62.

⁵³ Zagadnienia dezorganizacji społecznej badał również twórca polskiej socjologii Florian Znaniecki. Szerzej na ten temat w: F. Znaniecki, *Polski chłop w Europie i Ameryce*, Warszawa 1976.

⁵⁴ C.R. Shaw, H.D. McKay, *Juvenile Delinquency and Urban Areas*, Univeristy of Chicago Press, Chicago 1942, *passim*.

sprawcy przestępstw z nienawiści. Miejscem szczególnego zagrożenia wystąpienia przestępstw z nienawiści są również miejsca określone w teorii modelu przestępczości M. Felsona i R.V. Clarka jako „krawędzie/brzeży” (*edges*)⁵⁵. Są to granice terenów, gdzie ludzie mieszkają, pracują, robią zakupy, poszukują rozrywki. W takich miejscach spotykają się ludzie, którzy nie znają siebie, reprezentujący różne grupy społeczne. Na krawędzi sprawca ataku na tle dyskryminacyjnym może zatem popełnić przestępstwo i wycofać się na swój teren⁵⁶.

2.5. Teorie anomii Emila Durkheima i Roberta K. Mertona

Z osobą E. Durkheima łączy się pojawienie pod koniec XIX w. nurtu socjologicznego w kryminologicznych teoriach wyjaśniających genezę przestępczości⁵⁷. Podstawowym elementem koncepcji tego autora jest tzw. stan anomii określany jako załamanie się kontroli społecznej na skutek gwałtownych zmian społecznych, szczególnie o charakterze ekonomicznym. W efekcie jednostki nie czują się już związane dotychczas istniejącym systemem norm społecznych. Dezorganizacja społeczeństwa oraz dezorientacja jednostek co do obowiązujących norm prowadzi do ujawnienia się egoistycznych popędów w człowieku⁵⁸. Wydaje się, iż współcześnie dezintegrującą rolę, którą Durkheim przypisywał zmianom ekonomicznym, należy przypisać przede wszystkim zmianom strukturalnym społeczeństwa (migracje, awans lub degradacja społeczna grup i jednostek) oraz ścieraniu się wielu, często przeciwstawnych ideologii politycznych i etyczno-moralnych (konserwatyzm, liberalizm). W tym ujęciu przestępstwa z nienawiści są przejawem reakcji jednostki lub grupy na blokadę możliwości realizacji aspiracji na skutek dynamicznych zmian społecznych, rozpadu więzi społecznych oraz braku jednolitego systemu powszechnie akceptowanych norm etyczno-moralnych.

Koncepcję Durkheima rozwinął w latach trzydziestych XX w. R.K. Merton. Twierdził on, że zarówno dewiacja jak i konformizm są normalnym sposobem adaptacji jednostki do struktury społeczno-kulturowej. Rudymentalnymi pojęciami tej koncepcji są „kulturowo określone cele” i „zinstytucjonalizowane środki służące do ich realizacji”. W ujęciu Mertona stan anomii występuje, gdy struktura społeczna załamuje się na skutek rozdzwieku pomiędzy stawianymi celami kulturowymi a możliwościami ich realizacji

⁵⁵ M. Felson, R.V. Clarke, *Opportunity Makes the Thief. Practical Theory for Crime Prevention*, Home Office, London 1998, s. 6.

⁵⁶ K. Pawełek, *Rola czynników sytuacyjnych w genezie przestępczości*, [w:] F. Kozaczuk (red.), *Zachowania przestępcze. Przyczyny i zapobieganie*, Rzeszów 2010, s. 124.

⁵⁷ Przez większość autorów poglądy Durkheima omawiane są łącznie z koncepcją Mertona w ramach teorii anomii (kierunek strukturalny) jednakże spotkać się można również z kwalifikacją koncepcji Durkheima w ramach tzw. kierunku kontroli społecznej. Por. A. Siemaszko, *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, Warszawa 1993; J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 107-112.

⁵⁸ E. Durkheim, *Zasady metody socjologicznej*, Warszawa 2000, *passim*.

zgodnie z przyjętymi normami. Autor wyróżnia pięć typów adaptacji jednostki do tego typu dysharmonii: konformizm, rytualizm, innowacja, wycofanie się, bunt⁵⁹. Wydaje się, iż sprawcy przestępstw z nienawiści wpisują się w ostatni typ polegający na odrzuceniu zarówno dotychczasowych celów kulturowych jak i środków do ich realizacji przy jednoczesnym manifestowaniu potrzeby wprowadzenia nowego ładu społecznego, zarówno celów jak i środków. Przestępstwo może być traktowane instrumentalnie dla zaprezentowania swoich poglądów polityczno-społecznych.

2.6. Teoria zróżnicowanych powiązań Edwina H. Sutherlanda

Na koncepcję E.H. Sutherlanda znaczny wpływ wywarła szkoła chicagowska (symboliczny interakcjonizm, badania ekologiczne)⁶⁰. Autor zakładał, iż zachowanie przestępcze jest zachowaniem normalnym, wyuczonym w takim samym procesie jak inne wzorce zachowań. Społeczeństwo natomiast zorganizowane jest w części wokół norm prawnych, a w części wokół wartości przestępczych, co jest powodem konfliktu kulturowego. Kontakt jednostki z nieprzestępczymi i przestępczymi wzorami zachowań powoduje internalizację tych wzorców. Przystawanie ich odbywa się w procesie komunikowania się z innymi osobami, przy czym komunikacja ta może mieć charakter werbalny lub niewerbalny. Szczególną rolę w kreowaniu wzorców zachowań upatrywał Sutherland w grupach pierwotnych (rodzina, rówieśnicy, sąsiedzi). Przestępstwo jest efektem nadwyżki wzorców przestępczych nad nieprzestępczymi i wykształcenia się postawy nonkonformistycznej wobec prawa. Pod pojęciem „nadwyżki” rozumieć należy nie tylko ilość wzorców, lecz także czas trwania i częstotliwość. Uczenie się zachowań przestępnych obejmuje uczenie się technik popełniania przestępstw oraz specyficznego ukierunkowania motywów, dążeń, racjonalizacji i postaw. Przestępczość jest zatem wynikiem transmisji kulturowej negatywnych wzorców⁶¹. W odniesieniu do przestępstw z nienawiści niewątpliwie uznać należy rolę internalizacji stereotypów, postaw nietolerancji, niechęci i nienawiści prezentowanej zwłaszcza przez wskazane grupy pierwotne (rodzina, rówieśnicy) w genezie zachowań przestępnych.

Rozwinięcie koncepcji Sutherlanda stanowi teoria zróżnicowanej (dyferencjalnej) identyfikacji D. Glasera. Zgodnie z tą koncepcją jednostka internalizuje wzory zachowania przestępczego wówczas, gdy zaczyna naśladować zachowanie jakiejś innej osoby lub grupy społecznej rzeczywistej lub wyobrażonej. Zatem jednostka potencjalnie kryminalna staje się jednostką przestępczą, gdy identyfikuje się z inną jednostką przestępczą lub grupą

⁵⁹ R.K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, Free Press, New York 1957, passim.

⁶⁰ W polskiej literaturze kryminologicznej analizę teorii Sutherlanda przeprowadzono w: A. Siemaszko, *Społeczna geneza przestępczości. Wokół teorii zróżnicowanych powiązań*, Warszawa 1979 oraz A. Siemaszko, *Teoria zróżnicowanych powiązań a koncepcja naznaczenia społecznego. Podejście konkurencyjne czy komplementarne?*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1979, nr 9, s. 51-69.

⁶¹ B. Holynt, *Kryminologia. Podstawowe problemy*, Warszawa 1977, s. 204-207.

odniesienia. Osobowe wzorce postępowania mogą być zaczerpnięte zarówno od innych jednostek jak i z literatury lub filmu⁶². Koncepcja ta stanowi wyraźne odniesienie do poglądów Gabriela Tarde i jego teorii naśladownictwa. Według tego autora przejawem naśladownictwa w społeczeństwie jest moda. Niewątpliwie istnieją środowiska, w których prezentowanie np. poglądów rasistowskich, antysemickich, nacjonalistycznych, szowinistycznych uznawane jest za modne⁶³. Ideologią taką kierują się prawicowe organizacje ekstremistyczne np. Narodowe Odrodzenie Polski, Obóz Narodowo-Radykalny, Młodzież Wszechpolska oraz członkowie subkultury skinhead.

2.7. Teoria technik neutralizacji Greshama M. Sykesa i Davida Matzy

Koncepcja ta dotyczy argumentacji stosowanych przez sprawców przestępstw dla usprawiedliwienia zachowań przestępnych. Ze względu na fakt, iż argumentacje takie sprawca musi przyswoić i nauczyć się nimi posługiwać, teorię tą zalicza się do grupy teorii uczenia się zachowań przestępnych. Stanowi ona egzemplifikację tezy Sutherlanda, iż gdy zachowanie przestępne jest wyuczzone, to uczenie obejmuje również specyficzne ukierunkowanie dążeń, motywów oraz racjonalizacji postaw. Autorzy tej koncepcji odrzucili teorie subkultur z argumentacją, że młodzież internalizuje w procesie socjalizacji właściwe wzorce norm i wartości, ale znajduje usprawiedliwienie swojego postępowania niezgodnego z tymi normami. Sprawca ma świadomość naganności czynu, lecz potrafi wskazać okoliczności wyłączające działanie norm, co w jego świadomości pozwala na ekskulpację i pozbycie się poczucia winy⁶⁴. G.M. Sykes i D. Matza wskazali na następujące techniki neutralizacji:

- zaprzeczenie odpowiedzialności (sprawca powołuje się na popełnienie przestępstwa w wyniku niezawinionego przez siebie zbiegu okoliczności, w sytuacji bez wyjścia),
- zaprzeczenie bezprawia (sprawca utrzymuje, że jego działanie nie wyrządziło krzywdy lub jest ona znikoma bądź przyjmuje ono postać prywatnego rozrachunku z poszkodowanym),
- zaprzeczenie ofiary (sprawca usprawiedliwia się twierdzeniem, że poszkodowany zasłużył sobie na takie potraktowanie lub się do niego przyczynił),
- potępienie potępiających (sprawca jest przekonany, że osoby potępiające i krytykujące jego czyn same postępują jeszcze gorzej),

⁶² D. Glaser, *Criminality Theories and Behavioral Images*, „American Journal of Sociology” 1956, nr 5, s. 433-444.

⁶³ M.S. Wilson Vine, *Gabriel Tarde*, [w:] H. Manheim (red.), *Pioneers in Criminology*, London 1973, s. 292-304.

⁶⁴ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 124-125.

- powołanie się na wyższe racje (sprawca odwołuje się do wyższych racji, ocenia swój czyn w kategorii poświęcenia jednego dobra dla innego)⁶⁵.

Niewątpliwie koncepcja Sykesa i Matzy nie ma charakteru ogólnej teorii wyjaśniającej etiologię przestępczości, lecz raczej stanowi zobrazowanie psychospołecznego procesu ułatwiającego popełnianie przestępstw. Sprawcy przestępstw z nienawiści często bronią się podnosząc, iż popełniane przez nich czyny nie powodują krzywdy fizycznej, poszkodowani zasłużyli na takie traktowanie lub przestępstwo zostało popełnione dla dobra większości w społeczeństwie. Techniki neutralizacji mają zatem na celu samousprawiedliwienie sprawcy w celu uniknięcia dysonansu poznawczego związanego z popełnieniem czynu przestępnego. W przypadku przestępstw z nienawiści wydaje się, że najczęstszą reakcją sprawcy jest twierdzenie, że przestępstwo nie wyrządziło znacznej szkody lub ofiara sama swoim zachowaniem przyczyniła się do popełnionego przestępstwa.

2.8. Teorie podkultur

Pod pojęciem teorii podkultur rozumieć należy zbiór wielu koncepcji takich autorów jak F.W. Thrasher, W.B. Miller, A.K. Cohen, R.A. Cloward i L.E. Ohlin, D. Matza, M.E. Wolfgang i F. Ferracuti. Thrasher swoją teorię podkultury przestępczej oparł na charakterystycznym dla chicagowskiej szkoły socjologicznej pojęciu dezorganizacji społecznej. Oznacza ono rozluźnienie więzi społecznych prowadzące do załamania się kontroli społecznej. Zjawisko to występuje zwłaszcza na obszarach zamieszkałych przez mniejszości narodowe, etniczne, religijne, imigrantów. Występujący tam chaos normatywny zwiększa prawdopodobieństwo wystąpienia zachowań o charakterze przestępczym. W takich realiach tworzą się i funkcjonują młodzieżowe grupy podkulturowe⁶⁶.

Koncepcja zaproponowana przez Millera zakłada, iż istnienie podkultur młodzieżowych jest wynikiem tradycji kulturowych warstw niższych. Ta grupa społeczna wytworzyła wartości, standardy zachowania, wzorce osobowe odbiegające od tych propagowanych przez warstwy wyższe i średnie. W tym środowisku aprobatę znajdują takie wartości jak: twardość, spryt, emocje, autonomia, kłopoty. Podkultura daje młodzieży poczucie przynależności oraz możliwości realizacji swoich aspiracji⁶⁷.

Również w teorii Cohena podkultury przestępcze są zjawiskiem charakterystycznym dla młodzieży z warstw niższych. Autor ten odwołuje się do mertonowskiego pojęcia „kulturowo określonych celów” i głosi pogląd, iż młodzież z warstw niższych chciałaby osiągać owe cele, lecz przegrywają konfrontacje z przedstawicielami warstw wyższych. Takie zablokowanie

⁶⁵ G.M. Sykes, D. Matza, *Techniques of Neutralization. A theory of Delinquency*, „American Sociological Review” 1957, vol. 22, s. 664-670.

⁶⁶ F.W. Thrasher, *The Gang*, University of Chicago Press, Chicago 1960, passim.

⁶⁷ W.B. Miller, *Lower Class Culture as a Generating Milieu of Gang Delinquency*, „Journal of Social Issues” 1958, vol. 14, s. 5-19.

możliwości awansu społecznego rodzi frustrację. Młodzież szuka rozwiązania w odwróceniu wartości klasy średniej i zachowaniach przeciwnych od społecznie akceptowanych (negatywizm). Działania takie możliwe są w ramach podkultur młodzieżowych⁶⁸.

Koncepcja podkultur przestępczych zwana również teorią zróżnicowanych możliwości prezentowana przez Clowarda i Ohlina stanowi połączenie teorii Mertona i Sutherlanda. Autorzy ci głoszą pogląd, iż cechą wszystkich warstw społecznych jest dążenie do awansu społecznego. Podkultury tworzą się natomiast w sytuacji niemożliwości realizacji aspiracji w sposób legalny. O tym czy jednostka dąży do osiągnięcia „kulturowo określonych celów” za pomocą środków legalnych bądź nielegalnych decyduje dostęp do wzorców zachowania. Autorzy ci wyróżnili trzy rodzaje podkultur: przestępczą, konfliktu, wycofania się⁶⁹.

Teoria dryfu Matzy ukształtowała się z negacji wcześniejszych koncepcji podkultur. Twierdził on, iż nie ma zasadniczych różnic między młodzieżą z podkultur a resztą młodzieży. Ponadto za błędny uważał pogląd immanentnego związku subkultur z klasami niższymi. Także popełnianie przestępstw nie jest nieuniknionym następstwem przynależności do podkultury. Według Matzy przestępstwo popełniane jest wówczas, gdy jednostka racjonalizuje sobie zachowanie przestępne i znajdzie dla niego usprawiedliwienie⁷⁰.

Koncepcja podkultury przemocy Wolfganga i Ferracutiego ujmuje agresję jako zachowanie wyuczone. Zdaniem autorów podkultura przemocy jest fragmentem kultury dominującej. Różnica polega jedynie na stosunku jednostek do zachowań agresywnych polegający braku barier wobec jej stosowania, a co za tym idzie poczucia winy. Pozwala to członkom podkultury na swoistą neutralizację. Autorzy wskazują ponadto na zdecydowanie częstszy udział w podkulturze przemocy przedstawicieli warstw niższych⁷¹.

Przedstawione powyżej teorie podkultur skonstatować można stwierdzeniem, iż nie dają one jednoznacznej odpowiedzi na pytanie o genezę przestępstw z nienawiści. W każdej z nich można jednak dostrzec pewne wskazania co do etiologii badanego zjawiska. Prawdopodobieństwo wystąpienia przestępstw z nienawiści zwiększają takie fakty społeczne jak: załamanie się kontroli społecznej na skutek zaniku więzi społecznych, występowanie w grupie społecznej wzorców i standardów zachowania związanych z postawą nietolerancji i nienawiści, frustracja wywołana brakiem możliwości awansu społecznego i realizacji aspiracji, niemożliwość osiągnięcia kulturowo wyznaczonych celów za pomocą legalnych środków, racjonalizacja i usprawiedliwienie zachowań przestępnych. Nie ulega wątpliwości,

⁶⁸ A.K. Cohen, *Delinquent Boys. The Culture of the Gang*, Free Press, New York 1955, passim.

⁶⁹ R.A. Cloward, L.E. Ohlin, *Delinquency and Opportunity*, Free Press, Glencoe 1960, passim.

⁷⁰ D. Matza, *Delinquency and Drift*, Transaction Publishers, New York 1964, passim.

⁷¹ M.E. Wolfgang, F. Ferracuti, *The Subculture of Violence. Toward an Integrated Theory in Criminology*, Travistock, London 1967, passim.

że przestępstwa z nienawiści dokonywane są przez członków grup podkulturowych związanych z ideologią rasistowską, antysemicką, nacjonalistyczną, szowinistyczną. Grupy takie noszą niewątpliwie znamiona podkultur przemocy.

2.9. Teoria konfliktu kultur Thorstena Sellina i konfliktu grupowego George'a B. Volda

Koncepcje te stanowią próbę zastosowania teorii konfliktu społecznego do wyjaśnienia etiologii przestępczości⁷². Samo pojęcie konfliktu grupowego wprowadził w XIX w. G. Simmel, który głosił, iż człowiek jest istotą grupową, a jej życie jest elementem i jednocześnie produktem związków grupowych. Społeczeństwo zaś stanowi zbiór grup znajdujących się w dynamicznej równowadze przeciwstawnych interesów grupowych. Społeczeństwo znajdujące się w stanie homeostazy czyli równowagi umożliwiającej prawidłowe funkcjonowanie, rozbijane jest przez wewnętrzne antagonizmy i konflikty grupowe. Grupy kształtują się, gdy jednostki posiadają wspólne interesy i potrzeby, których zaspokojenie możliwe jest w wyniku wspólnych działań. Natomiast konflikt pomiędzy grupami zachodzi wówczas, gdy ich interesy stają się konkurencyjne. W efekcie grupy muszą być gotowe do obrony swoich interesów przed innymi grupami. Podstawą funkcjonowania grupy jest lojalność jej członków w stosunku do grupy. Konflikty międzygrupowe umacniają natomiast więzi wewnątrzgrupowe⁷³. Zgodnie z prawem Simmla-Cosera istnienie negatywnej grupy odniesienia powoduje umocnienie wewnętrznej spójności zwalczających się nawzajem grup niezależnie od faktu czy zagrożenie jest racjonalne, czy irracjonalne⁷⁴.

Teoria konfliktu kultur wykształciła się na gruncie krytyki konsensualnego modelu społeczeństwa. Zdaniem Th. Sellina konflikt kulturowy grup etnicznych wynika z wykształcenia w ich obrębie odmiennych różnych, często wzajemnie sprzecznych norm postępowania. Zjawisko to zaostrza się w wyniku żywiołowych migracji i związanej z tym różnorodności etnicznej, narodowej, religijnej, kulturowej. Konflikt ten nasila się, gdy któraś z grup zdobywa wpływy i według swoich norm kształtuje normy prawne⁷⁵. Autor ten zwracał również uwagę, iż przedmiotem badań kryminologicznych powinna być norma zachowania a nie norma prawna, gdyż te jako narzędzia wymuszania konformizmu jednostek są zmienne w kontekście czasowym i geograficznym. Istotnym elementem koncepcji Sellina jest potencjał oporu normy. Zgodnie z tym poglądem o istotności normy zachowania można wnioskować na podstawie

⁷² A. Siemaszko, *Dewiacja w perspektywie konfliktu kultur*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1984, t. 15, s. 21-44.

⁷³ J.R. Lilly, F.T. Cullen, R.A. Ball, *Criminological Theory. Context and Consequences*, SAGE Publications, Thousand Oaks 2002, s. 128.

⁷⁴ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002, s. 216.

⁷⁵ Th. Sellin, *Culture and Crime*, The Social Science Research Council, New York 1938, passim; J.R. Lilly, F.T. Cullen, R.A. Ball, *Criminological Theory...*, s. 130.

sankcji za jej naruszenie. Sankcja ta stanowi barierę przed naruszeniem normy. Wysokość sankcji świadczy o poziomie oporu grupy przeciwko naruszaniu normy zachowania. Jednocześnie, aby jednostka stosowała się do normy, opór grupy przeciwko naruszeniom normy musi być przez jednostkę uświadomiony i odczuwany. Jeżeli jednostka nie ma informacji o normie lub nie odczuwa oporu grupy związanego z naruszeniem, to brak będzie bariery przed jej złamaniem⁷⁶.

Przenosząc powyższe rozważania na grunt przestępstw z nienawiści stwierdzić można, że normy sankcjonujące je są nieskuteczne ze względu na niskie sankcje, brak społecznej świadomości co do karalności takich zachowań oraz nieodczuwanie przez sprawców negatywnej reakcji ze strony społeczeństwa. W ujęciu Sellina społeczeństwo stanowi konglomerat zróżnicowanych nacji, kultur, religii i grup, które hołdują odmiennym wartościom oraz przestrzegają innych norm postępowania. Społeczeństwo postindustrialne jest zatem heterogeniczne. Nakładanie się różnorodnych kultur i ich wartości generuje liczne pola konfliktów, chaos i dezorientację. Zachowania uznawane w jednej grupie społecznej za dewiacyjne mogą być akceptowane w innej. We wspólnej przestrzeni zderzają się odmienne kodeksy kulturowe. Konflikt eskaluje, gdy jedna grupa za pomocą przemocy próbuje narzucić swoje zasady innej grupie. Mniejszość zamieszkała na obszarze zdominowanym przez większość integruje się wobec wyobrażonego nawet zagrożenia ze strony większości⁷⁷.

Zdaniem G.B. Volda konflikt grupowy rozgrywa się w kontekście reform politycznych, zarządzania gospodarką, interesów związków zawodowych, problemów etnicznych i rasowych. Przestępstwo natomiast jest efektem naturalnej i normalnej reakcji ludzi walczących o utrzymanie dotychczasowego stylu życia. Wystąpienie konfliktu interesów skutkuje mobilizacją jednej grupy przeciwko drugiej. Jednocześnie obie strony poszukują wsparcia państwa dla obrony swoich praw i ochrony interesów. Grupa, która potrafi przekonać do swoich racji większość parlamentarną i zapewnić sobie jej poparcie, może liczyć na korzystny dla siebie kształt ustawodawstwa. Szczególnym przejawem takiej protekcji jest kryminalizacja określonych zachowań zagrażających grupie⁷⁸. W praktyce demokratycznego, pluralistycznego państwa przejawia się to w lobbowaniu grup mniejszościowych na rzecz zapewnienia sobie prawnokarnej ochrony przed przestępstwami z nienawiści. Istotnym elementem tej teorii jest bowiem ujęcie istoty przestępstwa. Składają się na nie cechy samego przestępstwa oraz jego ocena gdyż bez negatywnej oceny i idącym za tym zakazem prawnym podobne czyny mogą pozostać bezkarne. W świetle tej teorii czynnikiem kryminogennym są rozsadzające organizację społeczną konflikty

⁷⁶ A. Siemaszko, *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, Warszawa 1993, s. 78-85.

⁷⁷ P. Chlebowicz, *Wielokulturowość europejska z perspektywy kryminologicznej*, [w:] B. Sitek, G. Dammacco, M. Sitek, J.J. Szczerbowski (red.), *Prawo do życia a jakość życia w wielokulturowej Europie*, Olsztyn-Bari 2007, s. 342-346.

⁷⁸ G.B. Vold, T.J. Bernard, J.B. Snipes, *Theoretical Criminology*, Oxford University Press, New York-Oxford 1998, passim; J.R. Lilly, F.T. Cullen, R.A. Ball, *Criminological Theory. Context and Consequences*, SAGE Publications, Thousand Oaks 2002, s. 131-139.

grupowe. W konflikty te angażują się jednostki posiadające zinternalizowaną identyfikację z własną grupą, lojalność i konformizm wobec niej⁷⁹.

2.10. Teoria społecznego uczenia się Alberta Bandury

Wywodząca się z behawioryzmu psychologiczna koncepcja A. Bandury nie jest wprawdzie teorią *stricte* kryminologiczną, ale jej założenia można wykorzystać w procesie analizy przyczyn przestępczości⁸⁰. Autor ten stoi na stanowisku, iż przyczyny ludzkich działań poszukiwać należy nie tylko w cechach osobowości i ogólnych dyspozycjach motywacyjnych jednostki (teorie antropologiczne i psychologiczne) lub w konfiguracjach bodźców środowiskowych i systemów wzmocnień (teorie socjologiczne). Głoszony pogląd o determinizmie zwrotnym (wzajemnym) przyczyn zachowań człowieka dopatruje się we wzajemnej interakcji determinant osobowych i środowiskowych. Według Bandury uczenie się odbywa się poprzez konsekwencje zachowania oraz przez modelowanie. Szczególną rolę przypisuje autor uczeniu obserwacyjnemu czyli modelowaniu społecznemu. W ten sposób jednostka przyswaja wiedzę o normach i wartościach przyjętych w społeczności. Odróżnić należy jednak modelowanie od naśladownictwa czyli pasywnego, wiernego, bezwiednego imitowania gotowych wzorców. Modelowanie może nastąpić zarówno na skutek własnych doświadczeń jak i doświadczeń zastępczych (obserwacji zachowań innych). W tym ujęciu następstwa działań jednostki wywierają wpływ na jej dalsze zachowanie dopiero po wykryciu kontyngencji czyli reguł zależności obowiązujących w społeczeństwie. Człowiek może wówczas dostosować się do nich lub świadomie je łamać, jeśli taka jest jego ideologia. Oprócz zewnętrznego systemu kar i nagród istotną rolę odgrywają również wewnętrzne mechanizmy regulacji. Zdaniem Bandury ten system samoregulacji może być w pewnych okolicznościach wyłączany np. poprzez spychanie odpowiedzialności na innych bądź dehumanizacja ofiary, co obniża wewnętrzne standardy moralne. Własne reakcje mentalne stają się częścią środowiska, w którym żyje człowiek i które wyznacza jego kolejne zachowania⁸¹. Zatem, aby wystąpiło zachowanie przestępne, jednostka musi zaobserwować i zapamiętać takie zachowanie. Informacji dostarcza rodzina, grupa koleżeńska, otoczenie sąsiedzkie, środki masowego przekazu. Koncepcja społecznego uczenia się wyjaśnia psychospołeczne determinanty zachowania się wobec zjawiska przestępczości. Schemat modelowania poprzez doświadczenia własne i innych pozwala zrozumieć założenia prewencji indywidualnej i generalnej.

W obszarze przestępstw z nienawiści schemat ten obrazuje rolę, jaką w genezie tych przestępstw odgrywają takie zjawiska jak: społeczne przyzwolenie na nietolerancję i nienawiść oraz brak właściwej reakcji organów

⁷⁹ L. Lernell, *op. cit.*, s. 191.

⁸⁰ A. Siemaszko, *Zastosowanie teorii uczenia się w wyjaśnianiu zachowań dewiacyjnych*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1976, t. 5, s. 123-140.

⁸¹ A. Bandura, *Teoria społecznego uczenia się*, Warszawa 2007, *passim*.

ścigania i wymiaru sprawiedliwości. Niezwykle celną wydaje się w tym kontekście uwaga jednego z twórców francuskiej szkoły ekologicznej w kryminologii A. Lacassagne, iż „społeczeństwa mają takich przestępców na jakich zasługują”⁸². Społeczeństwo nie reagujące lub wręcz aprobujące postawy nietolerancji i nienawiści musi się liczyć z występowaniem przestępstw z nienawiści. Bandura wskazuje ponadto, iż postawa sprawcy odmawiająca ofierze równego statusu, zepchnięcie jej do roli jednostki niższej kategorii pozwala na pozytywną ocenę własnego zachowania oraz wyzbycie się poczucia winy.

Istotny wkład w wyjaśnienie przyczyn antyspołecznej agresji młodzieży wniosły badania A. Bandury i R.H. Waltersa oraz sformułowana przez nich teoria społecznego uczenia się zachowań agresywnych⁸³. Szczególna wartość tych spostrzeżeń wynika z faktu, iż dotyczą jednostek z rodzin nierozbitych, zintegrowanych, niezdemoralizowanych, z dobrą sytuacją ekonomiczną, niewchodzących w konflikty z prawem.

2.11. Dorobek polskiej myśli kryminologicznej

W polskiej literaturze kryminologicznej z zakresu teorii etiologii przestępczości zwraca uwagę koncepcja zaproponowana przez A. Podgóreckiego. Opiera się ona na hipotezie trójstopniowego działania norm społecznych. Owymi trzema zmiennymi wpływającymi na kształtowanie postaw i zachowań dewiacyjnych oraz pojawianie się zjawisk przestępczych są: zmienne ustrojowe, podkultura i zmienne osobowościowe. Jako zmienną ustrojową rozumie autor urząd społeczno-gospodarczy danego państwa. Wpływ podkultury może być pozytywny, neutralny lub negatywny. Do zmiennych osobowościowych zaliczyć należy: poczucie zagrożenia, brak zaangażowania w pracę, negatywny obraz własnej osoby, postawę instrumentalną, indywidualistyczną postawę etyczną, postawę antyafiliacyjną⁸⁴. Urząd społeczno-gospodarczy generuje sytuacje i czynniki kryminogenne, lecz przestępstwa popełniają jednostki, które internalizują sprzeczne z prawem normy podkulturowe bądź których osobowość ukształtowała się w kierunku naruszania prawa⁸⁵. Wydaje się, iż osobowościowe czynniki kryminogenne przedstawione przez Podgóreckiego w połączeniu z negatywnym wpływem podkultury (np. skinhead, chuliganów stadionowych) oraz niedomaganiem ustroju społeczno-gospodarczego odgrywać mogą istotną rolę w kryminogenezie przestępstw z nienawiści.

Interesującą próbą analizy czynników kryminogennych jest koncepcja A. Marka. Odwołując się do poglądów Sutherlanda wskazuje on na rolę

⁸² L. Lernell, *op. cit.*, s. 204.

⁸³ A. Bandura, *Aggression*, Englewood Cliffs, New York 1973, *passim*; A. Bandura, R.H. Walters, *Agresja w okresie dorastania*, Warszawa 1968, *passim*.

⁸⁴ A. Podgórecki, *Patologia życia społecznego*, Warszawa 1969, *passim*.

⁸⁵ A. Marek, *Prawo...*, s. 53.

socjalizacji jednostki ludzkiej i ukształtowania postaw wobec norm prawnych, moralnych, etycznych. Wzorce te czerpane są z domu rodzinnego, szkoły, grupy rówieśniczej, środowiska pracy. W efekcie kształtuje się postawa nakierowana na zachowania zgodne lub niezgodne z prawem. Autor ten podkreśla, iż poszanowanie prawa dotyczy podstawowych norm i systemu prawnego rozumianego jako całość a nie poszczególne przepisy, których jednostka znać nie musi. Przesłębstwa popełniają zatem osoby, które wykształciły w toku socjalizacji negatywną postawę wobec prawa. Osoby o postawie legalistycznej również mogą popełniać przestępstwa, gdy zachodzi konflikt pomiędzy ich potrzebami i interesami a normami prawnymi. Popelnianiu przestępstw sprzyjają propagowane szczególnie przez grupy podkulturowe usprawiedliwienia, uzasadnienia zachowania sprzecznego z prawem. Racjonalizacje te są silniejsze, gdy poparte są aprobatą danej grupy społecznej. Ponadto autor ten nawiązuje do koncepcji anomii Durkheima i Mertona. Przesłębczność nasila się, gdy istnieje rozdźwięk pomiędzy dominującymi w społeczeństwie normami moralnymi i obyczajowymi a normami prawa. Ponadto ma na nią wpływ obiektywna dysfunkcyjność systemu społecznego, w szczególności blokada możliwości realizacji potrzeb w sposób legalny⁸⁶. W obszarze kryminogenezy przestępstw z nienawiści szczególnie trafne wydają się spostrzeżenia o wpływie ukształtowanej w toku socjalizacji negatywnej postawy wobec prawa, usprawiedliwieniach zachowań przestępnych wysuwanych przez grupy podkulturowe oraz rozdźwięku pomiędzy zwyczajowym przyzwoleniem na nietolerancję i dyskryminację, a normami prawnokarnymi.

2.12. Rola czynników biopsychologicznych w etiologii przestępstw z nienawiści

W literaturze kryminologicznej sformułowano pojęcia „czynników biopsychicznych”⁸⁷ oraz „biologicznych czynników pośrednich”⁸⁸ odgrywających rolę w genezie przestępstw. Rozważania dotyczące czynników biopsychicznych (biopsychologicznych) poprzedzić należy ogólną uwagą, iż mające niemal 150 lat tradycji badania cech biologicznych (somatycznych) nie doprowadziły do wskazania jednej lub kilku cech, których występowanie determinowałoby osobowość przestępczą (aspoleczną). Wskazuje się jednocześnie, że koncepcje genetyczne mogą powodować niebezpieczeństwo utrwalania fałszywych stereotypów i socjotechnicznej manipulacji opinią publiczną⁸⁹. W świetle dorobku genetyki wykluczającej możliwość transmisji tendencji do określonych zachowań

⁸⁶ *Ibidem*, s. 53-54.

⁸⁷ Por. K. Ostrowska, D. Wójcik, *Teorie kryminologiczne*, Warszawa 1986.

⁸⁸ Por. A. Gaberle, *Patologia społeczna*, Warszawa 1993.

⁸⁹ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 102-103.

absolutnie zakwestionować należy deterministyczne koncepcje wrodzonych skłonności przestępczych⁹⁰.

Przyjąć zatem należy, iż czynniki biologiczne, o charakterze somatycznym, same w sobie nie powodują wystąpienia zachowań przestępnych, lecz mogą jedynie zwiększać szanse ich pojawienia się poprzez korelację i wzmocnienie czynnikami psychologicznymi. Czynniki socjologiczne (środowiskowe) mogą natomiast być swoistym katalizatorem lub neutralizatorem aberracji biopsychologicznych.

W toku rozwoju nauki kryminologii wielokrotnie formułowano teorie bezpośrednio odwołujące się do zmiennych biologicznych. Zalicza się do nich koncepcje antropologiczne (C. Lombroso), koncepcje dziedziczenia skłonności do zachowań społecznych (H.H. Goddard), nieprawidłowości układu chromosomalnego (P. Jacobs), zaburzeń funkcjonowania ośrodkowego układu nerwowego (P. Zimbardo, F. Ruch), zaburzeń biochemicznych (zmiany hormonalne, endokrynologiczne, hipoglikemia, alergia mózgu). Wśród teorii kładących nacisk na cechy psychiczne wymienia się natomiast koncepcje konstytucjonalno-typologiczne (Hipokratesa, E. Kretschmera, H.J. Eysencka), koncepcje nieprawidłowej osobowości, koncepcje zaburzeń psychicznych (psychopatii).

Centralnym zagadnieniem nauki psychologii jest problematyka osobowości jednostki. Rozumiana jest ona jako struktura psychiczna człowieka zdeterminowana genetycznie oraz funkcjonowaniem organizmu, a w szczególności ośrodkowego układu nerwowego (OUN). Powyższe czynniki biologiczne warunkują ujawnienie się określonych cech i zjawisk psychicznych zwiększając prawdopodobieństwo ich wystąpienia. Współcześnie wymienia się cztery podstawowe czynniki biopsychiczne: charakteropatia, temperament, psychopatia, inteligencja.

Charakteropatia to zespół cech osobowości charakterystyczny dla jednostek ze zmianami struktury i funkcjonalnych właściwości OUN⁹¹. Występują na ogół w wyniku działania szkodliwego, uszkadzającego bodźca. Uszkodzenia mózgu są źródłem zaburzeń psychicznych określanych jako charakteropatie. Utrudniają one lub uniemożliwiają przystosowanie psychiczne, co powoduje dezadaptację społeczną prowadzącą do zachowań przestępnych⁹². Uszkodzenia mózgu wywołują zaburzenia socjalizacji oraz wykazują zależność z przestępstwami o charakterze agresywnym⁹³. Tego typu przestępstwem są

⁹⁰ Por. koncepcja *delinquente nato* – zbrodniarza z urodzenia autorstwa Cesare Lombroso. Krytyczną ocenę teorii biologicznych wyraził J.K. Gierowski w: J.K. Gierowski, *Psychologiczne wyznaczniki przestępczości*, [w:] J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*, Gdańsk 2000, s. 712-713.

⁹¹ Autorem pojęcia charakteropatii jest T. Bilikiewicz (T. Bilikiewicz, *Charakteropatia – organiczne zaburzenie charakteru*, „Psychiatria Polska” 1972, nr 2, s. 23-31).

⁹² J.K. Gierowski, *Psychologiczne...*, s. 714-715.

⁹³ Szerzej na ten temat w: Z. Ostriańska, B. Szamota, D. Wójcik, *Młodociani sprawcy przestępstw o charakterze chuligańskim*, Warszawa 1982 oraz J.K. Gierowski, *Motywacja zabójstwa*, Kraków 1989.

przestępstwa z art. 119 oraz 257 k.k. w formach polegających na użyciu przemocy oraz naruszeniu nietykalności cielesnej.

Temperament to zespół stałych, formalnych cech zachowania, takich jak tempo procesów psychicznych, pobudliwość, siła i szybkość reagowania. Są to przejawiające się w różnych formach działania jednostki emocje i czynności ruchowe. Jest to zatem zespół cech prawidłowo funkcjonującego układu nerwowego, które mogą sprzyjać zachowaniom aspołecznym. Najbardziej popularną koncepcją opartą na uwarunkowanych właściwościach układu nerwowego procesach pobudzania i hamowania jest teoria H. Eysencka⁹⁴.

Konkludując powyższe rozważania uznać należy, iż nie jest możliwe wskazanie jednej teorii holistycznie wyjaśniającej etiologię przestępstw z nienawiści. Eksplanacji tego wieloaspektowego zjawiska można dokonać zestawiając liczne czynniki kryminogenne przedstawione w analizowanych teoriach nurtu pozytywistycznego i antynaturalistycznego. W odwiecznym sporze dotyczącym przewagi czynników biopsychologicznych lub socjologicznych w przypadku przestępstw z nienawiści można postawić tezę, iż dominują środowiskowe uwarunkowania tego typu przestępczości. Z pewną ostrożnością przyjąć można, iż to właśnie wpływ społeczeństwa w połączeniu z pewnymi negatywnymi cechami osobowości leży u źródeł tej patologii. Wpływ czynników biologicznych (somatycznych) wydaje się mniej istotny. Zarys koncepcji własnej jest zatem próbą podjęcia stworzenia wyjaśnienia etiologii przestępstw z nienawiści opartej na syntezie i krytycznej analizie teorii kryminologicznych relewantnych w tym zakresie. W świetle powyższych rozważań postawić można tezę, iż na wystąpienie zachowań patologicznych o charakterze przestępstw z nienawiści wpływają takie czynniki jak: uleganie psychologii tłumu, frustracja wywołana obecnością w społeczności jednostek odmiennych, zaburzenia osobowości o charakterze dys socjalnym i psychopatologicznym oraz związane z obniżonym krytycyzmem i zaburzeniami popędowymi, relacje demograficzno-kulturowe, brak poszanowania powszechnie akceptowanych norm etyczno-moralnych, internalizacji stereotypów oraz postaw nietolerancji, niechęci i nienawiści, aprobowanie wzorców podkultury przemocy, konflikty międzygrupowe, społeczne uczenie się zachowań agresywnych, przyzwolenie społeczne na nietolerancję i dyskryminację mniejszości.

3. Przestępstwa z nienawiści a inne kryminologiczne kategorie przestępstw

Jak już zostało wskazane, przestępstwa z nienawiści nie zostały wyodrębnione jako kategoria przestępstw w ujęciu kodeksowym (w jednym rozdziale Kodeksu karnego). Rozważenia wymaga natomiast kwestia czy nie jest uzasadnione uznanie ich za odrębną kryminologiczną kategorię przestępstw.

⁹⁴ H.J. Eysenck, *Crime and Personality*, Routledge, London 1964, passim.

Implikuje to konieczność rozważenia stosunku tej ewentualnej nowej grupy przestępstw do kategorii dotychczas ugruntowanych w literaturze kryminologicznej. Szczególna relacja zachodzi pomiędzy przestępstwami z nienawiści, a przestępstwami z użyciem przemocy (przestępstwami agresywnymi), a także w relacji z przestępczością kryminalną oraz przestępczością zorganizowaną⁹⁵.

3.1. Przestępstwa z nienawiści a przestępstwa z użyciem przemocy

W naukach penalnych ukształtowała się kategoria kryminologiczna przestępstw z użyciem przemocy (ang. - *violent crime*, niem. - *Gewaltkriminalität*)⁹⁶. Już na wstępie poddać należy pod wątpliwość zasadność tego określenia⁹⁷.

Pojęcia przemocy i agresji rozpatrywać należy na kilku płaszczyznach: prawnej, kryminologicznej, psychologicznej. Przemoc w ujęciu językowym to „siła przeważająca czyjąś siłę, fizyczna przewaga wykorzystywana do czynów bezprawnych dokonywanych na kimś, czyny bezprawne dokonane z użyciem fizycznego przymusu, gwałt”⁹⁸. Na gruncie kryminologicznym za przemoc uznaje się „rzeczywiste użycie siły fizycznej wobec człowieka lub groźbę jej użycia, jeśli zamiar sprawcy obejmuje spowodowanie szkód fizycznych w postaci śmierci lub uszkodzenia ciała, bez względu na to, czy działanie sprawcy stanowiło cel sam w sobie, czy też miało charakter instrumentalny”⁹⁹. Przemoc jest również pojęciem języka prawnego, gdyż stanowi ona ustawowe znamię pewnych typów przestępstw¹⁰⁰.

⁹⁵ Jak podnosi W. Pływaczewski, przestępstwa z nienawiści mogą również pozostawać w relacjach np. z przestępczością przeciwko dziedzictwu kulturowemu i naturalnemu. Zob. W. Pływaczewski, *Zawłaszczanie przestrzeni przyrodniczej i kulturowej – uwagi na tle zjawiska dewastacji krajobrazu*, [w:] W. Pływaczewski, B. Gadecki (red.), *Ochrona dziedzictwa kulturowego i naturalnego. Perspektywa prawna i kryminologiczna*, Warszawa 2015, s. 24 oraz W. Pływaczewski, *Turystyka i jej wpływ na zanieczyszczenie środowiska*, [w:] W. Pływaczewski, Sz. Buczyński (red.), *Gospodarka odpadami. Problematyka prawna i ekokryminologiczna*, Olsztyn 2013, s. 100.

⁹⁶ W literaturze niemieckojęzycznej spotkać można się z również z pojęciem „kryminologii przemocy”. Por. H.J. Schneider, *Kryminologie der Gewalt*, S. Hirzel Verlag Stuttgart, Leipzig 1994, s. 13-21.

⁹⁷ W naukach społecznych wskazuje się, iż pojęcia „agresji” i „przemocy” są bliskoznaczne lecz wyraźnie różniane, a więc nie synonimiczne, lecz w praktyce społecznej stosuje się je zamiennie (E. Aronson, *Człowiek – istota społeczna*, Warszawa 1995, s. 197).

⁹⁸ M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, t. II, Warszawa 1979, s. 986.

⁹⁹ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 262.

¹⁰⁰ Znamię strony przedmiotowej w postaci przemocy zawierają m.in. przestępstwa z art. 118a, 119, 124, 127, 128, 153, 191, 191a, 197, 203, 224, 232, 242, 245, 246, 249, 250, 260, 264, 280, 281, 282, 289, 346 k.k. Ponadto do pojęcia przestępstwa z użyciem przemocy odwołują się przepisy części ogólnej Kodeksu karnego dotyczące m.in. środków karnych (art. 41a § 1), powrotu do przestępstwa (art. 64 § 2), warunkowego umorzenia postępowania (art. 67 § 3), obowiązków związanych z zawieszeniem wykonania kary (art. 72 § 1a), zarządzenia wykonania kary (art. 75 § 1a) oraz przy objaśnianiu wyrażeń ustawowych przestępstwa podobnego (art. 115 § 3) i handlu ludźmi (art. 115 § 22). Również prawne pojęcia znaczenia się fizycznego (art. 207, 246, 247, 352 k.k.) i czynnej napaści (art. 135, 136, 223, 345 k.k.) zaliczyć można do kryminologicznego ujęcia przemocy.

Liczne kryminologiczne definicje przemocy wskazują na dwa konstytutywne elementy. Owymi wyróżnikami jest sposób działania sprawcy oraz skutek działania. Sposób ten polegać może na rzeczywistym użyciu przemocy lub groźbie jej użycia w celu wywołania u ofiary sytuacji przymusu. Skutkiem działania jest natomiast szkoda fizyczna u ofiary w postaci śmierci lub uszkodzenia ciała. Definicja ta wyłącza z zakresu przestępstw z użyciem przemocy czyny wywołujące w ofiary skutki jedynie w sferze psychiki¹⁰¹.

Zgodnie z powyższym kryterium przestępstwa z nienawiści tylko w wąskim zakresie mogą być uznane za przestępstwa z użyciem przemocy. Sytuacja taka zachodzi w przypadku przestępstw z art. 119 lub 257 k.k., lecz tylko wówczas, gdy skutkiem zastosowania przemocy (art. 119 k.k.) lub naruszenia nietykalności cielesnej (art. 257 k.k.) jest szkoda fizyczna. Oczywiście jest, iż groźba bezprawna (art. 119 k.k.) lub publiczne znieważenie (art. 257 k.k.) nie wywołują szkód fizycznych a jedynie psychiczne. Tak samo zakwalifikować należy zastosowanie przemocy (art. 119 k.k.), w postaci realnego działania lub jego groźby, jeżeli nie spowoduje ona szkód fizycznych. Poza obszarem przestępstw z użyciem przemocy pozostaje także przestępstwo z art. 256 k.k., w którym brak znamion przemocy.

Agresja to według definicji słownikowej „zachowanie zmierzające do wyładowania niezadowolenia lub gniewu na osobach lub rzeczach; wroga, agresywna, napastliwa postawa wobec kogoś”¹⁰². Na gruncie psychologii za agresję uznaje się „czynności mające na celu zrobienie szkody i spowodowanie utraty cenionych społecznie wartości, zadanie bólu fizycznego lub spowodowanie cierpienia moralnego innemu człowiekowi”¹⁰³.

Dorobek teoretyczny nauk społecznych wskazuje na trzy główne koncepcje źródeł agresji. Teorie te traktują agresję jako instynkt (Z. Freud, K. Lorenz), jako popęd (J. Dollard, N.A. Miller, L. Berkowitz) lub jako rezultat społecznego uczenia się (A. Bandura). Wśród wyznaczników agresji czyli czynników nasilających bądź osłabiających ją wymienia się: czynniki genetyczne, prowokację, pobudzenie emocjonalne, przemoc w mediach, normy i oczekiwania społeczne¹⁰⁴.

Psychologia zachowań agresywnych wskazuje na dwa ujęcia agresji. Podejście obiektywne odnosi się do rzeczywistych skutków wywołanych danym zachowaniem. Podejście subiektywne podkreśla stan emocjonalny i wynikający z niego zamiar sprawcy. Wprowadza się również rozróżnienie na agresję jawną (działania) oraz ukrytą (myśli, wyobrażenia), lecz w obszarze zainteresowania

¹⁰¹ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 260-262. Sporna jest również kwestia kwalifikacji czynów przejawiających się przemocą wobec zwierząt (znęcanie się) oraz rzeczy (wandalizm).

¹⁰² M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. I, s. 17.

¹⁰³ A. Frączek, *Czynności agresywne jako przedmiot eksperymentalnej psychologii społecznej*, [w:] A. Frączek (red.), *Studia nad psychologicznymi mechanizmami czynności agresywnych*, Wrocław 1979, s. 13.

¹⁰⁴ J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*, t. 3, Gdańsk 2000, s. 156-161.

nauk penalnych pozostaje jedynie agresja behawioralna¹⁰⁵. Zbliżone do agresji ukrytej jest psychologiczne pojęcie „gniewu”. Jest to kategoria subiektywnych emocji towarzyszących procesom poznawczym i fizjologicznemu pobudzeniu. To doświadczenie emocjonalne powstające w wyniku interpretacji przez jednostkę zjawisk otaczającego ją świata. Ze zjawiskami agresywnymi łączy się również pojęcie „wrogości”, która jest cechą osobowości odzwierciedlającą uczucie gniewu i behawioralnej i werbalnej agresji wobec innych osób¹⁰⁶.

Agresja przyjmuje dwie główne postaci – agresji instrumentalnej i agresji ekspresyjnej (wrogiej, gniewnej, celowej, emocjonalnej). Pierwsza polega na podjęciu czynności, na skutek których ktoś lub coś doznaje krzywdy. Sama krzywda jest kosztem pośrednim wliczonym w koszty danej działalności. Przykładem tego typu agresji jest działalność zorganizowanych grup przestępczych. Drugi typ agresji polega na podjęciu czynności skierowanych wyłącznie na wyrządzenie szkody lub krzywdy przedmiotowi agresji. Jedynym celem a zarazem środkiem działania jest fizyczne zniszczenie przeciwnika poprzez zastosowanie przemocy. Działania o takim profilu charakteryzują chuliganów stadionowych oraz grupy podkulturowe¹⁰⁷. Wydaje się, iż sprawcy przestępstw z nienawiści prezentować mogą oba typy agresji. Spontaniczny atak fizyczny lub werbalny podjęty wobec napotkanego na ulicy obcokrajowca będzie miał cechy agresji celowej, natomiast zaplanowana akcja malowania na murach rasistowskich symboli w dzielnicy zamieszkałej przez mniejszość romską, nastawiona na zastraszenie i zmuszenie do migracji tej mniejszości, odpowiadać będzie typowi agresji instrumentalnej. Rozróżnienie wprowadza w tym przypadku zamiar przyświecający sprawcy.

Z pośród licznych podziałów agresji szczególnie istotne znaczenie dla wprowadzenia rozróżnienia pomiędzy przestępstwami z użyciem przemocy a przestępstwami z nienawiści ma podział na agresję fizyczną i psychiczną. Pierwsza polega na użyciu środków o charakterze fizycznym w celu wywołania szkód o takim samym charakterze. Druga ogranicza się do środków niefizycznych (werbalnych) i w związku z tym nie wywołuje szkód fizycznych. W świetle tego podziału kryminologiczne ujęcie przemocy utożsamiać można z agresją fizyczną, natomiast agresja werbalna nie mieści się w obszarze pojęciowym kryminologicznego ujęcia przemocy. Kryminologiczne pojęcie przemocy jest zatem węższe od psychologicznego pojęcia agresji i pozostaje z nim w stosunku podrzędności. W związku z powyższym kryminologiczne pojęcie przemocy mogłoby być zastąpione szerszym pojęciem agresji, lecz wobec długotrwałej, utartej praktyki stosowania (*usus*) i utrwalenia pojęcia przemocy

¹⁰⁵ Zgodnie z art. 1 § 1 k.k. „Odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto popełnia czyn (...)”. Wyraża to również łacińska paremia *cogitationis poenam nemo patitur*.

¹⁰⁶ B. Pilecka, *Agresja jako zachowanie psychologiczne*, [w:] R. Borkowski (red.), *Konflikty współczesnego świata*, Kraków 2001, s. 137.

¹⁰⁷ T. Pilch, *Agresja i nietolerancja jako mechanizmy zagrożenia ładu społecznego*, [w:] T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna*, Warszawa 1995, s. 421.

w literaturze kryminologicznej (*opinio communis doctorum*) zabieg taki nie wydaje się szczególnie uzasadniony.

Rozróżnienie pomiędzy agresją fizyczną (przemocą) a agresją werbalną statuuje *sui generis* linię demarkacyjną pomiędzy przestępstwami z użyciem przemocy a przestępstwami z nienawiści. W ujęciu tym przestępstwo z nienawiści polegające na stosowaniu groźby bezprawnej (art. 119 k.k.), propagowaniu totalitaryzmu albo nawoływaniu do nienawiści (art. 256 k.k.) lub publicznym znieważaniu (art. 257 k.k.) nie stanowi przestępstwa z użyciem przemocy. Przestępstwami z nienawiści, które jednocześnie stanowią przestępstwo z użyciem przemocy, z uwzględnieniem wcześniejszych zastrzeżeń dotyczących skutków zastosowania przemocy, są czyny z art. 119 k.k. polegające na stosowaniu przemocy oraz z art. 257 k.k. w formie naruszenia nietykalności cielesnej.

Przestępstwa z użyciem przemocy to bardzo szeroka kategoria kryminologiczna. Kryterium wyróżnienia przestępstw z użyciem przemocy jest specyficzny sposób działania sprawcy, który posługuje się przemocą. Wymierzone są one przeciwko takim dobrom jak życie, zdrowie, nietykalność cielesna. Najczęściej zalicza się do nich: przestępstwa, do których ustawowych znamion włączone jest znamię „przemocy”¹⁰⁸, przestępstwa, które w ustawowych znamionach zawierają znamię „czynnej napaści”¹⁰⁹, przestępstwa ze znamieniem „znęcania się fizycznego”¹¹⁰ oraz przestępstwa bez powyższych znamion, lecz popełnianie z użyciem przemocy w rozumieniu kryminologicznym¹¹¹.

Przedstawione relacje pomiędzy przestępstwami z nienawiści a przestępstwami z użyciem przemocy ukazują liczne podobieństwa, lecz również znaczące różnice. *Differentia specifica* obu kategorii przejawia się w sposobie działania sprawcy oraz skutkach podjętego działania. Sprawca przestępstwa z użyciem przemocy przy popełnieniu czynu posługuje się przemocą czyli agresją fizyczną. Sprawca przestępstwa z nienawiści podejmuje natomiast działania o charakterze agresywnym, obejmującym agresję fizyczną (przemoc) lub agresję werbalną (mowa nienawiści). Skutkiem przestępstwa z użyciem przemocy jest spowodowanie szkód fizycznych w postaci śmierci lub uszkodzenia ciała. Skutkiem przestępstwa z nienawiści może być zarówno szkoda fizyczna jak i uszczerbek psychiczny. Przestępstw z nienawiści nie można zatem uznać za kategorię zbieżną i pokrywającą się z przestępstwami z użyciem przemocy. W niektórych wariantach przestępstwo z nienawiści może stanowić również przestępstwo z użyciem przemocy. Ma to miejsce w przypadku przestępstwa z art. 119 k.k. popełnionego w formie stosowanie przemocy oraz

¹⁰⁸ Przestępstwa z art. 118a, 119, 124, 127, 128, 153, 191, 191a, 197, 203, 224, 232, 242, 245, 246, 249, 250, 260, 264, 280, 281, 282, 289, 346 k.k.

¹⁰⁹ Przestępstwa z art. 135, 136, 223, 345 k.k.

¹¹⁰ Przestępstwa z art. 207, 246, 247, 352 k.k.

¹¹¹ Przestępstwa z art. 148, 149, 150, 156, 157, 158, 159 k.k.

przestępstwa z art. 257 k.k. popełnionego w formie naruszenia nietykalności cielesnej.

3.2. Przestępstwa z nienawiści a przestępczość kryminalna

Najczęściej przyjmowany, najogólniejszy podział struktury przestępstw obejmuje następujące kategorie: przestępczość kryminalną, przestępczość gospodarczą, przestępczość narkotykową oraz przestępczość drogową. Klasyfikacja ta nie znajduje odzwierciedlenia w systematyce kodeksowej¹¹². Oparta jest ona na metodologii prowadzenia statystyki policyjnej. Do tej kategorii przestępstw zalicza się najczęściej takie przestępstwa jak: zabójstwo (art. 148 k.k.), uszczerbek na zdrowiu (art. 156 i 157 k.k.), bójka i pobicie (art. 158 k.k.), groźba karalna (art. 190 k.k.), zgwałcenie (art. 197 k.k.), kradzież (art. 278 k.k.), kradzież z włamaniem (art. 279 k.k.), rozbój (art. 280 k.k.), kradzież rozbójnicza (art. 281 k.k.), wymuszenie rozbójnicze (art. 282 k.k.), zniszczenie lub uszkodzenie mienia (art. 288 k.k.). Liczba stwierdzonych przestępstw kryminalnych w Polsce oscyluje w granicach 700 tys. rocznie, co stanowi ok. 70% ogółu przestępstw popełnionych w kraju¹¹³. Przestępczość kryminalna jest zatem szczególnie odczuwalna i dolegliwa dla społeczeństwa. Z pozostałymi grupami przestępstw tj. przestępczością gospodarczą, przestępczością narkotykową lub przestępczością drogową przeciętny obywatel spotyka się znacznie rzadziej.

Niekiedy jako synonim przestępczości kryminalnej stosuje się pojęcie przestępczości pospolitej. Z językowego punktu widzenia pojęcie przestępczości kryminalnej obarczone jest logiczno-językowym błędem pleonazmu. Odwołując się do łacińskiego źródłosłowa (*crimen* – przestępstwo) stwierdzić należy, iż zwrot „przestępczość kryminalna” w rzeczywistości tłumaczyć można jako „przestępczość przestępcza”.

Rozważenia wymaga czy przestępstwa z nienawiści zaliczyć można do kategorii przestępstw kryminalnych. Z oczywistych względów przyporządkowanie do którejś z pozostałych grup nie wchodzi w rachubę¹¹⁴.

¹¹² Większość przestępstw kryminalnych ulokowana jest w rozdziale XIX „Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu” oraz XXXV „Przestępstwa przeciwko mieniu”.

¹¹³ Obliczenia własne na podstawie danych Komendy Głównej Policji.

¹¹⁴ Wprawdzie teoretycznie możliwa jest sytuacja prowadzenia działalności gospodarczej polegającej na produkcji lub dystrybucji materiałów zawierających treści dyskryminacyjne np. koszulki, wlepki, czasopisma lecz działalność taka penalizowana jest na gruncie art. 256 § 2 k.k. Zgodnie z przyjętymi w literaturze klasyfikacjami tego typu zachowanie nie wchodzi w zakres pojęcia „przestępczość gospodarcza”. Profil sprawcy takiego przestępstwa również w znacznej mierze odbiega od typowego profilu sprawcy przestępstwa gospodarczego opartego na koncepcji *white collar crimes*. Por. W. Jarocho, *Przestępczość gospodarcza. Aspekty prawnie karne, kryminologiczne i kryminalistyczne*, Olsztyn 2014, s. 6-12, G. Geis, *White-collar and corporate crime*, Prentice Hall, New Jersey 2007, s. 121-171). Na marginesie zwrócić należy uwagę na zasygnalizowane przez Sz. Buczyńskiego zjawisko finansowania organizacji ekstremistycznych z zysków pochodzących z handlu towarami podrabianymi. Zob. Sz. Buczyński, *Finansowanie organizacji ekstremistycznych na przykładzie funkcjonowania rynku towarów podrabianych*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014, s. 158-171. W prezentowanym przypadku zachodzi niewątpliwie relacja pomiędzy przestępstwami z nienawiści, a przestępczością gospodarczą, lecz nie daje ona podstawy do uznania

Relatywnie niska liczba przestępstw z nienawiści oscylująca w granicach 600 rocznie sugeruje *prima facie*, iż nie są one odczuwalne dla ogółu społeczeństwa, przez co należałoby odmówić im przymiotu „pospolicności”. Perspektywa ta ulega zmianie, gdy bierze się pod uwagę specyficzny, ograniczony krąg ofiar tych przestępstw. Z punktu widzenia zagrożonych nimi grup mniejszościowych prawdopodobieństwo stania się ofiarą przestępstwa z nienawiści znacznie wzrasta¹¹⁵.

Również skutki i społeczną dolegliwość przestępstw z nienawiści należy rozpatrywać mając na uwadze optykę grup mniejszościowych. O ile dla ogółu społeczeństwa zachowania takie jak np. malowanie na murach rasistowskich symboli lub hasel (art. 256 k.k.) może pozostać prawie niezauważone, to dla mniejszości stanowią one symboliczne przesłanie wywołujące strach przed przestępstwami z nienawiści o jeszcze poważniejszych skutkach (art. 119 lub 257 k.k.). Podkreślić należy, iż przestępstwa z nienawiści, ze względu na swój charakter, bardzo silnie wiktyimizują ofiary¹¹⁶.

Ponadto, jak wskazuje praktyka orzecznicza, przestępstwa z nienawiści pozostają często w zbiegu z typowymi przestępstwami kryminalnymi jak: pobicie, uszczerbek na zdrowiu, groźba karalna, zniszczenie mienia, kradzież, rozbój¹¹⁷.

Mając powyższe na uwadze stwierdzić należy, iż przestępstwa z nienawiści wykazują ścisły związek z przestępczością kryminalną, a więc ich klasyfikowanie w obrębie tej struktury przestępczości jest w pełni uzasadnione.

3.3. Przestępstwa z nienawiści a przestępczość zorganizowana

W polskim systemie prawnym brak jest definicji legalnej przestępczości zorganizowanej lub zorganizowanej grupy przestępczej¹¹⁸. Liczne definicje tych pojęć sformułowano natomiast na gruncie doktryny i orzecznictwa. Jak podnosi K. Laskowska, zasadne byłoby *de lege ferenda* zdefiniowanie zorganizowanej grupy oraz związku przestępczego w przepisach kodeksowych¹¹⁹. Odróżnić należy natomiast przestępczość zorganizowaną rozumianą jako zjawisko społeczne badane za pomocą narzędzi właściwych dla nauk kryminologicznych

przestępstw z nienawiści *sensu stricto* za przestępstwa gospodarcze. Szerzej o metodach finansowania terroryzmu w: W. Filipkowski, *Zwalczanie przestępczości zorganizowanej w aspekcie finansowym*, Kraków 2004.

¹¹⁵ Dane Agencji Praw Podstawowych Unii Europejskiej wskazują, iż 26% Romów w Polsce spotkało się w ciągu ostatnich 12 miesięcy z przestępstwami i incydentami motywowanymi nienawiścią (A. Gliszczyńska-Grabias, *Skala i postać przestępstw z nienawiści w państwach Unii Europejskiej oraz ochrona ich ofiar. Wyniki badań Agencji Praw Podstawowych UE*, Warszawa 2013, s. 9-10).

¹¹⁶ Szerzej na temat wiktyimizacji ofiar przestępstw z nienawiści w pkt 4 niniejszego rozdziału.

¹¹⁷ Por. dane z tab. 8 w rozdziale V.

¹¹⁸ Samo pojęcie zorganizowanej grupy przestępczej pojawiło się po raz pierwszy w polskim ustawodawstwie w ustawie z dnia 12 października 1994 r. o ochronie obrotu gospodarczego i zmianie niektórych przepisów prawa karnego (Dz. U. 1994, Nr 126, poz. 615).

¹¹⁹ K. Laskowska, *Teoretyczne i praktyczne podstawy odpowiedzialności z art. 258 k.k.*, „Prokurator” 2004, nr 1(17), s. 32.

od konkretnej zorganizowanej grupy przestępczej występującej jako podmiot czynów zabronionych¹²⁰. Różnorodne instytucje zajmujące się przeciwdziałaniem przestępczości zorganizowanej przyjęły na własne potrzeby liczne klasyfikacje cech charakterystycznych przestępczości zorganizowanej¹²¹.

Stwierdzić należy, iż funkcjonujące w Polsce grupy nienawiści nie spełniają opisanych w powyższych typologiach kryteriów¹²². Tezę tę potwierdzają przeprowadzone badania aktowe. W żadnej z poddanych analizie sześćdziesięciu spraw karnych osób skazanych za przestępstwa z nienawiści (art. 119, 256, 257 k.k.) nie postawiono sprawcy zarzutu udziału w zorganizowanej grupie przestępczej (art. 258 k.k.). Niewątpliwie działają jednak w Polsce agendy zagranicznych zorganizowanych grup przestępczych związanych z przestępstwa z nienawiści takie jak: *Blood & Honour* oraz *Combat 18*¹²³. Zdaniem H.J. Scheidera przestępstwa z nienawiści, popełnione przez grupy nienawiści, zaliczać należy do przestępczości zorganizowanej¹²⁴.

Zjawiskiem socjologiczno-prawnym pokrewnym przestępczości zorganizowanej jest banda (gang). Różni się ona od zorganizowanej grupy przestępczej charakterem, strukturą oraz funkcją. Stanowi ona formę przestępczego współdziałania członków przy wykorzystaniu określonych możliwości i okazji. Celem jej zorganizowania jest prowadzenie działalności przestępczej¹²⁵. W literaturze amerykańskiej wyróżnia się pięć typów band: tradycyjne, neotradycyjne, skondensowane, kolektywne, wyspecjalizowane. Jak wskazuje E.W. Plywaczewski kryteria grupy wyspecjalizowanej spełniają grupy skinheadów oraz grupy neonazistowskie. Składają się one zazwyczaj z kilku członków. Mają charakter terytorialny. Poszukują ofiary we własnym sąsiedztwie. Charakteryzują się znikomymi

¹²⁰ W. Mądrzejowski, *Przestępczość zorganizowana. System zwalczania*, Warszawa 2008, s. 34.

¹²¹ Wymienić należy tu: Komisję Europejską i Grupę Ekspertów ds. Przestępczości Zorganizowanej Rady Europy, Europol, Interpol, Bundeskriminalamt, Centralne Biuro Śledcze, Biuro do Walki z Przestępczością Zorganizowaną, Komendy Głównej Policji, a także przepisy Konwencji Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej (*United Nations Convention against Transnational Organized Crime*), podpisanej w Palermo 12 grudnia 2000 r., ratyfikowanej przez Polskę 19 lipca 2001 r. (Dz. U. 2001, Nr 90, poz. 994).

¹²² Por. Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 7 marca 2013 r. (sygn. akt II AKa 398/12), w którym sąd wyraził pogląd, że „pojęcie ‘zorganizowania’ z art. 258 k.k. odnosi się nie do sposobu popełnienia przestępstwa lub przestępstw, nawet najbardziej wymyślnie przeprowadzonych, z ustalonym podziałem ról poszczególnych sprawców, lecz do grupy, utworzonej, by przestępstwo popełnić. Nie chodzi o zbiorowość ludzi, np. złączonych poczuciem wspólnoty uczestników subkultury, lecz o strukturę utworzoną, by popełniać przestępstwa”.

¹²³ K. Karsznicki, *Przestępstwa popełniane z pobudek rasistowskich lub ksenofobicznych*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 2, s. 37. Zarzut udziału w zorganizowanej grupie przestępczej postawiono m.in. podejrzanym o redagowanie strony internetowej „Krew i Honor” (art. 258 § 1 k.k. w zb. z art. 119 k.k. w zb. z art. 256 k.k. w zb. z art. 257 k.k.) lecz śledztwo prowadzone przez Prokuraturę Okręgową w Warszawie zostało umorzono postanowieniem z 29 września 2009 r. (sygn. V Ds. 221/07).

¹²⁴ H.J. Schneider, *Przestępstwo z nienawiści – nowa kryminologiczna kategoria deliktów*, [w:] H.J. Schneider, P. Hofmański, E.W. Plywaczewski, C. Roxin (red.), *Prawo karne i proces karny wobec nowych form i technik przestępczości. Niemiecko-polskie kolokwium prawa karnego, Białystok-Rajgród, 12-17 września 1995 r.*, Białystok 1997, s. 263.

¹²⁵ K. Laskowska, *Teoretyczne...*, s. 23.

strukturami wewnętrznymi i funkcjonalnym podziałem ról. Ich organizacja przypomina firmę. Nastawione są one na popełnianie ściśle określonej kategorii przestępstw¹²⁶. Formą bandy (gangu), która inspirowana jest wzorcami amerykańskimi i zaczyna się pojawiać również w Polsce są gangi motocyklowe. Jak podkreśla W. Pływaczewski w ideologii tego typu grup eksponowany jest kult siły oraz gloryfikowany jest rasizm, neonazizm i homofobia¹²⁷.

Przypuszczać można, iż kształtowanie się zorganizowanej grupy przestępczej, względnie bandy dokonującej przestępstw z nienawiści przebiegać może według następującego schematu. Najpierw kształtuje się grupa rówieśnicza, której członkowie poszukują dowartościowania, potwierdzenia własnej męskości, siły i tożsamości poprzez wspólną nienawiść do innych. Następnie grupa definiuje swoją odrębność poprzez symbole i rytuały podkreślające wyższość grupy nad potencjalnym podmiotem nienawiści. Kolejnym etapem jest eskalacja i utrwalenie nienawistnego wyobrażenia o grupie, która ma być celem ataku za pomocą hasel, piosenek, wierszy, plakatów. W tym momencie następuje przejście do ataków werbalnych za pomocą mowy nienawiści. Wykrzykiwane są obelgi, malowane graffiti, lecz raczej pod nieobecność podmiotu nienawiści. Następnym krokiem jest przejście do ataków fizycznych. Działający w grupie i wybierający pojedyncze ofiary sprawcy naruszają nietykalność cielesną ofiar, biją je, okradają. Eskalacja tych czynów na kolejnym etapie polega na użyciu do ataków fizycznych niebezpiecznych przedmiotów i narzędzi np. tłuczonych butelek, kijów baseballowych, noży, siekier, maczet. Ostatecznym celem działania grupy może być fizyczna eliminacja podmiotu nienawiści (zabójstwo)¹²⁸.

3.4. Przestępstwa z nienawiści a chuligaństwo stadionowe

Innym zjawiskiem kryminalnym wykazującym relacje zarówno z przestępstwami z nienawiści jak i przestępczością zorganizowaną są grupy chuliganów stadionowych. Po raz pierwszy relacje pomiędzy przestępczością zorganizowaną, a przestępczością stadionową opisał P. Chlebowicz wskazując na trzy modele tego typu relacji¹²⁹. Również najnowsze badania potwierdzają

¹²⁶ E.W. Pływaczewski, *Przestępczość zorganizowana. Zagadnienia wprowadzające*, [w:] E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana*, Warszawa 2011, s. 36-37.

¹²⁷ W. Pływaczewski, *Gangi motocyklowe – konglomerat motocyklowych pasji, skrajnej ideologii i przestępczości*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014, s. 124-125.

¹²⁸ M. Wydra, R. Rauhut, M. Wołoszyn-Siemion, A. Malmon, W. Prejs, *Przestępstwa z nienawiści. Materiał pomocniczy dla trenera*, Warszawa 2010, s. 42.

¹²⁹ Pierwszy przewiduje ewolucję luźnej grupy chuligańskiej w kierunku zorganizowanej grupy przestępczej, często pod wpływem osób z kryminalną przeszłością. Drugi odnosi się do zjawiska kooperacji pomiędzy grupami chuligańskimi a zorganizowanymi grupami przestępczymi polegającej najczęściej na realizacji zleceń grup przestępczych. Trzeci jest formą pośrednią pomiędzy dwoma pierwszymi. Dotyczy luźnych relacji obu typów grup, niekoniecznie kończących się wciągnięciem chuliganów w świat przestępczy (P. Chlebowicz, *Chuligaństwo stadionowe. Studium kryminologiczne*, Warszawa 2009, s. 139-140)

funkcjonowanie zorganizowanych grup przestępczych wywodzących się ze środowisk kibicowskich¹³⁰.

Zdaniem K. Borchólskiego w świetle obowiązujących przepisów zorganizowane grupy pseudokibiców uznać można za zorganizowane grupy przestępcze w rozumieniu art. 258 k.k.¹³¹. Grupy takie mają na celu m.in. popełnianie przestępstw takich jak: udział w bójce lub pobiciu, rozboje, kradzieże, niszczenie mienia, czynna napaść na funkcjonariusza, handel narkotykami, a nawet zabójstwa.

Pomiędzy grupami pseudokibiców zwaśnionych drużyn często dochodzi również do starć motywowanych antysemicką nienawiścią. Najbrutalniejsze formy tego typu zająć mają miejsce w Krakowie, gdzie pseudokibice Wisły, w ramach tzw. „świętej wojny”, zwalczają zwolenników Cracovii, której przypisuje się żydowską genezę¹³².

Jak wskazuje P. Chlebowicz popularność ekstremistycznych idei prawicowych wśród pseudokibiców wynika z faktu, iż gloryfikowana przez ruchy nacjonalistyczne, rasistowskie i antysemickie przemoc stanowi również esencję chuligaństwa stadionowego¹³³. Nie ulega dyskusji, iż współcześnie można mówić o konsolidacji chuliganów stadionowych wokół skrajnych ideologii, w szczególności prawicowych¹³⁴. Jest to zjawisko warte odnotowania, gdyż współcześnie stadiony piłkarskie są jednym z głównych miejsc rozpowszechniania ideologii spełniających w genecie przestępstw z nienawiści kluczową rolę¹³⁵. Występujący w środowisku kibicowskim konglomerat rasistowskiej ideologii, przestępczości kryminalnej o charakterze chuligańskim oraz przestępczości zorganizowanej stanowi o ogromnym potencjale kryminogennym tej grupy.

¹³⁰ K. Majchrzak, P. Misztal, *Zorganizowane grupy przestępcze wśród kibiców piłki nożnej w Polsce*, [w:] K. Laskowska (red.), *Oblicza współczesnej przestępczości zorganizowanej*, Białystok 2014, s. 155-174.

¹³¹ K. Borchólski, *Polscy pseudokibice, a przestępczość zorganizowana*, [w:] J. Kasprzak, J. Bryk (red.), *Prawo. Kryminalistyka. Policja. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Bronisławowi Młodziejowskiemu*, Szczytno 2008, s. 329. Podkreślić jednak należy, iż pogląd ten nie jest jednolicie akceptowany w doktrynie.

¹³² Pseudokibice obu stron w starciach używają niebezpiecznych narzędzi np. maczet. Szacuje się, że w wyniku porachunków pomiędzy grupami doszło w ostatnich latach do co najmniej 6 zabójstw (M. Kozłowski, *Naród wybrany. Cracovia pany. Z wielokulturowej historii polskiego sportu*, Warszawa-Kraków 2015, s. 66-67).

¹³³ P. Chlebowicz, *Przestępczość stadionowa jako nowy obszar badań kryminologicznych*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2009, z. 6, s. 221.

¹³⁴ P. Chlebowicz, *Ekstremizm a przestępczość stadionowa – wzajemne oddziaływania*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014, s. 48. Pogląd ten podziela J. Sochacka (J. Sochacka, *Chuligaństwo stadionowe jako samodzielne zjawisko społeczne*, „Archiwum Kryminologii” 2010, t. XXXII, s. 229).

¹³⁵ Szerzej na ten temat: J. Jurczak, M. Duda, *Stadion jako miejsce ideologicznych manifestacji*, „Policja” 2010, nr 4, s. 55-61; M. Duda, J. Jurczak, *Przestępstwa z nienawiści jako element przestępczości stadionowej. Mowa, symbole i gesty nienawiści w świetle badań*, [w:] L. Mazowiecka (red.), *Ofiary przestępstw z nienawiści*, Warszawa 2013, s. 162-183; J. Jurczak, *Akty ekstremizmu na polskich i europejskich stadionach piłkarskich*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *op. cit.*, s. 51-59.

Jednocześnie jak wskazuje W. Pływaczewski, mowa nienawiści rozpowszechniana podczas meczów piłkarskich przyswajana jest przez grupy młodzieżowe i przenoszona również poza stadiony¹³⁶.

3.5. Przestępstwa z nienawiści a terroryzm

W kontekście przestępczości zorganizowanej należy zwrócić również uwagę na inną formę przestępczości grupowej jaką jest terroryzm. Pomijając problem zdefiniowania terroryzmu wskazać należy na relację pomiędzy terroryzmem, a przestępstwami z nienawiści¹³⁷. Wielu autorów podnosi, iż współcześnie terroryzm stanowi narzędzie o charakterze politycznym i ideologicznym¹³⁸. Liczne działania o charakterze terrorystycznym mają charakter aktów motywowanych nienawiścią¹³⁹. Dotychczas nie odnotowano tego typu incydentów w Polsce, lecz nie można wykluczyć ich wystąpienia w przyszłości. W literaturze przedmiotu wskazuje się bowiem, że jedną z odmian terroryzmu ponowoczesnego (*postmodern terrorism*) jest terroryzm etnoreligijny, w którym cele nacjonalistyczne łączą się z ideami religijnymi. Cele ugrupowania terrorystycznego mają charakter polityczny, a ich legitymizacja umiejscowiona jest w sferze religijnej¹⁴⁰.

Zdaniem B. Hołysta na początku XXI w. w demokracjach zachodnich ujawnił się wzrost ruchów neofaszystowskich i anarchistycznych odpowiedzialnych za tzw. terroryzm ideologiczny. Działania neofaszystów polegają przede wszystkim na popełnianiu przestępstw z nienawiści, awanturach podczas imprez masowych i manifestacji, oraz drobnych zamachach bombowych. Aktywność anarchistów objawia się burdami przeciwko policji lub konfrontacjami ze skinheadami. Autor ten przewiduje, że partie neofaszystowskie będą się w najbliższej przyszłości wzmacniać oraz wykształcać grupy stanowiące ich „zbrojne ramię”¹⁴¹.

W literaturze wskazuje się często na ideologiczną motywację sprawcy aktu terrorystycznego. Zaproponowano również model genezy terroryzmu

¹³⁶ W. Pływaczewski, *Zorganizowane formy przestępstwa na tle tzw. przestępczości stadionowej*, [w:] W. Pływaczewski, J. Kudrelek (red.), *Przestępczość stadionowa. Etiologia. Fenomenologia. Przeciwdziałanie zjawisku*, Szczytno 2010, s. 29.

¹³⁷ Jak podkreśla E.W. Pływaczewski istnieje ok. dwustu definicji terroru i terroryzmu. Zob. E.W. Pływaczewski, *Przestępczość zorganizowana. Zagadnienia wprowadzające*, [w:] E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana*, Warszawa 2011, s. 34-35.

¹³⁸ Ch. Escribde, *Jihadism Today, and Diminishing Tomorrow: A Brief Essay*, [w:] W. Pływaczewski (red.), *Organized Crime and Terrorism. Reasons – Manifestations – Counteractions*, University of Warmia and Mazury, Olsztyn 2011, s. 145 i n.

¹³⁹ Przykładem może być atak na World Trade Center i Pentagon w dniu 11 września 2001 r. dokonany przez Al-Kaidę, zamach bombowy w Oklahoma City w dniu 19 kwietnia 1995 r. dokonany przez Timothy'ego McVeigha, atak na redakcję tygodnika „Charlie Hebdo” w dniu 7 stycznia 2015 r. dokonany przez Saïda i Chérifa Kouachi oraz liczne zamachy dokonywane przez bojowników Państwa Islamskiego.

¹⁴⁰ R. Borkowski, *Terroryzm ponowoczesny. Studium z antropologii polityki*, Toruń 2007, s. 60.

¹⁴¹ B. Hołyst, *Kryminalistyka na świecie*, Warszawa 2011, s. 12.

ideologicznego przebiegający według schematu: problem społeczny – ruch polityczny – ekstremiści – akt terrorystyczny. Zdaniem J. Tomasiewicza źródłem zagrożeń terrorystycznych w Europie mogą być nowe ugrupowania populistyczne¹⁴².

Odmiennie kształtuje się sytuacja poza granicami kraju, w szczególności w Stanach Zjednoczonych. Przestępstwa z nienawiści dokonywane są tam zazwyczaj przez pojedynczych sprawców, jednakże ideologia nienawiści szerzona jest przez grupy ekstremistyczne generujące tego typu zachowania. Grupy takie rekrutują, organizują i podtrzymują nienawiść w społeczeństwie poprzez dostarczanie ideologii, która fanatyzuje jednostki oraz racjonalizuje uprzedzenia, dyskryminację i przemoc. Jednocześnie ideologia ta w zawaolowanej wersji przemycana jest do publicznych mediów mainstreamowych. Rozwijające się relacje pomiędzy grupami ekstremistycznymi zwiększa zagrożenie zjawiskiem określanym w USA jako „krajowy terroryzm” (*domestic terrorism*)¹⁴³.

Konkludując powyższe rozważania odnieść należy się do zasadności wyodrębnienia przestępstw z nienawiści jako kategorii kryminologicznej oraz prawnokarnej. Mając na uwadze wagę zjawiska, jego skalę i dynamikę, społeczno-polityczny oddźwięk oraz kryminalno-polityczne implikacje postulować należy wyodrębnienie przestępstw z nienawiści jako nowej kategorii kryminologicznej¹⁴⁴.

Odrębny problem stanowi prawnokarne zaklasyfikowanie przestępstw z nienawiści. Kodeks karny konstruuje kategorie prawne poprzez zaszeregowanie przestępstw w poszczególnych rozdziałach. Kryterium podziału jest rodzaj dobra chronionego przez grupę przepisów. Kryminologiczne kategorie przestępstw w większości przypadków nie znajdują wiernego odzwierciedlenia w systematyce kodeksowej. Tak jest również z przestępstwami z nienawiści. Przestępstwo z art. 119 k.k. znajduje się w rozdziale XVI zatytułowanym „Przestępstwa przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstwa wojenne” natomiast przestępstwa z art. 256 i 257 k.k. w rozdziale XXXII „Przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu”. Dokonane w ten sposób rozdzielanie przestępstw o analogicznym przedmiocie ochrony nie wydaje się słuszne. Wydaje się, iż trafniejsze byłoby umieszczenie wszystkich przepisów dotyczących przestępstw z nienawiści (art. 119, 256, 257 k.k.) wśród przestępstw przeciwko

¹⁴² J. Tomasiewicz, *Nowa populistyczna prawica jako źródło zagrożenia terrorystycznego w Europie*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2013, nr 9, s. 30-50.

¹⁴³ Szerzej o relacjach pomiędzy przestępstwami z nienawiści a terroryzmem w USA w: R. Balzak, *White Boys to Terrorist Men. Target recruitment of Nazi Skinheads*, [w:] P.B. Gerstenfeld, D.R. Grant (red.), *Crimes of hate. Selected readings*, SAGE Publications, Thousand Oaks 2004, s. 208-221.

¹⁴⁴ Pogląd taki wyrażany jest również w literaturze niemieckiej. Zob. H.J. Schneider, *Przestępstwo z nienawiści – nowa kryminologiczna kategoria deliktów*, [w:] H.J. Schneider, P. Hofmański, E.W. Pływaczewski, C. Roxin (red.), *Prawo karne i proces karny wobec nowych form i technik przestępczości*. Niemiecko-polskie kolokwium prawa karnego, Białystok-Rajgród, 12-17 września 1995 r., Białystok 1997, s. 249-264.

porządkowi publicznemu niż wśród zbrodni przestępstw przeciwko pokojowi, ludzkości i przestępstw wojennych. Przemawia za tym zarówno przedmiot regulacji jak i wysokość zagrożenia karnego. Zasadne byłoby zatem przeniesienie przestępstwa z art. 119 k.k. do rozdziału XXXII np. poprzez dodanie do dotychczasowego art. 257 k.k. w postaci § 2 lub nowego art. 257a k.k. Pod rozwagę ustawodawcy można również poddać całkowite wyodrębnienie kategorii prawnokarnej przestępstw z nienawiści w postaci rozdziału kodeksowego. Rozdział taki składałby się jedynie z trzech przepisów, analogicznie do rozdziału XXIV zatytułowanego „Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania”. Zgodnie z przyjętym zwyczajem nazewnictwa rozdziałów kodeksowych mógłby nosić tytuł „Przestępstwa przeciwko równości” lub „Przestępstwa przeciwko prawom człowieka” i być umieszczony w postaci rozdziału XXIIIa lub XXIVa. Dotychczas postulat taki nie był zgłaszany w doktrynie i wydaje się być trudny do spełnienia zważywszy, iż w historii dotychczasowych nowelizacji Kodeksu karnego nie zdarzyło się dodanie całego, nowego rozdziału.

Reasumując stwierdzić można, iż wyodrębnienie kryminologicznej kategorii przestępstw z nienawiści jest głęboko uzasadnione, natomiast postulat usystematyzowania tych przestępstw w ramach jednego rozdziału kodeksowego stanowiącego kategorię prawną przestępstw wymaga dalszej dyskusji naukowej.

4. Rola ofiary w genezie przestępstw z nienawiści

Rozważania dotyczące etiologii przestępczości wymagają również odwołania się do dorobku wiktymologii¹⁴⁵. Obecnie dominuje pogląd o samodzielności naukowej wiktymologii, która w poł. XX w. wyodrębniła się jako subdyscyplina z nauki kryminologii¹⁴⁶. Wśród licznych koncepcji teoretycznych punktem odniesienia niniejszych rozważań jest wiktymologia kryminalna¹⁴⁷.

Fundamentalnym pojęciem, a zarazem przedmiotem badań wiktymologii kryminalnej jest ofiara przestępstwa. W literaturze wskazuje się, iż o ofierze

¹⁴⁵ Źródłosłów terminu wiktymologia to łac. *victima* – ofiara, *logos* – nauka.

¹⁴⁶ Za pionierskie dla wiktymologii uznaje się prace: H. von Hentig, *Remarks on the Interaction of the Perpetrator and the Victim*, „Journal of American Institute of Criminal Law and Criminology” 1941, nr 31 oraz B. Mendelsohn, *Une Nouvelle Branche de la Science Bio-Psycho-Sociale: La Victimologie*, „Revue Internationale de Criminologie et de Police Technique” 1956, nr 2. Po raz pierwszy w polskiej literaturze kryminologicznej na zagadnienie roli ofiary w genezie przestępstwa zwrócono w: B. Hołyst, *Rola ofiary w genezie zabójstw*, „Państwo i Prawo” 1964, nr 11, s. 745-755. Pierwszy kompleksowy podręcznik wiktymologii stanowi praca: L. Falandysz, *Wiktymologia*, Warszawa 1976.

¹⁴⁷ Ze względu na przedmiot i zakres wiktymologii ukształtowały się odmienne koncepcje wiktymologii. Kryminologia ogólna w ujęciu B. Mendelsohna jest nauką zajmującą się wszystkimi ofiarami występującymi w społeczeństwie. Nowa wiktymologia zaproponowana przez R. Eliasa obejmuje ofiary pogwałceń praw człowieka i ofiary przestępstw. Koncepcja Z. Separovica traktuje wiktymologię jako naukę o cierpiącym człowieku. Najwęższe ujęcie prezentuje wiktymologia kryminalna H. von Hentiga zorientowana na ofiary przestępstw (J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 425-427).

przestępstwa można mówić w trzech aspektach. W ujęciu węższym ofiarą może być pojedyncza osoba, konkretny człowiek, jednostka, która doznaje krzywdy, cierpienia, ponosi szkodę w wyniku przestępstwa. Ujęcie szersze za ofiarę uznaje oprócz jednostki także grupę społeczną lub instytucję, które doznały krzywdy lub szkody. Najszersze ujęcie wśród ofiar wymienia zarówno jednostki ludzkie, grupy społeczne i instytucje, lecz również porządek prawny i moralny zagrożony, poszkodowany lub zniszczony przez czyn karalny¹⁴⁸. Szczególny charakter przestępstw z nienawiści wymaga rozważania problematyki ofiary w ujęciu najszerszym. Specyfika tych czynów stawia wśród ofiar pokrzywdzoną jednostkę, grupę społeczną, do której osoba ta należy, inne grupy mniejszościowe w społeczeństwie oraz ład moralny i prawny zapewniający wszystkim grupom społecznym pokojowe współistnienie.

W polskim prawie karnym, zarówno materialnym jak i procesowym brak jest pojęcia ofiary. Kodeks karny i Kodeks postępowania karnego operują terminem „pokrzywdzony”¹⁴⁹. Zgodnie z art. 49 k.p.k. „pokrzywdzonym jest osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo”. Porównanie powyższej definicji kodeksowej oraz przedstawionych koncepcji teoretycznych pozwala na stwierdzenie, iż prawnokarne pojęcie pokrzywdzonego jest węższe od wiktymologicznego pojęcia ofiary.

Aktem prawa międzynarodowego zawierającym definicję ofiary jest Deklaracja podstawowych zasad wymiaru sprawiedliwości odnoszących się do ofiar przestępstw i nadużyć władzy¹⁵⁰. Akt ten w art. 1 załącznika definiuje ofiarę jako: „osobę, która, indywidualnie lub wspólnie z innymi osobami, poniosła szkodę, włączając w to uszczerbek fizyczny lub psychiczny, dolegliwość emocjonalną, stratę materialną lub znaczące naruszenie jej podstawowych praw, w rezultacie działań lub zaniechań stanowiących naruszenie przepisów prawa karnego będących w mocy na terenie Państw Członkowskich, włącznie z przepisami zakazującymi kryminalnego nadużycia władzy”. Ponadto „osoba może być uznana za ofiarę w rozumieniu tej Deklaracji niezależnie od tego, czy sprawca jest zidentyfikowany, zatrzymany, prowadzone jest przeciwko niemu postępowanie karne, czy jest skazany, i niezależnie od relacji rodzinnej pomiędzy sprawcą a ofiarą. Wyrażenie „ofiara” w odpowiednich sytuacjach obejmuje również najbliższą rodzinę i osoby pozostające na utrzymaniu bezpośredniej ofiary, jak również osoby, które poniosły szkodę angażując się w udzielenie pomocy ofierze lub w zapobieżeniu staniu się ofiarą” (art. 2 załącznika). Co istotne w przypadku przestępstw z nienawiści, Deklaracja stanowi również, że: „postanowienia w niej zawarte będą znajdowały zastosowanie wobec wszystkich, bez różnic wynikających z kryteriów jakiegokolwiek typu, takich jak rasa, kolor skóry, płeć, wiek, język, religia, narodowość, przekonania polityczne

¹⁴⁸ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 427.

¹⁴⁹ Pozycji pokrzywdzonego jako strony procesu karnego poświęcony jest rozdział 4 działu III Kodeksu postępowania karnego.

¹⁵⁰ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 40/34 z dnia 29 listopada 1985 r. (A/RES/40/34).

lub inne, przekonania lub praktyki kulturowe, majątek, urodzenie lub status rodzinny, pochodzenie etniczne lub społeczne i niesprawność” (art. 3 załącznika)¹⁵¹. Prawnomiędzynarodowe określenie ofiary jest zatem zbieżne z wąskim ujęciem wiktymologicznym ofiary jako jednostki.

Jednym z węzłowych zagadnień wiktymologii jest typologia ofiar oraz wiązana z nią problematyka roli oraz „winy” ofiary w genezie przestępstwa. W nauce wiktymologii podjęto próbę wyjaśnienia skłonności i okoliczności określających stopień narażenia na stanie się ofiarą (wiktymizację). Pierwszą typologię ofiar sformułował H. von Hentig¹⁵². Wśród jednostek najbardziej narażonych na wiktymizację wymienił imigrantów i osoby należące do mniejszości. Kolejny prekursor wiktymologii – B. Mendelsohn – zaproponował termin „wiktymność” (*victimity*) dla określenia podatności i predyspozycji do stania się ofiarą. Ponadto wyróżnił pięć typów ofiar: ofiara całkowicie niewinna, ofiara własnej ignorancji, ofiara winna w takim stopniu jak sprawca, ofiara bardziej winna niż sprawca, ofiara wyłącznie winna przestępstwa¹⁵³. Zgodnie z tą koncepcją ofiary przestępstw z nienawiści można zaklasyfikować w zdecydowanej większości przypadków do pierwszej kategorii. Autor ten jest również twórcą pojęcia „kompleksu niebezpieczeństwa” (*risk complex*) rozumianego jako zespół czynników obiektywnych, subiektywnych, mieszanych, trwałych, przemijających lub jawnych, które powodują, iż jednostka staje się ofiarą¹⁵⁴. Kolejne kluczowe dla wiktymologii pojęcia takie jak: „podatność na stanie się ofiarą” (*victim proneness*), „przyczynianie się do stania się ofiarą” (*victim contribution to victimization*), „prowokację” (*victim provocation*), wprowadził M. Wolfgang¹⁵⁵. Ofiary przestępstw z nienawiści cechuje niewątpliwie szczególna podatność na stanie się ofiarą wynikająca z ich odmienności od dominującej grupy społecznej. Do stania się ofiarą tej kategorii przestępstw niejako predestynują zwłaszcza cechy zewnętrzne, fizjonomiczne jak kolor skóry lub rysy twarzy. Typologię ofiar ze względu na obiektywną i subiektywną osobowość, a także postawę sformułował E.A. Fattah. Autor ten wyróżnił pięć kategorii ofiar: nie uczestniczące (*non participating victims*), latentne (*latent victims*), predysponowane (*predisposed victims*), prowokujące (*provocating victims*), fałszywe (*false victims*)¹⁵⁶. Według tego ujęcia ofiary przestępstw z nienawiści lokują się zarówno w pierwszej jak i trzeciej kategorii. Ofiara nie uczestnicząca charakteryzuje się brakiem udziału w genezie przestępstwa i negatywną postawą wobec przestępstwa i jego sprawcy. Ofiara predysponowana wyróżnia się

¹⁵¹ Szerzej na temat omawianej Deklaracji w: L. Mazowiecka, *Państwowa kompensata dla ofiar przestępstw*, Warszawa 2012, s. 55-57.

¹⁵² H. von Hentig, *The Criminal and His Victim*, Yale University Press, New Haven 1948, passim.

¹⁵³ H.J. Schneider, *Kriminologie*, Berlin 1987, s. 140.

¹⁵⁴ B. Mendelsohn, *Victimology and the Technical and Social Science*, [w:] D. Vieno (red.), *Victimology. A New Focus*, Lexington Books, Washington 1973, s. 26-27.

¹⁵⁵ M. Wolfgang, *Analytical Categories for Research and Theory on Victimization*, [w:] H. Schäfer (red.), *Kriminologische Wegzeichen: Festschrift für H von Hentig zum 80 Geburtstag*, Hamburg 1965, s. 165-183.

¹⁵⁶ E.A. Fattah, *Towards a Criminological Classification of Victims*, „International Police Review” 1967, nr 209, s. 162-169.

szczególnością cechą, skutkującą większą podatnością na stanie się ofiarą pewnych przestępstw. Kolejną klasyfikację ofiar zaproponował S. Schafer wyróżniając 8 typów takich jak: ofiary nie pozostające ze sprawcą w żadnym związku, ofiary, które ze sprawcą łączą stosunki współzależnienia, ofiary prowokujące, ofiary przyspieszające, ofiary słabe biologicznie, ofiary słabe społecznie, ofiary samowiktyimizacji, ofiary polityczne¹⁵⁷. W tym ujęciu ofiary przestępstw z nienawiści sytuują się wśród ofiar słabych społecznie, które traktowane są jako mniej wartościowe oraz pośrednio wśród ofiar politycznych doznających krzywdy ze strony przeciwników politycznych, ideologicznych.

Literatura wiktymologiczna operuje również pojęciem „winy” ofiary. Związana jest ona z aktywnością pokrzywdzonego w genezie przestępstwa. W etiologii przestępstwa należałoby zatem ocenić również możliwość przyczynienia się ofiary do własnej wiktyimizacji. Stopień „winy” lub „współwiny” pokrzywdzonego powinien rzutować na zakres odpowiedzialności karnej sprawcy. Odpowiedzialność powinna być rozłożona w zależności od odegranej w przestępstwie roli pomiędzy sprawcą i ofiarę. Zwolennikami tego poglądu byli M. Wolfgang, B. Mendelsohn, S. Schafer¹⁵⁸. Podkreślić jednakże należy, iż w zdecydowanej większości przypadków ofiarom przestępstw z nienawiści nie można przypisać żadnej aktywnej roli w genezie przestępstwa. Ich jedyną „winą” wydaje się być odmiennność od ogółu społeczeństwa. Zgodnie z koncepcją L. Lernella są to jednostki o „biernej podatności wiktymologicznej” czyli stają się ofiarami nie wystawiając się na niebezpieczeństwo, a wręcz unikając go, lecz wiktyimizacja następuje na skutek własnej słabości i przewagi sprawcy przestępstwa¹⁵⁹.

Praktyczną płaszczyzną rozważań dotyczących zróżnicowanego stopnia podatności danych osób na wiktyimizację jest próba wykrycia „czynników ryzyka wiktymogennego”. Parametry te dzieli się najczęściej na: czynniki przestrzenne (związane z architekturą danego obszaru), czynniki sytuacyjne (związane ze stylem życia jednostki), czynniki biopsychospołeczne (związane z charakterystyką fizyczną, psychiczną i społeczną jednostki).

Urbanistyczno-architektoniczne rozwiązania przestrzeni, w szczególności miejskiej wpływają na zjawisko przestępczości. Rodzaj zabudowy i jej elementy mogą ułatwiać bądź utrudniać popełnianie przestępstw. Zaproponowana przez O. Newmana koncepcja tzw. „dającej się obronić przestrzeni” (*defensible space*) głosi, iż planowe kształtowanie przestrzeni miejskiej pozwala na przeciwdziałanie przestępczości poprzez zwiększenie nieformalnej kontroli społecznej w postaci obserwacji terenu i ludzi¹⁶⁰. Do czynników zwiększających ryzyko wiktyimizacji przestępstwami z nienawiści zaliczyć można: małe natężenie

¹⁵⁷ S. Schafer, *The Victim and His Criminal: A Study in Functional Responsibility*, Random House, New York 1968, *passim*.

¹⁵⁸ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 433-432.

¹⁵⁹ L. Lernell, *op. cit.*, s. 322.

¹⁶⁰ O. Newman, *Defensible space. Crime prevention through urban design*, MacMillan, London 1972, *passim*.

oświetlenia na ulicach, placach i w parkach, ustronność miejsc, brak monitoringu za pomocą telewizji przemysłowej, wielkie blokowiska zamiast strzeżonych osiedli.

Koncepcję wiążącą poziom wiktyimizacji ze sposobem codziennego funkcjonowania jednostek stworzył M. Felson. Teoria rutynowych zachowań (*routine activities approach*) zakłada, iż o rozmiarach przestępczości decyduje podaż okazji przestępczych. Okazja do działania sprawcy nadarza się, gdy występuje obiekt podatny do ataku oraz brak jest stosownych okoliczności ochronnych. Do ataku dochodzi wówczas, gdy cel jest fizycznie dostępny, niestrzeżony i niezabezpieczony, atrakcyjny materialnie lub symbolicznie, odległość między miejscem popełnienia przestępstwa a miejscem potencjalnego ukrycia się sprawcy jest mała¹⁶¹. Odnosząc powyższe do przestępstw z nienawiści, stwierdzić można, iż ryzyko wiktyimizacji wzrasta, gdy osoby z grupy mniejszościowej poruszają się same lub w małych grupach po obszarach potencjalnej obecności osób z grup prześladowczych¹⁶².

Jak wykazano w rozważaniach na temat typologii ofiar, pewne cechy fizyczne, psychiczne i społeczne jednostek predestynują je do stania się ofiarą przestępstwa. W przypadku przestępstw z nienawiści popełnianych spontanicznie o staniu się ofiarą decydują niewątpliwie cechy fizyczne. Wizualna odmienność taka jak: kolor skóry, rysy twarzy, ubiór, język porozumiewania się jako przejaw odmienności społecznej wskazuje sprawcy przedmiot przestępnego zamachu. W przypadku przestępstw popełnianych z premedytacją, planowanych decydująca jest już sama społeczna przynależność jednostki. Cechy psychologiczne ofiary zdają się odgrywać mniejszą rolę. Predestynacja wiktyimizacyjna ofiar przestępstw z nienawiści ma niewątpliwie charakter stały powodując trwałe zagrożenie wiktyimizacją

Szczególnie istotnym, w obszarze przestępstw z nienawiści, zagadnieniem wiktyimologicznym są skutki przestępstwa, zarówno dla ofiary jak i jej otoczenia. Wiktyimizacja pierwotna czyli proces stania się ofiarą przestępstwa z nienawiści polega, w przeważających przypadkach, na doznaniu krzywdy fizycznej lub psychicznej. Charakter przestępstw z nienawiści implikuje występowanie zarówno wiktyimizacji bezpośredniej jak i pośredniej. Pierwsza dotyczy indywidualnej ofiary przestępstwa (o ile można ją wskazać) natomiast druga ma znacznie szerszy zasięg. Przyjmuje się, iż pośrednią ofiarą przestępstw z nienawiści jest zarówno rodzina i bliscy bezpośredniej ofiary, cała grupa mniejszościowa, do której należy ofiara, a także inne grupy mniejszościowe w danym społeczeństwie. Zjawiskiem szczególnie zagrażającym ofiarom przestępstw z nienawiści jest wiktyimizacja wtórna. Jest to sytuacja doznawania powtórnych szkód i krzywd w wyniku reakcji społecznej, na wiktyimizację pierwotną. W zakresie reakcji niesformalizowanej przyjmuje najczęściej formę

¹⁶¹ M. Felson, *Crime and Everyday Life. Insight and Implications for Society*, Pine Forge Press, Thousand Oaks 1994, *passim*.

¹⁶² Do takich zaliczyć można m.in.: blokowiska zamieszkałe przez klasę niższą i średnią, stadiony piłkarskie, imprezy masowe.

stygmatyzacji poprzez niepożądaną ciekawość, nadmierne zainteresowanie¹⁶³. W zakresie reakcji sformalizowanej są to niezamierzone działania organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości powodujące ponowne przeżywanie przez ofiarę krzywdzącego zdarzenia¹⁶⁴. W związku z powyższym w jednostkach policji¹⁶⁵ oraz prokuraturze¹⁶⁶ wprowadzane są nowe standardy postępowania z ofiarami przestępstw z nienawiści mające zapobiec wiktylizacji wtórnej. Negatywny wpływ mediów w procesie przekazywania informacji o popełnionych przestępstwach z nienawiści omówiony został w punkcie drugim niniejszego rozdziału. Podkreślić należy tu, iż doniesienia medialne muszą być konstruowane w taki sposób, aby zidentyfikowanie osoby pokrzywdzonej było niemożliwe¹⁶⁷. Wyjątek stanowią zdarzenia z udziałem osób publicznych. W przypadku naruszenia zasady tajemnicy danych osobowych i wizerunku pokrzywdzonemu przysługuje droga postępowania cywilnego o ochronę dóbr osobistych (art. 24 i 488 k.c.)¹⁶⁸. W obszarze konsekwencji wiktylizacji przestępstwami z nienawiści zwrócić należy zatem uwagę zarówno na straty finansowe i szkody fizyczne, lecz przede wszystkim na negatywne skutki emocjonalne takie jak: strach, lęk, szok, złość¹⁶⁹. Przestępstwa z nienawiści są niewątpliwie przestępstwami bardzo silnie wiktylizującymi.

Reasumując, przestępstwa z nienawiści są przestępstwami, w których genezie ofiara nie odgrywa czynnej roli. Staje się ofiarą ze względu na swoją odmienność od większości społeczeństwa. Członkowie grup mniejszościowych charakteryzują się zatem szczególną podatnością na stanie się ofiarą przestępstwa z nienawiści (wiktylnością). Przestępstwa z nienawiści powodują szczególnie szeroki zasięg wiktylizacji obejmujący zarówno wiktylizację bezpośrednią jak i pośrednią, a także oprócz wiktylizacji pierwotnej bardzo często skutkują wiktylizacją wtórną.

¹⁶³ Oczywiście chodzi tu o przypadki, gdy zachowanie takie wzbudza stres, strach, ośmieszenie, a nie jest podyktowane chęcią okazania współczucia, poparcia, pomocy.

¹⁶⁴ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 433-434.

¹⁶⁵ Por. K. Łaskiewicz (red.), *Po pierwsze człowiek. Działania antydyskryminacyjne w Policji. Praktyczny poradnik*, Warszawa 2013.

¹⁶⁶ Wytyczne Prokuratora Generalnego w zakresie prowadzenia postępowań o przestępstwa z nienawiści z dnia 26 lutego 2014 r. (sygn. PG VII G 021/54/13).

¹⁶⁷ Wskazać należy na art. 51 ust. 1 Konstytucji, który stanowi, iż „nikt nie może być obowiązany inaczej niż na podstawie ustawy do ujawniania informacji dotyczących jego osoby” oraz art. 13 ust. 2 ustawy Prawo prasowe, który stanowi, iż „nie wolno publikować w prasie danych osobowych i wizerunku osób, przeciwko którym toczy się postępowanie przygotowawcze lub sądowe, jak również danych osobowych i wizerunku świadków, pokrzywdzonych i poszkodowanych, chyba że osoby te wyrażą na to zgodę”.

¹⁶⁸ Pokrzywdzony może domagać się, w szczególności, publicznych przeprosin, zadośćuczynienia lub naprawienia wyrządzonej szkody (E. Bieńkowska, L. Mazowiecka, *Uprawnienia pokrzywdzonego przestępstwem*, Warszawa 2011, s. 63-64).

¹⁶⁹ Wskazane trzy płaszczyzny wiktylizacji omówiono w: M. Kotowska, *Urowadzenie dla okupu jako forma wywierania wpływu na ofiarę z perspektywy podmiotów gospodarczych*, [w:] W. Pływaczewski (red.), *Przeciwdziałanie patologiom na rynkach finansowych. Od edukacji ekonomicznej po prawokarne środki oddziaływania*, Warszawa 2015, s. 161-175.

Analizując typologie ofiar przestępstw nienawiści oraz rolę jaką odgrywać mogą one w genezie przestępstwa zwrócić należy również uwagę na typologie sprawców. W literaturze amerykańskiej podjęto ponadto próbę stworzenia typologii sprawców przestępstw z nienawiści. Wyróżniono w ten sposób cztery rodzaje sprawców tych przestępstw: sprawcy poszukujący wrażeń (stymulacji) – *thrill*, sprawcy reaktywni (broniący swojej przestrzeni) – *defensive*, sprawcy szukający odwetu (mściciele) – *retaliatory* oraz sprawcy pełniący misję (misjonarze) – *mission*.

Należący do pierwszej kategorii sprawcy poszukujący wrażeń to najczęściej młodzi mężczyźni potrzebujący akceptacji grupy, w której przebywają oraz przeżycia emocji, adrenaliny. Nie posiadają z góry upatrzonej ofiary, jednakże najczęściej stają się nimi przedstawiciele grup mniejszościowych narażonych na pokrzywdzenie. Nienawiść do ofiar jest względnie powierzchowna i tymczasowa. Miejscem popełnienia przestępstwa są najczęściej place, parki i osiedla, w których zamieszkują ofiary. Sprawcy działają zazwyczaj grupowo. Ich ataki nie są planowane, często polegają na wandalizmie i malowaniu na murach dyskryminacyjnych haseł. Sprawców należących do tej grupy jest najtrudniej zidentyfikować, ponieważ działają spontanicznie i nie mają uprzednio wytypowanej osoby lub grupy będącej przedmiotem ataku. Wypisywane przez nich hasła najczęściej dotyczą jednocześnie kilku grup mniejszościowych. Sprawcy tego typu stanowią najmniej niebezpieczną grupę, gdyż zazwyczaj nie dopuszczają się fizycznego ataku na ofiarę. W przypadku wykrycia i skazania rzadko powracają na drogę przestępstwa.

Zakwalifikowani do drugiej kategorii sprawcy reaktywni odczuwają prawo do swojego terytorium, przywilejów, sposobu życia. Zdecydowani są również ich bronić przed intruzami. Jednocześnie są przeciwni przyznawaniu tych samych uprawnień przedstawicielom innych grup. Sprawcy działają zazwyczaj grupowo. Popełnienie przestępstwa ma miejsce na terytorium sprawcy. Zwykle nie mają oni kryminalnej przeszłości, ani też nie odznaczają się fanatyczną niechęcią do jakiejś grupy. Ich działania przestępne wynikają z poczucia zagrożenia swoich praw. Przyczyną nienawiści do danej osoby lub grupy mniejszościowej może być konflikt na tle ekonomicznym. Działania mają na celu zastraszenie i upokorzenie ofiar w celu ich przepędzenia z danego terytorium. Jeżeli cel ten udaje się osiągnąć, uczucie nienawiści zanika i ustają akty nienawiści. Sprawcy nie czują się winni, ponieważ traktują swoje zachowanie jako adekwatną reakcję na realne lub domniemane zagrożenie lub pogwałcenie swoich praw.

Stypizowani w trzeciej kategorii sprawcy poszukujący odwetu reprezentują grupę, która według ich uznania doznała krzywdy bądź upokorzenia na skutek obecności i działalności znienawidzonych grup mniejszościowych. Pragnienie zemsty wynikać może z zaistniałego wcześniej incydentu pomiędzy sprawcą, a przedstawicielem znienawidzonej grupy. Ofiarami są zazwyczaj przedstawiciele obwinianej i znienawidzonej grupy. Przestępstw z nienawiści o charakterze odwetowych sprawcy dokonują poza

miejszem swojego zamieszkania, poza terytorium własnej grupy. Działają zazwyczaj w pojedynkę. Sprawca nie odczuwa winy, uważa się za uprawnionego do odwetu za doznane lub domniemane krzywdy, których doznała jego grupa. Sprawcy należący do tej kategorii stanowią poważne zagrożenie, ponieważ są zawsze zdeterminowani i popełniają przestępstwa z nienawiści o znacznym ciężarze gatunkowym.

Objęcie czwartą kategorią sprawcy pełniący misję to najczęściej osoby z zaburzeniami psychicznymi. Działają oni z motywów urojeniowych i posiadający ograniczone możliwości rozpoznania rzeczywistości. Swoje niepowodzenia życiowe przypisują spiskowej działalności znieprawdzonej grupy mniejszościowej. Przekonani są, że działają w imię wyższych racji. Tego typu sprawcy mają potrzebę natychmiastowego działania, zanim będzie za późno na reakcję. Miejszem popełnienia przestępstw są miejsca, osiedla, ulice, uczęszczane przez członków znieprawdzonej grupy. Ofiarami mogą być potencjalnie wszyscy członkowie grup obwinianych przez sprawcę o swoje porażki. Sprawca działa zazwyczaj w pojedynkę. Możliwe jest popełnienie przez sprawcę samobójstwa po dokonaniu przestępstwa z nienawiści¹⁷⁰.

5. Przestępstwa z nienawiści a koncepcja przestępstw bez ofiar

Interesującą koncepcją teoretyczną sformułowaną na gruncie wiktymologii, która wymaga rozważenia w kontekście przestępstw z nienawiści jest problematyka „przestępstw bez ofiar” (*victimless crimes*). Pojęcie to wprowadził do wiktymologii w 1965 r. E.M. Schur¹⁷¹. Zgodnie z zaproponowaną definicją przestępstwa bez ofiar to „akty dobrowolnej wymiany między osobami dorosłymi silnie pożądanymi, lecz prawnie zakazanych dóbr i usług”¹⁷². Przykładami tego typu przestępstw były według niego: homoseksualizm, handel narkotykami, aborcja, prostytutka¹⁷³. Związany był z tym postulat dekryminalizacji przestępstw, w których brak realnego pokrzywdzenia ofiary. Autor ten wskazywał, iż kryminalizacja tego typu zachowań oparta jest na naruszeniu norm moralnych, a nie norm prawnych i istnieniu rzeczywistej ofiary. Odwołując się do tej klasyfikacji za przestępstwa bez ofiar uznać można również łapownictwo, żebractwo, cudzołóstwo, włóczęgostwo, pornografię, kazirodztwo. Zbliżoną koncepcję przestępstw bez ofiar przedstawił H. Bedau. Zdefiniował je jako „zachowanie człowieka zakazane przez ustawę karną, polegające na wymianie dóbr i usług pomiędzy dorosłymi osobami, które wyraziły na to zgodę

¹⁷⁰ J. McDevitt, J. Levin, S. Bennett, *Hate Crime Offenders. An Expanded Typology*, [w:] P.B. Gerstenfeld, D.R. Grant (red.), *Crimes of hate. Selected readings*, SAGE Publications, Thousand Oaks 2004, s. 107-116.

¹⁷¹ Swoje poglądy wyłożył m.in. w: E. Schur, *Crimes without victims: Deviant behavior and public policy: Abortion, homosexuality, drug addiction*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1965 oraz H. Bedau, E. Schur, *Victimless crimes: Two sides of controversy*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1974.

¹⁷² J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 428.

¹⁷³ Podkreślić należy, iż w zależności od systemu prawnego w danym kraju czyny te mogą być uznane za przestępstwa lub stanowić jedynie zachowanie dewiacyjne lecz niekaralne. Przykładowo w Polsce homoseksualizm i prostytutka nie stanowią przestępstw.

i uważają, że czyn taki nie przynosi im szkody i dlatego nie informują dobrowolnie władz o swoim udziale w takiej czynności”¹⁷⁴.

Odnosząc powyższe koncepcje wiktymologiczne do przestępstw motywowanych nienawiścią na tle przynależności narodowej, etnicznej, rasowej lub wyznaniowej stwierdzić należy, iż nie jest możliwe uznanie przestępstw z nienawiści za przestępstwa bez ofiar.

Odmienne wyniki daje analiza poglądów polskiego pioniera wiktymologii L. Falandysza. Autor ten zaproponował dwa ujęcia przestępstw bez ofiar, jako kategorii merytorycznej oraz kategorii technicznej. Pierwsze ujęcie odnosi się do czynów nie będących społecznie niebezpiecznych w stopniu niezbędnym do uznania ich za przestępstwa, lecz znajdujących się w katalogu przestępstw ze względu na tradycję. Jest to pogląd zbliżony do twierdzeń E. Schura i H. Bedaua. Drugie ujęcie dotyczy sytuacji, w których brak jest określonego pokrzywdzonego, doznającego szkody na skutek przestępstwa i mogącego zawiadomić o popełnieniu przestępstwa. Zjawisko to ma istotne konsekwencje w obszarze ujawniania przestępstw i wykrywania ich sprawców, gdyż brak strony pokrzywdzonej wyklucza informację pochodzącą z tego źródła¹⁷⁵.

Ujęcie przestępstw bez ofiar jako kategorii technicznej znajduje w pewnym zakresie zastosowanie do przestępstw z nienawiści. W przypadku wielu odmian czynów z art. 119, 256 i 257 k.k. brak jest określonego, imiennie wskazanego pokrzywdzonego. Do sytuacji takiej może dojść w szczególności w przypadku: stosowania motywowanej nienawiścią przemocy lub groźby bezprawnej wobec grupy osób (art. 119 k.k.), publicznego propagowania ustroju faszystowskiego lub innego totalitarnego (art. 256 § 1 k.k.), publicznego nawoływania do nienawiści z powodów dyskryminacyjnych (art. 256 § 1 k.k.), czynności związanych z rozpowszechnianiem materiałów o symbolice faszystowskiej lub innej totalitarnej lub nawołującej do nienawiści z powodów dyskryminacyjnych (art. 256 § 2 k.k.), publicznego znieważenia z powodów dyskryminacyjnych grupy ludności (art. 257 k.k.). Przestępstwa z nienawiści nierzadko wymierzone są przeciwko całej grupie osób, wyróżnionej ze względu na przynależność narodową, pochodzenie etniczne, rasę, poglądy polityczne, wyznanie lub jego brak. Popełniane są często w celu poniżenia i zastraszenia całych grup społecznych. Niewystępowanie indywidualnie oznaczonego pokrzywdzonego skutkuje brakiem osoby mającej interes w złożeniu zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa. Ponadto w świetle art. 304 § 1 k.p.k. na obywatelach ciąży jedynie społeczny obowiązek zawiadomienia o popełnionym przestępstwie, jest to obowiązek moralny nie poparty sankcją karną¹⁷⁶. W związku z powyższym osoby, które powzięły informację

¹⁷⁴ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 428-429.

¹⁷⁵ L. Falandysz, *Wiktymologia*, Warszawa 1976, s. 53-54.

¹⁷⁶ Obowiązek prawny zawiadomienia o przestępstwie spoczywa natomiast na instytucjach państwowych i samorządowych (art. 304 § 2 k.p.k.).

o popełnieniu przestępstw z nienawiści nie są zobligowane do ich zgłoszenia¹⁷⁷. Praktyka funkcjonowania organów ścigania wskazuje ponadto na nieprawidłowości w przyjmowaniu zgłoszeń o przestępstwach z nienawiści. Pomimo, iż przestępstwa te ścigane są z oskarżeniem publicznego, odmowa ścigania uzasadniana jest faktem, iż zgłaszający nie jest bezpośrednio poszkodowany, bo nie jest przedstawicielem mniejszości¹⁷⁸.

Przestępstwa bez ofiar ze względu na podnoszony postulat ich dekryminalizacji mają również implikacje w obszarze polityki kryminalnej. W odniesieniu do niektórych form popełniania przestępstw z nienawiści brak indywidualnie oznaczonej jednostki ludzkiej pokrzywdzonej przestępstwem nie powinien skutkować uchYLENIEM karalności¹⁷⁹. W pełni uzasadnione wydaje się prawo ustawodawcy do kryminalizowania pewnych zachowań jedynie dla umocnienia postaw moralnych i promocję zachowań zgodnych z zasadami moralnymi¹⁸⁰. Regulacje art. 119, 256 i 257 k.k. chronić mają prawidłowe funkcjonowanie państwa zgodnie z zasadami demokracji, porządek prawny oraz pokój społeczny.

Konkludując nie można uznać przestępstw z nienawiści, nawet tych, w których brak jest konkretnej, zindywidualizowanej ofiary, za przestępstwa bez ofiar. Czyny te są bowiem wymierzone w całe mniejszościowej grupy społeczne.

6. Przestępstwa z nienawiści w środkach masowego przekazu i opinii publicznej

Poruszona w poprzednich punktach problematyka wiktymologiczna wymaga kontynuacji w odniesieniu do społecznej percepcji przestępstw z nienawiści. Rozważenia wymagają takie zagadnienia jak: medialny obraz przestępstw z nienawiści, strach przed przestępczością, opinia publiczna na temat przestępstw z nienawiści, poczucie bezpieczeństwa osób z grup ryzyka i pokrzywdzonych przestępstwem z nienawiści oraz psychologiczne i społeczne następstwa przestępstw z nienawiści.

6.1. Medialny obraz przestępstw z nienawiści

Środki masowego przekazu (środki masowego komunikowania, mass media) to środki techniczne umożliwiające przekazywanie treści skierowanych

¹⁷⁷ Dobitym przykładem jest brak społecznej reakcji na umieszczane na murach i elewacjach budynków lub podczas meczów piłkarskich symbole nienawiści (swastyki, znaki Waffen SS, gwiazdy Dawida na szubienicy) oraz hasła mowy nienawiści (*Żydzi do gazu, Jude rauss, Polska dla Polaków, white power*).

¹⁷⁸ M. Płatek, *Mowa nienawiści – przesłanki depenalizacji*, [w:] R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski, A. Bodnar, A. Gliszczyńska-Grabias (red.), *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, Warszawa 2010, s. 77-78.

¹⁷⁹ Rozważania na temat dekryminalizacji pewnych form przestępstw z nienawiści przedstawiono w: M. Woźniński, *Projekty...*, s. 21-41 oraz M. Płatek, *op. cit.*, s. 55-92.

¹⁸⁰ Szerzej o polityce kryminalnej w zakresie projektowania kar w: L. Gardocki, *Zagadnienia teorii kryminalizacji*, Warszawa 1990.

do licznie wielkich, anonimowych i zróżnicowanych społecznie rzesz odbiorców¹⁸¹. Zaliczyć należy do nich prasę, radio, telewizję i Internet a w szerszym ujęciu także kino, film, książkę, plakat, kasety wideo, płyty i kasety fonograficzne. W polskiej literaturze kryminologicznej wpływ mediów na przestępczość była przedmiotem analiz już w latach trzydziestych XX w.¹⁸²

Rola środków masowego przekazu w kształtowaniu kultury masowej jest dominująca i niekwestionowana. Służą one również informowaniu i kształtowaniu opinii publicznej o negatywnych zjawiskach społecznych, patologii społecznej, przestępczości. Media kreują zatem indywidualne wyobrażenia obywateli na temat przestępczości¹⁸³. Informacje dotyczące przestępczości pojawiają się w mediach relatywnie często z kilku względów. Istnieje duże, społeczne zapotrzebowanie na tę tematykę. Dostęp do takich danych jest szybki, tani, niekomplikowany i często aktualizowany. Wiadomości o przestępstwie dobrze się „sprzedają”, gdyż są jednoznaczne, spektakularne i szybkie w przekazie. Popularność medialnych informacji o przestępczości nie idzie jednakże w parze z ich rzetelnością¹⁸⁴. Dzięki informacjom o przestępstwach można realizować cele polityczne i kryminalno-polityczne¹⁸⁵. Wydaje się, iż zakres oddziaływania jest największy w przypadku telewizji, filmu i Internetu, ponieważ wywołuje wrażenia szybsze, żywsze i bardziej autentyczne niż słowo pisane (prasa, książka).

W odniesieniu do obrazu przestępczości w mediach wyróżnić należy dwa przeciwstawne zjawiska – przeinformowanie i niedoinformowanie o przestępczości. Przeinformowanie ma miejsce, gdy w mediach ukazuje się nagle znaczna liczba informacji o przestępczości. Występuje ono w związku ze wstrząsającymi lub intrygującymi wydarzeniami bądź „modą” na pewne tematy¹⁸⁶. Takie przedstawienie przestępczości skutkować może wytworzeniem się społecznej opinii o wysokim zagrożeniu przestępczością, nie znajdującym uzasadnienia w rzeczywistym rozmiarze przestępczości. Niedoinformowanie występuje wówczas, gdy media umyślnie i celowo nie przekazują informacji o przestępczości. Ma ono miejsce, gdy uwaga opinii publicznej skierowana jest na

¹⁸¹ Encyklopedia Powszechna PWN, Warszawa 1987, s. 409.

¹⁸² M. Rodak przytacza następujące opracowania: J.L. Lichtenbaum, *Kino a przestępczość*, „Gazeta Sądownicza” 1932, nr 2, s. 88; E. Neymark, *Kinematograf pod kątem widzenia wychowania moralnego*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1934, nr 12, s. 9; L. Wójcicki, *Prasa a przestępczość*, „Gazeta Sądownictwa” 1931, nr 12, 1931, s. 684–685 (M. Rodak, *Międzywojenna polska debata kryminologiczna – poszukiwanie społecznych przyczyn przestępczości i sposobów jej zwalczania*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXXI, s. 101-145.)

¹⁸³ Współcześnie mówi się o „zasadzie zrównania mediów” (*media equation*) czyli zjawisku utożsamiania przez ludzi przekazu medialnego z rzeczywistością (B. Reeves, C. Ness, *Media i ludzie*, Warszawa 2000, s. 15 i n.).

¹⁸⁴ W naukach społecznych sformułowano pojęcie *newsworthiness* czyli atrakcyjności informacji zapewniającej wzmiankę w mediach (M. Szafrąńska, *Polityczna instrumentalizacja strachu przed przestępczością*, Toruń 2010, s. 62).

¹⁸⁵ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 414.

¹⁸⁶ Przykładami powyższych sytuacji może być głośna sprawa zabójstwa Madzi z Sosnowca, wypadki drogowe powodowane pod wpływem alkoholu przez tzw. celebrytów, sprawy dotyczące pedofilii wśród osób duchownych.

inne wydarzenia, w szczególności polityczne, gospodarcze, społeczne. Może być również wynikiem stosowanej przez instytucje państwowe polityki blokady informacyjnej¹⁸⁷. Zarówno przeinformowanie jak i niedoinformowanie powoduje deformację obrazu zjawiska przestępczości w środkach mediach i dezinformuje społeczeństwo.

Pojawiające się w środkach masowego przekazu informacje dotyczące przestępczości opisują jej strukturę i dynamikę a także funkcjonowania organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości, jednakże obraz ten odbiega od danych znajdujących odbicie w statystykach kryminalnych. Największy dysonans występuje pomiędzy informacjami podawanymi w mediach a statystyką sądową, mniejszy jest w przypadku statystyki policyjnej. Zjawisko to wynika z faktu, iż media nastawione są na informowanie o fakcie popełnienia przestępstwa w możliwie najkrótszym czasie. W efekcie często przedstawiane jest wydarzenie, którego przestępny charakter nie został jeszcze potwierdzony wynikami postępowania przygotowawczego, lecz nastąpiło zjawisko medialnego osądzenia podejrzanego wbrew zasadzie domniemania niewinności¹⁸⁸. W przypadku umorzenia postępowania lub uniewinnienia podana wcześniej informacja o rzekomym popełnieniu przestępstwa nie jest zazwyczaj dementowana. Opinia publiczna nie jest więc informowana o takim efekcie postępowania karnego, co skutkuje stygmatyzacją podejrzanego, który nie okazał się faktycznym sprawcą¹⁸⁹. Media skupiają się na roli policji i prokuratury pomijając działalność sądów¹⁹⁰. Jak wskazuje A. Podgórecki sprawozdania sądowe lub artykuły prasowe oparte na analizie jednego lub kilku procesów mogą stanowić instrument racjonalnego społecznego oddziaływania. Jest to zatem niedoceniany element polityki społecznej¹⁹¹. Ponadto obraz przestępczości jest bardziej zniekształcony w telewizji niż w prasie. Wynika to z faktu, iż telewizja zapewniać ma społeczeństwu rozrywkę. Prowadzi to do nadużyć w operowaniu informacją. Zaobserwować można również zjawisko nadreprezentacji pewnych przestępstw i niedoreprezentowania innych¹⁹². Nie ulega wątpliwości, iż obraz przestępczości prezentowany w mediach nie oddaje rzeczywistej struktury, dynamiki i rozmiaru

¹⁸⁷ Zjawisko takie wystąpiło m.in. w związku ze sprawą więzienia arabskich terrorystów w ośrodku szkolenia Agencji Wywiadu w Starych Kiejkutach.

¹⁸⁸ Art. 42 ust. 3 Konstytucji RP stanowi, że „każdego uważa się za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie stwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu”. Ponadto art. 5 § 1 Kodeksu postępowania karnego stanowi, iż: „oskarżonego uważa się za niewinnego, dopóki wina jego nie zostanie udowodniona i stwierdzona prawomocnym wyrokiem”. Ponadto art. 13 ust 1 ustawy Prawo prasowe stanowi, iż „Nie wolno wypowiadać w prasie opinii co do rozstrzygnięcia w postępowaniu sądowym przed wydaniem orzeczenia w I instancji”.

¹⁸⁹ L. Falandysz, *W kręgu kryminologii radykalnej*, Warszawa 1986, s. 33-56.

¹⁹⁰ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 416.

¹⁹¹ A. Podgórecki, *Zarys socjologii prawa*, Warszawa 1971, s. 235.

¹⁹² Zjawisko to obrazuje zestawienie częstotliwości podawanych w mediach informacji o zabójstwach i kradzieżach. W 2011 r. odnotowane w statystyce policyjnej zostały 662 zabójstwa i 216.970 kradzieży przy ogólnej liczbie 1.159.554 przestępstw stwierdzonych. Zabójstwa stanowią zatem 0,05%, a kradzieże 19% ogółu popełnionych przestępstw. Struktura przestępczości prezentowana w mediach sugerują natomiast proporcję odwrotną.

przestępczości. Wydaje się, iż w obszarze przestępstw z nienawiści występuje zjawisko przeinformowania i nadreprezentacji w środkach masowego przekazu¹⁹³.

Odrębnym problemem rozważanym w ramach roli środków masowego przekazu w genezie przestępstwa jest zagadnienie wpływu przemocy prezentowanej w mediach na zachowania agresywne i przestępcze, w szczególności nieletnich i młodocianych¹⁹⁴. Wśród licznych teorii na wyróżnienie zasługują cztery poglądy. Koncepcja oczyszczenia (*katharsis*) sugeruje, że obcowanie z przemocą, którą epatują media, pozwala na rozładowanie i zredukowanie poziomu agresji u odbiorcy przekazu¹⁹⁵. W ujęciu psycho-społecznym przemoc oglądana w telewizji, kinie lub Internecie jest przeżyciem zastępczym wyładowującym agresję w sposób kontrolowany i nieszkodliwy¹⁹⁶. Koncepcja powstrzymania zakłada, że kontakt z przemocą prezentowaną w mediach powoduje psychiczną reakcję w postaci zahamowania i zaniku popędów agresywnych. Obserwowanie przemocy stosowanej przez innych wywołuje strach, poczucie winy i obawę przed karą. Strach przed staniem się ofiarą agresji innych tłumi agresję własną¹⁹⁷. Koncepcja stymulacji utrzymuje, iż wszechobecna w mediach przemoc skutkuje narastaniem agresji. Zgodnie z teorią społecznego uczenia się A. Bandury i teorią naśladownictwa G. Tarde przemoc w mediach wywołuje zachowania agresywne poprzez zjawisko uczenia się i naśladowania agresji. Mechanizm ten odwołuje się również do teorii frustracji-agresji w ujęciu L. Berkowitza, gdzie przemoc w mediach wykształca nawyk agresywnego reagowania¹⁹⁸. Koncepcja przyzwyczajania zakłada, iż obcowanie z przemocą w mediach skutkuje znieczuleniem na agresję. Czym intensywniejszy kontakt z przemocą tym słabsze reakcje i emocje wywołuje. Przemoc staje się elementem codzienności, z którym można się oswoić¹⁹⁹.

Przedstawione powyżej teorie są relewantne również w zakresie przestępstw z nienawiści, gdyż do znamion strony przedmiotowej przestępstw z art. 119, 256 i 257 k.k. należy przemoc fizyczna lub symboliczna. Koncepcje te są jednak przeciwstawne i nie jest możliwe jednoznaczne przyjęcie słuszności jednej z nich. Badania empiryczne prowadzone w celu ich weryfikacji również nie

¹⁹³ Łączna liczba przestępstw stwierdzonych z art. 119, 256 i 257 k.k. oscyluje w granicach 150 rocznie natomiast liczba doniesień medialnych jest znaczna.

¹⁹⁴ Interesującym i aktualnym problemem w kontekście agresji i przemocy w Internecie jest zagadnienie tzw. *snuff movies* i *mondo movies*. Szerzej na ten temat w: M. Romańczuk-Grącka, *Snuff movies and mondo movies. Characteristics of terrorism and organized crime related film productions*, [w:] W. Pływaczewski (red.), *Organized Crime and Terrorism. Reasons, Manifestations, Counteractions*, Olsztyn 2011, s. 207-225.

¹⁹⁵ J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*, t. 3, Gdańsk 2000, s. 161.

¹⁹⁶ A. Peyrefitte, *Społeczeństwo wobec przemocy. Raport Komitetu Badań nad Przemocą, Zbrodnią i Występkiem*, Warszawa 1982, s. 98-99.

¹⁹⁷ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 417.

¹⁹⁸ Por. rozważania w pkt 2 niniejszego rozdziału.

¹⁹⁹ M. Kuć, *Kryminologia*, Warszawa 2010, s. 84-85.

przyniosły rozstrzygnięcia²⁰⁰. Uprawnione wydaje się jednak twierdzenie, iż przemoc obecna w środkach masowego przekazu nie jest obojętna dla niektórych odbiorców, w szczególności młodych. Skutkować może podniesieniem poziomu agresywności i tolerancji na przemoc. Jednakże nie występuje bezpośrednia zależność pomiędzy obcowaniem z przemocą w mediach, a wystąpieniem zachowań przestępnych²⁰¹.

Kolejnym istotnym zagadnieniem jest rola środków masowego przekazu w kształtowaniu postaw społeczeństwa wobec przestępczości, agend formalnej kontroli społecznej oraz prawa. Szczególną rolę odgrywają tutaj takie funkcje mediów jak: informacyjna, interwencyjna, opiniotwórcza, kształtowania postaw moralnych.

Nie ulega wątpliwości, iż treść i forma przekazywanych przez media informacji wpływa na społeczne postrzeganie zagadnień związanych z patologią społeczną, w tym z przestępczością. Pozytywnym i pożądanym efektem działalności mediów jest zwrócenie publicznej uwagi na aktualne problemy społeczne poprzez częstsze i intensywniejsze eksponowanie danego tematu. W przypadku przestępstw z nienawiści media odgrywają kluczową rolę w definiowaniu tego problemu społecznego.

W relacjach medialnych najczęściej pojawiają się informacje o funkcjonowaniu policji. Wynika to z faktu, że właśnie ten organ ścigania jest głównym źródłem informacji o zdarzeniach kryminalnych. Znacznie rzadziej zdarzają się relacje z działalności prokuratury, postępowań sądowych lub dotyczące więziennictwa. W efekcie opinia społeczna o przestępczości opiera się głównie na informacjach z postępowań przygotowawczych (przestępstwa wykryte, względnie przestępstwa stwierdzone)²⁰².

Przekaz medialny dotyczący przestępczości oraz funkcjonowania organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości rzutuje na stosunek społeczeństwa do prawa. Skutkować może on ukształtowaniem dwóch przeciwstawnych postaw. Rygoryzm wobec prawa wymaga jego bezwzględnego przestrzegania niezależnie od okoliczności. Wymaga również podjęcia interwencji przez organy ścigania w każdym przypadku wystąpienia zachowań przestępnych. Relatywizm zezwala na łamanie prawa w szczególnych, usprawiedliwionych okolicznościach sytuacjach przy generalnym uznaniu słuszności regulacji prawnej. Akceptuje także odstępianie w niektórych przypadkach od reakcji organów ścigania. Zjawiska te nierozzerwalnie związane są z poziomem poszanowania prawa w danej społeczności, na co wpływają również środki masowego przekazu²⁰³.

²⁰⁰ Podstawowym problemem metodologicznym przy badaniu wpływu przemocy prezentowanej w mediach na zachowania agresywne jest niemożliwość wyeliminowania innych czynników np. osobowościowych, wpływu środowiska rodzinnego. Por. K. Poklewski-Kozieliński, *Czy środki masowego przekazu mogą wywierać wpływ na postawy agresywne młodzieży*, „*Studia Iuridica*” 1992, nr 19, s. 149-160.

²⁰¹ J. Blachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 419-420.

²⁰² *Ibidem*, s. 420-422.

²⁰³ *Ibidem*, s. 423.

Medialny obraz przestępczości kształtuje również żądania społeczeństwa odnośnie punitwności wymiaru sprawiedliwości²⁰⁴. Opinia publiczna w tym obszarze ogniskuje się wokół takich zagadnień jak: postulaty przywrócenia kary śmierci, zakres stosowanych kar, warunkowe umorzenia postępowania, warunkowe zawieszenie kary, warunkowe przedterminowe zwolnienie, obniżenie wieku odpowiedzialności karnej, rozszerzenie katalogu czynów zabronionych, a przede wszystkim zwiększenie surowości kar²⁰⁵. Często a zarazem selektywne i sensacyjne medialne doniesienia o przestępstwach wywołują społeczne zapotrzebowanie na represyjną politykę karną (szeroki zakres kryminalizacji, wysokie sankcje), a także usprawiedliwiają zwiększone wydatki na organy ścigania połączone z rozszerzeniem ich kompetencji oraz potrzebę stosowania przez państwo coraz bardziej ingerujących w prywatność obywateli środków kontroli zachowań. W literaturze kryminologicznej dominuje pogląd o negatywnym wpływie tego typu populizmu penalnego na politykę kryminalną państwa²⁰⁶.

Media mogą odgrywać rolę nośnika mowy nienawiści prowadzącej do przestępstw z nienawiści. Jako skrajny przykład propagowania nienawiści, która doprowadziła do ludobójstwa, przytacza się audycje Radia Tysiąca Wzgórz w Rwandzie. Nazywana „radiem nienawiści” sieć otwarcie podlegała do nienawiści w stosunku do ludu Tutsi. Jego przedstawiciele porównywani byli do karaluchów, które trzeba wytępić. Była to jedna z przyczyn rzezi Tutsi przez Hutu. Po wojnie kilku dziennikarzy radia zostało skazanych przez Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy za podżeganie do nienawiści²⁰⁷.

W obszarze przestępstw z nienawiści rolę środków masowego przekazu ocenić należy w kilku aspektach. Przede wszystkim wskazać należy na funkcję, jaką media spełniają w zwróceniu uwagi na fakty społeczne dotychczas marginalizowane i lekceważone²⁰⁸. W tym zakresie pozytywnie ocenić należy fakt, iż media spowodowały dostrzeżenie przez opinię publiczną zagrożenia przestępstwami z nienawiści. Interesującym, a zarazem metodologicznie trudnym do zbadania zagadnieniem jest natomiast wpływ przemocy i agresji obecnej w środkach masowego przekazu na kształtowanie postaw prowadzących do popełniania przestępstw z nienawiści. Z aprobatą stwierdzić należy, iż w mainstreamowych mediach poglądy oparte na stereotypach, uprzedzeniach, dyskryminacji i nienawiści nie pojawiają się. Przekaz o charakterze mowy

²⁰⁴ Zagadnienie poziomu punitwności polskiego wymiaru sprawiedliwości karnej omówione zostało w: M. Melezini, *Punitwność wymiaru sprawiedliwości karnej w Polsce w XX wieku*, Białystok 2003.

²⁰⁵ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 423.

²⁰⁶ P. Chlebowicz, *Przejawy populizmu penalnego w polskiej polityce kryminalnej*, „Studia Prawnoustrojowe” 2009, nr 9, s. 497-506.

²⁰⁷ A. Lipowska-Teutsch, *Mowa nienawiści. Szerzenie nienawiści przez Internet*, [w:] A. Lipowska-Teutsch, E. Ryłko (red.), *Przemoc motywowana uprzedzeniami. Przestępstwa z nienawiści*, Warszawa 2007, s. 22.

²⁰⁸ A. Peyrefitte, *op. cit.*, s. 52.

nienawiści rozpowszechniany jest natomiast poprzez publikacje subkulturowe (ziny), internet²⁰⁹, a nawet ideologiczne graffiti²¹⁰.

6.2. Społeczna percepcja przestępstw z nienawiści

W 2007 r. Centrum Badania Opinii Społecznej przeprowadziło badania mające na celu zdiagnozowanie, w jakim stopniu mowa nienawiści istnieje w percepcji społecznej, gdzie ta forma przemocy werbalnej jest najczęściej spotykana oraz kto posługuje się mową nienawiści i jakich cech przeważnie dotyczy tego typu agresja werbalna.

Badania wykazały, że 40% Polaków spotkało się z wypowiedziami, które obrażały innych ze względu na ich rasę, kolor skóry, narodowość, płeć, orientację seksualną, niepełnosprawność itp. Częściej tego typu fakty odnotowywali młodszy ankietowani, głównie uczniowie i studenci, niż osoby starsze. Ponadto na mowę nienawiści częściej zwracają uwagę osoby z wykształceniem wyższym i średnim niż słabiej wykształcone. Mowa nienawiści znacznie częściej spotykana jest w mieście niż na wsi. Większą wrażliwość na agresję werbalną wykazują osoby o poglądach lewicowych.

Prawie 80% Polaków uznaje używanie mowy nienawiści za zjawisko rażące. Obojętność na to zjawisko częściej wykazują mężczyźni niż kobiety. Podobną reakcją na mowę nienawiści charakteryzują się osoby młode (do 24 roku życia). Tego typu agresja werbalna najbardziej rażąca jest dla osób dobrze wykształconych i mieszkańców dużych miast.

Zdaniem ankietowanych mowa nienawiści przekazywana jest przez napisy na murach, telewizja, publikacje książkowe, audycje radiowe oraz plakaty, ulotki i transparenty, a ponadto miejsca publiczne takie, jak przystanki komunikacji miejskiej, dworce, autobusy, tramwaje, pociągi oraz strony i fora internetowe.

Jako osoby używające mowy nienawiści ankietowani wskazali polityków, członków różnych organizacji ideologicznych, przechodniów na ulicy, osób związanych z Kościołem. Wśród grup posługujących się mową nienawiści respondenci najczęściej wymieniali: polityków, Młodzież Wszechpolską, młodzież, Ligę Polskich Rodzin, skinheadów, środowisko Radia Maryja.

Przyczyną używania mowy nienawiści, zdaniem ankietowanych, najczęściej jest orientacja seksualna, kolor skóry, wyznanie religijne, przynależność narodowa lub etniczna, niepełnosprawność oraz inwalidztwo.

²⁰⁹ Monograficzne opracowanie problematyki mowy nienawiści w Internecie zawarto w: M. Siwicki, *Nielegalna i szkodliwa treść w Internecie. Aspekty prawnokarne*, Warszawa 2011. Ponadto jak wskazuje J. Moszczyński rozpowszechnianie za pomocą komputerów informacji rasistowskich zaliczyć należy do przestępstw komputerowych (J. Moszczyński, *Informatyka kryminalistyczna*, [w:] E. Gruza, M. Goc, J. Moszczyński, *Kryminalistyka czyli rzecz o metodach śledczych*, Warszawa 2008, s. 560).

²¹⁰ Zjawisko występowania mowy nienawiści w ulicznym graffiti scharakteryzowano w: L. Krajewski, *Seksualnie inny w homofobicznym dyskursie graffitiarzy*, [w:] B. Darska (red.), *Nowe zjawiska w języku, tekście i komunikacji*, t. 1, Warszawa 2009, s. 124-148.

Respondentów zapytano również o to czy wolność słowa powinna być niczym nieograniczona czy raczej granicą wolności słowa powinien być zakaz obrażania, wyszydzania i krzywdzenia innych osób. Prawie ¾ Polaków poparło konieczność ograniczenia wolności słowa zasadą ochrony godności innych osób.

Co ciekawe tylko niecałe 40% ankietowanych miała świadomość karalności stosowania mowy nienawiści przez przepisy Kodeksu karnego.

Respondenci jako najbardziej obraźliwe określenia wskazali: dotyczące homoseksualnych mężczyzn („pedał”, „ciota”), odnoszące się do koloru skóry („czarnuch”, „żółtek”), dotyczących przynależności narodowej lub etnicznej („szkop”, „żydek”), z określeń związanych ze sferą religijną („dewot”) oraz z określeń preferencji politycznych („komuch”)²¹¹.

Konkludując powyższe wyniki badań podkreślić należy, że ze względu, iż przeprowadzone zostały przed niemal dekadą, jeszcze przed wielką falą migracji do Europy, konieczne jest ponowne przeprowadzenie tego typu badań oraz porównanie ich wyników.

6.3. Strach przed przestępczością (*fear of crime*)

W literaturze psychologicznej panuje rozróżnienie pojęć „lęku” i „strachu”. Lęk definiowany jest jako reakcja emocjonalna nie związana z określoną przyczyną lub sytuacją, reakcja na zagrożenie potencjalne lub przyszłe. Strach określany jest natomiast jako reakcja emocjonalna na obiektywne, rozpoznawalne, zewnętrzne zagrożenie, połączona często z somatycznymi reakcjami organizmu²¹². W literaturze kryminologicznej pojęcia te stosowane są synonimicznie, a ponadto wprowadza się terminy dodatkowe odwołujące się do „niepokoju” (*unease*), „obawy”, (*concern*), „zaniepokojenia” (*worry*), „braku poczucia bezpieczeństwa” (*insecurity*), „poczucia zagrożenia” (*feeling of unsafety*)²¹³. Generuje to również trudności napotymane przy próbie zdefiniowania pojęcia „strachu przed przestępczością”²¹⁴. Wielu autorów wskazuje, iż powinno się mówić raczej o lęku przed przestępczością, a nie strachu przed przestępczością²¹⁵.

²¹¹ Centrum Badania Opinii Społecznej, *Społeczna percepcja przemocy werbalnej i mowy nienawiści. Komunikat z badań*, Warszawa 2007, s. 1-16.

²¹² J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 450.

²¹³ M. Szafrńska, *Polityczna instrumentalizacja strachu przed przestępczością*, Toruń 2010, s. 15.

²¹⁴ W literaturze anglojęzycznej występują m.in. takie określenia jak: *fear of crime, fear of victimization, fear of criminal victimization, fear of personal security, feelings of safety, feelings of unsafety, feelings of security, feelings of insecurity, feelings of anxiety, experience of safety, experience of danger, experience of risk, perception of danger, perception of risk, perception of safety* (G. Vanderveen, *Interpreting Fear, Crime, Risk and Unsafety*, Boom Juridische Uitgevers, Haga 2006, s. 1).

²¹⁵ Por. J. Garofalo, *The Fear of Crime. Causes and Consequences*, „The Journal of Criminal Law and Criminology” 1981, vol. 72, nr 2, s. 840; K.F. Ferraro, *Fear of Crime. Interpreting Victimization Risk*, State University of New York Press, New York 1995, s. 22. Również w polskiej literaturze kryminologicznej brak jednolitości w nazewnictwie tego zjawiska. Patrz: B. Hołyst, E. Kube, *Strach przed przestępczością – zaniadany problem polityki kryminalnej*, „Prokuratura i Prawo” 1995, nr 1, s. 23-37; H. Kury, K. Krajewski, *Problem lęku przed przestępczością*, „Przegląd Sądowy” 1996, nr 5, s. 3-16.

Zadaniem łatwiejszym niż sformułowanie definicji strachu przed przestępczością jest wskazanie jego elementów. Wszyscy autorzy zgodnie wymieniają składnik afektywny (emocjonalny), kognitywny (racjonalny, poznawczy), konatywny (behawioralny)²¹⁶.

Na element afektywny składa się doświadczane w życiu codziennym, zarówno w sferze prywatnej jak i publicznej, subiektywne poczucie bezpieczeństwa lub niebezpieczeństwa, strach przed własną wiktyimizacją, strach przed wiktyimizacją osób bliskich (strach altruistyczny, strach zastępczy)²¹⁷.

W skład elementu kognitywnego wchodzi indywidualna ocena stanu przestępczości oraz percepcja i interpretacja prawdopodobieństwa wiktyimizacji w przyszłości (ryzyko wiktyimizacji)²¹⁸.

Element konatywny przejawia się w opartej na racjonalnej wiedzy o zagrożeniu i emocjach z nim związanych, reakcji jednostki. Przejawia się w środkach ostrożności podejmowanych w celu uniknięcia wiktyimizacji. Działania te przyjmują postać zachowań obronnych (*protective behaviors*) lub zachowań unikania (*avoiding behaviors*). Do pierwszych należą: posiadanie środków ochrony doraźnej np. gazu, paralizatora, broni, a także mieszkanie na strzeżonym osiedlu, zabezpieczenie drzwi i okien, alarmy, pies stróżujący, umiejętności samoobrony. Drugie obejmują unikanie ryzykowanych miejsc, zachowań i kontaktów np. ciemne ulice, puste parki, podejrzane lokale, osoby nieznanym, zbiegowiska publiczne²¹⁹.

Teoretyczne konstrukcje wyjaśniające zjawisko strachu przed przestępczością odwołują się do trzech perspektyw postrzegania tego problemu: wiktyimizacyjnej (indywidualnej), kontroli społecznej, problemu społecznego²²⁰.

Perspektywa wiktyimizacyjna odwołuje się przy wyjaśnianiu strachu przed przestępczością do indywidualnych doświadczeń wiktyimizacyjnych jednostki. Poziom odczuwanego strachu jest zatem zależny od wcześniejszego kontaktu z przestępczością²²¹. Oczywiście różnicę pomiędzy rzeczywistą liczbą ofiar przestępstw, a znacznie wyższą liczbą osób deklarujących strach przed przestępczością tłumaczy się istnieniem zjawiska wiktyimizacji pośredniej, która dotyka rodzinę, bliskich i znajomych ofiary, a także byciem świadkiem wiktyimizacji. Czynniki ten wydaje się szczególnie istotny w przypadku przestępstw z nienawiści. Jednostka, która już wcześniej stała się ofiarą, będzie ujawniała wyższy poziom strachu przed przestępczością, a także będzie częściej

²¹⁶ Por. J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 450-452; M. Szafrńska, *op. cit.*, s. 19-21.

²¹⁷ W badaniach empirycznych dotyczących przestępstw z nienawiści element afektywny operacjonalizowany może być przez pytania typu: Czy odczuwasz strach przed stanieniem się ofiarą przestępstwa z nienawiści? Czy czujesz się bezpiecznie w swoim miejscu zamieszkania?

²¹⁸ Badania tego elementu obejmują takie pytania jak: Czy uważasz, że w ostatnich latach zagrożenie przestępczością z nienawiści wzrosło? Czy sądzisz, iż w przyszłości liczba popełnianych przestępstw z nienawiści będzie się zwiększała czy malała? Czy przypuszczasz, że możesz stać się ofiarą przestępstwa z nienawiści?

²¹⁹ Pytania o ten element sformułowane mogą być następująco: Czy posiadasz jakieś środki ochrony obrony doraźnej? Jakie elementy zabezpieczające posiada twoje mieszkanie?

²²⁰ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 452-453.

²²¹ M. Szafrńska, *op. cit.*, s. 45-46.

podejmowała środki ostrożności, aby uniknąć kolejnej wiktymizacji. Na tak postrzegany strach przed przestępczością wpływa intensywność przeżytej wiktymizacji, jej częstotliwość, dotkliwość, a także osobowość ofiary i dystans czasowy²²². Również w przypadku przestępstw z nienawiści poziom strachu przed przestępczością w tym aspekcie zależy w głównej mierze od indywidualnych predyspozycji.

Perspektywa kontroli społecznej skupia się na analizie strachu przed przestępczością w percepcji małych grup społecznych (struktur I stopnia, mikrospołecznej). Przedmiotem analizy są przyczyny odczuwania strachu i jego fluktuacja w ramach społeczności lokalnych. Jako podstawowy powód strachu przed przestępczością wskazuje się rozpad więzi społecznych, osłabienie kontroli nieformalnej, dezorganizację społeczną oraz upadek wspólnie akceptowanych standardów i wartości (*incivility*)²²³. Jako przyczynę zjawiska *incivility* wskazuje m.in. migracje ludności, w tym pojawienie się mniejszości skutkujące nasileniem się konfliktów etnicznych. Z problematyką strachu przed przestępczością w małych społecznościach lokalnych łączy się tzw. teoria wybitych szyb (syndrom rozbitych okien). Koncepcja ta zakłada, iż jedną z przyczyn wzmożonego strachu przed przestępczością jest życie w zdewastowanym środowisku. Brak reakcji na drobne naruszenia ładu i porządku, wywołujące obawy i negatywne emocje, powoduje wrażenie załamania się systemu kontroli społecznej i sprawiedliwości karnej. Objawy takie jak: spożywanie alkoholu w miejscach publicznych, hałaśliwe grupy młodzieży, subkultury dewiacyjne, uliczne graffiti, zniszczenia mienia publicznego kreują obraz niebezpiecznej okolicy, a w dalszej perspektywie rozwój przestępczości²²⁴. Dla przedstawicieli mniejszości szczególnie wpływ na strach przed przestępczością w tym aspekcie ma obecność umieszczanych na murach haseł i symboli mowy nienawiści.

Perspektywa problemu społecznego odnosi się do strachu przed przestępczością na płaszczyźnie dużych struktur społecznych (struktur II stopnia, makrospołecznej). Odwołuje się do roli mediów w kreowaniu społecznego postrzegania problemu przestępczości. Nie ulega wątpliwości, iż wytworzony przez środki masowego przekazu obraz przestępczości kształtowany jest instrumentalnie przez różne grupy interesu często w oderwaniu od realnych rozmiarów i dynamiki tego zjawiska²²⁵. W wyniku tych manipulacji społeczny

²²² H. Kury, T. Ferdinand, *The Victim's Experience and Fear of Crime*, „International Review of Victimology” 1998, vol. 5, s. 126 i n.

²²³ Wizualnymi objawami zjawiska *incivility* są m.in.: wałęsająca się młodzież, wandalizm, obecność narkotyków, domy publiczne, kluby nocne, zaniedbane budynki, śmieci na ulicach (D.A. Lewis, G. Salem, *Fear of Crime. Incivility and the Production of a Social Problem*, Transaction Books, New Brunswick-Oxford 1986, s. XIII).

²²⁴ Spirala strachu przed przestępczością wywołana „syndromem wybitych okien” stanowi uzasadnienie dla wdrażania rygorystycznych i restrykcyjnych strategii przeciwdziałania przestępczości wzorowanych na nowojorskiej strategii „zero tolerancji”. Zob. G.L. Kelling, C.M. Coles, *Wybite szyby. Jak zwalczyć przestępczość i przywrócić ład w najbliższym otoczeniu*, Poznań 2003.

²²⁵ Problematyce wykorzystywania strachu przed przestępczością jako elementu dezorientowania społeczeństwa co do rzeczywistego zagrożenia przestępczością dla realizacji własnych interesów

poziom strachu przed przestępczością nie jest zależny od rzeczywistego zagrożenia, lecz od skali zniekształcającego oddziaływania mediów. Generalne tendencje kreowania obrazu przestępczości to jego wyolbrzymianie i brutalizowanie, co podwyższa u jednostek subiektywną ocenę ryzyka wiktymizacji. Dla definiowania tego zjawiska sformułowano w literaturze kryminologicznej pojęcie „paniki moralnej” (*moral panic*), które ma swoje implikacje w obszarze polityki kryminalnej²²⁶. Na fali sztucznie kreowanego przez media zagrożenia danym przestępstwem podejmuje się społeczno-polityczną krytykę i potępienie tego zjawiska, co legitymizuje zaostrenie odpowiedzialności karnej za dany typ przestępstwa²²⁷. Zjawiska takie jak polityczno-medialna manipulacja danymi statystycznymi, sztuczna eskalacja strachu przed przestępczością, deprecjacja wiedzy eksperckiej, populizm w prawie karnym to zjawiska negatywnie rzutujące na poziom obowiązujących rozwiązań prawno-karnych. Strach przed przestępczością traktowany jest jako polityczny argument na za represyjnym ustawodawstwem karnym i surową polityką kryminalną²²⁸. Zaryzykować można stwierdzenie, iż obraz przestępstw z nienawiści przedstawiany w środkach masowego przekazu jest wyolbrzymiony i stanowić może element politycznej kampanii zmierzającej do rozszerzenia zakresu odpowiedzialności oraz podwyższenia kar za przestępstwa tego typu.

Badania Eurostatu wykazują, że Polacy z każdym rokiem czują się coraz bardziej bezpiecznie we własnym kraju i w swoim miejscu zamieszkania. W 2014 r. przemoc, przestępczości lub wandalizmu obawiało się tylko 6,4% Polaków, co daje drugie miejsce w Europie za Chorwatami (2,9%) oraz wynik lepszy od średniej europejskiej (14,5%). Aż 70% ankietowanych uważa Polskę za kraj bezpieczny, a swoje miejsce zamieszkania jako bezpieczne i spokojne ocenia 90% respondentów. Na pytanie o obawę stania się ofiarą przestępstwa 53% ankietowanych stwierdziło, że nie obawia się tego²²⁹. Polska postrzegana jest zatem jako kraj bezpieczny. Podkreślić należy jednak, że ze względu na charakter przestępstw z nienawiści dane dotyczące poczucia bezpieczeństwa osób z tzw. grup ryzyka kształtuje się całkowicie odmiennie. Postrzeganie zagrożenia przestępstwami z nienawiści przez te osoby będzie przedmiotem refleksji w dalszej części pracy.

poświęcona jest praca: M. Szafrńska, *Polityczna instrumentalizacja strachu przed przestępczością*, Toruń 2010.

²²⁶ Jest to zjawisko określenia danej choroby, zdarzenia, osoby lub grupy osób jako zagrożenia dla społecznych wartości i interesów (M. Szafrńska, *op. cit.*, s. 65).

²²⁷ M. Filar, *Rola mediów w kreowaniu zagrożeń i sprzyjaniu populizmowi*, [w:] Z. Sienkiewicz, R. Kokot (red.), *Populizm penalny i jego przejawy w Polsce*, Wrocław 2009, s. 54-55. Przykładem tego typu praktyk są powracające co pewien czas postulaty podwyższenia kary za przestępstwo zabójstwa, rozboju lub pobicia, dla chuliganów stadionowych, recydywistów.

²²⁸ W literaturze amerykańskiej na określenie politycznej walki z wyobrażonym wrogiem w postaci przestępczości stosuje się określenie „rządzenia przez przestępczość” (*governing through crime*). Zob. J. Simon, *Governing Through Crime. How the War on Crime Transformed American Democracy and Created a Culture of Fear*, Oxford University Press, New York 2007.

²²⁹ <http://statystyka.policja.pl/st/informacje/106955,Polacy-czuja-sie-w-swojej-okolicy-bezpiecznie-jak-nigdy-dotad.html> (dostęp 27 lipca 2015 r.).

6.4. Poczucie bezpieczeństwa osób z grup ryzyka i pokrzywdzonych przestępstwem z nienawiści

Do grup ryzyka pokrzywdzeniem przestępstwem z nienawiści z powodu przynależności narodowej, etnicznej i rasowej zaliczyć należy mniejszości narodowe i etniczne, imigrantów, uchodźców oraz cudzoziemców (obcokrajowców) tymczasowo przebywające w Polsce, lecz różniących się rasą, pochodzeniem narodowym lub etnicznym. Jak już wskazano poziom zagrożenia wiktymizacją przestępstwem z nienawiści jest w obrębie tych grup bardzo zróżnicowany²³⁰. Zjawisko to uwarunkowane jest występowaniem tzw. „stygmatu plemiennego”²³¹.

Zarówno teoria²³² jak i przeprowadzone badania²³³ wskazują, iż najmniej narażone są mniejszości narodowe i etniczne. Pojęcie „mniejszości narodowej” i „mniejszości etnicznej” zdefiniowane zostało w art. 2 u.m.n.e. Oficjalnie uznanymi mniejszościami w Polsce są mniejszości: białoruska, czeska, litewska, niemiecka, ormiańska, rosyjska, słowacka, ukraińska oraz żydowska. Mniejszościami etnicznymi są mniejszości: karaimska, łemkowska, romska i tatarską. Są to katalogi *numerus clausus*. Do obecności osób należących do mniejszości narodowych i etnicznych Polacy zdążyli się przyzwyczaić i przestępstwa z nienawiści wymierzone przeciwko nim należą do rzadkości. W tej grupie pewien stopień zagrożenia odczuwają jedynie osoby należące do mniejszości żydowskiej i romskiej²³⁴.

Pod pojęciem „imigranta” rozumie się „cudzoziemiec osiedlający się w jakimś kraju; osiedleńca”²³⁵. Imigranci nie podlegają przepisom ustawy o mniejszościach, gdyż z jej zakresu przedmiotowego wyklucza ich ustawowa cezura 100 lat zamieszkiwania danej mniejszości na ziemiach polskich

²³⁰ Ryzyko stania się ofiarą przestępstwa z nienawiści przez uchodźców, imigrantów i przedstawicieli mniejszości omówiono w: M. Duda, *Uchodźcy, imigranci i mniejszości jako ofiary przestępstw z nienawiści*, [w:] W. Pływaczewski, M. Ilnicki (red.), *Uchodźcy – nowe wyzwania dla bezpieczeństwa europejskiego na tle standardów praw człowieka*, Olsztyn 2015, s. 180-189.

²³¹ Pojęcie „stygmata plemiennego” wprowadził do terminologii socjologicznej Erving Goffman (E. Goffman, *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*, Gdańsk 2005, *passim*). Szerzej o tym pojęciu w rozdziale V, pkt 6.

²³² Szerzej o prawnych i praktycznych aspektach funkcjonowania mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce w: M. Duda, *Sytuacja prawna mniejszości narodowych w Polsce w świetle ustawodawstwa i polityki państwa*, [w:] B. Sitek, T. Jasudowicz, M. Seroka (red.), *Fides et bellum. Księga poświęcona pamięci Księdza Biskupa, Profesora, Generała Śp. Tadeusza Płoskiego*, t. 2, Olsztyn 2012, s. 371-385; S. Achremczyk, P. Janiszewski (red.), *Rola i znaczenie mniejszości narodowych i etnicznych Polski Północno-Wschodniej w tworzeniu Europy Regionów*, Olsztyn 2012; P. Popieliński, A.W. Bauknecht, *Legal Status of the German Minority in Poland and its Political and Social Activity*, [w:] M. Boháčiková, I. Demčíková, M. Raňkóvská, M. Raňkóvský (red.), *Tantamount in Diversity*, Matej Bel University, Banská Bystrica 2012, s. 330-350.

²³³ Przeprowadzone badania aktowe nie wykazały żadnej ofiary przestępstw z nienawiści należącej do występujących w Polsce mniejszości narodowych lub etnicznych. Patrz rozdział V pkt 6 tab. 25 i 26.

²³⁴ Zob. szerzej E. Subocz, S. Garbart (red.), *Współczesne wyzwania polityki wobec romskiej mniejszości etnicznej – edukacja, dyskryminacja, wykluczenie społeczne*, Warszawa 2013 oraz A. Michnik, *Przeciw antysemityzmowi*, t. 1-3, Kraków 2010.

²³⁵ M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I, Warszawa 1979, s. 777.

(art. 2 ust. 1 pkt. 5 oraz art. 2 ust. 3 pkt 5). Tego typu grupami imigranckimi, allochtonicznymi są w Polsce Chińczycy, Wietnamczycy, Czecheni, Grecy, Macedończycy, a w ostatnim okresie przybysze z „czarnej” Afryki (Nigeryjczycy, Kameruńczycy, Sudańczycy) oraz państw Maghrebu (Marokańczycy, Algierczycy, Tunezyjczycy, Libijczycy)²³⁶. W kontekście konfliktu w Syrii, wielkiej fali migracji napływającej do Europy oraz zapowiedzi Unii Europejskiej o potrzebie przyjęcia przez kraje członkowskie uchodźców spodziewać należy się zwiększenia napływu imigrantów z Bliskiego Wschodu²³⁷. Imigranci z tych regionów są zdecydowanie bardziej narażeni na stanie się ofiarą przestępstwa z nienawiści. Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, iż główną determinantą ryzyka wiktyimizacji przestępstwem z nienawiści jest kolor skóry. Ponadto imigranci postrzegani są jako konkurencja ekonomiczna o miejsca pracy. Nie można również wykluczyć motywacji opartej na przesądzie, iż czarnoskórzy i latynosi są szczególnie atrakcyjni dla polskich kobiet, co wywołuje frustrację i agresję młodych Polaków²³⁸. Zjawisko migracji powoduje wystąpienie takich zjawisk jak „konflikt kultur”²³⁹ oraz „zderzenie cywilizacji”²⁴⁰. Imigrantów dotyka również często wykluczenie społeczne (ekskluzja), którego skrajną formą są przestępstwa z nienawiści.

Uchodźcy to „osoba, która przebywa poza krajem swego pochodzenia i posiada uzasadnioną obawę przed prześladowaniem w tym kraju ze względu na rasę, religię, narodowość, poglądy polityczne lub przynależność do określonej grupy społecznej”²⁴¹. Zasady, warunki i tryb udzielania cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej określa ustawa o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej²⁴². Status uchodźcy jako kwestia formalnoprawna nie wpływa na zmianę poziomu

²³⁶ Na interesujące, z kryminologicznego punktu widzenia, zjawisko legalizacji nielegalnego pobytu w Polsce przez imigrantów zwróciła uwagę J. Narodowska opisując proceder fikcyjnych małżeństw. Zob. J. Narodowska, *Legalizacja pobytu cudzoziemców poprzez zawarcie fikcyjnego małżeństwa. Aspekty prawne i kryminologiczne*, [w:] W. Pływaczewski, M. Ilnicki (red.), *op. cit.*, s. 132-152.

²³⁷ Szerzej na temat nielegalnego przekraczania granicy w: M. Perkowska, *Problem nielegalnego przekroczenia granicy przez osoby ubiegające się o nadanie statusu uchodźcy*, [w:] W. Pływaczewski, M. Ilnicki (red.), *op. cit.*, s. 52-63 oraz M. Kotowska, W. Pływaczewski, *Przemyt imigrantów jako obszar zainteresowania członków zorganizowanych grup przestępczych. Studium przypadku*, [w:] W. Pływaczewski, M. Ilnicki (red.), *op. cit.*, s. 78-91.

²³⁸ Potwierdzeniem tej tezy są liczne przestępstwa popełnione w klubach muzycznych, dyskotekach, pubach. Por. rozdział V, pkt 5 tab. 17.

²³⁹ Pojęcie to wprowadzone zostało do literatury socjologicznej przez Thorstena Sellina (Zob. Th. Sellin, *Culture and Crime*, Social Science Research Council, New York 1938, *passim*). Kryminologiczną analizę tego zjawiska przedstawiono w: P. Chlebowicz, *Wielokulturowość europejska z perspektywy kryminologicznej*, [w:] B. Sitek, G. Dammacco, M. Sitek, J.J. Szczerbowski (red.), *Prawo do życia a jakość życia w wielokulturowej Europie*, Olsztyn-Bari 2007, s. 342-346.

²⁴⁰ Autorem pojęcia jest Samuel Huntington. Zob. S. Huntington, *Zderzenie cywilizacji*, Warszawa 2007, *passim*.

²⁴¹ Konwencja dotycząca statusu uchodźców, sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r. (Dz. U. 1991, Nr 119, poz. 515) oraz Protokół dotyczący statusu uchodźców, sporządzony w Nowym Jorku dnia 31 stycznia 1967 r. (Dz. U. 1991, Nr 119, poz. 517).

²⁴² Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. 2012, Nr 0, poz. 680, tekst jednolity ze zm.).

zagrożenia przestępstwami z nienawiści, ponieważ osoba taka nadal postrzegana jest jako cudzoziemiec, imigrant.

Kategoria osób czasowo przebywających w Polsce obejmuje cudzoziemców (obcokrajowców) przebywających w kraju z różnorodnych powodów. Zaliczyć można tutaj zagranicznych studentów polskich uczelni²⁴³, uczestników programów wymiany studenckiej „Erasmus”, pracowników przedstawicielstw zagranicznych przedsiębiorstw, zagranicznych turystów. Zagrożenie przestępstwami z nienawiści osób należących do tej grupy jest zróżnicowane. Wyznacznikiem jest w tym przypadku głównie kolor skóry²⁴⁴.

Wydaje się, iż ryzyko pokrzywdzeniem przestępstwem z nienawiści z powodu przynależności wyznaniowej lub bezwyznaniowości jest znikome. W toku przeprowadzonych badań nie odnotowano ani jednego przypadku przestępstwa z nienawiści motywowanego taką przesłanką²⁴⁵. Przesłanki o charakterze antysemickim zakwalifikować należy jako motywowane dyskryminacją na tle rasowym i narodowym. Aspekt wyznaniowy odgrywa w takich przypadkach drugorzędą rolę.

Grupą, która spotyka się w społeczeństwie polskim ze zdecydowaną niechęcią większości, są osoby należące do społeczności LGBTQ²⁴⁶. Dyskryminacyjne zachowania wobec nich nie mogą być, jurydycznego punktu widzenia, kwalifikowane jako przestępstwa z nienawiści. W znamionach przestępstw z art. 119, 256 i 257 k.k. brak jest bowiem motywacji sprawcy odnoszącej się do popełnienia czynu ze względu na płeć, orientację seksualną oraz tożsamość płciową. Środowiska takie podnoszą więc postulat rozszerzenia zakresu ochrony tych przestępstw o powyższe znamiona.

Osoby pokrzywdzone przestępstwem z nienawiści często nie zgłaszają popełnionego przestępstwa. Wpływają na to takie czynniki jak: brak wiedzy czym są przestępstwa z nienawiści, brak wiedzy w jaki sposób prawo chroni ofiarę przestępstwa, niedopuszczanie do siebie myśli, że dokonano w stosunku do niej przestępstwa z nienawiści, obawa zemsty ze strony sprawcy, obawa wtórnego pokrzywdzenia w czasie dochodzenia i procesu, odczuwany wstyd, przekonanie, iż nie należy skarżyć się i ujawniać swojego cierpienia, obawa przed napiętnowaniem przez rodzinę, współpracowników, przyjaciół, szersze otoczenie na skutek ujawnienia orientacji seksualnej, bariera językowa, nieznajomość prawa, obawa deportacją w wyniku ujawnienia, iż nielegalnie przebywa na terenie kraju lub nielegalnie podjęła pracę²⁴⁷.

²⁴³ Zjawisko to szczególnie zauważalne jest w ośrodkach akademickich. Przykładowo na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie studiuje kilkudziesięciu studentów medycyny pochodzących z Arabii Saudyjskiej.

²⁴⁴ Stosunek Polaków cudzoziemców omówiono w: S. Łodziński, *Opinie i postawy mieszkańców Polski wobec migracji i cudzoziemców w świetle badań opinii publicznej*, Warszawa 2002.

²⁴⁵ Zob. rozdział V, pkt 5, tab. 24.

²⁴⁶ Lesbians, Gays, Bisexuals, Transgenders, Queers.

²⁴⁷ A. Lipowska-Teutsch, M. Serkowska, *Postępowanie policji wobec przestępstw z nienawiści*, [w:] A. Lipowska-Teutsch, E. Ryłko (red.), *Przemoc motywowana uprzedzeniami. Przestępstwa z nienawiści*, Warszawa 2007, s. 105.

6.5. Psychologiczne i społeczne następstwa przestępstw z nienawiści

W literaturze wskazuje się, że psychospołecznymi konsekwencjami przestępstw z nienawiści mogą być takie zjawiska jak: wzmocnienie już istniejących stereotypów i uprzedzeń, poszukiwanie i popieranie autorytarnego przywództwa i ślepe wobec niego posłuszeństwo, zbiorowy strach, zbiorowa nienawiść do danej osoby lub grupy, tendencja do szukania winnych i żądza odwetu („koziół ofiarny”), zmiana lub utrwalenie istniejącej struktury społecznej i lokalnej, często prowadząca do wykluczenia społecznego niektórych grup, obniżenie poziomu wykształcenia społeczeństwa, wzrost niezadowolenia społecznego i nieufności do organów władzy, mniejsze poszanowanie prawa, uaktywnienie się grup przestępczych, wzrost poczucia zagrożenia osobistego, aktywność środków propagandy, wzrost nacjonalizmu i rewizjonizmu etnicznego, nasilanie się szowinizmu religijnego, narastanie żądań rewindykacyjnych²⁴⁸.

Nie ulega wątpliwości, że przestępstwa z nienawiści wywierają większy i dłuższy wpływ na ofiary niż przestępstwa pospolite. Przede wszystkim są one przesłaniem sprawcy dla całej grupy, której przedstawiciel stał się bezpośrednią ofiarą przestępstwa (wiktyimizacja pośrednia), że dana grupa nie jest akceptowana w społeczeństwie. Ich skutki odczuwa także rodzina, przyjaciele i znajomi ofiary, którzy również mogą poczuć się społecznie odrzuconymi²⁴⁹.

Brak wsparcia i pomocy oraz bagatelizowanie przestępstw z nienawiści może pogłębiać szkody związane z przestępstwem. Negowanie lub umniejszanie skutków przestępstwa z nienawiści przez policję, prokuraturę, pomoc społeczną, lekarzy lub sędziów powodować może jeszcze większe upokorzenie i izolację ofiary (wiktyimizacja wtórna)²⁵⁰.

Przestępstwa z nienawiści często wywołują u ofiary trwałą obawę przed kolejnymi atakami. Ponadto ofiara najczęściej nie może pozbyć się cechy, która powoduje, iż permanentnie jest ona podatna na stanie się ofiarą przestępstwa z nienawiści (wiktyimność)²⁵¹.

W obrębie indywidualnych psychospołecznych następstw wiktyimizacji przestępstwem z nienawiści wymienić należy kilka obszarów. Reakcje emocjonalne przybierają postać gniewu, lęku o siebie i bliskich, przygnębienia, smutku, podejrzliwości, poczucia bezsilności, odrzucenia, upokorzenia, izolacji. W krańcowym efekcie doprowadzić może to do zmian psychosomatycznych w postaci depresji.

Zmiany zachowania mogą przejawiać się np. izolacją, zmniejszeniem aktywności społecznej, podjęciem działań mających zwiększyć bezpieczeństwo

²⁴⁸ M. Wydra, R. Rauhut, M. Wołoszyn-Siemion, A. Malmon, W. Prejs, *Przestępstwa z nienawiści. Materiał pomocniczy dla trenera*, Warszawa 2010, s. 36.

²⁴⁹ R. Biedroń, *Koncepcja przestępstw z nienawiści*, [w:] M. Makuchowska (red.), *Przemoc motywowana homofobią. Raport 2011*, s. 22.

²⁵⁰ *Ibidem*, s. 22.

²⁵¹ *Ibidem*, s. 22.

np. poruszanie się w grupie, dodatkowe zabezpieczenia mieszkania, unikanie niektórych miejsc, środków transportu, a także podjęciem działań odwetowych, zmianą miejsca zamieszkania wewnątrz kraju, emigracją. Zmiana dotychczasowego stylu życia i przyzwyczajeń połączona z ograniczeniem aktywności fizycznej prowadzić może do całkowitej alienacji i wykluczenia z życia społecznego.

W zakresie poznawczym zmiany obejmują: naruszenie wiary w sprawiedliwość, zmianę percepcji siebie samego i swojej grupy, zmianę w postrzeganiu grupy większościowej, wzmożoną identyfikację z własną grupą lub przeciwnie – odrzucenie identyfikacji z własną grupą. Ponadto długotrwałe i nachalne, publiczne zainteresowanie krzywdą ofiary stygmatyzuje ją w oczach najbliższego otoczenia utrudniając powrót do *status quo ante*.

W obszarze grupowych następstw wiktymizacji przestępstwem z nienawiści jednego z członków mniejszości wskazać należy na takie aspekty jak: pokrzywdzenie spostrzegane jako atak na każdego z członków grupy, inne grupy narażone na pokrzywdzenie przestępstwami z nienawiści również czują się zagrożone, społeczność dzieli się dychotomicznie na „my i oni”, naruszony zostaje duch, morale i szanse rozwojowe grupy mniejszościowej, odejmowane są dodatkowe środki ostrożności domach prywatnych innych miejscach przebywania członków mniejszości. Szczególną implikacją popełnianych przestępstw z nienawiści i wywołanego tym strachu przed przestępczością jest polaryzacja społeczeństwa, rozbicie wzajemnego zaufania, dezorganizacja lokalnej wspólnoty, społeczna nierówność, podziały i separacja²⁵². Zgodnie z prawem Simmla-Cosera istnienie negatywnej grupy odniesienia powoduje bowiem umocnienie wewnętrznej spójności zwalczających się nawzajem grup niezależnie od faktu czy zagrożenie jest racjonalne czy irracjonalne²⁵³.

Najdalej idącą konsekwencją przestępstw z nienawiści jest wytworzenie w społeczeństwie atmosfery wykluczenia, izolowania, nietolerancji i wrogości wobec danych grup społecznych. Zaszczepiona w ten sposób w społeczeństwie nienawiść może prowadzić do eskalacji przestępstw z nienawiści, a w krańcowych przypadkach do zbrodni ludobójstwa (art. 118 k.k.)²⁵⁴. U podstaw tej zbrodni leży najdalej posunięta nienawiść wobec danej grupy, wyrażająca się w chęci jej zniszczenia²⁵⁵. Jak wskazuje A. Marek, szerzenie nienawiści często prowadzi do konfliktów pomiędzy grupami ludności na tle

²⁵² M. Szafrńska, *op. cit.*, s. 148-154.

²⁵³ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002, s. 216

²⁵⁴ Przestępstwo z art. 118 k.k. w swoich znamionach zawiera analogiczne do przestępstw z nienawiści elementy motywacji dyskryminacyjnej, lecz tradycyjnie zaliczane jest do kategorii przestępstw przeciwko ludzkości. Por. L. Gardocki, *Przestępstwa przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstwa wojenne*, [w:] L. Gardocki (red.), *System prawa karnego, Przestępstwa przeciwko państwu i dobrom zbiorowym*, t. 8, Warszawa 2013, s. 1-48.

²⁵⁵ P. Radziejewski, *Propagowanie totalitaryzmu i nawoływanie do nienawiści (art. 256 Kodeksu karnego)*, „Przegląd Prawniczy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza” 2012, nr 1, s. 128-129.

różnic narodowościowych, wyznaniowych itp., a skrajną formą tych konfliktów są właśnie czystki etniczne i masowe mordy²⁵⁶.

W obrazowy sposób eskalację nienawiści przedstawia tzw. piramida nienawiści²⁵⁷. Ten model, stworzony przez G. Allporta, jest argumentem za społeczną szkodliwością mowy nienawiści i koniecznością jej zwalczania już na najwcześniejszym etapie. Model ten wskazuje bowiem możliwe konsekwencje ignorowania tego patologicznego zjawiska. Kolejne etapy to: *antilocution* – negatywnych mowa oparta na stereotypach, współcześnie określana jako mowa nienawiści, *avoidance* – celowe unikanie przez przedstawicieli większości obecności oraz towarzystwa osoby lub osób należących do wykluczanej grupy (przejawy sięgają od towarzyskiego ostracyzmu po segregację ludzi), *discrimination* – celowe nierówne traktowanie osoby bądź osób z wykluczanej grupy, pozbawianie ich możliwości pełnego udziału w życiu społecznym np. przez ograniczanie dostępu do wykształcenia, pracy, awansu zawodowego, *physical attacks* – celowe ataki fizyczne, mające na celu zniszczenie mienia osoby bądź osób należących do wykluczanej grupy, a także spowodowanie obrażeń oraz śmierci u tych osób, *extermination* – celowe, fizyczne wyniszczenie całej wykluczanej grupy ludności²⁵⁸.

Ryc.1. Piramida nienawiści Gordona Allporta.

Źródło: A. Teutsch, *Budowanie wspólnoty i przeciwdziałanie nienawiści. Lekcje dla szkół średnich i gimnazjów*, [w:] A. Lipowska-Teutsch, E. Ryłko (red.), *Przemoc motywowana uprzedzeniami. Przestępstwa z nienawiści*, Kraków 2007, s. 96.

²⁵⁶ A. Marek, *Prawo karne*, Warszawa 2009, s. 648.

²⁵⁷ W literaturze anglojęzycznej określana jest jako skala uprzedzeń i dyskryminacji Allporta (*Allport's Scale of Prejudice and Discrimination*).

²⁵⁸ B. Mullen, T. Leader, *Linguistic factors: Antilocution, ethnophaulisms, ethnonyms, and other varieties of hate speech*, [w:] J.F. Dovidio (red.), *On the Nature of Prejudice. Fifty Years After Allport*, Wiley/Blackwell 2005, s. 192-208.

Konkludując, brak właściwej reakcji na przestępstwa z nienawiści stanowić może sygnał dla społeczeństwa, że potencjalni sprawcy mogą czuć się bezkarni, a pewne grupy społeczne można wykluczyć ze społeczeństwa. W dalszej perspektywie doprowadzić może to do zbrodniczych kroków wobec grup mniejszościowych lub odwetu z ich strony ze doznane od przedstawicieli większości krzywdy. Eskalacja zjawiska nienawiści w najbardziej skrajnej formie prowadzić może do: zniszczeń, rozruchów, buntów, zamieszek, zabójstw, linczów, pogromów, konfliktów zbrojnych, wojen, czystek etnicznych, ludobójstwa, terroryzmu²⁵⁹.

²⁵⁹ M. Wydra, R. Rauhut, M. Wołoszyn-Siemion, A. Malmon, W. Prejs, *op. cit.*, s. 36-37.

ROZDZIAŁ V. Przestępstwa z nienawiści w świetle badań

1. Uwagi wprowadzające

Główną metodą badawczą zastosowaną w niniejszej pracy jest metoda badań dokumentów¹. Badanie dokumentów to forma obserwacji pośredniej danego zjawiska za pomocą dokumentów urzędowych jakimi są wyroki sądowe. Technika badawczą charakterystyczną dla tej metody jest technika badań aktowych. Narzędziem badawczym pozwalającym na realizację tej techniki badań jest kwestionariusz badań aktowych.

Przedmiotem analizy treści akt sądowych były postępowania karne o przestępstwa z art. 119, 256 i 257 k.k. Kwestionariusz badań aktowych obejmował 54 pytania pogrupowane w następujące kategorie: postępowania przygotowawcze, postępowanie sądowe I instancji, postępowanie odwoławcze i kasacyjne, czyn sprawcy, pokrzywdzony przestępstwem, sprawca przestępstwa. Zakres czasowy badań objął lata 1998-2011 czyli do momentu wejścia w życie Kodeksu karnego z 1997 r. do momentu rozpoczęcia badań. Terenem badań były okręgi sądowe północno-wschodniej Polski (olsztyński, elbląski, gdański, toruński, bydgoski, włocławski, płocki, warszawski, warszawsko-praski, łomżyński, ostrołęcki, białostocki, suwalski). Badany obszar stanowi w przybliżeniu ¼ kraju, zarówno obszarowo jak i ludnościowo, co upoważnia do stwierdzenia, iż próba badawcza jest reprezentatywna.

W toku procesu badawczego przebadano wszystkie prawomocnie zakończone postępowania sądowe o przestępstwa z art. 119, 256 i 257 k.k., które toczyły się w przyjętym okresie na badanym obszarze. Zasięgiem badań objęto 72 orzeczenia sądów, w których orzeczono o odpowiedzialności karnej 73 oskarżonych. W liczbie zbadanych 72 orzeczeń sądowych znajdowało się 49 orzeczeń sądów I instancji, 19 orzeczeń sądów II instancji (odwoławczych), a także 4 postanowienia Sądu Najwyższego podjęte na skutek wniesienia skarg kasacyjnych².

Ponadto w toku rozpatrywania sprawy o sygn. akt VII Ka 1382/01 Sąd Okręgowy w Olsztynie zwrócił się do Sądu Najwyższego o wykładnię pojęcia „propaguje”. Sąd Najwyższy rozstrzygnął zagadnienie interpretacyjne uchwałą z dnia 28 marca 2002 r. (sygn. akt I KZP 5/02). Również Sąd Okręgowy w Białymstoku w sprawie o sygn. akt VIII Ka 475/10 wystąpił do Sądu Najwyższego o wykładnię pojęcia „branie udziału w wydaniu orzeczenia”. Sąd Najwyższy rozstrzygnął zagadnienie interpretacyjne uchwałą z dnia 23 marca 2011 r. (sygn. akt I KZP 33/10). Sąd Okręgowy w Toruniu rozpatrując sprawę o sygn. akt II K 48/11 wystąpił natomiast do Sądu Najwyższego o przeniesienie sprawy z Sądu Okręgowego w Toruniu do Sądu Okręgowego we Włocławku ze względu na wyłączenie sędziego. Sąd Najwyższy zadecydował

¹ Pełny opis metodologii badań zastosowanych w niniejszej pracy przedstawiony został we wstępie.

² Wykaz spraw objętych badaniami aktowymi znajduje się w załączniku nr 1.

o przeniesieniu sprawy postanowieniem z dnia 28 października 2011 r. (sygn. akt III KO 76/11).

Na podstawie art. 24 § 1 k.p.k. sprawy o przepęstwa z art. 256 i 257 k.k. należą do właściwości sądu rejonowego. W związku z powyższym zgodnie z art. 325b § 1 pkt. 1 k.p.k. w przypadku tych przepęstw postępowanie przygotowawcze toczy się w formie dochodzenia. Na podstawie art. 25 § 1 pkt. 2 k.p.k. w sprawach o występki określone w rozdziale XVI Kodeksu karnego, w tym o przepęstwo z art. 119 k.k., w pierwszej instancji orzeka sąd okręgowy. W związku z tym zgodnie z art. 309 pkt. 1 k.p.k. postępowanie przygotowawcze w przypadku przepęstw z art. 119 k.k. przyjmuje formę śledztwa³.

Postępowania przygotowawcze w zakresie przepęstw z art. 119, 256 i 257 k.k. prowadzone lub nadzorowane są przez prokuratury rejonowe.

W badanych postępowaniach sądowych wobec osób oskarżonych o przepęstwa z art. 119, 256 i 257 k.k. uznano winę 60 sprawców, 11 oskarżonych zostało uniewinnionych, a ponadto 1 postępowanie zostało umorzone ze względu na brak znamion czynu zabronionego (art. 17 § 1 pkt. 2 k.p.k.) oraz 1 postępowanie zostało umorzone ze względu na znikomą szkodliwość społeczną czynu (art. 17 § 1 pkt. 3 k.p.k.). Reasumując materiał badawczy obejmuje dane uzyskane na podstawie analizy 60 przypadków sprawców przepęstw z art. 119, 256 lub 257 k.k. – 47 osób skazanych oraz 13 osób, wobec których na podstawie art. 66 k.k. sąd warunkowo umorzył postępowanie. Poczynić należy tutaj uwagę, iż wprowadzie w świetle prawa karnego osoby należące do tej drugiej kategorii uważa się za osoby niekarane, lecz dla pełnego przedstawienia kryminologicznego obrazu przepępczości zaliczyć należy je do kategorii sprawców, gdyż sąd umarżając wobec nich postępowania uznaje ich winę. W związku z powyższym zamiast pojęć „podejrzanego” lub „oskarżonego” w dalszych rozważaniach stosowane będzie pojęcie „sprawcy”.

2. Postępowanie przygotowawcze

W myśl art. 304 § 1 k.p.k. każdy dowiedziawszy się o popełnieniu przepęstwa ściganego z urzędu ma społeczny obowiązek zawiadomić o tym prokuratora lub Policję. Na obywatelach ciąży zatem jedynie społeczny obowiązek zawiadomienia o popełnionym przepęstwie, jest to obowiązek moralny nie poparty sankcją karna. Obowiązek prawny zawiadomienia o przepęstwie spoczywa natomiast na instytucjach państwowych

³ Modyfikację tych ogólnych zasad przewiduje art. 325c k.p.k., zgodnie z którym śledztwo prowadzone jest w stosunku do oskarżonego pozbawionego wolności w tej lub innej sprawie, chyba że zastosowano zatrzymanie lub sprawcę ujętego na gorącym uczynku lub bezpośrednio potem tymczasowo aresztowano, a także jeżeli oskarżony jest nieletni, głuchy, niemy, niewidomy lub gdy biegli lekarze psychiatrzy powołani do wydania opinii w sprawie stwierdzą, że poczytalność oskarżonego w chwili popełnienia zarzucanego mu czynu lub w czasie postępowania jest wyłączona albo w znacznym stopniu ograniczona.

i samorządowych, które w związku ze swą działalnością dowiedziały się o popełnieniu przestęstwa ściganego z urzędu (art. 304 § 2 k.p.k.)⁴.

Tab. 5. Sposób ujawnienia przestęstwa.

Lp.	Sposób ujawnienia przestęstwa	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	zawiadomienie o popełnieniu przestęstwa przez pokrzywdzonego	28	46,67%
2.	zawiadomienie o popełnieniu przestęstwa przez świadka	18	30,00%
3.	zawiadomienie o popełnieniu przestęstwa przez osobę trzecią	7	11,67%
4.	samodenuncjacja przy okazji innego postępowania karnego	2	3,33%
5.	działania operacyjne policji	2	3,33%
6.	służba patrolowa policji	1	1,67%
7.	postępowanie wydzielone z innego postępowania karnego	1	1,67%
8.	podjęcie postępowania przez organy ścigania na skutek doniesienia prasowego	1	1,67%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

W przypadku niemal połowy sprawców postępowanie przygotowawcze wszczęte zostało na skutek zawiadomienie o popełnieniu przestęstwa przez pokrzywdzonego (28 sprawców/46,67%). Prawie w co trzecim przypadku zawiadomienie o popełnieniu przestęstwa złożył świadek zdarzenia (18 sprawców/30,00%). W siedmiu przypadkach zawiadomienie o popełnieniu przestęstwa złożyła osoba trzecia np. dyrektor szkoły, dyrektora szpitala, dyrektor miejskiego przedsiębiorstwa komunikacyjnego, a także instytucje takie jak: Otwarta Rzeczpospolita, Rzecznik Praw Obywatelskich, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji (11,67%). Dwukrotnie sprawcę ujawniono w wyniku działań operacyjnych policji (3,33%) oraz na skutek samodenuncjacji przy okazji innego postępowania karnego (3,33%). Postępowanie wobec pojedynczej osoby wszczęto w efekcie działań służby patrolowej policji (1,67%), na skutek doniesienia prasowego (1,67%) oraz poprzez wydzielenie postępowania z innego postępowania karnego (1,67%). Zauważyć zatem należy, iż w przypadku zdecydowanej większości spraw informację o popełnieniu przestęstwa pochodziły od społeczeństwa.

⁴ Ponadto art. 240 § 1 k.k. stanowi, iż kto, mając wiarygodną wiadomość o karalnym przygotowaniu albo usiłowaniu lub dokonaniu czynu zabronionego określonego w art. 118, 118a, 120-124, 127, 128, 130, 134, 140, 148, 163, 166, 189, 252 lub przestęstwa o charakterze terrorystycznym, nie zawiadamia niezwłocznie organu powołanego do ścigania przestęstw, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. Przepięstwa z nienawięci nie zostały zatem wymienione w powyższym katalogu.

Zgodnie z art. 335 k.p.k. jeżeli okoliczności popełnienia przestęstwa nie budzą wątpliwości, a postawa oskarżonego wskazuje, że cele postępowania zostaną osiągnięte prokurator może dołączyć do aktu oskarżenia wnioski o wydanie wyroku i orzeczenie uzgodnionych z oskarżonym kar lub innych środków przewidzianych w Kodeksie karnym za przypisany mu występki, bez przeprowadzenia rozprawy. Na podstawie art. 387 k.p.k. również oskarżony może wystąpić z wnioskiem o wydanie wyroku skazującego i wymierzenie mu określonej kary lub środka karnego bez przeprowadzania postępowania dowodowego.

Tab. 6. Przyznanie się sprawcy do winy w postępowaniu przygotowawczym/wnioski o dobrowolne poddanie się karze.

Lp.	Przyznanie się sprawcy do winy/ wnioski o dobrowolne poddanie się karze	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	tak	26	43,33%
2.	nie	34	56,67%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

Większość sprawców zaprzecza swojej winie (34 sprawców/56,67%), do winy przyznaje się mniejszość (26 sprawców/43,33%). Ten stan rzeczy znajduje również przełożenie na fakt składania przez sprawców wniosków o dobrowolne poddanie się karze. Wszyscy sprawcy, którzy przyznali się do winy, złożyli wnioski o dobrowolne poddanie się karze.

Zgodnie z art. 249 § 1 k.p.k. środki zapobiegawcze można stosować w celu zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania, a wyjątkowo także w celu zapobiegnięcia popełnieniu przez oskarżonego nowego, ciężkiego przestęstwa. Środki zapobiegawcze stosowane w toku postępowania karnego określił ustawodawca w Rozdziale 28 k.p.k. Rozróżnia się środek izolacyjny w postaci tymczasowego aresztowania oraz środki nieizolacyjne, wśród których wymienić należy: poręczenie majątkowe, poręczenie osoby godnej zaufania, poręczenie społeczne, dozór policji, zakaz opuszczania kraju, nakaz opuszczenia przez oskarżonego lokalu mieszkalnego, szczegółowe nakazy i zakazy określonego zachowania się oskarżonego określone w art. 276 k.p.k. (zawieszenie oskarżonego w czynnościach służbowych lub w wykonywaniu zawodu, nakaz powstrzymania się od określonej działalności lub od prowadzenia określonego rodzaju pojazdów).

Tab. 7. Zastosowane wobec sprawcy środki zapobiegawcze.

Lp.	Zastosowany środek zapobiegawczy	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	tymczasowe aresztowanie	2	3,33%
2.	zakaz opuszczania kraju, dozór policji, poręczenie majątkowe i poręczenie osoby godnej zaufania	2	3,33%
3.	zakaz opuszczania kraju	1	1,67%
4.	zakaz opuszczania kraju i poręczenie majątkowe	1	1,67%
5.	zakaz opuszczania kraju i dozór policji	3	5,00%
6.	poręczenie majątkowe	2	3,33%
7.	nie zastosowano środków zapobiegawczych	49	81,67%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

W przypadku zdecydowanej większości badanych sprawców przestępstw z nienawięci nie stosowano żadnego środka zapobiegawczego – 49 osób (81,67%). Nieizolacyjne środki zapobiegawcze zastosowano wobec 9 sprawców (15,00%). Jedyne 2 sprawców (3,33%) zostało tymczasowo aresztowanych. Izolacyjny środek zapobiegawczy zastosowano jedynie wobec sprawcy przestępstwa z nienawięci pozostającego w zbiegu z przestępstwami rozboju i kradzieży⁵ oraz sprawcy nieposiadającego stałego miejsca zamieszkania, wobec którego zachodziła również obawa matactwa⁶. Zauważyć należy ponadto, iż w przypadku 6 sprawców zastosowano kilka środków zapobiegawczych łącznie np. zakaz opuszczania kraju oraz poręczenie lub dozór policji. Jak wskazują powyższe dane wobec sprawców przestępstw z nienawięci najczęściej nie stosuje się środków zapobiegawczych.

3. Postępowanie sędowe

Kwalifikacja prawna czynu to podciągnięcie ustalonego stanu faktycznego pod wybraną normę prawną, a więc ustalenie, że czyn oskarżonego

⁵ Wyrok Sądu Rejonowego w Białymstoku z dnia 25 maja 2009 r. (sygn. akt XV K 1323/08). Zgodnie z art. 258 § 1 k.p.k. Tymczasowe aresztowanie może nastąpić, jeżeli oskarżonemu zarzuca się popełnienie zbrodni lub występku zagrożonego karą pozbawienia wolności, której górna granica wynosi co najmniej 8 lat.

⁶ Wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z dnia 11 września 2007 r. (sygn. akt XVIII K 116/07). Zgodnie z art. 258 § 1 k.p.k. Tymczasowe aresztowanie może nastąpić, jeżeli: 1) zachodzi uzasadniona obawa ucieczki lub ukrywania się oskarżonego, zwłaszcza wtedy, gdy nie można ustalić jego tożsamości albo nie ma on w kraju stałego miejsca pobytu, 2) zachodzi uzasadniona obawa, że oskarżony będzie nakłaniał do składania fałszywych zeznań lub wyjaśnień albo w inny bezprawny sposób utrudniał postępowanie karne.

podpada pod dany przepis prawa karnego (proces subsumpcji)⁷. Jest ona równocześnie podstawą określenia sankcji prawnokarnej za dany czyn.

Tab. 8. Kwalifikacja prawna czynu.

Lp.	Kwalifikacja prawna czynu	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	art. 119 k.k.	4	6,67%
2.	art. 119 k.k. w zb. z art. 157 § 2 k.k. w zw. z art. 11 § 2 k.k.	1	1,67%
3.	art. 119 k.k. i art. 159 k.k. w zw. z art. 11 § 2 k.k.	1	1,67%
4.	art. 119 k.k. i art. 257 k.k. w zw. z art. 11 § 2 k.k. w zw. z art. 12 k.k.	2	3,33%
5.	art. 119 k.k., art. 257 k.k., art. 157 § 2 k.k. w zw. z art. 11 § 2 k.k.	1	1,67%
6.	art. 256 k.k.	6	10,00%
7.	art. 256 k.k. w zb. z art. 257 k.k.	2	3,33%
8.	art. 256 k.k. i art. 257 k.k. w zw. z art. 11 § 1 k.k.	1	1,75%
9.	art. 256 k.k. w zb. z art. 257 k.k. w zw. z art. 12 k.k.	3	5,00%
10.	art. 256 k.k. w zb. z art. 261 k.k.	1	1,75%
11.	art. 256 k.k. w zb. z art. 288 § 1 k.k. w zw. z art. 12 k.k.	1	1,75%
12.	art. 257 k.k.	12	20,00%
13.	art. 257 k.k. w zw. z art. 12 k.k.	2	3,33%
14.	art. 257 k.k. w zw. z art. 57a §1 k.k.	3	5,00%
15.	art. 257 k.k. w zw. z art. 57a §1 k.k. w zw. z art. 12 k.k.	2	3,33%
16.	art. 257 k.k. i art. 256 § 2 k.k. w zw. z art. 11 § 2 k.k.	2	3,33%
17.	art. 257 k.k. w zb. z art. 256 k.k. w zw. z art. 18 § 1 i 3 w zw. z art. 12 k.k.	1	1,67%
18.	art. 257 k.k. w zb. z art. 157 § 2 k.k.	1	1,67%
19.	art. 257 k.k. w zb. z art. 157 § 2 k.k. w zw. z art. 57a §1 k.k.	1	1,67%
20.	art. 257 k.k. w zb. z art. 158 § 1 k.k.	1	1,67%
21.	art. 257 k.k. w zb. z art. 158 § 1 k.k. w zw. z art. 11 § 2 k.k.	4	6,67%

⁷ W szerszym ujęciu proces stosowania prawa składa się z następujących etapów: wybór normy prawnej, ustalenie obowiązywania normy prawnej, wykładnia normy prawnej, ustalenie stanu faktycznego, subsumpcja, wybór konsekwencji prawnych, sformułowanie i uzasadnienie decyzji (L. Morawski, *Wstęp do prawoznawstwa*, Toruń 2009, s. 127-128).

22.	art. 257 k.k. w zb. z art. 158 § 1 k.k. w zb. z art. 190 § 1 k.k.	1	1,67%
23.	art. 257 k.k. w zb. z art. 158 § 1 k.k. w zb. z art. 190 § 1 k.k. w zw. z art. 57a §1	1	1,67%
24.	art. 257 k.k. w zb. z art. 158 § 1 k.k. w zb z art. 191 § 1 k.k. w zw. z art. 11 § 2 k.k.	4	6,67%
25.	art. 257 k.k. w zw. z art. 280 § 1 k.k.	1	1,67%
26.	art. 45 Prawa prasowego w zb. z art. 256 k.k. w zb. z art. 257 k.k. w zb. z art. 255 § 2 k.k. w zw. z art. 12 k.k.	1	1,67%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

Wśród 60 sprawców przępstw z nienawięci 4 (6,67%) przypisano odpowiedzialność z art. 119 k.k., wobec 6 (10,00%) zastosowano kwalifikację z art. 256 k.k., natomiast 12 (20,00%) odpowiadało z art. 257 k.k. Czyny pozostałych 38 sprawców (63,33%) zakwalifikowano jako przępstwa z art. 119, 256 lub 257 k.k. pozostające w związku z przepisami części ogólnej Kodeksu karnego (art. 11, art. 12, art. 57a §1 k.k.) lub w zbiegu z przepisami części szczególnej Kodeksu karnego (art. 157, art. 158, art. 159, art. 190, art. 191, art. 261, art. 288, art. 255 § 2 k.k.) z art. 45 Prawa prasowego lub z innymi przępstwami z nienawięci (art. 119, art. 256, art. 257 k.k.). W przypadku 13 (21,67%) sprawców miała miejsce odpowiedzialność za dwa pozostające ze sobą w zbiegu przępstwa z nienawięci np. art. 119 k.k. w zbiegu z art. 257 k.k. lub art. 256 k.k. w zbiegu z art. 257 k.k. Nie odnotowano zbiegów przępstw z art. 119 i 256 k.k. Powyższe zestawienie wskazuje równocześnie pośrednio na bardzo zróżnicowany *modus operandi* sprawców przępstw z nienawięci.

Kara kryminalna jest przewidzianą przez prawo karne konsekwencją popełnionego przępstwa. Jest zewnętrznym wyrazem ujemnego sądu o czynie sprawcy⁸. Zawiera ona określoną dolegliwość, w której wyrażona jest dezaprobata dla czynu oraz potępienie jego sprawcy⁹. Przępstwo z art. 119 k.k. zagrożone jest karą pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. W przypadku przępstwa z art. 256 k.k. zagrożenie karne obejmuje podlega karę grzywny, karę ograniczenia wolności albo karę pozbawienia wolności do lat 2. Przępstwo z art. 257 k.k. zagrożone jest sankcją do 3 lat pozbawienia wolności. W myśl art. 7 k.k. wszystkie powyższe przępstwa stanowią występki.

⁸ M. Cieślak, *Kara. Istota – cel – uzasadnienie*, Gdańsk 2011, s. 36.

⁹ A. Marek, *Prawo karne*, Warszawa 2005, s. 233.

Tab. 9. Orzeczone kary.

Lp.	Orzeczona kara	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	2 lata i 6 miesięcy pozbawienia wolności	1	1,67%
2.	1 rok i 6 miesięcy pozbawienia wolności	1	1,67%
3.	1 rok pozbawienia wolności	2	3,33%
4.	6 miesięcy pozbawienia wolności	1	1,67%
5.	2 lata pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem wykonania na okres 5 lat oraz grzywna 100 stawek po 30 zł	1	1,67%
6.	2 lata pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem wykonania na okres 5 lat oraz grzywna 228 stawek po 10 zł	1	1,67%
7.	2 lata pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem wykonania na okres 5 lat oraz grzywna 20 stawek po 10 zł	1	1,67%
8.	1 rok i 6 miesięcy pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem wykonania na okres 5 lat oraz grzywna 40 stawek po 10 zł	1	1,67%
9.	1 rok i 6 miesięcy pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem wykonania na okres 3 lat	4	6,67%
10.	1 rok i 4 miesiące pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem wykonania na okres 3 lat	3	5,00%
11.	1 rok i 2 miesiące pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem wykonania na okres 3 lat oraz grzywna 60 stawek po 20 zł	2	3,33%
12.	1 rok i 2 miesiące pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem wykonania na okres 3 lat	1	1,67%
13.	1 rok pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem wykonania na okres 5 lat	1	1,67%
14.	1 rok pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem wykonania na okres 3 lat oraz grzywna 100 stawek po 10 zł	1	1,67%
15.	1 rok pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem wykonania na okres 3 lat	1	1,67%
16.	1 rok pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem wykonania na okres 2 lata oraz grzywna 40 stawek po 50 zł	1	1,67%
17.	1 rok pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem wykonania na okres 2 lat oraz grzywna 70 stawek po 10 zł	1	1,67%

ROZDZIAŁ V. Przepięstwa z nienawięci w űwietle badañ

18.	10 mieięcy pozbawienia wolnoēci z warunkowym zawieszeniem wykonania na okres 5 lat oraz grzywna 20 stawek po 20 zł	1	1,67%
19.	10 mieięcy pozbawienia wolnoēci z warunkowym zawieszeniem wykonania na okres 3 lat	4	6,67%
20.	10 mieięcy pozbawienia wolnoēci z warunkowym zawieszeniem wykonania na okres 2 lat	2	3,33%
21.	9 mieięcy pozbawienia wolnoēci z warunkowym zawieszeniem wykonania na okres 3 lat	1	1,67%
22.	8 mieięcy pozbawienia wolnoēci w zawieszeniu na 3 lata grzywna 50 stawek po 10 zł	1	1,67%
23.	6 mieięcy pozbawienia wolnoēci z warunkowym zawieszeniem wykonania na okres 5 lat	2	3,33%
24.	6 mieięcy pozbawienia wolnoēci z warunkowym zawieszeniem wykonania na okres 3 lat oraz grzywna 70 stawek po 10 zł	1	1,67%
25.	6 mieięcy pozbawienia wolnoēci z warunkowym zawieszeniem wykonania na okres 3 lat	1	1,67%
26.	6 mieięcy pozbawienia wolnoēci z warunkowym zawieszeniem wykonania na okres 2 lat oraz grzywna 30 stawek po 20 zł	1	1,67%
27.	5 mieięcy pozbawienia wolnoēci z warunkowym zawieszeniem wykonania na okres 3 lat oraz grzywna 20 stawek po 10 zł	1	1,67%
28.	3 mieięce pozbawienia wolnoēci z warunkowym zawieszeniem wykonania na okres 3 lat	2	3,33%
29.	3 mieięce pozbawienia wolnoēci z warunkowym zawieszeniem wykonania na okres 2 lat	2	3,33%
30.	10 mieięcy ograniczenia wolnoēci (25 godzin prac mieięcznie)	1	1,67%
31.	7 mieięcy ograniczenia wolnoēci (20 godzin prac mieięcznie)	1	1,67%
32.	grzywna 100 stawek po 50 zł	1	1,67%
33.	grzywna 200 stawek po 10 zł	1	1,67%
34.	warunkowe umorzenie post. na okres 2 lat	7	11,67%
35.	warunkowe umorzenie post. na okres 1 roku	6	10,00%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania wlasne.

W przypadku przepęstw z nienawięci zdecydowanie najczęęiej orzekaną karą jest krótkoterminowa kara pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania na podstawie art. 69 k.k. (38 sprawców/63,33%). W badanych sprawach sądy orzekały ją w granicach od 3 miesięcy pozbawienia wolności do 2 lat pozbawienia wolności. Wykonanie powyższych kar zawieszane było na 2 do 5 lat. Jedynie wobec 5 sprawców (8,33%) zapadły wyroki bezwzględnego pozbawienia wolności i wynosiły one od 6 miesięcy do 2 lat i 6 miesięcy pozbawienia wolności. Podkreęlić należy, iż zapadły one wobec sprawców przepęstw z nienawięci pozostających w zbiegu z przepęstwami lekkiego uszczerbku na zdrowiu (art. 157 § 2 k.k.), pobicia (art. 158 § 1 k.k.) lub pobicia z użyciem niebezpiecznego narzędzia (art. 159 k.k.). Tylko w jednej z badanych spraw zapadł wyrok bezwzględnego pozbawienia wolności wobec sprawcy tylko i wyłącznie przepęstwa z nienawięci (obcokrajowca). Bardzo rzadko orzekane były samoistne kary grzywny (2 sprawców/3,33%) i kary ograniczenia wolności (2 sprawców/3,33%). Częęiej orzekana była akcesoryjna kara grzywny (13 sprawców/21,67%). Zaznaczyć przy tym należy, iż orzekane kary grzywny oscylowały, po przeliczeniu ilości stawek dziennych i wysokości stawek dziennych, w przedziale od 200 do 3000 zł. Relatywnie częęo sąd na podstawie art. 66 k.k. warunkowo umarzał postępowanie karne (13 sprawców/21,67%). Kary orzekane za przepęstwa z nienawięci w większoęci przypadków uznać należy za relatywnie niezbyt dolegliwe dla sprawców.

Warto równieź wskazać na okoliczności łagodzące oraz obciążające, które zostały uwzględnione przez sąd przy wymiarze kary wraz z częęotliwoęcią ich występowania w sprawach o przepęstwa z nienawięci.

Wśród okoliczności łagodzących sądy najczęęiej brały pod uwagę:

- pozytywną prognozę kryminologiczną (9),
- dotychczasową niekaralność (7),
- młody wiek sprawcy (7),
- dotychczasowy styl życia (6),
- właściwości osobiste (6),
- niską szkodliwość społeczną czynu i winę sprawców (5),
- przyznanie się do winy (5),
- postawę sprawcy po popełnieniu czynu (2),
- przeproszenie pokrzywdzonego przez sprawcę (2),
- pojednanie się z pokrzywdzonym z własnej inicjatywy (1),
- poparcie wniosku o umorzenie postępowania przez pokrzywdzonego (1),
- brak premedytacji (1),
- brak wulgaryzmów (1),
- nieprzemyęlane zachowanie sprawcy (1),
- nieposzlakowaną opinię weterana (1),
- zdystansowanie się przez sprawcę od nienawięci (1),
- dobre relacje sprawcy z przedstawicielami mniejszoęci (1),

- szczegółowe wyjaęnienie okolicznoęci czynu przez sprawcę (1),
- wyrażony żal i skruchę (1),
- fakt, iż sprawca jest studentem (1),
- fakt, iż kara uczyniłaby skazanego „męczeniikiem” i przyniosła korzyęci polityczne ze skazania (1).

Węród okolicznoęci obciężających sądy najczęęiej brały pod uwagę:

- godzenie sprawy w porządek publiczny (5),
- znaczną szkodliwość społeczną czynu (4),
- dorosły wiek sprawcy i świadomość znaczenia czynu (4),
- chuligański charakter czynu (3),
- uprzednią karalność sprawy (2),
- wysoki stopień winy (1),
- negatywną prognozę kryminologiczną (1),
- godzenie w życie i zdrowie (1),
- nietrzeźwość sprawcy (1),
- popełnienie trzech przepęstw na raz (1),
- publiczny charakter czynu (1),
- brutalny i niebezpieczny sposób działania sprawcy (1),
- postawę sprawcy po popełnieniu czynu (1),
- planowe zastraszenie mniejszoęci etnicznej przez sprawcę (1),
- wywołanie nastrojów antymniejszoęciowych w mieęcie (1).

Środki karne stanowią dodatkową dolegliwość wymierzaną sprawcy przepęstwa obok lub zamiast kary. Oprócz określonej dolegliwości dla sprawcy mają one również realizować cel profilaktyczno-prewencyjny oraz kompensować szkody¹⁰. W art. 39 k.k. (Rozdział V) ustawodawca przewidział szeroki katalog środków karnych. Podkreęcić należy, iż nowelizacją Kodeksu karnego z dnia 20 lutego 2015 r., która weszła w życie 1 lipca 2015 r. dotychczasowe środki karne w postaci przepadku, naprawienia szkody, zadoęuczynienia oraz nawiązki przeniesione zostały do nowego Rozdziału Va zatytułowanego „Przepadek i środki kompensacyjne”. Z uwagi na fakt, iż badania dotyczą lat poprzedzających powyższą nowelizacją zachowane zostanie uprzednie nazewnictwo i klasyfikacja środków karnych.

Tab. 10. Orzeczone środki karne.

Lp.	Orzeczonego środka karnego	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	przepadek narzędzi służących do popełnienia przepęstwa (art. 44 § 2 k.k.)	4	6,67%
2.	obowiązek naprawienia szkody pokrzywdzonemu (art. 46 § 1 k.k.)	5	8,33%

¹⁰ A. Marek, *Prawo...*, s. 242.

3.	obowiązek zadoęuczynienia pokrzywdzonemu (art. 46 § 1 k.k.)	1	1,67%
4.	nawiązka na rzecz pokrzywdzonego (art. 47 § 1 k.k.)	5	8,33%
5.	nawiązka na rzecz instytucji charytatywnej (art. 47 § 1 k.k.)	5	8,33%
6.	ęwiadczenie pieniężne na rzecz instytucji charytatywnej (art. 49 § 1 k.k.)	9	15,00%
7.	podanie wyroku do publicznej wiadomości	2	3,33%
8.	nie orzeczono środka karnego	29	48,33%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

Wobec 31 badanych sprawców orzeczono środki karne (51,67%). Najczęściej sąd stosował świadczenie pieniężne na rzecz instytucji charytatywnej (9 sprawców/15,00%). Beneficjentami były placówki lecznicze, opiekuńcze i wychowawcze. Ponadto orzekano nawiązkę na rzecz pokrzywdzonego (5 sprawców/8,33%), nawiązkę na rzecz instytucji charytatywnej (5 sprawców/8,33%), obowiązek naprawienia szkody pokrzywdzonemu (5 sprawców/8,33%), przepadek narzędzi służących do popełnienia przestęstwa (4 sprawców/6,67%), obowiązek zadoęuczynienia pokrzywdzonemu (1 sprawca/1,67%) oraz podanie wyroku do publicznej wiadomości (2 sprawców/3,33%). Środki karne o charakterze majątkowym orzekane były w wysokości od 200 zł do 2500 zł. Wyjątek stanowiło orzeczenie nawiązki na rzecz pokrzywdzonego w wysokości 15 000 zł¹¹. Wobec pozostałych 29 sprawców środków karnych nie orzeczono (48,33%). Orzekane wobec sprawców przestęstw z nienawięci środki karne mają najczęściej charakter majątkowy i ich kwoty były relatywnie niskie. Wydaje się, iż sądy powinny częściej orzekać wobec sprawców przestęstw z nienawięci środki karne o charakterze kompensacyjnym.

Jak zostało wyżej wskazane, w ramach środków związanych z poddaniem sprawcy próbie w obrębie badanych spraw najczęściej stosowane było warunkowe umorzenie postępowania karnego na podstawie art. 66 k.k. (13 sprawców/21,67%), a także warunkowe zawieszenie wykonania orzeczonej kary pozbawienia wolności na podstawie art. 69 k.k. (38 sprawców/63,33%). Zgodnie z art. 73 k.k. § 1 zawieszając wykonanie kary, sąd może w okresie próby oddać skazanego pod dozór kuratora lub osoby godnej zaufania, stowarzyszenia, instytucji albo organizacji społecznej, do której działalności należy troska o wychowanie, zapobieganie demoralizacji lub pomoc skazanym. Ponadto w myśl § 2 dozór jest obowiązkowy wobec młodocianego sprawcy przestęstwa umyęlnego, sprawcy określonego w art. 64 § 2, a także wobec sprawcy

¹¹ Wyrok Sądu Rejonowego w Elblągu z dnia 16 czerwca 2009 r. (sygn. akt X K 1396/08).

przepięstwa popełnionego w zwięzku z zaburzeniami preferencji seksualnych oraz sprawcy, który popełnił przepięstwo z użyciem przemocy na szkodę osoby wspólnie zamieszkującej. W przypadku przepięstw z nienawięci dotyczy to w szczególności sprawców młodocianych. Ustawodawca przewidział również w art. 72 k.k. katalog obowiązków probacyjnych nakładanych na skazanego w przypadku zawieszenia wykonania kary.

Tab. 11. Orzeczone dozór kuratora i obowiązki probacyjne.

Lp.	Orzeczone dozór kuratora lub obowiązek probacyjny	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	dozór kuratora (art. 73 § 1 k.k.)	8	13,33%
2.	dozór kuratora (art. 73 § 2 k.k.)	10	16,67%
3.	zobowiązanie do przeproszenia pokrzywdzonego (art. 72 § 1 pkt 2 k.k.)	5	8,33%
4.	zobowiązanie do powstrzymania się od nadużywania alkoholu (art. 72 § 1 pkt 5 k.k.)	1	1,67%
5.	nie orzeczone dozoru kuratora ani obowiązku probacyjnego	36	60,00%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

Dozór kuratora lub obowiązki probacyjne orzeczone wobec 24 sprawców (40,00%). Dozór kuratora nałożono na 8 sprawców (13,33%) ze względu na zawieszenie orzeczonej kary pozbawienia wolności. Ponadto na 10 sprawców (16,67%) nałożono dozór kuratora ze względu na fakt, iż sprawca był młodociany. Na 5 sprawców (8,33%) nałożony został obowiązek probacyjny przeproszenia pokrzywdzonego, a 1 sprawca (1,67%) został zobowiązany do powstrzymania się od nadużywania alkoholu. Wydaje się, iż sądy powinny częściej orzekać wobec sprawców przepięstw z nienawięci obowiązek przeproszenia pokrzywdzonego, co w pewnym stopniu dawałoby satysfakcję pokrzywdzonemu.

Zgodnie z art. 624 § 1 k.p.k. sąd może zwolnić oskarżonego lub oskarżyciela posiłkowego w całości lub w części od zapłaty na rzecz Skarbu Państwa kosztów sądowych, jeżeli istnieją podstawy do uznania, że uiszczenie ich byłoby dla nich zbyt uciążliwe ze względu na sytuację rodzinną, majątkową i wysokość dochodów lub gdy przemawiają za tym względy słuszności.

Tab. 12. Zwolnienie od kosztów procesu.

Lp.	Zwolnienie od kosztów procesu	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	tak	25	41,67%
2.	nie	35	58,33%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

Niemal połowa sprawców przestępstw z nienawięci (25 sprawców/41,67%) została przez sąd zwolniona od zapłaty kosztów sądowych. Wynika to z faktu, iż dla wielu sprawców ze względu na młody wiek, naukę, brak pracy, sytuację rodzinną i majątkową byłoby to zbyt uciążliwe. Powyższe dane niejako uzasadniają małą ilość i niski wymiar grzywien orzekanych w badanych sprawach.

Nadmienić należy, iż w toku postępowań o przestępstwa z nienawięci sądy bardzo rzadko korzystały z opinii biegłych. Jedynie w 5 postępowaniach sąd zwrócił się o opinię językoznawcy (dwukrotnie), politologa, historyka oraz Komisji Badania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu (IPN). Opinie dotyczyły m.in. stwierdzenia czy symbol Falangi jest symbolem nienawięci¹² oraz czy publikowane teksty mają charakter antysemitki¹³. W jednej z badanych spraw odnotowano również całkowicie błędną, a wręcz kuriozalną opinię biegłego psychiatry, który stwierdził na podstawie posiadanego przez podejrzanego tatuażu gwiazdy Dawida, iż „jest to gwiazda Mahometa czyli znak satanistyczny związany z muzyką heavy-metalową”. Nadmienić należy, iż w tym postępowaniu prokurator oskarżył podejrzanego o propagowanie treści antysemitki ponieważ podejrzanym posiadał na ręce rzeczony tatuaż z gwiazdą Dawida¹⁴. Sprawa ta wykazała zatem słabą znajomość symboli nienawięci zarówno w przypadku prokuratora jak i biegłego¹⁵.

4. Postępowanie odwoławcze i kasacyjne

Zgodnie z art. 42 ust. 3 Konstytucji każdego uważa się za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie stwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu. Ponadto art. 78 Konstytucji stanowi, iż każda ze stron ma prawo do zaskarżenia orzeczeń i decyzji wydanych w pierwszej instancji. Potwierdza to art. 176 ust. 1 Konstytucji, który głosi, iż postępowanie sądowe jest co najmniej dwuinstancyjne.

Tab. 13. Prawomocność wyroku skazującego.

Lp.	Prawomocność wyroku skazującego	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	wyrok I instancji	42	70,00%
2.	wyrok II instancji	18	30,00%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

¹² Wyrok Sądu Rejonowego w Suwałkach z dnia 27 maja 2008 r. (sygn. akt. VII K 30/07).

¹³ Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy Pręgi-Północ z dnia 28 października 2005 r. (sygn. akt IX K 68/01) oraz wyrok Sądu Rejonowego w Białymstoku z dnia 23 lutego 2010 r. (sygn. akt III K 1340/07).

¹⁴ Wyrok Sądu Rejonowego w Bydgoszczy z dnia 8 lipca 2008 r. (III K 1002/06).

¹⁵ Symbole nienawięci scharakteryzowane zostały w rozdziale I, pkt 3.

Postępowania karne wobec 42 sprawców (70,00%) zakończyły się prawomocnym wyrokiem skazującym I instancji, natomiast w przypadku 18 sprawców (30,00%) wniesione zostały apelacje i prawomocne skazanie nastąpiło w II instancji.

Nadmienić należy, iż apelację w 12 przypadkach składane były przez oskarżonego lub jego pełnomocnika, a w 10 przypadkach przez oskarżyciela publicznego. W odwołaniach najczęściej podnoszone były zarzuty: błędu w ustaleniach faktycznych (15 razy), obrazy przepisów postępowania karnego (7 razy), obrazy przepisów prawa materialnego (2 razy), nieuwzględnienia zasady *in dubio pro reo* (2 razy), dowolnej oceny dowodów przez sąd (1 raz), naruszenie zasady domniemania niewinności (1 raz), braku obrońcy oskarżonego pomimo uzasadnionych wątpliwości co do jego poczytalności (1 raz), niewspółmierności kary do społecznej szkodliwości czynu (1 raz), uniemożliwienia obrony przez oddalanie środków dowodowych (1 raz).

W II instancji zapadł 1 wyrok Sądu Apelacyjnego i 18 wyroków Sądu Okręgowych. Sądy odwoławcze wydały wyroki następującej treści: utrzymujący w mocy skazujący wyrok I instancji (8 razy), utrzymujący w mocy uniewinniający wyrok I sądu instancji (2 razy), utrzymujący w mocy warunkowo umarżający postępowanie wyrok sądu I instancji (2 razy), uchylający wyrok sądu I instancji i przekazujący do ponownego rozpoznania (2 razy), uchylający postanowienie sądu I instancji o umorzeniu postępowania i przekazujący do ponownego rozpoznania (2 razy), uchylający wyrok sądu I instancji i uniewinniający (1 raz), uchylający wyrok sądu I instancji i warunkowo umarżający postępowanie (1 raz), uchylający wyrok sądu I instancji i umarżający postępowanie (1 raz).

Ponadto w przypadku 4 sprawców składana była skarga kasacyjna, w 3 przypadkach przez skazanego lub jego obrońcę i 1 raz przez oskarżyciela publicznego. W treści skarg kasacyjnych 2 razy podnoszono naruszenie przepisów prawa materialnego oraz 2 razy naruszenie przepisów postępowania. W 3 przypadkach skarg kasacyjnych Sąd Najwyższy oddalił kasację, a w 1 pozostawił bez rozpatrzenia ze względu na art. 523 § 2 k.p.k.

5. Czyn sprawcy

Niektóre przęstwa popełniane są ze zwiększoną częstotliwością w pewnych porach roku (włamania do ogródków działkowych), tygodnia (zabójstwa) lub nawet dnia (zgwalcenia).

Tab. 14. Miesiąc popełnienia przęstwa.

Lp.	Miesiąc popełnienia przęstwa	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	styczeń	0	0%
2.	luty	2	3,33%
3.	marzec	6	10,00%
4.	kwiecień	6	10,00%

5.	maj	6	10,00%
6.	czerwiec	1	1,67%
7.	lipiec	3	5,00%
8.	sierpień	3	5,00%
9.	wrzesień	5	8,33%
10.	październik	2	3,33%
11.	listopad	10	16,67%
12.	grudzień	0	0%
13.	czyn ciągły lub ciąg przestępstw (art. 12 lub 91 k.k.)	13	21,67%
14.	data nieustalona	1	1,67%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

W przypadku przestępstw z nienawięci trudno jest uchwycić statystycznie istotną zależność pomiędzy porą roku a częstotliwością popełniania tego typu przestępstw. Niemal ¼ przestępstw popełnianych jest bowiem w dłuższych przedziałach czasowych jako czyn ciągły lub ciąg przestępstw (art. 12 lub 91 k.k.). Wydaje się jednak, iż najmniejsza aktywność sprawcy przestępstw z nienawięci wykazują w miesiącach zimowych (2 sprawców/3,33%), a największą w miesiącach wiosennych (18 sprawców/30,00%) i jesiennych (17 sprawców/28,33%). Wpływ może mieć na to fakt, iż w cieplejszych porach roku rośnie aktywność ludzka, a co za tym idzie istnieje zwiększona szansa na spotkanie się sprawcy z ofiarą przestępstwa np. na ulicy, w parku, w środkach komunikacji miejskiej. Zastanawiająca jest natomiast w tym kontekście niska ilość przestępstw w miesiącach letnich (7 sprawców/11,67%).

Zupełny brak zależności statystycznej występuje również w kwestii pory dnia popełniania przestępstw z nienawięci. Są one z równą częstotliwością popełniane niemal przez całą dobę włączając w to okresy nocy (dyskoteki, kluby nocne, komunikacja miejska).

Jednym z obszarów zainteresowań kryminologii jest przestrzenne zróżnicowanie przestępczości (geografia przestępczości). Liczne badania wskazują na olbrzymie różnice nasilenia przestępczości pomiędzy miastem a wsią¹⁶. Przyjmuje się, iż stosunek ten wynosi 8:2 na niekorzyść obszarów miejskich¹⁷.

¹⁶ A. Siemaszko, *Polskie badanie przestępczości (PBP) 2007-2009: analiza wybranych rezultatów*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXXI, s. 247.

¹⁷ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2001, s. 215-216.

Tab. 15. Miejsce popełnienia przępstwa – miasto/wieę.

Lp.	Miejsce popełnienia przępstwa – miasto/wieę	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	miasto	55	91,67%
2.	wieę	5	8,33%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

Jak wskazują powyższe dane, również dla przępstw z nienawięci uzasadnione jest twierdzenie o zdecydowanie większym natęzeniu przępczoęci na obszarach miejskich niż wiejskich, w przyblizeniu w stosunku 9:1¹⁸. Przyczyny upatrywać należy w fakcie, iż na obszarach wiejskich rzadko występują obiekty zdadne do ataku przępczego czyli w przypadku przępstw z nienawięci osoby należące do mniejszoęci i imigranci¹⁹.

Badania w zakresie geografii przępczoęci wskazują na wpływ urbanizacji, industrializacji i migracji społecznych na natęzenie przępczoęci. Jedną z wyraźnie zauważalnych zależnoęci statystycznych jest większe zagrożenie przępczoęcią kryminalną w województwach zachodnich i północnych niż w województwach wschodnich i południowych²⁰.

Tab. 16. Miejsce popełnienia przępstwa – lokalizacja geograficzna.

Lp.	Miejsce popełnienia przępstwa – lokalizacja geograficzna	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	Białystok	16	26,67%
2.	Warszawa	13	21,67%
3.	Gdańsk	5	8,33%
4.	Toruń	5	8,33%
5.	Głosków	4	6,67%
6.	Grudziądz	3	5,00%
7.	Bydgoszcz	2	3,33%
7.	Olsztyn	2	3,33%
8.	Elbląg	2	3,33%
9.	Łomża	2	3,33%
10.	Gdynia	1	1,67%
11.	Suwałki	1	1,67%
12.	Bielsk Podlaski	1	1,67%

¹⁸ Licząca około 1200 mieszkańców wieę Głosków, w której odnotowano 4 sprawców przępstw z nienawięci położona jest w aglomeracji warszawskiej (powiat Piaseczno) więc należałoby raczej traktować ją jako przedmieęcia duzego miasta.

¹⁹ Por. teorię podaży okazji przępczych M. Felsona opisaną w rozdziale IV, pkt 2.

²⁰ Zob. A. Siemaszko, B. Gruszczynska, M. Marczewski, *Atlas przępczoęci w Polsce 3*, Warszawa 2003, s. 17.

13.	Żyrardów	1	1,67%
14.	Mikołajki	1	1,67%
15.	Węgałty	1	1,67%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

Najwięszą ilość przępstw z nienawięci na badanym obszarze popełniono w Białymstoku (16 sprawców/26,67%) i Warszawie (13 sprawców/21,67%). Ponadto przępstwa tego typu odnotowano w dużych miastach powyżej 100 tys. mieszkańców (Gdańsk, Gdynia, Toruń, Bydgoszcz, Olsztyn, Elbląg, Grudziądz), średnich miastach powyżej 20 tys. mieszkańców (Łomża, Suwałki, Żyrardów, Bielsk Podlaski) oraz mniejszych miejscowościach (Mikołajki, Głsków, Węgałty). Przyjąć można, iż w przyblieniu odsetek popełnianych przępstw nienawięci jest proporcjonalny do wielkości danego miasta. Wysoki stopień zagrożenia tego typu przępstwością w Warszawie spowodowany jest ponadto dużą liczbą potencjalnych ofiar (imigrantów, obcokrajowców, członków mniejszości). Zaskakująco wysokie jest natomiast zagrożenie przępstw z nienawięci w Białymstoku²¹. Wydaje się, iż w mieście tym szczególnie silne są wpływy ideologii nacjonalistycznej, szowinistycznej, rasistowskiej i antysemitkiej, lecz potwierdzenie tej tezy wymaga dalszych badań²².

W kryminologii sformułowano liczne koncepcje teoretyczne odnoszące się do rozkładu przępstwością w miastach. W szczególności odwołać należy się do dorobku szkoły chicagowskiej oraz teorii dającej się obronić przestrzeni (*defensible space*). Znajdują one również przełożenie na praktyczne rozwiązania kształtowania bezpiecznej przestrzeni publicznej (CPTED).

Tab. 17. Miejsce popełnienia przępstwa - lokalizacja topograficzna.

Lp.	Miejsce popełnienia przępstwa - lokalizacja topograficzna	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	ulica, plac, park	25	41,67%
2.	przystanek lub pojazd komunikacji miejskiej	11	18,33%
3.	dom	10	16,67%
4.	dyskoteka, klub muzyczny	4	6,67%
5.	galeria handlowa, sklep	4	6,67%
6.	stadion piłkarski	3	5,00%
7.	klatka schodowa	1	1,67%

²¹ Białystok plasuje się na pierwszym miejscu wśród miast wojewódzkich charakteryzujących się najniższym ryzykiem stania się ofiarą przępstwa (B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2004, s. 283).

²² Szerzej na ten temat: J. Jurczak, M. Duda, *Stadion jako miejsce ideologicznych manifestacji*, „Policja” 2010, nr 4, s. 55-61; E. Czajkowska, M. Truskolaska, *Wandalizm dzieł sztuki jako wizualny przejaw mowy nienawięci na przykładzie województwa podlaskiego*, [w:] W. Plywaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014, s. 152-157.

8.	gabinec lekarski	1	1,67%
9.	wydawnictwo	1	1,67%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

Zdecydowana większość przępstw z nienawięci popełniana jest w przestrzeni publicznej²³. Najczęściej na ulicach, placach i w parkach (23 sprawców/41,67%), na przystankach lub w pojazdach komunikacji miejskiej (11 sprawców/18,33%), w dyskotekach i klubach muzycznych (4 sprawców/6,67%), w galeriach handlowych i sklepach (4 sprawców/6,67%), na stadionach piłkarskich²⁴ (3 sprawców/5,00%). Pojedyncze przypadki przępstw odnotowano na klatce schodowej (1 sprawca/1,67%), w gabinecie lekarskim (1 sprawca/1,67%) oraz w wydawnictwie (1 sprawca/1,67%). Duża ilość przępstw z nienawięci popełnianych w domach prywatnych wynika natomiast z faktu, iż te przępstwa popełnione zostały za pomocą komputera domowego (10 sprawców/16,67%).

Za przedmioty (narzędzia) służące do popełnienia przępstwa uznaje się zarówno przedmioty specjalnie wytworzone lub przysposobione do popełnienia przępstw (*instrumenta sceleris*), jak i przedmioty codziennego użytku, którymi sprawca posłużył się do popełnienia przępstwa²⁵.

Tab. 18. Przedmioty służące do popełnienia przępstwa.

Lp.	Przedmioty służące do popełnienia przępstwa	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	komputer	9	15,00%
2.	farba w sprayu	3	5,00%
3.	flamaster (marker)	3	5,00%
3.	scyzoryk, klucz francuski, kamień	3	5,00%
4.	gazeta kibicowska (zin ²⁶)	2	3,33%
5.	stłuczona butelka po piwie	1	1,67%
6.	naklejki (wlepki ²⁷)	1	1,67%

²³ Ustawowe znamiona przępstw z art. 256 i 257 stanowią, iż są to przępstwa publiczne (*delictum publicum*). Por. rozważania w rozdziale III, pkt 4.

²⁴ Dotyczyło to stadionów Lechii Gdańsk, Stomilu Olsztyn oraz Wigier Suwałki.

²⁵ A. Marek, *Prawo...*, s. 279.

²⁶ Zin (fanzin) to czasopismo wydawane nieprofesjonalnie przez osobę lub grupę osób zainteresowanych danym tematem i skierowane do wąskiego kręgu osób związanych z daną subkulturą. Szerzej na ten temat w rozdziale I.

²⁷ Wlepki to małe, samoprzylepne naklejki służące ingerencji wizualnej w przestrzeń publiczną. Najczęściej naklejane są bez zezwolenia, a więc stanowią odmianę wandalizmu określanego jako ideologiczny. Por. W. Pływaczewski, *Degradacja krajobrazu jako szczególna forma wandalizmu ekologicznego – kontrowersje wokół lokalizacji farm wiatrowych na obszarach wyróżniających się cennymi walorami naturalnymi i kulturowymi*, [w:] W. Pływaczewski, Sz. Buczyński (red.), *Wandalizm wobec dziedzictwa naturalnego i kulturowego*, Olsztyn 2015, s. 15.

7.	ulotki wyborcze	1	1,67%
8.	gazety i księżki	1	1,67%
9.	banany	1	1,67%
10.	nazistowskie flagi	1	1,67%
11.	brak przedmiotu	34	56,67%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

Tylko w przypadku 26 sprawców przepęstwa z nienawięci występiły przedmioty słuzące do popełnienia przepęstwa (43,33%). Najczęęcię był to komputer (9 sprawców/15,00%), farba w sprayu (3 sprawców/5,00%), flamaster (3 sprawców/5,00%), scyzoryk, klucz francuski, kamień (3 sprawców/5,00%), gazeta kibicowska (2 sprawców/3,33%) oraz jednostkowe przypadki (1,67%) użycia sfluczonej butelki po piwie, naklejek, ulotek wyborczych, gazet i księżek, nazistowskich flag, bananów²⁸. W przypadku 34 sprawców (56,67%) brak było przedmiotów słuujących do popełnienia przepęstwa, ponieważ polegały one na ustnym propagowaniu totalitaryzmu lub nawoływaniu do nienawięci, zniewagach lub groźbach albo przemocy lub naruszeniu nietykalności cielesnej bez użycia przedmiotów. Jak wskazują powyższe dane, popełnienie przepęstwa z nienawięci nie wymaga przygotowania kosztownych lub skomplikowanych narzędzi.

Zgodnie z art. 18 § 1 k.k. odpowiada za sprawstwo nie tylko ten, kto wykonuje czyn zabroniony sam albo wspólnie i w porozumieniu z inną osobą, ale także ten, kto kieruje wykonaniem czynu zabronionego przez inną osobę lub wykorzystując uzależnienie innej osoby od siebie, poleca jej wykonanie takiego czynu.

Tab. 19. Liczba sprawców biorących udział w przepęstwie (forma sprawstwa).

Lp.	Liczba sprawców biorących udział w przepęstwie	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	sprawstwo indywidualne	25	41,67%
2.	współsprawstwo z jedną osobą	14	23,33%
3.	współsprawstwo z dwoma osobami	9	15,00%
4.	współsprawstwo z trzema osobami	12	20,00%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

Przepęstwa z nienawięci relatywnie często popełniane są w formie współsprawstwa (35 sprawców/58,33%). Sprawcy działają wspólnie

²⁸ Banany jako przedmioty słuujące do popełnienia przepęstwa zostały użyte przez sprawcę, który rzucił nimi w piłkarzy przeciwnej drużyny podczas meczu piłkarskiego Lechia Gdańsk-Pogoń Szczecin. Zob. Wyrok Sądu Rejonowego Gdańsk-Północ z dnia 21 lipca 2009 r. (sygn. akt XI K 270/07).

i w porozumieniu z jednym (14 sprawców/23,33%), dwoma (9 sprawców/15,00%) lub trzema (12 sprawców/20,00%) innymi sprawcami. W formie sprawstwa indywidualnego przepęstwa z nienawięci popełniło 25 sprawców (41,67%). Na podstawie powyższych danych można zauważyć, iż przepęstwa z nienawięci popełniane są częęcię przez sprawców mających przewagę liczebną nad pokrzywdzonym (grupowość działania). Węród badanych spraw nie stwierdzono natomiast przepęstw popełnionych w formie sprawstwa kierowniczego lub sprawstwa polecającego. Podkreęlić należy, iż nie odnotowano równię żadnego przypadku przypisania sprawcy odpowiedzialności za udział w zorganizowanej grupie przepępczej (art. 258 k.k.).

Przepęstwa z nienawięci mają zróżnicowany charakter. Mogą być wymierzone w indywidualną osobę lub grupę osób lub być skierowane wobec większej społecznoęci mniejszoęciowej. W szczególcności w przypadku przepęstwa z art. 256 k.k. najczęęcię brak jest bezpoęredniego pokrzywdzonego.

Tab. 20. Liczba osób pokrzywdzonych przepęstwem.

Lp.	Liczba osób pokrzywdzonych przepęstwem	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	brak bezpoęrednich pokrzywdzonych	22	36,67%
2.	jeden pokrzywdzony	33	55,00%
3.	dwóch pokrzywdzonych	5	8,33%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

W obrębie badanych spraw czyny 33 sprawców (50,00%) spowodowały pokrzywdzenie jednej osoby. Kolejnych 5 sprawców (8,33%) skierowało swoje działanie przeciwko dwóm pokrzywdzonym. Przepęstwa 22 sprawców (36,67%) charakteryzował brak bezpoęrednich pokrzywdzonych. Rozważenia wymaga zatem czy w pewnych odmianach przepęstwa z nienawięci nie mogłyby być uznane za tzw. przepęstwa bez ofiar²⁹.

W literaturze wskazuje się, iż czyn sprawcy przepęstwa niesie ze sobą skutki w wymiarze materialnym, fizycznym i emocjonalnym³⁰. Równię przepęstwa z nienawięci niosą ze sobą różnorodne skutki.

²⁹ Szersze rozważania na temat ewentualnej możliwości uznania przepęstw z nienawięci za przepęstwa bez ofiar przedstawiono w rozdziale IV, pkt 5.

³⁰ M. Kotowska, *Uprowadzenia dla okupu jako forma wywierania wpływu na ofiarę z perspektywy podmiotów gospodarczych*, [w:] W. Pływaczewski (red.), *Przeciwdziałanie patologiom na rynkach finansowych. Od edukacji ekonomicznej po prawnokarne środki oddziaływania*, Warszawa 2015, s. 168-175.

Tab. 21. Skutki przępstwa.

Lp.	Skutki przępstwa	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	brak skutków	25	41,67%
2.	uszczerbek fizyczny	20	33,33%
3.	strach przed spełnieniem gróźb sprawcy	10	16,67%
4.	zniszczenie mienia	5	8,33%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

W przypadku czynów 25 sprawców (41,67%) brak było skutków materialnych, fizycznych lub psychicznych wywołanych u ofiary. Skutkiem czynów 20 sprawców (33,33%) był uszczerbek fizyczny spowodowany u ofiary. Najczęściej były to sęczenia, siniaki, rany cięte. W wyniku czynów 10 sprawców (16,67%) ofiary zadeklarowały, iż odczuwają negatywne konsekwencje psychiczne w postaci strachu przed spełnieniem gróźb sprawcy, obawy przed wychodzeniem z domu, obawy o życie i zdrowie. Skutkiem działania 5 sprawców (8,33%) było zniszczenie mienia (pomnik, elewacja budynku, plakat wyborczy)³¹. Zauważyć należy, iż jeżeli na skutek popełnienia przępstwa z nienawięci występuję bezpośredni pokrzywdzony (patrz tab. 20) to odczuwa on dolegliwe skutki powyższego przępstwa.

Zachowanie się sprawcy po popełnieniu przępstwa a zwłaszcza staranie o naprawienie szkody lub zadoęuczynienie w innej formie społecznemu poczuciu sprawiedliwosci wpływa na wymiar kary (art. 53 § 2 k.k.).

Tab. 22. Zachowanie sprawcy po popełnieniu przępstwa.

Lp.	Zachowanie sprawcy po popełnieniu przępstwa	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	brak żalu za popełnione przępstwo	40	66,67%
2.	żał za popełnione przępstwo	20	33,33%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

Żał za popełnione przępstwo wyraziła 1/3 sprawców przępstw z nienawięci (33,33%). Brak żalu i skruchy cechował 2/3 sprawców (66,67%). Problematyczne pozostaje stwierdzenie na ile żał był autentyczny czy nie był próbą wpłynięcia na wymiar kary. Wynik powyższy warto bowiem porównać z wynikami z tab. 6 dotyczącej przyznania się sprawcy do winy oraz składania wniosków o dobrowolne poddanie się karze.

³¹ Na marginesie zaznaczyć należy, iż analiza akt sądowych nie pozwala na zbadanie tak istotnych zagadnień kryminologicznych jak: wiktyimizacja wtórna lub wiktyimizacja pośrednia. Wątki te rozwinięte zostały w rozdziale IV.

Motyw jest to bodziec do działania, pobudka, powód. W kryminalistyce okreęla się go jako przyczynę popełnienia przepęstwa. Wyjaęnienie i ustalenie motywu działania sprawcy daje odpowiedź na jedno z tzw. siedmiu złotych pytań kryminalistyki (dlaczego?)³².

Tab. 23. Motyw popełnienia przepęstwa.

Lp.	Motyw popełnienia przepęstwa	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	brak wyraźnego motywu	39	65,00%
2.	ideologiczny	14	23,33%
3.	wybryk dla żartu	5	8,33%
4.	brak świadomości przepęstności czynu	1	1,67%
5.	ekonomiczny	1	1,67%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

W większości badanych spraw brak było wyraźnego motywu sprawcy (39 sprawców/65,00%). W przypadku 14 sprawców (23,33%) można mówić o wyraźnym motywie ideologicznym, sprawcy propagowali bowiem poglądy rasistowskie. Czyny 5 młodych wiekiem sprawców (8,33%) popełnione przy użyciu komputera można interpretować jako wybryki dla żartu, nie potrafili oni bowiem podać racjonalnego wyjaęnienia swojego zachowania. W przypadku 1 sprawcy (1,67%) wystąpiła nieusprawiedliwiona nieświadomość przepęstności czynu. Ponadto w 1 przypadku (1,67%) przepęstwo popełnione zostało na tle ekonomicznym – ofiara nie podzieliła się ze sprawcą alkoholem. Brak wyraźnego motywu większości sprawców wynikać może z faktu, iż przepęstwa z nienawięci popełniane są często spontanicznie, sprawcy podejmują decyzję o popełnieniu przepęstwa bezpośrednio w momencie zauważenia potencjalnej ofiary.

Pod pojęciem *modus operandi* rozumie się charakterystyczne, przedmiotowe, taktyczne i techniczne elementy celowego i, w mniemaniu przepęstcy, optymalnego postępowania, bezpośrednio związanego z realizacją przepęstwa, determinowane cechami oraz właściwościami przepęstcy pozwalające na awersyjne wnioskowanie o nim³³.

³² Zob. R. Maj, *Siedem złotych pytań. Przewodnik z zakresu kryminalistyki, kryminologii, prawa i medycyny sądowej*, Gdynia 2011.

³³ M. Kulicki, V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz, L. Stęпка, *Kryminalistyka. Wybrane zagadnienia teorii i praktyki sądowno-ęledczej*, Toruń 2009, s. 28-29.

Tab. 24. *Modus operandi* sprawcy.

Lp.	<i>Modus operandi</i> sprawcy	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	publiczne znieważenie i pobicie Murzyna	16	26,67%
2.	publiczne znieważenie Murzyna	7	11,67%
3.	przygotowywanie i publikowanie artykułów i rysunków nawołujących do nienawięci wobec Żydów w czasopiśmie lub na stronie internetowej	5	8,33%
4.	pobicie i groźby pobicia Azjatów	4	6,67%
5.	groźba gwałtownego zamachu na mienie i życie Araba	4	6,67%
6.	malowanie sprayem swastyk, krzyży celtyckich i symboli 88 na elewacjach budynków i pomnikach	3	5,00%
7.	naklejenie swastyki na plakacie wyborczym Radosława Sikorskiego i umieszczenie filmu dokumentującego to zachowanie w internecie	2	3,33%
8.	publiczne znieważenie Murzyna, stosowanie przemocy, groźba pobicia, naruszenie nietykalności cielesnej	2	3,33%
9.	pobicie Murzyna	2	3,33%
10.	wydawanie i kolportaż rasistowskiego czasopisma (zina)	1	1,67%
11.	wypowiedź o treści antysemitckiej w telewizji	1	1,67%
12.	wydawanie gazet i ksiązek o treści antysemitckiej	1	1,67%
13.	pobicie i groźby pozbawienia życia Żyda	1	1,67%
14.	publiczne propagowanie ustroju faszystowskiego i nawoływanie do nienawięci podczas meczu piłkarskiego	1	1,67%
15.	obrzucenie piłkarzy bananami, naśladowanie odgłosów małp i rasistowskie wyzwiska	1	1,67%
16.	znieważenie i nawoływanie do nienawięci do Murzynów i Azjatów na fotoblogu	1	1,67%
17.	publiczne znieważenie i oplucie Hindusa	1	1,67%
18.	naruszenie nietykalności cielesnej Hindusów oraz dokonanie na nich rozboju	1	1,67%
19.	zamieszczenie na portalu You Tube filmu z wykonywania hitlerowskiego pozdrowienia (Sieg Heil)	1	1,67%
20.	znieważenie osoby narodowości niemieckiej obelgami na portalu Nasza Klasa	1	1,67%

21.	nawoływanie do nienawiœci rasowej na stronie internetowej	1	1,67%
22.	naklejanie rasistowskich naklejek w autobusie komunikacji miejskiej	1	1,67%
23.	zaprojektowanie, drukowanie i rozdawanie rasistowskich naklejek	1	1,67%
24.	rozdawanie ulotek wyborczych o treœci antymniejszoœciowej	1	1,67%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

Zdecydowanie najczęœciej występującą formą popełnienia przestępstwa z nienawiœci jest publiczne znieważenie najczęœciej połączone z pobiciem, naruszeniem nietykalnoœci cielesnej lub groźbami wobec osoby czarnoskórej.

6. Pokrzywdzony przestępstwem (ofiara)

Zwrócić naleŹy uwagę, iż w polskim prawie karnym, zarówno materialnym jak i procesowym brak jest pojęcia ofiary. Kodeks karny i Kodeks postępowania karnego operują natomiast terminem „pokrzywdzonego”³⁴. Zgodnie z art. 49 k.p.k. „pokrzywdzonym jest osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo”. Porównanie powyŹszej definicji kodeksowej oraz koncepcji teoretycznych pozwala na stwierdzenie, iż prawnokarne pojęcie pokrzywdzonego jest węższe od wiktymologicznego pojęcia ofiary. Aktem prawa międzynarodowego zawierającym definicję ofiary jest Deklaracja podstawowych zasad wymiaru sprawiedliwoœci odnoszących się do ofiar przestępstw i naduŹyć władzy z 1985 r.³⁵. Prawnomiędzynarodowe określenie ofiary jest natomiast zbieŹne z wąskim ujęciem wiktymologicznym ofiary jako jednostki, gdyż za ofiarę uznaje „osobę, która, indywidualnie lub wspólnie z innymi osobami, poniosła szkodę, włączając w to uszczerbek fizyczny lub psychiczny, dolegliwoœć emocjonalną, stratę materialną lub znaczące naruszenie jej podstawowych praw, w rezultacie działań lub zaniechañ stanowiących naruszenie przepisów prawa karnego będących w mocy na terenie Pañstw Członkowskich, włącznie z przepisami zakazującymi kryminalnego naduŹycia władzy”³⁶. Dla kryminologii charakterystyczne jest natomiast najszersze swoim zakresem pojęcie „ofiary”.

³⁴ Pozycji pokrzywdzonego jako strony procesu karnego poświęcony jest rozdział 4 działu III k.p.k.

³⁵ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 40/34 z dnia 29 listopada 1985 r. Deklaracja podstawowych zasad wymiaru sprawiedliwoœci odnoszących się do ofiar przestępstw i naduŹyć władzy (A/RES/40/34).

³⁶ M. Duda, *Uchodźcy, imigranci i mniejszoœci jako ofiary przestępstw z nienawiœci*, [w:] W. Pływaczewski, M. Ilnicki (red.), *Uchodźcy – nowe wyzwania dla bezpieczeñstwa europejskiego na tle standardów praw człowieka*, Olsztyn 2015, s. 183.

Poziom zagrożenia potencjalnych ofiar przepęstwami z nienawięci różnicuje tzw. stygmat plemienny. Według koncepcji E. Goffmana stygmat plemienny posiadają osoby należące do mniejszości, w tym uchodźcy i imigranci. Jego źródłem jest przynależność do danej grupy rasowej, narodowej, etnicznej, religijnej. Przenoszony jest on poprzez dziedziczenie i rozciąga się na wszystkich członków danej społeczności. Najbardziej widocznym objawem stygmatu plemiennego jest kolor skóry. Stygmat ten może być zatem jawny (np. Romowie, Murzyni, Azjaci) lub ukryty (np. Niemcy, Rosjanie, Ukraińcy)³⁷. Charakterystyczny dla przepęstw z nienawięci jest fakt, iż wymierzone są one przeciwko całym grupom mniejszościowym wobec których sprawcy żywi niechęć. Stanowią one swoisty komunikat mający na celu ich zastraszenie. Popęnione przepęstwo stanowi przesłanie dla zaatakowanej grupy, a nawet pozornie drobny incydent ma swoją symbolikę.

Zaznaczyć należy, iż w części dotyczącej pokrzywdzonych przepęstwami z nienawięci obliczenia odnosić się będą do łącznej liczby 27 pokrzywdzonych ujawnionych w badanych postępowaniach karnych.

Tab. 25. Narodowość pokrzywdzonego.

Lp.	Narodowość pokrzywdzonego	Liczba pokrzywdzonych	Udział procentowy
1.	nigeryjska	5	18,52%
2.	kameruńska	2	7,41%
3.	wietnamska	2	7,41%
4.	hinduska	2	7,41%
5.	czeczeńska	2	7,41%
6.	polska	2	7,41%
7.	sudańska	1	3,70%
8.	algierska	1	3,70%
9.	marokańska	1	3,70%
10.	tunezyjska	1	3,70%
11.	libijska	1	3,70%
12.	jamajska	1	3,70%
13.	kubańska	1	3,70%
14.	francuska	1	3,70%
15.	amerykańska	1	3,70%
16.	sierraleońska (Sierra Leone)	1	3,70%
17.	iworyjska (Wybrzeże Kości Słoniowej)	1	3,70%
18.	utajona na wniosek pokrzywdzonego	1	3,70%
	RAZEM	27	100%

Źródło: badania własne.

³⁷ E. Goffman, *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*, Gdańsk 2005, passim.

Pokrzywdzonymi przepęstwami z nienawięci sę najczęęiej osoby różniące się od sprawców kolorem skóry (stygmat jawny). Dotyczy to przede wszystkim Murzynów, Azjatów i mieszkańców Maghrebu. Do wyjątków należą dwaj pokrzywdzeni narodowości czeczeńskiej (7,41%). Dwóch pokrzywdzonych narodowości polskiej (7,41%) doznało wiktyimizacji z powodu posądzenia przez sprawcę o żydowskie pochodzenie. Pokrzywdzeni narodowości francuskiej i amerykańskiej byli Murzynami, co zdeterminowało ich wiktyimizację. Wbrew przyjętej hipotezie badawczej wśród badanych spraw nie stwierdzono przepęstw z nienawięci wymierzonych przeciwko Romom.

Narodowością określa się pochodzenie jednostki z kręgu kulturowego wynikającego z pochodzeniem jego przodka. Jest to wyznacznik przynależność do określonego narodu. Obywatelstwo stanowi natomiast więz prawną łączącą jednostkę z państwem³⁸.

Tab. 26. Obywatelstwo pokrzywdzonego.

Lp.	Obywatelstwo pokrzywdzonego	Liczba pokrzywdzonych	Udział procentowy
1.	polskie	5	18,52%
2.	nigeryjskie	4	14,81%
3.	kameruńskie	2	7,41%
4.	wietnamskie	2	7,41%
5.	hinduskie	2	7,41%
6.	rosyjskie	2	7,41%
7.	francuskie	2	7,41%
8.	sudańskie	1	3,70%
8.	marokańskie	1	3,70%
9.	tunezyjskie	1	3,70%
10.	jamajskie	1	3,70%
11.	sierraleońskie (Sierra Leone)	1	3,70%
12.	szwedzkie	1	3,70%
13.	amerykańskie	1	3,70%
13.	utajone na wniosek pokrzywdzonego	1	3,70%
	RAZEM	27	100%

Źródło: badania własne.

Dane dotyczące obywatelstwa pokrzywdzonego w większości przypadków pokrywają się z danymi odnoszącymi się do jego narodowości. Zauważyć należy, że zmiana przez obcokrajowca obywatelstwa na polskie nie chroni go w żadnym stopniu przed stanieniem się pokrzywdzonym przepęstwem z nienawięci.

³⁸ Zasady nabywania, utraty i potwierdzania obywatelstwa polskiego określa ustawa z dnia 2 kwietnia 2009 r. o obywatelstwie polskim (Dz. U. 2012, Nr 0, poz. 161, tekst jednolity ze zm.).

Pojednanie siê pokrzywdzonego ze sprawcã stanowi wyraz dobrej woli obu stron sporu. Wpływa ponadto na wymiar kary dla sprawcy (art. 60 § 2 pkt 1 k.k.).

Tab. 27. Pojednanie siê pokrzywdzonego ze sprawcã.

Lp.	Pojednanie siê pokrzywdzonego ze sprawcã	Liczba pokrzywdzonych	Udział procentowy
1.	pojednanie nastãpiło	6	22,22%
2.	pojednanie nie nastãpiło	21	77,78%
	RAZEM	27	100%

Źródło: badania wlasne.

Pojednanie siê pokrzywdzonego ze sprawcã nastãpiło w przypadku 6 pokrzywdzonych (22,22%). Brak chęci pojednania cechowało 21 pokrzywdzonych (77,78%). Pokrzywdzeni najczęściej unikajã kontaktu ze sprawcã, odczuwajã w stosunku do niego strach lub Źal, czasami odrzucajã pojednawcze gesty sprawcy. Z drugiej strony często sprawcy nie poczujã siê do winy, nie wyrazajã chęci ani nie widzã moŹliwosci pojednania. W toku badañ odnotowano ponadto przypadki skierowania sprawy do postępowania mediacyjnego³⁹.

W przypadku przestępstw z nienawiœci pokrzywdzony wybierany jest ze wzgledu na cechę, która odróżnia go od większoœci jako innego, obcego, a nie ze powodu osobistego konfliktu ze sprawcã. Osoba pokrzywdzonego postrzegana jest przez sprawcę nie jako indywidualna jednostka, lecz jako przedstawiciel okreœlonej, znenawidzonej grupy.

Tab. 28. Relacja znajomosci pomiędzy sprawcã a pokrzywdzonym.

Lp.	Relacja znajomosci pomiędzy sprawcã a pokrzywdzonym	Liczba pokrzywdzonych	Udział procentowy
1.	obcy	22	81,48%
2.	sãsiad z osiedla	2	7,41%
3.	chłopak sãsiadki	2	7,41%
4.	mãŹ koleŹanki z pracy	1	3,70%
	RAZEM	27	100%

Źródło: badania wlasne.

Większość pokrzywdzonych przestępstwami z nienawiœci jest osobami obcymi dla sprawcy (22 pokrzywdzonych/81,48%). Jedynie w kilku przypadkach

³⁹ W przypadku 3 sprawców sąd skierował sprawę do mediacji za pośrednictwem Polskiego Centrum Mediacji gdzie strony zawarły ugodę. Zob. Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Śródmieœcia z dnia 30 marca 2007 r. (sygn. akt IX K 377/06). Mediację przeprowadzono równieŹ w postępowaniu zakończonym wyrokiem Sądu Rejonowego w Toruniu z dnia 18 stycznia 2010 r. (sygn. akt VIII K 557/09).

pokrzywdzonego łączyła ze sprawcą relacja sąsiedzka, znajomości z widzenia (5 pokrzywdzonych/18,52%).

Zgodnie z art. 49 § 1 k.p.k. pokrzywdzonym jest osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przęstwo. Ponadto na mocy nowelizacji Kodeksu karnego z dnia 20 lutego 2015 r. dodano § 2 na mocy, którego pokrzywdzonym może być także niemająca osobowości prawnej: 1) instytucja państwowa lub samorządowa, 2) inna jednostka organizacyjna, której odrębne przepisy przyznają zdolność prawną

Tab. 29. Podmiotowość prawna pokrzywdzonego.

Lp.	Podmiotowość prawna pokrzywdzonego	Liczba pokrzywdzonych	Udział procentowy
1.	osoba fizyczna	25	92,59%
2.	osoba prawna	2	7,41%
	RAZEM	27	100%

Źródło: badania własne.

Zdecydowana większość pokrzywdzonych przęstwami z nienawięci to osoby fizyczne (25 pokrzywdzonych/92,59%). Jedynie w dwóch przypadkach (7,41%) w charakterze pokrzywdzonego wystąpiły osoby prawne (Urząd ds. Cudzoziemców, Fundacja „Ocalenie”). Nadmienić należy, iż powyższe instytucje wystąpiły w postępowaniach, w których sprawcy nawoływali do nienawięci do całej grupy mniejszościowej (Czeczenów)⁴⁰.

W wiktymologii pojęcia „podatności na stanie się ofiarą” (*victim proneness*), „przyczyniania się do stania się ofiarą” (*victim contribution to victimization*) oraz „prowokacji” (*victim provocation*) wprowadził M. Wolfgang⁴¹. Wiktyimizacja zależna jest często od aktywności pokrzywdzonego w genezie przęstwa.

Tab. 30. Rola pokrzywdzonego w genezie przęstwa.

Lp.	Rola pokrzywdzonego w genezie przęstwa	Liczba pokrzywdzonych	Udział procentowy
1.	brak przyczynienia się	26	96,30%
2.	spożywanie alkoholu ze sprawcą	1	3,70%
	RAZEM	27	100%

Źródło: badania własne.

⁴⁰ Wyrok Sądu Okręgowego w Łomży z dnia 29 grudnia 2010 r. (sygn. akt II Ka 221/10) oraz Wyrok Sądu Okręgowego w Łomży z dnia 1 czerwca 2011 r. (sygn. akt II Ka 92/11).

⁴¹ M. Wolfgang, *Analytical Categories for Research and Theory on Victimization*, [w:] H. Schäfer (red.), *Kriminologische Wegzeichen: Festschrift für Hans von Hentig zum 80 Geburtstag*, Hamburg 1965, s. 165-183.

Wśród badanych spraw w niemal wszystkich (26 pokrzywdzonych/95,83%) stwierdzić należy brak przyczynienia się pokrzywdzonego do zaistniałego przęstwa z nienawięci. Jedynie w jednym przypadku (4,17%) można mówić o przyczynieniu się pokrzywdzonego do własnej wiktyimizacji, ponieważ spożywał wspólnie z nim alkohol, o który następnie wywiązał się konflikt. Ofiarom przęstw z nienawięci nie można zatem przypisać aktywnej roli w przęstwie i przyczynienia się do stania się ofiarą przęstwa.

7. Sprawca przęstwa

Rzeczpospolita Polska jest państwem jednolitym narodoio. W Narodowym Spisie Powszechnym z 2011 r. narodoiość polską zadeklarowało prawie 37393651 osób (97,10%), a tylko 596303 osób (1,55%) niepolską. Ponadto narodoiości 521470 osób (1,35%) nie udało się ustalić.

Tab. 31. Narodoiość sprawcy.

Lp.	Narodoiość sprawcy	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	poliska	59	98,33%
2.	inna	1	1,67%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

Prawie wszyscy sprawcy przęstw z nienawięci objęci badaniami byli narodoiości polskiej (59 sprawców/98,33%). Odnotowano tylko jednego sprawcę obcej narodoiości – białoruskiej (1,67%)⁴².

Wyniki spisu z 2011 r. wykazały, że wśród mieszkańców Polski ponad 99,8% (38 445,6 tys. osób) posiada obywatelstwo polskie, a tylko 0,15% (57,5 tys.) stanowią cudzoziemcy, tj. osoby bez polskiego obywatelstwa – w tym 55,4 tys. ma obywatelstwo niepolskie, a około 2 tys. określiło się jako bezpaństwowcy.

Tab. 32. Obywatelstwo sprawcy.

Lp.	Obywatelstwo sprawcy	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	poliska	59	98,33%
2.	inne	1	1,67%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

⁴² Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Śródmieścia z dnia 9 sierpnia 2004 r. (sygn. akt VII K 1916/03).

Prawie wszyscy sprawcy przepęstw z nienawięci objęci badaniami posiadali obywatelstwo polskie (59 sprawców/98,33%). Tylko jeden sprawca miał obywatelstwo białoruskie (1,67%)⁴³. Ponadto jeden ze sprawców legitymujących się obywatelstwem polskim posiadał również drugie obywatelstwo niemieckie⁴⁴.

Procentowy udział kobiet w ogóle sprawców przepęstw okreęla się jako współczynnik feminizacji przepępczoęci. Wskaźnik ten dla ogółu przepęstw w Polsce wynosi ok. 10%⁴⁵. Zjawisko przewagi męczyzn wśród sprawców przepęstw okreęla się w literaturze anglojęzycznej jako *gender gap in crime*⁴⁶.

Tab. 33. Płeć sprawcy.

Lp.	Płeć sprawcy	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	męczyzna	59	98,33%
2.	kobieta	1	1,67%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

Prawie wszyscy sprawcy przepęstw z nienawięci objęci badaniami byli płci męskiej (59 sprawców/98,33%)⁴⁷. Stwierdzono jedynie jedną kobietę – sprawczynię przepęstwa nienawięci (1,67%)⁴⁸. Zaznaczyć należy jednak, iż popełniła przepęstwo wspólnie i porozumieniu z czterema innymi sprawcami płci męskiej. Przepęstwa z nienawięci wykazują zatem niższy od ogółu przepęstw współczynnik feminizacji.

Na zasadach określonych w Kodeksie karnym odpowiada ten, kto popełnia czyn zabroniony po ukończeniu 17 lat (art. 10 § 1). Wyjątki od tej zasady przewiduje art. 10 § 2 k.k., lecz przepęstwa z nienawięci nie znajdują się w katalogu przepęstw przewidującym odpowiedzialność karną od lat 15. Ponadto nadmienić należy, iż zgodnie art. 115 § 10 k.k. za młodocianego uważa się sprawcę, który w chwili popełnienia czynu zabronionego nie ukończył 21 lat i w czasie orzekania w pierwszej instancji 24 lat. Badania kryminologiczne wykazują natomiast, iż wśród różnych grup wiekowych najbardziej

⁴³ Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Śródmieęcia z dnia 9 sierpnia 2004 r. (sygn. akt VII K 1916/03).

⁴⁴ Wyrok Sądu Rejonowego w Bydgoszczy z dnia 25 kwietnia 2008 r. (sygn. akt XVI K 2774/08).

⁴⁵ G. Kędzierska, *Kryminologiczna i kryminalistyczna analiza wybranych elementów udziału kobiet w realizacji przepęstwa*, [w:] G. Kędzierska, W. Pływaczewski (red.), *Kryminologia wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjnych*, Olsztyn 2010, s. 23-38.

⁴⁶ Teorie wyjaęniające to zjawisko przedstawiono w: E Habzda-Siwek, M. Grzyb, „Płeć a przepępczoęć. O problemie dysproporcji płci wśród sprawców przepęstw z użyciem przemocy”, *Archiwum Kryminologii* 2013, t. XXXV, s. 95-135.

⁴⁷ W literaturze amerykańskiej wskazuje się, że przepęstwa z nienawięci mogą być formą destrukcyjnego okazywania męskoęci (S. Tomsen, *Hate Crimes and Masculine Offending*, „Gay & Lesbians” 2001, nr 26, s. 26-42).

⁴⁸ Wyrok Sądu Okręgowego w Białymstoku z dnia 19 maja 2011 r. (sygn. akt VIII Ka 475/10).

kryminogenną sę osoby nastoletnie⁴⁹.

Tab. 34. Wiek sprawcy w chwili popełnienia czynu.

Lp.	Wiek sprawcy w chwili popełnienia czynu	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	17-20	24	40,00%
2.	21-25	15	25,00%
3.	26-30	13	21,67%
4.	31-35	2	3,33%
5.	36-40	2	3,33%
6.	41-45	1	1,67%
7.	46-50	1	1,67%
8.	51-55	0	0%
9.	56-60	0	0%
10.	61-65	1	1,67%
11.	powyżej 65	1	1,67%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

Przepęstwa z nienawięci popełniają głównie sprawcy młodociani (24 sprawców/40,00%). Wysoka aktywność przestępcza w tym obszarze charakteryzuje również młodych sprawców w wieku 20-25 lat (15 sprawców/25,00%) oraz wieku 26-30 lat (13 sprawców/21,67%). Po ukończeniu 30 lat aktywność przestępczą znacznie maleje. Najstarszy odnotowany sprawca przestęstwa z nienawięci miał w momencie popełnienia czynu 77 lat. W związku z powyższymi wynikami wydaje się zasadne przeprowadzenie badań nad czynami karalnymi nieletnich związanymi z przestępstwami z nienawięci⁵⁰.

Biorąc pod uwagę takie zjawiska jak socjalizacja pierwotna i wtórna, wpływ grup rówieśniczych i subkultur, społeczne uczenie się zachowań przestępczych uznać należy, iż środowisko życia jednostki ma znaczny wpływ na ewentualne popełnienie przestęstwa. Jak zostało wyżej wskazane natężenie przestępczości jest znacznie wyższe na obszarach miejskich niż wiejskich. Na podstawie tylko i wyłącznie danych z przeprowadzonych badań sądowych trudno jest natomiast ocenić rolę miejsca urodzenia oraz miejsca zamieszkania sprawcy w kryminogenezie przestępstw z nienawięci⁵¹.

⁴⁹ B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2004, s. 277.

⁵⁰ Pojęciem czynu karalnego posługuje się ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz. U. 2014, Nr 0, poz. 382).

⁵¹ Kryminogeneza jest kluczowym pojęciem kryminologii humanistycznej, która wprowadzona została na grunt nauki kryminologii przez L. Tyszkiewiczą. Kryminogeneza rozumiana jest jako indywidualny proces, którego końcowym ogniwem jest popełnienie przestęstwa.

Tab. 35. Miejsce urodzenia sprawcy – miasto/wieś.

Lp.	Miejsce urodzenia sprawcy – miasto/wieś	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	miasto	59	98,33%
2.	wieś	1	1,67%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

Niemal wszyscy objęci badaniami sprawcy przępstw z nienawięci urodzili się w mieście (56 sprawców/98,33%). Tylko jeden sprawca wywodził się ze wsi (1,67%)⁵².

Ponięsza tabela przedstawia geograficzną lokalizację miejscowości, w których urodzili się sprawcy przępstw z nienawięci objęci badaniami.

Tab. 36. Miejsce urodzenia sprawcy – lokalizacja geograficzna.

Lp.	Miejsce urodzenia sprawcy – lokalizacja geograficzna	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	Białystok	13	21,67%
2.	Warszawa	13	21,67%
3.	Toruń	3	5,00%
4.	Grudziądz	3	5,00%
5.	Wejherowo	3	5,00%
6.	Olsztyn	2	3,33%
7.	Łomęa	2	3,33%
8.	Gdańsk	1	1,67%
9.	Gdynia	1	1,67%
10.	Bydgoszcz	1	1,67%
11.	Lublin	1	1,67%
12.	Elbląg	1	1,67%
13.	Sochaczew	1	1,67%
14.	Grójec	1	1,67%
15.	Węgrów	1	1,67%
16.	Mińsk Mazowiecki	1	1,67%
17.	Moraę	1	1,67%
18.	Lidzbark Warmiński	1	1,67%
19.	Brodnica	1	1,67%
20.	Suwałki	1	1,67%
21.	Sokółka	1	1,67%
22.	Łapy	1	1,67%

Zob. L. Tyszkiewicz, *Kryminogeneza i sposoby jej badania*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXIX–XXX, s. 217 i n.

⁵² Wyrok Sądu Rejonowego w Bielsku Podlaskim z dnia 24 września 2003 r. (sygn. akt II K 126/03).

23.	Zambrów	1	1,67%
24.	Kietrz	1	1,67%
25.	Tomaszów Lubelski	1	1,67%
26.	Gorzów Wielkopolski	1	1,67%
27.	Nałogi	1	1,67%
28.	Berlin	1	1,67%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

Jak wskazuje powyższa tabela najwięcej sprawców przępstw z nienawięci pochodzi z dużych lub średnich miast. Zdecydowanie wyróżnia się w tej statystyce Białystok i Warszawa (po 13 sprawców/21,67%). Jedyną wsią w tym zestawieniu są Nałogi, skąd pochodził jeden sprawca (1,67%).

Dane z badań aktowych nie pozwalają zazwyczaj na określenie, jak długo sprawca zamieszkiwał w miejscu urodzenia oraz jakie były jego dalsze środowiska bytowania aż do momentu popełnienia przępstwa. Na tej podstawie nie można zatem ocenić, które środowiska wywarły największy wpływ w kryminogenezie przępstw z nienawięci.

Tab. 37. Miejsce zamieszkania sprawcy – miasto/wieś.

Lp.	Miejsce zamieszkania sprawcy - miasto/wieś	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	miasto	52	86,67%
2.	wieś	8	13,33%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

Sprawcy przępstw z nienawięci są w zdecydowanej większości mieszkańcami miast (52 sprawców/86,67%). Odnosząc się do liczby sprawców będących mieszkańcami wsi (8 sprawców/13,33%) należy podkreślić, iż miejscowości takie jak: Głusków, Stara Iwiczna, Zaścianki, Białe Błota są w rzeczywistości przedmieściami dużych miast: Warszawy, Białegostoku, Bydgoszczy więc trudno uznać je za typowe osiedla wiejskie.

Poniższa tabela przedstawia geograficzną lokalizację miejscowości, w których zamieszkiwali sprawcy przępstw z nienawięci objęci badaniami.

Tab. 38. Miejsce zamieszkania sprawcy – lokalizacja geograficzna.

Lp.	Miejsce zamieszkania sprawcy - lokalizacja geograficzna	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	Białystok	15	25,00%
2.	Warszawa	12	20,00%
3.	Toruń	5	8,33%
4.	Głsków	4	6,67%
5.	Grudziądz	3	5,00%
6.	Rumia	3	5,00%
7.	Olsztyn	2	3,33%
8.	Łomża	2	3,33%
9.	Gdańsk	1	1,67%
10.	Gdynia	1	1,67%
11.	Bydgoszcz	1	1,67%
12.	Suwałki	1	1,67%
13.	Elbląg	1	1,67%
14.	Mikołajki	1	1,67%
15.	Ramoty	1	1,67%
16.	Bytom	1	1,67%
17.	Białe Błota	1	1,67%
18.	Żyrardów	1	1,67%
19.	Bielsk Podlaski	1	1,67%
20.	Zaścianki	1	1,67%
21.	Piaseczno	1	1,67%
22.	Stara Iwiczna	1	1,67%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

Jak wskazuje powyższe zestawienie, sprawcy przępstw z nienawięci zamieszkują duże i średnie miasta oraz ich przedmieęcia. Co czwarty sprawca był mieszkańcem Białegostoku (25,00%), a co piąty mieszkańcem Warszawy (20,00%). Tylko jeden sprawca (1,67%) zamieszkiwał oddaloną od miasta wieś Ramoty⁵³.

W kryminologii przyjmuje się, iż przępstwa, a w szczególności przępstwa kryminalne (pospolite) są często popełniane przez osoby słabo wykształcone, nieposiadające pracy ani kwalifikacji zawodowych⁵⁴.

⁵³ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 25 września 2007 r. (sygn. akt II Aka 139/07).

⁵⁴ K. Kądziołka, *Wpływ wybranych czynników o charakterze społeczno-ekonomicznym na przępczość przeciwko mieniu w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach. Studia Ekonomiczne” 2014, nr 181, s. 20.

Tab. 39. Wykształcenie sprawcy.

Lp.	Wykształcenie sprawcy	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	podstawowe	11	18,33%
2.	gimnazjalne	24	40,00%
3.	zawodowe	9	15,00%
4.	średnie	25	41,67%
5.	wyższe	4	6,67%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

Sprawcy przępstw z nienawięci objęci badaniami legitymowali się najczęściej wykształceniem średnim (25 sprawców/41,67%) lub gimnazjalnym (24 sprawców/40,00%). Pozostali sprawcy posiadali wykształcenie podstawowe (11 sprawców/18,33%) oraz zawodowe (9 sprawców/15,00%). Odnotowano tylko 4 sprawców (6,67%) z wyższym wykształceniem. Niskie wykształcenie sprawców przępstw z nienawięci spowodowane jest faktem, iż wielu sprawców jest w młodym wieku i wciąż zdobywa wykształcenie (por. tab. 34).

Dane kryminologiczne wskazują, iż najbardziej kryminogennym środowiskiem są bezrobotni⁵⁵. Wysokie wskaźniki przępczości odnotowuje się również w środowiskach robotniczych.

Tab. 40. Status zawodowy sprawcy.

Lp.	Status zawodowy sprawcy	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	pracownik przedsiębiorstwa produkcyjnego lub usługowego	16	26,67%
2.	bezrobotny	15	25,00%
3.	uczeń	13	21,67%
4.	student	9	15,00%
5.	własna działalność gospodarcza	3	5,00%
6.	prace dorywcze	2	3,33%
7.	emeryt/rencista	2	3,33%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

Najwięcej sprawców przępstw z nienawięci pracowało w przedsiębiorstwach produkcyjnych i usługowych (16 sprawców/26,67%). Kolejnych 15 sprawców (25,00%) było bezrobotnych. Znaczny odsetek sprawców stanowili uczniowie (13 sprawców/21,67%) oraz studenci (9 sprawców/15,00%). Ponadto 3 sprawców (5,00%) prowadziło własną działalność gospodarczą,

⁵⁵ B. Hołyst, *op. cit.*, s. 278.

2 sprawców pracowało dorywczo (3,33%), 2 sprawców było emerytami lub rencistami (3,33%).

Badania kryminologiczne wykazują zależność pomiędzy sytuacją ekonomiczną oraz poziomem przestępczości⁵⁶. Pochodną statusu zawodowego jest bowiem pozycja finansowa jednostki.

Tab. 41. Dochody sprawcy.

Lp.	Dochody sprawcy	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	brak dochodów	27	45,00%
2.	poniżej 500 zł	2	3,33%
3.	500 zł – 1000 zł	8	13,33%
4.	1001 zł – 1500 zł	9	15,00%
5.	1501 zł – 2000 zł	2	3,33%
6.	powyżej 2000 zł	1	1,67%
7.	brak danych	11	18,33%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

Największą grupę wśród sprawców przestępstw z nienawiści stanowią osoby nie posiadające własnych dochodów (27 sprawców/45,00%). Dochody 19 sprawców (31,67%) mieszczą się w granicach minimalnej płacy krajowej. Tylko 3 sprawców (5,00%) przekraczało ten próg. Co do 11 sprawców (18,33%) brak było danych dotyczących dochodów. Wśród badanych sprawców przestępstw z nienawiści 24 sprawców pozostawało na utrzymaniu rodziców. Kolejnych 26 sprawców utrzymywało się samych i nie posiadało nikogo na utrzymaniu. Następnich 10 sprawców utrzymywało małżonkę i dzieci. Brak stałych dochodów lub ich niski poziom wśród sprawców przestępstw z nienawiści może stanowić argument za słusznością teorii kryminologicznych wyjaśniających etiologię tego typu przestępczości odwołujących się do czynników ekonomicznych⁵⁷.

Przyjmuje się, iż zawarcie związku małżeńskiego oraz posiadanie dzieci stanowi czynnik antykryminogeny⁵⁸. Stabilizacja życiowa oraz poczucie

⁵⁶ J.J. Sztudynger, M. Sztudynger, *Ekonometryczne modele przestępczości*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Prace Katedry Ekonometrii i Statystyki” 2004, nr 15, s. 277-297. Badania te wykazały m.in. iż wzrost bezrobocia o 1% powoduje wzrost przestępczości o 2,8%.

⁵⁷ Szerzej o etiologii przestępstw z nienawiści w świetle teorii kryminologicznych w rozdziale IV, pkt 2.

⁵⁸ Pojęcia czynników kryminogennych i czynników antykryminogennych wprowadził L. Tyszkiewicz jako kluczowe elementy odgrywające decydującą rolę w procesie kryminogenezy, której punktem centralnym jest decyzja sprawcy czynu zabronionego. Czynniki kryminogenne to okoliczność sprzyjająca bezpośrednio lub pośrednio popełnieniu czynu przestępnego. *A contrario* czynnik antykryminogeny odsuwa prawdopodobieństwo popełnienia czynu przestępnego (L. Tyszkiewicz,

odpowiedzialności za rodzinę zmniejsza prawdopodobieństwo stania się sprawcą przęstwa.

Tab. 42. Stan cywilny sprawcy.

Lp.	Stan cywilny sprawcy	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	kawaler/panna	50	83,33%
2.	żonaty/zamężna	10	16,67%
3.	wdowiec/wdowa	0	0%
4.	rozwodnik/rozwódka	0	0%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

Zdecydowana większość sprawców przęstw z nienawięci jest stanu wolnego (50 sprawców/83,33%). Tylko 10 sprawców pozostawało w związku małżeńskim (16,67%). Ponadto w toku badań stwierdzono, iż 49 sprawców nie miało dzieci, natomiast 11 sprawców posiadało dzieci.

Jednym z zagadnień badanych przez kryminologię jest kryminalizacja społeczeństwa rozumiana jako liczba przępców z społeczeństwie. Równie istotne jest badanie nasycenia zbiorowości skazywanych osobami uprzednio karanymi, a w szczególności recydywistami. Badania kryminologiczne wykazują, iż ok. 1/3 osób skazywanych była uprzednio karana⁵⁹.

Tab. 43. Uprzednia karalność sprawcy.

Lp.	Uprzednia karalność sprawcy	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	niekarany	37	61,67%
2.	karany	23	38,33%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

Wśród sprawców objętych badaniami 23 (38,33%) było już wcześniej karanych, natomiast 37 sprawców (61,67%) było karanych pierwszy raz. Sprawcy, którzy przed popełnieniem przęstwa z nienawięci byli już karani, najczęściej odpowiadali za: pobicie (art. 158 k.k.) – 5 sprawców, rozbój (art. 280 k.k.) – 6 sprawców, posiadanie narkotyków (art. 62 ust. 1 ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii⁶⁰) – 4 sprawców, znęcanie się nad członkiem rodziny (art. 207 § 1 k.k.) – 3 sprawców, kradzież (art. 278 k.k.) – 2 sprawców, prowadzenie pojazdu w stanie nietrzeźwości lub pod wpływem środka odurzającego (art. 178a k.k.) –

O niektórych ogólnych problemach kryminologii i znaczeniu paradygmatu humanistycznego, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXXI, s. 71).

⁵⁹ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 223-224.

⁶⁰ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii (Dz. U. 2012, Nr 0, poz. 124 ze zm.).

2 sprawców, wypadek komunikacyjny (art. 177 k.k.) – 1 sprawca, przywłaszczenie (art. 284 k.k.) – 1 sprawca, pobicie z użyciem niebezpiecznego narzędzia (art. 159 k.k.) – 1 sprawca, groźby karalne (art. 190 k.k.) – 1 sprawca, zmuszanie do określonego działania w celu zwrotu wierzitelności (art. 191 § 2 k.k.) – 1 sprawca, naruszenie zakazu sądowego (art. 244 k.k.) – 1 sprawca.

Podkreślić należy, iż odnotowano tylko jeden przypadek ponownego popełnienia przęstwa z nienawięci. Znany z antysemitycznych poglądów polityk Leszek Bubel dwukrotnie został skazany za przęstwo z art. 257 k.k.⁶¹. W toku badań analizowano również postępowanie karne wobec tej osoby, które zakończyło się uniewinnieniem⁶². W literaturze wyróżnia się trzy rodzaje recydywy (jurydyczną, penitencjarną, kryminologiczną). Przypadek ten stanowi recydywę w ujęciu kryminologicznym, które jest pojęciowo najszersze⁶³.

Nie ulega wątpliwości, iż alkohol jest czynnikiem kryminogennym. Związki pomiędzy spożywaniem alkoholu a przępczością dzieli się na ogólne (na poziomie populacji) oraz indywidualne (na poziomie jednostki). Badania kryminologiczne wykazują, że znaczną część przęstw, zwłaszcza kryminalnych, a przede wszystkim przęstw z użyciem przemocy wiąże się ze spożywaniem przez sprawcę alkoholu⁶⁴. Alkohol osłabia hamulce moralne i społeczne oraz ogranicza zdolność do samokrytycyzmu, a jednocześnie zwiększa prawdopodobieństwo podejmowania zachowań agresywnych⁶⁵.

Tab. 44. Popełnienie przęstwa pod wpływem alkoholu.

Lp.	Popełnienie przęstwa pod wpływem alkoholu	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	nie	30	50,00%
2.	tak	30	50,00%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

W przypadku przęstw z nienawięci objętych badaniami połowa sprawców popełniła przęstwo pod wpływem alkoholu (30 sprawców/50,00%). Druga połowa sprawców w chwili czynu była trzeźwa (30 sprawców/50,00%). Powyższe dane potwierdzają tezę o kryminogennej roli alkoholu w genezie przęstw.

⁶¹ Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy Pragi-Południe z dnia 28 października 2005 r. (sygn. akt IX K 68/01) oraz wyrok Sądu Rejonowego w Grójcu z dnia 31 maja 2004 r. (sygn. akt II K 534/03).

⁶² Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy Mokotowa z dnia 17 czerwca 2008 r. (sygn. akt III K 76/04).

⁶³ Szerzej o problematyce recydywy w: M. Duda, *Etiologia zjawiska przępczości powrotnej*, [w:] G. Kędzierska, W. Pływaczewski (red.), *Kryminologia wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjnych*, Olsztyn 2010, s. 101-120.

⁶⁴ B. Hołyst, *op. cit.*, s. 648-651.

⁶⁵ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 393.

Pojęcie „grupa nienawięci” sformułowane zostało w literaturze amerykańskiej⁶⁶. Mianem tym okreęła się grupy rekrutujące i organizujące młode osoby w celu wzbudzenia i podtrzymywania nienawięci poprzez dostarczanie ideologii, która fanatyzuje jednostki i racjonalnie uzasadnia uprzedzenia, dyskryminację i przemoc. W grupach tych jednostki umacniają swoje ekstremistyczne poglądy poprzez kontakty z innymi wyznawcami podobnej ideologii⁶⁷.

Tab. 45. Przynależność sprawcy do grupy nienawięci.

Lp.	Przynależność sprawcy do grupy nienawięci	Liczba sprawców	Udział procentowy
1.	skinhead	15	25,00%
2.	narodowiec	6	10,00%
3.	kibic piłkarski	6	10,00%
4.	nie stwierdzono	33	55,00%
	RAZEM	60	100%

Źródło: badania własne.

Wśród sprawców przępstw z nienawięci objętych badaniami 15 (25,00%) zostało przez prokuraturę określonych jako skinheadzi. Kolejnych 6 sprawców (10,00%) zidentyfikowano jako narodowcy. Również 6 sprawców (10,00%) uznano za kibiców klubów piłkarskich takich jak: Lechia Gdańsk, Stomil Olsztyn, ŁKS Łomża i Wigry Suwałki. Pozostałych 33 sprawców (55,00%) nie zostało utożsamionych z żadną subkulturą lub grupą nienawięci. Podkreęlić należy, iż powyęsze ustalenia dokonane przez prokuraturę mogły być błędne, gdyż bez wyraęnej deklaracji sprawcy odróżnienie skinheada od narodowca lub kibica piłkarskiego jest bardzo utrudnione⁶⁸. Ponadto często pomiędzy omawianymi subkulturami może zachodzić relacja krzyżowania⁶⁹.

Aby uzupełnić profil sprawcy przępstwa z nienawięci warto przytoczyć wnioski z opinii psychiatryczno-psychologicznych wykonanych na potrzeby toczących się postępowań. Powołani w sprawach biegli psychologzy i

⁶⁶ Przegląd grup nienawięci przedstawiono w rozdziale I, pkt. 4.

⁶⁷ R.S. Ezekiel, *An ethnographer looks at neo-nazi and klan groups*, [w:] P.B. Gerstenfeld, D.R. Grant (red.), *Crimes of hate. Selected readings*, SAGE Publications, Thousand Oaks 2004, s. 169-184.

⁶⁸ Przykładowo czarne lub zielone kurtki typu „flyers”, czarne buty typu „glany”, czerwone koszulki z orłem białym oraz włosy ogolone na łyso mogą być atrybutem członka każdej z omawianych subkultur (grup nienawięci).

⁶⁹ Zarówno skinhead jak i narodowiec może być kibicem piłkarskim. Prawicowy odłam skinheadów popiera ruch narodowy. Zagorzali narodowcy często są jednocześnie skinheadami. Szerszą charakterystykę subkultur skinheadów, kibiców piłkarskich oraz ruchu narodowego można odnaleźć m.in. w: E. Wilk, *Krucjata łysogłowych*, Warszawa 1994; M. Jędrzejewski, *My śmiecie. Git ludzie, skini, satanięci, krysznaici*, Warszawa 1993; P. Chlebowicz, *Chuligaństwo stadionowe. Studium kryminologiczne*, Warszawa 2009; J. Dudała, *Fani-chuligani. Recz o polskich kibolach. Studium socjologiczne*, Warszawa 2004; T. Wrzosek, *Nacjonalizm i hegemonia. Przypadek Młodzięzy Wszęchpolskiej*, Łódź 2010; M. Janicki, M. Pęczak, *Polska siła. Skini, narodowcy, chuligani*, Warszawa 1994.

psychiatrzy określili badanych przez siebie sprawców jako osoby: charakteryzujące się splyconym krytycyzmem, wykazujące zaburzenia popędowe, o objawach psychopatologicznych, posiadające osobowość o cechach nieprawidłowych, o cechach osobowości dyssocjalnej, uzależnione od alkoholu lub narkotyków.

Na korzyść 10 sprawców przemawiały natomiast pozytywne opinie środowiskowe, opinie sąsiadów, władz klubu sportowego, członków klubu kibica, wychowawcy szkolnego, dyrektora szkoły, posła na Sejm RP. Kolejnym 3 sprawcom dyrektor szkoły wystawił negatywną opinię, a 1 sprawca cieszył się wśród sąsiadów przeciętną opinią środowiskową.

8. Wnioski

Przedstawione powyżej wyniki przeprowadzonych badań aktowych dotyczących przepęstw z nienawięci (art. 119, 256 i 257 k.k.) pozwalają na sformułowanie następujących wniosków:

- przepęstwa z nienawięci najczęściej ujawniane są przez samych pokrzywdzonych lub świadków przepęstwa,
- prawie połowa sprawców przyznaje się do winy i składa wniosek o dobrowolne poddanie się karze,
- wobec sprawców przepęstw z nienawięci najczęściej nie stosuje się środków zapobiegawczych,
- przepęstwa z nienawięci pozostają często w zbiegu z przepęstwami kryminalnymi np. pobiciem, rozbojem, kradzieżą, spowodowaniem uszczerbku na zdrowiu,
- kary orzekane za przepęstwa z nienawięci są relatywnie niskie (znacznie poniżej górnego ustawowego zagrożenia) i najczęściej mają charakter wolnościowy, ponadto co piąte postępowanie jest warunkowo umarzone,
- wobec połowy sprawców przepęstw nienawięci orzeka się środki karne o charakterze majątkowym, lecz w niskich kwotach,
- wobec 1/3 sprawców przepęstw z nienawięci zastosowano dozór kuratora,
- ze względu na sytuację majątkową prawie połowa sprawców przepęstw z nienawięci została zwolniona od kosztów procesu,
- w postępowaniach o przepęstwa z nienawięci sądy bardzo rzadko posługują się opinią biegłych,
- wobec 2/3 sprawców prawomocne wyroki zapadły w I instancji, a wobec 1/3 sprawców w II instancji,
- w przypadku przepęstw z nienawięci trudno jest uchwycić statystycznie istotną zależność pomiędzy porą roku, a częstotliwością popełniania tego typu przepęstw,
- brak jest również takiej zależności w kwestii pory dnia popełniania przepęstw z nienawięci,

- przepęstwa z nienawięci sę popełniane niemal zawsze w miastach,
- czym więkőze miasto tym więcej odnotowanych przepęstw z nienawięci, wyjątek stanowi Białystok, w którym obok Warszawy popełniono zdecydowanie najwięcej przepęstw z nienawięci,
- przepęstwa z nienawięci popełniane sę w miejscach publicznych (ulica, plac, park, przystanek, komunikacja miejska, sklep, stadion), wyjątek stanowią mieszkania sprawców popełniających przepęstwa z nienawięci za pomocą komputera,
- popełnienie połowy przepęstw z nienawięci nie wymagało użycia określonych przedmiotów, w pozostałych przypadkach były to przedmioty codziennego użyciu (komputer, farba, flamaster, scyzoryk, klucz francuski, kamień), lecz użyte w celach przepępczych),
- prawie 2/3 przepęstw z nienawięci popełnianych jest grupowo, wspólnie z jednym, dwoma lub trzema współsprawcami,
- w ponad 1/3 przepęstw z nienawięci brak jest bezpośredniego pokrzywdzonego,
- skutki przepęstw z nienawięci obejmują: uszczerbek fizyczny, strach przed spełnieniem gróźb sprawcy, zniszczenie mienia, lecz w niemal połowie przypadków brak jest bezpośrednich skutków,
- 2/3 sprawców przepęstw z nienawięci nie wyraża żalu i skruchy po popełnieniu przepęstwa,
- w przypadku większości przepęstw z nienawięci nie można wskazać wyraźnego motywu działania sprawcy, w pozostałej części ma on charakter ideologiczny lub można czyn uznać za nieodpowiedzialny wybryk,
- przepęstwa z nienawięci przyjmują bardzo zróżnicowany *modus operandi* sprawców obejmujący m.in. znieważania, pobicia, naruszenia nietykalności cielesnej, gróźby karalne, niszczenie mienia, nawoływanie do nienawięci, propagowanie faszyzmu, rasizmu, antysemityzmu,
- ofiarami przepęstw z nienawięci sę najczęściej osoby pochodzenia afrykańskiego lub azjatyckiego,
- posiadanie obywatelstwa polskiego lub innego europejskiego nie chroni przed staniem się ofiarą przepęstwa z nienawięci,
- w 3/4 spraw o przepęstwa z nienawięci nie dochodzi do pojednania się ofiary ze sprawcą,
- zdecydowana większość ofiar przepęstw z nienawięci jest dla sprawców osobami obcymi,
- ofiarami przepęstw z nienawięci sę prawie zawsze osoby fizyczne, osoby prawne występują w charakterze pokrzywdzonego sporadycznie,
- prawie nigdy nie można przypisać ofierze aktywnej roli w przyczynieniu się do stania się ofiarą przepęstwa z nienawięci,
- wszyscy sprawcy przepęstw z nienawięci z wyjątkiem jednej osoby byli narodowości polskiej i obywatelstwa polskiego,
- wszyscy sprawcy przepęstw z nienawięci z wyjątkiem jednej osoby byli

- płci męskiej,
- w przypadku przepęstw z nienawięci zauważalny jest spadek aktywności przepępczej wraz z rosnącym wiekiem sprawców,
 - sprawcy przepęstw z nienawięci pochodzą z miast i zamieszkują w miastach,
 - najwięcej przepęstw z nienawięci odnotowano w Białymstoku i Warszawie,
 - sprawcy przepęstw z nienawięci legitymują się wykształceniem średnim lub gimnazjalnym, rzadziej podstawowym lub zawodowym, sporadycznie wykształceniem wyższym,
 - sprawcy przepęstw z nienawięci są najczęściej niewykwalifikowanymi pracownikami fizycznymi lub bezrobotnymi, rzadziej uczniami lub studentami,
 - sprawcy przepęstw z nienawięci są osobami bez stałego dochodu lub o bardzo niskich dochodach,
 - w zdecydowanej większości sprawcy przepęstw z nienawięci są osobami stanu wolnego,
 - ponad 1/3 sprawców przepęstw z nienawięci była wcześniej karana, głównie za przepęstwa kryminalne,
 - połowa sprawców przepęstw z nienawięci popełniła przepęstwo pod wpływem alkoholu,
 - połowa sprawców przepęstw z nienawięci należała do tzw. grup nienawięci takich jak: skinheadzi, narodowcy, kibice piłkarscy.

ROZDZIAŁ VI. Przeciwdziałanie przestępstwom z nienawiści

1. Uwagi wprowadzające

Rozważania poświęcone zagadnieniu przeciwdziałania przestępstwom z nienawiści poprzedzić należy kilkoma uwagami terminologicznymi. W literaturze przedmiotu wskazuje się, iż pojęcia takie jak przeciwdziałanie, zapobieganie, profilaktyka, zwalczanie oraz reakcja na zjawisko stosowane są zamiennie¹. Punkt wyjścia do dalszych rozważań stanowią definicję językowe powyższych określeń. Przeciwdziałanie oznacza „przeciwstawienie jakiemuś działaniu inne działanie, zapobieganie jakiemuś działaniu”². Działania zapobiegawcze to „niedopuszczające do czegoś, zabezpieczające przed czymś, profilaktyczne”³. Profilaktyka obejmuje natomiast „działania i środki stosowane w celu zapobiegania zjawiskom, niedopuszczania do nich”⁴. Zwalczanie polega na „występowaniu przeciwko czemuś, dążenie do pokonania, przezwyciężenia, usunięcia”⁵. Reakcja to „działanie, zajęcie jakiegoś stanowiska, odpowiedź na daną sytuację lub zdarzenie”⁶. Można zatem stwierdzić, iż najszerszym pojęciem jest przeciwdziałanie. Obejmuje ono zarówno działania o charakterze uprzedzającym, prewencyjnym (przed wystąpieniem zjawiska) jak i następczym, objawowym (po wystąpieniu zjawiska). Działania pierwszego typu, określane również jako zapobieganie i profilaktyka, ukierunkowane są na przyczyny zjawiska. Działania drugiego typu, nazywane także zwalczaniem i reakcją, skupiają się na ograniczaniu lub usuwaniu skutków zjawiska. Jak z powyższego wynika, punktem odniesienia jest moment wystąpienia negatywnego zjawiska, patologii społecznej, w szczególności przestępstwa⁷.

Nie ulega wątpliwości, iż skuteczne przeciwdziałanie przestępczości, w tym przestępstwom z nienawiści wymaga zarówno zapobiegania jak i zwalczania. Ogół takich działań określany jest w literaturze jako system, strategia lub model przeciwdziałania⁸. Spośród licznych ujęć pojęcia system

¹ W. Filipkowski, *System przeciwdziałania i zwalczania przestępczości zorganizowanej*, [w:] E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana*, Warszawa 2011, s. 174.

² M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, t. II, Warszawa 1979, s. 959.

³ M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. III, s. 944.

⁴ M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. II, s. 931.

⁵ M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. III, s. 1065.

⁶ *Ibidem*, s. 26.

⁷ Jak wskazuje W. Filipkowski, pewną część działań reakcyjnych zakwalifikować można również jako element działań profilaktycznych nastawionych np. na zapobieganie rozwojowi lub ewolucji zjawiska (W. Filipkowski, *System przeciwdziałania i zwalczania przestępczości zorganizowanej*, [w:] E.W. Pływaczewski (red.), *op. cit.*, s. 174). Ponadto J. Kwaśniewski odróżnia profilaktykę uprzedzającą (podejmowaną przed pojawieniem się zjawiska i jego skutków) oraz profilaktykę objawową (nastawioną na usunięcie skutków lub przyczyn już zaistniałego zjawiska). Zob. J. Kwaśniewski, *Profilaktyka społeczna. Związki ze stylami polityki społecznej oraz implikacje dla nauki*, „Prace Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego” 1973, t. 3, s. 163-176.

⁸ A. Krukowski, *Problemy zapobiegania przestępczości*, Warszawa 1982, s. 51-53.

literatura kryminologiczna operuje najczęściej rozumieniem systemu jako: „zasad organizacji czegoś, ogółu przepisów, reguł obowiązujących, stosowanych w jakiejś dziedzinie, według których coś jest wykonywane”, a także jako: „określony sposób, metoda postępowania, wykonywania jakiejś czynności”⁹. Strategia to podkreślające znaczenie i istotność działań przeciwko przestępczości pojęcie, odwołujące się do słownictwa wojskowego obejmujące „przygotowanie i prowadzenie wojny”¹⁰. Model stanowi „wzór, według którego coś jest lub ma być wykonywane”¹¹. Wydaje się, iż najszerszym, a jednocześnie najczęściej stosowanym w literaturze pojęciem jest system. Pojęcie strategii, ze względu na swoją dynamikę i wymiar praktyczny znajduje zastosowanie przede wszystkim do działań organów ścigania. Pojęcie modelu jako ujęcia wzorcowego i perspektywicznego odnieść można do postulowanych konstrukcji teoretycznych.

Przeciwdziałanie przestępczości stanowi element szeroko pojętej kontroli społecznej. Kontrola społeczna to całokształt społecznego systemu normatywnego oraz suma oddziaływań społecznych w ich funkcji represyjnej i prewencyjnej¹². Jest to działalność nakierunkowana na podporządkowanie członków społeczeństwa normom grupowym. Celem tej działalności jest wykształcenie u jednostek postawy konformistycznej¹³. Polega ona na dostosowaniu przez ludzi swoich postaw, przekonań i zachowania do norm społecznych przyjętych w grupie¹⁴. Kontrola społeczna może mieć charakter sformalizowany lub niesformalizowany. Pierwsza regulowana jest systemem norm określających, kto, wobec kogo, jakimi środkami wpływa na przestrzeganie norm prawnych. Kontrola sformalizowana realizowana jest przez agendy kontroli prawnej takie jak policja, prokuratura, służby państwowe, sądy oraz agendy kontroli pozaprawnej np. instytucje religijne, sądy koleżeńskie, komisje dyscyplinarne, stojące na straży innych niż prawo systemów normatywnych¹⁵.

⁹ M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. III, s. 387.

¹⁰ M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. III, s. 347.

¹¹ M. Szymczak (red.), *op. cit.*, t. II, s. 199.

¹² P. Sztompka, *Teoria kontroli społecznej. Próba systematyzacji*, „Kultura i Społeczeństwo” 1967, nr 3, s. 133.

¹³ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 460.

¹⁴ J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*, t. 3, Gdańsk 2000, s. 189. Społeczne mechanizmy wdrażania jednostki do konformizmu określa się w literaturze psychologicznej jako: uleganie, identyfikacja, eksternalizacja (E. Aronson, *Człowiek – istota społeczna*, Warszawa 1995, s. 45-47).

¹⁵ Na marginesie wyjaśnienie wymagają pojęcia „wymiaru sprawiedliwości” oraz „organów ścigania”. W literaturze kryminologicznej rozróżnia się trzy ujęcia wymiaru sprawiedliwości: *sensu stricto* – obejmujące wyłącznie sądy, *sensu largo* – obejmujące instytucje biorące udział w przygotowaniu i prowadzeniu postępowania karnego czyli sądy, policję, prokuraturę, więziennictwo, komorników, *sensu largissimo* – obejmujące oprócz instytucji postępowania karnego również inne instytucje z uprawnieniami jurysdykcyjnymi w sporach prawnych np. urzędy skarbowe, urzędy celne, trybunały, sądy arbitrażowe, sądy concyliacyjne, sądy adjudykacyjne (ADR). Ograny ścigania to organy państwowej władzy wykonawczej, których zadaniem jest wykrywanie przestępstw, prowadzenie postępowań przygotowawczych w formie dochodzenia lub śledztwa i wnoszenie do sądów aktów oskarżenia (postępowanie karne) lub wniosków o ukaranie (postępowanie w sprawach

Druga opiera się na funkcjonowaniu wspólnot lokalnych, relacji sąsiedzkich, indywidualnych jednostek dbających z własnej inicjatywy o przestrzeganie prawa.

Sformalizowana reakcją na przestępczość ma charakter trójelementowy. Pierwszym elementem (legislacyjnym) jest sformułowanie norm prawnych zabezpieczonych przymusem państwowym w postaci sankcji prawnokarnej. Normy prawnokarne powstrzymać powinny przed zachowaniami stanowiącymi naruszenie normy. Drugim elementem (realizacyjno-represyjnym) jest stosowanie normy prawnokarnej w postaci procesu karnego. Obejmuje on zarówno postępowanie przygotowawcze jak i jurysdykcyjne. Trzecim elementem (wykonawczym) jest wykonanie decyzji sądu. Jest to ostatnie stadium procesu karnego w postaci postępowania wykonawczego¹⁶.

Przeciwdziałanie przestępczości obejmuje działania na trzech etapach: działań pierwotnych, działań wtórnych, działań następczych. Do działań pierwotnych zalicza się kształtowanie polityki społecznej nakierowanej na eliminowanie warunków umożliwiających popełnianie przestępstw m.in. poprzez politykę oświatową, politykę gospodarczą, planowanie bezpiecznej przestrzeni. Występują one najwcześniej i mają charakter ogólny. Przejawami tego typu działań jest planowanie urbanistyczne, rozwiązania architektoniczne, techniczne zabezpieczenia obiektów i osób, wskazywanie sposobów zwiększenia bezpieczeństwa osobistego i zabezpieczenia mienia, kształtowanie postaw dzieci, programy edukacyjne, oddziaływanie propagandowe¹⁷.

Działania wtórne obejmują tworzenie utrudnień popełniania przestępstw np. zabezpieczenia mieszkań, aktywizowanie czujności sąsiedzkiej, monitoring, rozpoznanie środowisk przestępczych i subkultur młodzieżowych. Wymierzone są w bezpośrednie przyczyny stanowiące katalizator zjawisk patologicznych. Działania nakierowane są na osoby z grup ryzyka i w sytuacjach ryzykowanych. Objawami działań wtórnych są: zmiany systemu urbanistycznego, wzmocnienie systemów bezpieczeństwa osobistego i technicznego, wzmocnienie patroli policyjnych, tworzenie programów informacyjnych i edukacyjnych, organizowanie środowiskowych grup ochrony, programy zapobiegające utrwalaniu negatywnych postaw¹⁸.

W ramach działań następczych wyróżnia się działania zapobiegające ponownemu popełnieniu przestępstwa przez sprawcę oraz inne osoby. Są to również czynności mające na celu zmniejszenie skutków przestępstw.

o wykroczenia). Organami takimi jest: prokuratura, policja, Żandarmeria Wojskowa oraz na podstawie art. 312 k.p.k. także Straż Graniczna, Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Służba Celna, Centralne Biuro Antykorupcyjne oraz inne organy przewidziane w przepisach szczególnych. W niniejszej pracy pojęcie „wymiaru sprawiedliwości” odnosi się do sądów karnych *sensu stricto*, natomiast termin „organy ścigania” przede wszystkim do policji oraz prokuratury.

¹⁶ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 473-474.

¹⁷ I. Nowicka, *Zjawisko wykroczeń w kontekście działań profilaktycznych*, [w:] I. Nowicka, A. Sadło-Nowak, A. Tunia (red.), *Współdziałanie organów bezpieczeństwa i porządku publicznego w zakresie wykrywania wykroczeń i ścigania ich sprawców*, Lublin 2012, s. 287.

¹⁸ *Ibidem*, s. 287.

Działalność sformalizowanych agend kontroli prawnej wspomagana powinna być przez niesformalizowaną kontrolę społeczną, w szczególności w aspekcie informacyjnym. Aktywizację społeczności lokalnych do współpracy z policją i zapobiegania przestępczości określa się jako instytucjonalizację kontroli niesformalizowanej. Bierność społeczeństwa wobec przejawów przestępczości stanowi zachętę dla potencjalnych przestępców. Aktywna współpraca z policją (działalność proaktywna) jest skuteczniejsza niż pozostawienie zapobiegania przestępczości wyłącznie policji (działalność reaktywna)¹⁹.

Na zakończenie tych rozważań wstępnych zgodzić należy się z wyrażonym przez W. Filipkowskiego poglądem, iż w Polsce odminuje podejście do przeciwdziałania zjawisku przestępczości oparte jedynie na jej zwalczaniu. Opierając się na reaktywnym charakterze prawa karnego, stosowanego dopiero w momencie popełnienia czynu zabronionego, konstruowano systemy skupiające się na zwalczaniu przestępczość pomijając zupełnie metody zapobiegania²⁰. Politykę taką uznać należy za błędną, gdyż w obszarze wielu patologii społecznych, a w szczególności przestępstw z nienawiści profilaktyka uprzedzająca odgrywa niezwykle istotną rolę²¹.

2. Rola organów ścigania w zwalczaniu przestępstw z nienawiści

W obszarze antynaturalistycznego paradygmatu kryminologicznego szczególnie relewantna dla funkcjonowania organów ścigania jest teoria naznaczenia społecznego (*labelling theory*)²². Jej konsekwencją jest selektywny charakter ścigania sprawców przestępstw.

Z kryminologicznego punktu widzenia nie ulega wątpliwości, iż „klasyczna” przestępczość kryminalna jest zintensyfikowana w obrębie pewnych grup społecznych, lecz nie można stwierdzić, że inne grupy są od nich wolne. Przypisywanie przestępczości kryminalnej klasom niższym nie jest jedynie efektem klasowych uprzedzeń organów ścigania, a raczej rzeczywistym problemem²³.

Empirycznie dowiedziony jest jednak fakt, iż decyzje organów ścigania co do ścigania określonych czynów oraz wymiaru sprawiedliwości co do konsekwencji prawnokarnych uzależnione są od statusu społecznego sprawcy. W efekcie te same czyny popełnione przez przedstawicieli różnych klas społecznych spotykają się z diametralnie inną reakcją agend kontroli społecznej.

¹⁹ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 493-494.

²⁰ W. Filipkowski, *System przeciwdziałania i zwalczania przestępczości zorganizowanej*, [w:] E.W. Pływaczewski (red.), *op. cit.*, s. 175.

²¹ Przytoczyć można w tej kwestii znaną łacińską premię przypisywaną Hipokratesowi: *morbum evitare quam curare facilius est* (lepiej zapobiegać niż leczyć).

²² Teoria stygmatyzacji (etykietowania, naznaczenia) przedstawiona została po raz pierwszy przez Howarda S. Beckera w książce: H.S. Becker, *Outsiders. Studies in the Sociology of Deviance*, The Free Press, New York 1963.

²³ K. Krajewski, *Teorie kryminologiczne a prawo karne*, Warszawa 1994, s. 60.

Intensywność kryminalizacji i ścigania przestępstw członków klas niższych jest niższa niż analogicznych zachowań przedstawicieli klas średnich i wyższych²⁴.

Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że sprawcy przestępstw z nienawiści legitymują się wykształceniem średnim lub gimnazjalnym, są najczęściej niewykwalifikowanymi pracownikami fizycznymi lub bezrobotnymi oraz są osobami bez stałego dochodu lub o bardzo niskich dochodach. Uzasadnione jest zatem typowanie potencjalnych podejrzanych w niższych klasach społecznych. Dodatkową wskazówką dla śledczych może być fakt, że połowa sprawców przestępstw z nienawiści należała do tzw. grup nienawiści takich jak: skinheadzi, narodowcy, kibice piłkarscy, a także ponad 1/3 sprawców przestępstw z nienawiści była wcześniej karana, głównie za przestępstwa kryminalne.

2.1. Zwalczanie przestępstw z nienawiści z perspektywy policji

Zgodzić należy się z poglądem I. Nowickiej, że realizację praw przynależnych obywatelowi musi gwarantować państwo, które reprezentują jego funkcjonariusze²⁵. Ponieważ na co dzień najlepiej widocznym reprezentantem państwa jest policjant, to jego postawa wobec zarówno sprawców jak i ofiar przestępstw z nienawiści jest niezwykle istotna dla społecznego postrzegania instytucji, jaką jest policja. Sposób postępowania policji w odniesieniu do przestępstw z nienawiści, ich sprawców i ofiar postrzegany jest jako reprezentatywny i wpłynąć może na dużą część społeczeństwa²⁶.

Jak wskazuje się w literaturze, na powodzenie postępowania karnego w znacznym stopniu wpływa właściwa reakcja policji i pierwsze czynności wykonane na miejscu zdarzenia. Istotne jest zatem przygotowanie funkcjonariuszy policji do prawidłowej i skutecznej reakcji na przestępstwa z nienawiści. Szkolenia z zakresu tej kategorii przestępstw prowadzone są w policji od 2006 r. W pierwszym etapie w Centrum Szkolenia Policji w Legionowie odbywa się pięciodniowy kurs dla trenerów²⁷. W drugim etapie, w czasie jednodniowych kursów realizowanych w jednostkach terenowych, trenerzy przekazują zdobytą wiedzę policjantom stykającym się z przestępstwami z nienawiści. Szkoleniem objęci są głównie policjanci służby kryminalnej, prowadzący postępowania karne o przestępstwa z nienawiści oraz policjanci służby prewencji, którzy z przestępstwa z nienawiści stykają się

²⁴ Za gruncie amerykańskim zjawisko to opisano m.in. w: J. Hagan, *Modern Criminology. Crime, Criminal Behavior and Its Control*, Random House, New York 1985. W literaturze polskiej problematykę tą podjęto m.in. w: L. Falandysz, *W kręgu kryminologii radykalnej*, Warszawa 1986.

²⁵ I. Nowicka, *Wykroczenia będące czynami przepołowionymi w ujęciu prawnym i kryminologicznym*, Szczytno 2010, s. 128.

²⁶ M. Wydra, R. Rauhut, M. Wołoszyn-Siemion, A. Malmon, W. Prejs, *Przestępstwa z nienawiści. Materiał pomocniczy dla trenera*, Warszawa 2010, s. 31-32.

²⁷ Program kursu przygotowało Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka (ODIHR). Program realizowany jest zgodnie z decyzją nr 358 Komendanta Głównego Policji z dnia 8 września 2009 r. (Dz. Urz. KGP 2009, Nr 12, poz. 60).

np. w czasie dyżurów interwencyjnych, służby patrolowej lub w czasie zabezpieczania imprez masowych. Szkolenie obejmuje m.in. takie aspekty jak: podłoże przestępstw z nienawiści, podstawowe pojęcia związane z przestępstwami z nienawiści, skala problemu oraz społeczne konsekwencje przestępstw z nienawiści, sygnały wskazujące na przestępstwo z nienawiści, charakterystyka sprawców przestępstw z nienawiści, sposób działania sprawców, ofiary przestępstw z nienawiści, prawne aspekty przestępstw z nienawiści, kwalifikacja zdarzeń motywowanych nienawiścią, reakcja policji na informację o zdarzeniu motywowanym nienawiścią, procedury wykrywacze w sprawach o przestępstwa z nienawiści, postępowanie z ofiarami, budowanie skutecznego systemu prewencji²⁸.

Wśród funkcjonariuszy rozpowszechniane są również ulotki informacyjne dotyczące przestępstw z nienawiści. Zawierają one definicje pojęć związanych z tym zjawiskiem oraz wizerunki i opisy symboli oraz haseł nienawiści. Ponadto w postaci siedmiu punktów sformułowano w niej zasady postępowania policjanta w przypadku ujawnienia przestępstwa z nienawiści. Pierwsza zasada wskazuje na potrzebę ustalenia i udokumentowania danych osobowych pokrzywdzonego, świadków i ewentualnie podejrzanego oraz ich szczegółowego przesłuchania. Druga zasada nakazuje udokumentowanie wszelkich informacji i okoliczności dotyczących zdarzenia. Trzecia zasada odnosi się do ustalenia czy dane czyn był motywowany nienawiścią. Czwarta zasada dotyczy konieczności zbadania miejsca zdarzenia przestępnego oraz zabezpieczenia wszelkich śladów i dowodów pod kątem procesowym. Piąta zasada nakazuje dokonanie oględzin miejsca pod kątem technicznym. Szósta zasada wskazuje na konieczność nawiązania kontaktu z członkami danej grupy społecznej w celu zidentyfikowania ewentualnych innych pokrzywdzonych lub świadków. Siódma zasada dotyczy zgromadzenia dowodów identyfikujących sprawcę i po przeprowadzeniu z nim czynności procesowych zakończenia postępowania przygotowawczego w sprawie²⁹.

Obszarem występowania przestępstw z nienawiści, na których występowanie uwrażliwiani są policjanci jest tzw. stadionowa mowa nienawiści. Jak pokazują wyniki badań przeprowadzonych przez J. Jurczak, uczestnictwo policjantów w szkoleniach dotyczących reakcji na to zjawisko pozytywnie wpływa na postawę funkcjonariuszy wobec przestępstw z nienawiści. W wyniku szkoleń policjanci dostrzegają problem, wyzbywają się stereotypów, pogłębiają wiedzę, identyfikują przejawy tej patologii oraz właściwie na nią reagują³⁰.

²⁸ M. Wydra, R. Rauhut, M. Wołoszyn-Siemion, A. Malmon, W. Prejs, *op. cit.*, s. 19-24.

²⁹ A. Choromańska, *Procesowe aspekty dowodzenia w sprawach o czyny związane ze zjawiskiem ekstremizmu z perspektywy policji*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014, s. 106.

³⁰ J. Jurczak, *Działalność policji wobec zjawiska stadionowej mowy nienawiści*, Warszawa 2015, s. 50-51.

Poszerzeniu wiedzy funkcjonariuszy policji służą również artykuły poświęcone przestępstwom z nienawiści publikowane w periodykach skierowanych policjantów³¹.

Jako narzędzia mogące pomóc policji w zwalczaniu przestępstw z nienawiści wymienia się: monitoring wizyjny przestrzeni publicznej (na podstawie art. 15 ust. 1 pkt 5a ustawy o Policji³²), monitoring Internetu i wykorzystanie dowodów elektronicznych (na podstawie art. 236a k.p.k.), wykorzystanie dowodów uzyskanych w ramach pracy operacyjnej (kontrola operacyjna – art. 19 u.o.p., zakup kontrolowany – art. 19a u.o.pol., przesyłka niejawnie kontrolowana – art. 19b u.o.pol., udostępnianie danych bilingowych – art. 20c u.o.pol.)³³.

Wśród czynników wpływających na brak reakcji lub niewłaściwą reakcję policji wskazuje się natomiast na: bagatelizowanie tego typu zdarzeń, brak wiedzy funkcjonariuszy, trudności w prowadzeniu postępowania karnego i w zbieraniu dowodów, brak polityki kryminalnej jednoznacznie piętnującej tego typu zachowania (przyzwolenie społeczne, niejednoznaczna postawa prokuratorów i sędziów, sprzeczne orzecznictwo)³⁴.

2.2. Zwalczanie przestępstw z nienawiści z perspektywy prokuratury

Przestępstwa z nienawiści są obszarem szczególnego zainteresowania prokuratury od 2004 r. kiedy to rozpoczęto realizację Krajowego Programu Przeciwdziałania Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i Związanej z Nimi Nietolerancji na lata 2004-2009. Pomimo zakończenia programu działania prokuratury w tym zakresie są kontynuowane. Program nałożył na prokuraturę dwa główne cele: upowszechnianie informacji statystycznych dotyczących wyników postępowań i orzeczeń sądowych z zakresu dyskryminacji rasowej, ksenofobii i związanej z nimi nietolerancji oraz dbałość o spowodowanie delegalizacji organizacji działających w oparciu o idee antysemityczne lub rasistowskie.

Pierwszy cel realizowany jest poprzez powołanie w 2004 r. w Biurze Postępowania Przygotowawczego Prokuratury Krajowej prokuratora, którego jednym z zadań jest koordynowanie działań karno-prawnych i pozakarnych prokuratury dotyczących przestępstw z nienawiści. Obecnie znajduje się on w Departamencie Postępowania Przygotowawczego Prokuratury Generalnej³⁵.

³¹ Zob. E. Jurgielewicz, *Przestępstwa z nienawiści*, „Policja 997” 2013, nr 102, s. 40-42.

³² Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz. U. 2015, Nr 0, poz. 355, tekst jednolity ze zm.), dalej przytaczana jako u.o.pol.

³³ A. Choromańska, *op. cit.*, s. 108-113.

³⁴ M. Wydra, R. Rauhut, M. Wołoszyn-Siemion, A. Malmon, W. Prejs, *op. cit.*, s. 59. Przykładem niejednoznacznej postawy prokuratury wobec przestępstw z nienawiści może być odmówiła wszczęcia postępowania przez prokuratora Prokuratury Białostok-Północ, ponieważ „swastyka jest uznawana za symbol szczęścia w Azji”.

³⁵ Zaznaczyć należy, iż z dniem 31 marca 2010 r. Prokuratura Krajowa zastąpiona została Prokuraturą Generalną oraz nastąpiło rozdzielenie urzędu Ministra Sprawiedliwości i Prokuratora Generalnego.

Działalność tego prokuratora obejmuje m.in. gromadzenie informacji o postępowaniach z tej kategorii przestępstw prowadzonych w jednostkach organizacyjnych prokuratur, sporządzanie sprawozdań dotyczących postępowań prowadzonych przez prokuratury w tej kategorii przestępstw w oparciu o dane nadsyłane przez prokuratury apelacyjne, badanie spraw z tej kategorii przestępstw. Ponadto w 2006 r. w prokuraturach apelacyjnych powołano konsultantów ds. przestępstw z nienawiści. Konsultant posiadający wiedzę z zakresu uregulowań prawa polskiego i międzynarodowego dotyczących tej kategorii przestępstw służy pomocą prokuratorom prowadzącym i nadzorującym te sprawy, co pozwala na ujednoczenie praktyki i eliminowanie błędów popełnianych w tych sprawach³⁶.

Przejawem realizacji drugiego zadania było podjęcie w 2007 r. działań administracyjno-prawnych w celu delegalizacji organizacji o nazwie Obóz Narodowo-Radykalny z siedzibą w Brzegu. Prokuratura Okręgowa w Opolu, na polecenie Prokuratury Krajowej, skierowała w dniu 19 grudnia 2007 r. do Sądu Rejonowego w Opolu VII Wydziału Krajowego Rejestru Sądowego wniosek o rozwiązanie stowarzyszenia zwykłego „Obóz Narodowo-Radykalny” z siedzibą w Brzegu ze względu na uporczywe naruszenie prawa polegające na propagowaniu faszyzmu. Wniosek powyższy oparty został na materiale dowodowym zebranym w postępowaniach przygotowawczych. Prawomocnym postanowieniem Sądu Rejonowego w Opolu z dnia 12 października 2009 r. rozwiązano powyższe stowarzyszenie ze względu na fakt, iż działalność tego stowarzyszenia naruszała przepisy ustawy prawa o stowarzyszeniach oraz art. 13 Konstytucji³⁷.

Podkreślić należy, iż wszystkie prawomocne decyzje merytoryczne kończące postępowania o odmowie wszczęcia postępowania lub jego umorzeniu są badane przez jednostki nadrzędne prokuratur, tj. przez prokuratury okręgowe i apelacyjne oraz Departament Postępowania Przygotowawczego Prokuratury Generalnej. W żadnej innej kategorii spraw nie istnieją takie zasady, aby badano prawomocne orzeczenia kończące wszystkie postępowania. Jednakże jak trafnie zauważa A. Seremet zauważalny wzrost liczby postępowań w tej kategorii spraw prowadzonych w prokuraturach w przeciągu ostatnich lat nie przekłada się na większą wykrywalność tych przestępstw³⁸.

W celu ujednoczenia praktyki w zakresie sposobu prowadzenia postępowań karnych o przestępstwa z nienawiści oraz z uwagi na potrzebę

³⁶ Opis krajowych i międzynarodowych regulacji prawnych oraz wskazówki metodyczne dla prokuratorów prowadzących postępowania karne o przestępstwa z nienawiści zawarto w publikacji: K. Karsznicki, *Przestępstwa popełniane z pobudek rasistowskich lub ksenofobicznych*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 2, s. 16-42. Wskazówki metodyczne dotyczyły takich zagadnień jak: ustalenie motywacji zachowania sprawcy przestępstwa, identyfikacja sprawcy przestępstwa, przesłuchanie pokrzywdzonego, przesłuchanie świadka, aktywność prokuratora w poszukiwaniu dowodów i właściwa ocena prawnokarna zachowania sprawcy.

³⁷ Proces delegalizacji ONR Brzeg omówiony został w rozdziale I, pkt 7.

³⁸ A. Seremet, *Rola prokuratury w ściganiu przestępstwa mowy nienawiści*, [w:] D. Bychawska-Siniarska, D. Głowacka (red.), *Mowa nienawiści w Internecie. Jak z nią walczyć?*, Warszawa 2013, s. 21-25.

wyeliminowania występowania w ich toku nieprawidłowości Prokurator Generalny wydał wytyczne w oparciu o art. 10 ust. 1 ustawy o prokuraturze³⁹. W dokumencie tym zawarto wytyczne dotyczące uregulowań materialnoprawnych, wytyczne w zakresie sposobu prowadzenia postępowań karnych oraz wytyczne w zakresie postępowań innych niż karne oraz kwestii organizacyjnych⁴⁰.

W obszarze uregulowań materialnoprawnych wskazano, iż za wyczerpujące znamiona przestępstw z art. 256 § 1 i 257 k.k. należy uznawać zachowania polegające na niepublicznym, a nawet skrytym sporządzaniu tekstu, znaku graficznego lub symbolu o charakterze nawołującym do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych lub ze względu na bezwyznaniowość lub znieważającym grupę ludności lub poszczególną osobę z powyższych powodów, umieszczonego przez sprawcę w przestrzeni publicznej, w szczególności w Internecie lub w miejscu publicznym.

Ponadto publiczne nawoływanie do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych lub ze względu na bezwyznaniowość (art. 256 § 1 k.k.) jak też publiczne znieważanie grupy ludności lub poszczególniej osoby z powyższych powodów (art. 257 k.k.) nie musi być kierowane bezpośrednio do osoby lub osób faktycznie należących do grup wymienionych w tych przepisach. W przypadku przestępstwa z art. 257 k.k. nie ma też znaczenia okoliczność czy sprawca rzeczywiście uznaje znieważany podmiot za należący do danej grupy, jeżeli znieważa go z uwagi na jego rzekomą przynależność do niej.

Podkreślono jednocześnie, że przypisanie jednej z grup określonych w art. 256 § 1 k.k. wysoce negatywnych cech nie musi być równoznaczne z nawoływaniem do nienawiści. Oceny wymaga jednak czy zachowanie takie spełnia znamiona występkę z art. 257 k.k. ze względu na formę wypowiedzi.

Zaznaczono ponadto, iż przestępstwa z art. 257 k.k. nie stanowi samo przypisanie osoby (osób) do grupy narodowościowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej lub bezwyznaniowej, jeżeli nie jest ono połączone ze znieważeniem tej grupy albo znieważeniem osoby w związku z przynależnością do tej grupy.

Prokurator Generalny przypomniał również, że przy postępowaniach o przestępstwa z nienawiści należy uwzględnić fakt, że wolność wyrażania poglądów jest chroniona konstytucyjnie oraz w oparciu o konwencje międzynarodowe.

W obszarze sposobu prowadzenia postępowań karnych wskazano, iż na każdym etapie postępowania, w oparciu o przeprowadzone dowody, należy dążyć do dokonania precyzyjnych i miarodajnych ustaleń dotyczących zamiaru sprawcy. Ustalenie zamiaru sprawcy nie może opierać się wyłącznie na

³⁹ Ustawa z dnia 20 czerwca 1985 r. o prokuraturze (Dz. U. 2011, Nr 270, poz. 1599, tekst jednolity ze zm.), dalej przytaczana jako u.o.pr.

⁴⁰ Wytyczne Prokuratora Generalnego w zakresie prowadzenia postępowań o przestępstwa z nienawiści, Warszawa, dnia 26 lutego 2014 r. (sygn. PG VII G 021/54/13).

wyjaśnieniach podejrzanego. Należy również uwzględnić stronę przedmiotową czynu, a zwłaszcza sposób działania sprawcy.

Podkreślono, że czynności z udziałem pokrzywdzonych powinny być dokonywane z poszanowaniem ich godności, w sposób zapobiegający wtórnej wiktymizacji.

Ponadto jeżeli jest to niezbędne dla poczynienia ustaleń faktycznych, w sposób niezwłoczny powinno być dokonane uzyskanie adresu IP komputera, przy pomocy którego popełniono przestępstwo i zapisów monitoringu publicznego i prywatnego⁴¹.

Zaznaczono również, że powołanie biegłego z zakresu językoznawstwa, historii lub innej dziedziny wiedzy poprzedzone powinno być kompleksową analizą faktycznej potrzeby uzyskania opinii wymagającej wiedzy specjalnej. Za niedopuszczalne należy uznać zasięganie opinii biegłych w zakresie faktów i ocen oczywistych, ogólnie przyjętych oraz prezentowanych w powszechnie dostępnych źródłach.

Prokurator Generalny zwrócił także uwagę, że decyzje procesowe, a w szczególności rozstrzygnięcia kończące postępowanie w sprawie, powinny zwracać wnikliwe uzasadnienia, zrozumiałe dla uczestników postępowania karnego oraz opinii publicznej. Treść takich uzasadnień powinna wskazywać na świadomość wagi i znaczenia dóbr chronionych prawem, które narusza przestępstwo z nienawiści.

W obszarze postępowań innych niż karne oraz kwestiach organizacyjnych wskazano, że jeżeli poczynione w toku postępowania karnego o przestępstwa z nienawiści ustalenia wskazują na konieczność podjęcia środków z zakresu prawa cywilnego, administracyjnego albo skierowania sygnalizacji⁴², sporządzić należy odpowiednie wnioski i pisma procesowe. Nad prawidłowością tego typu działań czuwać powinny prokuratury nadrzędne i w razie potrzeby udzielać konsultacji.

Ponadto prokurator okręgowy wyznacza, stosownie do potrzeb, jedną lub dwie prokuratury rejonowe, a następnie prokurator rejonowy wyznacza po dwóch prokuratorów do prowadzenia postępowań o przestępstwa z nienawiści. W przypadku dużej liczby tego typu spraw możliwe jest, po uzyskaniu akceptacji Prokuratora Generalnego, wyznaczenie więcej prokuratorów rejonowych w danym okręgu.

Podkreśla się również, że sprawy o przestępstwa z nienawiści powinny podlegać szczególnie wnikliwemu nadzorowi służbowemu. Skuteczność i poprawność nadzoru weryfikuje się w ramach cyklicznych lustracji przeprowadzanych przez jednostki nadrzędne prokuratury.

⁴¹ Jak wskazują statystyki przedstawione w rozdziale I pkt 5, najczęściej przestępstw z nienawiści popełnianych jest za pomocą Internetu. Jednocześnie w tej kategorii odnotowuje się najczęściej umorzeń postępowań z uwagi na brak możliwości wykrycia sprawcy. Najczęściej pomimo uzyskaniu adresu IP od dostawcy usług internetowych okazuje się, że z danego komputera korzystało wiele osób np. w akademiku, na stacji studenckiej, w kafejce internetowej.

⁴² Szerzej o problematyce sygnalizacji w: J. Karaźniewicz, *Instytucja sygnalizacji w polskim procesie karnym*, Toruń 2015.

Zaznaczono także, iż każde postępowania przygotowawcze o przestępstwa z nienawiści uznaje się za sprawę dużej wagi w rozumieniu § 81 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości – Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury⁴³. Jej prowadzenie zobowiązuje do poinformowania prokuratora nadrzędnego o wszczęciu postępowania przygotowawczego oraz o czynnościach i zdarzeniach istotnych dla jego przebiegu.

Jednocześnie prokurator kierujący jednostką organizacyjną wyższego stopnia, po otrzymaniu informacji o toczącym się postępowaniu karnym o przestępstwa z nienawiści, ocenia czy zachodzą przesłanki do objęcia sprawy zwierzchnim nadzorem służbowym.

Stwierdzono również, że Departament Postępowania Preparatoryjnego Prokuratury Generalnej prowadzi stały monitoring spraw o przestępstwa z nienawiści. Na koniec każdego półrocza przedstawia Prokuratorowi Generalnemu sprawozdanie z przeprowadzonych badań postępowań karnych tego typu. Sprawozdanie to kierowane jest również do podległych jednostek organizacyjnych prokuratury wraz z zaleceniami merytorycznymi wydawanymi niezwłocznie po jego sporządzeniu.

Podkreślić należy, że wytyczne Prokuratora Generalnego w zakresie postępowania przygotowawczego są wiążące dla wszystkich organów uprawnionych do prowadzenia postępowania przygotowawczego. Obowiązują więc nie tylko dla prokuratorów, lecz również policję i ABW.

W ramach realizacji wytycznych Prokuratora Generalnego w obrębie prokuratury wyznaczone zostały jednostki organizacyjne wyspecjalizowane w prowadzeniu postępowań karnych w sprawach dotyczących przestępstw z nienawiści⁴⁴. W każdej z powyższych prokuratur wyznaczono po dwóch

⁴³ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 marca 2010 r. – Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury (Dz. U. 2014, Nr 0, poz. 144).

⁴⁴ Są to następujące prokuratury: Prokuratura Rejonowa Białystok-Południe, Prokuratura Rejonowa w Białymstoku, Prokuratura Rejonowa w Łomży, Prokuratura Rejonowa Olsztyn-Północ, Prokuratura Rejonowa w Sejnach (apelacja białostocka), Prokuratura Rejonowa Gdańsk-Śródmieście, Prokuratura Rejonowa Bydgoszcz-Północ, Prokuratura Rejonowa Bydgoszcz-Południe, Prokuratura Rejonowa Toruń Centrum Zachód, Prokuratura Rejonowa w Grudziądzu, Prokuratura Rejonowa w Słupsku, Prokuratura Rejonowa w Rypinie, Prokuratura Rejonowa w Elblągu (apelacja gdańska), Prokuratura Rejonowa w Żywcu, Prokuratura Rejonowa w Częstochowie, Prokuratura Rejonowa Gliwice-Wschód, Prokuratura Rejonowa Sosnowiec-Południe (apelacja katowicka), Prokuratura Rejonowa Kraków Śródmieście-Zachód, Prokuratura Rejonowa Kielce-Wschód, Prokuratura Rejonowa w Nowym Sączu, Prokuratura Rejonowa w Tarnowie (apelacja krakowska), Prokuratura Rejonowa Lublin-Południe, Prokuratura Rejonowa Radom-Wschód, Prokuratura Rejonowa w Hrubieszowie, Prokuratura Rejonowa w Mińsku-Mazowieckim (apelacja lubelska), Prokuratura Rejonowa Łódź-Polesie, Prokuratura Rejonowa w Radomsku, Prokuratura Rejonowa w Kaliszu, Prokuratura Rejonowa w Zduńskiej Woli (apelacja łódzka), Prokuratura Rejonowa w Prokuratura Rejonowa Poznań-Stare Miasto, Prokuratura Rejonowa w Koninie, Prokuratura Rejonowa w Zielonej Górze (apelacja poznańska), Prokuratura Rejonowa w Krośnie, Prokuratura Rejonowa w Przemyślu, Prokuratura Rejonowa dla miasta Rzeszów, Prokuratura Rejonowa w Stalowej Woli (apelacja rzeszowska), Prokuratura Rejonowa w Gorzowie Wielkopolskim, Prokuratura Rejonowa w Kołobrzegu, Prokuratura Rejonowa szczecin-Zachód (apelacja szczecińska), Prokuratura Rejonowa Warszawa-Śródmieście, Prokuratura Rejonowa Warszawa Ochota, Prokuratura Rejonowa Warszawa Żoliborz,

prokuratorów zajmujących się problematyką przestępstw z nienawiści. Zostali oni przeszkoleni w Prokuraturze Generalnej.

W praktyce ścigania przestępstw z nienawiści prokuratorzy wskazują głównie na problemy związane z ustaleniem motywacji zachowania sprawcy przestępstwa, wykrycia sprawcy przestępstwa, przesłuchaniem pokrzywdzonego, przesłuchaniem podejrzanego, a także aktywnością w poszukiwaniu dowodów i właściwą oceną prawnokarną zachowania.

W przypadku przestępstw z nienawiści już pierwsze czynności procesowe powinny mieć na celu ustalenie motywacji sprawcy. O motywie dyskryminacyjnym świadczyć może negatywny stosunek sprawcy od określonej osoby lub grupy przejawiający się m.in. posługiwaniem się mową nienawiści, posiadaniem przez sprawcę tatuaży, biżuterii, odzieży z symbolami nienawiści, brutalnością ataku większą niż przy klasycznych przestępstwach kryminalnych (pobicia, rozboje), przynależnością podejrzanego i pokrzywdzonego odmiennych, często zantagonizowanych grup społecznych (rasowych, religijnych, etnicznych, narodowościowych), wcześniejsze popełnianie przestępstw z nienawiści. Jednocześnie na motyw dyskryminacyjny może wskazywać fakt, iż pokrzywdzony jest członkiem mniejszości, jest liderem, aktywistą lub działaczem danej grupy, jest małżonkiem członka grupy mniejszościowej lub poprzez charakterystyczne ubranie, wygląd, język ułatwia identyfikację grupy, której jest członkiem. Pod kontem motywu dyskryminacyjnego należy również ocenić okoliczności popełnienia przestępstwa: w miejscu uczęszczanym przez członków grupy mniejszościowej (szkoła, ośrodek kultury, klub), w świątyni, miejscu kultu lub na cmentarzu, w dniu o szczególnym znaczeniu dla pokrzywdzonego lub podejrzanego (święto religijne, dzień urodzin Adolfa Hitlera) lub w miejscu, w którym już wcześniej popełniane były przestępstwa z nienawiści⁴⁵.

W kwestii wykrycia sprawców przestępstw z nienawiści stosunkowo proste dowodowo są postępowania dotyczące pobicia, uszkodzenia ciała lub naruszenia nietykalności cielesnej. Diametralnie odmiennie kształtuje się problematyka wykrywalności sprawców przestępstw z nienawiści popełnianych za pomocą Internetu. Czynności procesowe obejmują ustalenie numeru identyfikacyjnego IP komputera, ustalenie danych osobowych i adresu właściciela komputera, zabezpieczenie historii korespondencji elektronicznej oraz historii przeglądania stron internetowych oraz przeszukanie mieszkania w celu ewentualnego znalezienia dokumentów, czasopism lub filmów o treści związanej z przestępstwami z nienawiści, ewentualnie przesłuchanie domowników

Prokuratura Rejonowa Praga-Południe, Prokuratura Rejonowa w Płocku, Prokuratura Rejonowa w Ostrołęce (apelacja warszawska), Prokuratura Rejonowa w Jeleniej Górze, Prokuratura Rejonowa w Głogowie, Prokuratura Rejonowa w Opolu, Prokuratura Rejonowa w Wałbrzychu, Prokuratura Rejonowa Wrocław-Stare Miasto, Prokuratura Rejonowa Wrocław Fabryczna (apelacja wrocławska).

⁴⁵ K. Karsznicki, *op. cit.*, s. 33-34.

i świadków na okoliczność kontaktów podejrzanego z subkulturami lub grupami kibiców piłkarskich⁴⁶.

Sposób przesłuchania pokrzywdzonego powinien przede wszystkim zapobiegać wiktyimizacji wtórnej ofiary. Osoba prowadząca przesłuchanie powinna starać się nawiązać kontakt z pokrzywdzonym, wzbudzić jego zaufanie, mieć na uwadze przeżytą przez pokrzywdzonego traumę, uwzględnić bariery językowe i kulturowe, posługiwać się prawidłową terminologią oraz powstrzymać się od jakiegokolwiek oceny pokrzywdzonego⁴⁷. W miarę możliwości przesłuchanie za każdym razem powinno być prowadzone przez tą samą osobę. W razie potrzeby zapewniona powinna zostać pomoc tłumacza. Wskazać należy również instytucje i organizacje zajmujące się udzielaniem pomocy ofiarom przestępstw. Przesłuchanie pokrzywdzonego powinno obejmować pytania: jak doszło do przestępstwa, co sprawca mówił w jego trakcie, czy pokrzywdzony wie, dlaczego stał się ofiarą przestępstwa, jak wyglądał sprawca (ubiór, tatuaże, biżuteria), od jak dawna pokrzywdzony mieszka w danej okolicy, czy pokrzywdzony wcześniej spotkał się z tego typu przestępstwem, czy pokrzywdzony udzielał się w ostatnim czasie publicznie jako przedstawiciel grupy mniejszościowej, czy wobec pokrzywdzonego wysuwane były groźby, czy wcześniej był pokrzywdzony przestępstwem z nienawiści⁴⁸.

Przed przystąpieniem do przesłuchania podejrzanego śledczy przygotować powinien się na ewentualność przyjęcia przez podejrzanego różnych linii obrony (np. odmowa zeznań, przyznanie się do pobicia, lecz zaprzeczanie dyskryminacyjnej motywacji, przyznanie się do umieszczenia w Internecie danego tekstu, lecz zaprzeczanie jego autorstwa). Głównym kierunkiem przesłuchania powinno być ustalenie stosunku podejrzanego do pokrzywdzonego lub grupy, do której należy. Jeżeli podejrzanym posiada tatuaże, biżuterię, specyficzny ubiór należy zapytać go o znaczenie eksponowanych w ten sposób symboli. Wychwycić należy również z wypowiedzi podejrzanego ewentualne zwroty określane jako mowa nienawiści⁴⁹.

W zakresie aktywności w poszukiwaniu dowodów oraz właściwej oceny prawnokarnej zachowania podejrzanego podkreśla się występujące często przykłady pasywności śledczych. W szczególności dotyczy to przestępstw z nienawiści popełnionych za pomocą Internetu. W praktyce problem stanowi powoływanie się, przez podejrzanym o posiadanie symboliki totalitarnej lub nawołującej do nienawiści, na działalność artystyczną, edukacyjną, kolekcjonerską lub naukową. Różnie interpretowane jest także znamie publiczności działania sprawcy. Wątpliwości śledczych wzbudzają dyskryminacyjne treści rozpowszechniane na portalach społecznościowych oraz

⁴⁶ *Ibidem*, s. 34-35.

⁴⁷ Metodykę prawidłowego postępowania policji z ofiarami przestępstw z nienawiści omówiono w: A. Lipowska-Teutsch, M. Serkowska, *Postępowanie policji wobec przestępstw z nienawiści*, [w:] A. Lipowska-Teutsch, E. Ryłko (red.), *Przemoc motywowana uprzedzeniami. Przestępstwa z nienawiści*, Warszawa 2007.

⁴⁸ K. Karsznicki, *op. cit.*, s. 38-39.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 39-40.

forach internetowych wymagających logowania się. Odrębną kwestią są problemy związane z treściami rozpowszechnianymi za pomocą stron internetowych umieszczonych na serwerach znajdujących się w USA, gdzie są one chronione Pierwszą Poprawką do Konstytucji USA⁵⁰.

2.3. Zwalczanie przestępstw z nienawiści z perspektywy Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego

Podstawą prawną funkcjonowania Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego⁵¹ jest ustawa o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu⁵². Zgodnie z art. 5 powyższej ustawy do zadań ABW należy m.in. rozpoznawanie, zapobieganie i zwalczanie zagrożeń godzących w bezpieczeństwo wewnętrzne państwa oraz jego porządek konstytucyjny, a w szczególności w suwerenność i międzynarodową pozycję, niepodległość i nienaruszalność jego terytorium, a także obronność państwa⁵³. W związku z powyższym przestępstwa z nienawiści leżą w obszarze właściwości rzeczowej tej służby. W pełni uzasadnione jest zatem prowadzenie działań o charakterze operacyjno-rozpoznawczym w szczególności w zakresie czynów o znamionach przestępstwa z art. 119, 256 i 257 k.k.⁵⁴

Agencja prowadzi monitoring działalności ruchów o charakterze ekstremistycznym, zwłaszcza skrajnie prawicowych. Praktyka działań prowadzonych przez ABW wskazuje, że jedną z głównych form pozyskiwania nowych członków grup ekstremistycznych są koncerty muzyczne zespołów wykonujących muzykę nienawiści oraz agitacja przez Internet. Organizacje tego typu działają często na charakterystycznej dla ponowoczesnych grup terrorystycznych zasadzie „oporu bez przywódcy” (*leaderless resistance*)

⁵⁰ *Ibidem*, s. 40-41.

⁵¹ Dalej jako ABW lub Agencja.

⁵² Ustawa z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu (Dz. U. 2010, Nr 29, poz. 154, tekst jednolity ze zm.), dalej przytaczana jako u.o.ABW. Na marginesie dodać można, że również do właściwości Agencji Wywiadu należy rozpoznawanie międzynarodowego terroryzmu, ekstremizmu oraz międzynarodowych grup przestępczości zorganizowanej (art. 6 ust. 1 pkt 5).

⁵³ Przepis ten odczytywać w kontekście art. 13 Konstytucji RP, który stanowi, iż „zakazane jest istnienie partii politycznych i innych organizacji odwołujących się w swoich programach do totalitarnych metod i praktyk działania nazizmu, faszystów i komunizmu, a także tych, których program lub działalność zakłada lub dopuszcza nienawiść rasową i narodowościową, stosowanie przemocy w celu zdobycia władzy lub wpływu na politykę państwa albo przewiduje utajnienie struktur lub członkostwa”.

⁵⁴ W samej Agencji istnieje wątpliwość czy przestępstwa z art. 256 k.k. nie charakteryzują się zbyt małym ciężarem gatunkowym aby angażować w ich zwalczanie ABW. Argumentem za tą koncepcją jest prowadzenie w tych sprawach postępowań karnych przez prokuraturę w formie dochodzenia. Jest to zbyt uproszczenie, ponieważ zgodnie z art. 309 pkt 5 k.p.k. śledztwo można również prowadzić w sprawach o występki, w których prowadzi się dochodzenie, jeżeli prokurator tak postanowi ze względu na wagę lub zawilość sprawy (T. Plaszczyk, *Wykładnia przepisów art. 256 k.k. – kilka uwag praktycznych*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014, s. 91-92).

określanego również jako „taktyka samotnego wilka” (*lone wolf*)⁵⁵. Podczas koncertów lub w Internecie wyszukiwane są osoby, które mogą potencjalnie dołączyć do ruchu. Weryfikacja przydatności dla ruchu następuje podczas np. akcji naklejania wlepek lub plakatów. Kolejnym etapem jest udział w demonstracjach. Sprawdzone osoby angażuje się do akcji bezpośrednich czyli fizycznych napaści na wrogów ruchu np. cudzoziemców, mniejszości, homoseksualistów, lewicowców⁵⁶.

Ponadto funkcjonariusze ABW podkreślają liczne problemy pojawiające się w toku postępowań karnych o przestępstwa z nienawiści. Już na wstępnym etapie policja nie dokłada należytej staranności aby zbadać okoliczności pozwalające na kwalifikację czynu jako motywowanego nienawiścią. Osoby popełniające czyny o charakterze dyskryminacyjnym ścigane i karane są często za występki o charakterze chuligańskim i kryminalnym. Przyjmuje się kwalifikacje z art. 190 k.k. zamiast 119 k.k. oraz z art. 158 albo 217 k.k. zamiast 257 k.k. gdyż jest to łatwiejsze pod względem dowodowym⁵⁷.

W kwestii ocenności znamion przestępstw z nienawiści istotny problem stanowi znamię publiczności. Niewątpliwie działaniem publicznym jest publikowanie treści w Internecie, naklejanie wlepek lub plakatów oraz urządzanie demonstracji ulicznych. Wątpliwości wzbudzają natomiast przypadki koncertów zespołów grających muzykę nienawiści. Organizatorzy takich spotkań, broniąc się przed odpowiedzialnością za przestępstwo z art. 256 k.k. podkreślają, że mają one charakter zamknięty, a więc niepubliczny. O otwartym charakterze imprezy świadczą natomiast ogłoszenia umieszczane np. w Internecie, brak indywidualnych zaproszeń, brak listy uczestników, brak weryfikacji osób wchodzących na imprezę⁵⁸.

Kolejnym problemem interpretacyjnym jest stwierdzenie czy głoszona treść lub prezentowana symbolika propaguje system totalitarny lub nawołuje do nienawiści. Zarówno organy ścigania jak i sądy powołują się często w tym zakresie na wiedzę specjalistyczną biegłych z zakresu językoznawstwa, historii, politologii. Niektóre symbole wprost nienawiązujące do totalitaryzmu lub nienawiści, umieszczane np. na stronach internetowych, na okładkach płyt, na plakatach zapraszających na demonstrację, stanowią swoistą reklamę oraz przesłanie dla potencjalnego czytelnika, słuchacza, uczestnika, jakich treści i ideologii może się spodziewać⁵⁹.

⁵⁵ Przykładem tego typu neonazistowskiego terrorysty jest David Copeland, który w 1999 r. w Londynie dokonywał zamachów bombowych wymierzonych w czarnoskórych, Azjatów i homoseksualistów. Copeland był członkiem Brytyjskiej Partii Narodowej (*British National Party*) i Narodowego Ruchu Socjalistycznego (*National Socialist Movement*).

⁵⁶ T. Plaszczyk, *op. cit.*, s. 93.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 93-94.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 95. W toku badań aktowych analizie poddano sprawę dotyczącą organizacji neonazistowskiego koncertu w miejscowości Rogiedle pod Olsztynem w 2000 r. Wyrok Sądu Rejonowego w Olsztynie z 28 czerwca 2001 r. (sygn. akt II K 1256/00) oraz wyrok Sądu Okręgowego w Olsztynie z 23 maja 2002 r. (sygn. akt VII Ka 1382/01).

⁵⁹ T. Plaszczyk, *op. cit.*, s. 96.

Trudności dowodowe stwarza również wysoki stopień zakonspirowania grup prześladowczych oraz ich członków. Narzędziem ułatwiającym ten proceder jest Internet. Większość stron zawierających treści spełniające znamiona przestępstw z nienawiści ulokowana jest na zagranicznych serwerach, w szczególności w USA⁶⁰. W związku z faktem, iż dotarcie do tych serwerów jest utrudnione, gdyż wymaga wykorzystania procedury międzynarodowej pomocy prawnej, prokuratura często nie podejmuje takich działań. Przeszukanie miejsca zamieszkania oraz zabezpieczenie dowodów gromadzonych na nośnikach danych możliwe jest zatem jedynie wobec podejrzanych osób mieszkających w Polsce⁶¹.

Jak podkreślają funkcjonariusze ABW, osoby zaangażowane w ruchy ekstremistyczne posiadają pewną wiedzę prawną, która pozwala im podjąć kroki utrudniające działania organów ścigania. Często praktyką jest wprowadzanie organów ścigania w błąd podczas przesłuchań poprzez zatajanie prawdy, zasłanianie się niepamięcią, brak woli składania zeznań lub brak odpowiedzi na poszczególne pytania⁶². Ponadto w trakcie przeszukań podejrzani podważają cel i zasadność przeszukania, kwestionują własność zabezpieczanych przedmiotów lub powołują się na kolekcjonerskie gromadzenie przedmiotów. Zdarzają się również przypadki składania przez osoby, u których dokonuje się przeszukania lub świadków przeszukania, zawiadomień o dokonaniu przez funkcjonariuszy przestępstwa np. zniszczenia mienia, naruszenia miru domowego, zmuszania do składania zeznań. W ten sposób podejrzany o przestępstwo z nienawiści uzyskuje dostęp do materiału dowodowego zgromadzonego w sprawie z obejściem procedury karnej. W przypadku przyjęcia przez prokuraturę zawiadomienia i wszczęcia postępowania karnego nabywa bowiem status pokrzywdzonego, który umożliwia mu wgląd w akta postępowania⁶³.

Mając powyższe na uwadze stwierdzić należy, iż skuteczne instytucjonalne zwalczanie przestępstw z nienawiści warunkowane jest ściśle współpracą wszystkich organów ścigania, a w szczególności policji, prokuratury i Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego⁶⁴.

⁶⁰ Szerzej wątek portalu *Red Watch* omówiony został w rozdziale I, pkt 4.

⁶¹ T. Plaszczyk, *op. cit.*, s. 96-97.

⁶² Są to wybiegi mające na celu uniknięcie odpowiedzialności za przestępstwo z art. 233 § 1 k.k., który stanowi: „kto, składając zeznanie mające służyć za dowód w postępowaniu sądowym lub w innym postępowaniu prowadzonym na podstawie ustawy, zeznaje nieprawdę lub zataja prawdę, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3”.

⁶³ T. Plaszczyk, *op. cit.*, s. 97-98.

⁶⁴ Rola pozostałych organów ścigania (Żandarmeria Wojskowa, Centralne Biuro Antykorupcyjne, Straż Graniczna, Służba Celna) w zakresie zwalczania przestępstw z nienawiści wydaje się mniej istotna ze względu na właściwość rzeczową.

3. Przegląd krajowych i międzynarodowych instytucji i organizacji przeciwdziałającym przestępstwom z nienawiści

W celu przeciwdziałania przestępstwom z nienawiści powołano do życia liczne instytucje krajowe, unijne oraz międzynarodowe. W ramach społecznej reakcji na to patologiczne zjawisko powstało również wiele organizacji pozarządowych, które stanowią istotne wsparcie, dla ustawowo zobligowanych do przeciwdziałania przestępstwom, organów ścigania i instytucji państwowych. Poniżej scharakteryzowane zostaną najważniejsze i posiadające największy dorobek z nich.

3.1. Instytucje i organizacje krajowe

— Rada do spraw Przeciwdziałania Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i związanej z nimi Nietolerancji

Rada do spraw Przeciwdziałania Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i związanej z nimi Nietolerancji powołana została do życia 13 lutego 2013 r. zarządzeniem Prezesa Rady Ministrów⁶⁵. Jest to organ pomocniczy Rady Ministrów. W skład Rady wchodzi przedstawiciele wszystkich ministerstw, Pełnomocnik Rządu do Spraw Równego Traktowania, Prezes Głównego Urzędu Statystycznego, Prezes Urzędu Komunikacji Elektronicznej, Szef Urzędu do Spraw Cudzoziemców, Pełnomocnik Prezesa Rady Ministrów do Spraw Dialogu Międzynarodowego oraz przedstawiciele Komendanta Głównego Policji, Komendanta Głównego Straży Granicznej, Rzecznika Praw Pacjenta i Szefa Służby Celnej.

Do zadań Rady należy zapewnienie koordynacji działań organów administracji rządowej oraz ich współdziałania z organami samorządu terytorialnego i innymi podmiotami w zakresie przeciwdziałania i zwalczania dyskryminacji rasowej, ksenofobii i związanej z nimi nietolerancji. Działania Rady obejmują: monitorowanie i analizowanie obszarów występowania zjawisk dyskryminacji rasowej, ksenofobii i związanej z nimi nietolerancji w życiu publicznym; przedstawianie Radzie Ministrów, raz na dwa lata, planu działań organów reprezentowanych w Radzie w zakresie przeciwdziałania i zwalczania dyskryminacji rasowej, ksenofobii i związanej z nimi nietolerancji; rekomendowanie tematów analiz lub ekspertyz niezbędnych do realizacji zadań Rady; prowadzenie działań promocyjnych w zakresie przeciwdziałania dyskryminacji rasowej, ksenofobii i związanej z nimi nietolerancji; opracowywanie innych spraw zleconych przez Radę Ministrów.

⁶⁵ Zarządzenie nr 6 Prezesa Rady Ministrów z dnia 13 lutego 2013 r. w sprawie Rady do spraw Przeciwdziałania Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i związanej z nimi Nietolerancji (M.P. 2013, poz. 79).

— Stowarzyszenie „Nigdy Więcej”

Stowarzyszenie „Nigdy Więcej” założone zostało w 1996 r. przez Marcina Kornaka. Celem organizacji jest przeciwdziałanie rasizmowi, ksenofobii i nietolerancji. Misją jest promowanie wielokulturowości i szacunku dla odmienności. W 1996 r. „Nigdy Więcej” prowadziło kampanię na rzecz umieszczenia w Konstytucji RP zakazu działania organizacji faszystowskich i rasistowskich (art. 13). Od 1994 r. wydawany jest antyrasistowski magazyn „Nigdy Więcej”⁶⁶. Stowarzyszenie „Nigdy Więcej” od 1996 r. prowadzi monitoring przestępstw i incydentów z nienawiści. Dokumentacja publikowana jest w formie tzw. „Brunatnej księgi”⁶⁷. W latach 2002-2006 stowarzyszenie przyznawało tytuł Antyfaszysty Roku⁶⁸. Inną inicjatywą jest kampania „Wykopmy rasizm ze stadionów”. Jest ona skierowana do kibiców, a także zawodników, trenerów, działaczy i dziennikarzy sportowych. Ma na celu propagowanie antyrasistowskich postaw wśród kibiców i usuwanie ze stadionów symboli nienawiści. Prowadzona jest we współpracy z FIFA, UEFA, licznymi klubami piłkarskimi oraz międzynarodową organizacją *Football Against Racism in Europe* - FARE⁶⁹. W ramach projektu „Muzyka Przeciwko Rasizmowi” stowarzyszenie wydaje również płyty z muzyką artystów sprzeciwiających się rasizmowi⁷⁰. W ramach programu „Racism Delete” Stowarzyszenie działało na rzecz ratyfikacji przez Polskę Konwencji w sprawie zwalczania przestępstw kryminalnych w cyberprzestrzeni wraz z Protokołem dodatkowym o zwalczaniu rasizmu. Ponadto apelowało do organów ścigania o podjęcie działań prawnych przeciwko portalowi *Redwatch*⁷¹. Członkowie i współpracownicy stowarzyszenia są autorami licznych publikacji związanych z problematyką przestępstw z nienawiści⁷².

— Stowarzyszenie przeciw Antysemityzmowi i Ksenofobii „Otwarta Rzeczpospolita”

Stowarzyszenie przeciw Antysemityzmowi i Ksenofobii „Otwarta Rzeczpospolita” jest organizacją pożytku publicznego, która powstała w 1999 r.

⁶⁶ Jeszcze przed powstaniem Stowarzyszenia magazyn wydawała Grupa Anty-Nazistowska, która powstała w 1992 r. w Bydgoszczy.

⁶⁷ Dotychczas ukazały się następujące pozycje: M. Kornak, *Brunatna Księga 1987-2009*, Warszawa 2009; M. Kornak, *Brunatna Księga 2009-2010*, Warszawa 2011; M. Kornak, *Brunatna Księga 2011-2012*, Warszawa 2012, M. Kornak, A. Tatar, *Katalog wypadków – Brunatna Księga 2013-2014*, Warszawa 2014.

⁶⁸ Tytuł ten przyznano Jerzemu Owsiakowi, Simonowi Mollowi, zespołowi Masala Sound System, Barbarze Radziejewicz oraz Krzysztofowi Skibie.

⁶⁹ Stowarzyszenie Nigdy Więcej – <http://www.nigdywiecej.org/Nigdy-Wiecej> (dostęp 1 sierpnia 2015 r.).

⁷⁰ W inicjatywie tej brali udział m.in. Krzysztof „Grabarz” Grabowski, Krzysztof Skiba, Ryszard „Tyton” Tymański, Maciej Szajkowski, Muniek Staszczuk, Lech Janerka, Maciej Zembaty.

⁷¹ Problematyka portalu *Redwatch* omówiona została w rozdziale I, pkt 4.

⁷² Zob. S. Kowalski, M. Tulli, *Zamiast procesu. Raport o mowie nienawiści*, Warszawa 2003; *Otwarta Rzeczpospolita, Przestępstwa nie stwierdzono. Prokuratorzy wobec doniesień o publikacjach antysemitycznych*, Warszawa 2006; M. Bilewicz, M. Marchlewska, W. Soral, M. Winiewski, *Mowa nienawiści. Raport z badań sondażowych*, Warszawa 2014.

Podstawowym celem stowarzyszenia jest krzewienie postawy otwartości i szacunku dla osób i grup o odmiennej identyfikacji etnicznej, narodowej, religijnej, kulturowej lub społecznej oraz przeciwdziałanie wszelkim formom rasizmu, antysemityzmu, ksenofobii i innym postawom godzącym w godność człowieka. Działania stowarzyszenia obejmują m.in. inicjowanie i wspieranie działań edukacyjnych zapobiegających powielaniu stereotypów i uprzedzeń wobec „obcych”, uczących poszanowania różnic etnicznych, religijnych i światopoglądowych oraz przekazujących wiedzę o wieloetnicznych źródłach polskiej kultury; dokumentowanie przejawów uprzedzeń etnicznych, religijnych i rasowych oraz zwracanie na nie uwagę opinii publicznej, władz państwowych, środków masowego przekazu, Kościołów, stowarzyszeń społecznych, naukowych i kulturalnych; podejmowanie działań interwencyjnych, także na drodze prawnej, w przypadkach rozpowszechniania – za pośrednictwem prasy, książek, telewizji lub radia – haseł, idei czy postaw antysemickich i ksenofobicznych; zwracanie uwagi przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości i opinii publicznej na konieczność przestrzegania przez Polskę międzynarodowych konwencji nakazujących ściganie przejawów rasizmu i ksenofobii; propagowanie celów i ideałów antydyskryminacyjnych poprzez organizowanie otwartych spotkań, odczytów i dyskusji, inicjując publikacje prasowe i książkowe, a także zamieszczając informacje na stronie internetowej; wspieranie inicjatyw obywatelskich na rzecz tolerancji, współdziałanie z instytucjami i stowarzyszeniami mającymi podobne cele⁷³. Wyrazem aktywności stowarzyszenia są m.in. inicjatywy „Prawo przeciwko nienawiści” i „Społeczeństwo przeciwko nienawiści” polegające na analizie akt sądowych i prokuratorskich dotyczących postępowań o przestępstwa z nienawiści⁷⁴.

— Kampania Przeciw Homofobii

Kampania Przeciw Homofobii jest ogólnopolską organizacją pozarządową założoną w dniu 11 września 2001 r. Jest organizacją pożytku publicznego zajmującą się przeciwdziałaniem przemocy i dyskryminacji ze względu na orientację seksualną i tożsamość płciową. Misją organizacji jest działanie na rzecz osób homoseksualnych, biseksualnych oraz transpłciowych (LGBT) i ich bliskich, poprzez rzecznictwo polityczne, społeczne i prawne, tworzenie i wdrażanie systemowych rozwiązań edukacyjnych dla różnych grup zawodowych oraz budowanie szerokiego ruchu sojuszniczego⁷⁵. Stowarzyszenie świadczy bezpłatną pomoc prawną i psychologiczną dla ofiar dyskryminacji. Kampania Przeciw Homofobii posiada i udostępnia zbiór literatury, czasopism, materiałów prasowych oraz naukowych, polskich i obcojęzycznych, dotyczących

⁷³ Stowarzyszenie Otwarta Rzeczpospolita – <http://www.otwarta.org/kim-jestesmy/o-stowarzyszeniu/> (dostęp 2 sierpnia 2015 r.).

⁷⁴ Szerzej o inicjatywach stowarzyszenia związanych z przestępstwami z nienawiści w: P. Sawicka, A. Gliszczyńska-Grabias, *Otwarta Rzeczpospolita wobec czynów i mowy nienawiści*, [w:] L. Mazowiecka (red.), *Ofiary przestępstw z nienawiści*, Warszawa 2013, s. 118-131.

⁷⁵ Stowarzyszenie Przeciwko Homofobii – <http://kph.org.pl/o-kph/misja-i-wizja-dokumenty/> (dostęp 3 sierpnia 2015 r.).

tematyki LGBTQ. Jednym z głównych przejawów aktywności stowarzyszenia jest organizacja debat oraz kampanii społecznych, których głównym celem jest przeciwdziałanie marginalizacji i dyskryminacji mniejszości seksualnych. Stowarzyszenie publikuje również liczne raporty, analizy i opracowania⁷⁶.

Wśród organizacji przeciwdziałającym przestępstwom z nienawiści wymienić należy ponadto: Związek Biur Porad Obywatelskich, Fundację Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, Stowarzyszenie Interwencji Prawnej, Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego „Pro Humanum”, Fundację Instytut Spraw Publicznych, Stowarzyszenie Lambda, Fundację „Ocalenie”, Stowarzyszenie na Rzecz Integracji Społeczeństwa Wielokulturowego „Nomada”. Działania antydyskryminacyjne prowadzą również związki i stowarzyszenia skupiające członków mniejszości narodowych i etnicznych. Wymienić należy tutaj m.in. Związek Ukraińców w Polsce, Stowarzyszenie Romów w Polsce, Związek Romów Polskich.

3.2. Instytucje i organizacje międzynarodowe

— Europejska Komisja przeciw Rasizmowi i Nietolerancji

Europejska Komisja przeciw Rasizmowi i Nietolerancji (*European Commission against Racism and Intolerance* – ECRI) jest powołanym do życia w 1993 r. niezależnym organem Rady Europy monitorującym problematykę zwalczania rasizmu, dyskryminacji rasowej, ksenofobii, antysemityzmu i nietolerancji. Do kompetencji ECRI należy przegląd ustawodawstwa państw członkowskich, ich polityki i środków podejmowanych na rzecz zwalczania rasizmu, jak również ocena ich efektywności. ECRI opracowuje także inicjatywy i działania na szczeblu europejskim, krajowym i lokalnym. Proponuje też tzw. zalecenia w sprawie polityki ogólnej. ECRI monitoruje sytuację osób i grup podatnych na przemoc i nietolerancję. Ponadto śledzi polityki społeczne państw, w tym polityki w zakresie zatrudnienia i mieszkalnictwa wobec osób dyskryminowanych, a także dyskusje medialne i publiczne. Komisja składa się z 47 członków reprezentujących wszystkie państwa członkowskie UE.

— Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej

Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej (*The European Union Agency for Fundamental Rights* – FRA) powstała z przekształcenia Europejskiego Centrum Monitorowania Rasizmu i Ksenofobii (*European Monitoring Centre on*

⁷⁶ Zob. K. Śmiszek (red.), *Przeciwdziałanie dyskryminacji z powodu orientacji seksualnej w świetle prawa polskiego oraz standardów europejskich*, Warszawa 2006; G. Czarnecki (red.), *Kiedy słowa są bronią. Homofobiczne przestępstwa i dyskryminacja w Polsce*, Warszawa 2009; G. Czarnecki (red.), *Raport o homofobicznej mowie nienawiści w Polsce*, Warszawa 2009; M. Makuchowska (red.), *Przemoc motywowana homofobią. Raport 2011*, Warszawa 2011.

Racism and Xenophobia - EUMC), którego jest prawnym następcą⁷⁷. Jest to niezależna agencja Unii Europejskiej z siedzibą w Wiedniu powołana do życia w 2007 r.⁷⁸. Agencja prowadzi prace badawcze, w ramach których analizowane są przyczyny, przejawy i skutki zjawisk takich jak rasizm, ksenofobia, homofobia oraz antysemityzm, a także wskazuje kierunki działań podejmowanych i wskazanych w celu minimalizacji tych zjawisk w poszczególnych krajach członkowskich. FRA utrzymuje z administracją państw członkowskich UE kontakt za pośrednictwem ekspertów łącznikowych (*liaison officers*), oraz posiada w tych państwach krajowe punkty kontaktowe (*national focal points*). W Polsce rolę tę pełni Helsińska Fundacja Praw Człowieka. Krajowe punkty kontaktowe zbierają dane na temat rasizmu i ksenofobii we własnych krajach oraz sporządzają rodzaju raporty i analizy, które są wykorzystywane następnie przez Agencję do tworzenia publikacji zbiorczych (tzw. raporty RAXEN)⁷⁹.

— CERD i HRC

Istotną rolę w przeciwdziałaniu przestępstwom z nienawiści pełnią organy sądownicze Organizacji Narodów Zjednoczonych takie jak Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej ONZ (*Committee on the Elimination of Racial Discrimination* - CERD) oraz Komitet Praw Człowieka ONZ (*Human Rights Committee* - HRC). Umożliwiają one osobom fizycznym lub grupom osób, które twierdzą, że są ofiarami dyskryminacji rasowej składanie skarg przeciwko państwu, które dokonało naruszenia praw człowieka. Ich podstawy prawne, kompetencje oraz zasady funkcjonowania omówione zostały w rozdziale II, pkt 4.

— Amnesty International

Amnesty International to założona w 1961 r. międzynarodowa organizacja pozarządowa z siedzibą w Londynie. Jej celem jest zapobieganie naruszeniom praw człowieka poprzez pokojowe akcje obywatelskie. W 1977 r. organizacja otrzymała Pokojową Nagrodę Nobla. Obecnie liczy ok. 7 mln członków. Polski oddział Amnesty International założony został w 1990 r. w Gdańsku. Jedną z inicjatyw tej organizacji jest kampania „Stop dyskryminacji”. Jej głównym celem jest doprowadzanie do zgodności prawa krajowe w zakresie przestępstw z nienawiści ze standardami prawa międzynarodowego

⁷⁷ Genezę, zadania i działalność Agencji Praw Podstawowych omówiono w: A. Gliszczyńska-Grabias, *Skala i postać przestępstw z nienawiści w państwach Unii Europejskiej oraz ochrona ich ofiar - wyniki badań Agencji Praw Podstawowych UE*, Warszawa 2013, s. 3-9.

⁷⁸ Rozporządzenie Rady (WE) nr 168/2007 z dnia 15 lutego 2007 r. ustanawiające Agencję Praw Podstawowych Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE L 31 z dnia 22 lutego 2007 r.).

⁷⁹ W ramach działalności krajowego punktu kontaktowego w Polsce w ramach RAXEN (skrót od *Racism and Xenophobia Network*) powstały publikacje: A. Mikulska, D. Hall, *Housing Conditions of Roma and Travellers*, Warszawa 2009 oraz Helsinki Foundation for Human Rights, *Education of the Nation and Ethnic Minorities in Poland*, Wiedeń 2004.

i europejskiego. Organizacja opublikowała liczne raporty dotyczące przestępstw z nienawiści w Europie⁸⁰.

— Human Rights Watch

Human Rights Watch jest pozarządową organizacją zajmującą się ochroną praw człowieka z siedzibą w Nowym Jorku. Powstała w 1988 r. w wyniku przekształcenia Helsinki Watch – organizacji funkcjonującej od 1978 r. Celem działania jest monitorowanie przestrzegania praw człowieka. Wśród inicjatyw organizacji odnośnie Polski wskazać można m.in. na list dyrektora programu ds. praw lesbijek, gejų i osób transseksualnych do Prezydenta RP dotyczący zagrożeń homofobią w Polsce⁸¹.

4. Rola społeczeństwa w zapobieganiu przestępstwom z nienawiści

W zakresie przestępstw z nienawiści w pełni trafny wydaje się przypisywany W. Makowskiemu pogląd, iż najlepszą polityką kryminalną jest dobra polityka społeczna. Ciężar przeciwdziałania przestępstwom z nienawiści leży zatem głównie w obszarze systemu zapobiegania ogólnego. Jednocześnie nie sposób nie zgodzić się ze słynnym mottem Jana Zamoyskiego – „takie będą Rzeczypospolite, jakie ich młodzieży chowanie”⁸². Zapobieganie przestępstwom z nienawiści oprócz należy na kształtowaniu społeczeństwa w duchu tolerancji. Odwołać należy się w tym zakresie do dorobku nauk społecznych takich jak pedagogika, psychologia, socjologia.

Spór między konsensualną i konfliktową wizją społeczeństwa prowadzący się do pytania o naturę ładu społecznego jest jednym z głównych zagadnień socjologicznych⁸³. Integracyjna teoria społeczeństwa postrzega społeczeństwo jako zintegrowany, stabilny, trwały system utrzymywany w równowadze przez ustalone i powtarzające się procesy oraz zgodne podzielenie wartości przez wszystkich członków. Koercyjna teoria społeczeństwa ujmuje społeczeństwo jako formę organizacji utrzymywanej siłą i przymusem, która podlega nieustannym zmianom i dezintegracji powodowanym przez niezgodę i konflikt. Spór ten odmiennie postrzegany jest również w obrębie paradygmatów kryminologicznych. Ujęcie konsensualne charakterystyczne jest dla klasycyzmu i neoklasycyzmu. W pozytywizmie mieszają się ujęcia konsensualne, pluralistyczne i interakcjonistyczne. Antynaturalizm stoi na

⁸⁰ Amnesty International, *Because of Who I Am. Homophobia, Transphobia and Hate Crimes in Europe*, London 2013; Amnesty International, *We Ask For Justice. Europe's Failure to Protect Roma From Racist Violence*, London 2014; Amnesty International, *Missing the Point. Lack of Adequate Investigation of Hate Crimes in Bulgaria*, London 2015.

⁸¹ S. Long, *HRW Letter to Polish President Lech Kaczyński*, New York 2006.

⁸² Cytat ten przypisuje się niekiedy Andrzejowi Fryczowi Modrzewskiemu lub Stanisławowi Staszcowi.

⁸³ Głównymi przedstawicielami myśli konsensualnej są Arystoteles, św. Tomasz z Akwinu, J. Locke, T. Hobbes, E. Durkheim i T. Parsons, natomiast podejście konfliktowe reprezentują Platon, J.J. Rousseau, N. Machiavelli, K. Marks, G. Simmel, M. Weber i R. Dahrendorf.

stanowiskach *explicite* konfliktowych⁸⁴. Współcześnie wskazuje się, iż obie wizje ładu społecznego są równocześnie konkurencyjne i komplementarne, gdyż stanowią „modele idealne”, a istniejące rzeczywistości społeczeństwa w mniejszym lub większym stopniu zbliżają się do jednego z typów⁸⁵. Aprioryczne przyjęcie jednego z powyższych podejść wydaje się zubażać perspektywę badawczą, gdyż niewątpliwie istnieją pewne obszary, dla wyjaśnienia których konieczne jest rozpatrzenie zarówno ujęcia konsensualnego jak i konfliktowego. W literaturze za taką szczególną płaszczyznę badań uznaje się czyny o podłożu politycznym⁸⁶ oraz zagadnienie egzekwowania norm moralnych i obyczajowych za pomocą prawa karnego⁸⁷. W obszar ten wpisują się zatem również przestępstwa z nienawiści.

Skonstatować zatem można, iż społeczność ludzka zorganizowana jest na podstawie konsensusu społecznego, lecz jednym z negatywnych zjawisk immanentnie związanych z funkcjonowaniem w ramach społeczeństwa różnych grup społecznych jest konflikt społeczny⁸⁸. Przestępstwo, dewiacja oraz kontrola społeczna stanowią nierozłączny element każdej organizacji społecznej. Zlikwidowanie konfliktu społecznego możliwe jest wówczas, gdy struktura społeczna nie będzie źródłem konfliktów lub wdrożone zostaną metody rozwiązywania konfliktów w inny sposób niż poprzez zachowania kryminalne. W związku z utopijnością koncepcji funkcjonowania społeczeństwa w zgodzie i harmonii działania skupione powinny być na przeciwdziałaniu przestępczości. Wobec niemożliwości całkowitej eliminacji zachowań przestępnych działania profilaktyczne mają na celu ich redukcję.

Szczególnym przejawem przestępstw, u których źródeł leży konflikt społeczny, są przestępstwa z nienawiści. Konflikt w ogólności definiowany jest jako „starcie wywołane rozbieżnością postaw, celów, sposobów działania wobec konkretnych przedmiotów, wartości lub sytuacji”. Konflikt społeczny to „równoczesne dążenie dwóch lub więcej podmiotów do zaspokojenia własnych interesów lub potrzeb kosztem innych lub przez uszczuplenie praw lub możliwości innych”. Przedmiotem sporu mogą być nie tylko dobra materialne, lecz również różnica pomiędzy grupami społecznymi w systemach wyznawanych wartości, celach, wzorach zachowań, przekonaniach, symbolach przy równoczesnym braku zgody na ich współistnienie. Spór o wartości wynika z bezkrytycznego przekonania o istnieniu jednej prawdy, jednej wartości, jednej wiary. Powoduje to postrzeganie świata w kategoriach poglądów, które dzielą się

⁸⁴ K. Krajewski, *Teorie kryminologiczne a prawo karne*, Warszawa 1994, s. 41-63.

⁸⁵ R. Dahrendorf, *Teoria konfliktu w społeczeństwie przemysłowym*, [w:] W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki (red.), *Elementy teorii socjologicznych*, Warszawa 1975, s. 429-463.

⁸⁶ Por. L. Falandysz, K. Poklewski-Koziół, *Przestępczość polityczna - zarys problematyki*, „Archiwum Kryminologii” 1990, vol. XVI, s. 189-210.

⁸⁷ Por. E. Schur, *The Politics of Deviance. Stigma Contests and the Uses of Power*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1980, *passim*.

⁸⁸ Pogląd głoszący, iż przestępczość jest zjawiskiem obcym, zewnętrznym i nienaturalnym wobec społeczeństwa, a zatem istnieje możliwość jej całkowitej eliminacji określa się jako derogacyjny (J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 467).

dychotomicznie na „moje, nasze” i „niesłuszne”. Spór przeradza się w nienawiść, gdy rodzi się w jednostce lub grupie przekonanie, że przeciwna strona sporu nie ma prawa istnieć i należy ją zwalczać. Konflikt ten dotyczy spraw fundamentalnych, nie może być usunięty w drodze kompromisu, przeradza się w stan gotowości do różnorodnych form agresji, doprowadza do zerwania możliwości komunikacji, powoduje stan trwałej i otwartej wrogości⁸⁹.

W literaturze pedagogicznej wskazuje się, że problem wychowania do tolerancji i w duchu tolerancji staje się obecnie podstawowym zagadnieniem pedagogiki⁹⁰. Interesującą koncepcją przeciwdziałania przestępstwom z nienawiści na płaszczyźnie wychowawczej jest tzw. pedagogika kultury narodowej. Już w II Rzeczypospolitej stanowiącej państwo wieloetniczne rozważano czy system wychowania powinien mieć charakter narodowy czy państwowy⁹¹. Obecnie również rozważyć należy czy w republikańskim państwie realizującym politykę unitarną (propaństwową) wychowanie powinno mieć charakter propaństwowy (prounitarny) czy pronarodowy (propolski)? Za tym idą pytania szczegółowe: czy wychowanie ma służyć narodowi dominującemu czy mniejszościowym grupom narodowym i etnicznym? czy lepsze jest wychowanie mniejszości dla państwa czy dla przystosowania do narodu dominującego? czy korzystniejsza jest asymilacja mniejszości do narodu dominującego czy kulturowa konwergencja? W II Rzeczypospolitej nie udało się rozwiązać powyższych dylematów na gruncie naukowym. W praktyce wzajemne relacje społeczne w państwie oparte były na koncepcji „3 razy a” czyli asymilacja, adaptacja, akceptacja⁹².

Współcześnie możliwe są dwa modele wychowania – wychowanie państwowe uwzględniające autonomiczne wartości kultury polskiej i poszczególnych mniejszości oraz wychowanie mniejszości w kulturze narodowej większości dominującej (polskiej) z zachowaniem odrębności religijnych, obyczajowych, językowych. Uznaje się, iż autonomiczność kulturowa to więcej niż tolerancja i jest znacznie korzystniejsza zarówno dla większości jak i mniejszości. Autonomiczność oznacza swobodny rozwój tożsamości narodowej lub etnicznej. W państwie tolerancyjnym większość kulturowa uznaje przyrodzone (prawnonaturalne) prawo mniejszości do autonomii kulturowej. Zasada ta nie dotyczy natomiast imigrantów, przyjmowanych jako gości, którzy uzurpują sobie prawa gospodarzy państwa. Również kosmopolityzm ma charakter antynarodowy gdyż pozbawia jednostkę tożsamości narodowej⁹³.

⁸⁹ T. Pilch, *Agresja i nietolerancja jako mechanizmy zagrożenia ładu społecznego*, [w:] T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna*, Warszawa 1995, s. 424-428.

⁹⁰ J. Górniewicz, *Tolerancja jako kategoria pedagogiczna*, [w:] K. Olbrycht (red.), *Edukacja aksjologiczna. O tolerancji*, t. 3, Katowice 1995, s. 82.

⁹¹ Zob. Z. Mysłakowski, *Wychowanie państwowe a narodowe*, „Muzeum” 1931, nr 1, s. 1-13.

⁹² M.M. Tytko, *Koncepcje pedagogiki kultury narodowej wobec kultur mniejszości narodowych i kultur innych narodów*, [w:] B. Grott (red.), *Różne oblicza nacjonalizmów. Polityka - Religia - Etos*, Kraków 2010, s. 515-517.

⁹³ *Ibidem*, s. 517-520.

Z postawy takiej wyrasta również lansowany współcześnie tolerancjonizm, stanowiący wynaturzoną formę tolerancji⁹⁴.

Zachodzące w Europie procesy demograficzne i polityczne takie jak znacznie wyższy przyrost naturalny imigrantów niż autochtonów oraz faworyzowanie mniejszości w obawie przed zarzutem nietolerancji i dyskryminacji powodują obawy Europejczyków, w tym Polaków o upadek opartej na chrześcijańskich korzeniach kultury zachodniej. Przystępstwa z nienawiści wydają się być przejawem oporu przed odgórnie narzucanym tolerancjonizmem. Również akcesja Polski do Unii Europejskiej powoduje obawy przed utratą tożsamości narodowej. W nowej Europie Ojczyzn wychowanie narodowe lub wychowanie państwowe zastępowane jest bowiem wychowaniem proeuropejskim, które przez niektórych odbierane jest jako antynarodowe. Tego typu wychowanie internacjonalistyczne poparte nieustanną perswazją ideologiczną w kierunku zmiany tożsamościowej rodzi opór i negację. „Zadekretowana” unijnymi dyrektywami i rozporządzeniami tolerancja i narzucona integracja nie może dać pozytywnych efektów. Sytuacja tak jest zatem czynnikiem wpływającym na eskalację przemocy i agresji kulturowej, w tym przestępstw z nienawiści⁹⁵.

Pedagogika kultury narodowej ma za zadanie zapobiegać utracie tożsamości i świadomości narodowej. Wychowanie narodowe i wychowanie etniczne nie powinno stać w opozycji do wychowania proeuropejskiego. Powinna być oparta na fundamentach aksjologicznych, a nie ideologicznych. Konwergencja kulturowa powinna przebiegać w sposób naturalny a nie przymusowo i pozornie. Różnorodność kultur narodowych powinna być chroniona przed globalizacją, gdyż kultury poszczególnych narodów są wobec siebie komplementarne i wzajemnie się ubogacają⁹⁶. Pedagogika kultury narodowej uwzględniająca kultury mniejszości narodowych i etnicznych wydaje się być zatem w obecnych czasach jednym z elementów mogących budować system polityki społecznej w zakresie przeciwdziałania przestępstwom z nienawiści.

W kontekście powyższych refleksji podkreślić należy istotną rolę, jaką w przeciwdziałaniu przestępstwom z nienawiści może odegrać szkoła. Nauczyciele, pedagodzy, a także personel administracyjny i techniczny powinien reagować na wszelkie przejawy zachowań dyskryminacyjnych. W szczególności wskazać należy na pojawiające się na murach napisy graffiti, wlepki, plakaty, symbolikę charakterystyczną dla mowy nienawiści (liczby, litery, symbole), czytane lub wymieniane przez uczniów książki, broszury, ulotki, materiały na stronach internetowych, a także elementy ubioru, gadzety, przedmioty lub

⁹⁴ Tolerancjonizm to niezdefiniowana dotychczas naukowo ideologia, charakterystyczna głównie dla formacji lewicowych i liberalnych, polegająca na sztucznym uprzywilejowaniu mniejszości oraz pochwalaniu zachowań niezgodnych z normami kulturowymi przyjętymi w danym kręgu cywilizacyjnym przy jednoczesnym szantażu moralnym wobec ideologicznych przeciwników, którym zarzuca się nietolerancję.

⁹⁵ M.M. Tytko, *op. cit.*, s. 520-522.

⁹⁶ *Ibidem*, s. 522-525.

ozdoby symbolizujące nienawiść oraz wszelkie zachowania agresywne wobec uczniów należących do grup mniejszościowych (rasowych, narodowych, etnicznych, wyznaniowych).

Podsumowując społeczne aspekty przeciwdziałania przestępstwu z nienawiści stwierdzić należy, iż pojęciem aksjologicznie przeciwnym do nich jest tolerancja. Istotę tolerancji oddają dobrze słowa R. Legutko: „Ponieważ nie ma szansy na wypracowanie wspólnego stanowiska, znośmy swoją obecność, nie wchodźmy sobie w drogę i starajmy się współpracować tam, gdzie to jest możliwe, poza obszarem głównego sporu”⁹⁷. Dla podkreślenia konieczności pokojowego współżycia wszystkich grup społecznych UNESCO⁹⁸ ustanowiła 16 listopada Dniem Tolerancji, który jednocześnie podkreśla hasło harmonii w zróżnicowaniu (*harmony in difference*)⁹⁹. Ponadto 21 marca ustanowiony został przez Organizację Narodów Zjednoczonych jako Międzynarodowy Dzień Walki z Dyskryminacją Rasową¹⁰⁰.

5. Ocena regulacji prawnokarnych *de lege lata* i postulaty *de lege ferenda*

Kara kryminalna jest to wymierzana w imieniu państwa przez sąd w ramach wymiaru sprawiedliwości dolegliwość objawiająca się w pozbawieniu lub umniejszeniu dóbr, skazanego wyrażająca dezaprobatę dla popełnienia czynu przez sprawcę przestępstwa¹⁰¹.

Polityka karna na etapie legislacyjnym jest jednym z elementów sformalizowanej reakcji na przestępczość. Od jej ukształtowania zależy zakres czynów uznawanych za przestępne oraz grożąca sankcja. Norma prawnokarne obwarowana sankcją karną *per se* spełnia funkcje zapobiegania przestępczości ograniczając zachowania niezgodne z normą. Prawo karne w obszarze funkcji afirmacyjno-motywacyjnej poprzez nakazy i zakazy określa standardy postępowania w społeczeństwie, wskazuje dobra podlegające ochronie. Stosowanie sankcji prawnokarnej kształtuje motywację do przestrzegania norm prawnych¹⁰².

W zależności od zachodzących przemian społecznych, ekonomicznych, politycznych, obyczajowych zakres kryminalizacji ulega zmianom. W przypadku przestępstw z nienawiści zaobserwować można zjawisko polaryzacji społecznej. Swoje argumenty przedstawiają zarówno zwolennicy poszerzenia obszaru

⁹⁷ R. Legutko, *Nie lubię tolerancji*, Kraków 1993, s. 10.

⁹⁸ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury).

⁹⁹ Z. Kobylińska, *Drogi i bezdroża tolerancji*, [w:] B. Sitek, G. Dammacco, M. Sitek, J.J. Szczerbowski (red.), *Prawo do życia a jakość życia w wielokulturowej Europie*, Olsztyn-Bari 2007, s. 458.

¹⁰⁰ Rezolucja nr 2142 (XXI) Organizacji Narodów Zjednoczonych z dnia 26 października 1966 r.

¹⁰¹ A. Marek, *Prawo karne*, Warszawa 2005, s. 233.

¹⁰² *Ibidem*, s. 15. Wskazać ponadto należy na zależność, iż normy prawnokarne są skuteczniejsze jeżeli są zakorzenione w kulturze i znajdują społeczną akceptację.

kryminalizacji (neokryminalizacja) jak i jego zawężenia (dekryminalizacja)¹⁰³. W ogólny trend populistyczny w polityce kryminalnej wpisują się również postulaty zaostrzenia kar za przestępstwa z nienawiści (zakresu penalizacji)¹⁰⁴.

Szczególnym zagadnieniem dotyczącym punitowności systemu karnego jest tzw. dekryminalizacja faktyczna. Zjawisko to występuje gdy faktyczny zakres czynów karalnych nie pokrywa się z zakresem formalnym wynikającym z obowiązującego ustawodawstwa karnego. Można zaobserwować wówczas zjawisko, które polega na tym, że pewne przepisy prawne pozostają martwą literą. Ma to miejsce, gdy jakiś czyn formalnie przestępny nie jest uważany za karygodny przez jakieś grupy społeczne, a jego formalna kryminalizacja miała jedynie akcentować pewną postawę ustawodawcy. Ma to swoje praktyczne implikacje w obszarze ścigania przestępstw, gdyż organy ścigania nie czują społecznej presji na zwalczanie tego typu przestępstw. Można zaryzykować stwierdzenie, iż w tej grupie znajdują się również przestępstwa z nienawiści.

Współcześnie istnieje tendencja do dekryminalizacji pewnych czynów przeciwko moralności seksualnej, przestępstw bez ofiar, drobnych przestępstw przeciwko mieniu.

Kształt polityki kryminalnej w zakresie ram polityki karania zależy od zróżnicowanego rozłożenia akcentów wśród celów kary czyli określonych stanów postulowanych do osiągnięcia, którymi są: cel sprawiedliwościowy, cel ogólnoprewencyjny, cel szczególnoprewencyjny, cel kompensacyjny¹⁰⁵. Przyjmuje się, iż kładzenie nacisku na zaspokojenie społecznego poczucia sprawiedliwości oraz prewencję ogólną powoduje zaostrzenie sankcji karnych, wzbudza postawy restrykcyjne i odwetowe w społeczeństwie oraz utrudnia prowadzenie racjonalnej polityki karania na rzecz represyjnego populizmu penalnego. Zbyt małe znaczenie przypisuje się prewencji szczególnej oraz kompensacyjnemu celowi kary¹⁰⁶.

Problematyka związana z zakresem kryminalizacji oraz stopniem penalizacji odgrywa szczególną rolę na gruncie prewencji generalnej (ogólnej). Jest to wpisujące się w funkcję prewencyjno-wychowawczą oddziaływanie na ogół społeczeństwa w kierunku przestrzegania prawa. Kształtowanie świadomości prawnej społeczeństwa i postaw wobec prawa przebiega pod dwoma postaciami. Prewencja generalna negatywna koncentruje się na

¹⁰³ Pod pojęciem kryminalizacji rozumieć należy uznanie jakiegoś czynu za przestępstwo, jak i utrzymywanie przestępności jakiegoś czynu. Penalizacja jest to natomiast zagrożenie (utrzymywanie zagrożenia) czynu karą. Penalizacja musi następować łącznie z kryminalizacją lub kontrawencjonalizacją. Kontrawencjonalizacja to uznanie czynu dotychczas bezkarnego za wykroczenie lub przekwalifikowanie przestępstwa w wykroczenie. Dekryminalizacja to wyłączenie jakiegoś czynu z kręgu przestępstw. Depenalizacja to uchylenie karalności danego typu czynu (L. Gardocki, *Zagadnienia teorii kryminalizacji*, Warszawa 1990, s. 7-9).

¹⁰⁴ Problem populizmu penalnego scharakteryzowano w: P. Chlebowicz, *Przejawy populizmu penalnego w polskiej polityce kryminalnej*, „Studia Prawnoustrojowe” 2009, nr 9, s. 497-505.

¹⁰⁵ Teoretyczne koncepcje kary rzutujące na realizowaną w praktyce politykę kryminalną określa się jako: teorie absolutne (bezwzględne, retrybutywne), teorie względne (celowościowe, relatywne), teorie mieszane.

¹⁰⁶ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 476-488.

odstraszeniu od popełniania przestępstw głównie poprzez surowość kar kryminalnych. Od czasów Oświecenia i kierunku postępowo-humanitarnego w prawie karnym wskazuje się na istotność takich czynników jak szybkość, nieuchronność i publiczność kary¹⁰⁷. Przestrzeganie przepisu opiera się na reakcji emocjonalnej w postaci strachu przed karą lub racjonalnej ocenie opłacalności przestępstwa¹⁰⁸. Prewencja generalna pozytywna obejmuje utwierdzenie prawidłowych postaw wobec prawa, co wiąże się z funkcją afirmacyjno-motywacyjną prawa karnego. Sankcja karna podkreśla wagę zakazu określonego w dyspozycji przepisu, przez co umacnia społeczne przekonanie o niedopuszczalności jej naruszania. Zgodnie z teorią społecznego uczenia się następuje internalizacja przez jednostki prawnokarnych zakazów. Społeczne oddziaływanie kary utwierdza ma społeczeństwo w przekonaniu, iż prawo jest egzekwowane, a sprawcy przestępstw ponoszą sprawiedliwą karę. Pozytywny efekt w tym zakresie wywołują kary uznawane za sprawiedliwe i społecznie aprobowane.

Prewencja indywidualna (szczególna) to zapobiegawcze i wychowawcze oddziaływanie na sprawcę przestępstwa w kierunku zapobieżenia powrotowi do przestępstwa (recydywie)¹⁰⁹. Obejmować ona może odstraszenie, uniemożliwienie lub utrudnienie ponownego przestępstwa, resocjalizację sprawcy w celu osiągnięcia poprawy jurydycznej.

Kompensacja rozumiana jest jako naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem, a także danie satysfakcji pokrzywdzonemu. Funkcję taką spełniają instytucje prawa karnego takie jak: obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę (art. 46 § 1 k.k.) oraz nawiązka na rzecz pokrzywdzonego (art. 46 § 2 k.k.).

Przez cel sprawiedliwościowy rozumie się współmierność kary do ciężaru przestępstwa. W tym zakresie kara zaspokaja społeczne poczucie sprawiedliwości.

Pod pojęciem kryminalizacji życia publicznego należy rozumieć działalność państwa polegającą na rozszerzaniu zakazów i nakazów dotyczących określonych zachowań pod groźbą kary kryminalnej. Jest ona elementem polityki kryminalnej państwa w zakresie polityki karnej. W literaturze określa się polską

¹⁰⁷ C. Beccaria, *O przestępstwach i karach*, tłum. E.S. Rappaport, Warszawa 1959, s. 217.

¹⁰⁸ Nową płaszczyzną badań prawa jest tzw. ekonomiczna analiza prawa (*Law & Economics*). W zakresie prawa karnego znajduje ona zastosowanie głównie w problematyce projektowania systemu kar i ich wymierzania. Ekonomiczna analiza prawa bazuje na pojęciu osoby działającej racjonalnie (*homo oeconomicus*). Założenie to staje się jednak kontrfaktyczne, a przynajmniej wątpliwe w odniesieniu do przestępców, gdyż kryminologia wskazuje, iż są to często jednostki atypowe, anormalne. Szerzej na ten temat: R. Cooter, T. Ulen, *Ekonomiczna analiza prawa*, Warszawa 2009; J.J. Szerzbowski, *Ekonomiczna analiza prawa a metodologia prawa porównawczego. Wybrane zagadnienia*, [w:] G. Dammacco, B. Sitek, O. Cabaj (red.), *Człowiek pomiędzy prawem a ekonomią w procesie integracji europejskiej*, Olsztyn-Bari 2008, s. 9; B. Puczkowski, M. Bylińska, *Ekonomiczna efektywność prawa w sprawach karnych*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2013, nr 24, s. 75-86.

¹⁰⁹ Szerzej na temat przyczyn powrotu do przestępstwa: M. Duda, *Etiologia zjawiska przestępczości powrotnej*, [w:] G. Kędzierska, W. Pływaczewski (red.), *Kryminologia wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjnych*, Olsztyn 2010, s. 101-120.

politykę karną jako represyjną i zmierzającą w kierunku poszerzania zakresu kryminalizacji¹¹⁰.

Na kształt polityki karnej państwa wpływają przede wszystkim takie czynniki jak poziom przestępczości, opinia publiczna o przestępczości kształtowana przez środki masowego przekazu oraz dominujące w społeczeństwie postawy moralne i polityczne. Jednocześnie ustawodawca za pomocą polityki karnej, kryminalizując pewne zachowania kształtuje prawidłowy system wartości obywateli i pożądane postawy społeczne¹¹¹.

W odniesieniu do przestępstw z nienawiści stwierdzić należy, że określając granicę kryminalizacji ustawodawca powinien unikać kierowania się emocjami i „grania” na ludzkich emocjach, lobbystycznego wpływu organizacji społecznych dbających o interes wąskich grup obywateli, bieżącą potrzebą polityczną, a w szczególności populistycznej próby zdobycia poparcia i głosów potencjalnych wyborców. Rozsądna polityka karna powinna opierać się na rzetelnych badaniach kryminologicznych, a nie wypaczającym rzeczywisty obraz przestępczości doniesieniom medialnym¹¹².

Sformułowanie postulatów *de lege ferenda* poprzedzić należy oceną przepisów *de lege lata*. Już na wstępie zaznaczyć trzeba, że w doktrynie obowiązującą regulację dotyczącą przestępstw z nienawiści ocenia się negatywnie¹¹³. Jednocześnie zarówno środowisko naukowe jak i przedstawiciele organizacji społecznych oraz politycy zgłaszają liczne postulaty zmian obowiązujących przepisów.

Większość projektów nowelizacji przepisów Kodeksu karnego dotyczących przestępstw z nienawiści jest minimalistyczna i sprowadza się do rozszerzenia katalogu cech osób lub grup osób warunkujących odpowiedzialność za przestępstwa z art. 119, 256 i 257 k.k. Środowiska LGBTQ oraz wspierające je w Sejmie RP partie lewicowe proponują zazwyczaj dodatkowo takich znamion jak: płeć, orientacja seksualna, tożsamość płciową, wiek oraz niepełnosprawność. Dotychczas żaden z projektów nie uzyskał akceptacji Parlamentu, jednakże niemal zawsze staje się okazją do dyskusji społecznej i naukowej na temat przestępstw z nienawiści.

Zdaniem E. Zielińskiej proponowane przez wnioskodawców rozszerzone kryminalizacje będą oddziaływać prewencyjnie lub przyczyniać się do zahamowania negatywnych procesów, a także doprowadzą do chociaż

¹¹⁰ S. Pikulski, *Polityka karna w Polsce z perspektywy międzynarodowej*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2009, z. 6, s. 17.

¹¹¹ S. Pikulski, M. Pięnkowska, *Kryminalizacja życia publicznego*, [w:] B. Sygit, T. Kuczur (red.), *Aktualne problemy kryminalizacyjne*, Toruń 2013, s. 108.

¹¹² Złożone zagadnienia związane z polityką kryminalną, w tym polityką karną omówiono w: S. Pikulski, M. Romańczuk-Grącka (red.), *Granice kryminalizacji i penalizacji*, Olsztyn 2013.

¹¹³ W. Kulesza, *Pochwalanie faszyzmu i komunizmu w świetle prawa karnego (uwagi de lege praevia, lata et ferenda)*, [w:] A. Michalska-Warias, I. Nowikowski, J. Piórkowska-Flieger (red.), *Teoretyczne i praktyczne problemy współczesnego prawa karnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Bojarskiemu*, Lublin 2011, s. 432; M. Woiński, *Projekty nowelizacji art. 256 k.k.*, [w:] R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski, A. Bodnar, A. Gliszczyńska-Grabias (red.), *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, Warszawa 2010, s. 41.

częściowego znielowania ich negatywnych skutków. Oczekuje się również od nich, że wpłyną na zmianę postaw społecznych i odniosą ogólny efekt odstraszający. Autorka ta zwraca uwagę na dysproporcje w poziomie intensywności ochrony osób i grup wyróżnionych ze względu na rasę, narodowość, pochodzenie etniczne, wyznanie lub bezwyznaniowość oraz osób dyskryminowanych ze względu na płeć, orientacją seksualną, tożsamość płciową, wiek lub niepełnosprawność. W pierwszym przypadku zastosowanie znajdują kwalifikowane typy przestępstw, wyższe sankcje karne oraz publicznie skargowy tryb ścigania. W drugim są to typy podstawowe przestępstw, niższe zagrożenia karne i często prywatnoskargowy tryb ścigania. Ponadto kwalifikacja czynu motywowanego nienawiścią jedynie z art. 156, 157, 158, 190 lub 217 k.k. nie oddaje kryminalnej zawartości czynu. W świetle obowiązującej regulacji prawnej osoby należące do drugiej grupy pozostają zatem poza zakresem ochrony przepisów art. 119, 256 i 257 k.k. Autorka ta uważa za uzasadnioną potrzebę rozszerzenia zakresu kryminalizacji poprzez dodanie do katalogu znamion omawianych cech¹¹⁴. Ograniczanie katalogu do cech do tych o charakterze rasowym, narodowym, etnicznym i wyznaniowym odbierane może być jako hierarchizacji wartości lub wręcz dyskryminacja wtórna. Ponadto dodatnie postulowanych cech przybliżyłoby polską regulację prawnokarną do standardów międzynarodowych oraz typologii stosowanych przez organizacje międzynarodowe¹¹⁵.

Zdaniem E. Zielińskiej ustawodawca powinien również rozważyć zmianę polegającą na zastąpieniu wyrazów „nawołuje do nienawiści” wyrazami „lub wywołuje albo szerzy nienawiść lub pogardę”. Jak podkreśla bowiem L. Gardocki nawoływanie do nienawiści jest nawoływaniem nie do określonego zachowania, lecz do określonych emocji. W tym ujęciu kryminalizacja nie obejmuje rozpowszechniania poglądów o negatywnych cechach danych grup ludzi, jeśli nie polegało to na nawoływaniu do nienawiści, nawet jeśli sprawca chciał taką nienawiść wywołać lub na to się godził¹¹⁶. Dodanie wyrazu „szerzy” poszerzy zakres kryminalizacji nie tylko na takie wypowiedzi, które mają służyć sianiu nienawiści, lecz również te, które mają na celu jej rozpowszechnienie. Dodanie wyrazu „pogarda” pozwoli na kryminalizację wypowiedzi, które wyrażają brak szacunku i niechęć wynikającą z poczucia wyższości wobec osoby noszącej określoną cechę¹¹⁷.

Odnośnie przepisów art. 119 i 257 k.k. E. Zielińska wskazuje, że dotychczasowy kształt regulacji pozwala na pociągnięcie do odpowiedzialności sprawcę czynu dyskryminacyjnego wymierzonego jedynie w osoby będące nośnikiem określonej cechy wyróżniającej. Poza zakresem

¹¹⁴ W literaturze zaproponowano interesujące określenie „cech dyskryminacyjnych”. Zob. M. Woiński, *Projekty...*, s. 39.

¹¹⁵ Por. definicję przestępstw z nienawiści sformułowaną przez OBWE.

¹¹⁶ L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 2006, s. 297.

¹¹⁷ E. Zielińska, *Opinia w sprawie projektu zmian kodeksu karnego*, [w:] G. Czarniecki (red.), *Raport o homofobicznej mowie nienawiści*, Warszawa 2009, s. 77-80.

kryminalizacji pozostają czyny wymierzone w osoby, które wprawdzie tej cechy nie posiadają, lecz mogą być postrzegane przez otoczenie jak posiadające tę cechę¹¹⁸. Zdaniem tej autorki mankament ten można by sanować poprzez usunięcie w art. 119 i 257 k.k. zaimka „jej”¹¹⁹.

Zdaniem M. Woźńskiego zasadna jest nowelizacja wszystkich przepisów kodeksowych dotyczących przestępstw z nienawiści. W zakresie art. 119 k.k. wskazuje, iż prawnomiędzynarodowe zobowiązania powodują konieczność utrzymania karalności i publicznoskargowego trybu ścigania groźby na szkodę osoby lub grupy osób z przyczyn dyskryminacyjnych. Jednocześnie wskazuje na konieczność zastąpienia znamienia użycia groźby bezprawnej znamieniem użycia groźby karalnej. Ponadto postuluje dodanie do zestawu znamion tego przestępstwa okoliczności modalnej publiczności działania sprawcy, a także obniżenie górnej granicy ustawowego zagrożenia karą pozbawienia wolności do lat 3 co w świetle art. 60 k.k. pozwoliłoby na warunkowe umorzenie postępowania bez względu na zachowanie sprawcy (np. staranie o naprawienie szkody)¹²⁰.

W odniesieniu do przepisu art. 256 k.k. autor ten podkreśla problemy związane z niedookreślonością znamion przestępstwa, co wpływa na praktykę funkcjonowania organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości w tym zakresie. W związku z powyższym M. Woźński proponuje rozważanie konieczności utrzymania przepisu art. 256 § 1 k.k. Zdecydowanie postuluje natomiast uchylenie art. 256 § 2 k.k. z uwagi na liczne zarzuty podnoszone wobec niego w doktrynie. Oczywiście konsekwencją uchylenia art. 256 § 2 k.k. byłoby również uchylenie art. 256 § 3 i 4 k.k. Przy założeniu, że przepis art. 256 k.k. zostanie przez ustawodawcę utrzymany w mocy, sugeruje wprowadzenie w art. 256 § 2 k.k. karalności przygotowania do przestępstwa z art. 256 § 1 k.k. z odpowiednio obniżoną karą oraz uchylenie art. 256 § k.k. W przypadku takiej redakcji, w kontekście przygotowania, możliwe będzie skorzystanie z klauzuli niekaralności z art. 17 § 1 k.k. Ponadto wobec uchylenia art. 256 § 4 k.k. możliwe będzie orzekanie zwrotu rzeczy ruchomej zawierającej treść nawołującą do nienawiści lub propagującą ustrój totalitarny, jeżeli sprawca działał w warunkach kontratypu z art. 256 § 3 k.k.¹²¹.

W przypadku art. 257 k.k. M. Woźński proponuje rozważenie rozszerzenia zakresu kryminalizacji na zachowania sprawcy polegające na pomówieniu osoby lub grupy o takie właściwości lub postępowanie, które może narazić (według kryterium obiektywnego) tą osobę lub grupę na nienawiść lub przemoc, jeżeli zostało popełnione z powodu przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej lub z powodu bezwyznaniowości tej osoby lub grupy. W ten sposób zakresem kryminalizacji objęte zostałyby wypowiedzi

¹¹⁸ Przykładem może być bezpodstawne podejrzewanie kogoś o żydowskie pochodzenie i znieważenie go z tego powodu.

¹¹⁹ E. Zielińska, *op. cit.*, s. 81.

¹²⁰ M. Woźński, *Prawnokarne aspekty zwalczania mowy nienawiści*, Warszawa 2014, s. 409.

¹²¹ *Ibidem*, s. 409-410.

negacjonistyczne zdadne do naruszenia porządku publicznego albo mające charakter znieważający lub zniesławiający. Możliwa byłby wówczas rezygnacja z kryminalizacji przestępstwa kłamstwa oświęcimskiego w ustawie o IPN¹²².

W zakresie, podnoszonej przez niektórych autorów, konieczności uzupełnienia braku przepisu realizującego postanowienia prawa unijnego zobowiązującego do stworzenia ustawowej podstawy umożliwiającej sądowi wzięcie pod uwagę przy wymiarze kary motywacji rasistowskiej lub ksenofobicznej M. Woiński stwierdza, że jest to jedynie luka pozorna. W świetle obowiązujących przepisów prawa karnego sąd w ramach dyrektyw sądowego wymiaru kary z art. 53 § 2 k.k. może, a nawet powinien, uznać motywację dyskryminacyjną sprawcy za okoliczność obciążającą¹²³.

Autor ten krytycznie odnosi się do zgłaszanych postulatów rozszerzenia zakresu ochrony przepisów art. 119, 256 i 257 k.k. o kolejne okoliczności istotne dla bytu tych przestępstw takie jak płeć, tożsamość płciowa, orientacja seksualna, wiek, niepełnosprawność. Wskazuje, że występuje tutaj ryzyko wpadnięcia w swoistą pułapkę nowelizowania *ad infinitum*¹²⁴. Tego typu uaktualnienie katalogu przyczyn dyskryminacji jest szkodliwe z punktu widzenia techniki prawodawczej, gdyż godzi w syntetyczne ujęcie przepisów kodeksowych i wprowadza kazuistykę¹²⁵.

Zgłaszana jest również propozycja połączenia treści art. 256 k.k. z art. 55 ustawy o IPN. Zdaniem W. Kuleszy przepis art. 256 k.k. powinien brzmieć: „Kto publicznie pochwała faszyzm albo komunizm, albo wbrew faktom zaprzecza zbrodniom nazistowskim albo komunistycznym, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2”. Uzasadnieniem karalności pochwalania faszyzmu byłyby wówczas zbrodnie przeciwko ludzkości popełnione w obu systemach. W takim ujęciu zmieniłby się również przedmiot ochrony przestępstwa z art. 256 k.k. z „prawidłowego funkcjonowania państwa zgodnie z zasadami demokratycznymi” na „godność obywateli państwa polskiego”, gdyż pochwalanie tych totalitaryzmów lub zaprzeczanie ich zbrodniom obrażałoby poczucie godności współczesnych obywateli mającej źródła w prawdzie historycznej. Zdaniem tego autora na gruncie nowej redakcji przepisu art. 256 k.k. karalne byłyby zachowania posiadające jednoznaczne konotacje znaczeniowe z ideologiami totalitarnymi np. eksponowanie symbolu swastyki lub wykonywanie hitlerowskiego pozdrowienia. Prezentowanie np. portretu Stalina kryminalizowane byłoby, jeżeli z kontekstu wynikałoby, że ma ono na celu pochwalanie zbrodniczego systemu, który stworzył. Nowe brzmienie art. 256 k.k. powodowałoby zbędność trzech pozostałych paragrafów (2-4).

¹²² *Ibidem*, s. 408.

¹²³ *Ibidem*, s. 410.

¹²⁴ Dodanie postulowanych dotychczas okoliczności z pewnością usatysfakcjonowałyby środowiska LGBTQ. Istnieje jednakże ryzyko, że niedługo podobne postulaty zgłoszą organizacje żądające dodania do katalogu okoliczności dyskryminacyjnych takich jak: choroba psychiczna, uzależnienie, ciąża, określony zawód, otyłość, określona choroba lub nawet kibicowanie określonej drużynie sportowej.

¹²⁵ M. Woiński, *Projekty...*, s. 39.

Szczególnie krytykowany przez tego autora jest swoisty kontratyp z art. 256 § 2 k.k., który wystawia na szwank powagę sądów przez rzekomych „kolekcjonerów”, „edukatorów”, „artystów” i „naukowców”. Ponadto wskazuje na nieracjonalność utrzymywania karalności propagowania abstrakcyjnego „innego totalitarnego ustroju państwa” oraz publicznego posługiwania się „inną totalitarną symboliką”, gdyż poza faszyzmem i komunizmem pozostałe nieokreślone systemy traktować należy w kategoriach *political fiction* lub *fantasy*. Jednocześnie z nowelizacją przepisów Kodeksu karnego w Kodeksie wykroczeń powinno zostać wprowadzone wykroczenie polegające na handlu symbolami faszystowskimi, a także wytwarzania takich przedmiotów w celu ich wprowadzenia do obrotu. Brak kryminalizacji obrotu i wytwarzania przedmiotów z symboliką komunistyczną powodowany jest niemożnością dostatecznego określenia ram znaczeniowych tego pojęcia¹²⁶.

Interesujące, a zarazem całościowe podejście do nowelizacji przepisów dotyczących przestępstw z nienawiści prezentuje propozycja zmian przepisów Kodeksu karnego wypracowana podczas konferencji naukowej „Ofiary przestępstw z nienawiści” zorganizowanej przez Prokuraturę Generalną, która odbyła się w dniu 13 czerwca 2012 r. Autorzy postulują szeroką nowelizację przepisów zarówno części ogólnej, jak i szczególnej Kodeksu karnego. W art. 57a k.k. po dotychczasowym § 1 proponuje się dodanie nowego § 2 o następującej treści: „Na zasadach określonych w § 1 sąd wymierza karę skazując za występki motywowany uprzedzeniami wobec grupy osób lub poszczególnej osoby z powodu jej faktycznej lub domniemanej rasy, narodowości lub pochodzenia etnicznego, języka, koloru skóry, religii, orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej”. W art. 115 k.k. proponuje się dodanie § 24, który otrzyma następujące brzmienie: „Przestępstwem z nienawiści jest każde przestępstwo określone w Kodeksie karnym, lub innych ustawowych przepisach karnych, wymierzone w ludzi i ich mienie, w wyniku którego ofiara lub inny cel przestępstwa są dobierane ze względu na ich faktyczne bądź domniemane powiązanie lub udzielanie wsparcia grupie wyróżnianej na podstawie cech charakterystycznych, wspólnych dla jej członków, takich jak faktyczna lub domniemana rasa, narodowość lub pochodzenie etniczne, język, kolor skóry, religia, orientacja seksualna lub tożsamość płciowa”. Jednocześnie uchylony zostałby art. 119 k.k. Ponadto art. 256 §1 k.k. otrzymałby następujące brzmienie: „Kto publicznie propaguje faszystowski lub inny totalitarny ustrój państwa lub nawołuje do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość, orientację seksualną lub tożsamość płciową podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2”. Równocześnie art. 257 k.k. otrzymałby brzmienie: „Kto publicznie znieważa grupę ludności albo poszczególnej osobę motywowany uprzedzeniami wobec grupy osób lub poszczególnej osoby z powodu jej faktycznej lub domniemanej rasy, narodowości lub pochodzenia

¹²⁶ W. Kulesza, *op. cit.*, s. 432-434.

etnicznego, języka, koloru skóry, religii, orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej podlega karze pozbawienia wolności do lat 3¹²⁷.

Zdaniem autorów projektu nowelizacji istotą przestępstw z nienawiści jest motywacja sprawcy polegająca na wyborze ofiary ze względu na uprzedzenia i wrogość, którą do niej żywi. Od przestępstw stypizowanych już w Kodeksie karnym takich jak: pobicie, naruszenie nietykalności cielesnej lub groźba bezprawna odróżnia je tylko motywacja sprawcy trudno mówić zatem o nowym typie przestępstwa. Nawiązując do konstrukcji występkę o charakterze chuligańskim, zdaniem autorów projektu, zasadne byłoby wprowadzenie analogicznego obostrzenia odpowiedzialności karnej z uwagi na motywację dyskryminacyjną sprawcy. Dotychczasowy sposób kumulatywnej kwalifikacji prawnej czynu (np. z art. 158 k.k. w zw. z art. 119 k.k. w zw. z art. 11 § 2 k.k.) jedynie wzbogaca kwalifikację prawną czynu, lecz nie zaostrza zasad odpowiedzialności karnej i nie oddaje charakteru oraz wagi czynu. Ponadto poza zakresem kryminalizacji pozostają czyny o charakterze kryminalnym inne niż przemoc, groźba bezprawna lub naruszenie nietykalności cielesnej. Wprowadzenie do części ogólnej Kodeksu karnego przepisu zaostrzającego odpowiedzialność karną pozwoli na oddanie kryminalnej zawartości jakiegokolwiek występkę stypizowanego w Kodeksie karnym, motywowanego uprzedzeniami wobec określonych ludzi lub grup. W takim ujęciu traci rację bytu art. 119 k.k., który powinien zostać uchylony oraz konieczna jest nowelizacja art. 257 k.k. Równocześnie w art. 115 k.k. (objaśnienie wyrażeń ustawowych) dodany powinien zostać § 24 zawierający definicję przestępstw z nienawiści bazującą na definicji wypracowanej przez OBWE. W art. 256 i 257 k.k. zakres ochrony rozszerzony zostałyby na takie cechy jak: orientacja seksualna i tożsamość płciowa¹²⁸.

Kontrowersyjna, a zarazem niepozbawiona kryminologicznego uzasadnienia jest koncepcja zaproponowana przez M. Płatek. Poddaje ona pod rozważenie postulat depenalizacji przestępstw z nienawiści. Wynika on z przyjętego założenia, że środki jakimi dysponuje prawo karne nie są w stanie, w warunkach panującej w Polsce niskiej kultury prawnej i niskiej kultury politycznej, zwalczać negatywnych zachowań społecznych. Autorka ta kwestionuje fakt pełnienia przez prawo karne tradycyjnie przypisywanych mu funkcji – afirmatywno-motywacyjnej oraz prewencyjno-wychowawczej. Wskazuje również na błędność logiki środowisk mniejszościowych, które monitorując nieprawidłowości w organach ścigania i wymiarze sprawiedliwości dotyczące przestępstw z nienawiści jednocześnie walczą o rozszerzenie katalogu znamion o dodatkowe cechy osób i grup dotkniętych dyskryminacją np. orientację seksualną.

¹²⁷ Pewną niekonsekwencją tej propozycji jest fakt, że w przypadku art. 115 § 24 oraz art. 257 k.k. mowa jest o „religii”, natomiast w art. 256 k.k. analogiczną cechę określa się jako „wyznanie lub bezwyznaniowość”.

¹²⁸ K. Karsznicki, L. Mazowiecka, *Projekt zmian przepisów do ustawy – Kodeks karny, uwzględniający propozycje zgłaszane przez uczestników konferencji „Ofiary przestępstw z nienawiści”, opracowany przez prokuratorów: dr. Krzysztofa Karsznickiego i dr Lidę Mazowiecką, [w:] L. Mazowiecka (red.), Ofiary przestępstw z nienawiści, Warszawa 2013, s. 185-188.*

W ten sposób próbują rozwiązać problem dyskryminacji narzędziem, które do tego się nie nadaje. Propozycje M. Płatek obejmują uchylenie art. 256 i 257 k.k. oraz zastąpienie odpowiedzialności karnej w tym zakresie odpowiedzialnością cywilnoprawną i administracyjnoprawną. Pojawia się jednak wówczas problem słabszej ochrony ofiar czynów motywowanych nienawiścią niż ofiar klasycznych przestępstw kryminalnych przeciwko mieniu, życiu i zdrowiu. Zdaniem autorki kontrola zachowań społecznych o charakterze przestępstw z nienawiści za pomocą środków prawa karnego jest dalece niedoskonała. Konieczne jest zatem sięgnięcie po środki cywilne, administracyjne, edukacyjne i koncyliacyjne kontroli społecznej. Prawo karne powinno mieć bowiem charakter *ultima ratio*. Stąd postulat wstrzymania się w okresie internalizacji norm społecznych związanych z zakazem dyskryminacji od kryminalizacji zachowań naruszających powyższe normy¹²⁹. Kodyfikacja może nastąpić dopiero, gdy normy zostaną społecznie zintegrowane. Wówczas prawo karne pełnić będzie rolę subsydiarną, informacyjną i wzmacniającą¹³⁰.

Również E. Łętowska poddaje w wątpliwość pogląd o omnipotencji prawa w kontekście reakcji na przestępstwa z nienawiści. W szczególności dotyczy to mowy nienawiści, w przypadku której granica pomiędzy tzw. walczącymi słowami, a wolnością słowa nie jest ostro zarysowana. Autorka ta wskazuje na pokusy coraz szerszego zakresowania obszaru kryminalizacji przestępstw mowy nienawiści. Podnosi jednocześnie, że rzekomy brak narzędzi do ścigania danych przestępstw nie może usprawiedliwiać zwiększania formalnej represyjności prawa karnego. Sugeruje w związku z tym zmianę praktyki ścigania zamiast zmiany prawa¹³¹.

Także filozofowie prawa wskazują, że kryminalizacja przestępstw z nienawiści zdaje się stwarzać nieproporcjonalnie więcej problemów dogmatycznych, filozoficznych i społecznych, niż je rozwiązywać. Wychodzą oni z założenia, iż wprowadzanie kolejnych zakazów nie spowoduje, że adresaci norm prawnych nie staną się lepszymi ludźmi¹³². W świetle takich argumentów kwestionuje się zasadność wprowadzana do porządku prawnego przepisów kryminalizujących przestępstwa z nienawiści¹³³.

¹²⁹ Przeciwny pogląd prezentuje E. Zielińska. Zdaniem tej autorki iż wprowadzanie nowych kryminalizacji jest dopuszczalne jedynie wtedy, gdy okaże się, że zwalczanie niepożądanych zjawisk za pomocą środków pozaprawnych oraz innych środków prawnych niż karne jest nieskuteczne. Por. E. Zielińska, *op. cit.*, s. 79.

¹³⁰ M. Płatek, *Mowa nienawiści – przesłanki depenalizacji*, [w:] R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski, A. Bodnar, A. Gliszczyńska-Grabias (red.), *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, Warszawa 2010, s. 55-92.

¹³¹ E. Łętowska, *Zwodnicze uroki pokusy karania hate speech*, [w:] D. Bychawska-Siniarska, D. Głowacka (red.), *Mowa nienawiści w Internecie. Jak z nią walczyć?*, Warszawa 2013, s. 15-19.

¹³² Przytoczyć można w tym miejscu słowa L.L. Fullera: „nie ma sposobu, aby prawo mogło zmusić człowieka, by żył tak godziwie i doskonale, jak jest do tego zdolny” (L.L. Fuller, *Moralność prawa*, tłum. S. Amsterdamski, Warszawa 2004, s. 6).

¹³³ M. Dudek, *Czy powinniśmy karać nienawiść? Uwagi o koncepcji przestępstw nienawiści*, „Forum Prawnicze” 2012, nr 1, s. 33-47.

Analiza powyższych postulatów zmian przepisów dotyczących przestępstw z nienawiści dowodzi wypracowania w doktrynie szerokiej gamy bardzo różnorodnych poglądów na ten temat. Począwszy od zachowania *status quo*, poprzez zróżnicowane propozycje nowelizacji, aż po dekryminalizację tego typu zachowań. Ostatni postulat wydaje się w polskich realiach nieco utopijny. Zachowanie obowiązującego stanu prawnego wydaje się mieć najwięcej zwolenników, o czym świadczą wyniki sejmowych głosowań nad kolejnymi projektami nowelizacji. Wśród zgłaszanych postulatów zmian kilka wydaje się zasługiwać na uwzględnienie.

Rozszerzanie katalogu cech wyróżniających osoby lub grupy osób objęte ochroną przepisów art. 119, 256 i 257 k.k., generuje ryzyko wprowadzenia do Kodeksu karnego zbędnej kazuistyki oraz nowelizowania powyższych przepisów *ad infinitum*, w miarę upominania się kolejnych grup społecznych o wzmocnioną ochronę.

Postulat przeniesienia przepisu dotyczącego kryminalizacji przestępstwa tzw. kłamstwa oświęcimskiego do Kodeksu karnego należy uznać za uzasadniony. Przepis art. 55 ustawy o IPN jest niewątpliwie zbliżony treściowo do przestępstw z nienawiści. Jego umieszczenie w Kodeksie karnym zapewne wpłynęłoby pozytywnie na zwiększenie świadomości społecznej istnienia takiego przepisu¹³⁴.

Przy założeniu, iż zasadne jest utrzymanie dotychczasowego kształtu kodeksowej regulacji przestępstw z nienawiści, należałoby jednak dokonać korekt wadliwych przepisów. Najbardziej wyważone i warte poparcia wydają się w tym zakresie postulaty przedstawione przez M. Woińskiego.

Przyjmując założenie, że należy diametralnie zmienić prawnokarłą regulację przestępstw z nienawiści, aby dostosować ją do wymogów prawa międzynarodowego, w szczególności unijnego, opowiedzieć należałoby się za propozycją K. Karsznickiego i L. Mazowieckiej, która jest rozwiązaniem kompleksowym.

6. Prognoza tendencji rozwojowych przestępstw z nienawiści

Kryminologiczne badanie przyszłości nazywane jest badaniem prognostycznym lub prognozowaniem przestępczości. Prognozowanie jest to zbiór czynności prowadzących do uzyskania informacji o przyszłym przebiegu zjawiska. Czynności te obejmują: określenie celu, zebranie informacji, wybór metody, analizę informacji, wyjaśnienie etiologii i związków, sformułowanie wniosków prognostycznych. Pod pojęciem prognozy kryminologicznej rozumieć należy twierdzenia o przyszłych cechach zjawisk przestępczych, wywnioskowane z wcześniejszego opisu tych zjawisk¹³⁵.

¹³⁴ Znajomość pozakodeksowego prawa karnego w społeczeństwie jest jeszcze niższa niż przepisów kodeksowych.

¹³⁵ B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 1989, s. 424.

Kryminologiczne badanie przyszłości obejmuje: prognozę przestępczych zachowań jednostki, prognozę częstotliwości i rodzaju spodziewanych przestępstw w badanej grupie osób lub prognozę rozmiarów, dynamiki i struktury przestępczości jako zjawiska masowego. W tym przypadku celem prognozy jest określenie dynamiki przestępstw z nienawiści.

Jedną z metod prognozowania przestępczości jest metoda interpolacji. Stosuje się ją do przebiegów dynamicznych wówczas, gdy znana jest wartość początkowa i końcowa danego okresu. Umożliwia to oszacowanie tendencji rozwojowych nasilenia zjawiska. Wymaga ona jednak krytycyzmu i znajomości zjawisk wpływających na kształtowanie się wielkości statystycznych¹³⁶.

Wskaźnik dynamiki to stosunek procentowy odpowiadających sobie liczb w roku bieżącym i ubiegłym lub innych okresach porównawczych. Aby obliczyć wskaźnik dynamiki należy do liczby zdarzeń w przyjętym roku bazowym odnieść liczbę zdarzeń stwierdzonych w badanym roku. Na potrzeby badań jako liczbę zdarzeń przyjęto liczbę skazań za przestępstwa z nienawiści. Jedynie liczba prawomocnych skazań za przestępstwa pozwala na zobrazowanie tego zjawiska w ujęciu jurydycznym.

Na potrzeby badań przyjęto okres piętnastu lat (1999-2014)¹³⁷. Za pomocą wzoru: „rok badany/rok bazowy * 100 - 100 = x” obliczono wskaźniki dynamiki dla poszczególnych lat, a następnie zsumowano je uzyskując wynik sumaryczny.

Tab. 45. Dynamika przestępstw z nienawiści w latach 1999-2014 (liczba skazań).

Rok	art. 119 k.k.	art. 256 k.k.	art. 257 k.k.	RAZEM	DYNAMIKA
1999	6	7	22	35	-
2000	7	9	13	29	-17,14%
2001	0	16	9	25	-13,79%
2002	0	7	8	15	-40,00%
2003	5	7	11	23	+53,33%
2004	3	7	12	22	-4,35%
2005	6	0	16	22	0,00%
2006	13	12	10	35	+59,10%
2007	3	7	8	18	-48,57%
2008	3	17	17	37	+105,55%
2009	19	19	22	60	+62,16%
2010	10	9	21	40	-33,33%
2011	6	10	19	35	-12,50%
2012	10	24	28	62	+77,14%
2013	8	29	32	69	+11,29%
2014	55	37	63	155	+124,64%
RAZEM	154	217	311	682	+323,53%

Źródło: Wydział Statystyki Ministerstwa Sprawiedliwości.

¹³⁶ P. Horoszowski, *Kryminologia*, Warszawa 1965, s. 361.

¹³⁷ Przyjmuje się, że prognozy krótkoterminowe charakteryzują się większą sprawdzalnością.

Jak wskazuje powyższa tabela, sumaryczna dynamika dla badanego okresu wynosi +323,53%. Powyższy wynik pozwala wnioskować, iż w perspektywie piętnastu lat liczba przestępstw z nienawiści wzrośnie o ponad 300%. Przymyszczać zatem można, że jeżeli tendencja wzrostowa nie ulegnie zmianie to w 2030 r. będzie miało miejsce ok. 178 skazań za przestępstwo z art. 119 k.k., ok. 120 skazań za przestępstwo z art. 256 k.k. oraz ok. 204 skazania za przestępstwo z art. 257 k.k. Niewątpliwie jest to prognoza pesymistyczna.

W świetle zachodzących współcześnie zjawisk społeczno-kulturowych takich jak: migracje międzykulturowe, aktywność środowisk LGBTQ, niegasnące nastroje antysemickie, wzrost popularności skrajnych ideologii, eskalacja mowy nienawiści w dyskursie publicznym oraz działalność grup prześladowczych spodziewać się należy utrzymania dotychczasowej dodatniej dynamiki przestępstw z nienawiści, a nawet jej znacznego wzrostu.

Konkludując powyższą prognozę podkreślić należy, iż kompleksowa ocena tendencji rozwojowych przestępstw z nienawiści oprócz ujęcia ilościowego uzupełniona powinna być również perspektywą jakościową. Ponadto na przyszły kształt tego zjawiska wpłynąć może szereg zmiennych, których wystąpienie trudno obecnie przewidzieć.

W podjęciu skutecznych działań mających na celu przeciwdziałanie przestępstwom z nienawiści pomoc może również wiedza z zakresu geografii przestępczości rozumianej jako zróżnicowanie przestępczości w przestrzeni¹³⁸. Poznanie charakterystyki danych obszarów pod względem ryzyka wystąpienia różnych form przestępstw z nienawiści umożliwia podjęcie adekwatnych działań zapobiegawczych, dostosowanych do specyfiki regionu.

Z inicjatywy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji stworzono „Mapę przestępstw z nienawiści w Polsce” stanowiącą analizę danych zgromadzonych przez instytucje publiczne i organizacje pozarządowe za lata 2008-2010¹³⁹. Poniżej przedstawione zostaną najważniejsze wnioski z powyższych badań.

¹³⁸ Badania z zakresu geografii przestępczości prowadziła m.in. A. Kossowska. Zob. A. Kossowska, *Przestępczość na terenie Warszawy. Analiza ekologiczna*, „Archiwum Kryminologii” 1976, t. VII, s. 141-263; A. Kossowska, *Środowiskowo-przestrzenne uwarunkowania przestępczości (wybrane zagadnienia współczesnej ekologii przestępczości)*, „Archiwum Kryminologii” 1993, t. XIX, s. 7-16.

¹³⁹ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Mapa przestępstw z nienawiści w Polsce – analiza danych zgromadzonych przez instytucje publiczne i organizacje pozarządowe*, Warszawa 2010. W zbieraniu danych brały udział następujące instytucje: Departament Postępowania Przygotowawczego Prokuratury Generalnej, Zespół Prawa Konstytucyjnego i Międzynarodowego Biura Rzecznika Praw Obywatelskich, Zespół Monitorowania Rasizmu i Ksenofobii DKSiW Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, Wydział Statystyki Departamentu Organizacyjnego Ministerstwa Sprawiedliwości, Departament Badań Demograficznych Głównego Urzędu Statystycznego, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Stowarzyszenie Interwencji Prawnej, Stowarzyszenie Przeciw Antysemityzmowi i Ksenofobii „Otwarta Rzeczpospolita”, Związek Ukraińców w Polsce, Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, Fundację „Ocalenie”.

W analizie wyróżniono następujące kategorie przestępstw: przestępstwa przeciwko przedstawicielom mniejszości narodowych i etnicznych (antysemickie, antyromskie, antyrosyjskie, antyukraińskie, antyniemieckie, przeciwko Łemkom), przestępstwa przeciwko cudzoziemcom, przestępstwa polegające na głoszeniu haseł rasistowskich skierowanych przeciwko różnym grupom oraz propagowaniu ustroju totalitarnego (art. 256 k.k.).

Najwięcej przestępstw antysemickich popełniono w kolejnych latach w województwach:

- mazowieckim (36%), małopolskim (19%) i łódzkim (10%) – 2008 r.
- małopolskim (24%), mazowieckim (20%) i dolnośląskim (20%) – 2009 r.
- mazowieckim (28%) i dolnośląskim (13 %) – 2010 r.

Najwięcej przestępstw antyromskich odnotowano w badanych latach w województwach:

- lubuskim (27%), małopolskim i opolskim (po 18%) – 2008 r.
- lubelskim, podkarpackim, małopolskim, śląskim, dolnośląskim, zachodniopomorskim i pomorskim (po 14%) – 2009 r.
- małopolskim (50%), lubuskim i wielkopolskim (po 25%) – 2010 r.

Największą liczbę przestępstw antyrosyjskich popełniono w kolejnych latach w województwach:

- brak przestępstw – 2008 r.
- mazowieckim i podlaskim (po 50%) – 2009 r.
- podlaskim, pomorskim, lubuskim, wielkopolskim i dolnośląskim (po 20%) – 2010 r.

Największą liczbę przestępstw antyukraińskich odnotowano w kolejnych latach w województwach:

- brak przestępstw – 2008 r.
- warmińsko-mazurskim, mazowieckim, podkarpackim, dolnośląskim (po 25%) – 2009 r.
- dolnośląskim (67%) i podkarpackim (33%) – 2010 r.

Przestępstwa przeciwko Łemkom odnotowano jedynie w 2010 r. w województwie małopolskim (100%).

Przestępstwa przeciwko Niemcom odnotowano tylko w 2009 r. w województwach warmińsko-mazurskim, kujawsko-pomorskim, łódzkim i opolskim (po 25%).

Najwięcej przestępstw przeciwko cudzoziemcom popełniono w kolejnych latach w województwach:

- podlaskim (16%), warmińsko-mazurskim, mazowieckim i podkarpackim (po 13%) – 2008 r.
- podlaskim i dolnośląskim (po 21%) oraz mazowieckim (16%) – 2009 r.
- mazowieckim (37%), dolnośląskim (21%) i podlaskim (16%) – 2010 r.

Przestępstwa polegające na głoszeniu haseł rasistowskich, skierowanych przeciwko różnym grupom oraz propagowaniu ustroju totalitarnego w badanych latach najczęściej popełniano w województwach:

- lubelskim (15%), mazowieckim, małopolskim, śląskim i dolnośląskim (po 12,5%) – 2008 r.
 - mazowieckim (21%), opolskim (14%) i lubelskim (12%) – 2009 r.
 - podlaskim (19%), mazowieckim, lubelskim i śląskim (po 12,5%) – 2010 r.
- Łącznie największą liczbę przestępstw na tle rasowym i ksenofobicznym odnotowano w województwach:
- mazowieckim (19%), małopolskim (12%), śląskim i dolnośląskim (po 9%) – 2008 r.
 - mazowieckim (18%), dolnośląskim (15%) i podlaskim (12%) – 2009 r.
 - mazowieckim (22%), dolnośląskim (15%) i podlaskim (11%) – 2010 r.
- Najwięcej przestępstw na tle wyznaniowym lub ze względu na bezwyznaniowość miało miejsce w województwach:
- mazowieckim (75%) i podkarpackim (25%) – 2008 r.
 - mazowieckim (43%), łódzkim (29%), małopolskim i kujawsko-pomorskim (po 14%) – 2009 r.
 - mazowieckim i podlaskim (po 50%) – 2010 r.

Ponadto badania wykazały, że sprawcami tych przestępstw są zdecydowanie częściej mężczyźni (95%) niż kobiety (5%). Najwięcej sprawców było nieletnich (37%) lub w wieku od 17 do 29 lat (24%)¹⁴⁰.

Podsumowując powyższe dane stwierdzić należy, że największe zagrożenie przestępstwami z nienawiści występuje w województwach: mazowieckim, dolnośląskim i podlaskim, ze szczególnym uwzględnieniem stolic tych regionów czyli Warszawy, Wrocławia i Białegostoku¹⁴¹.

7. Proponowany model przeciwdziałania przestępstwom z nienawiści

Na system przeciwdziałania przestępczości składają się zagadnienia polityki społecznej (system zapobiegania ogólnego) oraz polityki kryminalnej (system zapobiegania specjalnego) obejmującej problematykę profilaktyki kryminalistycznej, profilaktyki kryminologicznej, polityki karnej oraz polityki penitencjarnej¹⁴². Profilaktyka kryminalistyczna nazywana jest również prewencją sytuacyjną, natomiast profilaktyka kryminologiczna, polityka karna oraz profilaktyka penitencjarna określana jest zbiorczo jako prewencja społeczna.

Celem profilaktyki kryminalistycznej jest uniemożliwienie lub utrudnienie popełniania przestępstw. Profilaktyka kryminalistyczna obejmuje metody i środki mające na celu ochronę porządku społecznego i bezpieczeństwa obywateli. Realizowana jest poprzez działania neutralizujące czynniki

¹⁴⁰ Bardzo wysoki odsetek sprawców nieletnich (poniżej 17 roku życia) wskazuje na potrzebę przeprowadzenia badań dotyczących popełniania czynów karalnych o charakterze przestępstw z nienawiści w tej grupie wiekowej.

¹⁴¹ Dane te potwierdzają trafność doboru obszaru badań aktowych przeprowadzonych przez autora niniejszej pracy.

¹⁴² I. Nowicka, *Zjawisko wykroczeń w kontekście działań profilaktycznych*, [w:] I. Nowicka, A. Sadło-Nowak, A. Tunia (red.), *Współdziałanie organów bezpieczeństwa i porządku publicznego w zakresie wykrywania wykroczeń i ścigania ich sprawców*, Lublin 2012, s. 287.

zagrożające, rozpoznawanie środowisk kryminogennych, zapobieganie abstrakcyjnym zagrożeniom przewidywanym na podstawie doświadczeń, praktyki oraz badań naukowych, przedsięwzięcia odnoszące się do określonych, jednostkowych, szkodliwych zdarzeń. Profilaktyka kryminalistyczna może mieć charakter szczególny lub ogólny¹⁴³.

Celem profilaktyki kryminologicznej jest wpływ na zmianę ujemnych postaw i tendencji społecznych. Profilaktyka kryminologiczna koncentruje się na zagadnieniach etiologii czynów przestępnych. Ma ona na celu nadanie pozytywnego kierunku aktywności ludzkiej poprzez usunięcie zagrożeń dla społecznie postulowanej działalności, a także wywarcie wpływu na poprawę ujemnych postaw i tendencji. Posługuje się metodami psychologii i pedagogiki społecznej. Profilaktyka, w zależności od przedmiotu oddziaływania, może mieć charakter społeczny lub indywidualny. Składają się na nią liczne instrumenty neutralizacji czynników sprzyjających popełnianiu przestępstw oraz profilowania pozytywnych postaw społecznych. Środki te mogą kształtować osobowość ludzką lub warunki i sytuacje, w których żyje człowiek¹⁴⁴.

Celem polityki karnej jest dostosowanie kary do przestępstwa i osobowości sprawcy¹⁴⁵. Ocena obowiązującej regulacji prawnokarnej *de lege lata* odnoszącej się do przestępstw z nienawiści oraz wynikające z niej postulaty *de lege ferenda* zostały już omówione we wcześniejszej części pracy.

Celem profilaktyki penitencjarnej jest resocjalizacja sprawcy. Zwrócić należy uwagę, że sprawcy przestępstw z nienawiści bardzo rzadko skazywani są na bezwzględne kary pozbawienia wolności¹⁴⁶ ponadto nie odnotowuje się recydywy penitencjarnej w zakresie przestępstw z nienawiści¹⁴⁷. W związku z powyższym profilaktyka penitencjarna odgrywa marginalną rolę w przeciwdziałaniu przestępstwom z nienawiści.

Mając na uwadze powyższe elementy polityki kryminalnej wydaje się, iż w kontekście przestępstw z nienawiści ciężar przeciwdziałania temu zjawisku lokuje się przede wszystkim w obszarze profilaktyki kryminalistycznej i kryminologicznej, stąd ich szczegółowe zagadnienia wymagają bliższego omówienia.

¹⁴³ E. Gruza, *Historia, przedmiot i zadania kryminalistyki*, [w:] E. Gruza, M. Goc, J. Moszczyński, *Kryminalistyka czyli rzecz o metodach śledczych*, Warszawa 2008, s. 23.

¹⁴⁴ B. Hołyst, *Kryminologia na świecie*, Warszawa 1979, s. 128-130.

¹⁴⁵ Kształtowanie się polskiej polityki karnej na przełomie XX i XXI w. omówiono w: T. Szymanowski, *Przestępczość i polityka karna w Polsce w świetle faktów i opinii społeczeństwa w okresie transformacji*, Warszawa 2012.

¹⁴⁶ Przeprowadzone badania wykazały, że tylko 5 z 60 sprawców przestępstw z nienawiści skazanych zostało na karę pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania. Zob. rozdział V, pkt. 3, tab. 9.

¹⁴⁷ W toku badań stwierdzono tylko jeden przypadek recydywisty kryminologicznego skazanego za przestępstwa nienawiści. Nie stwierdzono natomiast recydywy penitencjarnej. Zob. rozdział V, pkt. 7, tab. 43.

7.1. Profilaktyka kryminalistyczna

Jako działania wchodzące w zakres profilaktyki kryminalistycznej w odniesieniu do przestępstw z nienawiści można wskazać na: oddolne inicjatywy społeczne (straże obywatelskie), inicjatywy związane ze współpracą społeczeństwa lokalnego z policją w ramach strategii *community policing* (instytucja dzielnicowego), policyjne strategie polegające na natychmiastowej i zdecydowanej reakcji na zjawiska patologiczne (teoria wybitych szyb oraz wynikająca z niej strategia zero tolerancji), modele przeciwdziałania przestępczości przez kształtowanie środowiska życia (teoria dającej się obronić przestrzeni oraz wynikająca z niej strategia kształtowania bezpiecznej przestrzeni publicznej – CPTED), środki technicznego przeciwdziałania przestępczości (osiedla grodzone, monitoring wizyjny). W zakresie przestępstw z nienawiści popełnianych za pomocą Internetu wskazać również należy na istotną rolę monitoring treści w nim rozpowszechnianych.

Modelowym systemem współpracy społeczności lokalnych z policją jest tzw. straż obywatelska (*neighborhood watch/crime watch*). Dobrowolne zrzeczenia mieszkańców w celu zapobiegania przestępczości na poziomie lokalnym działają w wielu państwach, lecz w Polsce ich działanie jest marginalne. Pomimo, iż istnieją podstawy prawne do organizacji i funkcjonowania, ich aktywność limituje znaczne osłabienie poczucia wspólnoty zbiorowości lokalnych. Grupy samoobrony pełnią funkcje zapobiegania przestępczości, a w razie ujawnienia przestępstwa informują policję lub interwenują, jeżeli sytuacja ma charakter bezpośredniego zagrożenia. Inicjatywy obywatelskie oparte na zasadzie wolontariatu mogą przyjąć formę nieformalną lub zinstytucjonalizowaną, przy czym preferowana jest ta druga. Formacja taka może działać na zasadzie stowarzyszenia lub być powołana przez uchwałę rady gminy¹⁴⁸. Działa ona we współpracy z policją, strażą gminną (miejską) i innymi podmiotami. Podstawową formą działania są patrole obywatelskie. Funkcjonowanie straży obywatelskiej opiera się na takich instytucjach prawnokarnych jak: obrona konieczna (art. 25 k.k.), stan wyższej konieczności (art. 26 k.k.), ujęcie osoby na gorącym uczynku (art. 243 k.p.k.), udzielanie doraźnej pomocy policjantowi (art. 15 ust. 1 pkt 7 ustawy o Policji), społeczny obowiązek zawiadomienia organów ścigania o popełnieniu przestępstwa (art. 304 § 1 k.p.k.)¹⁴⁹. Wprawdzie

¹⁴⁸ Zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 14 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. 2001, Nr 142, poz. 1591, tekst jednolity ze zm.), do zadań własnych gminy należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty w zakresie ochrony porządku i bezpieczeństwa obywateli.

¹⁴⁹ Nowelizacja art. 25 k.k. ustawą z dnia 26 listopada 2010 r. o zmianie ustawy Kodeks karny oraz ustawy o Policji (Dz. U. 2010, Nr 240, poz. 1602) przyznała szczególną, wzmocnioną, tożsamą funkcjonariuszom publicznym ochronę osobom podejmującym obronę konieczną interwencyjną. Szerzej na ten temat: J. Narodowska, A. Banaszekiewicz, M. Duda, *Wzmocniona ochrona osoby podejmujące obronę konieczną interwencyjną w świetle nowelizacji art. 25 kodeksu karnego*, [w:] S. Pikulski, M. Romańczuk-Gracka, B. Orłowska-Zielińska (red.), *Tożsamość polskiego prawa karnego*, Olsztyn 2011, s. 93-109; P. Palka, *Interwencyjna obrona konieczna (art.25 § 4 i 5 k.k.)*, „Przegląd Policyjny” 2012, nr 3(107), s. 125-145.

takiej formie aktywizacji społeczności lokalnych stawia się zarzuty, iż zapobiega tylko niektórym rodzajom przestępczości lub, że przemieszcza jedynie przestępczość poza chroniony obszar, lecz nie sposób jej odmówić roli aktywizacji społeczeństwa w zapobieganiu przestępczości¹⁵⁰.

Strategia policji środowiskowej bazuje na założeniu, iż skuteczność działań policyjnych zależy w dużej mierze od współpracy ze środowiskiem lokalnym (*community policing*). Funkcjonariusze powinny wywodzić się ze społeczności, z którą pracują. Powinni nawiązywać bezpośrednie kontakty z ludźmi oparte na wzajemnym zaufaniu i być otwarci na ich problemy. Skłonić ma to członków społeczności lokalnej do działań na rzecz przeciwdziałania przestępczości. Jednocześnie policja staje się odpowiedzialna nie tylko o zapewnienie bezpieczeństwa ale i jakość życia mieszkańców. Stanowi to odejście od klasycznej, represyjnej koncepcji funkcjonowania policji. W odróżnieniu od klasycznego podejścia do pracy policji opartego głównie na reagowaniu na fakt dokonania przestępstwa, w koncepcji *community policing* rolą Policji jest identyfikowanie i udział w rozwiązywaniu problemów społeczności, które mogą prowadzić do zachowań przestępczych¹⁵¹.

Sposobem realizacji strategii policji środowiskowej w Polsce jest instytucja dzielnicowych. Do zadań dzielnicowych należy: prowadzenie rozpoznania przydzielonego mu rejonu służbowego pod względem osobowym, terenowym, zjawisk i zdarzeń mających wpływ na stan porządku i bezpieczeństwa publicznego, realizowanie zadań z zakresu profilaktyki społecznej, realizowanie zadań z zakresu ścigania sprawców przestępstw i wykroczeń, kontrolowanie przestrzegania prawa powszechnie obowiązującego oraz przepisów prawa miejscowego¹⁵². Głównymi formami pracy jest patrol pieszy (obchód), rozpoznanie osobowe, rozpoznanie terenowe, rozpoznanie zjawisk i zdarzeń mających wpływ na stan porządku i bezpieczeństwa publicznego, działania profilaktyczne.

W obszarze przestępstw z nienawiści wskazać można na istotne zagadnienia związane z pracą dzielnicowych. Gromadzenie danych dotyczących lokalizacji zjawisk kryminogennych powinno objąć inwentaryzację przejawów mowy nienawiści, w szczególności haseł i symboli nienawiści malowanych na murach i elewacjach budynków (§ 9 pkt. 2 zarządzenia KGP). Szczególną rolę w zapobieganiu przestępstwom z nienawiści może również pełnić rozpoznanie konfliktów społecznych i ich genezy w danym rejonie służbowym (§ 9 pkt. 3 zarządzenia KGP). W ramach rozpoznania terenowego miejsc wymagających szczególnego nadzoru zwiększona uwaga powinna być zwrócona na miejsca zamieszkałe przez większe grupy mniejszości np. Romów, imigrantów

¹⁵⁰ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 495-496.

¹⁵¹ M. Wydra, R. Rauhut, M. Wołoszyn-Siemion, A. Malmon, W. Prejs, *Przestępstwa z nienawiści. Materiał pomocniczy dla trenera*, Warszawa 2010, s. 66.

¹⁵² Zarządzenie nr 528 Komendanta Głównego Policji z dnia 6 czerwca 2007 r. w sprawie form i metod wykonywania zadań przez dzielnicowego i kierownika rewiru dzielnicowych (Dz. Urz. KGP 2007, Nr 12, poz. 95), przytaczane dalej jako rozporządzenie KGP.

(§ 11 pkt. 1 rozporządzenia KGP). Zadania profilaktyki społecznej objąć powinny utrzymywanie kontaktu z ofiarami przestępstw z nienawiści oraz inicjowanie działań mających na celu rozwiązanie problemu strachu, a także organizowanie doradztwa dla tej grupy osób (§ 13 pkt. 4 rozporządzenia KGP).

Syndrom wybitych szyb (*broken windows theory*) to sformułowana w 1982 r. przez J.Q. Willsona i G.L. Kellinga koncepcja opisująca wpływ nieporządku i wandalizmu w mieście na wzrost zachowań aspołecznych i przestępczych¹⁵³. Zdaniem autorów monitoring i utrzymanie środowiska miejskiego w uporządkowanym stanie może zapobiec dalszemu wandalizmowi i eskalacji poważniejszych zachowań przestępczych. W przeciwnym wypadku, brak reakcji na fizyczną dewastację środowiska życia doprowadzić może do zniszczenia środowiska społecznego. Tolerowanie drobnych wykroczeń i wybryków rozzuchwała sprawców i utwierdza w poczuciu bezkarności. Przyzwolenie na niszczenie mienia, graffiti, oznaki funkcjonowania subkultur przesuwa granicę zachowań tolerowanych¹⁵⁴. Brak napiętnowania i reakcji jest wstępem do poważniejszych naruszeń prawa. Stwarza to ogólne wrażenie załamania się mechanizmów kontroli społecznej, podważa zaufanie do organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości oraz wzbudza strach przed przestępczością¹⁵⁵.

Przenosząc ten mechanizm na grunt przestępstw z nienawiści można stwierdzić, że społeczne przyzwolenie na malowanie swastyk i innych symboli nienawiści na murach prowadzić może do tego, iż następnym krokiem będzie pobicie obcokrajowca przez członków grupy prześladowczej¹⁵⁶.

Następstwem popularności teorii wybitych szyb były liczne policyjne programy przeciwdziałania przestępczości. Szczególną uwagę zwrócić należy na strategię zerowej tolerancji (*zero tolerance*). Strategia zerowej tolerancji wprowadzona została w latach dziewięćdziesiątych XX w. Nowym Jorku przez burmistrza R. Giulianię oraz szefa nowojorskiej policji W. Brattona¹⁵⁷. Wychodząc z pozycji skrajnego rygoryzmu ostro piętnowała i sankcjonowała wszystkie, nawet najdrobniejsze przejawy naruszania prawa. Obecność policji

¹⁵³ J.Q. Willson, G.L. Kelling, *The Police and Neighborhood Safety. Broken Windows*, „The Atlantic Monthly” 1982, vol. 3, s. 29-38.

¹⁵⁴ W kryminologii funkcjonuje opozycyjne dla *white collar crimes* określenie *blue collar crimes* odnoszące się do przestępstw popełnianych przez przedstawicieli niższych warstw społecznych. Zalicza się do nich przestępstwa przeciwko mieniu oraz przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu (G. Geis, *White collar and Corporate Crimes*, Prentice Hall, New Jersey 2007, s. 121-138).

¹⁵⁵ G.L. Kelling, C.M. Coles, *Wybite szyby. Jak zwalczyć przestępczość i przywrócić ład w najbliższym otoczeniu*, Poznań 2003, *passim*.

¹⁵⁶ Już same hasła i symbole nienawiści umieszczane na murach mogą stanowić zapowiedź eskalacji nienawiści. Interesujący przykład tego typu graffiti o treści: „Dziś piszemy po murach, jutro będziemy strzelać” podaje T. Plaszczyk, w: T. Plaszczyk, *Wykładnia przepisów art. 256 k.k. – kilka uwag praktycznych*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014, s. 93.

¹⁵⁷ Koncepcja ta znalazła zastosowanie również na gruncie polskim w postaci programu „Zero tolerancji dla przemocy w szkole”. Program wdrożony w 2007 r. przez Ministerstwo Edukacji Narodowej kosztował 67 mln zł i miał na celu ukrócenie przemocy i agresji oraz poprawę bezpieczeństwa w polskich szkołach i placówkach edukacyjnych.

stała się bardziej odczuwalna i działalność ta skoncentrowała się w miejscach najbardziej kryminogennych. Strategia ta została jednak skrytykowana jako nieskuteczna¹⁵⁸. Spowodowała agresję wśród policjantów, opór społeczny, liczne procesy o odszkodowania, wzrost populacji więziennej.

Również ukształtowanie środowiska życia pełni istotną rolę w przeciwdziałaniu przestępczości poprzez tzw. zapobieganie sytuacyjne¹⁵⁹. Teoria dającej się obronić przestrzeni (*defensible space*), przedstawiona przez O. Newmana w 1972 r. głosi, iż odpowiednie rozwiązania architektoniczne umożliwiają zapobieganie przestępczości¹⁶⁰. Autor wskazał, że na bezpieczeństwo danej okolicy wpływają takie czynniki jak: terytorialność czyli poszanowanie własności i nienaruszalności domu, naturalny nadzór czyli nieustanna obserwacja przez mieszkańców, *image* czyli fizyczny wygląd architektury dający poczucie bezpieczeństwa, otoczenie czyli bliskość do posterunków policji. Postulował również takie rozwiązania architektoniczne, które wywoływałyby wśród mieszkańców poczucie terytorializmu i odpowiedzialności za dobro wspólne i prywatne. Zintensyfikowana kontrola społeczna poprzez obywatelską obserwację terenu odstrasza potencjalnych sprawców przestępstw.

Praktyczną emanacją powyższej teorii są liczne strategie odwołujące się do zapobiegania przestępczości poprzez kształtowanie środowiska (*crime prevention through environmental design* – CPTED). Są one przeciwieństwem działania opartego na monitoringu i nieustannej obecności policji. Głównymi elementami są: nadzór czyli ukształtowanie architektoniczne maksymalizujące widoczność, kontrola dostępu rozgraniczająca przestrzeń publiczną i prywatną, wzmocnienie terytorialności czyli odpowiedzialności za środowisko lokalne, usuwanie wszelkich przejawów wandalizmu i nieporządku, znaki informujące o dozwolonej aktywności pozwalające rozpoznać podejrzane zachowania¹⁶¹. Strategia ta pozwala na osiągnięcie zadowalających wyników przy relatywnie niskich kosztach, jednakże w Polsce jej założenia są rzadko realizowane¹⁶².

¹⁵⁸ Por. F.E. Zimring, *The City that Became Safe. New York's Lessons for Urban Crime and its Control*, Oxford University Press 2012.

¹⁵⁹ Szerzej na ten temat w: A. Kossowska, *Sytuacyjne zapobieganie przestępczości*, „Archiwum Kryminologii” 1994, t. 20, s. 7-20; A. Kossowska, *Środowiskowo-przestrzenne uwarunkowania przestępczości (wybrane zagadnienia współczesnej ekologii przestępczości)*, „Archiwum Kryminologii” 1993, t. 19, s. 7-16; E.W. Pływaczewski, W. Pływaczewski, *Spatial Determinants of Crime in Poland*, [w:] G. Cordner, A. Cordner, D.K. Das (red.), *Urbanization, Policing, and Security. Global Perspectives*, CRC Press-Taylor & Francis Group, Boca Raton-London-New York 2009, s. 87-97.

¹⁶⁰ O. Newman, *Defensible space. Crime prevention through urban design*, MacMillan, London 1972, *passim*.

¹⁶¹ Teoretyczną podstawę strategii CPTED sformułował C.R. Jeffery (C.R. Jeffery, *Crime Prevention Through Environmental Design*, Sage Publications, Beverly Hills 1971).

¹⁶² Szerzej na ten temat w: R. Głowacki, K. Łojek, E. Ostrowska, A. Tyburska, A. Urban, *CPTED jako strategia zapewnienia bezpieczeństwa społeczności lokalnej*, Lublin 2010; P. Łuka, *Reakcja na wykroczenie w kontekście kształtowania bezpiecznej przestrzeni*, [w:] I. Nowicka, A. Sadło-Nowak (red.), *Współczesne problemy wykroczeń*, Szczytno 2013, s. 421-432.

Radykalną formą strategii zapobiegania przestępczości przez fizyczne zmiany w środowisku zamieszkania jest osiedle strzeżone (*gated community*). Jest to wspólnota mieszkaniowa otoczona murami lub ogrodzeniami z kontrolowanymi wejściami dla pieszych i bramami samochodowymi. Porządku strzegą stróże i ochroniarze. Jednakże również takie miejsce zamieszkania nie chroni przed przestępczością, a poczucie bezpieczeństwa jest jedynie złudne¹⁶³.

Środkiem sytuacyjnego przeciwdziałania przestępstwom z nienawiści może być również szersze niż dotychczas korzystanie z możliwości monitoringu wizyjnego (*Closed Circuit TeleVision* – CCTV). Podstawę prawną utrwalania obrazu i dźwięku stanowi m.in. art. 15 ust. 1 pkt 5a u.o.pol. Metoda ta znaleźć może zastosowanie przede wszystkim w przypadku takich form przestępstw z nienawiści jak: ideologiczny wandalizm, przestępstwa z nienawiści popełniane w przestrzeni publicznej (ulice, place, przystanki, parki, komunikacja publiczna) lub dyskryminacyjne zachowania podczas imprez masowych, w szczególności meczów piłkarskich i demonstracji¹⁶⁴.

Istotnym zagadnieniem z zakresu profilaktyki kryminalistycznej dotyczącej przeciwdziałania przestępstwom z nienawiści jest monitoring Internetu pod kątem wyszukiwania treści nawołujących do nienawiści i propagandy ustrojów totalitarnych. W literaturze wskazuje się na pozytywną rolę takich inicjatyw jak stworzony w 2004 r. przez Unię Europejską oraz Naukową i Akademicką Sieć Komputerową punkt kontaktowy „www.dyżurnet.pl” (do 2006 r. jako *National Initiative for Children Hotline Polska*). Jego pracownicy zajmują się przyjmowaniem zgłoszeń o pojawiających się w Internecie treści o charakterze rasistowskim i ksenofobicznym¹⁶⁵. Informacje można przysłać pocztą elektroniczną, za pomocą formularza kontaktowego na stronie internetowej, listownie lub telefonicznie. Instytucja ta przyjmuje ponadto zgłoszenia o treściach pornograficznych z udziałem nieletniego, z udziałem przemocy lub posługiwaniem się zwierzędziem oraz treści pornograficznych dostępnych publicznie bez ostrzeżenia.

Jak wskazuje przegląd powyższych założeń i modeli teoretycznych jak i realizujących je strategii praktycznych, w obszarze profilaktyki kryminalistycznej wskazać można wiele możliwości przeciwdziałania przestępstwom z nienawiści.

¹⁶³ Badania amerykańskie wykazały, iż przestępczość w osiedlach strzeżonych jest porównywalna z podobnymi osiedlami niestrzeżonymi. Zob. E.J. Blakely M.G. Snyder, *Separate Places. Crime and Security in Gated Communities*, [w:] M. Felson, R.B. Peiser (red.), *Reducing Crime Through Real Estate Development and Management*, Urban Land Institute, Washington, D.C. 1998, s. 52-70.

¹⁶⁴ Szerzej na ten temat w: A. Choromańska, *Procesowe aspekty dowodzenia w sprawach o czyny związane ze zjawiskiem ekstremizmu z perspektywy policji*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *op. cit.*, s. 108-110.

¹⁶⁵ Sieć typu *hot-line* powstała w ramach programu Komisji Europejskiej *Safer Internet Action Plan* i należy do międzynarodowego stowarzyszenia *The Association of Internet Hotline Providers* (J. Moszczyński, *Infomatyka kryminalistyczna*, [w:] E. Gruza, M. Goc, J. Moszczyński, *Kryminalistyka czyli rzecz o metodach śledczych*, Warszawa 2008, s. 571).

7.2. Profilaktyka kryminologiczna

Strategie kryminologicznych działań profilaktycznych mogą mieć charakter destruktywny (negatywny) lub kreatywny (pozytywny)¹⁶⁶. Pierwsza obejmuje działania o charakterze represyjnym zwalczające bezpośrednio zjawiska negatywne. Metodami tej strategii jest uniemożliwianie, wytlumianie, zagrożenie. Druga polega na kreowaniu i wspieraniu zjawisk pozytywnych i proprawnych, które wypierają zjawiska niepożądane. Metodami tej strategii jest szkolenie, przekonywanie, propaganda, informowanie i przetwarzanie. Zaletami strategii kreatywnej jest brak bodźców awersyjnych i destruktywnych oraz skuteczność długoterminowa. Wadą jest niemożność szybkiej reakcji na zmiany i nowe zjawiska oraz kosztowności. Za strategią destruktywną przemawia skuteczność osiągnięta relatywnie szybko i spektakularność. Argumentami przeciwko jest powodowanie konfliktów społecznych i politycznych, ograniczenie aktywności społecznej, zwiększenie uprawnień agend kontroli. W praktyce przeciwdziałania przestępczości stosuje się kombinacje obu strategii. Racjonalniejszym rozwiązaniem jest przewaga elementów strategii kreatywnej, lecz populizm politycznokryminalny faworyzuje działania destruktywne¹⁶⁷.

Jak wskazują statystyki jednym z miast, w których odnotowuje się najwięcej przestępstw z nienawiści jest Białystok¹⁶⁸. Jednocześnie w tym mieście podjęto zdecydowane działania mające na celu przeciwdziałanie temu patologicznemu zjawisku¹⁶⁹. Wdrożony program profilaktyczny można uznać za wzorcowy i warty bliższego scharakteryzowania.

Pierwsze działania nakierowane były na podniesienie wiedzy, umiejętności i kompetencji społecznych funkcjonariuszy policji. W pierwszym etapie przeszkoleni w zakresie tematów przestępstw z nienawiści zostali komendanci miejscy i powiatowi podlaskiego garnizonu policji. Następnie Pełnomocnik Podlaskiego Komendanta Wojewódzkiego Policji ds. Ochrony Praw Człowieka przeprowadził szkolenia z zakresu rozpoznawania, ścigania i przeciwdziałania przestępstwom dyskryminacyjnym. Przeszkoleni zostali wszyscy policjanci służby prewencyjnej i kryminalnej (ponad 3000 funkcjonariuszy). W szkoleniach w charakterze wykładowców brali również

¹⁶⁶ J. Kwaśniewski, *Profilaktyka społeczna. Związki ze stylami polityki społecznej oraz implikacje dla nauki*, „Prace Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW” 1979, t. 3, s. 163-176.

¹⁶⁷ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 469-473.

¹⁶⁸ Zob. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Mapa przestępstw z nienawiści w Polsce – analiza danych zgromadzonych przez instytucje publiczne i organizacje pozarządowe*, Warszawa 2010. Tezę tę potwierdzają również badania aktowe przeprowadzone przez autora niniejszej pracy.

¹⁶⁹ Sygnałem do zintensyfikowanych działań przeciwko rasistom w Białymstoku była słynna już wypowiedź Ministra Spraw Wewnętrznych – Bartłomieja Sienkiewicza – skierowane do środowiska podlaskich skinheadów – „idziemy po was”.

udział przedstawiciele organizacji pozarządowych, fundacji, stowarzyszeń oraz przedstawiciele mniejszości narodowych, etnicznych, wyznaniowych¹⁷⁰.

Działaniami podlaskiej policji opartymi na kreatywnej strategii zapobiegania przestępczości były inicjatywy z zakresu edukacji międzykulturowej skierowane do młodzieży szkolnej. Zorganizowano ponad sto spotkań z uczniami szkół wszystkich szczebli (szkoły podstawowe, gimnazja, szkoły średnie). Tematyką pogadanek w szkołach była tolerancja, odpowiedzialności za przejawy zachowań rasistowskich i ksenofobicznych, kultura kibicowania oraz zagrożenia wynikające z przynależności do subkultur. Wdrożono takie programy profilaktyczne jak: „Szkoła Tolerancji”, „Inny – nie znaczy gorszy”, „Dzień Tolerancji”, „Dzień Uchodźcy”, „Bajkowy Kogel-Mogel”, „Międzynarodowy Dzień Tolerancji”, „Bezpieczny kibic”, „Wspólne podwórko”, „Partnerstwo na rzecz Aktywnego Osiedla”. Działania profilaktyczne ukierunkowane zostały na kształtowanie u młodzieży postaw tolerancyjnych i poszanowania dla innych kultur i odmienności. Jednocześnie policjanci uświadamiali słuchaczy o negatywnych konsekwencjach prawnych zachowań o charakterze przestępstw z nienawiści. Na poziomie przedszkolnym, z wykorzystaniem broszury „Przygody Innego”, prowadzona jest profilaktyczna akcja „Równolandia”¹⁷¹.

Ponadto do działań profilaktycznych zaangażowano inne podmioty takie jak organizacje pozarządowe, stowarzyszenia, instytucje państwowe i samorządowe. Dla dzieci z różnych grup społecznych (rasowych, narodowych, etnicznych, religijnych) zorganizowano warsztaty, podczas których mogły poznać swoje kultury i uczyć się akceptacji odmienności. Na osiedlu zamieszkanym przez wielu obcokrajowców odbyło się spotkanie policjantów z mieszkańcami dotyczące społecznej reakcji na zachowania przestępcze oraz mające na celu pobudzenie sąsiedzkiej czujności. Na spotkanie informacyjno-edukacyjne obejmujące zagadnienia odpowiedzialności karnej za przestępstwa z nienawiści oraz procedur policyjnych zaproszeni zostali do KMP w Białymstoku członkowie mniejszości czeczeńskiej. Organizacje społeczne, stowarzyszenia, instytucje pomocowe, prokuratorzy, policjanci i przedstawiciele wojewody wzięli również udział w sympozjum pod hasłem „NIE dla nienawiści”. Przedstawiciele Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców w Polsce, Fundacji Instytut na rzecz Państwa Prawa, policji oraz innych instytucji i organizacji odwiedzili Ośrodek dla Uchodźców w Białymstoku i wzięli udział w dyskusji na temat problemów, obaw, oczekiwań mniejszości względem Policji. Na białostockich uczelniach wyższych zorganizowane zostały spotkania z kadrą naukową i studentami dotyczące ochrony praw człowieka oraz policyjnych procedur dotyczących przestępstw z nienawiści¹⁷².

¹⁷⁰ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, *Białystok się zmienia. Raport dotyczący zwalczania przestępczości związanej z dyskryminacją rasową, ksenofobią i nietolerancją na przykładzie działań podlaskiej policji*, Warszawa 2014, s. 11.

¹⁷¹ *Ibidem*, s. 10.

¹⁷² Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, *op. cit.*, s. 12-14.

Działania służb skierowane były również na bezpośredni kontakt z cudzoziemcami. Przedstawiciele policji, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Straży Granicznej odwiedzili wybrane rodziny obcokrajowców mieszkających w Białymstoku wspierając w ten sposób działania policjantów. Informowali o numerach alarmowych, możliwościach zgłaszania przestępstw oraz procedurach policyjnych. Akcja miała na celu zbudowanie poczucia bezpieczeństwa, współpracy i pozytywnych relacji. Jednocześnie obowiązki dzielnicowych rozszerzone zostały o przeprowadzanie z mieszkańcami rozmów na temat sąsiedzkiej czujności oraz szczególnie uwrażliwienie mieszkańców na zgłaszanie wszelkich zagrożeń przestępstwami dyskryminacyjnymi¹⁷³.

W oparciu o dane statystyczne w KMP w Białymstoku wytypowano trzy osiedla najbardziej zagrożone przestępstwami z nienawiści¹⁷⁴. Powołano specjalną Grupę Interwencyjną składającą się z 12 wyselekcjonowanych funkcjonariuszy służby patrolowej. Działa ona w oparciu o nowatorskie metody obserwacji, rozpoznania, patrolowania i interwencji. Zgodnie z założeniem, że obecność policjantów wpływa na poczucie bezpieczeństwa mieszkańców, na zagrożonych obszarach, przy wsparciu finansowym Urzędu Miasta w Białymstoku, zwiększono również liczbę patroli pieszych i rowerowych. Szczególny nacisk kładzie się na legitymowanie osób, których wygląd wskazuje na przynależność do subkultur¹⁷⁵.

Istotną i nowatorską inicjatywą podlaskiej policji było zaktywizowanie mieszkańców, organizacjami pozarządowymi, służb miejskich i zarządców budynków do walki ze zjawiskiem mowy nienawiści. Policja dokonuje rejestracji zgłaszanych przez obywateli incydentów, sporządza stosowną dokumentację i informuje właściciela zniszczonej powierzchni o możliwości renowacji, na którą służby miejskie wyrażają zgodę. Elementem tej akcji jest projekt „Zamaluj zło”. Polega ona na zgłaszaniu przez mieszkańców miejsc umieszczenia symboli nienawiści za pomocą strony internetowej. Usuwanie z przestrzeni publicznej przejawów mowy nienawiści takich jak rasistowskie graffiti, hasła i symbole wpływa na poczucie bezpieczeństwa mieszkańców i stanowi przesłanie do sprawców wandalizmu ideologicznego, że ich działania nie będą tolerowane¹⁷⁶.

W związku ze wzrostem zagrożenia przestępstwami z nienawiści działania profilaktyczne podjęły również instytucje państwowe i samorządowe. W dniu 17 maja 2013 r. zarządzeniem wojewody podlaskiego nr 82/2013 powołano Zespół do spraw Przeciwdziałania Aktom Ksenofobii i Rasizmu. W jego skład weszli przedstawiciele delegowani przez: Podlaskiego Komendanta Wojewódzkiego Policji, Dyrektora Delegatury Agencji Bezpieczeństwa

¹⁷³ *Ibidem*, s. 14.

¹⁷⁴ Są to osiedla Zielone Wzgórza, Leśna Dolina i Słoneczny Stok.

¹⁷⁵ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, *op. cit.*, s. 15.

¹⁷⁶ Problematykę mowy nienawiści w przestrzeni publicznej województwa podlaskiego omówiono w: E. Czajkowska, M. Truskolaska, *Wandalizm dzieł sztuki jako wizualny przejaw mowy nienawiści na przykładzie województwa podlaskiego*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *op. cit.*, s. 152-157.

Wewnętrznego w Białymstoku, Podlaskiego Komendanta Straży Granicznej, Podlaskiego Komendanta Wojewódzkiego Państwowej Straży Pożarnej oraz Prokuratury Apelacyjnej w Białymstoku. Zespół ma za zadanie koordynowanie działań służb, organów administracji rządowej oraz ich współdziałania z organami samorządu terytorialnego w zakresie szeroko pojętego diagnozowania i analizowania zjawisk dyskryminacji rasowej w celu ich wyeliminowania¹⁷⁷.

W ramach działalności zespołu przygotowano m.in. ulotkę informacyjną skierowaną do obcokrajowców, studentów zagranicznych i uchodźców. Zawierała ona wiadomości dotyczące przestępstw z nienawiści, praw pokrzywdzonego oraz możliwości kontaktu z policją. Ponadto otwarto linie telefonu interwencyjnego w języku polskim, angielskim i rosyjskim. Do szkół i uczelni wyższych przesłany został druk formularza zgłoszeniowego dotyczącego przestępstw z nienawiści¹⁷⁸.

Również władze samorządowe Białegostoku zauważyły niepokojące tendencję dotyczące przestępstw z nienawiści. W dniu 15 maja 2013 r. Prezydent Białegostoku zarządzeniem nr 147/13 powołał Zespół do spraw przeciwdziałania dyskryminacji rasowej, ksenofobii i nietolerancji. Zdaniem zespołu jest: diagnoza, analiza i monitoring obszarów występowania zjawisk dyskryminacji rasowej, ksenofobii i nietolerancji w mieście, prowadzenie, zatwierdzenie, opiniowanie i monitoring realizacji programów profilaktycznych w zakresie przeciwdziałania dyskryminacji rasowej, ksenofobii i nietolerancji realizowanych na terenie miasta, rekomendowanie kierunków działań zmierzających do wyeliminowania zjawisk dyskryminacji rasowej, ksenofobii i nietolerancji oraz prowadzenie działań informacyjnych w zakresie przeciwdziałania dyskryminacji rasowej, ksenofobii i nietolerancji¹⁷⁹.

Władze Białegostoku wdrożyły Program Miasta Białegostoku Przeciwdziałania Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i Związanej z Nimi Nietolerancji na lata 2014-2017¹⁸⁰. Program przewiduje wiele działań profilaktycznych o zróżnicowanym charakterze realizowanym przez Departamentu Spraw Społecznych Urzędu Miasta, Miejski Ośrodek Pomocy Rodzinie w Białymstoku, Departamentu Edukacji UM, Biura Zarządzania Kryzysowego UM, Biuro Kultury UM, Białostocki Ośrodek Kultury, Centrum im. Ludwika Zamenhofs, Galerię Arsenal, Białostocki Teatr Lalek. Wśród

¹⁷⁷ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, *op. cit.*, s. 11-12.

¹⁷⁸ W dniu 7 lipca 2014 r. Rektor Uniwersytetu w Białymstoku zawarł z Komendantem Miejskim Policji w Białymstoku porozumienie TK 024.8.2014, w którym określono m.in. przypadki, w których funkcjonariusze policji mogą wkroczyć na teren uczelni (w tym domów studenckich) bez zgody rektora. W § 3 ust. 1 pkt 5 wymieniona została okoliczność przebywania na terenie uczelni osoby podejmującej działania zmierzające do popełnienia przestępstwa z nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych lub wyznaniowych albo dopuszcza się publicznego propagowania faszyzmu lub innego totalitarnego ustroju państwa.

¹⁷⁹ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, *op. cit.*, s. 61.

¹⁸⁰ Urząd Miasta w Białymstoku, *Białystok dla Tolerancji. Program Miasta Białegostoku Przeciwdziałania Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i Związanej z Nimi Nietolerancji na lata 2014-2017*, Białystok 2013.

interesujących inicjatyw wymienić można m.in.: integracyjny turniej piłki nożnej dla dzieci szkolnych z udziałem drużyn mniejszości narodowych i etnicznych, prowadzenie w szkołach zajęć z tzw. godzin wychowawczych na temat tolerancji wobec innych narodowości, kultur, wyznań, a w ramach zajęć z wiedzy o społeczeństwie na temat mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce, konkursy literacko-plastyczno-fotograficzne nawiązujące do problematyki odmienności kulturowej, obchody Dnia Uchodźcy, program „Cool Kibic” uczący zasad kulturalnego kibicowania, wystawy artystyczne oraz spektakle teatralne o tematyce tolerancji i wzajemnego poszanowania, wojewódzki konkurs na hasło propagujące tolerancję i wiele innych¹⁸¹.

Konkludując powyższe rozważania stwierdzić należy, iż wypracowanie spójnego, kompleksowego i przede wszystkim skutecznego modelu przeciwdziałania przestępstwom z nienawiści prawdopodobnie nie jest w obecnym momencie jeszcze możliwe. Na taką ocenę wpływa fakt, iż samo zjawisko przestępstw z nienawiści jest problemem relatywnie nowym. Dotychczas brak kompleksowych badań kryminologicznych dotyczących w szczególności skuteczności polityki kryminalnej i społecznej w odniesieniu do tej patologii. Można nawet zaryzykować postawienie tezy, iż działania te są nieskuteczne, gdyż skala zjawiska wciąż rośnie. Dane statystyczne uprawniają twierdzenie, że przestępczość ta dynamicznie się rozwija. Nie ulega wątpliwości, że napływ do Polski uchodźców reprezentujących odmienne rasy, narodowości, wyznania i kultury będzie pogłębiać ten problem. Przewidywać należy aktywizację grup nienawiści i wzrost zainteresowania ekstremistyczną ideologią.

Wydaje się, że model przeciwdziałania omawianemu zjawisku opierać musi się przede wszystkim na instytucjach polityki społecznej. W odniesieniu do przestępstw z nienawiści aktualny jest pogląd K. Laskowskiej wyrażony w kontekście zjawiska chuligaństwa, iż zwalczanie przestępczości powinno odbywać się nie tylko drogą represji karnej, ale przede wszystkim przez wychowanie, naukę kultury i poszanowanie norm. Przestępczości nie da się bowiem ograniczać tylko przez prawo, trzeba też włożyć dużo pracy w edukację społeczeństwa¹⁸².

W zakresie polityki kryminalnej najistotniejszą rolę w zapobieganiu przestępstwom z nienawiści odgrywać powinna profilaktyka kryminologiczna oraz profilaktyka kryminalistyczna¹⁸³. Zwalczanie tej patologii wymaga ponadto skutecznej polityki karnej (spójnie i precyzyjnie zakreślonych granic kryminalizacji) oraz rozwiązań instytucjonalnych (współpraca organów ścigania i właściwych służb).

¹⁸¹ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, *op. cit.*, s. 84-113.

¹⁸² K. Laskowska, *Przestępstwo chuligaństwa w rosyjskim kodeksie karnym – przeszłość, współczesność i przyszłość*, [w:] A. Michalska-Warias, I. Nowikowski, J. Piórkowska-Flieger (red.), *Teoretyczne i praktyczne problemy współczesnego prawa karnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Bojarskiemu*, Lublin 2011, s. 448.

¹⁸³ Zdaniem B. Hołysta profilaktyka kryminologiczna wchodzi w zakres profilaktyki (polityki) społecznej (B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 1989, s. 449).

WNIOSKI

Zagadnienie przestępstw z nienawiści obejmuje swoim zakresem tak złożone i interdyscyplinarne problemy, iż ich wyczerpujące przedstawienie w nawet obszernej pracy wydaje się niemożliwe. Wielokrotnie musiano więc rozstrzygać, które kwestie wyeksponować, a które jedynie zasygnalizować. Niniejsze opracowanie nie pretenduje zatem do miana kompleksowej analizy zjawiska, lecz zwraca jedynie uwagę na jego węzłowe zagadnienia.

Proces badawczy przeprowadzony w niniejszej pracy pozwolił na zweryfikowanie postawionych we wstępie hipotez badawczych oraz sformułowanie następujących wniosków.

Przestępstwa z nienawiści są konsekwencją stereotypów, uprzedzeń, nietolerancji, dyskryminacji oraz ekstremistycznych ideologii. Postrzeganie świata oparte na stereotypach prowadzi do uprzedzeń wobec grup społecznych wyróżnionych ze względu na rasę, narodowość, pochodzenie etniczne, religię albo inne cechy wrodzone lub nabyte. Uprzedzenia mogą przerodzić się w nietolerancję i dyskryminację tych grup w życiu społecznym, często doprowadzając do ich wykluczenia społecznego. Skrajną formą dyskryminacji są przestępstwa z nienawiści. Działania takie generuje i wzmacnia ekstremistyczna ideologia. Jest ona przyswajana przez jednostki, które często łączą się w grupy o charakterze prześladowczym (grupy nienawiści).

Przestępstwa z nienawiści są determinowane czynnikami socjologicznymi i psychologicznymi, czynniki biologiczne odgrywają mniej istotną rolę. W genezie tej kategorii przestępstw szczególną rolę odgrywają aspekty psychospołeczne takie jak: udział w subkulturach, zachowania stadne, przyzwolenie na zachowania agresywne, uczenie się zachowań przestępczych, frustracja wywołana sytuacją ekonomiczną oraz konflikt kultur. W zakresie czynników biopsychologicznych wskazać można natomiast na rolę zaburzeń osobowości.

Przestępstwa z nienawiści przejawiają się zarówno agresją werbalną (mowa nienawiści) jak i przemocą fizyczną (czyny nienawiści). Podkreślić należy, iż pierwsza stanowić może często wstęp lub bodziec wyzwalający drugą. Specyficzną formą mowy nienawiści są symbole, gesty i hasła nienawiści. Ich nośnikiem może być muzyka oraz uliczne graffiti. Społeczne przyzwolenie na mowę nienawiści prowadzić może do eskalacji zjawiska, do postaci fizycznych ataków. W ujęciu kryminologicznym przestępstwa z nienawiści można uznać za nową kategorię przestępstw mieszającą się w szerszej kategorii przestępstw kryminalnych.

Możliwe jest wyodrębnienie cech wspólnych sprawców przestępstw z nienawiści. Stworzony profil sprawcy wskazuje, że przestępca z nienawiści jest osobą młodą, mężczyzną, słabo wykształconą, bezrobotną lub uczącą się, stanu wolnego, bez stałego dochodu, pochodzącą z dużego miasta i w nim mieszkającą. Ponadto sprawcy często byli uprzednio karani za inne przestępstwa kryminalne, nierzadko popełniają czyny pod wpływem alkoholu i mogą należeć do grup

nienawiści (skinheadzi, narodowcy, kibice piłkarscy). Zaproponowana typologia może stanowić wskazówkę pomocną w praktyce ścigania przestępstw z nienawiści.

Najbardziej zagrożone przestępstwami z nienawiści są osoby różniące się wizualnie od większości społeczeństwa np. Murzyni, Azjaci, mieszkańcy Maghrebu, Romowie. Osoby te posiadają bowiem tzw. jawny stygmat plemienny. Przestępstwa z nienawiści popełniane są często spontanicznie, brak w nich planowania i premedytacji. Ofiarami padają napotkane na ulicy, w parku, klubie, autobusie, osoby, które różnią się od większości wyglądem np. kolorem skóry. W świetle przeprowadzonych badań sfalsyfikowana została hipoteza zakładająca, iż ofiarami przestępstw z nienawiści szczególnie często są Romowie. W toku badań aktowych nie odnotowano żadnego przestępstwa skierowanego przeciwko tej grupie etnicznej. Poczynić należy jednak uwagę, iż dane statystyk policyjnych wskazuje, że przestępstwa z nienawiści przeciwko Romom popełniane są w południowej i zachodniej części Polski, a więc na obszarze nieobjętym zasięgiem badań.

Sprawcy przestępstw z nienawiści kierują się antypatią i chęcią zastraszenia zarówno jednostek jak i całych grup mniejszościowych. Przestępstwa te wymierzone są bowiem przeciwko całym grupom, wobec których sprawcy żywi niechęć. Stanowią one swoisty komunikat mający na celu ich zastraszenie. Popełnione przestępstwo stanowi przesłanie dla zaatakowanej grupy, a nawet pozornie drobny incydent ma swoją symbolikę i wymowę. Przestępstwa te mają charakter dotkliwie wiktymizujący. W związku z powyższym, w wiktymologicznych aspektach przestępstw z nienawiści szczególne istotne są zagadnienia wiktymizacji pośredniej oraz wiktymizacji wtórnej.

Pomimo, iż aktualnie skala zjawiska jest umiarkowana, przestępstwa z nienawiści wykazują znaczną dynamikę wzrostową i przewidywać należy utrzymanie się tej tendencji m.in. w związku z rosnącą imigracją. W ostatniej dekadzie zaobserwować można dynamiczny wzrost liczby przestępstw z nienawiści. Stanowi on wyłom w ogólnej tendencji spadku liczby przestępstw kryminalnych. W kontekście zachodzących zjawisk migracyjnych, w szczególności o charakterze międzykulturowym, prognozować można jeszcze znaczniejszy wzrost zagrożenia przestępstwami z nienawiści. Przewidywać należy również wzrost zainteresowania ideologiami ekstremistycznymi, szczególnie wśród młodzieży.

Obowiązująca regulacja prawno-karna dotycząca przestępstw z nienawiści nie zapewnia właściwej ochrony osobom i grupom zagrożonym zamachami przestępnymi o charakterze dyskryminacyjnym. Poza zakresem ochrony pozostają m.in. osoby i grupy wyróżnione ze względu na płeć, orientację seksualną, tożsamość płciową lub niepełnosprawność. Ponadto w doktrynie wskazuje się na liczne mankamenty dotyczące sposobu kryminalizacji przestępstw z nienawiści w Kodeksie karnym. W związku z powyższym

zglaszane są liczne postulaty nowelizacji obowiązujących przepisów art. 119, 256 i 257 k.k.

W funkcjonowaniu organów ścigania oraz wymiaru sprawiedliwości w odniesieniu do przestępstw z nienawiści można wskazać pewne nieprawidłowości. Już sama nieostrość przepisów kryminalizujących przestępstwa z nienawiści powoduje rozbieżności w ich stosowaniu. Ponadto w praktyce ścigania tej kategorii przestępstw zdarzają się przypadki niejednoznacznej postawy policjantów i prokuratorów. Również orzecznictwo sądów nie prezentuje jednolitej linii. Pozytywnie należy jednak ocenić liczne inicjatywy mające na celu podniesienie wiedzy, kompetencji i wrażliwości organów ścigania na przestępstwa z nienawiści.

Polityka kryminalna państwa w zakresie przeciwdziałania przestępstwom z nienawiści jest dopiero na etapie kształtowania (*in statu nascendi*), lecz zagadnienie to stanowi coraz istotniejszy jej aspekt. Na system przeciwdziałania przestępstwom z nienawiści składa się przede wszystkim profilaktyka kryminologiczna i profilaktyka kryminalistyczna oraz polityka karna. Zagadnienia profilaktyki penitencjarnej odgrywają w tym zakresie marginalną rolę. Obok polityki kryminalnej szczególnie istotny aspekt przeciwdziałania przestępstwom z nienawiści leży w obszarze polityki społecznej. Tolerancji dla odmienności nie można bowiem zadekretować przepisami prawa, lecz wzbudzać i popierać należy aprobowane postawy społeczne.

W aspekcie prawnokarnym dokonano w niniejszej pracy analizy obowiązujących przepisów prawa i zaproponowano postulaty *de lege ferenda*. Kwestia kryminalizacji przestępstw z nienawiści wymaga bowiem szerokiej dyskusji, zarówno co do celowości tego procesu, zakresu ewentualnej ochrony, jak i sposobu ukształtowania przepisów kodeksowych. Wzory rozwiązań legislacyjnych ustawodawca polski odnaleźć może w prawie międzynarodowym, prawie unijnym oraz doświadczeniach państw, które z problemem przestępstw z nienawiści zetknęły się już dawno.

W aspekcie kryminologicznym podjęta w niniejszej pracy próba wyjaśnienia przyczyn zjawiska przestępstw z nienawiści oraz przedstawienia jego symptomów stanowić może przyczynek do naukowej i społecznej dyskusji nad sformułowaniem skutecznej strategii przeciwdziałania tej niebezpiecznej patologii. Jako kierunek dalszych analiz i dociekań naukowych zaproponować można zwłaszcza aspekt profilaktyczny zjawiska, gdyż zagadnienia etiologiczne i fenomenologiczne wydają się być zbadane w wystarczającym zakresie.

Konkludując uznać można, iż zrealizowany został cel badawczy, jakim było naukowe poznanie zjawiska społecznego określanego jako przestępstwa z nienawiści.

BIBLIOGRAFIA

Publikacje zwarte

1. Achremczyk S., Janiszewski P. (red.), *Rola i znaczenie mniejszości narodowych i etnicznych Polski Północno-Wschodniej w tworzeniu Europy Regionów*, Olsztyn 2012.
2. Adorno T., *Authoritarian Personality*, Harper and Row, New York 1950.
3. Allport G.W., *The Nature of Prejudice*, Addison-Wesley, Reading 1979.
4. Ambrosewicz-Jacobs J., *Tolerancja. Jak uczyć siebie i innych*, Kraków 2003.
5. Amnesty International, *Because of Who I Am. Homophobia, Transphobia and Hate Crimes in Europe*, London 2013.
6. Amnesty International, *Missing the Point. Lack of Adequate Investigation of Hate Crimes in Bulgaria*, London 2015.
7. Amnesty International, *We Ask For Justice. Europe's Failure to Protect Roma From Racist Violence*, London 2014.
8. Andrejew I., Lernell L., Sawicki J., *Prawo karne Polski Ludowej*, Warszawa 1950.
9. Apanowicz J., *Metodologia nauk*, Toruń 2003.
10. Apanowicz J., *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej. Prace doktorskie. Prace habilitacyjne*, Warszawa 2005.
11. Aronson E., *Człowiek – istota społeczna*, Warszawa 1995.
12. Bafia J., Hochberg L., Siewierski M., *Ustawy karne PRL. Komentarz*, Warszawa 1965.
13. Balicki J., *Dyskryminacja rasowa. Przeszłość i teraźniejszość*, Lublin 1986.
14. Balzak R., *White Boys to Terrorist Men. Target recruitment of Nazi Skinheads*, [w:] P.B. Gerstenfeld, D.R. Grant (red.), *Crimes of hate. Selected readings*, SAGE Publications, Thousand Oaks 2004.
15. Banaszekiewicz A., Buczyński Sz., *Rynki internetowe. Definicja zjawiska i ocena skali zagrożeń*, [w:] W. Pływaczewski, P. Chlebowicz (red.), *Nielegalne rynki. Geneza, skala zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania*, Olsztyn 2012.
16. Bandura A., *Aggression*, Englewood Cliffs, New York 1973.
17. Bandura A., *Teoria społecznego uczenia się*, Warszawa 2007.
18. Bandura A., Walters R.H., *Agresja w okresie dorastania*, Warszawa 1968.
19. Barbour I.G., *Mity, modele, paradygmaty. Studium porównawcze nauk przyrodniczych i religii*, Kraków 1983.
20. Bartosz A., *Nie bój się Cygana*, Sejny 2004.
21. Bartyzel J., *Pojęcie, geneza i próba systematyki głównych typów nacjonalizmu*, [w:] B. Grott (red.), *Różne oblicza nacjonalizmów. Polityka – Religia – Etos*, Kraków 2010.
22. Basiuk T., Ferens D., Sikora T. (red.), *Parametry pożądania. Kultura odmieńców wobec homofobii*, Kraków 2006.
23. Beccaria C., *O przestępstwach i karach*, tłum. E.S. Rappaport, Warszawa 1959.

24. Becker H.S., *Outsiders. Studies in the Sociology of Deviance*, The Free Press, New York Jork 1963.
25. Bedau H., Schur E., *Victimless crimes: Two sides of controversy*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1974.
26. Bell P.M.H., *The Cult of the Nation in France: Inventing Nationalism. 1680-1800*, Harward University Press, Cambridge 2001.
27. Bergman P., *Uwagi o początkach rasizmu*, [w:] E. Dobierzewska-Mozrzyimas, A. Jeziński (red.), *Przyroda, ekologia, kultura*, Wrocław 2012.
28. Biedroń R., *Koncepcja przestępstw z nienawiści*, [w:] M. Makuchowska (red.), *Przemoc motywowana homofobią*, Warszawa 2011.
29. Bieńkowska E., Mazowiecka L., *Ofiara przestępstwa w dokumentach międzynarodowych*, Warszawa 2009.
30. Bieńkowska E., Mazowiecka L., *Uprawnienia pokrzywdzonego przestępstwem*, Warszawa 2011.
31. Bilewicz M., Marchlewska M., Soral W., Winiewski M., *Mowa nienawiści. Raport z badań sondażowych*, Warszawa 2014.
32. Blakely E.J., Snyder M.G., *Separate Places. Crime and Security in Gated Communities*, [w:] M. Felson, R.B. Peiser (red.), *Reducing Crime Through Real Estate Development and Management*, Urban Land Institute, Washington D.C. 1998.
33. Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Gdańsk 2001.
34. Błachut J., *Problemy związane z pomiarem przestępczości*, Warszawa 2007.
35. Błeszyńska K., *Migracje międzykulturowe jako wyzwanie dla polskiego systemu edukacji*, Warszawa 2010.
36. Bodnar A., *Organizacje skrajne w orzecznictwie sądów polskich oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Warszawa 2013.
37. Bogucki W., *Mały kodeks karny. Dekret z dnia 13 czerwca 1946 roku o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa. Z objaśnieniami i przepisami związkowymi*, Warszawa 1946.
38. Bojarski M., Radecki W., *Pozakodeksowe prawo karne. Tom 1. Przestępstwa przeciwko pamięci narodowej, obronności, bezpieczeństwu osób i mienia, zdrowiu. Komentarz*, Warszawa 2002.
39. Bojarski T., [w:] T. Bojarski (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2012.
40. Borchólski K., *Polscy pseudokibice, a przestępczość zorganizowana*, [w:] J. Kasprzak, J. Bryk (red.), *Prawo. Kryminalistyka. Policja. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Bronisławowi Młodziejowskiemu*, Szczytno 2008.
41. Borkowski R., *Terroryzm ponowoczesny. Studium z antropologii polityki*, Toruń 2007
42. Borysławski K., *Zróżnicowanie rasowej człowieka w perspektywie historycznej*, [w:] E. Dobierzewska-Mozrzyimas, A. Jeziński (red.), *Przyroda, ekologia, kultura*, Wrocław 2012.
43. Borzoł T., *Ciemna liczba przestępstw a praca policji w Polsce*, [w:] A. Szymaniak, W. Ciepiela (red.), *Policja w Polsce. Stan obecny i perspektywy*, t. 2, Poznań 2007.

44. Botsch G., *Die extreme Rechte in der Bunderepublik Deutschland 1949 bis heute*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2012.
45. Bożyczko Z., *Kradzież kieszonkowa i jego sprawca*, Warszawa 1962.
46. Branka M., Cieślakowska D. (red.), *Edukacja antydystryminacyjna. Podręcznik trenerski*, Kraków 2010.
47. Buczyński Sz., *Finansowanie organizacji ekstremistycznych na przykładzie funkcjonowania rynku towarów podrabianych*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014.
48. Budyn-Kulik M., [w:] M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, Warszawa 2010.
49. Budyta-Budzyńska M., *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*, Warszawa 2010.
50. Burgess E.W., *The Growth of the City*, [w:] R.E. Park, E.W. Burgess, R.D. McKenzie (red.), *The City*, University of Chicago Press, Chicago 1925.
51. Burszta W., *Kotwice pewności. Wojny kulturowe z popnacjonalizmem w tle*, Warszawa 2013.
52. Bury J., Kasprzak K., *Prawo karne islamu*, Warszawa 2007.
53. Butler J., *Walczące słowa. Mowa nienawiści i polityka performatywu*, Warszawa 2010.
54. Centrum Badania Opinii Społecznej, *Społeczna percepcja przemocy werbalnej i mowy nienawiści. Komunikat z badań*, Warszawa 2007.
55. Chlebowicz P., *Chuligaństwo stadionowe. Studium kryminologiczne*, Warszawa 2009.
56. Chlebowicz P., *Ekstremizm a przestępczość stadionowa – wzajemne oddziaływania*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014.
57. Chlebowicz P., *Wielokulturowość europejska z perspektywy kryminologicznej*, [w:] B. Sitek, G. Dammacco, M. Sitek, J.J. Szczerbowski (red.), *Prawo do życia a jakość życia w wielokulturowej Europie*, Olsztyn-Bari 2007.
58. Choromańska A., *Procesowe aspekty dowodzenia w sprawach o czyny związane ze zjawiskiem ekstremizmu z perspektywy policji*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014.
59. Cieślak M., *Kara. Istota – cel – uzasadnienie*, Gdańsk 2011.
60. Cieślak M., *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, Warszawa 1994.
61. Cloward R.A., Ohlin L.E., *Delinquency and Opportunity*, Free Press, Glencoe 1960.
62. Cohen A.K., *Delinquent Boys. The Culture of the Gang*, Free Press, New York 1955.
63. Cooter R., Ulen T., *Ekonomiczna analiza prawa*, Warszawa 2009.
64. Cyprian T., Sawicki J., *Sprawy polskie w procesie norymberskim*, Poznań 1956.
65. Czajkowska E., Truskołaska M., *Wandalizm dzieł sztuki jako wizualny przejaw mowy nienawiści na przykładzie województwa podlaskiego*, [w:] W. Pływaczewski,

- P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014.
66. Czarnecki G. (red.), *Kiedy słowa są bronią. Homofobiczne przestępstwa i dyskryminacja w Polsce*, Warszawa 2009.
67. Czarnecki G. (red.), *Raport o homofobicznej mowie nienawiści w Polsce*, Warszawa 2009.
68. Czarny P., Naleziński B., *Wolność zgromadzeń*, [w:] B. Banaszak, A. Preisner (red.), *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, Warszawa 2002.
69. Cwiąkański Z., [w:] A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz. Tom II Komentarz do art. 117-277 k.k.*, Kraków 2006.
70. Dahrendorf R., *Teoria konfliktu w społeczeństwie przemysłowym*, [w:] W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki (red.), *Elementy teorii socjologicznych*, Warszawa 1975.
71. Darwin K., *O pochodzeniu człowieka*, tłum. S. Panek, Warszawa 1959.
72. Diec J., *Główne nurty nacjonalizmu rosyjskiego*, [w:] B. Grott (red.), *Różne oblicza nacjonalizmów. Polityka – Religia – Etos*, Kraków 2010.
73. Dobrowolski R., *Związek Akademicki „Młodzież Wszechpolska” – rys historyczny*, [w:] T. Sikorski, A. Wątor (red.), *Narodowa Demokracja XIX-XXI wiek. Koncepcje-Ludzie-Działalność*, Szczecin 2008.
74. Dollard J., Doob L.W., Miller N.A., Mowrer N.E., Sears R.R., *Frustration and Aggression*, Yale University Press, New Haven 1939.
75. Dollard J., Miller N.A., *Osobowość i psychoterapia. Analiza w terminach uczenia się i myślenia i kultury*, Warszawa 1967..
76. Duda E., *Etiologia zjawiska przestępczości powrotnej*, [w:] G. Kędzierska, W. Pływaczewski (red.), *Kryminologia wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjnych*, Olsztyn 2010.
77. Duda M., Jurczak J., *Przestępstwa z nienawiści jako element przestępczości stadionowej. Mowa, symbole i gesty nienawiści w świetle badań*, [w:] L. Mazowiecka (red.), *Ofiary przestępstw z nienawiści*, Warszawa 2013.
78. Duda M., *Przestępstwa z nienawiści w świetle teorii i praktyki orzeczniczej*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014.
79. Duda M., *Prawnokarna ochrona mniejszości narodowych przed przestępstwami z nienawiści*, [w:] A. Chodubski, L. Ozdarska (red.), *Europejskie doświadczenia mniejszości narodowych i etnicznych*, Warszawa 2013.
80. Duda M., *Sytuacja prawna mniejszości narodowych w Polsce w świetle ustawodawstwa i polityki państwa*, [w:] B. Sitek, T. Jasudowicz, M. Seroka (red.), *Fides et bellum. Księga poświęcona pamięci Księdza Biskupa, Profesora, Generała Śp. Tadeusza Płoskiego*, t. 2, Olsztyn 2012.
81. Duda M., *Uchodźcy, imigranci i mniejszości jako ofiary przestępstw z nienawiści*, [w:] W. Pływaczewski, M. Ilnicki (red.), *Uchodźcy – nowe wyzwania dla bezpieczeństwa europejskiego na tle standardów praw człowieka*, Olsztyn 2015.
82. Dudala J., *Fani-chuligani. Recz o polskich kibolach. Studium socjologiczne*, Warszawa 2004.

83. Durkheim E., *Zasady metody socjologicznej*, Warszawa 2000.
84. Dzięcioł J., *Populistyczne tendencje w społeczeństwie postkomunistycznym (na przykładzie Polski)*, Toruń 2000.
85. Escridge Ch., *Jihadism Today, and Diminishing Tomorrow: A Brief Essay*, [w:] W. Pływaczewski (red.), *Organized Crime and Terrorism. Reasons – Manifestations – Counteractions*, University of Warmia and Mazury, Olsztyn 2011.
86. European Court of Human Rights, *Analysis of statistics 2014*, Strasburg 2015.
87. Eysenck H.J., *Crime and Personality*, Routledge, London 1964.
88. Ezekiel R.S., *An ethnographer looks at neo-nazi and klan groups*, [w:] P.B. Gerstenfeld, D.R. Grant (red.), *Crimes of hate. Selected readings*, SAGE Publications, Thousand Oaks 2004.
89. Falandysz L., *W kregu kryminologii radykalnej*, Warszawa 1986.
90. Falandysz L., *Wiktymologia*, Warszawa 1976.
91. Felson M., Clarke R.V., *Opportunity Makes the Thief. Practical Theory for Crime Prevention*, Home Office, London 1998.
92. Felson M., *Crime and Everyday Life. Insight and Implications for Society*, Pine Forge Press, Thousand Oaks 1994.
93. Ferraro K.F., *Fear of Crime. Interpreting Victimization Risk*, State University of New York Press, New York 1995.
94. Fijałkowski P., *Homoseksualizm. Wykluczenie, transgresja, akceptacja*, Warszawa 2009.
95. Filar M. (red.), *Komentarz do ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary*, Toruń 2006.
96. Filar M., *Rola mediów w kreowaniu zagrożeń i sprzyjaniu populizmowi*, [w:] Z. Sienkiewicz, R. Kokot (red.), *Populizm penalny i jego przejawy w Polsce*, Wrocław 2009.
97. Filipkowski W., *System przeciwdziałania i zwalczania przestępczości zorganizowanej*, [w:] E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana*, Warszawa 2011.
98. Filipkowski W., *Zwalczanie przestępczości zorganizowanej w aspekcie finansowym*, Kraków 2004.
99. Fleming M., Wojciechowska J., *Zbrodnie wojenne. Przestępstwa przeciwko pokojowi, państwu i obronności. Rozdział XVI, XVII, XVIII Kodeksu karnego. Komentarz*, Warszawa 1999.
100. Flemming M., Kutzmann W., *Przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu. Rozdział XXXII Kodeksu karnego. Komentarz*, Warszawa 1999.
101. Flemming M., Wojciechowska J., [w:] A. Wąsek, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. T. 1, Komentarz do art. 117-221*, Warszawa 2010.
102. Foucault M., *Porządek dyskursu*, Gdańsk 2002.
103. Frankiewicz A., *Regulacja wolności wypowiedzi w polskim porządku prawnym*, [w:] B. Banaszak, A. Preisner (red.), *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, Warszawa 2002.

104. Frączek A., *Czynności agresywne jako przedmiot eksperymentalnej psychologii społecznej*, [w:] A. Frączek (red.), *Studia nad psychologicznymi mechanizmami czynności agresywnych*, Wrocław 1979.
105. Frączek A., Kofta M., *Frustracja i stres psychologiczny*, [w:] T. Tomaszewski (red.), *Psychologia*, Warszawa 1976.
106. Fromm E., *Anatomia ludzkiej destrukcyjności*, Poznań 1998.
107. Fuller L.L., *Moralność prawa*, tłum. S. Amsterdamski, Warszawa 2004.
108. Gaberle A., *Nierozłączna triada: Przystępność, Przystępca, Przystępstwo*, Gdańsk 2003.
109. Gaberle A., *Patologia społeczna*, Warszawa 1993.
110. Gardocki L., *Prawo karne*, Warszawa 2006.
111. Gardocki L., *Przestępstwa przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstwa wojenne*, [w:] L. Gardocki (red.), *System prawa karnego, Przestępstwa przeciwko państwu i dobrom zbiorowym*, t. 8, Warszawa 2013.
112. Gardocki L., *Zagadnienia teorii kryminalizacji*, Warszawa 1990.
113. Gardocki L., *Zarys prawa karnego międzynarodowego*, Warszawa 1985.
114. Garlicki L. (red.), *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Tom I. Komentarz do artykułów 19-59 oraz Protokołów dodatkowych*, Warszawa 2010.
115. Garlicki L., *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Tom 1. Komentarz do art. 1-18*, Warszawa 2010.
116. Gawda B., *Skrypty miłości, nienawiści i lęku u osób antyspołecznych*, Warszawa 2011.
117. Geis G., *White-collar and corporate crime*, Prentice Hall, New Jersey 2007.
118. Gerstenfeld P.B., Grant D.R., Chiang C.P., *Hate Online. A Content Analysis of Extremist Internet Sites*, [w:] P.B. Gerstenfeld, DR. Grant (red.), *Crimes of Hate. Selected Reading*, SAGE Publications 2004.
119. Gierowski J.K., *Motywacja zabójstw*, Kraków 1989.
120. Gierowski J.K., *Psychologiczne wyznaczniki przestępczości*, [w:] J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*, Gdańsk 2000.
121. Gliszczyńska-Grabias A., *Orzecznictwo Komitetu Praw Człowieka oraz Komitetu ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej ONZ dotyczące granic swobody wypowiedzi w odniesieniu do mowy nienawiści*, [w:] R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski, A. Bodnar, A. Gliszczyńska-Grabias (red.), *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, Warszawa 2010.
122. Gliszczyńska-Grabias A., *Skala i postać przestępstw z nienawiści w państwach Unii Europejskiej oraz ochrona ich ofiar. Wyniki badań Agencji Praw Podstawowych UE*, Warszawa 2013.
123. Gliszczyńska-Grabias A., *Zobowiązania państw-stron Międzynarodowej Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej w zakresie przeciwdziałania aktywności organizacji o charakterze rasistowskim*, Warszawa 2013.

124. Głowacki R., Łojek K., Ostrowska E., Tyburska A., Urban A., *CPTED jako strategia zapewnienia bezpieczeństwa społeczności lokalnej*, Lublin 2010.
125. Goddard H.H., *The Kallikak Family. A Study in the Heredity of Feeble-Mindedness*, Macmillan, New York 1912.
126. Goffman E., *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*, Gdańsk 2005.
127. Górniewicz J., *Tolerancja jako kategoria pedagogiczna*, [w:] K. Olbrycht (red.), *Edukacja aksjologiczna. O tolerancji*, t. 3, Katowice 1995.
128. Górniok O., [w:] O. Górniok (red.), *Kodeks karny. Komentarz. Tom II. Art. 117-363*, Gdańsk 2005.
129. Grant M., *The Passing of the Great Race Or the Racial Basis of European History*, Charles Scribner's Sons, New York 1918.
130. Grattet R., Jenness V., *The Birth and Maturation of Hate Crimes Policy in the United States*, [w:] P.B. Gerstenfeld, D.R Grant (red.), *Crimes of Hate. Selected Readings*, SAGE Publications 2004.
131. Gross J.T., *Sąsiedzi. Historia zagłady żydowskiego miasteczka*, Sejny 2000.
132. Grott B., „Ojczysta Ukraińska Narodowa Wiara” jako nacjonalistyczny ruch neopogański, [w:] B. Grott (red.), *Różne oblicza nacjonalizmów. Polityka – Religia – Etos*, Kraków 2010.
133. Grott B., *Nacjonalizm Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów jako faszyzm*, [w:] B. Grott (red.), *Różne oblicza nacjonalizmów. Polityka – Religia – Etos*, Kraków 2010.
134. Grott B., *Światopoglądowe aspekty polskiego nacjonalizmu*, [w:] B. Grott (red.), *Różne oblicza nacjonalizmów. Polityka – Religia – Etos*, Kraków 2010.
135. Grott O., *W imię aryjskiego „nadnarodu”. Infiltracja międzynarodowego neonazizmu we współczesnej Polsce jako nowa forma germanizacji i dechrystianizacji przez afirmację III Rzeszy*, [w:] B. Grott (red.), *Różne oblicza nacjonalizmów. Polityka – Religia – Etos*, Kraków 2010.
136. Gruza E., *Historia, przedmiot i zadania kryminalistyki*, [w:] E. Gruza, M. Goc, J. Moszczyński, *Kryminalistyka czyli rzecz o metodach śledczych*, Warszawa 2008.
137. Grześkowiak A., Wiak K. (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2015.
138. Guziuk M., *Podstawy metodologiczne prac promocyjnych (nauki społeczno-pedagogiczne)*, Warszawa 2005.
139. Hagan J., *Modern Criminology. Crime, Criminal Behavior and Its Control*, Random House, New York 1985.
140. Hanausek T., Sławik K., *Wprowadzenie do kryminalistyki i kryminologii*, Bydgoszcz 1995.
141. Heller F.P., Maegerle A., *Die Sprache des Hasses. Rechtsextremismus und völkische Esoterik*, Schmetterling-Verlag, Stuttgart 2001.
142. Helsinki Foundation for Human Rights, *Education of the Nation and Ethnic Minorities in Poland*, Wiedeń 2004.
143. Herzog A., [w:] R.A. Stefański (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2015.
144. Hofmański P., [w:] M. Filar (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2010.

145. Hofmański P., [w:] P. Hofmański, J. Satko, *Przestępstwa przeciwko czci i nietykalności cielesnej. Przegląd problematyki. Orzecznictwo SN 1918-2000. Piśmiennictwo*, Kraków 2002.
146. Hołyst B., *Kryminalistyka na świecie*, Warszawa 2011.
147. Hołyst B., *Kryminologia na świecie*, Warszawa 1979.
148. Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa 1989.
149. Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa 2004.
150. Hołyst B., *Kryminologia. Podstawowe problemy*, Warszawa 1977.
151. Horoszowski P., *Kryminologia*, Warszawa 1965.
152. Human Rights Committee, *Statistical survey of individual complaints dealt with by the Human Rights*, New York 2014.
153. Hume D., *Eseje z dziedziny moralności i literatury*, tłum. T. Tatarkiewicz, Warszawa 1955.
154. Huntington S., *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Warszawa 1997.
155. Huntington S., *Zderzenie cywilizacji*, Warszawa 2007.
156. Janicki M., Pęczak M., *Polska siła. Skini, narodowcy, chuligani*, Warszawa 1994.
157. Janusz G., *Raport o sytuacji osób należących do mniejszości narodowych w Polsce*, Warszawa 1994.
158. Jaroch W., *Przestępczość gospodarcza. Aspekty prawno karne, kryminologiczne i kryminalistyczne*, Olsztyn 2014.
159. Jeffery C.R., *Crime Prevention Through Environmental Design*, Sage Publications, Beverly Hills 1971.
160. Jędrzejewski M., *My śmiecie. Git ludzie, skini, sataniści, krysznaici*, Warszawa 1993.
161. Jurczak J., *Akty ekstremizmu na polskich i europejskich stadionach piłkarskich*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014.
162. Jurczak J., *Chuligaństwo stadionowe. Symbole i gesty na polskich stadionach*, Szczytno 2011.
163. Jurczak J., *Działalność policji wobec zjawiska stadionowej mowy nienawiści*, Warszawa 2015.
164. Kaczmarek T. (red.), *System prawa karnego. Nauka o karze. Sądowy wymiar kary*, t. 5, Warszawa 2014.
165. Kalitowski M., [w:] M. Filar (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2010.
166. Kamiński I., *Ograniczenia swobody wypowiedzi dopuszczalne w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Analiza krytyczna*, Warszawa 2010.
167. Kamiński I., *Swoboda wypowiedzi w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu*, Kraków 2003.
168. Kamiński Ł., Żaryn J. (red.), *Wokół pogromu kieleckiego*, t. 1, Warszawa 2006.
169. Karaźniewicz J., *Instytucja sygnalizacji w polskim procesie karnym*, Toruń 2015.
170. Karsznicki K., Mazowiecka L., *Projekt zmian przepisów do ustawy – Kodeks karny, uwzględniający propozycje zgłaszane przez uczestników konferencji „Ofiary przestępstw z nienawiści”, opracowany przez prokuratorów: dr. Krzysztofa*

- Karsznickiego i dr Lidę Mazowiecką, [w:] L. Mazowiecka (red.), *Ofiary przestępstw z nienawiści*, Warszawa 2013.
171. Kasprzak J., *Prawa i wolności człowieka a prawo karne islamu, czyli dlaczego się nie rozumiemy*, [w:] B. Sitek, G. Dammacco, M. Sitek, J.J. Szczerbowski (red.), *Prawo do życia a jakość życia w wielokulturowej Europie*, Olsztyn-Bari 2007.
172. Kelling G.L., Coles C.M., *Wybite szyby. Jak zwalczyć przestępczość i przywrócić ład w najbliższym otoczeniu*, Poznań 2003.
173. Kędzierska G., *Kryminologiczna i kryminalistyczna analiza wybranych elementów udziału kobiet w realizacji przestępstwa*, [w:] G. Kędzierska, W. Pływaczewski (red.), *Kryminologia wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjnych*, Olsztyn 2010.
174. Kilar R., *Francuski Front Narodowy*, Kraków 2001.
175. Kłaczyńska N., [w:] J. Giezek (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, Warszawa 2007.
176. Kłaczyńska N., *Dyskryminacja religijna a prawnokarne ochrona wolności sumienia i wyznania*, Wrocław 2005.
177. Kobylińska Z., *Drogi i bezdroża tolerancji*, [w:] B. Sitek, G. Dammacco, M. Sitek, J.J. Szczerbowski (red.), *Prawo do życia a jakość życia w wielokulturowej Europie*, Olsztyn-Bari 2007.
178. Kofta M., *Stereotyp spiskowy jako centralny składnik antysemityzmu*, [w:] M. Kofta, A. Jasińska-Kania (red.), *Stereotypy i uprzedzenia. Uwarunkowania psychologiczne i kulturowe*, Warszawa 2001.
179. Komenda Główna Policji, *Przestępstwa z nienawiści. Materiał pomocniczy dla trenera*, Warszawa 2010.
180. Konarska-Wrzošek V., *Dyrektywy wyboru kary w polskim ustawodawstwie karnym*, Toruń 2002.
181. Kopeć U., *Jezykowy obraz wartości w wypowiedziach licealistów (przyjaźń – miłość – nienawiść)*, Rzeszów 2008.
182. Kornak M., *Brunatna Księga 1987-2009*, Warszawa 2009.
183. Kornak M., *Brunatna Księga 2009-2010*, Warszawa 2011.
184. Kornak M., *Brunatna Księga 2011-2012*, Warszawa 2012.
185. Kornak M., Tatar A., *Katalog wypadków – Brunatna Księga 2013-2014*, Warszawa 2014.
186. Kotarbiński T., *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*, Warszawa 1986.
187. Kotowska M., Pływaczewski W., *Przemyt imigrantów jako obszar zainteresowania członków zorganizowanych grup przestępczych. Studium przypadku*, [w:] W. Pływaczewski, M. Ilnicki (red.), *Uchodźcy – nowe wyzwania dla bezpieczeństwa europejskiego na tle standardów praw człowieka*, Olsztyn 2015.
188. Kotowska M., *Urowadzenie dla okupu jako forma wywierania wpływu na ofiarę z perspektywy podmiotów gospodarczych*, [w:] W. Pływaczewski (red.), *Przeciwdziałanie patologiom na rynkach finansowych. Od edukacji ekonomicznej po prawnokarne środki oddziaływania*, Warszawa 2015.
189. Kowalski S., Tulli M., *Zamiast procesu. Raport o mowie nienawiści*, Warszawa 2003.

190. Kozłowski M., *Naród wybrany. Cracovia pany. Z wielokulturowej historii polskiego sportu*, Warszawa-Kraków 2015.
191. Krajewski K., *Teorie kryminologiczne a prawo karne*, Warszawa 1994.
192. Krajewski L., *Seksualnie inny w homofobicznym dyskursie grafficiarzy*, [w:] B. Darska (red.), *Nowe zjawiska w języku, tekście i komunikacji*, t. 1, Warszawa 2009.
193. Krukowski A., *Problemy zapobiegania przestępczości*, Warszawa 1982.
194. Krzemiński I. (red.), *Antysemityzm w Polsce i na Ukrainie. Raport z badań*, Warszawa 2004.
195. Kuczma T.E., *Przestępstwa zbiorowe w świetle współczesnej kryminologii*, Poznań 1932.
196. Kuć M., *Kryminologia*, Warszawa 2010.
197. Kulesza W., „*Kłamstwo o Auschwitz*” jako czyn zabroniony w polskim i niemieckim prawie karnym, [w:] T. Sokołowski, Ł. Pohl, R. Zwłocki (red.), *Aktualne problemu prawa karnego. Księga pamiątkowa z okazji jubileuszu 70. Urodzin Profesora Andrzeja Szwarca*, Poznań 2009.
198. Kulesza W., *Pochwalanie faszystów i komunizmu w świetle prawa karnego (uwagi de lege praevia, lata et ferenda)*, [w:] A. Michalska-Warias, I. Nowikowski, J. Piórkowska-Flieger (red.), *Teoretyczne i praktyczne problemy współczesnego prawa karnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Bojarskiemu*, Lublin 2011.
199. Kulesza W., *Zniesławienie i zniewaga*, Warszawa 1984.
200. Kulicki M., Kwiatkowska-Wójcikiewicz V., Stępka L., *Kryminalistyka. Wybrane zagadnienia teorii i praktyki sądowo-śledczej*, Toruń 2009.
201. Kulikowski A., *Wielki herbarz rodów polskich*, Warszawa 2005.
202. Lameński L., *Stach z Warty. Szukański i Szczep Rogate Serce*, Lublin 2007.
203. Langmuir G.I., *History, Religion and Anti-Semitism*, University of California Press, Berkeley 1990.
204. Langmuir G.I., *Toward a Definition of Anti-Semitism*, [w:] H. Fein (red.), *The Persisting Question: Sociological Perspectives & Social Context of Modern Anti-Semitism*, De Gruyter, New York 1987.
205. Laskowska K., *Interpretation of Extremism and Associated Crimes*, [w:] P. Niczyporuk, P. Kołodko (red.), *Interpretation of the Law*, Białystok 2012.
206. Laskowska K., *Przestępstwo chuligaństwa w rosyjskim kodeksie karnym – przeszłość, współczesność i przyszłość*, [w:] A. Michalska-Warias, I. Nowikowski, J. Piórkowska-Flieger (red.), *Teoretyczne i praktyczne problemy współczesnego prawa karnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Bojarskiemu*, Lublin 2011.
207. Le Bon G., *Psychologia tłumu*, Warszawa 1994.
208. Legutko, *Nie lubię tolerancji*, Kraków 1993.
209. Lernell L., *Zarys kryminologii ogólnej*, Warszawa 1973.
210. Levin B., *History as a Weapon. How Extremists Deny the Holocaust in North America*, [w:] P.B. Gerstenfeld, D.R. Grant (red.), *Crimes of Hate. Selected Reading*, SAGE Publications 2004.

211. Lewis D.A., Salem G., *Fear of Crime. Incivility and the Production of a Social Problem*, Transaction Books, New Brunswick-Oxford 1986.
212. Lewkowicz A., *Mowa nienawiści w cyberprzestrzeni*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014.
213. Lilly J.R., Cullen F.T., Ball R.A., *Criminological Theory. Context and Consequences*, SAGE Publications, Thousand Oaks 2002.
214. Lipowska-Teutsch A., *Mowa nienawiści. Szerzenie nienawiści przez Internet*, [w:] A. Lipowska-Teutsch, E. Ryłko (red.), *Przemoc motywowana uprzedzeniami. Przepęstwa z nienawiści*, Warszawa 2007.
215. Lipowska-Teutsch A., Ryłko E. (red.), *Przemoc motywowana uprzedzeniami. Przepęstwa z nienawiści*, Kraków 2007.
216. Lipowska-Teutsch A., Serkowska M., *Postępowanie policji wobec przepęstw z nienawiści*, [w:] A. Lipowska-Teutsch, E. Ryłko (red.), *Przemoc motywowana uprzedzeniami. Przepęstwa z nienawiści*, Warszawa 2007.
217. Lipowska-Teutsch A., *Sprawcy przepęstw z nienawiści*, [w:] A. Lipowska-Teutsch, E. Ryłko (red.), *Przemoc motywowana uprzedzeniami. Przepęstwa z nienawiści*, Kraków 2007.
218. Long S., *HRW Letter to Polish President Lech Kaczynski*, New York 2006.
219. Lorenz K., *Tak zwane zło*, Warszawa 2003.
220. Łabno A., *Ograniczenie wolności i praw człowieka na podstawie art. 31 Konstytucji III RP*, [w:] B. Banaszak, A. Preisner (red.), *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, Warszawa 2002.
221. Łaskiewicz K. (red.), *Po pierwsze człowiek. Działania antydyskryminacyjne w Policji. Praktyczny poradnik*, Warszawa 2013.
222. Ławniczak A., *Swoboda działalności partii politycznych*, [w:] B. Banaszak, A. Preisner (red.), *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, Warszawa 2002.
223. Łętowska E., *Zwodnicze uroki pokusy karanía hate speech*, [w:] D. Bychawska-Siniarska, D. Głowacka (red.), *Mowa nienawiści w Internecie. Jak z nią walczyć?*, Warszawa 2013.
224. Łobocki M., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków 2006.
225. Łodziński S., *Opinie i postawy mieszkańców Polski wobec migracji i cudzoziemców w świetle badań opinii publicznej*, Warszawa 2002.
226. Łuka P., *Reakcja na wykroczenie w kontekście kształtowania bezpiecznej przestrzeni*, [w:] I. Nowicka, A. Sadło-Nowak (red.), *Współczesne problemy wykroczeń*, Szczepno 2013.
227. Maass A., Arcuri L., *Język a stereotypizacja*, [w:] C.N. Macrae, C. Stangor, M. Hewstone (red.), *Stereotypy i uprzedzenia. Najnowsze ujęcie*, Gdańsk 1999.
228. Maj R., *Siedem złotych pytań. Przewodnik z zakresu kryminalistyki, kryminologii, prawa i medycyny sądowej*, Gdynia 2011.
229. Majchrzak K., Misztal P., *Zorganizowane grupy przepępcze wśród kibiców piłki nożnej w Polsce*, [w:] K. Laskowska (red.), *Oblicza współczesnej przepępczości zorganizowanej*, Białystok 2014.

230. Makarska M., *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania w Kodeksie karnym z 1997 roku*, Lublin 2005.
231. Makiła D., Naworski Z., *Historia prawa na ziemiach polskich. Tom II. Polska pod zaborami. II Rzeczpospolita. Zarys wykładu*, Toruń 2000.
232. Makuchowska M. (red.), *Przemoc motywowana homofobią. Raport 2011*, Warszawa 2011.
233. Marek A., *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2010.
234. Marek A., *Kryminologia*, Toruń 1986.
235. Maszke A.W., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Rzeszów 2008.
236. Matza D., *Delinquency and Drift*, Transaction Publishers, Transaction Publishers, New York 1964.
237. Mazowiecka L., *Państwowa kompensata dla ofiar przestępstw*, Warszawa 2012.
238. Mądrzejowski W., *Przestępczość zorganizowana. System zwalczania*, Warszawa 2008.
239. McDevitt J., Balboni J., Garcia L., Gu J., *Consequences for Victims: A Comparison of Bias-and Non-Bias-Motivated Assault*, [w:] P.B. Gerstenfeld, D.R. Grant (red.), *Crimes of Hate. Selected Readings*, SAGE Publications 2004.
240. McDevitt J., Levin J., Bennett S., *Hate Crime Offenders. An Expanded Typology*, [w:] P.B. Gerstenfeld, D.R. Grant (red.), *Crimes of hate. Selected readings*, SAGE Publications, Thousand Oaks 2004.
241. Mecklenburg J., *Handbuch Deutscher Rechtsextremismus*, Elefant-Press, Berlin 1996.
242. Melezini M., *Punitive wymiaru sprawiedliwości karnej w Polsce w XX wieku*, Białystok 2003.
243. Mendelsohn B., *Victimology and the Technical and Social Science*, [w:] D. Viena (red.), *Victimology. A New Focus*, Lexington Books, Washington 1973.
244. Merton R.K., *Social Theory and Social Structure*, Free Press, New York 1957.
245. Michalska A., *Komitet Praw Człowieka. Kompetencje, funkcjonowanie, orzecznictwo*, Warszawa 1994.
246. Michnik A., *Przeciw antysemityzmowi*, t. 1-3, Kraków 2010.
247. Mikulska A., Hall D., *Housing Conditions of Roma and Travellers*, Warszawa 2009.
248. Milgram S., Toch H., *Crowds and social movements*, [w:] G. Lindsey, E. Aronson (red.), *The handbook of social psychology*, vol. IV, Reading Mass, London 1969.
249. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Mapa przestępstw z nienawiści w Polsce – analiza danych zgromadzonych przez instytucje publiczne i organizacje pozarządowe*, Warszawa 2010.
250. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, *Białystok się zmienia. Raport dotyczący zwalczania przestępczości związanej z dyskryminacją rasową, ksenofobią i nietolerancją na przykładzie działań podlaskiej policji*, Warszawa 2014.
251. Morawski L., *Wstęp do prawoznawstwa*, Toruń 2009.
252. Morawski L., *Wykładnia w orzecznictwie sądów. Komentarz*, Toruń 2002.

253. Moszczyński J., *Informatyka kryminalistyczna*, [w:] E. Gruza, M. Goc, J. Moszczyński, *Kryminalistyka czyli rzecz o metodach śledczych*, Warszawa 2008.
254. Mozgawa M., [w:] M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, Warszawa 2010.
255. Mullen B., Leader T., *Linguistic factors: Antilocution, ethnophaulisms, ethnonyms, and other varieties of hate speech*, [w:] J.F. Dovidio (red.), *On the Nature of Prejudice. Fifty Years After Allport*, Wiley/Blackwell 2005.
256. Muszyński H., *Wstęp do metodologii pedagogiki*, Warszawa 1971.
257. Narodowska J., Banaszekiewicz A., Duda M., *Wzmocniona ochrona osoby podejmujące obronę konieczną interwencyjną w świetle nowelizacji art. 25 kodeksu karnego*, [w:] S. Pikulski, M. Romańczuk-Grącka, B. Orłowska-Zielińska (red.), *Tożsamość polskiego prawa karnego*, Olsztyn 2011.
258. Narodowska J., *Legalizacja pobytu cudzoziemców poprzez zawarcie fikcyjnego małżeństwa. Aspekty prawnekarne i kryminologiczne*, [w:] W. Pływaczewski, M. Ilnicki (red.), *Uchodźcy – nowe wyzwania dla bezpieczeństwa europejskiego na tle standardów praw człowieka*, Olsztyn 2015.
259. Natkowska M., *Numerus clausus, getto ławkowe, numerus nullus, paragraf aryjski*, Warszawa 1999.
260. Naucke W., *Die Abhängigkeiten zwischen Kriminologie und Kriminalpolitik*, Kilonia 1977.
261. Nelson T., *Psychologia uprzedzeń*, Gdańsk 2003.
262. Newman O., *Defensible space. Crime prevention through urban design*, Macmillan, London 1972.
263. Nowak S., *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 2010.
264. Nowicka I., *Wykroczenia będące czynami przepołowionymi w ujęciu prawnym i kryminologicznym*, Szczytno 2010.
265. Nowicka I., *Zjawisko wykroczeń w kontekście działań profilaktycznych*, [w:] I. Nowicka, A. Sadło-Nowak, A. Tunia (red.), *Współdziałanie organów bezpieczeństwa i porządku publicznego w zakresie wykrywania wykroczeń i ścigania ich sprawców*, Lublin 2012.
266. Opulski R., *Niemiecki narodowy socjalizm jako religia polityczna. Obrzędy nazizmu i ich funkcje formacyjne*, [w:] B. Grott (red.), *Różne oblicza nacjonalizmów. Polityka – Religia – Etos*, Kraków 2010.
267. Ostrihańska Z., Szamota B., Wójcik D., *Młodociani sprawcy przestępstw o charakterze chuligańskim*, Warszawa 1982.
268. Ostrowska K., Wójcik D., *Teorie kryminologiczne*, Warszawa 1986.
269. Otwarta Rzeczpospolita, *Przestępstwa nie stwierdzono. Prokuratorzy wobec doniesień o publikacjach antysemickich*, Warszawa 2006.
270. Paprocka A., *Delegalizacja organizacji skrajnych – dotychczasowe próby i postulaty na przyszłość*, Warszawa 2013.
271. Park R.E., *Human Communities*, Macmillan, New York 1952.

272. Pawelek K., *Rola czynników sytuacyjnych w genezie przestępczości*, [w:] F. Kozaczuk (red.), *Zachowania przestępcze. Przyczyny i zapobieganie*, Rzeszów 2010.
273. Pawłowski A., *Cyganie. Studia nad przestępczością*, Zielona Góra 1973.
274. Perkowska M., *Problem nielegalnego przekroczenia granicy przez osoby ubiegające się o nadanie statusu uchodźcy*, [w:] W. Pływaczewski, M. Ilnicki (red.), *Uchodźcy – nowe wyzwania dla bezpieczeństwa europejskiego na tle standardów praw człowieka*, Olsztyn 2015.
275. Petrosino C., *Connecting the Past to the Future. Hate Crime in America*, [w:] P.B. Gerstenfeld, D.R. Grant (red.), *Crimes of Hate. Selected Readings*, SAGE Publications 2004.
276. Peyrefitte A., *Społeczeństwo wobec przemocy. Raport Komitetu Badań nad Przemocą, Zbrodnią i Występkiem*, Warszawa 1982.
277. Pikulski S., Dziembowski R.P., *Zniesławienie i znieważenie w polskim prawie karnym na tle porównawczym*, [w:] S. Pikulski, M. Romańczuk-Grącka, B. Orłowska-Zielińska (red.), *Tożsamość polskiego prawa karnego*, Olsztyn 2011.
278. Pikulski S., Pieńkowska M., *Kryminalizacja życia publicznego*, [w:] B. Sygit, T. Kuczur (red.), *Aktualne problemy kryminalizacyjne*, Toruń 2013.
279. Pikulski S., Romańczuk-Grącka M. (red.), *Granice kryminalizacji i penalizacji*, Olsztyn 2013.
280. Pilch T., *Agresja i nietolerancja jako mechanizmy zagrożenia ładu społecznego*, [w:] T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna*, Warszawa 1995.
281. Pilch T., Bauman T., *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Warszawa 2001.
282. Pilecka B., *Agresja jako zachowanie psychologiczne*, [w:] R. Borkowski (red.), *Konflikty współczesnego świata*, Kraków 2001.
283. Pinatel J., *Aktualne tendencje w kryminologii*, [w:] B. Hołyst (red.), *Zapobieganie przestępczości w świetle obrad VIII Międzynarodowego Kongresu Kryminologii (Lizbona, wrzesień 1978)*, Warszawa 1979.
284. Piórkowska-Flieger J., [w:] T. Bojarski (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2012.
285. Plaszczyk T., *Wykładnia przepisów art. 256 k.k. – kilka uwag praktycznych*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014.
286. Pleńska D., *Zagadnienia recydywy w prawie karnym*, Warszawa 1974.
287. Płatek M., *Mowa nienawiści – przesłanki depenalizacji*, [w:] R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski, A. Bodnar, A. Gliszczyńska-Grabias (red.), *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, Warszawa 2010.
288. Pływaczewski E.W., Pływaczewski W., *Spatial Determinants of Crime in Poland*, [w:] G. Cordner, A. Cordner, D.K. Das (red.), *Urbanization, Policing, and Security. Global Perspectives*, CRC Press-Taylor & Francis Group, Boca Raton-London-New York 2009.
289. Pływaczewski E.W., *Przestępczość zorganizowana. Zagadnienia wprowadzające*, [w:] E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana*, Warszawa 2011.

290. Pływaczewski E.W., Sakowicz A., [w:] A. Wąsek, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. T. 2, Komentarz do art. 222-316*, Warszawa 2010.
291. Pływaczewski W., *Degradacja krajobrazu jako szczególna forma wandalizmu ekologicznego – kontrowersje wokół lokalizacji farm wiatrowych na obszarach wyróżniających się cennymi walorami naturalnymi i kulturowymi*, [w:] W. Pływaczewski, Sz. Buczyński (red.), *Wandalizm wobec dziedzictwa naturalnego i kulturowego*, Olsztyn 2015.
292. Pływaczewski W., *Gangi motocyklowe – konglomerat motocyklowych pasji, skrajnej ideologii i przestępczości*, [w:] W. Pływaczewski, P. Lubiewski (red.), *Współczesne ekstremizmy. Geneza, przejawy, przeciwdziałanie*, Olsztyn 2014.
293. Pływaczewski W., *Mowa nienawiści jako komponent tak zwanej przestępczości stadionowej*, [w:] W. Pływaczewski, B. Wiśniewski (red.), *Przestępczość stadionowa. Diagnostyka i przeciwdziałanie zjawisku*, Szczytno 2012.
294. Pływaczewski W., *Turystyka i jej wpływ na zanieczyszczenie środowiska*, [w:] W. Pływaczewski, Sz. Buczyński (red.), *Gospodarka odpadami. Problematyka prawna i ekokryminologiczna*, Olsztyn 2013.
295. Pływaczewski W., *Zawłaszczanie przestrzeni przyrodniczej i kulturowej – uwagi na tle zjawiska dewastacji krajobrazu*, [w:] W. Pływaczewski, B. Gadecki (red.), *Ochrona dziedzictwa kulturowego i naturalnego. Perspektywa prawna i kryminologiczna*, Warszawa 2015.
296. Pływaczewski W., *Zorganizowane formy przestępstwa na tle tzw. przestępczości stadionowej*, [w:] W. Pływaczewski, J. Kudrelek (red.), *Przestępczość stadionowa. Etiologia. Fenomenologia. Przeciwdziałanie zjawisku*, Szczytno 2010.
297. Podgórecki A., *Patologia życia społecznego*, Warszawa 1969.
298. Podgórecki A., *Zarys socjologii prawa*, Warszawa 1971.
299. Poliakov L., *Historia antysemityzmu 1945-1993*, Kraków 2010.
300. Popieliński P., Bauknecht A.W., *Legal Status of the German Minority in Poland and its Political and Social Activity*, [w:] M. Boháčiková, I. Demčíková, M. Raňkovská, M. Raňkovský (red.), *Tantamount in Diversity*, Matej Bel University, Banská Bystrica 2012.
301. Popper K.R., *Spółczeństwo otwarte i jego wrogowie*, tłum. H. Krahelska, Warszawa 2007.
302. Primke R., Szczerepa M., *Werwolf – Tajne Operacje w Polsce*, Kraków 2008.
303. Radwańska-Paryska Z., Paryski W.H., *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004.
304. Radzinowicz L., *Ideology and Crime*, Heinemann Educational Books, London 1966.
305. Reeves B., Ness C., *Media i ludzie*, Warszawa 2000.
306. Rezmer J., *Jak korzystać z procedur skargowych w traktatowym systemie ochrony praw człowieka ONZ? Informator dla ofiar naruszeń*, Warszawa 2011.
307. Robinson S.M., *Can Delinquency Be Measured?*, Columbia University Press, New York 1936.
308. Rodzynkiewicz M., [w:] A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz. Tom II. Komentarz do art. 117-277 k.k.*, Kraków 2006.

309. Roland P., *Naziści i okultyzm. Ciemne moce III Rzeszy*, Warszawa 2011.
310. Romańczuk-Grącka M., *Snuff movies and mondo movies. Characteristics of terrorism and organized crime related film productions*, [w:] W. Pływaczewski (red.), *Organized Crime and Terrorism. Reasons, Manifestations, Counteractions*, Olsztyn 2011.
311. Rudnicki Sz., *Obóz Narodowo Radykalny, Geneza i działalność*, Warszawa 1985.
312. Ryszka F., *Państwo stanu wyjątkowego. Rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, Wrocław 1985.
313. Sadurski W., *Wolność prasy w systemie praw człowieka. Wybrane zagadnienia*, [w:] Rzecznik Praw Obywatelskich 1988-1998 (red.), *Obywatel – jego wolności i prawa*, Warszawa 1998.
314. Sawicka P., Gliszczyńska-Grabias A., *Otwarta Rzeczpospolita wobec czynów i mowy nienawiści*, [w:] L. Mazowiecka (red.), *Ofiary przestępstw z nienawiści*, Warszawa 2013.
315. Schafer S., *The Victim and His Criminal: A Study in Functional Responsibility*, Random House, New York 1968
316. Scheffer P., *Druga ojczyzna. Imigranci w społeczeństwie otwartym*, tłum. E. Jusewicz-Kalter, Wołowiec 2010.
317. Schellenberg W., *Wspomnienia*, tłum. T. Rybowski, Wrocław 1987.
318. Schneider H.J., *Kriminologie*, Berlin 1987.
319. Schneider H.J., *Kryminologie der Gewalt*, S. Hirzel Verlag Stuttgart, Leipzig 1994.
320. Schneider H.J., *Przestępstwo z nienawiści – nowa kryminologiczna kategoria deliktów*, [w:] H.J. Hirsch, P. Hofmański, E.W. Pływaczewski, C. Roxin (red.), *Prawo karne i proces karny wobec nowych form i technik przestępczości. Niemiecko-polskie kolokwium prawa karnego, Białystok-Rajgród, 12-17 wrzesień 1995 r.*, Białystok 1997.
321. Schur E., *Crimes without victims: Deviant behavior and public policy: Abortion, homosexuality, drug addiction*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1965.
322. Schur E., *The Politics of Deviance. Stigma Contests and the Uses of Power*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1980.
323. Sczaniecki M., *Powszechna historia państwa i prawa*, Warszawa 1994.
324. Sellin Th., *Culture Conflict and Crime*, Social Science Research Council, New York 1938.
325. Sellin Th., *The Negro and the Problem of Law Observance*, [w:] C.S. Johnson (red.), *The Negro in American Civilisation*, Henry Holt and Company, New York 1939.
326. Sellin Th., Wolfgang M.E. (red.), *Crime and Justice*, vol. 1, Elsevier Publishing, New York-London 1977.
327. Seremet A., *Rola prokuratury w ściganiu przestępstwa mowy nienawiści*, [w:] D. Bychawska-Siniarska, D. Głowacka (red.), *Mowa nienawiści w Internecie. Jak z nią walczyć?*, Warszawa 2013.
328. Shaw C.R., McKay H.D., *Juvenile Delinquency and Urban Areas*, University of Chicago Press, Chicago 1942.

329. Siemaszko A., *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, Warszawa 1993.
330. Siemaszko A., Gruszczyńska B., Marczewski M., *Atlas przestępczości w Polsce 3*, Warszawa 2003.
331. Siemaszko A., *Kogo biją, komu kradną. Przestępczość nierejestrowana w Polsce i na świecie*, Warszawa 2001.
332. Siemaszko A., *Spółeczna geneza przestępczości. Wokół teorii zróżnicowanych powiązań*, Warszawa 1979.
333. Siewierski M., *Mały kodeks karny. Ustawodawstwo przeciwfaszystowskie. Komentarz i orzecznictwo*, Łódź 1949.
334. Simon J., *Governing Through Crime. How the War on Crime Transformed American Democracy and Created a Culture of Fear*, Oxford University Press, New York 2007.
335. Siwicki M., *Nielegalna i szkodliwa treść w Internecie. Aspekty prawnokarne*, Warszawa 2011.
336. Skoczyński J., *Neopogанизm Jana Stachniuka*, [w:] B. Grott (red.), *Nacjonalizm czy nacjonalizmy? Funkcja wartości chrześcijańskich, świeckich i neopogańskich w kształtowaniu idei nacjonalistycznych*, Kraków 2006.
337. Skrzydło W., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2013.
338. Smoktunowicz E., *Wolność zrzeszania się w Polsce*, Warszawa 1992.
339. Sobieraj J., *Ku Klux Klan*, Warszawa 2004.
340. Sołoma L., *Metody i techniki badań socjologicznych*, Olsztyn 2002.
341. Starzyński P., *Pokrzywdzony jako beneficjent rzetelnego procesu karnego*, [w:] P. Chlebowicz (red.), *Wybrane zagadnienia nauk penalnych*, Olsztyn 2011.
342. Staub E., *The origin and evolution of hate, with notes on prevention*, [w:] R.J. Sternberg (red.), *Psychology of hate*, Waszyngton 2005.
343. Stelmach J., Brożek B., *Metody prawnicze*, Kraków 2004.
344. Stomma L., *Słownik polskich wyzwick, inwektyw i określeń pejoratywnych*, Warszawa 2000.
345. Strelau (red.) J., *Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*, t. 3, Gdańsk 2000.
346. Subocz E., Garbart S. (red.), *Współczesne wyzwania polityki wobec romskiej mniejszości etnicznej – edukacja, dyskryminacja, wykluczenie społeczne*, Warszawa 2013.
347. Sypniewski Z., Warkocki B. (red.), *Homofobia po polsku*, Warszawa 2004.
348. Szacki J., *Historia myśli socjologicznej*, t. I, Warszawa 1983.
349. Szafrąńska M., *Polityczna instrumentalizacja strachu przed przestępczością*, Toruń 2010.
350. Szczepański J., *Metody badań społecznych*, Warszawa 1951.
351. Szczerbowski J.J., *Ekonomiczna analiza prawa a metodologia prawa porównawczego. Wybrane zagadnienia*, [w:] G. Dammacco, B. Sitek, O. Cabaj (red.), *Człowiek pomiędzy prawem a ekonomią w procesie integracji europejskiej*, Olsztyn-Bari 2008.

352. Szewczyk M., [w:] A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz. Tom II Komentarz do art. 117-277 k.k.*, Kraków 2006.
353. Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002.
354. Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 1995.
355. Szustrowa T. (red.), *Swobodne techniki diagnostyczne – wywiad i obserwacja*, Warszawa 1991.
356. Szwejkowski Ł., *Przestępstwa z nienawiści. Wybrane zagadnienia*, Legionowo 2012.
357. Szymanowski T., *Przestępczość i polityka karna w Polsce w świetle faktów i opinii społeczeństwa w okresie transformacji*, Warszawa 2012.
358. Szymanowski T., *Recydywa w Polsce. Zagadnienia prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej*, Warszawa 2010.
359. Szymczak M. (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I, Warszawa 1979.
360. Szymczak M. (red.), *Słownik języka polskiego*, t. II, Warszawa 1979.
361. Szymczak M. (red.), *Słownik języka polskiego*, t. III, Warszawa 1979.
362. Śledzińska-Simon A., *Decyzja ramowa w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii jako trudny kompromis wobec mowy nienawiści w Unii Europejskiej*, [w:] M. Wyrzykowski, R. Wieruszewski, A. Bodnar, A. Gliszczyńska-Grabias (red.), *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, Warszawa 2010.
363. Śmiszek K. (red.), *Przeciwdziałanie dyskryminacji z powodu orientacji seksualnej w świetle prawa polskiego oraz standardów europejskich*, Warszawa 2006.
364. Świda W., *Kryminologia*, Warszawa 1977.
365. Tazbir J., *Protokoły mędrców Syjonu. Autentyk czy falsyfikat*, Warszawa 2004.
366. The Prejudice Institute, *Factsheet on Ethnviolence*, Baltimore 1997.
367. Thrasher F.W., *The Gang*, University of Chicago Press, Chicago 1960.
368. Tokarczyk R., *Filozofia prawa*, Białystok 1996.
369. Tokarczyk R., *Komparatystyka prawnicza*, Kraków 1999.
370. Tokarczyk R., *Wprowadzenie do komparatystyki prawniczej*, Lublin 1994.
371. Tokarz G., *Ruch narodowy w Polsce w latach 1989-1997*, Wrocław 2002.
372. Tomaszewicz J., *Narodowe Odrodzenie Polski i jego wizja „katolickiego państwa narodu polskiego” jako uwspółcześiona wersja narodowego radykalizmu*, [w:] B. Grott (red.), *Różne oblicza nacjonalizmów. Polityka – Religia – Etos*, Kraków 2010.
373. Tomaszewicz J., *Polska Wspólnota Narodowa – Polskie Stronnictwo Narodowe jako przykład nacjonalizmu świeckiego we współczesnej Polsce*, [w:] B. Grott (red.), *Różne oblicza nacjonalizmów. Polityka – Religia – Etos*, Kraków 2010.
374. Tomaszewicz J., *Rasa przeciw narodowi. Rasizm a nacjonalizm – uzupełnianie się czy wykluczanie?*, [w:] B. Grott (red.), *Różne oblicza nacjonalizmów. Polityka – Religia – Etos*, Kraków 2010.
375. Turek P., *Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dotyczące przestępstw z nienawiści*, [w:] L. Mazowiecka (red.), *Ofiary przestępstw z nienawiści*, Warszawa 2013.

376. Turner R.H., Killian L.M., *Collective behaviour*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs 1957.
377. Tyszkiewicz L., *Kryminogeneza w ujęciu kryminologii humanistycznej*, Katowice 1997.
378. Tyszkiewicz L., *Kryminologia. Zarys systemu*, Katowice 1983.
379. Tyszkiewicz L., *Od naturalizmu do humanizmu w kryminologii*, Katowice 1991.
380. Tytko M.M., *Koncepcje pedagogiki kultury narodowej wobec kultur mniejszości narodowych i kultur innych narodów*, [w:] B. Grott (red.), *Różne oblicza nacjonalizmów. Polityka – Religia – Etos*, Kraków 2010.
381. Urbańczyk M., *Kwestionowanie Holocaustu. Granice wolności słowa w kontekście wypowiedzi historyczno-politycznych*, [w:] R. Małajny (red.), *Konstytucjonalizm a doktryny polityczno-prawne. Najnowsze kierunki badań*, Katowice 2008.
382. Urząd Miasta w Białymstoku, *Białystok dla Tolerancji. Program Miasta Białegostoku Przeciwdziałania dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i Związanej z Nimi Nietolerancji na lata 2014-2017*, Białystok 2013.
383. Vanderveen G., *Interpreting Fear, Crime, Risk and Unsafety*, Boom Juridische Uitgevers, Haga 2006.
384. Vold G.B., Bernard T.J., Snipes J.B., *Theoretical Criminology*, Oxford University Press, New York-Oxford 1998.
385. von Hentig H., *The Criminal and His Victim*, Yale University Press, New Haven 1948.
386. Waclawczyk W., *Wolność wypowiedzi. Wybrane zagadnienia*, Toruń 2009.
387. Warylewski J., *Prawnokarne uwarunkowania wolności w zakresie ekspresji seksualnej oraz twórczości (m.in. artystycznej, naukowej i dziennikarskiej)*, [w:] M. Mozgawa (red.), *Prawnokarne aspekty wolności. Materiały z konferencji. Arłamów 16-18 maja 2005 r.*, Kraków 2006.
388. Wielomski A., *Francuski Front Narodowy a kwestia religijna*, [w:] B. Grott (red.), *Różne oblicza nacjonalizmów. Polityka – Religia – Etos*, Kraków 2010.
389. Wierczyńska K., *Pojęcie ludobójstwa w kontekście orzecznictwa międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, Warszawa 2010.
390. Wieruszewski R., Gliszczyńska A., Sękowska-Kozłowska K. (red.), *Komitet Praw Człowieka. Wybór Orzecznictwa*, Warszawa 2009.
391. Wilk E., *Krucjata tysogłowych*, Warszawa 1994.
392. Wilska-Duszyńska B., „My” i „oni” – młodzież wobec etnicznie „obcych”, [w:] M. Jastrząb-Mrozicka i in. (red.), *Tolerancja i uprzedzenia młodzieży. Raport z badań*, Warszawa 1993.
393. Wilson T., *The Swastica. The Earliest Known Symbol and Its Migrations*, Government Printing Office, Washington 1896.
394. Wilson Vine M.S., *Gabriel Tarde*, [w:] H. Manheim (red.), *Pioneers in Criminology*, London 1973.
395. Winkler M.W., *The Roman Salute*, The Ohio State University, Columbus 2009.
396. Wiśniewski A., *Koncepcja marginesu oceny w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Gdańsk 2008.
397. Woiński M., *Prawnokarne aspekty zwalczania mowy nienawiści*, Warszawa 2014.

398. Woiński M., *Projekty nowelizacji art. 256 k.k.*, [w:] R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski, A. Bodnar, A. Gliszczyńska-Grabias (red.), *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, Warszawa 2010.
399. Wolfgang M.E., *Analytical Categories for Research and Theory on Victimization*, [w:] H. Schäfer (red.), *Kriminologische Wegzeichen: Festschrift für H von Hentig zum 80 Geburtstag*, Hamburg 1965.
400. Wolfgang M.E., Ferracuti F., *The Subculture of Violence. Toward an Integrated Theory in Criminology*, Tavistock, London 1967.
401. Wójcik J., *Kryminologiczne i kryminalistyczne aspekty ciemnej i złotej liczby przestępstw*, [w:] E. Gruza, T. Tomaszewski, M. Goc (red.), *Problemy współczesnej kryminalistyki*, Warszawa 2006.
402. Wróblewski B., *Przestępstwa tłumy*, Wilno 1922.
403. Wrzosek T., *Nacjonalizm i hegemonia. Przypadek Młodzieży Wszechpolskiej*, Łódź 2010.
404. Wydra M., Rauhut R., Wołoszyn-Siemion M., Malmon A., Prejs W., *Przestępstwa z nienawiści. Materiał pomocniczy dla trenera*, Warszawa 2010.
405. Wyrzykowski M., Wieruszewski R., Bodnar A., Gliszczyńska-Grabias A. (red.), *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*, Warszawa 2010.
406. Zielińska E., *Opinia w sprawie projektu zmian kodeksu karnego*, [w:] G. Czarnecki (red.), *Raport o homofobicznej mowie nienawiści*, Warszawa 2009.
407. Zimbardo P.G., *The human choice: individuation, reason and order versus deindividuation, impulse and chaos*, [w:] W.J. Arnold, D. Levine (red.), *Nebraska Symposium on motivation*, vol. 16, University of Nebraska Press, Lincoln 1969.
408. Zimring F.E., *The City that Became Safe. New York's Lessons for Urban Crime and its Control*, Oxford University Press 2012.
409. Znamierowski A., *Herbarz rodowy*, Warszawa 2004.
410. Znaniecki F., *Polski chłop w Europie i Ameryce*, Warszawa 1976.

Czasopisma

1. Adamski A., *Interpretacja statystyki przestępczości w kryminologii*, „Przegląd Policyjny” 1992, nr 2-3.
2. Autengruber M., *200 Jahre Eisernes Kreuz. Von den Befreiungskriegen bis zur Bundeswehr*, „Der Johanniterorden in Baden-Württemberg” 2013, nr 128.
3. Bałandynowicz A., *Reintegracja społeczna skazanych wsparta na paradygmacie tożsamości osobowej, społecznej i kulturowo-cywilizacyjnej*, „Probacja” 2011, nr 4.
4. Berkowitz L., *O powstawaniu i regulowaniu gniewu i agresji*, „Nowiny Psychologiczne” 1991, nr 1-2.
5. Berkowitz L., *The concept of aggressive drive. Some additional considerations*, „Advances in Experimental Social Psychology” 1965, nr 2.
6. Bilkiewicz T., *Charakteropatia – organiczne zaburzenie charakteru*, „Psychiatria Polska” 1972, nr 2.

7. Błachut J., Czy „ciemna liczba przestępstw” istnieje?, „Archiwum Kryminologii” 2007-2008, t. XXIX-XXX.
8. Chiricos T., Escholz S., *The Racial and Ethnic Typification of Crime and The Criminal Typification of Race and Ethnicity in Local Television News*, „Journal of Research on Crime and Delinquency” 2002, vol. 39.
9. Chlebowicz P., *Przejawy populizmu penalnego w polskiej polityce kryminalnej*, „Studia Prawnoustrojowe” 2009, nr 9.
10. Chlebowicz P., *Przestępczość stadionowa jako nowy obszar badań kryminologicznych*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2009.
11. Chojecki P., *Ciemna liczba*, „Policja 997” 2007, nr 5.
12. Czeszejko-Sochacka K., *Przestępstwo wzięcia zakładnika jako przestępstwo przeciwko porządkowi publicznemu*, „Państwo i Prawo” 2013, nr 9.
13. Daugherty Leiter A., *Hate Crimes*, „The Georgetown Journal of Gender and the Law” 2000-2001, nr 243.
14. Dudek, *Czy powinniśmy karać nienawiść? Uwagi o koncepcji przestępstw nienawiści*, „Forum Prawnicze” 2012, nr 1.
15. Dziembowski R.P., *Podstawy prawne swobody wypowiedzi oraz możliwości jej ograniczania*, „Media-Kultura-Komunikacja społeczna” 2009, nr 5.
16. Falandysz L., Poklewski-Kozieł K., *Przestępczość polityczna - zarys problematyki*, „Archiwum Kryminologii” 1990, t. XVI.
17. Fattah E.A., *Towards a Criminological Classification of Victims*, „International Police Review” 1967, nr 209.
18. Festinger L., Pepitone A., Newcombe T., *Some consequences of deindividuation in a group*, „Journal of Abnormal and Social Psychology” 1952, vol. 47.
19. Frączek A., *Modyfikacja koncepcji frustracji*, „Psychologia Wychowawcza” 1966, nr 1.
20. Frączek A., *Problemy psychologicznej teorii frustracji*, „Psychologia Wychowawcza” 1973, nr 3.
21. Gardocki L., *Europejskie standardy wolności wypowiedzi a polskie prawo karne*, „Państwo i Prawo” 1993, nr 3.
22. Gardocki L., *Granice wolności słowa w projekcie kodeksu karnego*, „Palestra” 1993, nr 2.
23. Garofalo J., *The Fear of Crime. Causes and Consequences*, „The Journal of Criminal Law and Criminology” 1981, vol. 72, nr 2.
24. Glaser D., *Criminality Theories and Behavioral Images*, „American Journal of Sociology” 1956, nr 5.
25. Glaser D., *The Compatibility of Free Will and Determinism in Criminology. Comments on an Alleged Problem*, „Journal of Criminal Law and Criminology” 1976, vol. 67.
26. Grabarczyk G., *Środek karny podania wyroku do publicznej wiadomości oraz publikacja wizerunku sprawcy przestępstwa*, „Prokuratura i Prawo” 2007, nr 12.
27. Habzda-Siwiek E., Grzyb M., *Płeć a przestępczość. O problemie dysproporcji płci wśród sprawców przestępstw z użyciem przemocy*, „Archiwum Kryminologii” 2013, t. XXXV.

28. Hareża A., *Wolność słowa w Internecie a publiczne nawoływanie do nienawiści*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2006, nr 20.
29. Hee Han E., *Hate Crimes and Hate Speech*, „The Georgetown Journal of Gender and the Law” 2006, nr 679.
30. Hoc S., *Glosa do uchwały SN z 28 marca 2002 r.*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2002, nr 12, poz. 648.
31. Hoc S., *O przestępstwach z art. 256 k.k.*, „Przegląd Prawa Karnego” 2003, nr 22.
32. Hołyst B., Kube E., *Strach przed przestępczością – zaniedbany problem polityki kryminalnej*, „Prokuratura i Prawo” 1995, nr 1.
33. Hołyst B., *Nietolerancja jako źródło zachowań przestępczych*, „Prokuratura i Prawo” 2003, nr 11.
34. Hołyst B., *Rola ofiary w genezie zabójstw*, „Państwo i Prawo” 1964, nr 11.
35. Jamróz L., *Glosa do postanowienia Trybunału Konstytucyjnego z 6 kwietnia 2011 r. (Pp 1/10)*, „Przegląd Sejmowy” 2012, nr 4.
36. Janisławski A., Konopka P., *Zagadnienie penalizacji „kłamstwa oświęcimskiego”*, „Palestra” 2009, nr 1.
37. Jasiński J., *W sprawie rozumienia terminu patologia społeczna*, „Państwo i Prawo” 1986, nr 7.
38. Jurczak J., Duda M., *Stadion piłkarski jako miejsce ideologicznej manifestacji*, „Policja” 2010, nr 4.
39. Jurgielewicz E., *Przestępstwa z nienawiści*, „Policja 997” 2013, nr 102.
40. Karsznicki K., *Przestępstwa popełniane z pobudek rasistowskich lub ksenofobicznych*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 2.
41. Kądziołka K., *Wpływ wybranych czynników o charakterze społeczno-ekonomicznym na przestępczość przeciwko mieniu w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach. Studia Ekonomiczne” 2014, nr 181.
42. Kopińska M., *Język jako narzędzie interpretacji rzeczywistości – językowy obraz świata*, „Un mudno muchos miradas” 2009, nr 2.
43. Kornak M., *Skradzione komiksy*, „Nigdy Więcej” 2003, nr 13.
44. Kossowska A., *Przestępczość na terenie Warszawy. Analiza ekologiczna*, „Archiwum Kryminologii” 1976, t. VII.
45. Kossowska A., *Sytuacyjne zapobieganie przestępczości*, „Archiwum Kryminologii” 1994, t. 20.
46. Kossowska A., *Środowiskowo-przestrzenne uwarunkowania przestępczości (wybrane zagadnienia współczesnej ekologii przestępczości)*, „Archiwum Kryminologii” 1993, t. XIX.
47. Kotowska M., *Zjawisko patologii społecznej w ujęciu kryminologicznym*, „Studia Prawnoustrojowe” 2009, nr 9.
48. Kozłowski H., Sękowska-Kozłowska K., *Przeciwdziałanie dyskryminacji cudzoziemców – orzecznictwo sądów polskich oraz organów międzynarodowych*, „Analizy. Raporty. Ekspertyzy” 2010, nr 5.
49. Krajewski K., *Pozytywizm kryminologiczny i jego krytyka*, „Archiwum Kryminologii” 1992, t. XVIII.

50. Krajewski L., *O dyskursie agresywnym w filmie animowanym. Z badań nad folklorem dzieci i nastolatków*, „Media-Kultura-Komunikacja Społeczna” 2009, nr 5.
51. Kunicka-Michalska B., *Przegląd ustawodawstwa dotyczącego zwalczania dyskryminacji rasowej i ksenofobii*, „Problemy Prawa Karnego” 2001, nr 21.
52. Kury H., Ferdinand T., *The Victim's Experience and Fear of Crime*, „International Review of Victimology” 1998, vol. 5.
53. Kury H., Krajewski K., *Problem lęku przed przestępczością*, „Przegląd Sądowy” 1996, nr 5.
54. Kwaśniewski J., *Profilaktyka społeczna. Związki ze stylami polityki społecznej oraz implikacje dla nauki*, „Prace Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego” 1973, t. 3.
55. Lange R., *Auf dem Wege zur antropoligischen Kriminologie*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft” 1988, vol. 97.
56. Laskowska K., *Teoretyczne i praktyczne podstawy odpowiedzialności z art. 258 k.k.*, „Prokurator” 2004, nr 1(17).
57. Lichtenbaum J.L., *Kino a przestępczość*, „Gazeta Sądownicza” 1932, nr 2.
58. Makarewicz J., *Propaganda komunizmu a kodeks karny*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1937, nr 24-25.
59. Marks J., *What is molecular anthropology? What can it be?*, „Evolutionary Anthropology” 2002, no 11.
60. Mendelsohn B., *Une Nouvelle Branche de la Science Bio-Psycho-Sociale: La Victimologie*, „Revue Internationale de Criminologie et de Police Technique” 1956, nr 2.
61. Miller W.B., *Lower Class Culture as a Generating Milieu of Gang Delinquency*, „Journal of Social Issues” 1958, vol. 14.
62. Mysłakowski Z., *Wychowanie państwowe a narodowe*, „Muzeum” 1931, nr 1.
63. Neymark E., *Kinematograf pod kątem widzenia wychowania moralnego*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1934, nr 12.
64. Nijakowski L., *Neofaszyzm za rogiem*, „Res Humana” 2005, nr 1 (74).
65. Palka P., *Interwencyjna obrona konieczna (art.25 § 4 i 5 k.k.)*, „Przegląd Policyjny” 2012, nr 3(107).
66. Pikulski S., *Polityka karna w Polsce z perspektywy międzynarodowej*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2009, z. 6.
67. Poklewski-Koziół K., *Czy środki masowego przekazu mogą wywierać wpływ na postawy agresywne młodzieży*, „Studia Iuridica” 1992, nr 19.
68. Puczkowski B., Bylińska M., *Ekonomiczna efektywność prawa w sprawach karnych*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2013, nr 24.
69. Radziejewski P., *Propagowanie totalitaryzmu i nawoływanie do nienawiści (art. 256 Kodeksu karnego)*, „Przegląd Prawniczy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza” 2012, nr 1.
70. Rodak M., *Międzywojenna polska debata kryminologiczna – poszukiwanie społecznych przyczyn przestępczości i sposobów jej zwalczania*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXXI.

71. Rohr G., *Hate Crimes*, „The Georgetown Journal of Gender and the Law” 2001-2002, nr 243.
72. Sadurski W., *Prawo do wolności słowa w państwie demokratycznym*, „Państwo i Prawo” 1992, nr 10.
73. Sakowicz A., *Glosa do uchwały SN z 28 marca 2002 r.*, „Palestra” 2003, nr 3-4.
74. Siemaszko A., *Dewiacja w perspektywie konfliktu kultur*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1984, nr 15.
75. Siemaszko A., *Metodologiczne problemy badań typu self-report*, „Archiwum Kryminologii” 1988, t. XV.
76. Siemaszko A., *Percepcja dewiacji w społeczeństwie*, „Archiwum Kryminologii” 1991, t. XVII.
77. Siemaszko A., *Polskie badanie przestępczości (PBP) 2007-2009: analiza wybranych rezultatów*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXXI.
78. Siemaszko A., *Teoria zróżnicowanych powiązań a koncepcja naznaczenia społecznego. Podejście konkurencyjne czy komplementarne?*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1979, nr 9.
79. Siemaszko A., *Zastosowanie teorii uczenia się w wyjaśnianiu zachowań dewiacyjnych*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1976, t. 5.
80. Siwicki M., *Karalność mowy nienawiści w Internecie. Aspekty prawnoporównawcze*, „Palestra” 2007, nr 5-6.
81. Siwicki M., *Propaganda faszyzmu, totalitaryzmu oraz akty dyskryminacji*, „Państwo i Prawo” 2008, nr 11.
82. Siwicki M., *Przeciwdziałanie nawoływaniu do nienawiści w Internecie*, „Jurysta” 2007, nr 2.
83. Sochacka J., *Chuligaństwo stadionowe jako samodzielne zjawisko społeczne*, „Archiwum Kryminologii” 2010, t. XXXII.
84. Stefańska B.J., *Ustawowe okoliczności obciążające w hiszpańskim prawie karnym*, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 7-8.
85. Stefański R.A., *Przestępstwo publicznego nawoływania do popełnienia przestępstwa (art. 255 k.k.)*, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 1.
86. Stefański R.A., *Przestępstwo publicznego znieważenia grupy ludności lub osoby z powodu dyskryminacyjnego (art. 257 k.k.)*, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 6.
87. Steinhilfer G., *Badania przestępczości nie ujawnionej*, „Przestępczość na świecie” 1975, nr 3.
88. Sykes G.M., Matza D., *Techniques of Neutralization. A theory of Delinquency*, „American Sociological Review” 1957, vol. 22.
89. Szawłowski R., *Rafał Lemkin - twórca pojęcia "ludobójstwo" i główny architekt Konwencji z 9 XII 1948 (w czterdziestolecie śmierci)*, „Państwo i Prawo” 1999, z. 10.
90. Sztudynger J.J., Sztudynger M., *Ekonometryczne modele przestępczości*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Prace Katedry Ekonometrii i Statystyki” 2004, nr 15.

91. Sztompka P., *Teoria kontroli społecznej. Próba systematyzacji*, „Kultura i Społeczeństwo” 1967, nr 3.
92. Szulczyk K., *Odrodzenie Ruchu Narodowego w Polsce po 1989 roku*, „Słowo Młodych” 2007, nr 1.
93. Timofeeva Y.A., *Hate Speech Online. Restricted Or Protected? Comparison of Regulations in the United States and Germany*, „Journal of Transnational Law & Policy” 2003, nr 12:2.
94. Tomaszewicz J., *Nowa populistyczna prawica jako źródło zagrożenia terrorystycznego w Europie*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2013, nr 9.
95. Tomsen S., *Hate Crimes and Masculine Offending*, „Gay & Lesbians” 2001, nr 26.
96. Tyszkiewicz L., *Kryminogeneza i sposoby jej badania*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXIX-XXX.
97. Tyszkiewicz L., *O niektórych ogólnych problemach kryminologii i znaczeniu paradygmatu humanistycznego*, „Archiwum kryminologii” 2009, t. XXXI.
98. von Hentig H., *Remarks on the Interaction of the Perpetrator and the Victim*, „Journal of American Institute of Criminal Law and Criminology” 1941, nr 31.
99. Willson J.Q., Kelling G.L., *The Police and Neighborhood Safety. Broken Windows*, „The Atlantic Monthly” 1982, vol. 3.
100. Wójcicki L., *Prasa a przestępczość*, „Gazeta Sądownictwa” 1931, nr 12.
101. Wójcik J., *Ciemna i złota liczba przestępstw*, „Gazeta Sądowa” 2005, nr 1.
102. Wójcik J., *Wiktymologia i jej praktyczne znaczenie*, „Problemy Kryminalistyki” 1978, nr 136.

ŹRÓDŁA PRAWA

Prawo polskie

1. Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. - Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. 1921, Nr 44, poz. 267).
2. Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. (Dz. U. 1952, Nr 33, poz. 232).
3. Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. - Kodeks karny (Dz. U. 1964, Nr 13, poz. 94 ze zm.).
4. Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz. U. 2014, Nr 0, poz. 382).
5. Ustawa z dnia 20 czerwca 1985 r. o prokuraturze (Dz. U. 2011, Nr 270, poz. 1599, tekst jednolity ze zm.).
6. Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. - Prawo o stowarzyszeniach (Dz. U. 2001, Nr 79, poz. 855, tekst jednolity ze zm.).
7. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. 2001, Nr 142, poz. 1591, tekst jednolity z późn. zm.).
8. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz. U. 2015, Nr 0, poz. 355).
9. Ustawa z dnia 5 lipca 1990 r. Prawo o zgromadzeniach (Dz. U. 1990, Nr 51, poz. 297 ze zm.).
10. Ustawa z dnia 12 października 1994 r. o ochronie obrotu gospodarczego i zmianie niektórych przepisów prawa karnego (Dz. U. 1994, Nr 126, poz. 615).
11. Ustawa z dnia 2 kwietnia 1997 r. Konstytucja RP (Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483 ze zm.).
12. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny (Dz. U. 1997, Nr 88, poz. 553 ze zm.).
13. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych (Dz. U. 2011, Nr 155, poz. 924, tekst jednolity).
14. Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz. U. 2014, Nr 0, poz. 1075, tekst jednolity ze zm.).
15. Ustawa z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu (Dz. U. 2010, Nr 29, poz. 154, tekst jednolity ze zm.).
16. Ustawa z dnia 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz. U. 2014, Nr 0, poz. 1417, tekst jednolity ze zm.).
17. Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. 2012, Nr 0, poz. 680, tekst jednolity ze zm.).

18. Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym (Dz. U. 2015, Nr 0, poz. 573, tekst jednolity).
19. Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii (Dz. U. 2012, Nr 0, poz. 124 ze zm.).
20. Ustawa z dnia 2 kwietnia 2009 r. o obywatelstwie polskim (Dz. U. 2012, Nr 0, poz. 161, tekst jednolity ze zm.).
21. Ustawa z dnia 5 listopada 2009 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny, ustawy - Kodeks postępowania karnego, ustawy - Kodeks karny wykonawczy, ustawy - Kodeks karny skarbowy oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2009, Nr 206, poz. 1589).
22. Ustawa z dnia 12 lutego 2010 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny, ustawy - Kodeks karny wykonawczy oraz ustawy - Prawo ochrony środowiska (Dz. U. 2010, Nr 40, poz. 227).
23. Ustawa z dnia 20 maja 2010 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny, ustawy o Policji, ustawy - Przepisy wprowadzające Kodeks karny oraz ustawy - Kodeks postępowania karnego (Dz. U. 2010, Nr 98, poz. 626).
24. Ustawa z dnia 26 listopada 2010 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny oraz ustawy o Policji (Dz. U. 2010, Nr 240, poz. 1602).
25. Ustawa z dnia 20 marca 2015 r. o zmianie ustawy - Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2015, Nr 0, poz. 541).
26. Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 11 lipca 1932 r. - Kodeks karny (Dz. U. 1932, Nr 22, poz. 165 ze zm.).
27. Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie zasad techniki prawodawczej (Dz. U. 2002, Nr 100, poz. 908).
28. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 marca 2010 r. - Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury (Dz. U. 2014, Nr 0, poz. 144).
29. Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 23 września 1944 r. Kodeks Karny Wojska Polskiego (Dz. U. 1944, Nr 6, poz. 27).
30. Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 31 sierpnia 1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego (Dz. U. 1944, Nr 4, poz. 16).
31. Dekret z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa (Dz. U. 1946, Nr 30, poz. 192).

32. Dekret z dnia 5 sierpnia 1949 r. o ochronie wolności sumienia i wyznania (Dz. U. 1946, Nr 45, poz. 333 i 334).
33. Zarządzenie nr 6 Prezesa Rady Ministrów z dnia 13 lutego 2013 r. w sprawie Rady do spraw Przeciwdziałania Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i związanej z nimi Nietolerancji (M.P. 2013, poz. 79).
34. Zarządzenie nr 528 Komendanta Głównego Policji z dnia 6 czerwca 2007 r. w sprawie form i metod wykonywania zadań przez dzielnicowego i kierownika rewiru dzielnicowych (Dz. Urz. KGP 2007, Nr 12, poz. 95).
35. Zarządzenie nr 358 Komendanta Głównego Policji z dnia 8 września 2009 r. (Dz. Urz. KGP 2009, Nr 12, poz. 60).

Prawo międzynarodowe

1. Porozumienie międzynarodowe w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej (Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego) podpisane w Londynie dnia 8 sierpnia 1945 r. (Dz. U. 1947, Nr 63, poz. 367).
2. Karta Narodów Zjednoczonych podpisana 26 czerwca 1945 w San Francisco, ratyfikowana przez Polskę 16 października 1945 r. (Dz. U. 1945, Nr 23, poz. 90).
3. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka przyjęta i proklamowana rezolucją Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 (III) w dniu 10 grudnia 1948 r.
4. Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, ratyfikowana przez Polskę 15 grudnia 1992 r. (Dz. U. 1993, Nr 61, poz. 284).
5. Konwencja ONZ w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. w Nowym Jorku, ratyfikowana przez Polskę w dniu 18 lipca 1950 r. (Dz. U. 1950, Nr 36, poz. 325).
6. Konwencja dotycząca statusu uchodźców, sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r. (Dz. U. 1991, Nr 119, poz. 515).
7. Konwencja (nr 111) dotycząca dyskryminacji w zakresie zatrudnienia i wykonywania zawodu, przyjęta w Genewie dnia 25 czerwca 1958 r. (Dz. U. 1961, Nr 42, poz. 218).
8. Konwencja w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty, sporządzona w Paryżu dnia 15 grudnia 1960 r. (Dz. U. 1964, Nr 40, poz. 268).
9. Rezolucja nr 2142 (XXI) Organizacja Narodów Zjednoczonych z dnia 26 października 1966 r.
10. Protokół dotyczący statusu uchodźców, sporządzony w Nowym Jorku dnia 31 stycznia 1967 r. (Dz. U. 1991, Nr 119, poz. 517).

11. Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, otwarta do podpisu w Nowym Jorku dnia 7 marca 1966 r., ratyfikowana przez Polskę 9 października 1968 r. (Dz. U. 1969, Nr 25, poz. 187).
12. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych uchwalony rezolucją Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych nr 2200A (XXI) z 16 grudnia 1966 r., otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r., ratyfikowany przez Polskę 3 marca 1977 r. (Dz. U. 1977, Nr 38, poz. 167).
13. Protokół fakultatywny do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, uchwalony przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w dniu 16 grudnia 1966 r. w Nowym Jorku, ratyfikowany przez Polskę 14 października 1991 r. (Dz. U. 1994, Nr 23, poz. 80).
14. Konwencja o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych dnia 26 listopada 1968 r. (Dz. U. 1970, nr 26, poz. 208).
15. Międzynarodowa konwencja o zwalczaniu i karaniu zbrodni apartheidu uchwalona rezolucją 3068 (XXVIII) Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych, otwarta do podpisu w Nowym Jorku 30 listopada 1973 r., ratyfikowana przez Polskę 5 lutego 1976 r. (Dz. U. 1976, Nr 32, poz. 186).
16. Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 40/34 z dnia 29 listopada 1985 r. Deklaracja podstawowych zasad wymiaru sprawiedliwości odnoszących się do ofiar przestępstw i nadużyć władzy (A/RES/40/34).
17. Międzynarodowa Konwencja przeciw apartheidowi w sporcie, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1985 r. (Dz. U. 1988, Nr 14, poz. 100).
18. Konwencja Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej podpisana w Palermo 12 grudnia 2000 r., ratyfikowana przez Polskę 19 lipca 2001 r. (Dz. U. 2001, Nr 90, poz. 994).
19. Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., ratyfikowany przez Polskę 12 listopada 2001 r. (Dz. U. 2003, Nr 78, poz. 708).
20. Światowa Konferencja Przeciwko Rasizmowi, Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i Związanej z Nimi Nietolerancji przyjęta w dniu 8 września 2001 r. w Durbanie.
21. Konwencja Rady Europy o cyberprzestępczości, przyjęta i otwarta do podpisu w Budapeszcie w dniu 23 listopada 2001 r., ratyfikowana przez Polskę 12 września 2014 r. (Dz. U. 2014, Nr 0, poz. 1514).
22. Protokół dodatkowy do Konwencji Rady Europy o cyberprzestępczości dotyczący penalizacji czynów o charakterze rasistowskim lub ksenofobicznym popełnionych przy użyciu systemów komputerowych, sporządzony w Strasburgu dnia 28 stycznia 2003 r., ratyfikowany przez Polskę w dniu 29 stycznia 2015 r. (Dz. U. 2015, Nr 0, poz. 730).

Prawo Unii Europejskiej

1. Protokół nr 11 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, dotyczący przekształcenia mechanizmu kontrolnego ustanowionego przez Konwencję sporządzony w Strasburgu dnia 11 maja 1994 r. (Dz. U. 1998, Nr 147, poz. 962).
2. Wspólnie działanie z dnia 15 lipca 1996 r. przyjęte przez Radę na podstawie art. K.3 Traktatu o Unii Europejskiej, dotyczącego działania w celu zwalczania rasizmu i ksenofobii 96/443/WSiSW (Dz. Urz. UE L 185 z dnia 24 lipca 1996 r.).
3. Rekomendacja nr R (97) 20 w sprawie mowy nienawiści, przyjęta przez Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 30 października 1997 r. podczas 607. posiedzenia wiceministrów.
4. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej uchwalona i podpisana w dniu 7 grudnia 2000 r. w Nicei (Dz. Urz. UE C 326 z dnia 26 października 2010 r.).
5. Rozporządzenie Rady (WE) nr 168/2007 z dnia 15 lutego 2007 r. ustanawiające Agencję Praw Podstawowych Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE L 31 z dnia 22 lutego 2007 r.).
6. Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską podpisany w Lizbonie dnia 13 grudnia 2007 r. (Dz. U. 2009, Nr 203, poz. 1569).
7. Decyzja ramowa Rady 2008/913/WSiSW z dnia 28 listopada 2008 r. w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii za pomocą środków prawno karnych (Dz. Urz. UE L 328 z dnia 6 grudnia 2008 r.).
8. Zalecenie CM/Rec(2010)5 Komitetu Ministrów dla Państw Członkowskich w zakresie środków zwalczania dyskryminacji opartej na orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej (Przyjęte przez Komitet Ministrów dnia 31 marca 2010 r. na 1081 posiedzeniu zastępców ministrów).
9. Wersja skonsolidowana Traktatu o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE C 326 z dnia 26 października 2012 r.).

Prawo Republiki Federalnej Niemiec

1. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai 1949 (Bundesgesetzblatt 2014, Teil I, Seite 2438).
2. Gesetz zur Änderung des Strafgesetzbuches, der Strafprozeßordnung und anderer Gesetze (Verbrechensbekämpfungsgesetz) vom 28. Oktober 1994 (Bundesgesetzblatt 1994, Teil I, Seite 3186).
3. Strafgesetzbuch in der Fassung der Bekanntmachung vom 13. November 1998 (Bundesgesetzblatt 1998, Teil I, Seite 3322).
4. Gesetz zur Einführung des Völkerstrafgesetzbuches vom 26. Juni 2002 (Bundesgesetzblatt 2002, Teil I, Seite 2254).

Prawo Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej

1. Civil Rights Act (18 U.S.C. § 245(b)(2). United States Code).
2. Hate Crimes Prevention Act (Pub. L. No. 111-84, H.R. 2647).
3. Hate Crimes Sentencing Enhancement Act (Pub. L. No. 103-322, Title XXVIII, § 280003, 108 Stat. 2906).
4. Hate Crimes Statistic Act (Pub. L. No. 101-275, 104 Stat. 140).
5. Violence Against Women Act (Pub. L. No. 103-322, 108 Stat. 1796).
6. Violent Crime Control and Law Enforcement Act (Pub. L. No. 103-322, § 28003, 108 Stat. 2906).

ORZECZNICTWO

Orzeczenia sądów polskich

1. Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 25 września 1991 r. (sygn. akt S 6/91), OTK ZU z 1991 r., poz. 34.
2. Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 13 czerwca 1994 r. (sygn. akt S 1/94), OTK z 1994 r., cz. I.
3. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 26 kwietnia 1995 r. (sygn. akt K 11/94), OTK z 1995 r., cz. I.
4. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 6 lipca 1999 r. (sygn. akt P 2/99), OTK ZU 1999, nr 5, poz. 103.
5. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 20 lutego 2001 r. (sygn. akt P 2/00), OTK 2001 r., nr 2, poz. 32.
6. Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 8 marca 2011 r. (sygn. akt K 29/08).
7. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 19 lipca 2011 r. (sygn. akt K 11/10), Dz. U. 2011, Nr 160, poz. 964.
8. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 25 lutego 2014 r. (sygn. akt SK 65/12), Dz. U. 2014, Nr 0, poz. 268.
9. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 5 sierpnia 1971 r. (sygn. akt IV KR 144/71), OSNKW 1972, z. 1, poz. 8.
10. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 16 listopada 1972 r. (sygn. akt I KR 274/72), „Państwo i Prawo” 1973, nr 12.
11. Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 20 września 1973 r. (sygn. akt VI KZP 26/73), OSNKW 1973, nr 11, poz. 132.
12. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 16 stycznia 1976 r. (sygn. akt U II CR 692/75), OSNC1976, nr 11, poz. 251.
13. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 16 lutego 1987 r. (sygn. akt WR 28/87), OSNKW 1987, Nr 9-10, poz. 85.
14. Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 28 marca 2002 r. (sygn. akt I KZP 5/02).
15. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 5 lutego 2007 r. (sygn. akt IV KK 406/06), OSNKW 2007, nr 1, poz. 367.
16. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 1 września 2011 r. (sygn. akt V KK 98/11).
17. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 27 kwietnia 1999 r. (sygn. akt II AKa 12/99), OSP 2000, z. 9, poz. 127.
18. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 16 stycznia 2002 r. (II AKa 308/01), KZS 2002, z. 2, poz. 32.
19. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 27 listopada 2003 r. (sygn. akt II AKa 338/03), OSA 2005, nr 6, poz. 39.
20. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 4 sierpnia 2005 r. (sygn. akt II AKa 251/05), OSA w Katowicach 2005, z. 3, poz. 15.

21. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 6 czerwca 2011 r. (sygn. akt II AKa 91/11).
22. Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 7 marca 2013 r. (sygn. akt II AKa 398/12).
23. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 24 września 2013 r. (sygn. akt II AKa 301/13).
24. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Lublinie z dnia 14 maja 2014 r. (sygn. akt II AKa 79/14).
25. Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 12 czerwca 2014 r. (sygn. akt II AKa 149/14).
26. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 30 października 2014 r. (sygn. akt II AKa 221/14).

Orzeczenia sądów i trybunałów międzynarodowych

1. Wyrok ETPC z 20 lipca 1957 r. (skarga nr 250/57).
2. Wyrok ETPC z 11 października 1979 r. (skarga nr 8248/78 oraz 8406/78).
3. Wyrok ETPC z 16 lipca 1981 r. (skarga nr 9235/81).
4. Wyrok ETPC z 12 maja 1988 r. (skarga nr 12194/86).
5. Wyrok ETPC z 12 października 1989 r. (skarga nr 12774/87).
6. Wyrok ETPC z 29 maja 1993 r. (skarga nr 19459/92).
7. Wyrok ETPC z 2 września 1994 r. (skarga nr 21318/93).
8. Wyrok ETPC z 23 września 1994 r. (skarga nr 15890/89).
9. Wyrok ETPC z 11 stycznia 1995 r. (skarga nr 21128/93).
10. Wyrok ETPC z 6 września 1995 r. (skarga nr 25096/94).
11. Wyrok ETPC z 26 września 1995 r. (skarga nr 17851/91).
12. Wyrok ETPC z 18 października 1995 r. (skarga nr 25062/94).
13. Wyrok ETPC z 16 stycznia 1996 r. (skarga nr 24398/94).
14. Wyrok ETPC z 24 czerwca 1996 r. (skarga nr 31159/96).
15. Wyrok ETPC z 21 maja 1997 r. (skarga nr 34889/97).
16. Wyrok ETPC z 9 września 1998 r. (skarga nr 36773/97).
17. Wyrok ETPC z 23 września 1998 r. (skarga nr 24662/94).
18. Wyrok ETPC z 2 marca 1999 r. (skarga nr 34313/96).
19. Wyrok ETPC z 20 kwietnia 1999 r. (skarga nr 41448/98).
20. Wyrok ETPC z 28 września 1999 r. (skarga nr 22479/93).
21. Wyrok ETPC z 1 lutego 2000 r. (skarga nr 32307/96).
22. Wyrok ETPC z 24 czerwca 2003 r. (skarga nr 65831/01).
23. Wyrok ETPC z 18 maja 2004 r. (skarga nr 57383/00).
24. Wyrok ETPC z 2 września 2004 r. (skarga nr 42264/98).
25. Wyrok ETPC z 11 listopada 2004 r. (skarga nr 23131/03).
26. Wyrok ETPC z 6 lipca 2005 r. (skarga nr 43577/98).
27. Wyrok ETPC z 12 lipca 2005 r. (skargi nr 41138/98 i 64320/01).
28. Wyrok ETPC z 20 lutego 2007 r. (skarga nr 35222/04).
29. Wyrok ETPC z 26 lipca 2007 r. (skarga nr 48254/99).

30. Wyrok ETPC z 26 lipca 2007 r. (skarga nr 55523/00).
31. Wyrok ETPC z 4 marca 2008 r. (skarga nr 42722/02).
32. Wyrok ETPC z 8 lipca 2008 r. (skarga nr 33629/06).
33. Wyrok ETPC z 10 lipca 2008 r. (skarga nr 33629/06).
34. Wyrok ETPC z 4 listopada 2008 r. (skarga nr 72596/01).
35. Wyrok ETPC z 2 października 2008 r. (skarga nr 36109/03).
36. Wyrok ETPC z 25 czerwca 2009 r. (skarga nr 46423/06).
37. Wyrok ETPC z 16 lipca 2009 r. (skarga nr 15615/07).
38. Wyrok ETPC z 7 maja 2010 r. (skarga nr 18788/09).
39. Wyrok ETPC z 14 grudnia 2010 r. (skarga nr 74832/01).
40. Wyrok ETPC z 9 lutego 2012 r. (skarga nr 1813/07).
41. Wyrok ETPC z 12 czerwca 2012 r. (skarga nr 13624/03).
42. Decyzja Komitetu Praw Człowieka ONZ z 16 marca 1993 r. (skarga nr 4/1991).
43. Decyzja Komitetu Praw Człowieka ONZ z 8 listopada 1996 r. (skarga nr 550/1993).
44. Decyzja Komitetu Praw Człowieka ONZ z 18 października 2000 r. (skarga nr 736/1997).
45. Decyzja Komitetu ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej z 15 sierpnia 2005 r. (skarga nr 30/2003).
46. Decyzja Komitetu ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej z 6 marca 2006 r. (skarga nr 34/2004).

Orzeczenia sądów USA i RFN

1. Wyrok Sądu Najwyższego USA *Chaplinsky v. State of New Hampshire*: United States Supreme Court, 315 U.S. 568 (1942).
2. Wyrok Sądu Najwyższego USA *Beauharnais v. Illinois*: United States Supreme Court, 343 U.S. 250 (1952).
3. Wyrok Sądu Najwyższego USA *R.A.V. v. City of St. Paul, Minnesota*: United States Supreme Court, 505 U.S. 377 (1992).
4. Wyrok Sądu Najwyższego USA *Wisconsin v. Mitchel*: United States Supreme Court, 508 U.S. 476 (1993).
5. Wyrok Federalnego Trybunału Konstytucyjnego RFN (*BVerfG*, 13.04.1994 - 1 BvR 23/94).

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

1. Anti-Defamation League -
http://archive.adl.org/extremism/bands/bands_country.html#Poland
<http://www.adl.org/combating-hate/hate-on-display>
2. Blood & Honour -
<http://www.bhpoland.org/strona/index2.htm>
3. Komenda Główna Policji -
<http://statystyka.policja.pl/st/informacje/106955,Polacy-czuja-sie-w-swojej-okolicy-bezpiecznie-jak-nigdy-dotad.html>
4. Leksykon narodowej muzyki rockowej i tożsamościowej -
<https://sites.google.com/site/patriotyzmtradycjakultura/kultura/leksykon-muzyki-rockowej>
5. Młodzież Wszechpolska -
<http://mw.org.pl/about/deklaracja-ideowa>
6. Narodowe Odrodzenie Polski -
<http://www.nop.org.pl/historia-nop>
7. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań -
<http://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2011/nsp-2011-wyniki>
8. Obóz Narodowo-Radykalny -
<http://onr.com.pl/deklaracja.html>
9. Polska Partia Narodowa -
http://www.polskapartianarodowa.org/index.php?option=com_content&task=view&id=72&Itemid=48
10. Polska Wspólnota Narodowa -
<http://www.pwn.waw.pl>
11. Redwatch -
<http://www.redwatch.info/sites/redwatch.htm>
12. Souther Poverty Law -
<https://www.splcenter.org/fighting-hate/extremist-files/groups>
13. Stowarzyszenie Nigdy Więcej -
<http://www.nigdywiecej.org/Nigdy-Wiecej>
14. Stowarzyszenie Otwarta Rzeczpospolita -
<http://www.otwarta.org/kim-jestesmy/o-stowarzyszeniu>
15. Stowarzyszenie Przeciwko Homofobii -
<http://kph.org.pl/o-kph/misja-i-wizja-dokumenty>

WYKAZ TABEL i RYCIŃ

Tab. 1. Liczba ujawnionych przestępstw z art. 119, 256 i 257 k.k. w latach 1999-2014	79
Tab. 2. Liczba postępowań karnych o przestępstwa z art. 119, 256 i 257 k.k. w latach 2008-2014	80
Tab. 3. Liczba skazań za przestępstwa z art. 119, 256 i 257 k.k. w latach 1999-2014	81
Tab. 4. Odpowiedzialność karna za przestępstwa motywowane nienawiścią w poszczególnych stanach USA	160
Tab. 5. Sposób ujawnienia przestępstwa	271
Tab. 6. Przyznanie się sprawcy do winy w postępowaniu przygotowawczym/ wniosek o dobrowolne poddanie się karze	272
Tab. 7. Zastosowane wobec sprawcy środki zapobiegawcze	273
Tab. 8. Kwalifikacja prawna czynu	274
Tab. 9. Orzeczone kary	276
Tab. 10. Orzeczone środki karne	279
Tab. 11. Orzeczone dozór kuratora i obowiązki probacyjne	281
Tab. 12. Zwolnienie od kosztów procesu	281
Tab. 13. Prawomocność wyroku skazującego	282
Tab. 14. Miesiąc popełnienia przestępstwa	283
Tab. 15. Miejsce popełnienia przestępstwa – miasto/ wieś	285
Tab. 16. Miejsce popełnienia przestępstwa – lokalizacja geograficzna	285
Tab. 17. Miejsce popełnienia przestępstwa – lokalizacja topograficzna	286
Tab. 18. Przedmioty służące do popełnienia przestępstwa	287
Tab. 19. Liczba sprawców biorących udział w przestępstwie (forma sprawstwa)	288
Tab. 20. Liczba osób pokrzywdzonych przestępstwem	289
Tab. 21. Skutki przestępstwa	290
Tab. 22. Zachowanie sprawcy po popełnieniu przestępstwa	290
Tab. 23. Motyw popełnienia przestępstwa	291
Tab. 24. <i>Modus operandi</i> sprawcy	292
Tab. 25. Narodowość pokrzywdzonego	294
Tab. 26. Obywatelstwo pokrzywdzonego	295
Tab. 27. Pojednanie się pokrzywdzonego ze sprawcą	296
Tab. 28. Relacja znajomości pomiędzy sprawcą a pokrzywdzonym	296
Tab. 29. Podmiotowość prawna pokrzywdzonego	297
Tab. 30. Rola pokrzywdzonego w genezie przestępstwa	297
Tab. 31. Narodowość sprawcy	298
Tab. 32. Obywatelstwo sprawcy	298
Tab. 33. Płeć sprawcy	299
Tab. 34. Wiek sprawcy w chwili popełnienia czynu	300
Tab. 35. Miejsce urodzenia sprawcy – miasto/ wieś	301
Tab. 36. Miejsce urodzenia sprawcy – lokalizacja geograficzna	301

Tab. 37. Miejsce zamieszkania sprawcy – miasto/wieś.....	302
Tab. 38. Miejsce zamieszkania sprawcy – lokalizacja geograficzna.....	303
Tab. 39. Wykształcenie sprawcy	304
Tab. 40. Status zawodowy sprawcy	304
Tab. 41. Dochody sprawcy.....	305
Tab. 42. Stan cywilny sprawcy	306
Tab. 43. Uprzednia karalność sprawcy	306
Tab. 44. Popęlnienie przestępstwa pod wpływem alkoholu	307
Tab. 45. Przynależność sprawcy do grupy nienawiści	308
Tab. 46. Dynamika przestępstw z nienawiści w latach 1999-2014 (liczba skazań)	348
Ryc.1. Piramida nienawiści Gordona Allporta	267

ZAŁĄCZNIKI

Załącznik nr 1. Wykaz spraw objętych badaniami aktowymi

a) Wyroki sądów I instancji

Lp.	Orzeczenie	Treść orzeczenia
1.	Wyrok Sądu Rejonowego w Olsztynie z dnia 1 lipca 1999 r. (sygn. akt II K 383/99)	prawomocny, skazujący
2.	Wyrok Sądu Rejonowego w Olsztynie z dnia 28 czerwca 2001 r. (sygn. akt II K 1256/00)	nieprawomocny, skazujący
3.	Wyrok Sądu Okręgowego w Olsztynie z dnia 6 czerwca 2007 r. (sygn. akt II K 270/06)	nieprawomocny, skazujący
4.	Wyrok Sądu Rejonowego w Mrągowie z dnia 15 grudnia 2011 r. (sygn. akt II K 582/11)	prawomocny, skazujący
5.	Wyrok Sądu Rejonowego w Elblągu z dnia 3 października 2006 r. (sygn. akt X K 845/05)	prawomocny, uniewinniający
6.	Wyrok Sądu Rejonowego w Elblągu z dnia 14 października 2008 r. (sygn. akt X K 1129/08)	prawomocny, skazujący
7.	Wyrok Sądu Rejonowego w Elblągu z dnia 16 czerwca 2008 r. (sygn. akt X K 1396/08)	nieprawomocny, skazujący
8.	Wyrok Sądu Rejonowego Gdańsk-Północ z dnia 19 września 2006 r. (sygn. akt XI K 301/06)	prawomocny, skazujący
9.	Wyrok Sądu Rejonowego Gdańsk-Północ z dnia 21 lipca 2009 r. (sygn. akt XI K 270/07)	prawomocny, skazujący
10.	Wyrok Sądu Rejonowego Gdańsk-Północ z dnia 30 czerwca 2008 r. (sygn. akt II K 907/07)	nieprawomocny, skazujący
11.	Wyrok Sądu Rejonowego Gdańsk-Północ z dnia 1 kwietnia 2010 r. (sygn. akt II K 744/08)	nieprawomocny, uniewinniający
12.	Wyrok Sądu Rejonowego w Gdyni z dnia 15 listopada 2004 r. (sygn. akt VIII K 1299/04)	prawomocny, skazujący
13.	Wyrok Sądu Rejonowego w Grudziądzu z dnia 25 sierpnia 2005 r. (sygn. akt VI K 313/05)	prawomocny, skazujący
14.	Wyrok Sądu Rejonowego w Grudziądzu z dnia 21 września 2009 r. (sygn. akt VI K 551/09)	prawomocny, skazujący
15.	Wyrok Sądu Rejonowego w Bydgoszczy z dnia 25 kwietnia 2008 r. (sygn. akt XVI K 2774/08)	prawomocny, warunkowe umorzenie postępowania
16.	Wyrok Sądu Rejonowego w Bydgoszczy z dnia 8 lipca 2008 r. (sygn. akt III K 1002/06)	prawomocny, uniewinniający
17.	Wyrok Sądu Okręgowego w Toruniu z dnia 26 września 2006 r. (sygn. akt II K 52/06)	prawomocny, skazujący
18.	Wyrok Sądu Rejonowego w Toruniu z dnia 24 sierpnia 2009 r. (sygn. akt VIII K 429/09)	prawomocny, skazujący

19.	Wyrok Sądu Rejonowego w Toruniu z dnia 18 stycznia 2010 r. (sygn. akt VIII K 577/09)	nieprawomocny, warunkowe umorzenie postępowania
20.	Wyrok Sądu Okręgowego we Włocławku z dnia 15 grudnia 2011 r. (sygn. akt II K 102/11)	prawomocny, warunkowe umorzenie postępowania
21.	Wyrok Sądu Okręgowego w Płocku z dnia 14 stycznia 2010 r. (sygn. akt II K 149/09)	prawomocny, skazujący
22.	Wyrok Sądu Rejonowego w Łomży z dnia 18 października 2010 r. (sygn. akt II K 467/10)	nieprawomocny, warunkowe umorzenie postępowania
23.	Wyrok Sądu Rejonowego w Łomży z dnia 12 kwietnia 2011 r. (sygn. akt II K 725/10)	nieprawomocny, skazujący
24.	Wyrok Sądu Rejonowego w Bielsku Podlaskim z dnia 24 września 2003 r. (sygn. akt II K 126/03)	prawomocny, warunkowe umorzenie postępowania
25.	Wyrok Sądu Rejonowego w Białymstoku z dnia 3 czerwca 2008 r. (sygn. akt VII K 330/08)	prawomocny, skazujący
26.	Wyrok Sądu Rejonowego w Białymstoku z dnia 9 czerwca 2008 r. (sygn. akt XV K 5/08)	prawomocny, skazujący
27.	Wyrok Sądu Rejonowego w Białymstoku z dnia 10 czerwca 2008 r. (sygn. akt XV K 797/08)	prawomocny, warunkowe umorzenie postępowania
28.	Wyrok Sądu Rejonowego w Białymstoku z dnia 25 października 2011 r. (sygn. akt XV K 1162/11)	nieprawomocny, skazujący
29.	Wyrok Sądu Rejonowego w Białymstoku z dnia 4 listopada 2009 r. (sygn. akt XV K 950/09)	prawomocny, skazujący
30.	Wyrok Sądu Rejonowego w Białymstoku z dnia 26 listopada 2009 r. (sygn. akt XV K 879/09)	nieprawomocny, skazujący
31.	Wyrok Sądu Rejonowego w Białymstoku z dnia 23 lutego 2010 r. (sygn. akt III K 1340/07)	nieprawomocny, skazujący
32.	Wyrok Sądu Rejonowego w Białymstoku z dnia 15 grudnia 2010 r. (sygn. akt XV K 965/09)	nieprawomocny, skazujący
33.	Wyrok Sądu Rejonowego w Białymstoku z dnia 25 maja 2009 r. (sygn. akt XV K 1323/08)	prawomocny, skazujący
34.	Wyrok Sądu Rejonowego w Suwałkach z dnia 27 maja 2008 r. (sygn. akt VII K 30/07)	nieprawomocny, skazujący
35.	Wyrok Sądu Rejonowego w Nowym Dworze Mazowieckim z dnia 29 września 2010 r. (sygn. akt. II K 890/09)	nieprawomocny, uniewinniający
36.	Wyrok Sądu Rejonowego w Legionowie z dnia 19 sierpnia 2003 r. (sygn. akt II K 138/02)	nieprawomocny, skazujący
37.	Wyrok Sądu Rejonowego w Piasecznie z dnia 5 czerwca 2008 r. (sygn. akt II K 420/08)	prawomocny, skazujący

Załączniki

38.	Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy Pragi-Południe z dnia 28 października 2005 r. (sygn. akt IX K 68/01)	nieprawomocny, uznanie winy i odstąpienie od wymierzenia kary
39.	Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy Pragi-Północ z dnia 15 lutego 2008 r. (sygn. akt IV K 1024/07)	prawomocny, umorzenie postępowania
40.	Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Śródmieścia z dnia 9 sierpnia 2004 r. (sygn. akt VII K 1916/03)	prawomocny, skazujący
41.	Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Śródmieścia z dnia 13 września 2004 r. (sygn. akt VII K 662/04)	prawomocny, warunkowe umorzenie postępowania
42.	Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Śródmieścia z dnia 30 marca 2007 r. (sygn. akt IX K 377/06)	prawomocny, warunkowe umorzenie postępowania
43.	Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Żoliborza z dnia 2 grudnia 2008 r. (sygn. akt IV K 1308/06)	prawomocny, uniewinniający
44.	Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Mokotowa z dnia 17 czerwca 2008 r. (sygn. akt III K 76/04)	prawomocny, skazujący
45.	Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Mokotowa z dnia 12 listopada 2008 r. (sygn. akt III K 996/08)	prawomocny, skazujący
46.	Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Woli z dnia 16 grudnia 2008 r. (sygn. akt IV K 904/08)	prawomocny, skazujący
47.	Wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy-Woli z dnia 29 maja 2009 r. (sygn. akt III K 2323/06)	prawomocny, skazujący
48.	Wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z dnia 11 września 2007 r. (sygn. akt XVIII K 116/07)	prawomocny, skazujący
49.	Wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z dnia 2 sierpnia 2011 r. (sygn. akt XVIII K 208/11)	prawomocny, skazujący

b) Wyroki sądów II instancji

Lp.	Orzeczenie	Treść orzeczenia
1.	Wyrok Sądu Okręgowego w Olsztynie z dnia 23 maja 2002 r. (sygn. akt VII Ka 1382/01)	prawomocny, uchylający skazujący wyrok SR i uniewinniający
2.	Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 25 września 2007 r. (sygn. akt Aka 139/07)	prawomocny, utrzymujący w mocy skazujący wyrok SO
3.	Wyrok Sądu Okręgowego w Elblągu z dnia 19 listopada 2009 r. (sygn. akt VI Ka 399/09)	prawomocny, utrzymujący w mocy skazujący wyrok SR
4.	Wyrok Sądu Okręgowego w Gdańsku z dnia 13 listopada 2008 r. (sygn. akt II Ka 715/08)	prawomocny, uchylający wyrok SR i przekazujący do ponownego rozpoznania
5.	Wyrok Sądu Okręgowego w Gdańsku z dnia 24 listopada 2010 r. (sygn. akt XIII Ka 598/10)	prawomocny, utrzymujący w mocy uniewinniający wyrok SR
6.	Wyrok Sądu Okręgowego w Toruniu z dnia 15 kwietnia 2010 r. (sygn. akt IX Ka 126/10)	prawomocny, utrzymujący w mocy warunkowo umarzający postępowanie wyrok SR
7.	Wyrok Sądu Okręgowego w Bydgoszczy z dnia 22 września 2008 r. (sygn. akt IV Ka 746/08),	prawomocny, uchylający wyrok SR i przekazujący do ponownego rozpoznania
8.	Wyrok Sądu Okręgowego w Łomży z dnia 29 grudnia 2010 r. (sygn. akt II Ka 221/10)	prawomocny, utrzymujący w mocy warunkowo umarzający postępowanie wyrok SR
9.	Wyrok Sądu Okręgowego w Łomży z dnia 1 czerwca 2011 r. (sygn. akt II Ka 92/11)	prawomocny, uchylający wyrok SR i warunkowo umarzający postępowanie
10.	Wyrok Sądu Okręgowego w Białymstoku z dnia 14 maja 2003 r. (sygn. akt VIII Kz 399/03)	prawomocny, uchylający postanowienie SR o umorzeniu postępowania i przekazujący do ponownego rozpoznania
11.	Wyrok Sądu Okręgowego w Białymstoku z dnia 15 lutego 2010 r. (sygn. akt VIII Ka 720/09)	prawomocny, utrzymujący w mocy skazujący wyrok SR
12.	Wyrok Sądu Okręgowego w Białymstoku z dnia 18 marca 2010 r. (sygn. akt VIII Ka 54/10)	prawomocny, utrzymujący w mocy skazujący wyrok SR
13.	Wyrok Sądu Okręgowego w Białymstoku z dnia 19 maja 2011 r. (sygn. akt VIII Ka 475/10)	prawomocny, utrzymujący w mocy skazujący wyrok SR
14.	Wyrok Sądu Okręgowego w Białymstoku z dnia 21 kwietnia 2011 r. (sygn. akt VIII Ka 165/11)	prawomocny, utrzymujący w mocy skazujący wyrok SR

15.	Wyrok Sądu Okręgowego w Suwałkach z dnia 23 września 2008 r. (sygn. akt II Ka 203/08)	prawomocny, utrzymujący w mocy skazujący wyrok SR
16.	Wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z dnia 24 kwietnia 2007 r. (sygn. akt X Kz 27/07)	prawomocny, uchylający postanowienie SR o umorzeniu postępowania i przekazujący do ponownego rozpoznania
17.	Wyrok Sądu Okręgowego Warszawa-Praga w Warszawie z dnia 12 maja 2011 r. (sygn. akt IV Ka 19/11)	prawomocny, utrzymujący w mocy uniewinniający wyrok SR
18.	Wyrok Sądu Okręgowego Warszawa-Praga w Warszawie z dnia 7 stycznia 2004 r. (sygn. akt IX Ka 1163/03)	prawomocny, uchylający skazujący wyrok SR i umarzający postępowanie
19.	Wyrok Sądu Okręgowego Warszawa-Praga w Warszawie z dnia 14 lutego 2006 r. (sygn. akt VI Ka 35/06)	prawomocny, utrzymujący w mocy skazujący wyrok SR

c) Orzeczenia Sądu Najwyższego

Lp.	Orzeczenie	Treść orzeczenia
1.	Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 15 grudnia 2004 r. (sygn. akt II KK 407/04)	oddalenie skargi kasacyjnej
2.	Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 9 czerwca 2008 r. (sygn. akt III KK 59/08)	oddalenie skargi kasacyjnej
3.	Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 29 stycznia 2009 r. (sygn. akt III KK 441/08)	pozostawienie skargi kasacyjnej bez rozpoznania z przyczyn formalnych (art. 523 § 1 k.p.k.)
4.	Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 5 października 2010 r. (sygn. akt III KK 18/10)	oddalenie skargi kasacyjnej

**Załącznik nr 2. Kwestionariusz badań aktowych spraw o przestępstwa
z art. 119, 256 i 257 k.k.**

Sąd:

Sygnatura akt:

Data orzeczenia:

Kwalifikacja prawna czynu:

POSTĘPOWANIE PRZYGOTOWAWCZE

1. W jaki sposób ujawniono przestępstwo?
2. Czy podejrzany przyznał się do winy?
3. Czy złożony został wniosek o dobrowolne poddanie się karze?
4. Czy wobec sprawcy zastosowano środki zapobiegawcze?

POSTĘPOWANIE SĄDOWE I INSTANCJI

1. Jaka była kwalifikacja prawna czynu?
2. Jaka kara została orzeczona?
3. Jakie środki karne zostały orzeczone?
4. Czy orzeczono dozór kuratora i obowiązki probacyjne?
5. Czy zwolniono skazanego od kosztów?
6. Jakie były okoliczności łagodzące?
7. Jakie były okoliczności obciążające?
8. Czy składano środki odwoławcze?
9. Czy wyrok był prawomocny?

POSTĘPOWANIE ODWOŁAWCZE i KASACYJNE

1. Jaki sąd rozpatrywał sprawę?
2. Jaka była treść wyroku?
3. Jakie zarzuty podniesiono w odwołaniu?
4. Czy wniesiono skargę kasacyjną?

CZYN SPRAWCY

1. Data popełnienia przestępstwa (miesiąc):
2. Pora dnia, w której popełniono przestępstwo (godzina):
3. Miejsce popełnienia przestępstwa (miasto/wieś):
4. Miejsce popełnienia przestępstwa (lokalizacja geograficzna):
5. Miejsce popełnienia przestępstwa (lokalizacja topograficzna):
6. Czy istniały przedmioty służące do popełnienia przestępstwa?
7. Jaka była liczba sprawców biorących udział w popełnieniu przestępstwa?
8. Czy przypisano działanie w ramach zorganizowanej grupy przestępczej?
9. Jaka była liczba osób pokrzywdzonych przestępstwem?
10. Jakie były następstwa popełnionego przestępstwa?
11. Jakim było zachowanie sprawcy po popełnieniu przestępstwa?
12. Jakie były motywy popełnienia przestępstwa?
13. *Modus operandi* sprawcy:

POKRZYWDZONY PRZESTĘPSTWEM

1. Narodowość pokrzywdzonego:
2. Obywatelstwo pokrzywdzonego:
3. Czy nastąpiło pojednanie pokrzywdzonego i sprawcy przestępstwa?
4. Jaka była relacja znajomości pomiędzy pokrzywdzonym i sprawcą przestępstwa?
5. Podmiotowość prawna pokrzywdzonego:
6. Jaka była rola pokrzywdzonego w genezie przestępstwa?

SPRAWCA PRZESTĘPSTWA

1. Narodowość sprawcy:
2. Obywatelstwo sprawcy:
3. Płeć sprawcy:
4. Wiek sprawcy w chwili popełnienia czynu:
5. Miejsce urodzenia sprawcy (miasto/wieś):
6. Miejsce urodzenia sprawcy (lokalizacja geograficzna):
7. Miejsce zamieszkania sprawcy (miasto/wieś):
8. Miejsce urodzenia sprawcy (lokalizacja geograficzna):
9. Wykształcenie sprawcy:
10. Status zawodowy sprawcy:
11. Dochody sprawcy:
12. Ilość osób pozostających na utrzymaniu sprawcy:
13. Stan cywilny sprawcy:
14. Stan rodzinny sprawcy:
15. Uprzednia karalność:
16. Czy sprawca działał pod wpływem alkoholu?
17. Czy sprawca należał do jakiejś grupy nienawiści?
18. Treść opinii psychiatrycznej, psychologicznej lub innych opinii o sprawcy: